

Pasižvalgymai

— PO —

VILNIU

• MIESTO MIKORAJONAI •

Vilnius – didžiausias mūsų prieštaringos, be galo įvairiaspalvės istorijos ir kultūros židinys <...> Vilnių sukūrė visa Europa. Iš visų Europos kraštų žmonės dirbo ir kūrė, projektavo, puošė.

Vladas Drėma

Vilnius – tai kraštovaizdis, tai dvasios būseną, nuskaidrinta maloningos saulėtos gamtos: ji vyrauja mieste, kur su natūraliu landšaftu susilieja taurūs žmogaus intelekto kūriniai.

Janas Bulhakas

Do geometriško ir taisyklingo Peterburgo staiga išvydau siauras, kreivas gatveles su įvairiaspalviais namais, stačius raudonus stogus, virš kurių kilo aukšti bažnyčių bokštai ir bokšteliai. Iš pat pradžių ir visą laiką, gyvenant čia, šitas miestas man buvo mielas, lyg gimtasis, ir „savas“... Toks ir liko visam gyvenimui.

Mstislavas Dobužinskis

Aš beprotiškai myliu savo Lietuvą, savo Vilnių (savo, nes kai išeinu į miestą, atrodo, kad kiekvienas akmenukas, šaligatvio stulpelis yra mano, mano gyvenimo dalelė).

Adomas Honoris Kirkoras

VILNIAUS APSKRITIES ADOMO MICKEVIČIAUS VIEŠOJI BIBLIOTEKA

*Pasivaigalėjimai
po Vilnių*

Miesto mikrorajonai

UDK 908(474.5)

Pa – 311

Papildytas ir pataisytas leidimas

Sudarė:

Zita Tiukšienė
Nijolė Sisaitė

Redagavo:

Zita Tiukšienė
Nijolė Sisaitė

Tekstus parengė:

Danguolė Dainienė
Jurgita Lazauskaitė
Giedrė Narbutaitė
Nijolė Sisaitė
Zita Tiukšienė

Knygos fotografas

Vitoldas Tiukša

Knygoje panaudota ikonografija iš bibliotekų ir muziejų fondų

Dėkojame gyventojams, paskyrusiems 2 % gyventojų pajamų mokesčio ar parėmusiems papildomomis lėšomis.
Taip pat esame dėkingi visiems asmenims, institucijoms ir verslo organizacijoms, prisidėjusiems prie leidinio rengimo.

Pagrindinis rėmėjas

Informacinis rėmėjas

Rėmėjai

ISBN 978-609-95710-1-0

© Vilniaus apskrities Adomo Mickevičiaus viešoji biblioteka, 2015

© Dizainas VšĮ „Sorre“, 2015

Twingys

Pratarmė.....	5
Koks yra Vilnius.....	6
Antakalnis.....	12
Antaviliai.....	19
Dvarčionys.....	21
Kairėnai.....	23
Turniškės.....	27
Valakampiai.....	29
Vismaliukai.....	33
Fabijoniškės.....	34
Grigiškės.....	38
Justiniškės.....	44
Karoliniškės.....	48
Lazdynai.....	52
Bukčiai.....	58
Lazdynėliai.....	60
Naujamiestis.....	62
Naujininkai.....	80
Kirtimai.....	85
Salininkai.....	88
Naujoji Vilnia.....	90
Pavilnys.....	98
Pūčkoriai.....	102
Rokantiškės.....	107
Tuputiškės.....	110
Paneriai.....	112
Gariūnai.....	120
Liudvinavas.....	123
Trakų Vokė.....	125
Vaidotai.....	130

Pašilaičiai.....	132
Pilaitė.....	136
Rasos.....	142
Belmontas.....	152
Kuprioniškės.....	155
Leoniškės.....	156
Markučiai.....	158
Ribiškės.....	164
Senamiestis.....	166
Paupys.....	184
Užupis.....	190
Šeškinė.....	200
Šnipiškės.....	208
Verkiai.....	218
Balsiai.....	229
Baltupiai.....	232
Gulbinai.....	236
Jeruzalė.....	239
Naujaneriai.....	248
Naujieji Verkiai.....	250
Santariškės.....	254
Staviškės.....	258
Verkių Riešė.....	260
Visoriai.....	261
Vilkpėdė.....	264
Viršuliškės.....	270
Žirmūnai.....	274
Žvėrynas.....	284
Santrumpos.....	293
Vietovardžių rodyklė.....	294

PRATARMĖ

Daug rašyta apie Vilnių. Išleista nemažai knygų, parašyta gausybė straipsnių. Rašė ir rašo istorikai, architektai, muziejininkai, rašytojai, poetai, žurnalistai... Publikacijos įvairaus pobūdžio ir nevienodos vertės, pasklidusios po įvairius leidinius. Vienuose rašoma apie miesto istoriją, kituose aptariama jo architektūra, dar kituose apžvelgiami gamtos paminklai ir pan. Gali pasiklysti literatūros šaltinių jūroje. Dažniausiai leidiniuose apie Vilnių galima rasti informacijos tik apie senamiestį ir dar vieną kitą reikšmingą objektą, esantį kiek toliau nuo miesto centro. Retkarčiais apžvelgiama naujųjų rajonų architektūra. Trūksta leidinio, kuriame būtų rašoma apie visus sostinės mikrorajonus, mažesnes miesto vietas. Todėl sumanyta parengti šią knygą.

Rengiant šį leidinį buvo remiamasi dabartiniu Vilniaus miesto administraciniu suskirstymu. Šiuo metu Vilniuje yra 21 seniūnija. Kai kurioms iš jų priklauso įvairios mažesnės vietovės, pvz.: Antaviliai, Dvarčionys, Kairėnai, Turniškės, Valakampiai, Vismaliukai – priklauso Antakalnio seniūnijai, o Bukčiai ir Lazdynėliai – Lazdynų seniūnijai. Kelios seniūnijos – Naujosios Vilnios, Panerių, Verkių – turi net po keliolika joms priklausančių mažesnių vietovių. Leidinys sudarytas pagal seniūnijų pavadinimų abėcėlę. Ši knyga pateikia informacijos apie Antakalnį, Grigiškes, Fabijoniškes, Justiniškes ir kt. miesto dalis. Aprašomos tik tos seniūnijoms priklausančios mažesnės vietovės, apie kurias buvo aptikta daugiau publikacijų. Apžvelgiama miesto dalių istorija, architektūra, lankytini objektai (muziejai, kultūros, istorijos, gamtos paminklai). Stengtasi pamatyti ir viešosiose miesto erdvėse esančias skulptūras. Atkreiptas dėmesys į memorialines lentas žymiesiems žmonėms, istorijos įvykiams.

Rengiant leidinį, remtasi įvairiose Lietuvos bibliotekose sukaupta informacija, taip pat Vilniaus apskrities Adomo Mickevičiaus viešosios bibliotekos informaciniais ištekliais: Regiono dokumentų fondu, kraštotyros kartoteka, nepublikuotais kraštotyros darbais. Labiausiai naudotasi bibliotekininkų rengiama Vilniaus apskrities kraštotyros duomenų baze „Vilnijos vartai“ (<http://www.vilnijosvartai.lt/>).

Pažymėtina, kad šios knygos tekstai daugiausia yra publikacijų santraukos, jie parengti pasinaudojant įvairių autorių darbais, kurie nurodomi literatūros sąrašuose.

Leidinyje po tekstų pateikiamos literatūros apžvalgos, atkreipiant dėmesį į reikšmingesnes publikacijas, jų autorių veiklos sritį. Neabejojame, kad kai kas liko nepastebėta ir nepaminėta.

Po tekstų pridedami literatūros sąrašai.

Knyga iliustruojama šių dienų fotografijomis, knygų viršelių vaizdais, sena ikonografinė medžiaga. Yra Vietovardžių rodyklė.

Leidinys skiriamas moksleiviams ir plačiajai visuomenei. Tai knyga, padėsianti labiau pažinti Vilnių ir surasti knygas, kurias verta perskaityti.

Sudarytojos

Seniausias Vilniaus planas.

Georg Braun, Frans Hogenberg. *Vilna Lituaniae Metropolis*. 1572 m. LMAVB

Koks yra Vilnius

Vilnius įsikūręs pietrytinėje Lietuvos dalyje, netoli geografinio Europos centro. Skirtingai nei kitų Pabaltijo valstybių sostinės, jis yra ne prie jūros, o tarp dviejų upių – Neris (Gudijoje nuo ištakų vadinamos Vilija) ir Vilnios.

Miestas nusidriekęs Baltijos aukštumose, kalvotoje vietoje, tarp Medininkų ir Aukštaičių aukštumų. Senamiestį supa abiejų upių šlaitai. Neris dalija miestą į dvi dalis ir yra lyg savotiška ašis. Nuo Vilnių supančių kalvų atsiveria vaizdingos panoramos. Miestas ant septynių kalvų, taip kartais pasakoma apie Vilnių, prilyginant jį Amžinajam Romos miestui...

Istorijos dokumentuose Vilniaus vietovardis aptinkamas labai dažnai. Vyraujanti lytis buvusi *Vilnia*. Dabar literatūroje ir gyvojoje kalboje Lietuvos sostinė vadinama skirtingai. Lietuviams – tai visados – *Vilnius*. Lenkai nuo seno vadina *Wilno*, žydai – *Vilna* (*Vilnė*), baltarusiai ir rusai – *Вільня* ir *Вильнюс*. Lietuvių kalbininkai kildina Vilniaus vardą iš upės, prie kurios įsikūrusi Lietuvos sostinė, vardo *Vilnia*. Šiuo vardu nuo seno buvo vadinamas kairysis Neris

intakas, kuris dabar kartais pavadinamas Vilnele, gana nauju vardu, pasidarytu iš lenkiškos formos *Wilenska*. Pirminį miesto vardą *Vilnia* dėl įvairių priežasčių pakeitė kitas jo variantas *Vilnius*.

Kaip rodo naujausi archeologiniai tyrimai, Gedimino kalne nepertraukiamai buvo gyvenama jau nuo pirmųjų amžių pr. Kristų. Vilnius kaip miestas kūrėsi XIII a. antroje pusėje Gedimino kalno papėdėje iš šiaurės vakarų pusės, netoli Neris ir Vilnios santakos, kuri miesto tapimo metu buvo arčiau kalno. Pasak legendų, Vilnius buvęs svarbus pagoniškos Lietuvos kulto centras. XIII a. viduryje karalius Mindaugas pastatydino pirmąją katalikišką bažnyčią – mūrinę katedrą. XIII a. pabaigoje pastačius ant kalno medinę pilį, papėdėje prasidėjo dar intensyvesnis užstatymas. Tačiau, istorikų susitarimu, miestų įkūrimo data laikomas pirmasis jų paminėjimas rašytiniuose šaltiniuose. Vilniaus vardas

Vaizdas į Gedimino pilies bokštą

Garsusis Aušros Vartų paveikslas

pirmą kartą paminėtas 1323 m. sausio 25 d. iš Vilniaus rašytame Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Gedimino laiške į Vakarų Europą. Laiškas skirtas Liubeko, Zundo, Brėmeno, Magdeburgo, Kelno ir kitų miestų piliečiams. Užsienio amatininkai, pirkliai, žemdirbiai, kariai ir kt. kviečiami atvykti į Lietuvos Didžiąją kunigaikštystę, palankiomis sąlygomis čia įsikurti ir gyventi. „... *atveriamo [mūsų] žemę, valdas ir karalystę kiekvienam geros valios žmogui*“, – rašė kunigaikštis. Vilnius čia vadinamas miestu, o tai reiškia, kad jame jau gyveno nemaža amatininkų ir pirklių, vyko turgūs, buvo sudaromi prekybos sandoriai. Neabejojama, kad būtent kunigaikščio Gedimino dėka Vilniaus vardas pateko į rašytinius šaltinius. Įspūdinga, turbūt daugeliui girdėta, Vilniaus įkūrimo legenda. Joje pasakojama apie pranašišką kunigaikščio Gedimino sapną, kuriame jis regėjo staugiantį geležinį vilką. Žynys Lizdeika taip išaiškino šį sapną: „... *geležinis vilkas reiškia: sostinė čia stovės, o staugimas jo viduje – tai jo garsas sklis po visą pasaulį*“.

Vilniui, kaip miestui ir Lietuvos sostinei, jau beveik 700 metų. Kokie buvo tie šimtmečiai? XIV-asis – kovų su kryžiuočiais amžius. 1387 m. Vilniui buvo suteiktos Magdeburgo, t. y. savivaldos, teisės. XVI amžius, paskutiniųjų Jogailaičių – Žygimanto Senojo ir Žygimanto Augusto – valdymo metai laikomi miesto klestėjimo laikotarpiu. Ypač sunkūs miestui buvo XVII–XVIII a. Vilnių siaubė gaisrai, maras, Rusijos caro kariuomenė, 1700–1721 m. vykęs Šiaurės karas. XVIII a. pabaigoje Vilnius tapo Rusijos imperijos miestu. Nors, kaip liudija istorija, visais laikais, net ir nepalankiomis sąlygomis, yra pasiekiami ir teigiamų kūrybinės veiklos rezultatų. XIX amžius pažymėtas Napoleono armijos iškilmingo įžengimo ir skausmingo atsitraukimo, 1831-ųjų ir 1863-ųjų metų sukilimų ženklais. XX a. pr. Vilniuje pradėtas leisti pirmasis lietuviškas dienraštis „Vilniaus žinios“, pastatyta pirmoji lietuviška opera „Birutė“, surengta pirmoji dailės paroda ir kt. Žymiausias šio laikotarpio įvykis – Nepriklausomos Lietuvos paskelbimas 1918 m. vasario 16 dieną. XX amžiuje miestas išgyveno lenkų ir sovietinę okupacijas. O šimtmečio pabaigoje, 1990 m. kovo 11-ąją, Lietuvos Aukščiausioji taryba paskelbė Vilniuje Nepriklausomybės aktą. Gindami sovietinę imperiją, okupantai pradėjo taikių gyventojų žudynes. Į miesto istoriją neišdildomai įrašyti 1991-ųjų metų Sausio 13-osios įvykiai. Apgynus nepriklausomybę, visoje

valstybėje ir jos sostinėje prasidėjo didelės politinės, visuomeninės ir ekonominės permainos. Išsamesnius kiekvieno laikotarpio aprašymus ir tyrimus galima rasti skaitant Vilniaus istorijai skirtas knygas: mokslo veikalus, amžininkų atsiminimus. Jų yra nemažai ir labai įvairių.

Kaip teigia mokslininkai, Vilnius nuo pat pradžių kūrėsi kaip sudėtingas ir gerai apgalvotas urbanistinis bei gynybinis kompleksas. Miesto plano sanklodą daugiausia lėmė keliai ir topografinės sąlygos. Vilnius – savitos, nepakartojamos senosios architektūros miestas, kuriame į istorinę aplinką dažniausiai labai darniai įsikomponuoja

**Miestas nusidriekęs
Baltijos aukštumose,
kalvotoje vietoje, tarp
Medininkų ir Aukš-
taičių aukštumų.**

ir nauji architektūros kūriniai. Daugelis tyrėjų pabrėžia labai glaudų miesto ryšį su gamta ir senajam Vilniui būdingą tobulą samplaiką su aplinkiniu ландшаftu. Iki XVI a. Vilniaus pastatai daugiausia buvo mediniai. Net ir kuni-gaikščio Gedimino laikų pilys dar buvusios medinės. Spėjama, kad tik Vytauto Didžiojo metais, XV a.

pradžioje, Vilniuje buvo pastatyta mūrinė Aukštutinė pilis. Vilnius yra tarytum atvira knyga, gyvais vaizdais atskleidžianti Europos stilių istoriją – nuo gotikos iki ampyro. „*Vilnius – tikras lobis visiems, kas yra pasinešęs studijuoti meno istoriją ne iš vadovėlių, o iš pačių meno šedevrų [...]*“, – rašė 1940 m. savo knygoje „Vilniaus menas“ žymus dailės istorikas Mikalojus Vorobjovas. Vilniuje galima pamatyti gotikos, renesanso, baroko, moderno, dar vadinamo Modern style, Art Neuvou arba secesijos, stiliaus pastatų ar jų fragmentų. Yra nemažai ir šiuolaikinių, ne vieną apdovanojimą pelniusių, architektūros darbų. 1994 m. Vilniaus senamiestis buvo įtrauktas į UNESCO Pasaulio kultūros ir gamtos saugomų objektų paveldo sąrašą. Senasis miestas įvertintas kaip unikalus gotikos, renesanso ir baroko architektūros centras Rytų Europoje.

Kaip teigia miesto urbanistikos tyrėjai, dar prieš apjuosiant Vilnių gynybine siena (XVI a. pr.), prie pagrindinių Vilniaus kelių kūrėsi istoriniai priemiesčiai. Miesto ir priemiesčio sąvokos galutinai susiformavo XVI a. pradžioje. Tai, kas buvo šiapus sienos, buvo vadinama miestu, o kas už jos – priemiesčiu. Miestas plėtėsi šiaurės kryptimi dešiniajame Vilnios krante, sudarydamas seniausią Užupio priemiestį.

Neries pakrantėje

Vilnius nuo Tauro kalno

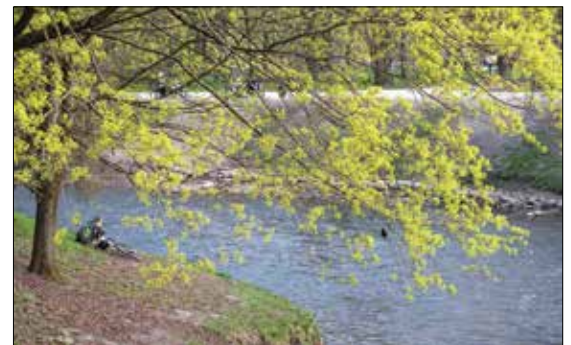
Vilniaus panorama

Vilniaus jaunystė

Laisvalaikio akimirkos

Romantika prie Vilnios

Vilnius augo į pietus nuo Vilnios link Vingrių šaltinių kaip geriamo vandens telkinio. Dešiniajame Neries krante kūrėsi Šnipiškių priemiestis, ilgą laiką vadintas kaimu. Ilgainiui šiame priemiestyje išsiskyrė Šeškinė, prieinanti prie kalvų, ir Ribokai, žvejų kaimas, įsikūręs Neries pakrantėje. Prie kelio į Medininkus, už dabartinių Aušros Vartų, išaugo Rasų priemiestis, šaltiniuose minimas nuo XV amžiaus. Lukiškių ir Antakalnio priemiesčiai buvo feodalinių didikų valdos, iki XVI a. pabaigos mažai su miestu susijusios. Žvėryno priemiestis atsirado gana vėlai, jau XIX a. antroje pusėje, pradėjus pardavinėti buvusį Radvilų mišką, medžioklės rezervatą. XIX a. antroje pusėje susiformavo ir dabartinio Naujamiesčio gatvių struktūra, tuo metu vyko intensyvus šios vietovės užstatymas. XX a. prie Vilniaus miesto buvo prijungta nemažai aplinkinių vietovių – kaimų, gyvenviečių, net miestelių. Septintajame XX a. dešimtmetyje pagal tipinius projektus pradėti statyti nauji gyvenamieji Vilniaus mikrorajonai. Žirmūnų (1968) ir Lazdynų (1974) kūrėjų darbai buvo įvertinti aukštais valstybiniais apdovanojimais. Vėliau atsirado kiti mikrorajonai. Keturių iš jų – Karoliniškių (1976), Šeškinės (1983), Pašilaičių (1989) ir Fabijoniškių (1993) – projektų autorius yra architektas Kazys Balėnas, dirbęs kartu su kitais architektais. Vienas naujausių – Pilaitės mikrorajonas, pradėtas statyti XX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje. Pastaraisiais metais įsikūrė nemažai naujų gyvenamųjų namų kvartalų. Pastebima tendencija atgaivinti istorinius Vilniaus priemiesčius.

Nepaprastai graži Vilniaus gamtinė aplinka. Vietomis į miestą įsiterpia natūralūs miškai. Greta tankiai užstatytų kvartalų yra išlikę nepaliestų gamtos kampelių. Miesto teritorijoje yra du valstybės saugomi regioniniai parkai: Pavilnių ir Verkių, taip pat keli draustiniai: Karoliniškių landšaftinis draustinis, Panerių, Ribiškių, Pūčkorių, Turniškių, Žaliųjų ežerų kraštovaizdžio draustiniai, Tuputiškių geomorfologinis, Belmonto botaninis zoologinis ir kt. Vilniečių labai mėgstami Vingio, Markučių, Sapiegų, Vilkpėdės, Kalnų, Šveicarijos miško parkai, Bernardinų ir Vilniaus universiteto botanikos sodai ir kt. Mieste yra nemaža gamtos paminklų: Panerių erozinis kalvynas (vietinės reikšmės geologinis gamtos paminklas), Valakampių atodanga, Šeškinės ozas, Sapieginės kalvynas ir kt.

Toks yra Vilnius

Pavasaris

Neris prie Antakalnio

Antakalnis

Antakalnis – vienas didžiausių ir gražiausių buvusių Vilniaus priemiesčių. Jis išsidėstęs kairiajame Neries krante, aukščiau Vilnios žiočių, į šiaurės rytus nuo miesto centro. Netoliese yra Antavilių, Aukštagirio, Aukštųjų Karačiūnų, Aukštosios Veržuvos, Didžiųjų Pupojų, Dvarčionių, Kairėnų, Kalnų, Liepinės, Lyglaukių, Mažųjų Pupojų, Mileišiškių, Pylimėlių, Šilo, Turniškių, Valakampių, Veržuvos, Vismaliukų bei kitos gyvenvietės.

Kalbininkų nuomone, Antakalnio pavadinimas yra lietuviškos kilmės. Jis kilęs nuo seno priešdėlio „anta“ (dabar „ant“) plius „kalnas“. Ir iš tiesų, šis miesto rajonas įsikūręs aukštumoje, tarp kalvų. Antakalnis, net iki XIX a. pabaigos buvęs priemiestis, yra vienas seniausių Vilniaus rajonų, susiformavęs jau XV a. Nuo senų laikų per Antakalnį ėjo svarbus traktas, vedantis link šiaurinių valstybės sienų. Šiuo keliu žygiavo daugelis kariuomenių. 1956 m. Kalnų parke archeologai atrado XIV–XV a. sodybvietę. Antakalnyje kūrėsi turtingesni gyventojai, kilo ištaigingi gyvenamieji namai, kulto pastatai. Ypač gražiais ir jaukais dvareliais bei ramiu gyvenimu Antakalnis garsėjo XVIII–XIX amžiuje. Aikštė priešais bažnyčią įvairiais laikais būdavo garsi miestiečių linksmybių vieta: vykdavo šokiai, per šventes kiaurą dieną grodavo žydu orkestrai, XIX a. viduryje veikė karuselė ir kiti pramoginiai įrenginiai („amerikoniškas geležinkelis“, „ledo kal-

neliai“ ir kt.). Iki 1940 m. šioje aikštėje vykdavo šventųjų apaštalų Petro ir Povilo (Petrinių) atlaidai ir didelės mugės. 1893–1915 m. nuo Katedros į Antakalnį kursavo arklių tramvajus, vadinamoji „konkė“. Paskui – vagonėlis su lokomotyvu – tramvajaus prototipas. XX a. 7-ajame dešimtmetyje Antakalnyje esančioje Smėlio gatvėje buvo aptikti mamuto skeleto fragmentai.

Antakalnis žymus savo architektūra. Vienas žymiausių šios vietovės meno kūrinių yra valstybinės reikšmės architektūros paminklas – barokinė, gausiai dekoruota lipdiniais, Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčia (1668 m. pradėta statyti pagal archit. J. Zaoro projektą; vėliau darbams vadovavo archit. G. B. Frediani, skulpt. G. P. Perti, G. M. Gali). Bažnyčios fundatorius ir sumanytojas LDK didysis etmonas Mykolas Kazimieras Pacas. Šalia yra Laterano kanauninkų vienuolynas. Tai vertingas XVII a. baroko architektūros ir skulptūros sintezės pavyzdys.

Antakalnio pradžioje, ant Neries kranto, stovi didingi, manierizmo stiliaus Slušų rūmai, pastatyti 1700 m. Rūmus projektavo architektas ir skulptorius Pjeteras Perti. Tuo metu rūmai priklausė Polocko vaivadaui Dominykui Mykolui Sluškai. Vėliau juos valdė Potockiai, Puzinai, pijorai, Mykolas Kleopas Oginskis, pirklys D. Zaikovskis. 1831 m. carinė vyriausybė buvo pritaikiusi juos karinei tvirtovei (čia veikė kareivinės, amunicijos sandėliai, lazaretas). 1872–1940 m. rūmai naudoti kaip kalėjimas.

Kiek toliau stovi rokociniai buvę Pliaterių rūmai, kurių vidus ir parkas buvo sutvarkyti tuo metu madingu „kinišku“ stiliumi. XIX a. pr. šiuose rūmuose veikė restoranas „Kinija“ (dabar čia įsikūrusi Danijos karalystės ambasada).

Tarp Šv. Petro ir Povilo bažnyčios ir Antakalnio kapinių plyti didelis netaisyklingas sklypas su senovinių Sapiėgų rūmų likučiais. Rūmai buvo pastatyti 1689–1692 metais. Šiuos rūmus projektavo tas pats architektas P. Perti. Šie rūmai ir parkas yra vienintelis Lietuvoje išlikęs iki šių dienų baroko laikotarpio didikų užmiesčio rūmų ir parko ansamblis, išsaugojęs daugelį svarbiausių elementų. 2012 m. pradėti pirmo šių rūmų restauravimo etapo darbai.

Antakalnis tapo pirmuoju dideliu gyvenamuoju rajonu.

I šiaurę nuo Sapiėgų rūmų, buvusiose Sapiėgų valdose, yra Išganytojo (Viešpaties Jėzaus) arba Trinitorių bažnyčia ir greta išlikę XVII a. pab.–XVIII a. trinitorių vienuolyno pastatai. Unikalus neobarokinio stiliaus Vileišių rūmai, pastatyti 1904–1906 m. Projekto autorius – inžinierius Augustas Kleinas, statybą prižiūrėjo pats inžinierius Petras Vileišis. Šis pastatas yra vienas pirmųjų betoninių statinių Vilniuje. 1907 m. šiuose rūmuose buvo surengta pirmoji lietuvių dailės paroda, 1932–1938 m. veikė Jono Basanavičiaus iniciatyva įsteigta Lietuvių mokslo draugija, o 1930–1931 m. – lietuvių švietimo draugija „Rytas“. Kaip teigiama, tai yra pirmoji lietuvių tautinio judėjimo rezidencija Vilniuje, kad tai – ne tik gražūs pastatai, bet ir atminties vieta, simbolinis kompleksas, kurį reikia pažinti ir suprasti. Yra žmonių, manančių, kad čia galėjo būti paslėptas, o gal yra iki šiol, Lietuvos nepriklausomybės aktas. Dabar čia įsikūrę Lietuvių literatūros ir tautosakos institutai.

Antakalnis tapo pirmuoju dideliu gyvenamuoju rajonu. Nuo 1960 m. čia pradėti kompleksškai statyti nauji daugiabučiai namai. Dauguma

jų išsirikiavo abipus Antakalnio gatvės – centrinės rajono ašies. Rajono projektą parengė architektai Rimvydas Jonas Alekna ir Vytautas Brėdikis. 1960 m. Antakalnyje buvo pastatytas didingas dabartinės M. K. Čiurlionio menų mokyklos pastatas (archit. Levas Kazarinskis). 2012 m. buvo baigtas statyti originalios architektūros Mokslinės komunikacijos ir informacijos centras arba Vilniaus universiteto biblioteka (archit. Rolandas Palekas, Saulėtekio alėja 9).

Antakalnyje verta apsilankyti Šv. Faustinos (Helenos Kowalskos) namelyje (V. Grybo g. 29 a), kur ji gyveno 1933–1936 m. Vilniuje Šv. Faustina patyrė mistinius regėjimus: 1931 m. jai du kartus apsidriškė Viešpats Jėzus, liepęs nutapyti jo paveikslą. Apie tai vienuolė pasakoja savo dienoraštyje, kuris išleistas ir lietuvių kalba – „Dienoraštis: Dievo gailėstingumas mano sieloje“ (Vilnius, 2005). 1999 m. Sapiėgos ligoninės parke (Antakalnio g. 17) pastatytas paminklas Černobylio atominės elektrinės avarijos aukoms atminti „Černobylio motina“ (skulpt. Lionginas Virbickas). 2000 m. Antakalnio klinikų sodelyje (Antakalnio g. 57) atidengta dekoratyvinė skulptūra „Motinystė“ (skulpt. Leonas Žuklys). Galima taip pat pasivaikščioti po senas Saulės kapines ir XIX a. pirmojoje pusėje įsteigtas Antakalnio kapines, kuriose palaidoti kariai, žymūs Lietuvos menininkai, mokslininkai, politikai. Sausio 13-osios bei Medininkų aukų memorialo pagrindinis akcentas – skulptoriaus Stanislovo Kuzmos skulptūra „Pieta“ (1995). Su Antakalniu susiję nemažai žymių žmonių, kuriems pastatyti paminklai. Tai: Antanas Barisas – inžinierius hidrologas (Vilniaus universiteto Botanikos sode, Kairėnai), Alfonsas Basalykas – geografas (Vilniaus universiteto Botanikos sode, Kairėnai), Kazys Boruta – rašytojas (Vilniaus universiteto Botanikos sode, Kairėnai), Mikalojus Konstantinas Čiurlionis – dailininkas, kompozitorius (prie Nacionalinės M. K. Čiurlionio menų mokyklos, Kosciuškos g. 11), Jonas Paulius II – popiežius (Apaštališkosios nunciatūros kieme, T. Kosciuškos g. 28), Česlovas Kudaba – geografas (Vilniaus universiteto Botanikos sode, Kairėnai), Eugenija Šimkūnaitė – provizorė (Vilniaus universiteto Botanikos sode, Kairėnai), Normundas Valteris – vyr. leitenantas (Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos kieme, Šilo g. 5).

Antakalnis – vienas didžiausių ir gražiausių buvusių Vilniaus priemiesčių.

Antakalnyje atidengtos memorialinės lentos čia gyvenusiems žymiems žmonėms: gydytojui psichiatrui Petrui Baubliui (Šilo g. 42), fizikui, prof. Povilui Brazdžiūnui (B. Sruogos g. 36) poetui Vytautui Aleksandrui Cinauskui (Meškeriotų g. 22), akademikui, inžinieriui statybininkui Aleksandrui Čyrui (Karių kapų g. 5), ekologui Kaziiui Ėringiui (Nemenčinės pl. 8), poetui Antanui Jonynui (Antakalnio g. 8), fizikui teoretikui Adolfui Juciui (Karių kapų g. 7), gydytojui higienistui Vladui Kvikliui (Šilo g. 44), kalbininkui Antanui Lyberiiui (Antakalnio g. 83), poetui Antanui Miškiniui (Antakalnio g. 8), kalbininkui Juozui Pikčilingiui (Antakalnio g. 83), keliautojui, antropologui Antanui Poškai (Smėlio g. 15), dailininkui Piotrui Sergijevičiui (Antakalnio g. 30), matematikui Vytautui Statulevičiui (Žirgo g. 5), dailininkei Domicelai Tarabildienei (Antakalnio g. 94), etnologei Angelei Vyšniauskaitei (Antakalnio g. 83).

Antakalnis pasižymi gražiu gamtovaizdžiu. Kalvotas mikrorajono paviršius, apsuptas pušynų, miškų ir parkų, jo teritorijoje – net keturi ežerai (Baldžio, Antavilių, Tapelio, Juodžio). Žvilgsnį traukia vaizdingos Neries pakrantės, viename iš paplūdimių esanti išpūdinga Valakampių atodanga, driekiasi Antakalnio-Sapieginės kalvos. 2009 m. buvo įsteigtas Antakalnio valstybinio kraštovaizdžio draustinis, kurio plotas apie 67 ha. Draustinio tikslas – išsaugoti Sapieginės atragi su eglynų ir plačialapių miškų bendrijų kompleksais. Verta aplankyti Sapiegų parką, įveistą XVII–XVIII a. pradžioje prie reprezentacinių rūmų. Šis parkas, išsaugojęs barokinio komponavimo bruožus, Vilniuje yra vienintelis. Parkas buvo aptvertas aukšta mūrine tvora su nišomis skulptūroms. Buvę įrengti treji vartai. Parke daugiausia auga vietinių rūšių medžiai ir krūmai. Čia ošia mažalapė, 1,25 cm skermens liepa, kuri laikoma storiausia mieste. Verta pamatyti ir seną gluosnį, esantį prie Vilniaus universitetinės Antakalnio ligoninės. Galima nusileisti į 1924–1926 metais pastatytus, dabar apleistus gynybinius bunkerius (Šilo g.) po Sapieginės kalnu, kur dabar įsikūrę šikšnosparniai. 2008 m. Antakalnio bunkeriai įrašyti į Kultūros paveldo departamento kultūros vertybių registrą kaip architektūrinis, inžinerinis ir kraštovaizdžio objektas.

Lui Filipas Alfonsas Bišbua, Kanutas Ruseckas. Vilniaus apylinkės. Antakalnis. 1848 m. LDM

Janas Bulhakas. Sluškų rūmai. 1915 m. LDM

Janas Bulhakas. Šv. Petro ir Povilo bažnyčia Antakalnyje. 1913 m. LDM

Slušky rūmai

Jonas Šolma. Sapiegy rūmai. 1819 m. LDM

Sapiegy rūmai. Rekonstrukcija 2014 m.

Seniausia Vilniaus liepa

Literatūros apžvalga

Apie Antakalnį paskelbta nemažai publikacijų. Antakalnio istorija apžvelgiama žymaus XIX a. istoriko, etnografo, publicisto Adomo Honorio Kirkoro knygoje „Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“. Autorius gyvai rašo apie Sluškę ir Sapiegų rūmus, pastarųjų vietoje kadaise stovėjusį Lietuvos dievų panteoną, Viešpaties Jėzaus bažnyčią ir kt.

Antakalnio praeitį, architektūros paminklus labai vaizdingai yra aprašęs ir pateikęs vertingos ikonografijos žymus menotyrininkas Vladas Drėma savo knygoje „Dingęs Vilnius“. Remdamasis archyvų ir muziejų dokumentais, autorius profesionaliai apibūdina svarbiausius Antakalnio paveldo objektus.

2015 m. išleistoje nusipelnusio Lietuvos architekto, urbanisto, prof. Jurgio Vanago knygoje „Primirštas Antakalnis“ rašoma apie buvusio priemiesčio kilmę, formavimosi raidą, praeities įvykius, su šia vietoje susijusius žymius žmones. Knygoje pateikiama įdomios ikonografijos, yra didelis literatūros sąrašas.

Vilnietis publicistas, rašytojas, ne vienos Vilniui skirtos publikacijos autorius Ježis Survilo (Jerzy Surwiło) išleido vertingą knygą lenkų kalba „Pamiętam Antokol“. Čia rašoma apie šios vietovės istoriją ir architektūrą, kapines, su Antakalniu susijusias įvairių tautų asmenybes. Pateikta daug senų ir naujų nuotraukų, yra bibliografija ir pavardžių rodyklė.

Išleistos kelių lietuvių autorių knygos apie Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčią. Sovietmečiu lietuvių ir keliomis užsienio kalbomis išėjo architekto Antano Spelskio leidinys „Vilniaus baroko perlas“ (Vilnius, 1964) ir istoriko Stasio Samalavičiaus „Baroko šedevras“ (Vilnius, 1979). Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę išleistos Stasio ir Almanto Samalavičių, Mindaugo Paknio, knygos ir Mečislovo Sakalausko fotografijų albumas apie šį, vieną gražiausių Europoje, architektūros paminklą. Turistams skirtas Piotro Borysovičiaus (Borysowicz) vadovas lenkų kalba „Kościół św. Piotra i Pawła w Wilnie: przewodnik“ (Wilno, 1997). Išleista Rūtos Janonienės ir Evaldo Purlio studija „Sapiegų rūmai Antakalnyje“ (Vilnius, 2012). Knygoje plačiai atskleidžiama rūmų istorija, perstatymai, aptariama jų tyrimo ir restauravimo projektų rengimo raida. Pateikiama pirmųjų aprašymų ir apžvelgiami istoriniai šaltiniai bei natūros tyrimai.

2014 m. išleistas gausiai iliustruotas leidinys „Vileišių rūmų ansamblis Vilniuje“. Knygoje išsamiai analizuojama šio pastato architektūra ir istorija, rašoma apie lietuvybei didžiai nusipelnusį rūmų savininką inžinierių Petrą Vileišį ir kt. Pateikiama istorinė Antakalnio apžvalga.

Informacijos apie keletą senųjų neišlikusių kulto pastatų (koplytėlių) yra senuosiuose vadovuose po Vilnių ir leidinyje „Nukentėję paminklai“.

Antakalnio patrauklumui neabejingi Vilniaus rašytojai. Savo eiles jam skyrė poetai Vladas Mozūriūnas (rink. „Vilniaus etiudai“), Eduardas Mieželaitis (rink. „Antakalnio barokas“), Algimantas Baltakis (rink. „Poezija“), Aidas Marčėnas (rink. „Eilinė“) ir kt.

Senųjų vilniečių (Onos Miciūtės, Ježio Survilo) kūryboje ir atsiminimuose atsiskleidžia tarpukario ir karo metų Antakalnis.

Vanagas, Jurgis. Primirštas Antakalnis. – Vilnius, 2015. Knygos viršelis

Sakalauskas, Mečislovas. Šv. Petro ir Povilo bažnyčia = Ss. Peter and Paul's church. – Vilnius, 1997. Knygos viršelis

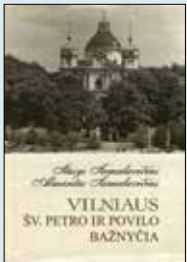
Surwiło, Jerzy. Pamiętam Antokol: przechadzki po Wilnie. – Wilno, 2005. Knygos viršelis

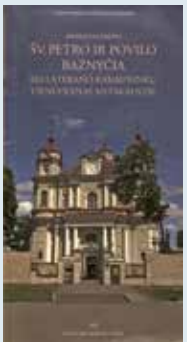
*Janonienė, Rūta, Purlys, Evaldas.
Sapiegų rūmai Antakalnyje. – Vilnius,
2012. Knygos viršelis*

*Vileišių rūmų ansamblis Vilniuje. –
Vilnius, 2014. Knygos viršelis*

*Samalavičius, Stasys, Samalavičius, Al-
mantas. Vilniaus šv. Petro ir Povilo baž-
nyčia. – Vilnius, 1998. Knygos viršelis*

*Paknys, Mindaugas. Šv. Petro ir Povilo
bažnyčia bei Laterano kanauninkų vie-
nuolynas Antakalnyje. – Vilnius, 2007.
Knygos viršelis*

Literatūra

Banionis, Juozas. Viešpaties Jėzaus koplytėlė; Šv. Veronikos koplytėlė. – Iliustr. // Nukentėję paminklai. – Vilnius, 1994. – P. 208.

Drėma, Vladas. Dingęs Vilnius = Lost Vilnius. – Vilnius, 1991, p. 341-355.

Girininkienė, Vida. Vilniaus kapinės. – Vilnius, [2004], p. 185-218.

Isokas, Gediminas. Lietuvos gamtos paminklai. – Vilnius, 1995, p. 369-370, 384-386.

Janonienė, Rūta. Sapiegų rūmai Antakalnyje / Rūta Janonienė, Evaldas Purlys. – Vilnius, 2012. – 239, [1] p. : iliustr., faks., portr.

Juškevičius, Adomas. Vilnius ir jo apylinkės / Adomas Juškevičius, Juozas Maceika. – 3-iasis (fotogr.) leid. – Vilnius, 1991, p. 94-98.

Karaliūnas, Simas. Antakalnis: [apie vietovardį]. // Mokslas ir gyvenimas. – 1972, Nr. 11, p. 48-49.

Kirkoras, Adomas Honoris. Pasivaikščiėjimai po Vilnių ir jo apylinkes. – 2-oji patais. ir papild. laida. – Vilnius, 2012. – 326, [2] p. : iliustr. + 1 lap. Vilniaus plano, 1859.

Mankus, Martynas. Tarp architektūros ir landšafto: [apie Mokslinės komunikacijos ir informacijos centą (Vilniaus universiteto bibliotekos) pastato architektūrą (archit. Rolandas Palekas)]. – Iliustr. – Santr. angl. // Archiforma. – 2013, Nr. 1/2, p. 35-40.

Miciūtė, Ona. Pirmoji šakelė: [apysaka apie tarpukario metais Antakalnyje veikusią vaikų prieglaudą]. – Vilnius, 1972. – 176, [2] p.: iliustr.

Mieželaitis, Eduardas. Antakalnio barokas. – Vilnius, 1971. – 299 p.: iliustr.

Paknys, Mindaugas. Šv. Petro ir Povilo bažnyčia bei Laterano kanauninkų vienuolynas Antakalnyje: [vadovas]. – Vilnius, 2007. – 43, [1] p.: iliustr.

Sakalauskas, Mečislovas. Šv. Petro ir Povilo bažnyčia = Ss. Peter and Paul's church / [teksto autorius Almantas Samalavičius]. – Vilnius, 1997. – 94 p.: iliustr.

Samalavičius, Stasys. Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčia / Stasys Samalavičius, Almantas Samalavičius. – Vilnius, 1998. – 213, [3] p.: iliustr.

Vanagas, Jurgis. Primirštas Antakalnis. – Vilnius, 2015. – 229, [1] p.: iliustr., faks., portr., žml. – Bibliogr.: p. 214-223. – Pavardžių r-klė: p. 224-229.

Vileišių rūmų ansamblis Vilniuje. – Vilnius, 2014. – 236, [3] p.: iliustr., faks., portr., žml.

Vilniaus miesto saugomos teritorijos. – Vilnius, 2009. – 32 p.: iliustr., žml.

Paknys, Mindaugas. Kościół św. Piotra i Pawła oraz klasztor kanoników laterańskich na Antokolu: [przewodnik]. – Vilnius, 2007. – 43, [1] p.: iliustr.

Surwiło, Jerzy. Pamiętam Antokol: przechadzki po Wilnie. – Wilno, 2005. – 237, [1] p.: iliustr.

Antaviliai

Antaviliai (kartais vadinami Antaviliu) – vietovė į šiaurės rytus nuo Vilniaus miesto centro, prie Nemenčinės plento, 10-ajame kilometre nuo Vilniaus miesto. Gyvenvietė yra prie Antavilio ežero.

1969 m. Antavilis, buvęs Vilniaus rajono kaimas, prijungtas prie Vilniaus miesto.

Kalbininko Jono Jurkšto požiūriu, vietovės pavadinimas sudarytas iš priešdėlio „anta“ ir tikrojo ežero vardo Avilys, o ne Antavilys.

Kalbininko Jono Jurkšto požiūriu, vietovės pavadinimas sudarytas iš priešdėlio „anta“ ir tikrojo ežero vardo Avilys, o ne Antavilys.

Manoma, kad Antaviliai senovėje nebuvo atskira valda, nes teritorija nedidelė. Jie priklausė kitiems dvarams. Tik XVII a. išsiskyrė atskira nedidelė žemės valda ar dvarelis, priklausęs valdovo išdui. Dvarą valdė Korvin-Gosievskiai. Pirmasis istorinis dokumentas, kuriame minima Antavilių vietovė, yra iš 1736 m. Tuo metu Antavilių savininkas buvo Smolensko vyskupas Boguslavas Korvin-Gosievskis. Vėliau vietovė priklausė daugeliui savininkų. Nuo XVIII a. pab. gana ilgą laiką Antaviliai buvo Radziševskių šeimos nuosavybė. Tais laikais aukštame kalnelyje įkurtose kapinėse (apie 1860–1865 m.) buvo pastatyta raudonų plytų koplytėlė – Radziševskių mauzoliejus. Vėliau iškilo nauja, iki mūsų dienų išlikusi koplyčia. XIX a. II p. dvaras daž-

nai keitė savininkus. XX a., tikriausiai prieš Pirmąjį pasaulinį karą, Antavilių dvaras tapo pirklio Stolypino nuosavybe. Po karo dvaras dar priklausė Stolypino dukrai, o vėliau, apie 1920 m. tuometinė Lenkijos valstybė išpirko jau sumažėjusį dvarą ir čia įsteigė valstybinę ūkininkavimo mokyklą mergaitėms, veikusią iki 1939 m. 1940–1949 m. čia veikė žemės ūkio technikumai. Iš dvaro pastatų išlikęs tik svirnas. Antaviliuose XX a. šeštajame dešimtmetyje įsteigtas pensionatas. Jis yra vienas seniausių Vilniuje. Pensionatas įsikūręs gražiam gamtos kampelyje. Pensionate gyvena per 250 senyvo amžiaus žmonių. Antaviliuose, buvusioje jojimo mokykloje, kaip įtariama, 2004 m. veikęs slaptas JAV centrinės žvalgybos valdybos kalėjimas.

Antaviliuose buvo vykdomi archeologiniai kasinėjimai. Žvalgomieji tyrimai 1992 m. vykdyti Antavilių koplyčios aplinkoje (archeologinių radinių ir archeologijos paminklų pėdsakų neaptikta), o 2012 m. – dvaro sodybos teritorijoje (rasti keli XVII–XVIII a. keramikos dirbinių fragmentai).

Antaviliai yra gražioje vietoje, apsupti miško ir nedidelių kalvų. Šalia tyvuliuoja Antavilio ežeras. Jo ilgis vakarų-rytų kryptimi 1 km, plotis – iki 0,2 km. Giliausia vieta siekia 11 m. Ežeras rininis. Krantai aukšti, statūs, apaugę Antavilio mišku, yra paplūdimys. Vakaruose išteka Antavilio upelis (Neries intakas).

Literatūros apžvalga

Plačiausiai apie Antavilių istoriją nuo seniausių laikų rašoma Vilnios istoriko Mirosłavo Gajevskio (Mirosław Gajewski) knygoje lenkų kalba „Historie z okolic Wilna“. Pateikiama archyvinių dokumentų apžvalga. Vietovė minima Eugenijaus Danilevičiaus knygoje „Po Vilniaus apylinkes“, „Mažoje lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“. Archeologė Diana Antropikaitė straipsnyje, išspausdintame leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“, apžvelgia kasinėjimų, kurie vyko Antaviliuose, medžiagą.

Antaviliai sulaukė spaudos dėmesio, kai 2009 m. JAV žiniasklaidos atstovai Antaviliuose ieškojo slapto CŽV teroristų kalėjimo. Lai kraščiuose tuo metu išspausdinta nemažai straipsnių šia tema.

Antaviliai minimi ir grožinėje literatūroje. Poetė Judita Vaičiūnaitė sukūrė eilėraštį „Antavilis“ apie čia tyvuliuojantį ežerą, o Zita Čepulytė – eilėraštį „Antaviliuose sningant“.

Literatūra

Antaviliai garsūs ne tik seneliais: [apie galimai buvusį slaptą CŽV kalėjimą buvusioje jojimo mokykloje Antaviliuose]. – Iliustr. // Lietuvos rytas. – 2009, lapkr. 20, p. 3.

Antavilis // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – Vilnius, 1966. – T. 1, p. 71.

Antropikaitė, Diana. Antavilių dvaro sodyba: [apie archeologinius tyrinėjimus ir radinius]. – Iliustr., nuotr. – Santr. angl. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. – 2012, p. 261-262.

CŽV kalėjimas buvo įrengtas Antaviliuose? – Portr. // Respublika. – 2009, lapkr. 20, p. 2.

Čepulytė, Zita. Antaviliuose sningant: [eilėraštis] // Gintaro gimtinė. – 2011, gruod. 1-31 (Nr. 12), p. 6.

Danilevičius, Eugenijus. Po Vilniaus apylinkes. – Vilnius, 1986, p. 65-66.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 49-50.

Lietuvos dvarai : dviejų tomų žinynas / sudarytoja Ingrida Semaškaitė. – Vilnius, [2009]. – T. 2, p. 206.

Stanaitis, Algirdas. Antavilio ežeras // Tarybų Lietuvos enciklopedija. – Vilnius, 1985. – T. 1, p. 75.

Vaičiūnaitė, Judita. Raštai. – Vilnius, 2005. – T. 1, p. 396.

Gajewski, Mirosław. Historie z okolic Wilna. – Wilno, 2007, p. 5-14.

Dvarčionys

Dvarčionys – miesto dalis, nutolusi 8 km į šiaurės rytus nuo Vilniaus centro. 1950–1959 m. Dvarčionys priklausė Naujosios Vilnios rajonui, o 1959 m. prijungti prie Vilniaus miesto.

Tai buvusi darbininkų gyvenvietė, išaugusi prie 1888 m. įsteigto plytų fabriko.

Vietovė anksčiau vadinta Dvarčėnais. Pavadinimas tikriausiai kilęs iš Dvarčionės upelio vardo. Tai buvusi darbininkų gyvenvietė, išaugusi prie 1888 m. įsteigto plytų fabriko. Jo savininkais buvo valstietis Udrevičius, matininkas Fiodoras Doskalčiukas, valstietis Martynas Stecha. Tuometinėje plytinėje dirbo apie šimtas žmonių. Žaliava plytomis – raudonas molis iš vietinio karjero. 1940 m. plytinė buvo nusavinta. Kadangi Antrojo pasaulinio karo metais apgriautam Vilniui atstatyti reikėjo plytų, tai gamykla buvo išplėsta ir rekonstruota, ir vėl pradėjusi veikti 1951 m. 1994 m.

įsteigta bendra Lietuvos Italijos įmonė „Dvarčionių keramika“. 1997 m. atidaryta naujoji keramikos gamykla. Šiuo metu „Dvarčionių keramika“ yra didžiausia keraminių plytelių gamintoja Baltijos regione. Kadaisė Dvarčionyse yra buvęs dvarelis, kuris nugriautas sovietmečiu. Yra išlikę tik ūkiniai pastatai. Dvarčionyse pastatytas šv. Juozapo – darbininkų globėjo – koplytstulpis (netoli keramikos gamyklos).

Yra Dvarčionių geomorfologinis draustinis, įsteigtas 1992 m. Jo svarbiausias tikslas – išsaugoti raiškų Dvarčionių dubaklonį. Draustinio plotas – daugiau nei 106 ha. Draustinyje labai daug įvairių paukščių. Viena šios vietovės įžymybių – šaltinis, kurio vanduo, kaip nustatyta jį ištyrus, yra bene pats švariausias Vilniuje. Šis šaltinis vandenį renka miške, kur teršalų beveik nėra. Dvarčionės upelio baseino tvenkiniai, pušynai gyventojams sudaro kurorto sąlygas. Bioenergetikų tvirtinimu, Dvarčionys pastatyti kone idealiam bioenergetiniame lauke.

Literatūros apžvalga

Apie Dvarčionis rašoma lietuviškose enciklopedijose, minima leidiniuose „Vilniaus miesto saugomos teritorijos“, „Žmogaus ir gamtos sauga“ ir kt. bei periodikoje. Daug straipsnių skirta ūkio objektui – „Dvarčionių keramikai“, šios gamyklos problemoms. Kelis eilėraščius Dvarčionims paskyrė poetas Audrius Musteikis.

Literatūra

„Dvarčionių keramika“ švenčia jubiliejų // Respublika. – 2003, lapkr. 25, priedas „Pastogė“, p. 2.

Dvarčionys // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2004. – T. 5, p. 204.

Geomorfologiniai draustiniai: Dvarčionių valstybinis geomorfologinis draustinis. - Iliustr. // Vilniaus miesto saugomos teritorijos. – Vilnius, 2009. – P. 20-21.

Ivaškevičius, Arūnas. Šaltinių vanduo ir loterija / Arūnas Ivaškevičius, Aistė Pileckytė. – Iliustr. // Vilniaus diena. – 2008, bal. 21, p. 1, 5.

Musteikis, Audrius. Dvarčionių gatvė: [eilėraštis] // Šiaurės Atėnai. – 2007, liep. 28, p. 7.

Musteikis, Audrius. Dvarčionys: [eilėraštis] // Poezijos pavasaris. – 2007. – Vilnius, 2007. – P. 191-192.

Musteikis, Audrius. Priemiestis, kur telkiasi gera energetika // Dienovidis. – 1998, vas. 13-19, priedas „Vilniaus balsas“, p. 2.

Stepanavičienė, Virgilija. Dvarčionės baseino vandens telkiniai ir jų augalija // Žmogaus ir gamtos sauga. – Vilnius, [2006]. – P. 199-201.

Dvarčionyse

Dvarčionių šaltinis

Kairėnai

Kairėnai – vietovė, esanti į rytus nuo Dvarčionių, 10 km į šiaurės rytus nuo Vilniaus centro, pusiaukelėje nuo Antakalnio link Naujosios Vilnios.

Kairėnai, kaip aiškina kalbininkas Jonas Jurkštas, – vienas seniausių, jau nuo XVI a. žinomų vietovardžių, aiškiai lietuviškos kilmės. Pagal semantiką tai yra asmenvardinis vietovardis, iš jo atsekamas Kairio asmenvardis.

Kairėnų dvarą valdė garsios didikų šeimos – Kiškos, Sapiegos, Tyzenhauzai, Tiškevičiai, Lopacinskiai bei kiti.

Kairėnus yra tyrinėję archeologai, istorikai. Rasti žalvario papuošalai ir ginklai liudija, kad žmonių čia gyventa jau IV–VI a. Rastas ir IV–V a. kapinynas. Taip pat yra aptikta buvusios renesansinės rezidencijos fragmentų, herbinių koklių. Seniausias šiuos laikus pasiekęs dokumentas apie Kairėnus yra 1545 m. Žygimanto Senojo privilegija, kuria Kairėnuose suteikiamos trys tarnybos Jarmalai. Pirmaisiais Kairėnų rezidencinių pastatų statytojais laikomi Isaikovskiai. Kairėnų dvarą valdė garsios didikų šeimos – Kiškos, Sapiegos, Tyzenhauzai, Tiškevičiai, Lopacinskiai bei kiti. 1759 m. Kairėnus nusipirko Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštininkas Jonas Dominykas Lopacinskis. Iki pat 1870 m. dvaras buvo Lopacinskių priemiesčio rezidencija. XVIII a. pab. – XIX a. pr. kilus gaisrui sudegė daug pastatų. Lopacinskiai pastatydino naują rūmų kompleksą, įrengė sudėtingą tvenkinių sistemą, perplanavo parką. XIX a. pirmoje pusėje, kai dvarą valdė grafai Darata ir Juozapas Lopacinskiai, šiame dvare vyko aktyvus kultūrinis gyvenimas. Dvaras tapo svarbiu Vilniaus visuomenės gyvenimo centru: veikė orkestras ir teatras, lankėsi menininkai, vyko ir politinės disku-

sijos. Dvaro inventoriaus sąrašė (1846 m.) suregistruoti muzikos instrumentai, kuriais grojo orkestras. Kairėnų dvaro teatro repertuarą sudarė daugiausia melodramos. Teatras garsėjo ir lenkų dramaturgo Aleksandro Fredro komedijų pastatymais. Buvo dvare ir biblioteka, kurioje, sprendžiant pagal išlikusį (1863–1880 m.) katalogą, buvo 6466 įvairių autorių knygos. Bibliotekos turtingumas liudija gerą Lopacinskių šeimos išsilavinimą. Pas Lopacinskius viešėdavo to meto įžymybės, Vilniaus universiteto elitas. Po 1857 m., mirus grafienei, dvaro kultūrinis gyvenimas nunyko. Lopacinskių palikuonis Ignotas už dalyvavimą 1863 m. sukilime neteko dvaro. Caro valdžia jį konfiskavo ir nutarė perduoti. 1870 m. Kairėnų dvaras atiteko Juozapui Tiškevičiui. Jis su sūnumi Antanu pasižymėjo plačia ūkine veikla, todėl XIX a. pab. dvare buvo imtasi plėsti ūkį. Apie 1899 m. iš Tiškevičių Kairėnus nusipirko pirkliai Nikolajus ir Fiodoras Stolypinai, o iš jų dvarą nupirko valstybė. Per Pirmąjį pasaulinį karą dvaro ansamblis smarkiai nukentėjo: nugriauti mediniai rūmai, ofiinos, pavėsinė, apleistas parkas ir ūkiniai pastatai. Čia veikė mokykla. Nuo 1933 m. Kairėnų dvaras pritaikytas psichoneurologinei ligoninei. Kairėnų koplyčia, kaip Petro ir Povilo bažnyčios filialas, veikė iki 1945 m. (nugriauta 1982 m.). 1974 m. ligoninė iš Kairėnų buvo iškelta, o dvaras ir parkas perduoti Vilniaus universiteto Botanikos sodui. Pirmieji medeliai pasodinti 1975 m., tačiau prireikė dar apie trijų dešimtmečių, kad kolekciją sudarytų 9 tūkst. vardų augalų. Dabar tai pati gausiausia kolekcija Lietuvoje. Kairėnų botanikos sodas XX a. pab. buvo pertvarkytas. Jo projektą rengė Paminklų restauravimo projektavimo institutas (1989; vyr. archit. Dainora Juchnevičiūtė-Vaivadienė). Buvo rekonstruojami seni tvenkiniai, įrengiami nauji, tiesiami keliai, remontuojami pastatai, iškeliami gyventojai. Kairėnų botanikos sode iki mūsų dienų išliko dvaro kompleksas su ūkiniais

pastatais: vandens malūnu, ledaine, kluonu, kumetynu, arklidėmis, angliško stiliaus parkas. VU botanikos sodas (199 ha) Kairėnuose yra viena populiariausių vietų Vilniuje, kasmet čia apsilanko apie 50 000 lankytojų. Sode rengiamos ekskursijos, vyksta edukaciniai, pramoginiai renginiai.

Kairėnai žymūs ir kitu materialiosios kultūros paveldu. Kairėnuose ilgą laiką prie Viršupio upelio veikė keli vandens malūnai, kurie tiekė žymiuosius Kairėnų miltus Vilniaus gyventojams. Nuo XVII a. dirbo popieriaus fabrikas. Fabrike gaminamame popieriuje buvo vandens ženklas – inkaras su širdimi ir raidės KOI RANI. Vietoje popieriaus apie 1870 m. pradėjo veikti vinių fabrikas.

Kairėnai yra įdomūs lankytojams. Čia lankytina ne tik sena dvarvietė su parku ir tvenkiniais, Vilniaus universiteto botanikos sodas.

Kairėnuose įsteigtos vienos pirmųjų Lietuvoje privačios kapinės. Šiose kapinėse yra palaidota žymių žmonių. Kapinėse yra skulptoriaus Vaclovo Krutinio sukurti keli antkapiniai paminklai („Angelas“, „Koplyčia“).

Kairėnuose pastatytas paminklas–stogastulpis geografui prof. Česlovui Kudabai. Pastatyti atminimo suoleliai Lietuvos mokslui ir kultūrai nusipelnusiems žmonėms: inžinieriui hidrologui Antanui Barisui, geografui Alfonsui Basalykui, rašytojui Kaziiui Borutai.

Vietovė pasižymi ir savo gamta. Į vakarus nuo gyvenvietės yra Kairėnų ežeras. Čia prasideda ir į Nerį įteka Kairėnės upelis – kairysis Neries upės intakas. Didesnė upelio tėkmės dalis prateka smėlėtais pušynais. Upės ilgis 5,3 km. Kairėnės baseinas unikalus keliais požūriais: geomorfologiniu, hidrologiniu, biologiniu.

Kairėnų dvaro rūmai

Vaizdingas botanikos sodo kampelis

Seno parko aleja

Sodo augalai

Botanikos sode

Literatūros apžvalga

Neaplenkė Kairėnų žymusis kraštotyrininkas, žurnalistas Bronius Kviklys, juos aprašęs knygoje „Mūsų Lietuva“. Plačiausiai apie Kairėnų istoriją rašoma Vilnijos istoriko Miroslavo Gajevskio (Miroslaw Gajewski) knygoje lenkų kalba „Historie z okolic Wilna“. Aprašoma Kairėnų šiandiena, apžvelgiami patys seniausi laikai, archeologiniai radiniai, pateikiama archyvinių dokumentų apžvalga, plačiau aprašomi Lopacinskių valdymo laikai, XX a. čia buvusios psichiatrinės ligoninės laikotarpis. Kairėnų dvaras aprašytas žurnalistės, dvarų žinovės Ingridos Semaškaitės knygoje „Dvarai: spindesys ir skurdas: Lietuvos dvarų likimai“, menotyrininkės Nijolės Lukšionytės straipsnyje, išspausdintame „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvade“. Vilniaus universiteto išleistas informacinis leidinys „Vilniaus universiteto Botanikos sodas = Vilnius University Botanical Garden“ išsamiai aprašo ne tik Kairėnų botanikos sodą, jo kolekcijas, bet pateikia ir Kairėnų dvaro istoriją. Apie Kairėnų dvaro parką rašoma leidinyje „Lietuvos parkai“ (Kaunas, 2004). Įdomus yra muziejininkės Jūratės Gudaitės straipsnis apie Kairėnų dvaro kultūrinį gyvenimą, renginius, spektaklius, minimi dvare lankęsi žymūs asmenys, apžvelgiama išlikusi epistolinė medžiaga. Spalvingoje rašytojos ir dailininkės Gabrielės Giunterytės-Puzinienės (Gabriela Puzynina) prisiminimų knygoje, išverstoje iš lenkų k., „Vilniuje ir Lietuvos dvaruose“ taip pat atsiveria XIX a. gyvenimo Kairėnų dvare panorama, atsiskleidžia dvaro šeimininkės Daratos Lopacinskienės portretas, aprašomi ten lankęsi svečiai. Kairėnai minimi ir įvairiuose kituose leidiniuose, rašoma apie juos periodikoje.

Literatūra

Gudaitė, Jūratė. XIX a. pirmosios pusės Kairėnų dvaro kultūrinis gyvenimas. – Santr. angl. – Bibliogr.: 9 pavad. // Liaudies kultūra. – 2004, Nr. 6, p. 55-58.

Januškevičius, Laimutis. Lietuvos parkai. – Kaunas, 2004, p. 184-187.

Kviklys, Bronius. Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai. – 2-oji (fotogr.) laida. – Vilnius, 1989. – T. 1, p. 142-143.

Labanauskas, Kęstutis ir kt. Kairėnai // Tarybų Lietuvos enciklopedija. – Vilnius, 1986. – T. 2, p. 174.

Lietuvos dvarai : dviejų tomų žinynas / sudarytoja Ingrida Semaškaitė. – Vilnius, [2009]. – T. 2, p. 206-208.

Lukšionytė, Nijolė. Kairėnų dvaro pastatai ir parkas. – Iliustr. // Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T1, p. 261-263.

Petraitiene, Zigruta. Atminimo suoleliai [Kairėnų botanikos sode] / Zigruta Petraitiene, Valentinas Padriezas. – Iliustr. // Mokslas ir gyvenimas. – 2005, Nr. 11, p. 42-43.

Pilkauskas, Regimantas. Kairėnų kapinių Vilniuje projektas / Regimantas Pilkauskas, Alvydas Žickis. – Brėž., nuotr. // Lietuvos kraštovaizdžio architektų darbai. – Vilnius, 2007. – P. 76-77.

Poška, Tauras. Kairėnų dvaro sodyba // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. 2006. – Vilnius, 2007, p. 210.

Puzynina, Gabriela. Vilniuje ir Lietuvos dvaruose : 1815-1843 metų dienoraštis / Gabrielė Giunterytė-Puzinienė. – Vilnius, 2005. – 351, [1] p. : iliustr.

Semaškaitė, Ingrida. Dvarai: spindesys ir skurdas : Lietuvos dvarų likimai. – Vilnius, [2008], p. 302.

Vilniaus universiteto Botanikos sodas = Vilnius University Botanical Garden : informacinis leidinys apie Vilniaus universiteto Botanikos sodą: dabartis, praeitis, vadovas besidomintiems / [teksto autoriai Gintarėlė Jurkevičienė, Audrius Skridaila, Silva Žilinskaitė, Kristina Balnytė]. – Vilnius, 2008, p. 36-73.

Vilniaus universiteto botanikos sodo dabartis ir perspektyvos, konferencija (2003, Vilnius). 2003 m. vasario 13 d. konferencijos pranešimai. – Vilnius, 2003. – 70 p.: iliustr.

Gajewski, Miroslaw. Historie z okolic Wilna. – Wilno, 2007, p. 62-73.

Turniškės

Turniškės dabar – Vilniaus miesto dalis, esanti 8 km į šiaurės rytus nuo miesto centro, kairiajame Neries krante, priklausanti Antakalnio seniūnijai. Seniau šiuo vardu buvo vadintos abipus Neries esančios vietovės. Dešiniajame Neries krante

Turniškių vietovėje gyventa jau seniai. Archeologai čia aptiko mezolito stovyklos liekanų, titnago dirbinių, o Neryje ties Turniškėmis rastas raginis kirvis.

nuo seno buvo Turniškių kaimas (dabar – Verkių seniūnija), o kairiajame – Valakampių miške – Turniškių vasarvietė.

Vietovardis *Turniškės*, kaip ir kiti su priesaga *-iškės*, priklauso seniesiems lietuviškiems Vilniaus vietovardžiams. Jis minimas XVIII a. dokumentuose. Vietovardis, kalbininko Jono Jurkšto nuomone, yra asmenvardinės kilmės. Jį taip pat galima kildinti iš vandenvardžio – netoli buvusio Turniškių kaimo teka Turniškės upelis, dešinioji Riešės upelio atšaka.

Turniškių vietovėje gyventa jau seniai. Archeologai čia aptiko mezolito stovyklos liekanų, titnago dirbinių, o Neryje ties Turniškėmis rastas raginis kirvis. Pirmą kartą istoriniuose šaltiniuose Turniškės paminėtos 1780 m. XX a. vietovė sulaukė ypatingo dėmesio. 1938 m. Turniškėse buvo pradėta statyti hidroelektrinė. Projektą parengė tuometinė Lenkijos susisiekimo ministerija. Vieta hidroelektrinei buvo numatyta kairiajame Neries krante, užtvankos gale. Čia taip pat buvo numatyta pastatyti ir administracinius pastatus, gyvenamuosius namus darbininkams. Dešiniajame Neries krante planuota įrengti šliuzą laivams ir sieliams praleisti, 500 m užtvanką. 1938 m. statybai buvo skirta 1 mln. zlotų, pradėti parengiamieji darbai, pastatyti elektrinės administracijos pastatai. Laikas statybai nebuvo palankus. 1939 m., kai

Vilnius grįžo Lietuvai, vėl kilo hidroelektrinės statybos klausimas. Atliktus darbus apžiūrėjo į Turniškės atvykę Vyriausybės nariai. Buvo numatyta statybą tęsti. Tačiau, prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, statyba nutrūko ir atnaujinta nebuvo.

Turniškės, buvusi užmiesčio teritorija, 1969 m. prijungta prie Vilniaus miesto. Dabar Turniškėse, išskirtinėje Vilniaus vietoje, įsikūręs prabangių namų rajonas. Čia yra prezidentų, ambasadorių rezidencijos. Išlikusiuose hidroelektrinės administracijos pastatuose įkurtos Lietuvos Prezidento ir kitų aukščiausiųjų vadovų rezidencijos. Teritorija, kur įsikūrę keturi pirmieji šalies asmenys, yra saugoma Vadovybės apsaugos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos darbuotojų. Čia patekti galima tik su specialiais leidimais. Šiek tiek toliau už pirmųjų šalies asmenų gyvenamųjų pastatų stovi ambasadorių rezidencijos, kurios taip pat yra saugomos, o dar toliau – eilinių piliečių individualūs namai ar kotedžai. Būstus Turniškėse perka pasiturintys žmonės, kurie nori ramybės ir privatumo. Turniškėse yra išlikę ir senųjų gyventojų. Turniškių gyvenvietė negali labai plėstis, nes ją juosia miškas, kurio kirtimas yra draudžiamas.

Ant Neries upės šlaito išsidėstęs Turniškių rajonas yra įtrauktas į kraštovaizdžio draustinių sąrašą. Draustinis priklauso Verkių regioniniam parkui. Neris slėnis vietomis čia giliai išeroduotas – tai ledynmečio palikimas. Čia labai vaizdingi Neris vingiai ir jos pakrantės.

Literatūros apžvalga

Turniškės minimos kraštotyros leidiniuose. Rašė apie jas Rytų Lietuvos žinovė, pedagogė, geografe, išeivijos veikėja Veronika Maminskaitė-Kulbokienė knygoje „Rytų Lietuva: vietovės, organizacijos, įvykiai, žmonės“ (pateikiamas ir literatūros sąrašas), žymusis kraštotyrininkas, žurnalistas Bronius Kviklys minėjo vietovę knygoje

„Mūsų Lietuva“. Turniškės aprašytos rašytojo Eugenijaus Danilevičiaus turistiniame leidinyje „Maršrutai iš Vilniaus“.

Yra straipsnių informaciniuose leidiniuose „Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija“ ir Bostone išleistoje „Lietuvių enciklopedijoje“. Pastarajame leidinyje nurodomas ir senesnės literatūros sąrašas.

Turniškių kraštovaizdžio draustinis aprašytas leidiniuose „Aplinkos apsauga Vilniuje“, „Vilniaus miesto saugomos teritorijos“ ir kt. Gamta, Turniškės upelis minimi kultūrologės Nijolės Balčiūnienės knygelėje „Abipus Neries“.

Įdomus yra inžinieriaus energetiko Stasio Bilio straipsnis žurnale „Žemėtvarka ir hidrotechnika“ apie Turniškių hidroelektrinę. Čia išsamiai aprašyta statybos istorija, pateikiama schemų, iliustracijų.

Turniškės dažnai minimos periodinėje spaudoje, aprašant aukštų pareigūnų rezidencijas, politinio gyvenimo aktualijas. Lietuvos prezidento Valdo Adamkaus dienoraščiuose – knygoje „Paskutinė kadencija“ (Vilnius, 2011) Turniškės taip pat minimos.

Buvusio Turniškių kaimo, esančio dešiniajame Neries krante, senųjų gyventojų tradicijos, prisiminimai, pasakojimai pateikiami Pavilnių ir Verkių regioninių parkų direkcijos išleistame leidinyje „Verkių kaimų senbuviai“ (Vilnius, 2012).

Literatūra

Balčiūnienė, Nijolė. Verkių regioninis parkas. – Iliustr. // Aplinkos apsauga Vilniuje. – Vilnius, 2004. – P. 37-41.

Balčiūnienė, Nijolė. Abipus Neries. – Vilnius, 2008, p. 25-26.

Bilys, Stasys. Turniškių hidroelektrinės statybos istorija. – Faks., iliustr., schem. // Žemėtvarka ir hidrotechnika. – 2005, Nr. 1, p. 62-67.

Danilevičius, Eugenijus. Maršrutai iš Vilniaus. – Vilnius, 1975, p. 6-7.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 10-13.

Kolupaila, Stasys. Turniškės // Lietuvių enciklopedija – Boston (Mass.), 1965. – T. 32, p.79.

Kulbokienė, Veronika. Rytų Lietuva: vietovės, organizacijos, įvykiai, žmonės / Veronika Maminskaitė-Kulbokienė. – Čikaga, 1997, p. 164-165.

Kviklys, Bronius. Mūsų Lietuva. – Vilnius, 1989. – T. 1, p. 142.

Turniškės // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – Vilnius, 1971. – T. 3, p. 588.

Vilniaus miesto saugomos teritorijos. – Vilnius, 2009, p. 15.

Buvusiame Turniškių kaime

Gulbės Turniškėse

Prie draustinio

Valakampiai

Valakampiai (Valakupiai) – Vilniaus miesto dalis už Antakalnio, esanti į šiaurės rytus nuo miesto centro, kairiajame Neris krante, prie jos vingio priešais Verkius (šiaurėje). Iš rytų riboja Nemenčinės plentas, šiaurėje pereina į Turniškes. Link Žirmūnų veda Valakampių tiltas.

Valakampiai, žymaus geografo Česlovo Kudabos pastebėjimu, yra vietoje, kur Neris „... apsuka nemažą kampa, kažkada pavadintą Valakampiais“. Istoriniuose šaltiniuose randamos skirtingai užrašytos vietovardžio *Valakampiai* formos – *Walakapie* ir *Walakupie*. Yra manančių, kad šis vietovardis sudarytas iš žodžių *valakas* ir *kampas*. Tačiau kalbininko Jono Jurkšto nuomone, vietovardis kilęs iš vandenvardžio – upelio *Valakupė* ar *Valakupis* ir čia buvusio to paties pavadinimo vienkiemio, kurio dirbama žemė matuota valakais – iš valakas ir upė. Kadangi forma *Valakampiai* turi ilgesnę vartojimo lietuvių kalboje tradiciją, todėl teikiama kaip pagrindinė.

Valakampiai žinomi kaip poilsio vieta. Valakampių miškai, Neris nuo seno vilioja poilsiautojus. Neatsitiktinai prie Viršupio jau XVI a. buvo įkurta Lietuvos Didžiųjų kunigaikščių vasaros rezidencija. Netoli Valakampių tilto į Nerį įteka mažas intakas – Viršupis (Veršupis), dabar tik po žeme tekantis, šalia kurio ir buvusi didžiųjų kunigaikščių užmiesčio vasarvietė: rūmai, pirtis, žvėrynas, tvenkiniai žuvims veisti. Čia buvusius rūmus 1544–1548 m. pastatė Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Žygimantas Augustas, kuris šioje vasarvietėje labai mėgo leisti laiką su savo dvarišiais. Manoma, kad dar seniau čia irgi buvę rūmai, tik kuklesni. Įdomu, kad ši vasarvietė minima ir pavaizduota žymiajame XVI a. Vilniaus plane (Georgo Brauno atlase). Šioje vietoje atskirai pažymėta namų, o šalia – apvertas miško plotas. Adomas Honoris Kirkoras 1853 m. Viršupyje atliko archeologinius kasinėjimus ir rado rūmų pamatus, daug kokių su karaliaus karūnomis, monetų ir kt. Čia buvus kunigaikš-

čių rūmus mena ir ilgai išlikęs upės rėvos pavadinimas – Barbaros pirtis – mylimos Žygimanto Augusto žmonos karalienės Barbaros vardu pavadintos. Prieš Antrąjį pasaulinį karą dar buvo galima pamatyti buvusių didžiųjų Lietuvos kunigaikščių rūmų likučius. Manoma, kad rūmai buvę maždaug dabartinio Valakampių tilto vietoje.

Įvairiais istorijos laikais Valakampiai buvo mėgstama miestiečių vasarvietė. Čia žmonės mėgaujasi gamta ir jos grožybėmis. Pušnyuose išsidėstę vasarnamiai. Vilas jungia išplanuoti takai, gatvės: Vaidilutės, Lizdeikos, Lakštingalų ir kt. Yra senų medinių vilų (pvz.: Rato g. 3; Lizdeikos g. 5). Šiandien čia galima rasti ir besiplečiančias gyvenamąsias erdves. Gamtos ir ramybės išsiilgusiems miestiečiams Valakampiai yra tikras rojus. Čia, visai netoli nuo Antakalnio, įsikūrę naujakuriai labai vertina aplink esančią gamtą. Valakampiai yra puikus rajonas, kuris šiuo metu yra naujai apgyvenamas. Čia keliasi nemažai jaunų šeimų su mažais vaikais, nes žmonės ima vertinti ramybę. Valakampiuose suformuota ir gražinta nemažai sklypų. Numatoma, kad gražus gamtos kampelis Vilniuje ateityje taps prestižiniu gyvenamuoju rajonu architektų tvarkomame parke. Jau pastatyta modernių gyvenamųjų namų. Architektai išskiria individualų namą Svajonių g. 70 (archit. Edgaras Neniškis, Vaida Sasnauskaitė ir kt.). Namo idėją inspiravo pušų kamienų vertikales. Pušyne tarp medžių harmoningai išsidėšiusio pastato architektūrinė išraiška buvo nulemta vietos konteksto. Tarptautiniame architektūros konkurse „X ARCHIP International Award for Architecture 2011“ šis objektas įvertintas ir apdovanotas kaip geriausias individualaus namo projektas.

Valakampiai žinomi kaip poilsio vieta. Valakampių miškai, Neris nuo seno vilioja poilsiautojus. Neatsitiktinai prie Viršupio jau XVI a. buvo įkurta Lietuvos Didžiųjų kunigaikščių vasaros rezidencija.

Sovietmečiu Valakampių pušynuose veikė vaikų vasaros stovyklos, darželiai-lopšeliai. Dabar čia yra Valakampių socialinių paslaugų namai, Specialieji socialinės globos namai „Tremtinių namai“, vaikų globos namai „Gilė“, „Valakupių reabilitacijos centras“. Taip pat yra keli restoranai, kavinė, veikia du vaikų darželiai, privati mokykla. Didelių prekybos centrų Valakampiuose nėra. 2013 m. Valakampiuose atidarytas subtilios architektūros „Ruperto“ menų inkubatorius (archit. Audrius Ambrasas, Vilma Adomonytė, Mindaugas Reklaitis). Tai projektų pagrindu veikiantis tarpdisciplininis edukacijos, rezidencijų ir parodų centras, atvira kultūrinė įstaiga. Pirmame aukšte – universali salė, skaitykla, administracijos patalpos. Rūsyje – kompiuterinio meno dirbtuvės, gaunančios šviesą per terasinius stoglangius. Antrajame pastato aukšte išdėstytos reziduojančių menininkų studijos.

Valakampius su Žirmūnais jungia Valakampių tiltas. Šis gelžbetoninis tiltas per Nerį Vilniuje pastatytas 1972 m. Tai ilgiausias (341,5 m) tiltas Vilniuje.

Valakampių vasarvietė yra natūraliame miško parke, susiliejančiame

su kaimyniniais šilais, tai sudaro didžiulį miško masyvą. Šiuose miškuose vyrauja pušys. Pokario metais pasodinta maumedžių, ąžuolų, klevų, beržų, dekoratyvinių krūmų. Valakampių vasarvietę iš trijų pusių juosia vaizdingas Neries vingis. Žemame ir smėlėtame kairiajame upės krante įrengti paplūdimiai. 2-ajame plaže yra šaltinis, kuris 2003 m. buvo tirtas Lietuvos geologijos tarnybos bei Respublikinio mitybos centro specialistų. Netoli 1-ojo plažo yra Valakampių atodanga. Atodanga driekiasi 30 m, aukštis – 1 m. Jos sluoksnius sudaro juodos spalvos gitija, kuri formavosi prieš atslenkant paskutiniam ledynui, kai toje vietoje buvo upės senvagė. Mokslininkai 1959 m. tyrinėjo Valakampių šlaito tarpledynmečio sluoksnius, sudarė rastų sporų–žiedadulkių spektrus ir diagramas. Dabar atodanga apaugusi krūmais ir žolėmis. Atodanga paskelbta geologiniu gamtos paminklu. 1996 m. įsteigtas Valakampių klonio geomorfologinis draustinis. Neries slėnyje, ties Vilniumi, yra termokarstinės kilmės 300-700 m pločio ir apie 10 km ilgio įdubų juosta. Natūralumą yra išlaikiusi tik klonio dalis, esanti Valakampių miško parko zonoje. Tai unikalus vietovaizdis.

Neries pakrantė Valakampiuose

Literatūros apžvalga

Prie Viršupio, paneryje, buvę Žygimanto Augusto statyti medžio-klės, vasaros poilsio rūmai minimi daugelyje senųjų tekstų. Jie aprašyti Brauno pasaulio miestų atlase, kai jame apibūdinamas Vilniaus miestas. Šis tekstas yra leidinyje „Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)“. Viršupio rūmai minimi ir žymaus XIX a. publicisto, archeologo, etnografo ir istoriko Adomo Honorio Kirkoro knygoje „Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“ (Vilnius, 1991), gamtotyrininko ir kraštotyrininko Konstantino Tiškevičiaus knygoje „Neris ir jos krantai“ (Vilnius, 1992). „Ateneum Wileńskie“ – mokslo žurnalas, išspausdino dr. Jano Fijałeko (Jan Fijałek) veikalą „Opisy Wilna“ (1923, nr. 3), kuriame taip pat minimi Viršupio rūmai. Išsamiau apie Viršupį, remdamasis literatūra ir archyvų dokumentais, rašo Vilnijos istorikas Mirosławas Gajewskis (Mirosław Gajewski) knygoje lenkų kalba „Historie z okolic Wilna“. Šioje knygoje yra visas skyrius, skirtas Viršupiui, pateikiama įdomių iliustracijų.

Valakampiai minimi kraštotyros leidiniuose. Žymusis kraštotyrininkas, žurnalistas Bronius Kviklys minėjo vietovę knygoje „Mūsų Lietuva“. Rašė apie juos Rytų Lietuvos žinovė, pedagogė, geografė, išėivijos veikėja Veronika Maminskaitė-Kulbokienė knygoje „Rytų Lietuva: vietovės, organizacijos, įvykiai, žmonės“.

Informacijos apie Valakampius rasime lietuviškose enciklopedijose, rašoma ir Bostone išleistoje „Lietuvių enciklopedijoje“.

Valakampiai, kaip lankytina vietovė, aprašyti turistams skirtuose leidiniuose. 1958 m. išleistame Vinco Uždavinio, publicisto, keliautojo parašytame turistiniame vadove „Po Vilniaus apylinkės“ yra skyrius „Valakampiai ir Ežerėliai“. Jame pateikta to meto nuotraukų. Apie Viršupį, apie tai, kur buvo Viršupio rūmų likučiai paskaitysime istoriko Adomo Juškevičiaus ir muziejininko, kultūros veikėjo Juozo Maceikos 1937 m. parengtame pirmajame lietuvių kalba vadove po Vilnių „Vilnius ir jo apylinkės“ – yra ir fotografuotinis šios knygos leidimas. Valakampiai paminėti ir rašytojo Eugenijaus Danilevičiaus turistiniame leidinyje „Maršrutai iš Vilniaus“. Čia pateikiamas vietovės planas. Valakampiai minimi ir vandens turistams skirtame žymaus geografo Česlovo Kudabos leidinyje „Nerimi“ (Vilnius, 1985). Šioje knygoje aprašomos ir pakrančių vietovės.

Architektūros objektai, esantys Valakampiuose, taip pat atsispindi spaudoje. Andriaus Surgailio fotoalbume „Medinis Vilnius = Wooden

Valakampiai

Menų inkubatorius

Valakampių paplūdimys

Vilnius“ galime pamatyti kelias senąsias Valakampių vilas, o naują pastatą, gavusį tarptautinį architektūros apdovanojimą – leidinyje „Vilnius, 1900-2012: naujosios architektūros gidas“. Apie naujos architektūros pastatą – menų inkubatorių „Rupert“ galima paskaityti architekto Audrio Karaliaus straipsnyje, išspausdintame žurnale „Centras“. Leidinyje „Lietuvos kraštovaizdžio architektų darbai“ pateikiamas architektės Dainoros Juchnevičiūtės-Vaivadienės parko Valakampiuose projektas. Spausdinami brėžiniai, nuotraukos. Rašoma, kad šiame parke, įkurtame dar 1934 m. prie vasarnamio, vyksta kasmetinės „Vilniečių ainių“ klubo sueigos.

Vietovės gamta taip pat sulaukė spaudos dėmesio. Valakampių klonio geomorfologinis draustinis aprašytas leidinyje „Vilniaus miesto saugomos teritorijos“. Valakampių atodanga aprašyta geografo Gedimino Isoko leidinyje „Lietuvos gamtos paminklai“, čia pateikta ir nuotrauka. Valakampių šaltinis minimas Vilniaus miesto savivaldybės Aplinkos apsaugos skyriaus parengtame leidinyje „Aplinkos apsauga Vilniuje“.

Valakampiai minimi ir grožinėje literatūroje. Poetai jiems yra paskyrę eilėraščių. Jonas Mačiukevičius parašė eilėraštį „Valakampiai“ (rink. „Apie tave ir tau“), Stasys Anglickis sukūrė eilėraščių ciklą „Valakampiai“ (rink. „Nenusileisk, gražioji saule“). Valakampiai atspindi ir grožinėje prozoje. Tai Romo Sadausko „Liepsnotoji pelėda“. Vilniečiai (pvz. Audronė Girdzijauskaitė) Valakampius mini savo atsiminimuose. Rašytoja Birutė Mackonytė įdomiame straipsnyje pasakoja apie senuosius tarpukario vilniečius, „Vilniečių ainių“ klubo susitikimus, vykdavusius Valakampiuose vasarnamiuose.

Literatūra

- Aplinkos apsauga Vilniuje: dabartis ir perspektyvos. – Vilnius, 2004, p. 22.
- Babickas, Darius. Naujakurius vilioja Valakampių pušynai ir įtakingi kaimynai. – Iliustr. // Lietuvos rytas. – 2005, bal. 18, priedas „Būstas“, p. 4.
- Danilevičius, Eugenijus. Maršrutai iš Vilniaus. – Vilnius, 1975, p. 4-7.
- Girdzijauskaitė, Audronė. Atminties salos: [atsiminimai] – Vilnius, 2008. – 152 p.: iliustr.
- Isokas, Gediminas. Lietuvos gamtos paminklai. – Vilnius, 1995, p. 369-370.
- Juchnevičiūtė-Vaivadienė, Dainora. „Mano parkas“ Valakupiuose. – Brėž., nuotr. // Lietuvos kraštovaizdžio architektų darbai. – Vilnius, 2007, p. 94-95.
- Jurkštas, Jonas. Valakampiai: [vietovardžio kilmė] // Mūsų kalba. – 1987, Nr. 5, p. 37.

Juškevičius, Adomas. Vilnius ir jo apylinkės / Adomas Juškevičius, Juozas Maceika. – 3-iasis (fotografuotinis) leidimas. – Vilnius, 1991, p. 97-98.

Karalius, Audrys. Tyliai stovintis: menų inkubatorius Rupert Valakampiuose / tekstas Audrys Karalius ; fotografijos: Audrius Ambrasas ir Kernius Pauliukonis. – Iliustr., brėž. // Centras. – 2013, Nr. 5, p. 18-21.

Kasperavičienė, Audronė. Valakampiai // Diena. – 1995, geg. 5, p. 13.

Kasperavičius, Vladas. Čia ne dirbama, o gyvenama: [vaikų globos namai]. – Iliustr. // Gimtasis kraštas. – 1997, Nr. 6, p. 22-24.

Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV-XIX a.). – Vilnius, 1983, p. 78.

Kudaba, Česlovas. Nerimi. – Vilnius, 1985, p. 93-94.

Kulbokienė, Veronika. Rytų Lietuva: vietovės, organizacijos, įvykiai, žmonės / Veronika Maminskaitė-Kulbokienė. – Čikaga, 1997, p. 172.

Kulbokienė, Veronika. Valakampiai. – Iliustr. // Lietuvių enciklopedija – Boston (Mass.), 1965. – T. 32, p. 519.

Kviklys, Bronius. Mūsų Lietuva. – Vilnius, 1989, T. 1, p. 142.

Liškauskaitė, Rasa. Gražūs Valakampiai, bet ne Jums, vilniečiai: [poilsiavietės perspektyvos]. – Iliustr. // Respublika. – 1996, geg. 10, p. 13.

Mackonytė, Birutė. Seni vilniečiai kaip giminiečiai. // Mokslo Lietuva. – 2005, bal. 7-20, p. 1, 10-11.

Petkevičienė, Renata. Valakampiai. – Iliustr. // Respublika, 1996, birž. 29, priedas „Brigita“, p. 6-7.

Sadauskas, Romas. Liepsnotoji pelėda: [esė] // Romas Sadauskas. Gyventi. – Vilnius, 2008. – P. 176-177.

Surgailis, Andrius. Medinis Vilnius = Wooden Vilnius: [fotoalbumas]. – Vilnius, 2006. – 166, [1] p.: iliustr.

Šoblinskaitė, Violeta. Valakupiai. Neįgaliųjų kelio į darbą pradžia / Violeta Šoblinskaitė, Alvydas Valenta. – Iliustr., portr. // Bičiulis. – 2004, Nr. 11, p. 3-14.

Valakampiai // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – Vilnius, 1984. – T.12, p. 23.

Valakampiai // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – Vilnius, 1971. – T. 3, p. 665.

Valakampiai // Tarybų Lietuvos enciklopedija. – Vilnius, 1988. – T. 4, p. 432.

Vilniaus miesto saugomos teritorijos. – Vilnius, 2009, p. 21.

Vilnius, 1900-2012: naujosios architektūros gidas. – 2-asis papild. ir patais. leid. – Vilnius, 2011, p. 201.

Uždavinys, Vincas. Po Vilniaus apylinkes. – Vilnius, 1958, p. 23-32.

Žeižienė, Elvyra. Tremtiniai turi savo namus. – Iliustr. // XXI amžius. – 2002, rugpj. 28, p. 1, 3.

Gajewski, Mirosław. Historie z okolic Wilna. – Wilno, 2007, p. 234-241.

Vismaliukai

Vismaliukai – Vilniaus miesto dalis į šiaurės rytus nuo miesto centro, netoli Vismalų. Gyvenvietė ribojasi su Vilniaus rajonu.

Vismaliukai – tai buvęs režinis kaimas. Vietovė ilgą laiką buvo žymi tuo, kad čia veikė sovietinis karinis poligonas. Jis buvo įrengtas 1953 m. Mokomasis poligonas priklausė Vilniaus aukštajai karinei radioelektronikos mokyklai. Poligone buvo įvairių statinių, įrangos, požemių. Čia nuolat vykdavo mokymai panaudojant karinę techniką. Buvo mokomasi atskirų karinės taktikos elementų. 1992 m. poligonas buvo uždarytas. Nuspręsta, kad sovietmečio karinis poligonas virs modernaus mokslo centru. 2013 m. rudenį prasidėjo Vismaliukų inovacinės investicinės zonos statybos darbai. Čia turi įsikurti Fotoelektros taikomųjų tyrimų centras. Tai pirmas tokio masto centras, suvienysiantis Lietuvos verslą, mokslą ir pramonę. Naujai kuriamame centre bus testuojami, tikrinami ir kuriami nauji saulės elementai ir moduliai. Numatyta, kad Vismaliukų inovacinėje investicinėje zonoje bus įkurti atsinaujančios energetikos, biomedicinos, oledams skirtų medžiagų gamybos, biotechnologijos pramonės ir taikomojo mokslo centrai.

Vismaliukai – tai buvęs režinis kaimas.

Vismaliukai yra miškingoje teritorijoje. Pro vietovę teka Veržuva, Neries kairysis intakas. Ties Vismaliukais susidariusios upės kilpos, vingiai. Yra Veržuvytės upelis, Laumžirgio tvenkinys (592 m²). Šalia Veržuvos upės yra nedideli ežerėliai. Tai Akmenvarlio tvenkinys, Beržo ežerėlis.

Kurortinėje aplinkoje vyksta futbolo, krepšinio, badmintono ir kitų sporto šakų varžybos, žaidžiamas dažasvydis.

Literatūros apžvalga

Apie Vismaliukus rašyta nedaug. Yra tik straipsnių spaudoje. Buvo rašyta apie vilkinamą žemės grąžinimą. Buvusio režinio kaimo teritorijoje, pagarsėjusiame Vismaliukų poligone, turėtą žemę savininkams neskubėta grąžinti. Vismaliukai taip pat minimi spaudoje kaip ateities verslo, mokslo ir pramonės centras.

Literatūra

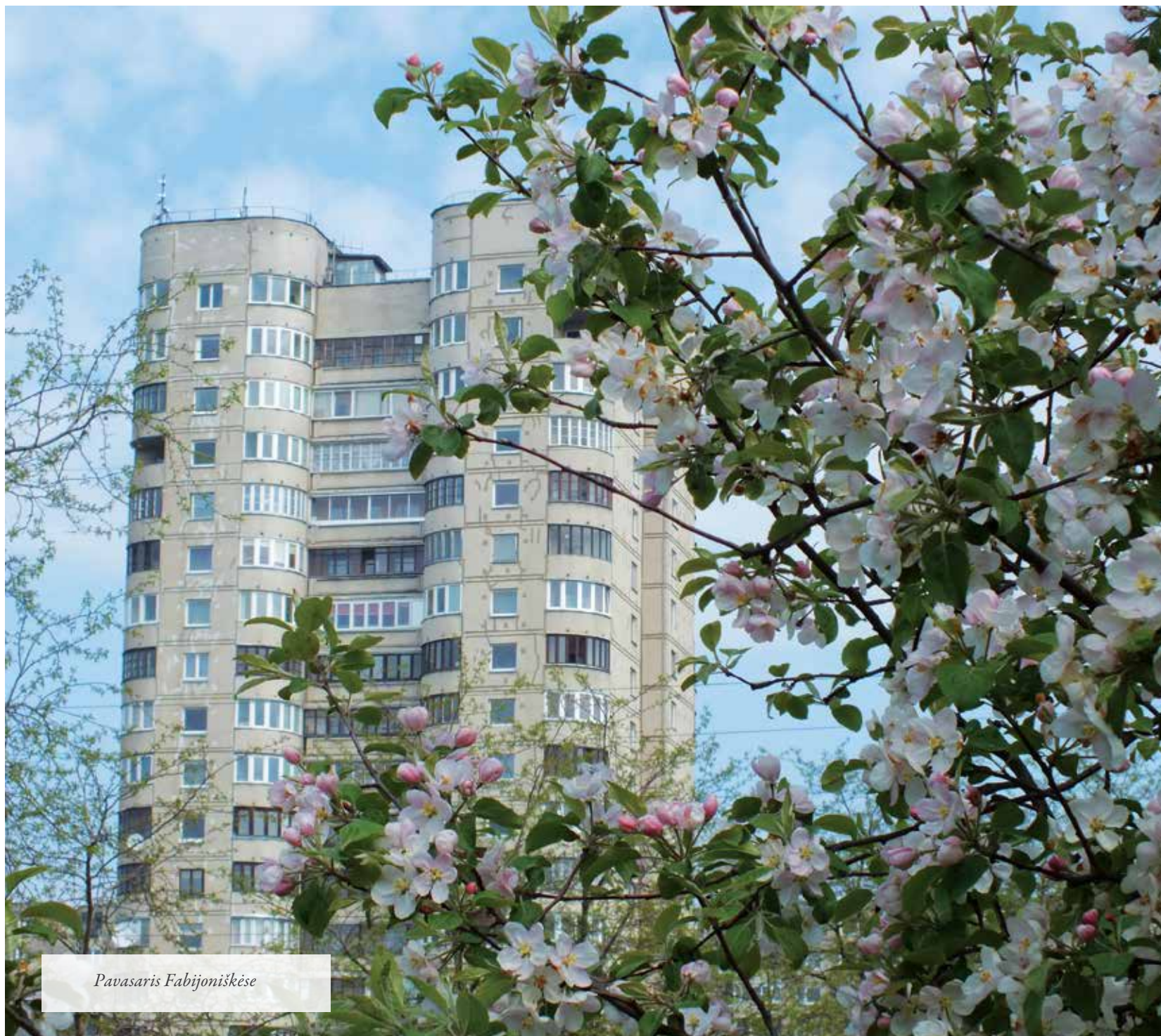
Andžejevski, Tadeuš. 70 ha – „įsikibusiems į valdžią“, 4 ha – savininkams: nepaisant skandalo, žemė pagarsėjusiame Vismaliukų poligone savininkams negrąžinama. – Iliustr. // Vilniaus krašto savaitraštis. – 2006, birž. 1-7 (Nr. 22), p. 1, 3.

Pauliukevičius, Gediminas. Verslo ir mokslo dialogas gims apleisto karinio poligono teritorijoje: [pokalbis su VšĮ Šiaurės miestelio technologijų parko direktoriumi Gediminu Pauliukevičiumi, minima Vismaliukų investicinė zona]. – Portr. // Valstybė. – 2011, Nr. 1 (sausis), p. 51.

Vaičiulytė, Ramunė. Vietoj žemės – valdininkų patyčios: [apie nuosavybės teisės į žemę Vismaliukų režinio kaimo teritorijoje laukiančių žmonių pasipiktinimą valdininkų sprendimu]. – Iliustr. // Respublika. – 2006, geg. 26, p. 5.

Vilkinamas žemės grąžinimas [Vismaliukuose]. – Portr. // Lietuvos žinios. – 2005, lapkr. 17, p. 10.

Strockytė, Eglė. Toy soldiers. – Iliustr. // The Baltic Times. – 2008. – Vol. 10, no. 617 (Aug. 7-13), p. 7.

Pavasaris Fabijoniškēse

Fabijoniškės

Fabijoniškės – Vilniaus miesto dalis šiaurės vakaruose.
Ribojasi su Pašilaičių, Šeškinės, Verkių seniūnijomis.

Kalbininko Jono Jurkšto nuomone, Fabijoniškių vardas kilęs iš asmenvardžio Fabijonas.

Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės laikais Fabijoniškės buvo Vilniaus prieigų kaimas prie kelio į Ukmergę. Tai buvo ilgas gatvinis kaimelis, nusiėjęs apie du kilometrus. Aplink plytėjo kalneliai, apaugę pušynėliais. XX a. viduryje Fabijoniškės jau pažymėtos Vilniaus miesto žemėlapyje. Gyventojai vertėsi daugiausia daržininkyste. 1918 m. čia buvo atidaryta lenkiška pradinė mokykla. Mokykla veikė ir sovietmečiu. 1960 m. joje buvo įsteigta pirmoji lietuviška klasė. 1958 m. Fabijoniškėse buvo įkurtas tuometinio Vilniaus pedagoginio instituto (dabar Lietuvos edukologijos universitetas) mokomasis ūkis gamtos ir geografijos studentams.

Gyvenamasis mikrorajonas pradėtas statyti 1986 m. buvusio Fabijoniškių kaimo vietoje (vėliau prijungtos Bajorų ir dar keleto kaimų dalys). Pirmieji mikrorajono gyventojai atsikėlė 1987 m. Gyvenamąjį rajoną projektavo architektas Kazimieras Balėnas kartu su žmona architektė Genovaitė Balėniene. Architektas pasakojo, kad projektuojant šį mikrorajoną dėl rajono nepaprastos geologinės padėties pirmą kartą buvo pasitelkta ir ekstrasensų pagalba.

Fabijoniškių pastatai buvo suprojektuoti atsižvelgiant į reljefui būdingas kalvas, žemės lūžius, požeminius šaltinius. Mikrorajone yra stipri aeracija (vėdinimas) dėl aukšto paviršiaus bei linijinio gatvių išplanavimo. Spaudoje aktyviai diskutuota dėl pasirinktos mikrorajono vietos šalia buvusio miesto sąvartyno. Kažkada

Cedrono (Baltupio) upelio pradžia

Fabijoniškių ažuolai

miestiečių šiukšlės buvo verčiamos į daubą, bet, kai jos buvo užpiltos žemėmis, atsirado kalva, skyrėsi metano dujos. Buvusio sąvartyno vietoje daryti tyrimai. Mikrorajono dalis, esanti nuo Šeškinės pusės, yra geriau apželdinta, sutvarkyta. Fabijoniškės yra vienas didžiausių Vilniaus mikrorajonų, čia gyvena beveik 40 tūkst. gyventojų.

Fabijoniškėse yra Mykolo Romerio teisės universitetas. 1991 m. buvo įkurti socialinių paslaugų namai (Fabijoniškių pensionas) specialiai tam suprojektuotame pastate, ramioje ir gražioje vietoje. Yra kelios bendrojo lavinimo mokyklos, Lietuvos aklųjų ir silpnaregių ugdymo centras, Vilniaus statybininkų rengimo centro Fabijoniškių skyrius, krikščionių bendruomenės „Biblijos kelias“ (sekmininkų) bažnyčia. Laisvalaikio gyventojai, vaikai kviečiami į Raganiukės teatrą.

1996 m. gegužės 3 d. prie dabartinio Vilniaus apskrities priešgaisrinės gelbėjimo valdybos 3-osios komandos pastato (Ateities g. 17) buvo atidengtas ažuolinis paminklas šv. Florijonui, ugniagesių globėjui (skulpt. Henrikas Orakauskas). 2002 m. rugsėjo 1 d. priešais Mykolo Romerio universiteto rūmų pagrindinį pastatą (Ateities g. 20) buvo atidengta moderni nerūdijančio plieno skardos skulptūra „Metamorfozė“ (skulpt. Gediminas Žuklys). „Jaunatviškas, dinamiškas, veržlus“, – taip šį savo kūrinį apibūdino autorius.

Mikrorajono gamta yra ypatinga. Fabijoniškių geologinė sandara savita – yra gilių žemės lūžių, susiformavę trys žemės uolienu sluosniai. Paskutinio apledėjimo padariniai – sunešti rieduliai, smėlio telkiniai. Rytiniame mikrorajono pakraštyje baigiasi kalvagūbris, vadinamasis Šeškinės ozas, kuris tęsiasi 1160 m – pradžioje eidamas per Šeškinę. Tai ledynmetyje (prieš 16-18 tūkst. metų) susiformavęs siauras (15-30 m pločio), pailgas pylimas. Šis ozas yra vienas didžiausių pasaulyje. Fabijoniškės yra aukštoje vietoje – 154-188 m virš jūros lygio. Fabijoniškių pakraštyje yra gražus miškelis, kuriame aptinkama retų bei vaistinių augalų. Yra keli požeminiai šaltiniai. Vienas trykšta miškelyje, nuo jo gauna pradžią Cedrono (Baltupio) upelis. Nuo seno tikima, kad jis turi gydomųjų savybių. Netoli šaltinio, kaip manoma, yra buvusi pagonių šventykla, augo ažuolų giria. Ažuolų ir dabar čia augama.

Fabijoniškių pastatai buvo suprojektuoti atsižvelgiant į reljefui būdingas kalvas, žemės lūžius, požeminius šaltinius.

Literatūros apžvalga

Informacijos apie Fabijoniškių istoriją pateikiama mokytojos Dalios Grigienės parengtoje knygoje „Vilniaus Simono Stanevičiaus vidurinė mokykla“, skirtoje mokyklos 10-mečiui. Čia spausdinami buvusio Fabijoniškių kaimelio gyventojų prisiminimai, užrašyti 1995 m. istorijos mokytojos Dalios Misiūrienės. Atsiminimuose minimas senosios Fabijoniškių pradžios mokyklos direktorius Leonas Karklėnas, čia mokęsi dabar žinomi Lietuvos žmonės: dailininkas Audrius Puipa, režisierius Algimantas Puipa, žurnalistai Rytis Taraila, Vytautas Matulevičius ir Romualdas Miečkovskis (Mieczkowski). Pastarasis yra spausdinęs periodikoje straipsnių apie Fabijoniškes ir jų gyventojus pokario metais, savo giminačio Vladyslavo Mečkovskio namuose veikusią pradinę mokyklą. Apie mikrorajono projektavimo ypatumus 1985 m. rašė projekto architektas Kazimieras Balėnas. Trumpai apie Fabijoniškes rašoma Lietuvos enciklopedijose, yra straipsnių periodikoje.

Eilėraštį Fabijoniškėms yra paskyręs poetas Vladas Braziūnas. Juozas Erlickas yra parašęs satyrinių kūrinių, kuriuose minimas Fabijoniškių vardas: „Kelionė iš Fabijoniškių į Jeruzalę“, „Siuvimo pamokos Fabijoniškėse“, „Košmaras Fabijoniškių gatvėj“, „Tai atsitiko Fabijoniškėse“.

Fabijoniškės minimos Unės Kaunaitės romane „Sudie, rytojau“ (Vilnius, 2011).

Fabijoniškėse

Vilniaus Simono Stanevičiaus vidurinė mokykla. – Vilnius, 1999. Knygos viršelis

Literatūra

Balėnas, Kazimieras. Kas liko nebaigta, užbaigs privatus kapitalas: [apie Fabijoniškių projektavimą, statybą, trūkumus bei privalumus]. – Iliustr. // Diena. – 1995, kovo 11, p. 13.

Balėnas, Kazimieras. Vilniaus mikrorajonai – projektai ir tikrovė: [Šeškinė, Justiniškės, Pašilaičiai ir Fabijoniškės]. – Iliustr. // Statyba ir architektūra. – 1985, Nr. 11, p. 4-5.

Erlickas, Juozas. History of Lithuania: [proza, eilėraščiai]. – Vilnius, 2000, p. 351-356, 533, 544, 548.

Fabijoniškės // Visuotinė lietuviškoji enciklopedija. – Vilnius, 2004. – T. 5, p. 734.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 11.

Kavolėlytė, Danguolė. Fabijoniškės: nebaigtas statyti rajonas. – Iliustr. // Vakarinės naujienos. – 1998, rugpj. 14, p. 6-7.

Tijūnaitis, Aleksandras. Atidengiamas paminklas šv. Florijonui [skulpt. Henrikas Orakauskas]. – Iliustr. // Diena. – 1996, geg. 3, p. 7.

Vilniaus Simono Stanevičiaus vidurinė mokykla / Parengė Dalia Grigienė. – Vilnius, 1999. – 248 p.: iliustr.

Žuklys, Gediminas. Jaunatviškas, dinamiškas, veržlus: [pokalbis su skulptoriumi G. Žukliu apie atidengtą skulptūrą „Metamorfozė“] / kalbėjosi Gediminas Zemlickas // Mokslo Lietuva. – 2002, rugs. 19 – spal. 2 (Nr. 16), priedas „Langas“, p. 2-3.

Mieczkowski, Romuald. Fabianiszki: [atsiminimai apie Fabijoniškes pokario metais]. – Iliustr. // Znad Wilii. – 1994, 1-15 marca, p. 7.

Vokės uztvanka Grigiškėse

Grigiškės

Grigiškės – Vilniaus miesto dalis, nutolusi keliolika kilometrų į vakarus nuo miesto centro, abipus Vokės upės ir automagistralės Vilnius-Klaipėda. Vietovė ribojasi su Paneriais, Vilniaus ir Trakų rajonais.

Grigiškės šiuo vardu pradėtos vadinti tik nuo 1923 m., kai Vilniaus krašto verslininkas, gudų kilmės pramoninkas, inžinierius Grigorijus (Grigas) Kurecas (1868–1942) prie Vokės upės pastatė popieriaus fabriką. Vietovardis yra priesagos –iškės vedinys iš asmenvardžio Grigas.

Grigiškių apylinkių pilkapių archeologiniai radiniai liudija, kad čia gyventa jau nuo akmens amžiaus, tačiau gyvenvietės pradžia siejama su popieriaus fabriko augimu. 1922 m. Grigorijus Kurecas, pasirinkęs fabriko statybai vietą Neries ir Vokės santakoje, pigiai nusipirko iš Valstybinių miškų direkcijos bei vietos gyventojų nenaudojamą žemės sklypą. 1922–1924 m. prie Vokės upės buvo statoma užtvanka ir kasamas kanalas. Upės vandenys tiekė energiją mašinoms varyti, buvo naudojami technologiniame procese, ruošiant žaliavą kartono ir popieriaus gamybai. 1923 m. buvo pastatytas popie-

rius fabrikas ir vandens jėgainė. 1925 m. pradėjo veikti kartono fabrikas, kurio gaminama produkcija tuo metu turėjo didelę paklausą. G. Kurecas buvo talentingas inžinierius, jis pats kurdavo popieriaus gamybos įrenginius. 1926 m. pradėta antrojo, baltojo kartono, fabriko statyba. Tam tikslui darbininkai iškasė 500 m ilgio kanalą tarp Vokės ir Neries, pastatė didesnę užtvanką. Po poros metų statybas pabaigus ir iškilmingai atidarius naujojo fabriko duris, 1928 m. Grigiškėse pradėtas statyti trečiasis popieriaus fabrikas. Būsimosios Grigiškių gyvenvietės užuomazgą, be gamybinių pastatų, sudarė netoli vienas nuo kito netvarkingai išsimėtę fabriko savininkui G. Kurecui priklausę gyvenamieji namai. Aplinkinės kaimvietės nuo Grigiškių buvo nutolusios bent per 1 km. Jose daugiausia gyveno fabriko darbininkai, kurie, prasidėjus fabriko bendrabučių statyboms, negalėjo persikelti arčiau darbovietės, nes turėjo gausias šeimas. 1922 m., tikintis

pelno, Grigiškėse įsisteigė dvi maisto produktų parduotuvės, kuriose darbininkų šeimoms prekes parduodavo kreditan, tačiau brangiau nei Vilniuje ar Lentvaryje. Darbas fabrike nebuvo lengvas, užmokestis – menkas. Pats G. Kurecas vietinių buvo apibūdinamas kaip griežtas administratorius. Engiami darbininkai įsitraukė į Vilniaus krašto darbininkų streikus. 1928 m. balandžio 22 d. streikuojantys darbininkai, norėdami sustabdyti fabriką, pakėlė užtvankos sklendes ir

Gyvenvietės pradžia siejama su popieriaus fabriko augimu.

nuleido patvankos vandenį. Tik iškvies-ta policija darbininkus išvaikė, o streiko organizatorius suėmė. Vėliau dalis streikuotojų dalyvavo rezistencinėse kovose. Nepaisant bruzdėjimų Grigiškėse ir kitose Vilniaus apylinkėse, 1930 m. buvo iškastas trijų kilometrų kanalas bei atliktas Lietuvoje ir Lenkijoje neregėtas inžinerinis sprendimas – pastatytas 800 m. ilgio gelžbetoninis akvedukas, kuriuo į elektrinės turbiną tekėjo Vokės vanduo. Tais pačiais metais Grigiškių fabriką aplankė Lenkijos prezidentas prof. Ignacas Moscickis. Prezidentą ir jo palydą sužavėjo įmonės įrenginiai – ypač akvedukas. Tokio įrenginio jie nebuvo matę. Po prezidento vizito G. Kureco nuopelnai krašto ūkiui buvo įvertinti valstybiniu apdovanojimu. 1940 m. sovietų valdžia fabriką nacionalizavo. G. Kurecas apsigyveno Kaišiadoryse, vėliau pasitraukė į Vokietiją. Antrojo pasaulinio karo metais Grigiškės smarkiai nukentėjo – buvo apgriauti keli popieriaus fabriko korpusai ir ūkiniai pastatai, sudegė netoliese buvęs malūnas, Kauno Vokės bei Misjonarkos kaimai – visiškai sunaikinti. Po karo nemažai grigiškiėčių išvyko gyventi į Lenkiją. Pirmaisiais pokario metais daugelis gyvenamųjų pastatų buvo apleisti, nes gyventojai dėl karo metu padarytos žalos persikėlė į aplinkinius miestelius.

Po Antrojo pasaulinio karo fabrikas plėtė gamybą, pritraukdamas vis daugiau gyventojų. Iki 1990 m. Grigiškių popieriaus fabrikas priklausė valstybei, vėliau tapo akcine bendrove, kuri gamina plataus asortimento popieriaus gaminius. Šiandien akcinė bendrovė „Grigiškės“ yra didžiausia Lietuvos medienos gaminių ir popieriaus gamybos įmonė.

Kai Grigiškės dar buvo miesto tipo gyvenvietė, 1997 m. kovo 9 d. buvo patvirtintas Grigiškių miesto herbas ir vėliava. Herbo autorius yra dailininkas Jeronimas Kastytis Juodikaitis. Herbe vaizduojama tauro galva su kryžiumi, kurią apšivijęs žaltys su nedidele karūna.

Ženklių pagrindu tapo istorinis vandenženklis (žinomas nuo XV a. pradžios), simbolizuojantis vietos pramonę, čia iš seno gaminamą aukštos kokybės popierių.

1958 m. Grigiškėms buvo suteiktos miesto tipo gyvenvietės teisės. Grigiškės priklausė Trakų rajonui, o 2000 m. gyvenvietė buvo prijungta prie Vilniaus miesto.

Gyvenvietės įkūrimo pradžioje Grigiškės priminė padriką, kompaktiško plano neturinčią vietovę. Aiškesnį planą turėjo tik atskiros jos dalys – kaimai, kurie vėliau įėjo į Grigiškių sudėtį. Kauno Vokės, Solonicų, Afindevičių ir kt. kaimai turėjo ryškius Aukštaitijai būdingus kaimų bruožus. Kauno Vokė – gatvinis kaimas, Solonicai ir Afindevičiai – kupetiniai kaimai, Kunigiškiai ir Misjonarka – užusienis, turėjęs vos 3 sodybas. 1922 m. buvo pastatyti pirmieji Grigiškių gyvenamieji pastatai – statybininkų (kurie vėliau tapo popieriaus fabriko darbininkais) bendrabučiai. Netoli jų buvo pastatytas gyvenamas namas su mansarda fabriko direktoriui G. Kurecui bei keli vienaukščiai tradicinio aukštaitiško plano gyvenamieji pastatai. 1926–1940 m. Grigiškėse ir aplinkiniuose kaimuose jų buvo pastatyta net 45.

1948 m. architektas Petras Janulis suprojektavo didelę gyvenvietę. Po kelerių metų Grigiškėse įsikūrė vaikų lopšelis ir darželis (1953 m.), mokykla, ligoninė (1954 m.), poliklinika (1955 m.), pirtis (1958 m.) ir kt. Gyvenamieji XX a. 6-jo dešimtmečio statybos Grigiškių mūrinės gyvenvietės namai – vienaukščiai ir su mansardomis. Gatvelės išsidėsčiusios pagal Vokės tėkmę, puslankiu atgręžtos į plentą. Mediniai namai pradėti statyti apie 1954 m., šiek tiek atokiau nuo kairiojo Vokės kranto, palei Lentvario-Grigiškių kelią. Kadangi medinių namų, tinkamų gyventi daugiausiai fabriko darbininkams, statybos sklandžiai ėjosi, buvo nuspręsta tokio tipo namų kvartalus plėsti. 1956 m. darbai įsibėgėjo. Statybose dalyvavo vietiniai fabriko darbininkai, kurie dirbo laisvomis valandomis po darbo, savaitgaliais bei švenčių dienomis. Tokiu būdu per porą metų buvo pastatyta per 3800 m² gyvenamojo ploto. 1960 m. sudarytas naujas Grigiškių plėtros planas. Keletą

Iki šiol išlikęs 1930 m. pastatytas 800 m. ilgio gelžbetoninis akvedukas (Vilniaus g. 10), unikalus technikos paminklas, vienintelis toks Lietuvoje.

dešimtmečių ši plėtra vyko sklandžiai, vėliau darbai apstojo. Pastaraisiais metais Grigiškes pasiekė individualių namų bei daugiabučių statybų banga – pastatyta nemažai naujoviškų gyvenamųjų ir daugiafunkcinių pastatų. 1989 m. Grigiškėse atidaryta lietuviška bendrojo lavinimo mokykla, kuriai 1998 m. suteiktas „Šviesos“ vardas (dabar tai „Šviesos“ gimnazija). Čia veikia muziejus. Mokiniai domisi gimtųjų vietų praeitimi, renka istorinę ir etnografinę medžiagą apie Grigiškių apylinkes ir čia gyvenančius žmones. Grigiškėse taip pat įsikūrusi vidurinė mokykla lenkų ir rusų dėstomosiomis kalbomis. Yra pradinė ir meno mokykla, kultūros namai, biblioteka.

1995 m. buvo pašventinta Grigiškių Šv. Dvasios koplyčia (Kovo 11-osios g. 36). Projekto autorės architektė Felicija Vilimienė ir Danutė Juškienė. Koplyčioje yra labai išpūdingas vitražas. Šalia koplyčios veikia Parapijos namai. Juose yra kambariai sesėms vienuolėms, svečiams, yra biblioteka, šarvojimo salė.

Grigiškių popieriaus fabriko atidarymas 1927 m. Centre – vyskupas Kazimieras Michalkevičius, iš dešinės Grigorijus Kurecas. Nuotrauka saugoma Grigiškių bibliotekoje

Grigiškėse įrengtos Antrojo pasaulinio karo metais žuvusių tarybinių karių kapinės (Vilniaus g.). Čia palaidoti 42 žuvę kariai, iš kurių 16 yra identifikuoti. Kapinių centre ant granito luito iškaltas liūdinčios moters galvos bareljefas, įrašas rusų kalba skelbia: „Amžina šlovė tarybiniais kariams, žuvusiems už mūsų Tėvynės laisvę ir nepriklausomybę“. Iš granito padarytas amžinosios ugnies aukuras. Abipus paminklo ant betono sienelių yra po dvi granito plokštes, kuriose įrašytos žuvusiųjų pavardės. Kapinės restauruotos 2002 m. Rusijos Federacijos lėšomis.

Grigiškėse yra ir kitų lankytinų objektų. Apie 0,5 km į rytus nuo Grigiškių, į šiaurę nuo automobilių magistralės, 0,25–0,3 km į pietus nuo Neries kairiojo kranto, miške, abipus geležinkelio į popieriaus fabriką galima rasti Grigiškių (Neravų) pilkapyną, kuris užima apie 1 ha ploto ir mena IV–X a. Maždaug kas 0,5 km išsidėstę pilkapiai yra paplokščio pusrutulio pavidalo. Iki 1972 m. Grigiškių apylinkėse jų buvo 60. Per įvairiais metais vykusias archeologines ekspedicijas pilkapiuose rasta titnaginių skelčių, strėlių antgalių, lipdytinės brūkšniuotosios keramikos šukių, papuošalų ir kitų vertingų radinių. Dabar jie saugomi Lietuvos nacionaliniame muziejuje.

Iki šiol išlikęs 1930 m. pastatytas 800 m. ilgio gelžbetoninis akvedukas (Vilniaus g. 10), unikalus technikos paminklas, vienintelis toks Lietuvoje. Jis yra valstybės saugomas kultūros paveldo objektas. Į kultūros vertybių registrą įrašytas 1993 m. (unikalus objekto kodas 14741). Akveduko statinio liekanas galima išvysti dešinėje automagistralės Vilnius–Klaipėda pusėje, prie „Grigiškių“ fabriko. Dabartiniu laiku šis hidroenergetinis įrenginys yra netekęs savo pirmąsias reikšmes. Gelžbetoninėse arkose matyti durys – žmonės čia įsirengė garažus, sandėlius. Pačiame popieriaus fabrike yra dar keli technikos paveldo objektai.

Šimtametė, saugotina Grigiškių pušis (prie namo Kunigiškių g. 16)

Popieriaus fabriko akveduko fragmentas

1991 m. Grigiškėse (Vilniaus ir Mokyklos gatvių sankryžoje, netoli autostrados) buvo pastatytas ažuolinis kryžius. Jį išdrožė tuo metu Grigiškėse gyvenęs liaudies meistras, mažosios architektūros mylėtojas ir puoselėtojas Pranas Kiškys. Jo kūrinių pastatyta ir kitose Lietuvos vietose (Juodkrantės Raganų kalne, Trakuose).

Grigiškės įsikūrusios gražioje apylinkėse, kur tyvuliuoja ne vienas vandens telkinys. Centre yra praplatėjusios Vokės tvenkinys. Vokės upėje vyksta slalomo varžybos. Aplinkui nemažai miškų (Dirkliškių, Guobų, Panerių), pasitaiko įdomesnių pavienių medžių.

Literatūros apžvalga

Apie Grigiškes rašoma Broniaus Kviklio knygoje „Mūsų Lietuva“ (T. 1, Vilnius, 1989), Antano Rimvydo Čaplinsko „Vilniaus gatvės: istorija, vardynas, žemėlapiai“, leidiniuose „Lietuvos heraldika“, „Tūkstantmečio knygoje“, Elenos Valančienės „Geografijos pamoka ekskursijoje“, Juzefo Šostakovskio (Józef Szostakowski) knygoje lenkų kalba „Wilno i okolice: przewodnik literacki“ (Wilno, 2012), visose lietuviškose enciklopedijose. Rašoma apie šią vietovę ir turistams skirtuose leidiniuose: Eugenijaus Danilevičiaus „Po Vilniaus-apylinkes“, Algimanto Semaškos „Lietuvos keliais“ ir kt., taip pat moksliniuose archeologų darbuose. Apie Grigiškių akveduką rašoma iliustruotame albume „Įdomiausi Lietuvos technikos paminklai“, taip pat Onos Stasiukaitienės knygoje „Technikos paveldas Lietuvoje“ (Vilnius, 2008), čia pateikiama ir nuotraukų. Vertingas istorikės, etnologės Reginos Merkienės straipsnis apie Grigiškių gyvenvietės augimą, pastatų ypatybes leidinyje „Kraštotyra“. Periodikoje yra nemažai straipsnių apie Grigiškes. Ypač įdomi muziejininko Gintaro Džiovėno publikacija apie gyvenvietės praeitį „Grigiškės ir jų įkūrėjas“. Čia pateikiama gana išsami G. Kureco biografija. „Atminimo knygoje“ yra informacijos apie Grigiškėse esančias sovietinių karių kapines.

Literatūra

Čaplinskas, Antanas Rimvydas. Vilniaus gatvės: istorija, vardynas, žemėlapiai. – Vilnius, 2000, p. 206-207.

Dakanis, Bronius. Naravų piliakalnis // Kultūros paminklų enciklopedija. – Vilnius, 1998. – T. 1, d. 2: Rytų Lietuva, p. 35.

Dambrauskaitė, Dalia. Ant kalnelių, prie kelių, prie vartų...: [apie liaudies menininką, mažosios architektūros puoselėtoją Praną Kiškį iš Grigiškių]. – Portr. // Galvė (Trakai). – 1992, kovo 24, p. 2.

Danilevičius, Eugenijus. Po Vilniaus apylinkes. – Vilnius, 1986, p. 24-25.

Dumalakas, Arūnas. Kad maldos kiltų į dangų: [Šv. Dvasios koplyčios pašventinimo iškilmės]. – Iliustr. // Vakarinės naujienos, 1996, saus. 3, p. 6.

Džiovėnas, Gintaras. Grigiškės ir jų įkūrėjas [Grigas Kurecas] // Verslo labirintas, 2006, Nr. 4, p. 72-75.

Grigiškės: [apie herbą]. – Iliustr. // Lietuvos heraldika. – Vilnius, 1998. – [D.] 1, p. 42.

Grigiškės: [apie tarybinių karių kapines Grigiškėse]. – Iliustr. – Gretut. tekstas liet., rus. // Atminimo knyga. – Vilnius, 2006. – P. 61-62.

„Grigiškės“, didžiausia Lietuvos medienos gaminių ir popieriaus gamybos bendrovė // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2005. – T. 7, p. 166.

Grigiškės. – Iliustr. // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2005. – T. 7, p. 165-166.

Grigiškių seniūnija // Tūkstantmečio knyga: pažintis su Lietuva. – Kaunas, 2000. – T. 2, p. 289-291.

Įdomiausi Lietuvos technikos paminklai: [ilustruotas albumas], – Kaunas, 2013, p. 147-148.

Kuncienė, Ona. Grigiškių pilkapynas, Misijonarkos, Naravų pilkapynas // Kultūros paminklų enciklopedija. – Vilnius, 1998. – T. 1, d. 2: Rytų Lietuva, p. 21-22.

Kuncienė, Ona. M. e. V–VII a. pilkapiai: Grigiškių (Neravų) pilkapyno laidojimo papročiai. – Iliustr. // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. Serija A. – T. 3 (1980), p. 43-54.

Kuncienė, Ona. M. e. VIII–X a. pilkapiai: Grigiškių (Neravų)

pilkapyno laidojimo papročiai. – Iliustr. // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. Serija A. – T. 3 (1981), p. 93-102.

Merkienė, Regina. Grigiškių gyvenvietė // Kraštotyra. – Vilnius, 1966. – [Kn.3], p. 83-89.

Morkevičius, Antanas. Grigiškių fabrikai: [iš istorijos] // Mokslas ir gyvenimas. – 1978, Nr. 4, p. 32-33.

Petrošienė, Vija. Turėti muziejų - mokyklos garbės reikalas: [apie Grigiškių „Šviesos“ gimnazijos muziejų]. – Iliustr. // Švietimo naujienos. Informacinis leidinys. – 2013, Nr. 10 (lapkritis), p. 16.

Semaška, Algimantas. Lietuvos keliais. – Vilnius, 1989, p. 59.

Valančienė, Elena. Geografijos pamoka ekskursijoje. – Vilnius, 1997, p. 22-25.

Vanagas, Aleksandras. Lietuvos miestų vardai. – Vilnius, 2004, p. 69–70.

Gatvė Justiniškėse

Justiniškės

Justiniškės – Vilniaus miesto dalis vakariniame pakraštyje, išsidėsčiusi kalvoto reljefo terasose tarp Pašilaičių, Šeškinės, Viršuliškių ir Pilaitės.

Justiniškių mikrorajonas pastatytas kelių čia buvusių kaimų vietoje. Vieno iš jų bei ten buvusio dvaro vardu ir pavadintas rajonas. Vietovės pavadinimas Justiniškės, kaip rašo kalbininkas Jonas Jurkštas, „naujadaras, atsiradęs iš Justinuvkos, kuris irgi dirbtinis, pasirodęs XX a. pradžioje. Tai duoklė dvarponių madai, kai moterų vardais būdavo pavadinami savi dvareliai“.

Justiniškės nėra didelis mikrorajonas, jų plotas tesiekia 2,98 kvadratinį km. Pagrindinės gatvės – Justiniškių, Taikos ir Rygos. Dabartinio mikrorajono vietoje kadaise buvo du kaimai – Justiniškės ir Lūžiai, kurie XX amžiaus devintajame dešimtmetyje prijungti prie sostinės. Senieji mikrorajono gyventojai prisimena, kad pirmaisiais gyvenimo metais naujajame mikrorajone dar buvo kaimiškų namelių, ganėsi karvės, buvo senų sodų. „Aplinkui plytėjo vien vanduo ir tušti laukai. Atrodė, kad gyvename ne Vilniaus mieste, o kaime, tačiau prie namo nebuvo jokio krūmo nei medelio“ (pirmojo Justiniškių namo gyvento-

jos pasakojimai, skelbti leidinyje „Mūsų laikraštis: Justiniškėms, Pašilaičiams, Pilaitei“).

Gyvenamasis rajonas pradėtas statyti 1982 metais. Projektuotojai – architektūros daktaras Vytautas Balčiūnas, architektai Mindaugas Adomaitis ir Stasys Čereškevičius. Projekto vyr. architektas – Algirdas Juozas Bražinskas.

Gyvenamieji ir visuomeniniai pastatai statyti pagal kartotinius, jau anksčiau kituose rajonuose naudotus projektus. Projektuotojai pasistengė, kad nepaisant kelių gana judrių gatvių gyventojai nejaustų didelio triukšmo. Gyvenamieji namai daug kur pastatyti ant kalvelių. 1985 m. baigti statyti visi 5 ir 9 aukštų 120V serijos stambiaplokščiai namai, išsiskiriantys reljefiniais fasadais, didesnėmis virtuvėmis ir pagalbinėmis patalpomis. Prasidėjo monolitinių bokštinio tipo ir specialiai šiam rajonui suprojektuotų namų-ekranų statyba. Šie namai, pastatyti išilgai magistralinių gatvių, turėjo izoliuoti gyvenamuosius kvartalus nuo transporto

keliamo triukšmo. Tai Justiniškių naujovė, pirmą kartą įgyvendinta statant sostinės gyvenamuosius rajonus. Mikrorajono infrastruktūra yra gerai apgalvota, kone visi daugiabučiai čia išdėstyti šalia pagrindinių gatvių, tad be jokio vargo artimiausią viešojo transporto stotelę iš namų galima pasiekti vos per kelias minutes.

**Justiniškių mikrorajonas
pastatytas kelių čia
buvusių kaimų vietoje.
Vieno iš jų bei ten
buvusio dvaro vardu ir
pavadintas rajonas.**

Mikrorajone patogu gyventi. 9-ojo dešimtmečio viduryje Justiniškėse buvo pastatytas fontanas. Bendruomenės pastangomis jis buvo išsaugotas ir rekonstruotas, sutvarkyta aplink jį esanti teritorija: išklotas šaligatvis, atnaujinta veja, įrengti suoliukai, pasodinta medžių, gėlynų.

Vienas žymiausių architektūrinių mikrorajono objektų – 1996 m. pastatytas kompleksinės paskirties pastatas (Justiniškių g. 64) su įtaigiu akcentu – dinamišku cilindru. Šis pastatas įtrauktas į ryškiausių Vilniaus architektūrinių objektų sąrašą.

Mikrorajono šiaurės vakaruose yra senosios Justiniškių kapinės. Yra išlikę seni antkapiai su įskaitomais įrašais. Čia palaidoti buvusių aplinkinių kaimų gyventojai.

Mikrorajone galima pamatyti keletą skulptūrų. Mykolo Biržiškos gimnazijos kieme (Taikos g. 81), šios gimnazijos direktoriaus Valdemaro Kaupinio iniciatyva, yra pastatytos penkios medinės skulptūros: skulptoriaus Adolfo Teresiaus „Žinys“ (2009), kurioje išdrožti visuomenės veikėjo, literatūros istoriko Mykolo Biržiškos žodžiai ir stogastulpis (2012) bei skulptoriaus Kęstučio Krasausko kopyltstulpis su išdrožta gimnazijos pavadinimo santrumpa „M.B.G“ (2008, pastatyta 2009 m.), skulptūros „Mokslų medis“ (2012) ir „Gimnazistas“ (2012).

Justiniškės yra tipiškas Vilniaus „miegamasis“ rajonas. Nors pagal plotą šis rajonas nedidelis, jame gyvena dvigubai daugiau žmonių nei kituose panašų plotą užimančiuose rajonuose. Čia pakanka žalumos, erdvės ir švietimo bei kitų gyventojams būtinų įstaigų. Biblioteka yra ta vieta, kur susirenka žmonės ne tik paskaityti knygų, pasinaudoti kompiuteriais, bet susitikti, pabendrauti. Joje bibliotekos ir mikrorajono senjorų iniciatyva įsteigtas senjorų klubas.

Justiniškėse veikia 2001 m. įkurtas Vilniaus policijos klubas vaikams ir jaunimui. Ne kiekvienas Vilniaus miesto mikrorajonas turi savo

vaikų klubą, į kurį galėtų rinktis vaikai iš sunkiai besiverčiančių ar asocialiai gyvenančių šeimų arba patekę į teisės saugos akiratį.

Žymūs krepšininkai broliai Kšyštofas ir Darjušas Lavrinovičiai užaugo Justiniškėse, o dabar sugrįžę aplanko artimuosius ir pastebi, kaip keičiasi rajonas, pasivaikščioja tomis pačiomis gatvėmis, užsuka į tą pačią aikštelę, kur sėdėdavo, bendraudavo.

Justiniškės neišsiskiria savo gamta, žalių zonų ne itin daug, tačiau visai netoli yra Lūžių parkas, į kurį mėgsta užsukti arčiau gyvenantys žmonės. Mikrorajono pakraštyje dar likę plotų, apaugusių brandžiais medžiais ir išvagotų pasivaikščiojimo takais. Justiniškių pakraštyje yra du tvenkiniai.

Justiniškės

Prie Jono Pauliaus II progimnazijos

Literatūros apžvalga

Apie Justiniškių mikrorajono statybų pradžią galime paskaityti Antano Papšio leidinyje „Vilnius: mažasis vadovas“. Trumpa informacija pateikta „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“, yra straipsnių periodikoje. Architektas Kazimieras Balėnas straipsnyje „Vilniaus mikrorajonai – projektai ir tikrovė“ rašo ir apie Justiniškių mikrorajono projektavimą, projektų keitimą. Terešos Zubel straipsnyje pasakojama apie Justiniškių kapinių likimą. Eilėraščių, skirtų Justiniškėms, yra sukūręs poetas Sigitas Geda, gyvenęs šiame mikrorajone: „Lietingas pavasaris Justiniškėse“, „Atsisveikinimas su Justiniškėmis“ „Sekmadienis Justiniškių bažnyčioje“, „Justiniškių vaizdeliai“.

Justiniškių kapinaitės

Literatūra

Balėnas, Kazimieras. Vilniaus mikrorajonai – projektai ir tikrovė: [Šeškinė, Justiniškės, Pašilaičiai ir Fabijoniškės]. – Iliustr. // Statyba ir architektūra. – 1985, Nr. 11, p. 4-5.

Geda, Sigitas. Babilono atstatymas. – Vilnius, 1994, p. 40

Geda, Sigitas. Po aštuoniolikos metų: atsisveikinimas su Jabaniškėmis: (pavasario knyga): [eilėraščiai]. – Vilnius, 2003. – 68, [1] p.: iliustr.

Jurkštas, Jonas. Dėl Vilniaus vietovardžių // Literatūra ir menas. – 1988, saus. 1, p. 7.

Justiniškės. – Iliustr. // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2006. – T. 9, p. 83.

Lazdynienė, Natalija. Baltoji Justiniškių Justė: [apie kompleksinės paskirties pastatą]. – Iliustr. // Arkitektas. – 1996, Nr. 4, p. 52-59.

Milkevičiūtė, Giedrė. Justiniškės: nauji akcentai ir senos bėdos. – Iliustr., žemėl. // Vakarinės naujienos. – 1998, rugp. 7, p. 6.

Papšys, Antanas. Vilnius: mažasis vadovas. – Vilnius, 1988, p. 167-168.

Vilnius, 1900–2005: naujosios architektūros gidas. – Vilnius, [2005], [p.] K2.

Zubel, Teresa. Tragiškas kaimo kapinių likimas: [apie kapines Justiniškių rajone. Vilnius]. – Iliustr. // Draugystė. – 1995, spal. 27. – lapkr. 2.

Vaizdas i televizijas bokštā Karolīniškē

Karoliniškės

Karoliniškės – vakarinė Vilniaus miesto dalis, nuo centro nutolusi apie 7 km. Vietovė įsikūrusi Neries dešiniajame krante, į vakarus nuo Žvėryno ir į šiaurę nuo Lazdynų.

Vietovardis Karoliniškės, kalbininko Jono Jurkšto nuomone, tai dirbtinai pasidarytas naujadaras, atsiradęs iš lenkiško pavadinimo *Karolinka*. Taip vadinosi šioje vietoje buvęs dvarelis, kuris priklausė turtingai paveldėtojai Karolinai. Taip pat, jo nuomone, vietovardis galėjo kilti iš XIX a. čia buvusios Karolinų karčiamos (lenk. *karczma Karolinów*). Netoli dabartinių Karoliniškių teritorijos buvo bent keli seni kaimai: Šaltūnai, Raišiai, Raišeliai ir Gudeliai. Kalbininkas Aleksandras Vanagas siūlė naujajį mikrorajoną pavadinti Šaltūnais, bet to nepadaryta.

XIX a. Karoliniškių apylinkėse buvo tik trys sodybos, o šalia – minėtasis nedidelis Šaltūnų kaimas. Vietovėje XIX a. antroje pusėje veikė plytinė. Karoliniškės, kaip vaizdinga vietovė, senovėje buvo mėgstama vilniečių iškylų, susibūrimų vieta. 1896 m. gegužės 1 d. Karoliniškių miške vyko darbo žmonių šventės minėjimas. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą šiose apylinkėse tarp kalvų ir miškeliais apaugusių skardžių siautė plėšikai. Išlikę pasakojimų, kad šiose kalvose ir lomose plėšikai slėpė prisigrobtus turtus. Po Antrojo pasaulinio karo šioje vietoje buvo tarybinis ūkis, grūdų selekcijos stotis, sodai.

XX a. aštuntajame dešimtmetyje ramus kaimiškas gyvenimas Karoliniškėse baigėsi. 1971–1976 m. kaimelio vietoje išaugo modernus mikrorajonas, kuris išsiplėtė abipus Laisvės prospekto (buv. Kosmonautų pr.). Rajono architektai – Kazimieras Rimantas Balėnas ir Genovaitė Balėnienė. Mikrorajono kūrėjai ieškojo vietovės gamtines sąlygas atitinkančio architektūrinio sprendimo, stengdamiesi išsaugoti reto grožio Neries ir Sudervėlės slėnių landšaftą. Karoliniškėse dominuoja 5, 9 ir 12 aukštų gyvenamieji namai, sujungti į 4-5 korpusų blokus. Pastatytas Valstybinio socialinio draudimo fondo („Sodros“) Vilniaus skyriaus administracinis pastatas (archit. Andrius Gediminas Gudaitis, 2002), Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Ugniagesių gelbėtojų mokykla, Vilniaus „Vilties“ specialioji mokykla-daugiafunkcinis centras, poliklinika, keletas mokyklų, vaikų darželių ir kt. Karoliniškėse pastatytas Vilniaus televizijos bokštas (archit. Vladimiras Obydov, inž. Davidas Basiladzė ir Davidas Dortman). Tai aukščiausias Lietuvoje ir vienas iš aukščiausių Rytų Europos statinių – 326,5 m. Bokšto statyba pradėta 1974 m., o eksploatuojamas jis nuo 1981 m. TV bokštas su pamatu sveria 25 tūkst. tonų. Televizijos bokšte įrengtos 2

konferencijų ir pobūvių salės, restoranas „Paukščių takas“. Tai ypatingas restoranas, nes kartu jis yra ir vienintelė Lietuvoje tokiame aukštyje įrengta apžvalgos aikštelė. Žiedinės formos restorano grindys apsisuka 360 laipsnių per 55 minutes. Esant geram orui, Vilnius ir jo apylinkės matomos 50 km spinduliu. Nuo 2000 m. ant televizijos bokšto įžiebiamą vieną didžiausių pasaulyje kalėdinių eglė. Pirmajame televizijos bokšto aukšte įrengta Sausio 13-osios muziejinė ekspozicija. 1991 m. sausio 13 d. sovietiniai tankai apsupo bokštą ir jį jėga užėmė, kad atimtų iš Lietuvos radijo ir televizijos transliavimo galimybę. Tūkstančiai beginklių žmonių bandė tai sutrukdyti, keturiolika jų žuvo, šimtai buvo sužeisti. Po šių tragiškų įvykių 8 Karoliniškių gatvės pervadintos žuvusių

Karoliniškės tapo viena svarbiausių tragiškų Sausio 13-osios įvykių vietų.

didvyrių vardais, o pagrindinė gatvė, buvęs Kosmonautų prospektas, pavadinta Laisvės prospektu.

Iš lankytinų Karoliniškių objektų paminėtinas ir prie Vilniaus televizijos bokšto esantis memorialas, įamžinantis 1991 m. sausio 13-osios įvykius. 1992 m. pastatyti granitiniai paminklai čia žuvusiems Lietuvos laisvės gynėjams: Loretai Asanavičiūtei, Virginijai Druskiui, Dariui Gerbutavičiui, Rolandui Jankauskui, Rimantui Juknevičiui, Algimantui Petruui Kavoliukui, Vidui Maciulevičiui, Titui Masiuliui, Apolinarui Juozui Povilaičiui, Ignui Šimulioniui, Vytautui Vaitkui.

2005 m. šalia televizijos bokšto pastatyta skulptūra „Aukojimas“ (skulpt. Darius Bražiūnas, archit. Artūras Asauskas). Tai paminklas Sausio 13-osios aukoms atminti. Rankas į dangų pakėlusio moteris stovi ant didžiulio varpo, kurio apačioje iškalti Lietuvos himno žodžiai.

Mikrorajono teritorijoje yra kelios skulptūros. 1979 m. Karoliniškės papuošė rausvo granito fontanas skulptūra „Pumpurais“ (skulpt. Antanas Žukauskas), pastatyta A. J. Povilaičio g. 20. 1988 m. Laisvės pr., šalia Sausio 13-osios g. 13 namo, yra skulptūra „Vėjąpūtis“ (skulpt. Vladas Kančiauskas). 2005 m. skvere prie L. Asanavičiūtės ir V. Maciulevičiaus gatvių sankirtos pastatyta suomių dovana – tuometinės Šiaurės Karelijos politechnikos mokyklos studentės Marjo Pauliinos Riihelae (Haikonen) penkių metrų aukščio plieno ir akmens „Karelijos gegutė“.

Karoliniškėse memorialinėmis lentomis pagerbti 1991 m. Sausio 13-ąją žuvę Lietuvos laisvės gynėjai: Loreta Asanavičiūtė (L. Asanavičiūtės g. 4), Darius Gerbutavičius (A. P. Kavoliuko g. 32), Algimantas Petras Kavoliukas (I. Šimulionio g. 4), Ignas Šimulionis (I. Šimulionio g. 10).

Karoliniškėse

Buvęs tarybinio ūkio sodas šalia daugiabučių Karoliniškėse

Karoliniškių teritorija pakilusi apie 170 m virš jūros lygio iškilusioje plokštikalnėje. Rytinėje Karoliniškių dalyje yra Neries skardis – Plikakalnio atodanga, kuri yra geologinis paminklas. Čia 1960 m. buvo įsteigtas Karoliniškių valstybinis kraštovaizdžio draustinis (netoli Televizijos bokšto). Jo plotas – 162 ha. Draustinyje saugomi raiškūs eroziniai raguvynai, Neries slėnyje veši reti augalai. 1972 m. vasarą Karoliniškių parko augalai buvo inventorizuoti. Stenduose pateikti saugomos teritorijos retesnių augalų vaizdai. Draustinyje nutiesti šie takai: Kalnų keturų, Miško pakraščio, Plikakalnio, Raguvų dugnų, Upės slėnio. Vakarinę Karoliniškių mikrorajono dalį supa pušynais apaugęs Sudervėlės upelio slėnis. 1986 m. jame buvo įkurtas „Pasakų parkas“, kurį puošia tautodailininkų ir Vilniaus dailės akademijos studentų sukurtos skulptūros, simbolizuojaiančios įvairius pasakų bei mitologinius personažus.

Literatūros apžvalga

Apie Karoliniškės rašoma įvairaus pobūdžio leidiniuose. Daugiausia informacijos galima rasti vadovuose po Vilniaus miestą. Vietovė minima istoriko Adomo Juškevičiaus ir muziejininko, kultūros veikėjo Juozo Maceikos 1937 m. parengtame pirmajame lietuvių kalba vadove po Vilnių „Vilnius ir jo apylinkės“. 1958 m. išleistame Vinco Uždavinio, publicisto, keliautojo parašytame turistiniame vadove „Po Vilniaus apylinkės“ yra skyrius „Karoliniškė ir Pilaitė“. Jame aprašyta to meto vietovės gamta, minimas buvęs Karoliniškės tarybinis ūkis, pateikta nuotrauka. Karoliniškės paminėtos ir rašytojo Eugenijaus Danilevičiaus turistiniame leidinyje „Maršrutai iš Vilniaus“. Istoriko Antano Papšio knygoje „Vilnius: mažasis vadovas“ pateikiama trumpa informacija apie vietovės gamtos ypatumus, svarbiausius mikrorajone esančius objektus.

„Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“ yra gamtininko Selemono Paltanavičiaus ir agronomo Juozo Lazausko straipsniai apie Karoliniškės, Karoliniškių draustinį bei Karoliniškių selekcijos punktą.

Yra informacijos ir urbanistikai bei architektūrai skirtoje periodikoje. Žurnale „Statyba ir architektūra“ yra architekto, projektavusio Karoliniškės, Kazimiero Balėno, kraštovaizdžio architekto Antano Tauro straipsnių apie šio mikrorajono įkūrimą bei plėtrą. Knygoje „Vilnius, 1900-2012: naujosios architektūros gidas“ galima paskaičiuoti apie Karoliniškių architektūros objektus – Vilniaus televizijos bokštą, naują daugiabutį namą (Asanavičiūtės g. 36).

Karoliniškių valstybinio kraštovaizdžio draustinio augmenija vaizdingai aprašyta Henriko Gudavičiaus ir kt. knygoje „Lietuvos draustiniai“ (sk. „Dėsninga žiedų banga“).

Karoliniškės atsispindi ir grožinėje literatūroje. Karoliniškėms skirtų eilėraščių sukūrė poetai Antanas A. Jonynas (rink. „Tiltas ir kiti eilėraščiai“), Valdemaras Kukulas (rink. „Kreidos ratė“), Antanas Gailius (rink. „Šičia“), Sigitas Geda (rink. „Mamutų tėvynė“), Alvydas Šlepikas (rink. „Tylos artėjantis“) ir kt. 1991 m. sausio tragedijos prie televizijos bokšto tema atsispindi Odd'o Abrahamseno iš Islandijos eilėraščiuose (rink. „Poezijos pavasaris“ (Vilnius, 1992) ir vaikų kūrybos rinkinyje „Vaikai piešė laisvę“ (Vilnius, 1991).

2000–2001 m. Karoliniškių seniūnija leido įvairaus periodiško laikraštį „Karoliniškių balsas“.

Baisioji naktis: Nidos gyventojų, 1991-ųjų sausio 12-13-osios naktimis budėjusių Vilniuje, prie Televizijos bokšto, prisiminimai. – Neringa, 2005. Knygos viršelis

Literatūra

Baisioji naktis: Nidos gyventojų, 1991-ųjų sausio 12-13-osios naktimis budėjusių Vilniuje, prie Televizijos bokšto, prisiminimai. – Neringa, 2005. – 55, [1] p.: faks., portr.

Balėnas, Kazimieras. Atbilda statybininkai į Karoliniškės / Kazimieras Balėnas, Jurgis Astikas. – Iliustr. // Statyba ir architektūra. – 1970, Nr. 2, p. 4-6.

Budrys, Juozas. Karoliniškės šiandien ir rytoj. – Iliustr. – Santr. rus. // Statyba ir architektūra. – 1976, Nr. 2, p. 6-8.

Danilevičius, Eugenijus. Karoliniškės. – Iliustr. // Vakarinės naujienos. – 1987, gruod. 5, p. 2.

Danilevičius, Eugenijus. Maršrutai iš Vilniaus. – Vilnius, 1975, p. 31-32.

Gudavičius, Henrikas. Lietuvos draustiniai / Henrikas Gudavičius, Povilas Kavaliauskas, Rimantas Krupickas. – Kaunas, 1989, p. 74-75, 118.

Jurkštas, Jonas. Dėl Vilniaus vietovardžių // Literatūra ir menas. – 1988, saus. 1, p. 7.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus toponimija: [taip pat apie Karoliniškių vietovardį]. – Iliustr. // Mokslas ir gyvenimas. – 1978, Nr. 4, p. 30-31.

Karoliniškės. – Iliustr. // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2006. – T. 9, p. 467.

Lietuva, 1991. 01. 13: dokumentai, liudijimai, atgarsiai. – Vilnius, 1991. – 371 [5] p.: iliustr.

Papšys, Antanas. Vilnius: mažasis vadovas. – Vilnius, 1988, p. 158-163.

Prie televizijos bokšto – paminklas Lietuvos laisvės gynėjams // Respublika. – 2005, birž. 15, p. 20.

Suomių dovana [skulptūra „Karelijos gegutė“. Žinutė] // Lietuvos rytas. – 2005, kovo 29, priedas „Mūsų malūnas“, p. 1.

Tauras, Antanas. Projektai Karoliniškių draustiniai tvarkyti. – Brėž. // Statyba ir architektūra, 1975, Nr. 5, p. 5-7.

Uždavins, Vincas. Po Vilniaus apylinkės. – Vilnius, 1958, p. 51-55.

„Vėjapūtis“ Karoliniškėse. Skulptoriaus V. Kančiausko dekoratyvinė skulptūra // Vakarinės naujienos. – 1979, spal. 2.

Vilnius, 1900-2012: naujosios architektūros gidas. – 2-asis papild. ir patais. leid. – Vilnius, 2011, p. 177, 205.

Monolitinis namas Lazdynuose

Lazdynai

Lazdynai yra kalvota, vietomis aukštėjanti Vilniaus dalis miesto pietvakariuose, Neries dešiniajame krante į pietus nuo Karoliniškių.

Iš rytų Lazdynus riboja Neries slėnio vidurinė terasa, iš pietų – Bukčių miško parkas, iš vakarų – Sudervės upelio slėnys, o iš šiaurės – Karoliniškių draustinis. Pagrindinės gatvės yra Architektų, Erfurto, Žėručio, Oslo, Laisvės prospektas. Lazdynų apylinkėse yra Bukčių ir Lazdynėlių gyvenvietės.

Lazdynų vietovardis yra vertinys iš lenkų kalbos žodžio *leszczyna* (lazdynas). XIX a. pradžioje dabartinio Lazdynų mikrorajono pietinėje pusėje buvo kaimelis, kuris 1811 m. lenkiškai pavadintas *Leszczynnik*, vėliau – 1830 m. – *Leszczynka*, 1938 m. – *Leszczyniaki*. Vietovė tokį vardą gavo dėl čia gausiai augusių lazdynų. Pagal bendrą taisyklę, kad lietuviški fiziografinės kilmės vietovardžiai buvo verčiami į lenkų kalbą, iš ankstesnių lenkiškų formų ir pasidarė Lazdynai.

Dabartinių Lazdynų teritorijoje žmonių gyventa jau senovėje. Lietuvos Mokslų akademijos Istorijos instituto archeologinių ekspedicijų ataskaitose užfiksuoti atlikti tyrimai. 1979 m. archeologas Algirdas Girininkas tose vietose aptiko akmens amžiaus radimvietę. Čia rasta pavienių neolito laikotarpio titnaginių dirbinių. Buvo surastos mezolitinės gyvenvietės liekanos. Archeologo Jono Balčiūno vadovaujama ekspedicija 1987 m. Lazdynų apylinkėse surado 83 pilkapius. Vietiniai apylinkių žmonės prisimena, kad ardant pilkapius dar prieš Antrąjį pasaulinį karą buvo randama senovinių dirbinių, bet jie neišliko. Manoma, kad nemažai pilkapių buvo sunaikinta 1986–1988 m., kai buvo tiesiamos aukštos įtampos elektros perdavimo linijos.

Lazdynai – vienas didžiausių Vilniaus mikrorajonų. Jis pastatytas Lazdynų kaimo vietoje. 1963 m. pirmąjį jo

projektą parengė architektų ir statybininkų grupė, kuriai vadovavo Vytautas Čekanauskas. Tačiau projektas nebuvo realizuotas, nes šioje miesto dalyje nebuvo jokių inžinerinių komunikacijų, gatvių, tilto, jungiančio vietovę su miestu. 1966 m., tuoj po Žirmūnų statybų, šio projekto pagrindu buvo parengti nauji, detalizuoti mikrorajono planai (iš viso jie buvo keisti 4 kartus). 1969 m. pavasarį čia atsikėlė pirmieji gyventojai. Šiuo mikrorajonu iš esmės prasidėjo naujas Vilniaus raidos etapas, nes iki tol miestas augo daugiausia upės slėnyje. Paskui statybos persikėlė į viršutinę Neries terasą, į erdvų plynlaukį.

Pagal pirminį sumanymą Lazdynai turėjo būti kaip šiaurės vakarų gyvenamasis masyvas, didelė teritorija, kurioje dabar išsitenka Lazdynai, Viršuliškės ir Karoli-

1974 m. Lazdynų architektams buvo paskirta valstybinė Lenino premija. Tai buvo pirmasis atvejis, kai ši premija skirta už gyvenamojo rajono sukūrimą.

niškės. Kadangi būtų reikėję iškirsti daug miško, architektas V. Čekanauskas šios idėjos atsisakė ir pasiūlė palikti žaliuosius plotus taip, kad Lazdynai būtų suskaidyti į tam tikras zonas. Nepaisant to, kad statyboms trūko lėšų,

būta daug statybų broko, 1974 m. Lazdynų architektams buvo paskirta valstybinė Lenino premija. Tai buvo pirmasis atvejis, kai ši premija skirta už gyvenamojo rajono sukūrimą.

Lazdynai – vienas pirmųjų modernių Vilniaus rajonų, jame junta ma pavyzdinių Suomijos naujojo miesto Tapiolos, švedų Vėlingbio bei prancūzų Tulūzos miesto Mirelo kvartalo įtaka. Žiedinio plano rajonas sudarytas iš keturių mikrorajonų su visais privalomais atributais: surenkamaisiais daugiaaukščiais namais, vietiniais prekybos ir buitinių paslaugų centrais, mokyklomis, vaikų darželiais, poliklinika ir kt. Lazdynuose vyrauja daugiabučiai – 5, 9, 12, 16 aukštų gyvenamieji namai. Jie sugrupuoti aplink pusiau atvirus kiemus, sublokuoti terasomis. Aplinkoje daug želdinių, miškelių, pėsčiųjų takų, yra modernių skulptūrų. Rajono planinės erdvinės kompozicijos pagrindą sudaro žiedinė gatvių sistema ir laisvai išdėstytų įvairaus dydžio pastatų deriniai. Gatvių tinklas ir pastatų išdėstymas priderintas prie kalvoto reljefo. Tai suteikia rajonui savitumo. Automobilių eismo intensyvumas mažas, gatvių tinklas retas, tačiau pėstiesiems susisiekimas labai patogus.

Šv. Jono Bosko bažnyčia

Lazdynų miške

Lazdynuose yra ir naujų gyvenamųjų namų, pastatytų pastaraisiais metais. 2005 m. mikrorajono pakraštyje pradėtas statyti „Pavasario“ gyvenamasis kvartalas (archit. Algimantas Vyšniauskas, Vytenis Gerliakas, Saulius Pamerneckis). Buvo siekiama visiškai patenkinti gyventojų lūkesčius, daug dėmesio skiriama gyvenamajai aplinkai sutvarkyti. Kiemuose pasodinta dekoratyvinių klevų ir kitokių medžių,

įrengtos šiuolaikiškos vaikų žaidimo aikštelės, suoliukai. Prie pirmo aukšto butų įrengti vidiniai kiemeliai, kurie sukuria jaukumo ir privatumo šių butų gyventojams. Kvartalas stilistiškai vientisas, tačiau kiekvienas pastatas savitas ir nuo kitų skiriasi individualiomis detalėmis – skirtingų formų erkeriais, balkonais, langų linijų ritmu.

Architektas V. Čekanauskas Lazdynus laikė savo kūdikiu ir dar ilgai prisidėjo prie šio mikrorajono erdvių planavimo. Sovietmečiu jis juokavo, jog mikrorajonas turi viską, išskyrus bažnyčią. Atgimimo laikais ši skola buvo gražinta – architektas parengė bažnyčios planus. Statybos vyko palaipsniui. Tarp vandens rūmų ir parduotuvės pradėjo kilti Lazdynų sakralinis centras, bažnyčia, koplyčia, vienuolynas ir parapijos namai (archit. Vytautas Edmundas Čekanauskas). 1993 sausio 31 d. Vilniaus arkivyskupijos metropolitas Audrys Juozas Bačkis pašventino naująją koplyčią, tų pačių metų balandžio 18 d. vyskupas Juozas Tunaitis būsimo bažnyčios vietoje pašventino medinių kryžių, kurio autorius – žymus medžio drožėjas Ipolitas Užkurnys. 1996 m. duris atvėrė parapijos namai ir saleziečių vienuolynas, 2001 m. šv. Jono Bosko šventės metu vyskupas Juozas Tunaitis palaimino ir naująją Vilniaus bažnyčią. Šv. Jono Bosko Romos katalikų bažnyčioje vienu metu gali melstis iki 900 tikinčiųjų.

Lazdynuose veikia Lietuvos parodų ir konferencijų centras „Litexpo“ (archit. Edmundas Stasiulis, 1980 m.). Tai didžiausias Baltijos šalyse parodų centras, kuriame organizuojamos parodos, konferencijos, seminarai ir kiti renginiai. „Litexpo“ koordinuoja Lietuvos prisistatymą pasaulinėse parodose, įrengia standus, teikia salių nuomos, transportavimo ir muitinės paslaugas. Kasmet beveik 33 tūkst. kvadratinų metrų ploto užimančiame pastate suorganizuojama per 20 tarptautinių parodų, kurios pritraukia apie 0,5 mln. lankytojų iš įvairių šalių. Šalia „Litexpo“ įsikūręs 10 aukštų stiklinis biurų pastatas L3 (archit. Artūras Asauskas, Eglė Kirdulienė, 2005 m.). Prie Laisvės pr. ir Erfurto g. sankryžos stovi prekybos centras (anksčiau šiame pastate veikė kino teatras „Lazdynai“; archit. Česlovas Mazūras). Šalia yra Lazdynų baseinas (buvę „Vandens sporto rūmai“; archit. Edmundas Stasiulis). Tai yra ilgiausias baseinas Vilniuje. Šis baseinas svarbus tuo, kad jame ugdomi ir treniruojami garsūs sportininkai, ginantys Lietuvos garbę. Netoliese (Erfurto g.) taip pat yra ir biblioteka. Lazdynų pakraštyje 1991 m. spalio 11 d. savo veiklą pradėjo Vilniaus greitosios pagalbos universitetinė ligoninė. Tai viena didžiausių ligo-

ninių, veikiančių Lietuvoje. Pagal ligoninei suteiktą licenciją, teikiamos antrinio ir tretinio lygio asmens sveikatos priežiūros paslaugos. Kasmet ligoninės stacionare gydomi per 30 tūkst. pacientų, atliekama daugiau nei 18 tūkst. chirurginių operacijų.

Svarbus mikrorajonui yra 1969 m. per Nerį nutiestas Lazdynų tiltas.

Lazdynai turi savo vėliavą, kurią sukūrė Vilniaus dailės akademijos studentai. Tačiau ji vis dar nenaudojama, nes nėra oficialiai patvirtinta Heraldikos komisijos.

Lazdynuose aktyviai veikia vietos bendruomenė, yra VŠĮ Lazdynų bendruomenės savivaldija, klubas „Lazdynų senjorai“, įkurti visuomeninių organizacijų Lazdynų skyriai.

Lazdynuose yra keletas lankytinų objektų. Gyvenamajame name atidarytas habilituotos gamtos mokslų daktarės, „vyriausios Lietuvos žiniuoinės“ Eugenijos Šimkūnaitės memorialinis butas-muziejus (Erfurto g. 4). Vykdamas paskutinę mokslininkės valią, buvo suremontuotas jos būstas ir įrengta nuolatinė memorialinė ekspozicija. Šiandien – tai Lazdynų gyventojų ir E. Šimkūnaitės bendraminčių traukos centras. Jos vardo labdaros ir paramos fondo pastangomis buvo surinkta ir parengta mokslininkės skelbtų darbų bei publikacijų aprašas, apimantis 769 pozicijas. Taip pat katalogizuota ir bibliografiškai aprašyta daugiau kaip 500 egz. knygų biblioteka, kuri yra šiame muziejuje.

Lazdynus puošia dekoratyvinės skulptūros: „Vėtrungė“ (skulpt. Teodoras Kazimieras Valaitis, 1973 m.), „Rytas“, tapusi Lazdynų simboliu (skulpt. Gediminas Karalius, 1975 m.), „Kanklininkė“ (skulpt. Elena Palšytė-Kasperavičienė, 1982 m.), „Darbininkas“ (skulpt. Antanas Dimžlys, 1983 m.). Nuo 1994 m. prie Lietuvos parodų ir kongresų centro „LITEXPO“ (Laisvės pr. 5) veikia pastovi lauko granitinių skulptūrų ekspozicija (skulpt. Jonas Šimonėlis). 2013 m. rugsėjo 13 d. atidengtas paminklinis akmuo provizorei Eugenijai Šimkūnaitei (skvere prie Erfurto g. 1).

Atidengtos memorialinės lentos Lietuvos laisvės gynėjams, žuvusiems 1991 m. Sausio 13-ąją: Virginijui Druskiui (Architektų g. 109); Rolandui Jankauskui (Architektų g. 178); Vidui Maciulevičiui (Architektų g. 15); Apolinarui Juozui Povilaičiui (Architektų g. 115); Vytautui Vaitkui (Architektų g. 105). Paminklinės lentos atidengtos

1998 m. kovo 10 d. pagal V. Zarankos projektavimo studijos parengtus projektus. Jas prie žuvusiųjų namų įrengė UAB „Grinda“.

Lazdynai yra kalvotoje vietovėje, viršutinėje Neries terasoje, erdviame plynlaukyje, iškilusiame virš Neries upės slėnio apie 150 metrų. Mikrorajone palikta nemažai natūraliai ten augusio miško. Vietovė apaugusi pušynais, lazdynais, kitais lapuočiais medžiais. Lazdynų miškingumas yra vienas didžiausių tarp Vilniaus miesto gyvenamųjų rajonų (apie 60 procentų viso Lazdynų ploto). Lazdynų pietuose Neris daro kilpą, yra Bukčių miškas. Tarp Lazdynų ir Karoliniškių mikrorajonų įsikūręs „Pasakų parkas“, įkurtas 1986 metais. Lazdynų mažalapė liepa – Vilniaus savivaldybės saugomas gamtos paveldo objektas.

Literatūros apžvalga

Apie Lazdynus yra nemažai rašyta. 2010 m. išleista knyga, skirta Lazdynų mikrorajono 40-mečiui – „Lazdynai – mūsų namai“ (sudarytojai Petras Žiupsnys, Alfredas Guščius). Knygoje daug tekstų iš 1996–2007 m. leisto mikrorajono laikraščio „Lazdynų žiedas“. Čia rašoma apie Lazdynų istoriją, kultūrinį gyvenimą. Spausdinamos apybraižos ir straipsniai apie daugelį lazdyniečių. Kai kurie iš jų – žinomi Lietuvos žmonės. Tai biologijos mokslų daktarė Eugenija Šimkūnaitė, 1990 m. Kovo 11-osios Lietuvos nepriklausomybės akto signataras Eugenijus Petrovas, prieškarinio Lietuvos lakūnas ir parašutininkas Viktoras Ašmenskas, medžio drožėjas Ipolitas Užkurnys, menininkas Kęstutis Šveikauskas, estrados dainininkė Nijolė Ščiukaitė, mokytojas Benjaminas Kondratas ir kiti. Knygoje nemažai nuotraukų.

Kultūrologo Vytauto Balčiūno ir architekto Jurgio Vanago leidinyje „Lazdynai“ galima paskaityti apie mikrorajono urbanistiką, statybą, pateikiama statistikos. Leidinyje daug P. Petkevičiaus fotografijų.

Lazdynų rajonui yra skirtas fotomenininko Antano Sutkaus nuotraukų rinkinys „Lazdynai“. Daug šios vietovės nuotraukų galima rasti fotografo Liudo Verbliugevičiaus fotoalbume „Lazdynai“.

Jono Jurkšto knygoje „Vilniaus vietovardžiai“ paaiškinta vietovės vardo kilmė.

Yra leidinių, kuriuose aprašoma Lazdynų mikrorajono architektūra, urbanistika. Tai „Lietuvos TSR istorijos ir paminklų sąvadas“, kuria-

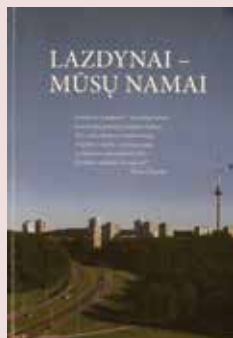
me aprašyta mikrorajono specifika bei garsiausi sovietmečiu Lazdynuose pastatyti pastatai, taip pat – leidinys „Vilnius, 1900–2012: naujosios architektūros gidas“.

2011 m. išleistame leidinyje „Vilniaus Lazdynų ilgaamžiai“ rašoma apie lazdyniečius, kurie turi nuo 90 iki 100 metų.

Lazdynai minimi ir daugelyje Vilniaus miestui skirtų turistinių, bendrojo pobūdžio, pažintinių leidinių. Apie Lazdynus nemažai publikacijų yra ir periodikoje.

Lazdynams eilėraščius paskyrė poetai – Antanas Venclova (rink. „Vilniaus mūrai“, 1973), Marija Katiliūtė-Lacrima (rink. „O Vilniau, Vilniau!..“, 1997), Petras Keidošius (rink. „Pirmasis ruduo“, 1984), Paulina Žemgulytė (rink. „Nubėgantys vieškeliais“, 2006) ir kt. Istoriniame romane „Įvykių horizontas“ šią vietovę mini prozininkas Juozas Šikšnelis.

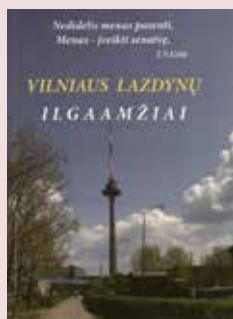
1996–2007 m. VšĮ „Lazdynų bendruomenės savivaldija“ leido informacinį – kultūrinį laikraštį „Lazdynų žiedas“ (redaktorius Alfredas Guščius).

Lazdynai – mūsų namai. – Vilnius, 2010. Knygos viršelis

Verbliugevičius, Liudas. Lazdynai. – Vilnius, 1978. Knygos viršelis

Vilniaus Lazdynų ilgaamžiai. – Vilnius, 2011. Knygos viršelis

Literatūra

Balčiūnas, Vytautas. Lazdynai / Vytautas Balčiūnas, Jurgis Vanagas. – Vilnius, 1983. – 48 p., [44] iliustr. lap.

Čaplinskas, Antanas Rimvydas. Vilniaus gatvės. – Vilnius, 2000, p. 123-124.

Čekanauskas, Vytautas. „Architektūra – ne poezija, ją reikia matyti“... : [pokalbis su architektu V. Čekanausku / užrašė] Algis Kusta. – Iliustr. // Gimtasis kraštas. – 1997, Nr. 4, p. 20-22.

Čerkauskas, Martynas. Lazdynai: gyvenimas miške prie arklio // Vakarinės naujienos. – 1998, liep. 31, p. 7.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 29.

Kačerauskienė, Aldona. Lazdynų šv. Jono Bosko parapija – dvasinės traukos centras // Lietuvos aidas. – 2005, gruod. 19, p. 4.

Lazdynai. – Iliustr. // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2007. – T. 11, p. 640.

Lazdynai – mūsų namai: leidinys, skirtas Lazdynų mikrorajono 40-mečiui / [sudarytojai Petras Žiupsnys, Alfredas Guščius]. – Vilnius, 2010. – 303, [1] p. : iliustr., portr.

Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T. 1: Vilnius, p. 69-71, 98-99, 136.

„Litexpo“ // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2008. – T. 13, p. 466-467.

Minkevičius, Jonas. Lazdynų gyvenamasis rajonas // Vilniaus architektūra. – Vilnius, 1985. – P. 214-216.

Papšys, Antanas. Vilnius: mažasis vadovas. – Vilnius, 1988, p. 157-158.

Pocienė, Aušra. Naujas daugiabučių kvartalas iškilis Lazdynuose. – Iliustr. // Lietuvos rytas. – 2006, vas. 13, priedas „Būstas“, p. 4.

Sutkus, Antanas. Lazdynai: [nuotraukų rinkinys]. – Vilnius, 1975. – 16 p.

Šiaudinis, Vytautas. Vilniaus maldos namai. – Vilnius, 2001, p. 87.

Verbliugevičius, Liudas. Lazdynai: [fotoalbumas]. – Vilnius, 1978. – 64 p.: iliustr.

Vilnius, 1900-2012: naujosios architektūros gidas. – 2-asis papild. ir patais. leid. – Vilnius, 2011, p. 146-147, 149, 176, 182.

Vyšniauskaitė, Birutė. Žiniuoņę primins akmuo // Lietuvos rytas, priedas „Sostinė“. – 2013, rugs. 21, p. 3.

Bukčiai

Bukčiai – Vilniaus miesto dalis, esanti šalia Lazdynų, į vakarus nuo miesto centro, dešiniajame Neries krante. Ribojasi su Lazdynais ir Lazdynėliais. Bukčiai dažnai painiojami su Lazdynėliais.

Manoma, kad vietovės pavadinimas yra kilęs iš lenkiško žodžio *buchta*, reiškiančio upės įlanką, posūkį, o ši vietovė kaip tik yra įsikūrusi prie vienos iš Neries kilpų, vadinamos Bukčių kilpa.

Bukčiuose yra šios gatvės: Bukčių, Užutekio, Upėtakių, Ungurių, Vėgelių.

Bukčių apylinkėse žmonių gyventa jau prieš daugelį tūkstančių metų. 1979 m. apie 0,8 km į šiaurę nuo Bukčių kaimo vakarinio pakraščio archeologas Algirdas Girininkas

Yra prielaidų, kad žymusis pasakojimas apie nuskendusį Napoleono išdą gali būti susijęs su Bukčių užutėkiu.

užtiko akmens amžiaus radinių. Yra prielaidų, kad žymusis pasakojimas apie nuskendusį Napoleono išdą gali būti susijęs su Bukčių užutėkiu. Bukčiai dar visai neseniai buvo mažas kaimelis. Iki 1993 m. dabartinė Bukčių gatvė vadinosi Bukčių 5-oji. Čia gyvenantys žmonės teigė, kad

Bukčiams su Neries buktomis tokį pavadinimą davė sielininkai, kurie iki maždaug 1957 m. pro čia plukdė sielius iki Grigiškių popieriaus fabriko.

Bukčių miške yra išlikusi tarpukario laikų lenkų šaudykla, apie 10 m aukščio pylimas, bunkeriai. Kadaisė prie Bukčių buvusi prieplauka ir keltas per Nerį. Yra Bukčiuose ir 1953 m. pastatytas, dabar neveikiantis, pėsčiųjų ir komunikacijų tiltas per Nerį. Jo ilgis 100 m, plotis – 5 m. Juo buvo nutiestos šiluminės trasos iš termofikacinės elektrinės į kitame Neries krante sovietmečiu buvusį šiltnamių kombinatą. Tiltas buvo pastatytas nekokybiškai, todėl tuometinė valstybinė komisija neleido jo eksploatuoti. Ateityje šis tiltas bus demontuotas.

Nuo 1969 m. veikia Bukčių vandenvietė.

Bukčiuose gyveno garsus tautodailininkas, kalvis Stasys Babikas (1943–1997). Tačiau jis nebuvo vienintelis Bukčių kalvis, garsinę juos visoje Lietuvoje. Kaip menininkas yra teigęs, net pats lietuvių liaudies meno tyrinėtojas ir puoselėtojas Paulius Galaunė Bukčių kaimo kalvių geležinius dirbinius priskyrė prie skulptūrų.

Senosios Bukčių kapinės yra Bukčių miške prie Neries, Lietaus gatvės gale, dabartiniuose Lazdynėliuose (žr. sk. Lazdynėliai).

Vietovė įsikūrusi miškingame Neries vingyje. Bukčiuose yra didelis to paties pavadinimo miškas ir parkas. Bukčių miškas yra mišrus. Yra daug takų, jungiančių Lazdynus, Lazdynėlius ir Bukčius. Pro mišką nutiestos gatvės. Miške taip pat yra penkios proskynos, šaltinis su tvenkiniu miško pietryčiuose. Dažniausiai miške sutinkamos voverės, yra ir stirnų. Šis miškas – tai puiki vieta pasivaikščioti ar pasivažinėti dviračiais. Neries pakrantėje, Bukčių kilpoje, galime pamatyti nemažai žvejų. Bukčių miško pietryčiuose yra Bukčių pelkė. Iš jos išteka šaltinis, įtekantis į Nerį.

Senasis tiltas per Nerį prie Bukčių

Literatūros apžvalga

Informacijos apie Bukčius yra labai mažai. Apie juos nerašoma informaciniuose leidiniuose. Archeologiniai kasinėjimai, susiję su Bukčiais, minimi 2010 m. išleistoje knygoje, skirtoje Lazdynų mikrorajono 40-mečiui – „Lazdynai – mūsų namai“ (Vilnius, 2010).

Archeologas dr. Vykintas Vaitkevičius knygoje, skirtoje aprašyti Konstantino Tiškevičiaus kelionės Nerimi pakartojimui „Neris: 2007 metų ekspedicija“, mini Bukčius. Mokslininkas pateikia Bukčių vietovardžio aiškinimą, mini padavimą apie Aukso karieta vadinamą vietą Panerių kalvyno papėdėje ir daro prielaidą, kad Napoleono išdą vežusi karieta nuskendo Neryje, giliame upės ruože prie Bukčių.

Bukčių kilpa, Bukčiai minimi vandens turistų maršrutų aprašymuose – Česlovo Kudabos „Nerimi“ (Vilnius, 1985), Juozo Obeleniaus „Lietuvos TSR vandens turistų keliai“ (Vilnius, 1982).

„Tautodailės“ almanache spausdinamoje Felikso Marcinko apybraižoje „Stasys Babikas: nukalti aušrinei saulę“ (Vilnius, 1999. Kn. 7) rašoma apie Bukčiuose gyvenusį tautodailininką. Apie Bukčius rašoma ir periodikoje.

Bukčiai atsispindi grožinėje literatūroje. Literatas Liudvikas Giedraitis parašė esė „Bukčių kilpa“. Čia pateikiamas vaizdingas 6–7 km ilgio autoriaus kelionės „Gariūnų tiltas–Šeštoji Bukta (Titnago g.)–Gariūnai–Jankiškės–Žemieji Paneriai–Pakalniškės“ aprašymas. Bukčiai minimi Juozo Šikšnelio romane „Įvykių horizontas“ (Kaunas, 2007).

Literatūra

Čaplinskas, Antanas Rimvydas. Vilniaus gatvės = Vilnius streets: istorija, vardynas, žml. – Vilnius, 2000, p. 123, 124.

Giedraitis, Liudvikas. Bukčių kilpa. – Iliustr. // Šiaurės Atėnai. – 2013, rugpj. 9, p. 10.

Gineitis, Algirdas. Bukčiuose gyvena kalvis: [apie tautodailininką Stasį Babiką]. – Portr., iliustr. // Diena. – 1995, gruod. 8, p. 1, 9.

Vaitkevičius, Vykintas. Neris: 2007 metų ekspedicija. – Vilnius, 2013. – Kn. 3, p. 28-29.

Nauji Bukčių namai

Senieji Bukčiai. Tolumoje – buvusios plytinės vartai

Lazdynėliai

Lazdynėliai – Vilniaus miesto dalis, esanti šalia Lazdynų, į vakarus nuo miesto centro, dešiniajame Neris krante. Ribojasi su Lazdynais ir Bukčiais. Dažnai Lazdynėliai painiojami su Bukčiais.

Lazdynų gyventojai nuo seno rajoną skiria į dvi dalis – Lazdynus ir Bukčius, kurie buvo dalinami dar į šešias dalis. Seniau Lazdynėlių teritorija buvo priskiriama Bukčiams.

1996 m. pastaroji teritorija buvo „sulazdyninta“ ir perkrikštyta į Lazdynėlius.

1996 m. pastaroji teritorija buvo „sulazdyninta“ ir perkrikštyta į Lazdynėlius. Taigi, vietovardžio Lazdynėliai kilmė ta pati, kaip ir Lazdynų – tai yra vertinys iš lenkų kalbos žodžio *leszczyna* (*lazdynas*), mažybinė jo forma.

Pagrindinės ir didžiausios gatvės: Lazdynėlių, Oslo, Pažagiškių ir Lietaus.

Ši Vilniaus dalis plotu yra didesnė už Lazdynus. Sovietmečiu pušyne buvo įkurtas metalinių garažų miestelis, kurį po truputį naikino ir vietoje jo statė ir tebestato gyvenamuosius namus. Lazdynėliuose, esančiuose šalia Bukčių miško ir parko, vyrauja individualūs gyvenamieji namai, mažaukštė statyba. Vilniaus miesto savivaldybėje buvo svarstomas statybų Lazdynėliuose detalusis planas, ketinama statyti daugiabučius gyvenamuosius namus. Netoliese yra vandenvietė, iš kurios vanduo pumpuojamas trečdaliui miesto. Dėl to šioje vietovėje sovietmečiu buvo uždrausta statyti didelius namus. Lazdynėlių gyventojai protestavo prieš statybas.

Lazdynėliuose yra senosios Bukčių kapinės. Jose buvo laidojami Bukčių, Šeškinės, Miškinių, Šaltūnų apylinkių mirusieji. Seniausias šiuo metu aptinkamas antkapis šiose kapinėse – metalinis kryžius, padarytas iš geležinkelio bėgių (1865 m.). Yra dar keli senesni lenkų bei sentikių XIX a. pab.–XX a. pr. kapai. Šiose kapinėse galima pamatyti keletą įdomių antkapių su stačiakampių ornamentų juostomis, saulutėmis, matyt – tai galėtų būti vietos meistro darbas.

Lazdynėlių gyventojai gali grožėtis gamta, nes gyvena šalia didelio Bukčių miško. Prie pat miško, prie Rūko gatvės, yra Rūko tvenkinys.

Lazdynėliuose

Literatūros apžvalga

Informacijos apie Lazdynėlius beveik nėra. Lazdynėlių gatvė paminėta Antano Rimvydo Čaplinsko knygoje „Vilniaus gatvės“. Šiek tiek žinių suteikia straipsniai iš periodikos. Martyno Čerkausko straipsnyje minima, kada ir kaip atsirado Lazdynėlių pavadinimas.

Literatūra

Čerkauskas, Martynas. Lazdynai: gyvenimas miške prie arklio // Vakarinės naujienos. – 1998, liep. 31, p. 6.

Čižiūtė, Laura. Lazdynėliai vėl kovoja // Vilniaus diena. – 2007, gruod. 5, p. 2.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 29.

Trinkūnaitė, Sandra. Privačių namų gyventojai priešinasi daugiabučiams // Lietuvos rytas. – 2007, spal. 11, priedas „Sostinė“, p. 6.

Žemulis, Feliksas. Buldozeriais – per privačių namų kvartalus // Lietuvos žinios. – 2007, spal. 25, p. 11.

Senosios Bukčių kapinės Lazdynėliuose

Senas antkapis

Naujamiestyje

Naujamiestis

Naujamiestis – Vilniaus miesto dalis, esanti miesto centre, kairiajame Neries krante, į vakarus nuo Vilniaus geležinkelio stoties. Naujamiesčio seniūnija ribojasi su Vilkpėde, Senamiesčiu, Naujininkais, šiaurinėje dalyje – su Nerimi.

Vietovardis Naujamiestis žymi naują miesto dalį. Pavadinimas atsirado XIX a., kai tuometinė carinės Rusijos valdžia pradėjo Vilniaus plėtrą. Buvo pradėtas naujų statybų projektavimas ir statyba už Senamiesčio ribų. Naujai projektuojama miesto dalis pavadinta Naujuoju miestu (*Novyj gorod* – rus.) – Naujamiesčiu.

Naujamiesčio pradžia reikėtų sieti su buvusiais Vilniaus priemiesčiais – Lukiškėmis ir Pogulianka (Pohulianka). Dabartinis Vilniaus Naujamiestis driekiasi nuo Geležinkelio stoties iki Neries upės ir nuo Neries (ties Žvėrynu) iki Jogailos, K. Kalinausko ir Mindaugo gatvių. Naujamiestis susideda iš dviejų dalių: žemutinė dalis yra miesto centras – istoriškai Lukiškės (Gedimino prospektas nuo buvusio „Vaikų pasaulio“ iki Seimo

ir Neries) – ir viršutinė – nuo M. K. Čiurlionio gatvės iki geležinkelio. Ir viena, ir kita dalis dabar vadinamos Naujamiesčiu, nes buvo suplanuotos maždaug vienu metu – XIX a. Žemutinė dalis pradėta planuoti dar XIX a. pradžioje. Viršutinė dalis tuo metu buvo dar beveik visiškai tuščia. Postūmiu kurtis viršutinei daliai tapo geležinkelis. 1860 m. nutiesus Peterburgo-Varšuvos geležinkelį, Naujamiesčio vystymasis tapo itin spartus. 1875 m. sudaromas naujas miesto plėtros planas, kuriame jau buvo visas gatvių tinklas su Mindaugo, Švitrigailos, T. Ševčenkos, Kauno ir kitomis gatvėmis. Daugelis Naujamiesčio gatvių vedė link geležinkelio. Buvęs senasis pašto kelias tapo gatve, ji rusiškai buvo pavadinta Novogorodskaja – Naujojo miesto arba Naujamiesčio gatve. Caro laikais Naujamiestis augo ir plėtėsi itin sparčiai. Prie geležinkelio išdygo pramoninės

paskirties pastatų, truputį toliau atsirado pirmi stambūs daugiaaukščiai namai. Sparti plėtra vyko iki pat Pirmojo pasaulinio karo.

Vietovės, kuriose atsirado Naujamiestis, nuo seno buvo gyvenamos. Tą patvirtina archeologiniai radiniai dabartiniame Naujamiestyje. Archeologinių žvalgymų metu buvusios staklių gamyklos „Komunaras“ teritorijoje (Aguonų g. 10) buvo aptiktas senkapis. Deja, jis buvo smarkiai suardytas statant gamyklą. Kaip rodo 2003 m. Gedimino prospekto archeologiniai tyrimai, rytinėje Lukiškių dalyje XIV a. viduryje – XV a. jau būta gyvenvietės. 2006 m. vykdyti žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai Aguonų g. 17. 2009 m. Naugarduko g. 18 buvo rasti 304 archeologiniai radiniai, datuojami XVIII–XX a.

Kiekviena dabartinio Naujamiesčio teritorija turi savo istoriją. Žemutinėje šio rajono dalyje yra Lukiškės, dabar atsidūrusios Naujamiesčio teritorijoje. Tai istorinis Vilniaus priemiestis, tik po kelių šimtmečių tapęs miesto dalimi. Iki XVI a. pab. Lukiškės buvo plačiai nusidriekusi ir apėmė dabartinę teritoriją nuo Karaliaus Mindaugo tilto, Tado Vrublevskio, Lauryno Stuo-

Naujai projektuojama miesto dalis pavadinta Naujuoju miestu (Novyj gorod – rus.) – Naujamiesčiu.

kos-Gucevičiaus ir Benediktinių gatvių. Tai buvo atskira nuo miesto feodalinė didikų (Radvilų, Astikų) valda. Stanislovas Radvila savo valdomą Lukiškių dalį padovanojo Jėzuitų kolegijai. Pirmas neabejotinas Lukiškių paminėjimas šaltiniuose – tai 1441 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero privilegija Vilniaus miestui. Čia rašoma: „...amžiniems laikams duodame mūsų lauką: iš vienos pusės nuo pačio miesto iki Neries (Vilia) upės, o iš kitos pusės nuo Pamėnkalnio iki Lukiškių...“. Manoma, kad nuo XV a. antrosios pusės Lukiškės pradėjo augti kaip Vilniaus priemiestis su jame esančiu uostu. Tuo metu čia buvo įkurdinti totoriai. XVI a. Lukiškės tapo svarbiu prekybos uostu, per kurį buvo susisiekiama su Kaunu ir Karaliaučiumi. Lukiškėse formavosi totorių gyvenvietė, veikė jų kapinės, buvo pastatyta medinė mečetė. Su totoriais susijęs XVII a. pirmoje pusėje buvęs populiarus pasakojimas apie tai, kaip kunigaikštis Vytautas leidęs totoriams užimti tokią teritoriją už miesto prie Neries, kiek sieks jų lanko (lenk. *lук*) skersai ir išilgai iššautos strėlės. Kalbininkas Jonas Jurkštas, remdamasis šaltiniais, iškėlė versiją, kad Lukiškių vietovar-

dis galėtų reikšti vietą prie upės, t. y. žvejybos vietą ar pievas (lankas) prie upės. XVII a. viduryje vietovę niokojo okupacijos, epidemijos ir gaisrai, bet uostas veikė. Iki XVII a. vidurio buvo apgyvendinti tik Lukiškių pakraščiai palei Nerį. Čia buvo pirklių sandėliai ir kiti pastatai. XVII a. pirmoje pusėje jėzuitai buvo pastatę čia didelę vilą su koplyčia ir refektoriumi universiteto profesūros ir studentų poilsiui. XVIII a. viduryje šios vietos akcentu tapo Šv. Apaštalo Pilypo ir Jokūbo bažnyčia su greta pastatytu Dominikonų vienuolynu. Prie vienuolyno buvo įsteigta viena seniausių Vilniaus ligoninių, vėliau pavadinta Šv. Jokūbo vardu. 1808 m. ji tapo pirmąja pasaulietine miesto gydymo įstaiga. Apie 1860 m. Lukiškių aikštėje buvo įrengtas turgus, vykdavo Jurgio ir Kaziuko mugės, buvo rengiamos žemės ūkio parodos. Po 1863 m. sukilimo Lukiškių aikštė tapo viešų egzekucijų vieta. Dabartinės Aukų g. teritorijoje buvo pastatytos kartuvės – čia, Muravjovo koriko potvarkiu, buvo vykdomos mirties bausmės sukilimo dalyviams. 1897 m. aikštėje iškilo cirko pastatas, kuriame šiltuoju metų laiku vykdavo pasirodymai. Nuo 1911 m. cirko pastate buvo įsikūręs teatras, kurį labai gausiai lankė ne tik Vilniaus aukštuomenė, bet ir žemieji visuomenės sluoksniai. XX a. pradžioje, 1901–1904 m., Lukiškėse buvo pastatytas modernus kalėjimo kompleksas, suprojektuotas pagal Peterburgo 1 kalėjimo Vyborgo pusėje pavyzdį. Jo įrengimu rūpinosi pats caras Nikolajus II. Projekto eskizą padarė akademikas G. Trambickis, brėžinius parengė ir statybos priežiūrą vykdė Vilniaus inžinierių distancijos viršininkas, karo inžinierius K. Kelčevskis. Kalėjimo pastatą sudarė dviejų sparnų tipo statiniai, skirti įrengti vienvietėms kameroms, bendrų kamerų korpusas, kontora ir raštinė. Pagal carinės Rusijos tradiciją 1904 m. prie kalėjimo buvo pastatyti maldos namai – Šv. Nikalojaus (Mikalojaus) Stebukladario cerkvė. Ji yra neobizantinio stiliaus, su penkiais kupolais. Fasadas išpuoštas plytų mūro ornamentais, o vidus – freskomis, kurias tapė žymūs rusų dailininkai (Ivanas Trutnevas, Ivanas Rybakovas ir kt.). Kalėjimo pastato viduje buvo įrengta katalikiška koplyčia, vėliau – ir sinagoga. Cerkvė kaip kulto statinys nustojo veikti sovietmečiu. Lukiškėse kalėjo ne tik kriminaliniai nusikaltėliai, bet ir politiniai veikėjai, daugelis Lietuvos laisvės kovotojų, kunigų ir kt. 2003 m. Lukiškių tardymo izoliatorius-kalėjimas buvo įtrauktas į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registro sąrašą. Įstaiga tapo valstybės saugomu istoriniu architektūros paminklu.

Priešais Lukiškių aikštę stovi liūdną Lietuvos praeitį menantis pastatas (Gedimino pr. 40). Pastatui – daugiau nei 100 metų. Jo istorijoje atsispindi sudėtingi XIX a. pab. – XX a. pr. Lietuvos istorijos įvykiai. 1899 m. pabaigtas statyti ir iškilmingai pašventintas pastatas buvo skirtas Vilniaus gubernijos teismams. Pastatą projektavo architektas Michailas Prozorovas ir inžinierius Leonidas Vineris. Tačiau naujieji rūmai lietuvių tautai netapo teisingumo simboliu. Iki pat 1991 m. jame veikė vienos ar kitos okupacinės valstybės įstaigos. 1899–1915 m. čia buvo Rusijos imperijos Vilniaus gubernijos teismo rūmai. 1915–1918 m. pastate veikė vokiečių okupacinės valdžios įstaigos. 1918 m. lapkritį–gruodį – Lietuvos kariuomenės savanorių šaukimo punktas ir kt. 1919 m. – bolševikinės Vinco Kapsuko vyriausybės komisariatai, revoliucinis tribunolas. 1920–1939 m. pastate buvo lenkų okupacinės valdžios Vilniaus vaivadijos teismai. 1940 m. rudenį – 1941 m. birželį čia veikė NKVD Vilniaus valdyba, jos tardymo kalėjimas. 1940 m. rudenį pastate įsikūrė sovietų represinės institucijos, pastato pusrūsyje buvo įrengtas kalėjimas. 1941–1944 m. – vokiečių slaptosios saugumo policijos (gestapo) ir SD būstinė, jos kalėjimas, Vilniaus ypatingojo būrio, vykdytųjų akcijas prieš žydus ir kitus Lietuvos gyventojus, kareivinės. 1944–1991 m. veikė NKGB (MGB, KGB) Lietuvos SSR padalinys ir vidaus kalėjimas. Dabar pastate įsikūręs Genocido muziejus, archyvas, teismai ir dar kelios įstaigos.

Žemutinėje dabartinio Naujamiesčio dalyje yra svarbi miesto arterija – Gedimino prospektas. Tai svarbiausia reprezentacinė Lietuvos sostinės gatvė, kurios pradžia siekia XIX a. Kelis kartus buvo keičiamas jo pavadinimas. Iš pradžių tai buvo Šv. Jurgio. Nuo 1920 m. – Adomo Mickevičiaus prospektas. 1939 m. gavo Gedimino, sovietmečiu – Stalino, vėliau – Lenino vardą. 1989 m. prospektui buvo grąžintas senasis Gedimino vardas. Sovietmečiu, XX a. 7–8 dešimtmetyje, šio prospekto atkarpa nuo Katedros iki Žvėryno tilto neoficialiai, sutrumpinus Niujorko Brodvėjaus pavadinimą, jaunimo buvo vadinama *Brodu*. Ši vieta buvo populiari tarp jaunuolių, kuriems gatvės suoliukai ir atbrailos tapo pirmąja jų saviraiškos vieta. Brodo jaunimas išsiskyrė apranga, išvaizda ir elgsena, nukreipta prieš sovietmečio realijas. Aplink Brodą būrėsi daug šiandien žymių žmonių. Daugiausia tai buvo aplinkinių mokyklų (Vilniaus 23-osios, 15-osios, Salomėjos Nėries, Antano Vienuolio ir M. K. Čiurlionio)

Buvusi miesto sargybinė

Manoma, kad priešais Šv. Jackaus koplytėlę buvo žymusis Poguliankos restoranas

mokiniai. Brodo bendruomenės siela buvo būsimasis dainininkas ir aktorius Vytautas Kernagis. Nuo 2010 m., pavasarį, minint dainininko gimimo dieną, rengiama šventė „Brodas gyvas!“. Jos metu atgaivinama to laiko dvasia. Prie 2011 m. atidengtos bronzinės skulptūros – V. Kernagio suolelio – rengiami koncertai. Naujamiestyje yra

Janas Bulhakas. Uosto ir Žandarų gatvių sankryža. 1912 m. LDM

kelios su Atgimimo įvykiais susijusios vietos. Gedimino prospekto gale yra Nepriklausomybės aikštė – vienas iš nepriklausomos Lietuvos simbolių, menantis tragiškus 1991 m. sausio 13-osios įvykius prie Seimo rūmų. Tuomet, kai po Vilnių grėsmingai važinėjo sovietinės Rusijos karinis transportas, Nepriklausomybės aikštėje prie Seimo rūmų ir dar keliose kitose strateginėse vietose telkėsi Lietuvos žmonės. Nepabūgę žiemos šalčių, jie meldėsi ir dainavo, giedojo giesmes. Čia kasmet ne tik organizuojami įvairūs valstybinių švenčių minėjimai, bet ir vyksta mitingai, protesto akcijos, kurių metu LR piliečiai reiškia savo laisvą valią. Su Atgimimo įvykiais susijęs buvusios Šv. Jokūbo ligoninės, į kurią buvo vežami Sausio 13-osios naktį sovietų kariuomenės sužeisti žmonės, ir Lietuvos radijo ir televizijos pastatas (S. Konarskio g. 49), kurią tą naktį saugoję beginkliai žmonės buvo užpulti ginkluotų sovietų okupantų.

Aukščiausia Naujamiesčio kalva – dabartinis Tauro kalnas (Pamėnkalnis) – irgi užima svarbią vietą šios miesto dalies istorijoje. Kalnas įvairiai vadintas: Pamėnkalnis, Taurakalnis, Velnio arba Vaiduoklių kalnas, Baufalas. Istoriko Adomo Honorio Kirkoro nuomone, šis pavadinimas kilęs nuo čia turėjusio nedidelį namą su triukšminga užeiga Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės matininko, Stakliškių seniūno Juozapo Teodoro Daraškevičiaus Boufalo pavardės. Pasak archeologo Vykinto Vaitkevičiaus, seniausiuose šaltiniuose Tauro

kalnas buvo vadinamas Velnio kalnu. 1441 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero Jogailaičio privilegijoje Vilniaus miestiečiams kalnas buvo minimas kaip orientyras. Kalbininkas Jonas Jurkštas, tyrinėdamas Vilniaus vietovardžius, senųjų aktų rinkiniuose surado 1602 m. aktą, kuriame gatvė, einanti nuo Neries vartų į Lukiškes, vadinama Pamėnkalniu (pamėnas „šmėkla, pamėklė“). Tai esantis tikrasis, lietuviškos kilmės kalno vardas. Tačiau vartojamas Tauro kalno pavadinimas.

1860 m. pirmos gildijos Vilniaus pirklys Vilhelmas Šopenas miesto pakraštyje prie Tauro kalno pastatė alaus daryklą (ilgai veikusi „Vilniaus tauro“ gamykla). Žymūs šalies veikėjai, (Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Jonas Basanavičius ir kt.) ketino ant Pamėnkalnio pastatyti Tautos namus – visos Lietuvos kultūros centrą. Apie tai buvo paskelbta 1907 m. Lietuvių mokslo draugijos steigiamajame susirinkime. Šiuo tikslu buvo nupirkta sklypas ir surinkta pinigų, bet įgyvendinti idėją sutrukdė prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas. Po 100 metų, 2007 m., ant kalno buvo atidengtas paminklinis akmuo, ant kurio užrašyta, kad šioje vietoje turi stovėti Tautos namai. Tarpukariu ant Tauro kalno stovėjo Lietuvių Labdarybės draugijos Šventojo Mikalojaus berniukų bendrabutis, netoliese buvo įrengti teniso kortai. Apie 1935 m. tarp Kaštonų ir A. Jakšto gatvių buvusiam teniso aikštyne vykdavo tarptautinės varžybos. Maždaug 1960 m. buvo nugriautas čia stovėjęs berniukų bendrabutis, vėliau – sunaikintos netoliese buvusios Evangelikų kapinės.

Viršutinė dabartinio Naujamiesčio dalis taip pat turi savo istoriją. Naujamiestis plėtėsi į pietvakarius nuo Senamiesčio. Jo ribos ėjo dabartinėmis Pylimo, J. Basanavičiaus, Smolensko gatvėmis ir pietine geležinkelio dalimi. J. Basanavičiaus gatvė ir jos apylinkės (K. Čiurlionio, S. Konarskio, Švitrigailos gatvių rajonas) anksčiau buvo vadinamos Poguliankos (*Pohuliankos*) priemiesčiu. Čia kelias vedė į Trakus, Kauną, juo dažnai vykdavo ir didieji Lietuvos kunigaikščiai. Pavadinimas yra slaviškos kilmės, kilęs, greičiausiai, nuo rusų kalbos žodžio *гулять* – vaikščioti, lėbauti, puotauti, *гулянка* – vaikštynės, puota. Buvo Didžioji Pogulianka (dabar J. Basanavičiaus g.) ir Mažoji Pogulianka (dabar K. Kalinausko g.). Kadaisė čia buvo feodalinė didikų valda. 1655 m. Didžiosios Poguliankos gale Jonušo Radvilo vadovaujama Lietuvos kariuomenės artilerija gynė miestą nuo

besiveržiančios caro kariuomenės. Vietovė siejama su senojo Vilniaus gyventojų laisvalaikiu. Kadangi Pogulianka kūrėsi gražiai kalvotoje ir miškingoje vietovėje, po ją mielai vaikštinėdavo miestiečiai. Netgi būdavo madinga keliauti pėsčiomis ar vežimais link Vingio, Gerosios Vilties kalvynų. Didžioji Pogulianka jungė Senamiestį su Trakų-Kauno traktu ir buvo mėgstama ne tik dėl kraštovaizdžio, bet ir kadaise ten įsikūrusios smuklės. Anksčiau net buvo sakoma, kad ne iš pasivaikščiojimų, o iš pasilėbavimų užmiesčio smuklėje, vėliau perstatytoje į didelį restoraną, kilo gatvės pavadinimas. Beje, manoma, kad restorano pastatas išlikęs iki šių dienų (J. Basanavičiaus g. 53). Apie šią smuklę savo dienoraštyje labai teigiamai atsiliepė XVIII a. iš Varšuvos atvykusi diduomenės dama Liudvika Byševska. XVIII a. pab. šioje vietoje buvo pastatyti keli namai ir Šv. Jackaus koplytėlė. Nuo XVIII a. antrosios pusės kiekvieną atvykėlį į Vilnių pasitikdavo savotiški miesto vartai, ties dabartinių J. Basanavičiaus, S. Konarskio g. ir Savanorių prospekto sankirta stovėję Baltieji stulpai. Tai buvo keturkampiai, šešių metrų aukščio aptinkuoti ir išmūryti riboženkliai su bronziniais Vyčiais. Nuo 1840 m. juos pakeitė carinės Rusijos dvigalviai ereliai. Ties Baltaisiais stulpais budėdavo Vilniaus sargybiniai. Jie saugojo Vilnių ir ėmė rinkliavą iš miestan įvažiuojančių žmonių. Tai buvo miesto užkarda. Apie tai liudija netoliese stovintis buvęs muitinės ir sargybos būstinės statinys su kolonomis (J. Basanavičiaus g. 44/43). 1812 m. Napoleonas su savo kariuomene pro Baltuosius stulpus įžengė į Vilnių. Šis istorijos paminklas stovėjo dar po Antrojo pasaulinio karo, o buvo nugriautas platinant dabartinį Savanorių prospektą. Dabar yra planų atstatyti šį istorijos ženklą. Viename iš pastatų M. K. Čiurlionio g. 21 (dabar Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakultetas) kelis dešimtmečius veikė Vilniaus pėstininkų junkerių karo mokykla, įsteigta 1864 m. rugsėjo 29 dieną. Po bolševikinio perversmo Rusijoje, 1918 m. sausio 2 d., mokykla buvo uždaryta. Čia mokėsi įvairių tautų kariūnai. Daugelis šios mokyklos auklėtinių tapo generolais: Lietuvis Silvestras Žukauskas – pirmasis Lietuvos kariuomenės vadas generolas, Estijos kariuomenės ir valstybės veikėjas, generolas Johanas Laidoneris, latviai Janis Baluodis ir Pēteris Radzinsis, ir kt. Pirmojo pasaulinio karo pradžioje name J. Basanavičiaus g. 18 buvo įsikūrusi Lietuvos gimnazija. O namas J. Basanavičiaus g. 19 priklausė lietuvių visuomenininkui Andriui Bulotai. Pas Bulotas yra gyvenusi rašytoja Žemaitė. 1925–1940 m.

Vivulskio g. 18, broliams Pimonovams priklausiusiame name (pastatas neišlikęs), veikė Žydų mokslo institutas (YIVO) – garsi pasaulyje judaikos mokslinių tyrimų įstaiga. 1940 m. dėl nacių grėsmės institutas buvo perkeltas į Niujorką.

Istorinis Naujamiestis – tai teritorija aplink dabartinę Naugarduko gatvę. Vakaruose nuo Senamiesčio esančios žemės nuo seno priklausė miestui pagal 1536 m. kunigaikščio Žygimanto Senojo suteiktą privilegiją. XVIII a. žemės sklypai čia buvo dalijami savininkams. Kai kurie jų stovėjo tušti ar naudoti kaip dirbama žemė, apsodinti sodais. Pastatai kilo stichiškai, be aiškesnio plano. Ilgą laiką svarbiausia Naujamiesčio arterija buvo dabartinė Naugarduko gatvė, egzistavusi jau XIX a. pradžioje kaip pašto kelias iš Trakų. Nuo 1860 m. iki 1921 m. rusų kalba rašytuose archyvuose dokumentuose ji buvo vadinama *Novogorodskaja* (rus. Naujamiesčio) gatve. Tyrėjų nuomone, taip ją reikėtų vadinti ir šiandien. Tačiau dėl tarpukariu įsivėlusios klaidos, pavadinimą verčiant į lenkų kalbą, Naujamiesčio gatvė buvo pavadinta *Nowogródzka*, t. y. „Naugarduko“ gatve. XX a. pr. palei Panerių gatvę stovėjo Rakovickių geležies ir mechanikos gamykla, skerdykla ir kt. Mindaugo ir Šaltinių gatvių sankryžoje stovėjo garsūs saldainių ir šokolado fabrikas „Viktorija“. Buvo įsteigta daug parduotuvių, vaistinių, kelios turgavietės. Ypač garsi buvo 1903 m. prie Kauno g. atidaryta grafo Antano Tiškevičiaus (1866–1920) turgavietė. 1896 m. grafas A. Tiškevičius nusipirko Šv. Stepono gatvėje stovėjusį garo malūną, prie kurio pastatė kepyklą. Kokybiškais ir pigiais duonos gaminiams A. Tiškevičiaus kepykla aprūpino ne tik prekybos tinklą, kurį 1902 m. sudarė net 68 duonos gaminių parduotuvės, bet ir įvairias globos įstaigas, Savičiaus ligoninę. Jo parduotuvės išsiskyrė interjeru (visos krautuvėlės vienodos, švarios, baltai išdažytos), geromis sąlygomis visiems darbuotojams. Savo sukurtą kapitalą grafas panaudojo miesto gerovei. Siūlė pagrindines miesto gatves apšviesti naudojant jo garo malūnų energiją, ne kartą miesto reikmėms be atlygio perleido savo turimus sklypus. A. Tiškevičiaus įsteigta kepykla lėmė spartesnę pramoninio kvartalo, įsikūrusio netoli geležinkelio, plėtrą. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, Vilnių užėmus vokiečiams, grafas iš savo paties lėšų bandė gelbėti badujančius miestiečius ir nepaisė nei jų tautybės, nei tikėjimo. Ir pats grafas yra gyvenęs Šv. Stepono gatvėje, greta savo išpuoselėto industrinio kvartalo. Daug padariusio mylimam miestui grafo gyvenimas baigėsi

tragiškai. 1920 m. jis pateko į okupantų rusų rankas. Praleidęs kelias savaites Lukiškių kalėjime, buvo išsiųstas į Maskvą, bolševikų nelaisvėn. Ten mirė ir buvo laikinai palaidotas. A. Tiškevičiaus kūnas taip ir negrižo į Lietuvą.

Tarpukariu šios vietovės plėtra sulėtėjo, o daugelį planų visai nutraukė prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas. Pokario metais čia buvo pastatyta daug naujų pramonės įmonių. Statant jas buvo nugriauti ištisi arba dalis čia buvusių gyvenamųjų kvartalų.

Urbanistiškai Naujamiestis, pasak architektų, nėra labai įdomus. Dabartinio Naujamiesčio teritorijos plėtra ir intensyvus užstatymas

Pagal trečiąjį perspektyvinį planą buvo suformuotas taisyklingas stačiakampis Naujamiesčio gatvių tinklas ir perimetriniai kvartalai, kuriuose plėtota ir pramonė.

prasidėjo Lietuvai atsidūrus Rusijos imperijos sudėtyje, o Vilniui tapus gubernijos centru. Rusijos imperijos laikais architektūroje pradėtos taikyti prancūzų klasicistų suformuotos ir Rusijoje paplitusios geometrinio planavimo taisyklės ir miesto erdvės formavimo principai. Tuometinė Vilniaus plėtra numatyta perspektyviniuose planuose. XIX a. buvo sudaryti keli planai. Pirmasis, caro patvirtintas, sudarytas 1817 m. Jį parengė škotų kilmės inžinierius architektas

Viljamas Hastie kartu su kitais. Čia buvo numatyta miesto plėtra visomis kryptimis, nauji Lukiškių, Naujamiesčio kvartalai ir nauja gatvė nuo Katedros link Lukiškių, t. y. dabartinis Gedimino prospektas su prie jo prišlietomis aikštėmis. Jis turėjo būti centrinė ašis, jungianti naująjį rajoną su Senamiesčiu. Antrasis planas sudarytas 1837 m. Jame dėmesys sutelktas į Lukiškių, Poguliankos ir kt. priemiesčius. Numatyta, nugriovus senus, daugiausia medinius namus, tiesti gatves. 1875 m. buvo parengtas trečiasis miesto raidos planas. Šis planas (su nedideliais pakeitimais) buvo įgyvendintas. Pagal trečiąjį perspektyvinį planą buvo suformuotas taisyklingas stačiakampis Naujamiesčio gatvių tinklas ir perimetriniai kvartalai, kuriuose plėtota ir pramonė. Kol nebuvo naujų gatvių, svarbiausia Naujamiesčio arterija buvo dabartinė Naugarduko gatvė. XIX a. pab. augant pramonei ir 1860 m. nutiesus Peterburgo-Varšuvos geležinkelį, sparčiai plėtėsi pietinė Naujamiesčio dalis. Susisiekti su geležinkeliu

buvo tiesiamos naujos Aleksandro (dab. Algirdo), Orenburgo (dab. Vytenio), Tambovo (dab. Antano Vivulskio) gatvės. Atsirado Mindaugo, Švitrigailos, Vytenio, T. Ševčenkos, Kauno, Panerių, Šaltinių, Aguonų gatvės. Dabartinė Naujamiesčio gatvių sistema suformuota laikantis 1875 m. plano. Teritorijas bandyta suskirstyti zonomis: palei geležinkelį, besitęsiantį pietiniu miesto pakraščiu, išsidėstė pramonės įmonės, sandėliai, gyvulių skerdykla. Nedidelių pramonės įmonių buvo įsteigta Lukiškių pakraščiuose prie Neries, Poguliankoje pradėti statyti daugiaaukščiai mūriniai pastatai. Daugelį statomų namų suprojektavo architektai Vincentas Gorskis, Aleksejus Polozovas, Apolinaras Mikulskis, Kiprijonas Maciulevičius, Michailas Prozorovas. Didysis gatvių tinklas Lukiškių priemiestyje susiformavo tik iki Pirmojo pasaulinio karo. Labiausiai apstatyta buvo Vasario 16-osios (Kazanskaja) gatvė. Lukiškių aikštės aplinka galutinai susiformavo XX a. pr. Šalia aikštės buvo pastatyti Teismo rūmai ir mergaičių gimnazija. Iki XIX a. vidurio Didžiosios Poguliankos gatvėje tankiau tebuvo užstatyta įkalnė, toliau driekėsi sodai, daržai, Vingio link buvo įsikūrę keli dvareliai. Iškilūs pastatai čia radosi vėliau, plėtojant Naujamiestį. Vaizdingoje vietoje, atveriančioje erdves, rūmus ėmė statydintis bankininkai, gydytojai, architektai. Vėliau čia kūrėsi ir svarbios įstaigos, mokyklos. XIX a. prasidėjusi Lukiškių ir Poguliankos plėtra įliejo šias vietoves į Vilniaus visumą. Iš Naujamiestyje esančių statinių pirmiausia minėtini keli čia esantys sakraliniai pastatai. Vienas iš jų – Šv. Stepono bažnyčia ir rokitų vienuolyno ansamblis (Geležinkelio g. 39), dabar apsuptas pramoninių pastatų. Bažnyčia yra vėlyvojo renesanso stiliaus. Ją statė 1600–1612 m. jėzuitas kunigas Simonas Visockis. Prie bažnyčios įkūrė Šv. Lozoriaus ligoninę. Per 1794 m. sukilimą apšaudant miestą, bažnyčia stipriai nukentėjo. Vėliau buvo remontuota. 1821 m. neteko parapijos teisių ir tapo filija. Čia apsigyveno modernieji vienuoliai, kunigai saleziečiai. Buvo įsteigti bendrabučiai, prieglaudos, amatų mokyklos, vyko kursai, darbo studijos. 1864 m. pašalinus vienuolius buvo įrengtas kalėjimas. Šiuo metu bažnyčios fasadai restauruojami, atkuriami sgrafito fragmentai. Prie pietinės jos sienos yra palaidotas architektas Laurynas Gucevičius. Bažnyčios sienoje buvo įmūryta antkapinė lenta, kuri po Antrojo pasaulinio karo dingo. Prie Lukiškių aikštės stovinti vėlyvojo baroko Apaštalų Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčia (1624), dabartinį pavidalą įgijusi XVIII a., yra viena iš ankstyvųjų

stačiakampių dvibokščių bažnyčių. Jos vietoje seniau buvo miesto kapinės, kur buvo laidojami beturčiai. 1624 m. šioje vietoje Smolensko kaštelionas Jurgis Chreptavičius pastatė medinę bažnyčią, o prie jos – dominikonų vienuolyną. 1655 m. bažnyčia sudegė. 1690–1737 m. dominikonai pastatė mūrinę bažnyčią, kuri 1794 m. buvo apgriauta. Šiandien ši bažnyčia – vienanavė, su žemesne presbiterija. Kadangi navos aukštis lygus jos ilgiui, šventovė laikoma aukščiausia ir didžiausia Lietuvoje vienanave bažnyčia. Ji buvo praradusi dalį savo stilingumo, kai buvo nudažyta šviesiais kreminiais atspalviais. Šiuo metu bažnyčia įgyja pirmykštį pavidalą, nusprendus ją nudažyti vadinamuoju „Pompėjos auksu“ – šviesia, gelsvai rusva spalva. 1799 m. buvusiame dominikonų vienuolyne buvo įsteigta generalinė Šv. Jokūbo ligoninė, kuri veikė iki 2004 m. Naujamiestyje esanti Šv. Jackaus koplytėlė (J. Basanavičiaus g. 53/1) yra trikampio plano, 3-jų aukštų statinys su viršuje esančia Šv. Jackaus skulptūra. Vienoje rankoje šventasis laiko monstranciją, kitoje – Dievo Motinos figurėlę. 1501 m., kai Vilnius dar neturėjo gynybinės sienos, Šv. Jackaus garbei šioje vietoje buvo pastatyta medinė koplytėlė su šventojo skulptūra. Čia stabtelėję keliautojai pasimelsdavo, prašydami šventojo globos nuo kelyje tykančių pavojų. Baroko laikotarpiu medinė koplytėlė pakeista į mūrinę. 1843 m. sunykęs statinys buvo atstatytas Jono Kazimiero Vilčinskio ir kitų vilniečių iniciatyva. 1901 m. restauruotas, viršuje, vietoje medinės, buvo pastatyta varinė, 2 m aukščio, 130 kg svorio, Šv. Jackaus skulptūra (skulp. Boleslovas Balzukevičius). Tokia trikampė, tritarsnė ažūrinė koplytėlė yra vienintelė Lietuvoje. Aukščiausioje J. Basanavičiaus gatvės vietoje (J. Basanavičiaus g. 27) stovinti Šv. Konstantino ir Šv. Michailo cerkvė dažniausiai vadinama Romanovų cerkve. Ji buvo pastatyta 1913 m. Rusijos carų Romanovų dinastijos 300 metų viešpatavimui paminėti. Pastatą projektavo architektai Vladimiras Adamovičius ir Aleksandras Špakovskis. Cerkvės vidų ir išorę puošia paaukuoti ornamentai. Ji yra viena gražiausių cerkvių Lietuvoje.

Reikėtų paminėti ir kelis iki šių dienų neišlikusius Naujamiesčio teritorijoje maldos namus. Dabartinių J. Basanavičiaus, Vivulskio ir Vytenio gatvių sankryžoje stovėjo Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia (archit. Antanas Vivulskis). Ji buvo sumanyta kaip didingas paminklas Švenčiausiajai Jėzaus Širdžiai. A. Vivulskis ieškojo tinkamos meninės formos, panaudojo novatoriškas konstrukcijas. Dėl šventovės projekto didingumo kartais A. Vivulskis lyginamas su garsiuoju Antonio

Buvusi J. Montvilos kolonija

K. Čiurlionio gatvėje

Gaudi. Bažnyčia pradėta statyti 1913 m., bet nebaigta. 1919 m. mirė šio pastato sumanytojas ir projektuotojas. A. Vivulskis buvo palaidotas šioje bažnyčioje, o 1962 m. palaikai perlaidoti Rusų kapinėse. Tarpukario metais bažnyčios statyba buvo atnaujinta, bet Antrasis

Seimo rūmų aplinka

Teismų rūmai

pasaulinis karas sustabdė darbus. Nors šventovė nebuvo užbaigta, pamaldos joje vyko. Bažnyčia veikė iki 1962 m. 1965 m. bažnyčia buvo „palaidota“ betoniniame sarkofage, perstatyta į Statybininkų rūmus. Išlikusi tik šventovės maketo nuotrauka. Kadaisė Lukiškėse stovėjo dabar jau neišlikusi mečetė. Yra duomenų, kaip ji atrodė XIX a. viduryje.

Archeologo, etnografo, istoriko Adomo Honorio Kirkoro (Adam Honory Kirkor) knygoje „Przechadzki po Wilnie i jego okolicach“ („Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“) rašoma, kad tai buvusi mažytė, vargana medinė mečetė su ją supančia drožinėta galerija viršuje ir smailiu minaretėliu su pusbėnuliu viršuje. 1866–1867 m. ji buvo perstatyta. Tai buvo kūginės formos medinis pastatas, panašus į gyvenamąjį namą. Nors kartais paremontuojama, mečetė vis labiau nyko. XX a. pradžioje būta pastangų statyti mūrinę mečetę, parengtas projektas ir sukaupia pinigų, tačiau prasidėjęs karas nutraukė visus planus. Prie mečetės buvo totorių kapinės. Jose buvo palaidoti Achmatovičių, Asanovičių, Baranovskių, Čainskių, Kričinskių, Sobolevskių ir kt. totorių giminės. Įrašai antkapiuose buvo totorių, rusų ir lenkų kalbomis. Kapinės šioje vietoje egzistavo maždaug iki 1968 m. Apie 1969 m. pradėjus statybas mečetės vietoje buvo pastatytas Puslaidininkų fizikos institutas, o kartu buvo sunaikintos ir totorių kapinės. Sunaikintos buvo ir ant Tauro kalno nuo XIX a. pradžios buvusios Evangelikų kapinės. Čia buvo palaidota daug žymių žmonių: mokslininkų, menininkų, dvasininkų. Šiose kapinėse buvo palaidotas Adomo Mickevičiaus mylimosios Marilės Vereščikaitės vyras, visuomenės veikėjas, grafas Laurynas Putkameris, poeto bičiulė Karolina Kovalska, rašytojos Ievos Simonaitytės motina ir kt. 1962 m. valdžios sprendimu kapinės buvo uždarytos. Kai kurie palaikai perkelti į kitas kapines. 1972 m. jų teritorijoje pradėti statyti Santuokų rūmai. Iki šiol išlikusi tik Vilniaus universiteto medicinos profesoriaus Johano Frydricho Niškovskio šeimos klasicizmo stiliaus koplytėlė (archit. Karolis Šildhauzas, Kalinausko g.), kvadratinis pastatas, kurio trijose sienose įrengtos nišos karstams. Ji buvo pastatyta 1816–1819 m. Naujamiesčio pastatai, esantys arčiau Senamiesčio ir centro, yra palyginti seni, siekia XIX–XX a. pr. arba perstatyti, nes praužę pasauliniai karai paliko gilių pėdsakų Vilniaus urbanistiniam paveldui. Vienas žymiausių ankstyvojo istorizmo laikotarpio statinys – geležinkelio stoties rūmai (apie 1861–1862 m.) – išsitęsę palei kelio juostą, griežtai simetriški. Išlikęs senas, maždaug 1860 m. pastatytas, garvežių depas. Antrojo pasaulinio karo metais geležinkelio stoties pastatas buvo gerokai apgadintas. Bet ypač smarkiai stotis nukentėjo per 1945 m. sausio 12 d. Vilniaus geležinkelio stotyje įvykusią katastrofą. Tądien sprogmenų prikrautas traukinio sąstatas su sugadintais stabdžiais, atlėkęs nuo Kirtimų pusės į Vilniaus stotį,

rėžėsi į čia važiuojantį manevrinį garvežį – kilo gaisras, sproginiai, žuvo daug žmonių. Buvo kalbama, kad ši avarija padarė ne mažiau nuostolių nei karas. Stoties atstatymo ir sutvarkymo darbai buvo pradėti 1950 m. Darbams vadovavo architektas Piotras Ašastin. Buvo nugriauti aplinkiniai kvartalai, vietoje kurių suformuota aikštė su skveru ir Josifo Stalino paminklu. 2000–2003 m. atlikta stoties rekonstrukcija (archit. Vytautas Čekanauskas ir P. Klijauskas), pakeistos atskiros detalės, panaudotos kitos medžiagos ir spalvos. Abipus J. Basanavičiaus ir M. K. Čiurlionio gatvių stovi daugiausia istorizmo stiliaus daugiabučių. V. Mykoliaičio-Putino gatvėje yra keli XX a. pradžios *art nouveau* bei istorizmo namai. Ryškiausias augalinės krypties secesijos pavyzdys – Antono Filipovičiaus-Duboviko vila (1903) M. Valančiaus gatvėje 3. Vienas reikšmingiausių XX a. kultūrinės paskirties pastatų – Teatro rūmai (archit. Vaclovas Michnevičius ir Aleksandras Parčevskis, J. Basanavičiaus g. 13). Jie pastatyti 1913 m. Pastato stilius siejasi su baroko ir romaniškąja architektūra. Tarpukariu čia veikė lenkų teatras, sovietmečiu – operos ir baleto, dabar – Rusų dramos teatras.

Amžių sandūroje, 1896–1900 m., filantropo, bankininko Juozapo Montvilos iniciatyva Naujamiestyje buvo pastatytos kelios jo vardu vadinamos kolonijos, skirtos gyventi bankininkams ir kitiems tarnautojams. Pagal vilniečio architekto Vladislavo Stipulkovskio projektą pirmiausia buvo statomi namai prie dabartinių Aguonų, Šaltinių ir Mindaugo gatvių. Antroji kolonija buvo prie M. K. Čiurlionio, Jovaro ir J. Basanavičiaus gatvių. Beje, pats J. Montvila gyveno name su mansarda J. Basanavičiaus g. 45. Paskutinė Montvilos kolonija pastatyta 1911–1913 m. Lukiškėse (archit. Augustas Kleinas, Vaclovas Michnevičius, J. Savickio, Kražių, J. Tumo-Vaižganto g.). Meniniu požiūriu ši kolonija išraiškingesnė už kitas. Ją inspiravo angliški kotėdžai ir modernas. Į Kultūros vertybių registrą įtrauktas Jovaro, Poguliankos kolonijos pastatų kompleksas (unikalus kodas 30980) ir namų kompleksas, vadinamas Kražių kolonija (unikalus kodas 1071).

Netoli Neries upės stovi sovietmečio reliktas – Mokslo darbuotojų namas (J. Tumo-Vaižganto g. 9/1). Tai vienas žymiausių stalinistinės architektūros pavyzdžių, pastatytas 1951 m. Statinio architektas – Džiovanis Ripa (Jovani Rippa). Šio namo istorija liudija apie aukščiausios klasės egzistavimą komunistinėje visuomenėje. 50 erdvųjų butų gyveno žymiausi to meto mokslininkai, kultūros ir švietimo darbuotojai.

Pietinėje ir pietvakarinėje Naujamiesčio dalyse matome sovietmečio ir naujosios statybų bangos palikimą. 1959 m. architektė Elena Bergaitė-Burneikienė suprojektavo pirmąjį stambiaplokščių namų kvartalą. Jis apima Naugarduko, Vytenio, T. Ševčenkos ir Birželio 23-osios gatves. Kvartale buvo pastatyti standartiniai 60 ir 80 butų namai, kuriuos dėl jų formos architektai pašaipiai vadino „plytomis“. Juos stengėsi pajvairinti, keisdami nekonstrukcinius elementus – balkonus, įėjimus ir spalvas.

1963 m. ant Tauro kalno buvo pastatyti Respublikiniai profsąjungų kultūros rūmai (archit. Vladislovas Mikučianis). Gedimino prospekto gale yra dabartiniai Seimo rūmai. Jie pastatyti 1976–1980 m. kaip Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rūmai (archit. Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai, konstr. Česlovas Gerliakas), nugriovus „Žalgirio“ jaunimo stadioną. Rūmų kompleksą supa Nepriklausomybės aikštė (archit. Algimantas Nasvytis), statyta 1981–1985 m. Seimo rūmuose yra Baltoji salė, kurioje priimamos svečių delegacijos, Lietuvos Tarybos ir Konstitucijos salės, parodų galerija. Seimo Pirmųjų rūmų fojė esantys laiptai veda į istorinę Kovo 11-osios salę. Holą puošia dailininko Kazimiero Morkūno vitražas „Šventė“. Antruosiuose Seimo rūmuose (archit. Andrius Gudaitis, konstr. Ivanas Semeniukas, Goštauto g.), statytuose 1975–1979 m., anksčiau veikė Finansų ministerija. Nuo 2007 m. rudens sesijos čia naujai įrengta posėdžių salė (archit. Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai, Juras Balkevičius, Artūras Burba). Šiuose rūmuose veikia Seimo kanceliarija, savo darbo vietas turi žiniasklaidos atstovai, yra Spaudos konferencijų salė. 2011 m. liepos 18 d. Antruosiuose Seimo rūmuose buvo iškilmingai atidengta vitražo „Žalgirio mūšis“ pirmoji dalis. Vitražo autorius – dailininkas Kazimieras Morkūnas. Tretieji rūmai (archit. Česlovas Mazūras, konstr. Jonas Šivis, Nepriklausomybės a.) statyti 1975–1980 m. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, čia įsikūrė Seimo komitetai, techninės tarnybos, įvairioms konferencijoms pritaikyta Konferencijų salė. Nuo 2002 m. šiuose rūmuose veikia Europos informacijos biuras. Į Kultūros vertybių registrą įtraukti: Seimo rūmai, dvi sarginės su tvoromis prie Antrųjų ir Trečiųjų rūmų, 1991 m. sausio 13 d. barikadų fragmentai, Nepriklausomybės aikštė (unikalus kodas 16080). Šalia Seimo rūmų (Gedimino pr. 51) pastatyta Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. Pastatas statytas dviem

etapais – 1953 ir 1963 m. Tai lėmė lėtas statybų tempas. 1963 m. bibliotekoje buvo įrengtas dailininko Antano Garbausko vitražas „Į šviesią ateitį“. Tai yra didžiausia Lietuvos biblioteka. XX a. 10-ajame dešimtmetyje bibliotekos užnugaryje baigtas statyti didelis priestatas, o priešais biblioteką suformuota aikštė su skveru. 2008 m. buvo pradėta bibliotekos pastato rekonstrukcija. Netoli Žaliojo tilto yra Nacionalinis operos ir baleto teatras (archit. Nijolė Bučiūtė, inž. Kiprijonas Strimaitis, A. Vienuolio g. 1). Teatro rūmai pastatyti 1974 m. Upės link terasomis žemyn išdėstytos teatro skvero sienelės, apdailintos rausvu granitu. Naujamiesčio aukštumose, ant Tauro kalno, yra Santuokų rūmai (archit. Gediminas Baravykas, K. Kalinausko g. 21), pastatyti 1974 m. Pastato viduje – įspūdingas dailininko Kostio Šatūno vitražas. Dar minėtini keli žymesni Naujamiesčio namai: Pamėnkalnio g. 7/8 – buvęs kino teatras „Pergalė“. Jis pastatytas dar prieš garsųjį 1955 m. įsakymą „Dėl nesaikingumų pašalinimo statyboje ir architektūroje“, todėl gausiai išdekoruotas neoklacinėmis detalėmis. Šis pastatas įtrauktas į Kultūros vertybių registrą. Paminėtini dar keli Naujamiesčio pastatai: Gynėjų g. 6 – Aukščiausiasis Teismas; A. Goštauto g. 8 – Miestų statybos projektavimo instituto rūmai; Pylimo g. 17 – buvęs kino teatras „Lietuva“; Vytenio g. 9/25 – verslo kompleksas „Centrum“ ir kt. Nepriklausomybės laikais Naujamiesčio vaizdas keitėsi. Seni ir nebenaudojami gamyklų pastatai nugriauti arba perstatyti, suformuoti nauji kvartalai ir pastatyti prekybos centrai, kino teatras „Vingis“ ir kt. Kai kur, buvusių gamyklų pastatuose, pritaikius juos šiuolaikiniais žmonių poreikiams, įkurti vadinamieji *loftai*. Tai buvusiuose fabrikuose ar kituose pramoninio tipo pastatuose įrengti būstai. Daugiausia jų yra Švitrigailos ir Vytenio gatvėse. Juose apsigyveno naujakuriai, erdvės buvo pritaikytos įvairioms kultūrinėms veikloms.

Naujamiestyje yra nemažai lankytinų objektų. Čia galima aplankyti kelis muziejus. Vienas iš jų – priešais Lukiškių aikštę įsikūręs Genocido aukų muziejus (Gedimino pr. 40). Sovietmečiu šis namas priklausė KGB (Valstybinis saugumo komitetas). Tai, kad muziejus įkurtas tokioje vietoje, yra unikalumu visoje Europoje, mat tik Vilniuje ir Budapešte esantys tokio pobūdžio pastatai liudija gyvąją istoriją. Muziejaus lankytojai gali apžiūrėti buvusį KGB vidaus kalėjimą, mirties nuosprendžių vykdymo patalpą, šiuolaikinės ekspozicijas, supažindinančias su nepriklausomybės praradimu XX a. viduryje. Muziejuje

išsaugotas ir visuomenei prieinamas NKVD-MGB-KGB vidaus kalėjimas, esantis pastato rūsyje. Šiandien jis yra toks, kokį saugumiečiai paliko 1991 m. rugpjūtį išsikraustydami iš pastato: vadinamieji „boksai“ naujai suimtiems kaliniams, kratos kamera, fotografavimo ir daktiloskopijos, budėtojo, sargybos kambariai, minkštoji kamera, karceriai su vandeniu, kalinių pasivaikščiojimo kiemeliai, mirties nuosprendžių vykdymo patalpa. Pirmajame ir antrajame pastato aukštuose veikia nuolat atnaujinamos ir keičiamos parodos. 2000 m. Teismo rūmų pastato cokolyje dailininko Gitenio Umbraso iniciatyva iškaltos inskripcijos sovietinių represijų aukoms atminti. Gaono žydų muziejus (Naugarduko g. 10/2) – žydų kultūrą ir tradicijas puoselėjanti institucija. Tuo pačiu adresu įsikūręs Tolerancijos centras, valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus padalinys. Centras siekia skleisti tolerancijos vertybes visuomenėje. Lietuvos geležinkelių muziejus (Geležinkelio g. 16) šiuo metu įsikūręs Vilniaus geležinkelio stoties patalpose. Mineralų muziejus (T. Ševčenkos g. 13) veikia nuo 1972 m. Muziejaus branduolį sudaro 2340 mineralų ir 350 juvelyrinių dirbinių kolekcija, kurią Lietuvai padovanojo Jekaterinburge gyvenęs lietuvis Alfonsas Žukelis (1899–1977). Naujamiestyje atidaryti keli muziejai, skirti žymiems žmonėms. Yra dainininkės Beatričės Grincevičiūtės butas-muziejus (A. Vienuolio g. 12). Čia dainininkė gyveno nuo 1970 m. iki mirties. Vytauto Kasiulio dailės muziejus (A. Goštauto g. 1) – Lietuvos dailės muziejaus padalinys, atidarytas 2013 m. birželio 27 d. Rašytojo Vinco Krėvės-Mickevičiaus muziejus (Tauro g. 10–1) įrengtas name, kuriame nuo 1940 m. iki emigracijos gyveno rašytojas. Rašytojo Vinco Mykolaičio-Putino muziejus (Tauro g. 10) atidarytas 1986 m. name, kuriame rašytojas gyveno du paskutinius dešimtmečius. Kompozitoriaus Stasio Vainiūno namai-muziejus (A. Goštauto g. 2–41) – tai muzikinio švietimo, muzikos bei kitų meno šakų propagavimo centras. Jame kompozitorius gyveno 1959–1982 m. Muziejus atidarytas 1988 m. Yra Venclovų namai-muziejus (Antano ir Tomo Veclovos muziejus) (Pamėnkalnio g. 34). Muziejaus fondas pradėtas kaupti 1973 m., įkūrus Vilniaus rašytojų muziejų. 1990 m. pastarasis muziejus buvo likviduotas. Tada poeto Antano Venclovos memorialinis muziejus tapo savarankiškas. 2004 m. pavadintas „Venclovų namais“.

Įvairiose Naujamiesčio vietose pastatyta nemažai žymių Lietuvos

skulptorių sukurtų meno kūrinių. Nuo 1979–1981 m. LR Seimo rūmų Didžiajame kieme (Gedimino pr. 53) yra bareljefai „Disputas“ ir „Kelias“ (skulpt. Steponas Šarapovas). 1980 m. ant Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centro pastato fasado iškalta dekoratyvinė moters skulptūra (skulpt. Gediminas Jokūbonis). Nuo 1982 m. prie Santuokų rūmų (K. Kalinausko g. 21) stovi skulptūra „Šeima“ (skulpt. Leonas Žuklys). 1986 m. Simono Konarskio g. skverelyje pastatyta skulptūra „Lakštingala“ (skulpt. Rimantas Daugintis). 1990 m. sukurtos Operos ir baleto teatro fasado skulptūros (skulpt. Juozas Kalinauskas, Jonas Naruševičius, Antanas Žukauskas). Vilniaus globėjo Šv. Kristoforo skulptūra (skulpt. Kazimieras Kisielis, archit. Arūnas Eduardas Paslaitis) 1996 m. įkomponuota specialiai suprojektuotoje Seimo viešbučio pastato nišoje (Gedimino pr. 62). 2005 m. „Verslo trikampio“ (A. Goštauto g. 40A) biuru centre, prie įmonės „Eika“, pastatyta skulptūra „Dvyniai“ (skulpt. Tadas Gutauskas). Nuo 2005 m. A. Jakšto ir Kaštonų gatvių sankirtoje stovi skulptūra „Ryšys“ (skulpt. Marijonas Šlektavičius). LR Seimo rūmų Didžiajame kieme (Gedimino pr. 53) nuo 2007 m. stovi skulptūra „Gražina“ (skulpt. Dalia Matulaitė), sukurta kaip laisvės troškimo simbolis. Tais pačiais metais prie namo Gedimino pr. 32A atidengta skulptūra „Šuo“ (skulpt. Eimantas Ludavičius), prie namo V. Mykoliaičio-Putino g. 10 pastatyta skulptūra „Obelis“ (skulpt. Algirdas Kuzma). 2009 m. Neries krantinėje (prie namo A. Goštauto g. 8) pastatyta skulptūra „Dviaukštis“ (skulpt. Mindaugas Navakas), sukurta įgyvendinant „Vilnius-Europos kultūros sostinė 2009“ viešųjų erdvių humanizavimo programą. 2011 m. priešais Lietuvos nacionalinę Martyno Mažvydo biblioteką (Gedimino pr. 51) buvo pastatyta skulptūra „Žinia“ (skulpt. Juozas Kęstutis Patamsis). Tais pačiais metais ant Gedimino pr. pastato bokštelių atidengta skulptūra „Atlantas“ (skulpt. Kęstutis Balčiūnas). Prie Lietuvos radijo ir televizijos komiteto pastato iškilęs Kryžių kalnelis.

Vietovėje yra istorinių paminklų. 2007 m. vasario 16 d. ant Tauro kalno atidengtas paminklinis akmuo su užrašu „100 metų Tautos namų idėjai“. 1994 m. birželio 14-ąją Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos iniciatyva, minint Gedulo ir vilties dieną, Gedimino pr. ir Aukų g. sankirtoje atidengtas lauko akmenų mūro paminklas sovietinės okupacijos aukoms atminti. 2006 m. skvere prie Genocido aukų muziejaus (Aukų g. 2A) atidengtas paminklas

Mokslininkų namas

Lietuvos tremtiniams, žuvusiems 1942–1956 m. Jakutijoje (skulpt. Jonas Jagėla). Paminklas sukurtas Laptevų jūros tremtinių brolijos „Lapteviečiai“ iniciatyva. 2007 m. prie Seimo rūmų buvo pastatytas memorialas Sausio 13-osios aukoms atminti (archit. Kęstutis Kisielis). Barikadų fragmentas, kaip istorinius įvykius liudijantis paminklas, ties vakariniu Seimo rūmų fasadu stovėjo 1991 m. 2002 m. dail. Vytautas Navickas, surinkęs fotografuotą medžiagą, tiksliai restauravo užrašus bei iliustracines detales, paliktas parlamento gynėjų, pastačiusių betono užtvartas ir budėjusių prie parlamento 1991-aisiais. Erdvinis stiklo statinys dengia barikadų fragmentą ir koplytstulpį. 2010 m. Vašingtono aikštėje atidengtas paminklinis akmuo su užrašu lietuvių ir anglų kalbomis: „Istorinių Lietuvos ir Amerikos sąitų atminimui 1999 03 30“.

Paminklais Naujamiestyje įamžinti šie žymūs žmonės: Petras Cvirka – rašytojas (P. Cvirkos aikštė, skulpt. Juozas Mikėnas); Romėnas Gari (Romain Gary) – prancūzų rašytojas (J. Basanavičiaus g. 18, skulpt. Romualdas Kvintas); Jurga Ivanauskaitė – rašytoja, dailininkė (skveras Aguonų g., skulpt. Ksenija Jaroševaitė); Šv. Jackus – šventasis (J. Basanavičiaus ir Jovaro g. sankryžoje, skulpt. Boleslovas Balzukevičius); Šv. Jurgis – šventasis (ant pastato Gedimino pr. 20, skulpt.

Kęstutis Balčiūnas); Konstantinas Kalinauskas – 1863–1864 m. sukilimo Lietuvoje ir Baltarusijoje vienas vadų, baltarusių publicistas (Lukiškių a.); Alvydas Kanapinskas – Lietuvos laisvės gynėjas, Sausio 13-osios didvyris (prie Radijo ir televizijos komiteto pastato, S. Konarskio g. 49); Vytautas Kernagis – estrados artistas, dainų atlikėjas (paminklinis suoliukas Gedimino pr., prie Lukiškių aikštės, skulpt. Danielius Sodeika); Simonas Konarskis – 1831 m. sukilimo dalyvis (Muitinės g.); Vincas Kudirka – rašytojas (V. Kudirkos a., skulpt. Arūnas Sakalauskas); Kipras Petrauskas – operos solistas (prie Lietuvos operos ir baleto teatro, A. Vienuolio 1, skulpt. Gediminas Jokūbonis); Artūras Sakalauskas – 1991 m. Nepriklausomybės kovų savanoris, parlamento gynėjas (Geležinio Vilko g.); Zigmantas Sierauskas – 1863–1864 m. sukilimo vienas vadų (Lukiškių a.); Čijunė Sugihara – Japonijos diplomatas (prie Vilniaus Gaono muziejaus,

Memorialinėmis lentomis Naujamiestyje pagerbta daug žymių žmonių.

Pamėnkalnio g. 12, skulpt. Goiči Kitagava, Vladas Vildžiūnas); Frankas Vincentas Zapa – JAV muzikantas (K. Kalinausko g. skveras, skulpt. Konstantinas Bogdanas); Janas Zvartendeikas – Nyderlandų verslininkas, diplomatas, laikinasis Nyderlandų konsulas Lietuvoje (prie Vilniaus Gaono muziejaus, Pamėnkalnio g. 12, skulpt. Antanas Šnaras); Žemaitė – rašytoja (Gedimino pr. skveras, skulpt. Petras Aleksandravičius). 2011 m. gegužės 25 d. skvere tarp Mindaugo ir A. Vivulskio g. atidengtas paminklas visiems labdariams (skulpt. Romas Kvintas) – granitinė obuolio skulptūra, kurioje surašytos žymiausių labdarių pavardės.

Memorialinėmis lentomis Naujamiestyje pagerbta daug žymių žmonių: Valentinas Adamkevičius – dainininkas (A. Vienuolio g. 14), Danielius Alseika – Vilniaus krašto lietuvių visuomenės veikėjas, gydytojas (Jogailos g. 11), Veronika Alseikienė – gydytoja, visuomenės veikėja (Jogailos g. 11), Juozas Balčikonis – kalbininkas (J. Tumo-Vaižganto g. 9), Juozas Banaitis – muzikos pedagogas, chorvedys (Beržyno g. 5), Jonas Basanavičius – visuomenės veikėjas (A. Domaševičiaus g. 9), Menahemas Beginas – litvakas, Izraelio valstybės veikėjas (Lukiškių skg. 6), Viktoras Bergas – gamtosaugininkas (K. Donelaičio g. 16), Dzidas Budrys – ekonomistas (J. Tumo-Vaižganto g. 9), Mečys Chadaravičius – teatro aktorius

(M. K. Čiurlionio g. 11), Jonas Čeponis – tapytojas (A. Goštauto g. 3), Elena Čiudakova – operos dainininkė (A. Goštauto g. 4), Borisas Dauguvietis – teatro režisierius (V. Mykolaičio-Putino g. 8), Kazys Daukšas – chemikas (Tauro g. 10), Andrius Domaševičius – visuomenės veikėjas, gydytojas (A. Domaševičiaus g. 9), Balys Dvarionas – kompozitorius, dirigentas, pianistas (Gedimino pr. 33/17), Jurgis Fledžinskas – altininkas (A. Goštauto g. 2), Romenas Gari – prancūzų rašytojas (J. Basanavičiaus g. 18), Marija Birutė Gimbutienė-Alseikaitė – archeologė (Jogailos g. 11), Vytautas Girdzijauskas – gydytojas mikrobiologas, imunologas (J. Tumo-Vaižganto g. 9), Benjaminas Gorbulskis – kompozitorius (A. Vienuolio g. 12), Augustinas Gričius – rašytojas (Kaštonų g. 1), Beatričė Grincevičiūtė – dainininkė (A. Vienuolio g. 12), Vytautas Grivickas – baletmeisteris (A. Vienuolio g. 12), Laurynas Gucevičius – architektas (Geležinkelio g. 39), Antanas Gudaitis – dailininkas (Kaštonų g. 5), Kazys Gutauskas – operos solistas (A. Vienuolio g. 12), Jurga Ivanauskaitė – rašytoja, dailininkė (Šaltinių g. 11 / Aguonų g. 15), Jadvyga Jovaišaitė-Olekienė – baleto artistė, pedagogė (V. Mykolaičio-Putino g. 8), Stepas Jukna – teatro aktorius (A. Vienuolio g. 14), Romualdas Juknevičius – teatro režisierius (A. Vienuolio g. 14), Bronius Kelbauskas – baleto artistas ir baletmeisteris (A. Vienuolio g. 14), Vytautas Kernagis – estrados artistas, dainų atlikėjas (Kaštonų g. 2), Vincas Krėvė-Mickevičius – rašytojas (Tauro g. 10), Česlovas Kudaba – geografai, Lietuvos Nepriklausomybės akto signataras (M. K. Čiurlionio g. 21), Johanas Laidoneris – Estijos kariuomenės ir valstybės veikėjas, generolas (M. K. Čiurlionio g. 21), Vaclovas Lastauskas-Vlastas – baltarusių istorikas, rašytojas (Pylimo g. 5/1), Abdonas Lietuvninkas – operos solistas (Vasario 16-osios g. 13), Juozas Lingys – choreografas (A. Vienuolio g. 14), Balys Lukošius – aktorius, režisierius, dailininkas (M. K. Čiurlionio g. 18), Romanas Marijošius – operos solistas (Gedimino pr. 33/17), Juozas Mažeika – operos dainininkas (V. Mykolaičio-Putino g. 8), Juozas Mikėnas – skulptorius (J. Tumo-Vaižganto g. 9 / Lukiškių g. 1), Vincas Mykolaitis-Putinas – rašytojas (Tauro g. 10), Česlavas Milošas – lenkų poetas, Nobelio premijos laureatas (K. Kalinausko g. 7 / Tauro g. 20), Stefanus Narembskis – architektas (A. Savickio g. 4), Petras Oleka – dainininkas, režisierius (V. Mykolaičio-Putino g. 8), Viktoras Petkus – Lietuvos disidentas (Akmenų g. 1), Kipras

Petrauskas – operos solistas (Raseinių g. 14/1), Bronius Pundzius – skulptorius (Gedimino pr. 37), Zalmanas Reizenas – mokslininkas (J. Basanavičiaus g. 17), Antanas Rimkus – valstybės veikėjas, ekonomistas (K. Donelaičio g. 20), Juozas Rudzinskas – aktorius, režisierius (A. Jakšto g. 15/2), Mykolas Sleževičius – visuomenės veikėjas, teisininkas (Gedimino pr. 13 / Vilniaus g. 11), Antanas Sodeika – operos dainininkas (Kaštonų g. 1), Balys Sruoga – rašytojas (Tauro g. 10), Konstantinas Stašys – Vilniaus krašto politikos ir visuomenės veikėjas, pirmasis Vilniaus burmistras (A. Jakšto g. 7), Abraomas Suckeveris – žydų poetas, rašytojas (J. Basanavičiaus g. 22), Cemachas Šabadas – vaikų gydytojas (prie VŠĮ Mykolo Marcinkevičiaus ligoninės pastato, Kauno g. 7/2), Petras Vaičiūnas – poetas, dramaturgas (Kaštonų g. 4), Stasys Vainiūnas – kompozitorius (A. Goštauto g. 2), Maksas Vainraichas – žydų filologas (J. Basanavičiaus g. 16), Vytautas Vazalinskas – agronomas (Beržyno g. 4), Antanas Vienuolis-Žukauskas – rašytojas (A. Goštauto g. 3 / A. Jakšto 24), Juozas Vitkus-Kazimieraitis – pulkininkas leitenantas, partizanų vadas (Pamėnkalnio g. 24), Petras Vizbaras-Vapsva – partizanas (Aukų g. 2A), Nelė Vosyliūtė-Dauguvietienė – aktorė (M. Mykolaičio-Putino g. 8), Žemaitė – rašytoja (J. Basanavičiaus g. 19), Zigmąs Žemaitis – matematikos profesorius (M. K. Čiurlionio g. 29), Kazimieras Žoromskis – dailininkas (K. Kalinausko g. 12), Silvestras Žukauskas – pirmasis Lietuvos kariuomenės vadas generolas (M. K. Čiurlionio g. 21, VU Gamtos mokslų fakultetas, buvusi Vilniaus karo mokykla).

Yra memorialinių lentų, primenančių istorinius įvykius ar vietas. 2009 m. birželio 10 d. ant Puslaidininkų fizikos instituto pastato kampo (Goštauto g. 11) atidengta memorialinė lenta, žyminti vietą, kurioje nuo XVI a. buvo Vilniaus Lukiškių totorių kapinės ir iki 1968 m. stovėjo mečetė. Paminklinė lenta yra ant dabartinio Lietuvos rusų dramos teatro pastato (J. Basanavičiaus g. 13), kuriame 1917 m. rugsėjo 18-22 d. vyko Vilniaus konferencija, išrinkusi Lietuvos Tarybą Nepriklausomybei pasiekti. Atminimo lenta pažymėtas pastatas, kuriame 1931–1941 m. veikė Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazija (A. Jakšto g. 9). Paminklinėje lentoje ant pastato Mindaugo gatvėje 7/2 rašoma, kad šiame name 1940–1941 ir 1944–1951 m. buvo kalinami ir kankinami kovotojai už Lietuvos

Nuo Tauro kalno atsiveria Vilniaus panorama

laisvę. Memorialinė lenta kabo ant dabartinio LR užsienio reikalų ministerijos pastato (J. Tumo-Vaižganto g. 2), kuriame 1990–1991 m. dirbo pirmoji atkurtos Lietuvos Respublikos vyriausybė. 2011 m. sausio 16 d., minint Lietuvos laisvės gynimo ir kruviniųjų Sausio 13-osios įvykių 20-metį, paminklinė lenta atidengta prie Lietuvos Respublikos Seimo I rūmų pastato (Gedimino pr. 53). 2014 m. sausio 13 d. atminimo lenta atidengta ant buvusios Vilniaus Šv. Jokūbo ligoninės (Vasario 16-osios g. 1), kurios personalas ir medikai pasiaukojamai gelbėjo žmonių gyvybes ir gydė nukentėjusiuosius nuo Sovietų Sąjungos agresijos 1991 m.

Dabartinis Naujamiestis siekia Neries upę. Žymiausias Naujamiesčio gamtos paminklas – Tauro kalnas su jį juosiančiais želdynais. Nuo kalvos atsiveria įspūdinga Vilniaus panorama. Ši vieta labai mėgstama norinčiųjų iš aukštai pasigėrėti sostinės vaizdais. Ypač dažnai į kalną kopia žmonės su fotoaparatais. Vaizdinga miesto panorama ir žvelgiant nuo buvusios Poguliankos – aukščiausios J. Basanavičiaus gatvės vietos.

Literatūros apžvalga

Knygos, apibendrinančios Naujamiesčio istoriją, architektūrą ir kitą informaciją apie šią vietovę, kol kas nėra. Apie archeologų kasinėjimus ir radinius dabartiniame Naujamiestyje rašoma įvairių metų leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“ ir kt. Išleistas vertingas leidinys apie vieną iš Naujamiesčio dalių, dabar atsidūrusią miesto centre, buvusį senąjį priemiestį – Lukiškes. Tai trijų istorikų – Vytauto Jogėlos, Elmanto Meilaus ir Virgilijaus Pugačiausko monografija „Lukiškės: nuo priemiesčio iki centro: (XV–XX a. pradžia)“. Autoriai rėmėsi jau esamais literatūros šaltiniais, bet daugiausia – dar netyrinėtais archyviniais dokumentais. Nagrinėjama vietovės topografija, istorija, gyventojai, jų luominė sudėtis ir veikla, atskirų pastatų (Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios, mečetės, ligoninės, kalėjimo ir kt.) istorija. Leidinyje pateikiama daug įvairių laikotarpių vietovės žemėlapių, planų. Studija skiriama istorikams ir visiems, besidomintiems Vilniaus praeitimi. Išleistas bukletas „Šv. Jokūbo ligoninė Vilniuje“ (Vilnius, 1993) – apie vieną seniausių sostinėje, pirmąją pasaulietinę miesto gydymo įstaigą. Istoriko, etnografo Adomo Honorio Kirkoro knygoje „Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“ rašoma apie Lukiškes, čia stovėjusią mečetę, netoliese esančias Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčią, kalėjimo tvirtovę, taip pat apie Pogulianką ir kt. Informacijos apie senuosius priemiesčius, kurių teritorijoje išsidėstęs dabartinis Naujamiestis, ir šios vietovės senosios ikonografijos yra menotyrininko Vlado Drėmos knygoje-albume „Dingęs Vilnius“, taip pat šio autoriaus sudarytuose archyvinių šaltinių rinkiniuose „Vilniaus namai archyvų fonduose“ (Vilnius, 1998-). Informacijos apie Naujamiesčio gatves, jų pavadinimų kaitą įvairiais istorijos laikotarpiais yra Antano Rimvydo Čaplinsko knygoje „Vilniaus gatvės = Vilnius streets: istorija, vardynas, žemėlapiai“ (Vilnius, 2000). Pateikiamas ir mikrorajono žemėlapis. Apie XIX a. perspektyvinius miesto planus, pagal kuriuos buvo numatyta Naujamiesčio plėtra rašoma Jono Jurkšto straipsnyje. Ypač išsamiai šios miesto dalies urbanistiką ir architektūrą yra ištyręs architektas Eugenijus Gučas, kuris 1978 m. parengė Naujamiesčio rekonstrukcijos detalų planą. Dailėtyrininkė Ingrida Tamošiūnienė išleido monografiją apie vieną svarbiausių Naujamiesčio gatvių – dabartinį Gedimino prospektą – „Šv. Jurgio prospektas: nuo vizijos iki tikrovės“. Autorė nemažai laiko praleido

archyvuose, analizuodama dokumentus, susijusius su dabartinio Gedimino prospekto tiesimu. Tai pirmoji studijos dalis, apimanti 1817–1875 m. laikotarpį. Nagrinėjamas prospekto formavimo etapas, glaudžiai susijęs su miesto planavimu. Tarpukario metais Varšuvoje buvo išleista Vilniaus totoriaus Leono Kryčinskio (Kryczyński) istorinė apžvalga „Historia meczetu w Wilnie“. Leidinyje „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. T. 1: Vilnius“ rašoma apie kelių pastatų J. Basanavičiaus gatvėje (Nr. 5, 13, 15, 16, 44) architektūrą ir istoriją, taip pat apie Šv. Jackaus koplytėlę. Apie Naujamiestį rašoma ir knygoje „Vilniaus architektūra“, „Lietuvos bažnyčios“, menotyrininkės Nijolės Lukšionytės-Tolvaišienės studijoje „Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje“, Ginos Viliūnienės „Vilniaus šventovės: istorija, legendos, asmenybės, dabartis“ ir kt. Leidinyje „Vilnius 1900–2005: naujosios architektūros gidas“ paminėti žymesni, įvairių laikų šio mikrorajono pastatai. Architektūros istorikės Mortos Baužienės knygoje „Pasižvalgymas po senojo Vilniaus mūrus“ yra skyrius „Pakeliui į Lukiškių aikštę“. Jame rašoma apie ilgą istoriją turinčius pastatus dabartiniame Gedimino prospekte. Eseistas, menotyrininkas Tomas Sakalauskas knygoje „Missa Vilmensis: susitikimai su Vilniaus kūrėjais“ (Vilnius, 2006) nekasdieniškai „palkalbina“ žymų XIX a. architektą Antaną Vivulskį, sukūrusį Naujamiestyje stovėjusią, neišlikusią Švč. Jėzaus Širdies šventyklą. Apie sunaikintą šventovę plačiai rašoma menotyrininkės Nijolės Lukšionytės-Tolvaišienės monografijoje „Antanas Vivulskis (1877–1919): tradicijų ir modernumo dermė“. Gedimino prospekte ir J. Basanavičiaus gatvėje esančių pastatų architektūra apžvelgta menotyrininkės Giedrės Jankevičiūtės knygoje „Lietuva“. Naujamiestyje buvusių Evangelikų ir liuteronų kapinių istorija išsamiai aprašyta ir iliustruota Vidos Girininkienės knygoje „Vilniaus kapinės“. Apie Šv. Jackaus koplytėlę rašoma pažintiniame leidinyje „Nukentėję paminklai“. Išleistas fotografo Algirdo Šeškaus 1975–1983 m. fotografijų albumas „Archyvas (Pohulianka)“ (Vilnius, 2010). Menininkas keletą metų gyveno ir dirbo buvusioje Poguliankoje (dabar J. Basanavičiaus g.), yra sukaupęs fotografijų ir grafikos šia tema archyvą. Buvusiuose KGB rūmuose įsikūrusio Genocido aukų muziejaus veikla pristatoma informaciniame leidinyje, „Genocido aukų muziejus: ekspozicijų gidas“ (Vilnius, 2006). Apie Lietuvos valstybinį žydų muziejų išleistas muziejininkės Rachilės Kostanian bukletas anglų kalba „The

Jewish State Museum of Lithuania“ (Vilnius, 1996). Šio muziejaus istorija plačiai nušviesta tos pačios autorės straipsnyje, išspausdintame muziejaus leidžiamame almanache „Žydų muziejus“. Žydų pėdsakai Naujamiestyje aptariami muziejininkų Genricho Agranovskio (Генрих Аграновский) ir Irinos Guzenberg (Ирина Гузенберг) turistams skirtame vadove „Вильнюс: по следам Литовского Иерусалима: памятные места еврейской истории и культуры: путеводитель“, taip pat almanache „Žydų muziejus“. Informacijos apie Naujamičio skulptūras pateikiama menotyrininkės Jolantos Jurašienė-Marcišauskytės gide „Vilniaus skulptūrų kelias“. Nemažai įdomios ir vertingos informacijos apie Naujamiestį sukaupta įvairaus laikotarpio periodiniuose leidiniuose.

Yra memuarų, grožinės literatūros kūrinių apie šią vietovę. Apie Didžiosios Pohuliankos smuklę užsimenama Varšuvos aukštuomenės damos Liudvikos Byševskos „1786 metų kelionė į Vilnių dienoraštyje“. 1913 m. čia pastatyto Poguliankos teatro (dabar čia įsikūręs Lietuvos rusų dramos teatras) gimimo istorija pasakojama vieno pagrindinių šio teatro statybos organizatorių, dvarininko, bajoro Hipolito Korvin-Milevskio (Hipolit Korwin-Milewski) knygoje „Siedemdziesiąt lat wspomnień, (1855–1925)“ („Septyniadesimt prisiminimų metų. 1855–1925“) (Warszawa, 1993). Šių memuarų ištrauka lietuvių kalba spausdinama žurnale „Krantai“. Apie vaikystę viename iš Didžiosios Poguliankos namų XX a. pradžioje (1917–1923 m.) rašoma Vilniuje gimusio prancūzų rašytojo Romeno Gari (Romain Gary) autobiografiniame romane „Aušros pažadas“ (Vilnius, 1999, 2007, 2014). Etnologo, žurnalisto, Vilniaus krašto istoriko ir kultūros puoselėtojo Izidoriaus Šimelio (1919–2011) atsiminimų knygoje „Vilnija šimtmečio verpetuose“ (Vilnius, 2002) pasakojama apie tarpukario metais ant Tauro kalno ir gretimai stovėjusius statinius, to meto Vilnių. Tarpukario laikų Naujamiestis minimas tuo metu čia gyvenusio lenkų poeto, Nobelio premijos laureato Česlavo Milošo knygoje. Poetas gyveno Pakalnės g. 7, tuometine Uosto (dabar Pamėnkalnio) gatve eidavo į Žygimanto Augusto gimnaziją Mažojoje Poguliankoje (dabar K. Kalinausko 7). Apie tai rašoma kino režisieriaus Vytauto Damaševičiaus parengtame, turistams skirtame lankstinyje „Česlavo Milošo Vilnius“ (Vilnius, 2011). Darbą Naujamiestyje veikusiame Žydų mokslo institute (YIVO) Antrojo pasaulinio karo išvakarėse prisimena šio instituto aspirantė, amerikiečių istorikė ir rašytoja Lucy S. Dawidowicz knygoje „Iš tos vietos ir laiko: atsiminimai, 1938-1947“ (Vilnius, 2003). Apie sovietmečiu Vilniuje

gyvavusį „Brodą“, jame jaunystės dienas leidusį dainininką Vytautą Kernagį bei jo bendražygius gyvai pasakojama Rūtos Oginskaitės parengtoje knygoje „Nes nežinojau, kad tu nežinai“ (Vilnius, 2009, 2010). O „Brode“ buvusi žymi kavinė aprašyta talentingos žurnalistės Neringos Jonušaitės knygoje „Neringos“ kavinė: sugrįžimas į legendą“ (Vilnius, 2014). Išskirtinio dizaino kavinė (archit. Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai) buvo atidaryta 1959 m. Čia gūdžiu sovietmečiu rinkdavosi kultūrinis elitas, menininkai, rašytojai, vykdavo audringos diskusijos, skambėjo tuo metu SSRS draudžiamas džiazas. Dėl to kavinė buvo nuolat sekama KGB. Autorė, kuri buvo viena iš kavinės lankytojų, pateikia įsimintinų pokalbių su kavinės kūrėjais, ištikimiausiais lankytojais, personalu. Apie gyvenimą viename iš M. K. Čiurlionio gatvės namų pasakojama aktorius Laimono Noreikos knygoje „Čiurlionio 16: dienoraščiai, atsiminimai“ (Vilnius, 2003). Jurgos Raguckaitės kūrinys „Vilnius 37° C: gatvių knyga“ (Vilnius, 2010) yra netradicinio žanro prozos tekstų apie kelias Naujamiesčio gatves (J. Savickio, J. Basanavičiaus, Šaltinių), Tauro kalną. Eilėraščių apie Taurakalnį sukūrė poetai Jonas Graičiūnas (rink. „Vilniaus mūrai“), Alfredas Šimkus (rink. „Anapus aido“). J. Basanavičiaus gatvei skirti Juditos Vaičiūnaitės (rink. „Iš Vilniaus į Vilnių“) ir Aido Marčėno „Vietoj viduržemio“ (rink. „Dievų taupyklė“) eilėraščiai. Lukiškių motyvų yra Vlado Braziūno (rink. „Vakar yra rytoj“), Rozalijos Preibytės-Valiūnienės (rink. „... Ir naktis kaip gyvenimas“) poezijoje.

Jogėla, Vytautas, Meilus, Elmantas, Pugačiauskas, Virgilijus. Lukiškės: nuo priemiesčio iki centro (XV a. – XX a. pradžia). – Vilnius, 2008. Knogos viršelis

Tamošiūnienė, Ingrida. Šv. Jurgio prospektas: nuo vizijos iki tikrovės. – Kn. 1: 1817–1875. – Vilnius, 2012. Knogos viršelis

Literatūra

Agranovskis, Henrikas. Trys Pohuliankos namai: [iš pastatų dabartinės J. Basanavičiaus g. Nr. 16, 18, 20-22 (anksčiau – D. Pohuliankos 14, 16, 18) istorijos] // Žydų muziejus. – 2001. – P. 95-99.

Aleknienė, Henrieta. Naujamiestis: priemiestis, tapęs centru. – Iliustr. // Vakarinės naujienos. – 1998, rugpj. 11, p. 6-7.

Baužienė, Morta. Pasižvalgymas po senojo Vilniaus mūrus. – Vilnius, 2012. – 415, [1] p.: iliustr. – Santr. angl. – Bibliogr.: p. 406-411 (232 pavad.).

Bimbirytė-Mackevičienė, Aistė. „Jo ypatingas bruožas tas, kad myli savo Vilnių...“: trumpai apie grafą Antaną Tiškevičių [jo rūmus, prekybinę veiklą]. – Iliustr. – Santr. angl. – Bibliogr.: 19 pavad. // Krantai. – 2013, Nr. 1, p. 14-21.

Byševska, Liudvika. 1786 metų kelionės į Vilnių dienoraštis =

Žurnal podróży do Wilna z roku 1786. – Vilnius, 2008, p. 88-89.

Drėma, Vladas. Dingęs Vilnius = Lost Vilnius. – 2-oji patais. laida. – Vilnius, [2013], p. 400-407.

Girininkienė, Vida. Vilniaus kapinės. – Vilnius, 2004, p. 142-150.

Gučas, Augis. Sostinės Naujamiestis: [pokalbis su nekilnojamojo kultūros vertybių apsaugos specialistu, architektu Augiu Guču / kalbėjosi] Ivona Jaroslavceviene // Savaitė. – 2012, Nr. 27.

Jakštys, Gintautas. Vilniaus karo mokykla [M. K. Čiurlionio g. 21]. – Iliustr. // Kardas. – 2010, Nr. 5, p. 12-15.

Jankevičiūtė, Giedrė. Lietuva. – Vilnius, 2006, p. 51-54.

Jogėla, Vytautas. Lukiškės: nuo priemiesčio iki centro: (XV–XX a. pradžia) / Vytautas Jogėla, Elmantas Meilus, Virgilijus Pugačiauskas. – Vilnius, 2008. – 291, [1] p.: iliustr. – Santr. angl. – Bibliogr.: p. 269-276. – Asmenvardžių r-klė: p. 282-291.

Jurašienė, Jolanta. Vilniaus skulptūrų kelias / Jolanta Marcišauskytė-Jurašienė. – Vilnius, 2014, p. 92-99, 104-105, 260-279.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus XIX amžiaus perspektyviniai planai ir jų įgyvendinimas: [taip pat apie antrąjį, 1837 m. patvirtintą perspektyvinį planą, pagal kurį buvo numatoma plėsti Naujamiestio teritoriją – Poguliankos ir Lukiškių priemiesčius] // Jurkštas, Jonas. Atsiminimai. – Vilnius, 2006. – [D.] 3, p. 76-90.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 31-32, 43-44, 91.

Jurkštas, Jonas. Atsiminimai. – Vilnius, 2005. – [D.] 2: Kiek mynė – neišmynė, p. 167.

Kirkoras, Adomas Honoris. Pasivaikščiėjimai po Vilnių ir jo apylinkes. – Vilnius, 1991, p. 135-143.

Korwin-Milewski, Hipolit. Pohuliankos teatro gimimas = The birth of the Pohulianka theatre: [ištrauka iš vieno pagrindinių Pohuliankos teatro iniciatorių ir statybos organizatorių, dvarininko, bajoro, Lazūnų dvaro savininko Hipolito Korwino-Milewskio prisiminimų knygos „Siedemdziesiąt lat wspomnień. 1855–1925“ („Septyniasdešimt prisiminimų metų. 1855–1925“, Warszawa, 1993) / iš lenkų kalbos vertė Kazys Uscila. – Iliustr. // Krantai. – 2013, Nr. 3, p. 4-11.

Kostanian, Rachelė. Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus istorija. – Iliustr. – Bibliogr.: 11 pavad. // Žydų muziejus. – Vilnius, 2001. – P. 10-20.

Kviklys, Bronius. Lietuvos bažnyčios. – Chicago, Ill., 1985. – T. 5: Vilniaus arkivyskupija, d. 1: Istoriniai bruožai. Vilniaus miesto bažnyčios, p. 313-316.

Lietuvos Seimas = The Seimas of Lithuania]. – Vilnius, 1996. – 215 p.: iliustr.

Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T. 1: Vilnius, p. 105-110, 371, 550.

Lukšionytė-Tolvaišienė, Nijolė. Istorizmas ir modernizmas Vilniaus architektūroje. – Vilnius, 2000, p. 115-127.

Lukšionytė-Tolvaišienė, Nijolė. Antanas Vivulskis (1877–1919): tradicijų ir modernumo dermė. – Vilnius, 2002, p. 93-117.

Maciejauskienė, Vitalija. Vilniaus miesto vietovardžiai // Mūsų kalba. – 1973, Nr. 6, p. 4-5.

Oginskaitė, Rūta. Nes nežinojau, kad tu nežinai: knyga apie Vytautą Kernagį. – Vilnius, 2009, p. 110-142.

Ramanauskienė, Justina. Žvalgymai Naugarduko gatvėje 18. – Iliustr. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. – 2009, p. 409-411.

Šiaudinis, Vytautas. Vilniaus maldos namai. – Vilnius, 2001, p. 44, 78, 100, 120, 132.

Tamošiūnienė, Ingrida. Šv. Jurgio prospektas: nuo vizijos iki tikrovės. – Vilnius, 2012. – Kn. 1: 1817–1875. – 111, [1] p.: iliustr.

Vaitkevičius, Vyktintas. Senosios Lietuvos šventvietės. – Vilnius, 2006, p. 34-36.

Valužytė, Jūratė. Iš Naujamiesčio istorijos. – Iliustr. // Diena, 1995, geg. 5 (Nr. 95), p. 13.

Viliūnienė, Gina. Vilniaus šventovės: istorija, legendos, asmenybės, dabartis / fotografijos Raimondo Urbakavičiaus. – Vilnius, 2012, p. 144-151, 302-307, 312-315.

Vilnius, 1900–2012: naujosios architektūros gidas. – Vilnius, 2011, p. 97, 99, 104, 142, 157, 226.

Zemlickas, Gediminas. Baltieji stulpai: Vilniaus istorinės atminties ženklas: [apie simbolinius miesto vartus, kurie stovėjo

J. Basanavičiaus, S. Konarskio gatvių ir Savanorių prospekto sankirtoje]. – Iliustr. // Mokslo Lietuva. – 2009, kovo 12, p. 2-3, 12-13; kovo 26, p. 12, 16.

Žiliukas, Aidas. Naujamiestis. – Iliustr. // Diena. – 1995, geg. 12, p. 13.

Žukovskis, Robertas. Tyrinėjimai Aguonų g. 10, Vilniuje. – Iliustr. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. – 2006, p. 178-179.

Žukovskis, Robertas. Žvalgomieji tyrinėjimai Aguonų g. 17. – Santr. angl. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. – 2006, p. 393-395.

Czarniawski, Henryk. Katastrofa kolejowa w Wilnie: mało znana historia: [apie geležinkelio katastrofą 1945 m. Vilniuje]. – Iliustr. // Znad Wilii. – 2012, nr. 4, p. 123-125.

Kostanian, Rachelė. The Jewish State Museum of Lithuania. – Vilnius, 1996. – [52] p.: iliustr.

Kryczyński, Leon. Historia meczetu w Wilnie: (Próba monografii). – Warszawa, 1937. – 33 p.

Pasierbska, Helena. Wileńskie Łukiszki: na tle wydarzeń lat wojny 1939–1944. – Wyd. 2 poszerzone. – Gdańsk, 2003. – 256 p.: iliustr.

Аграновский, Генрих. Вильнюс: по следам Литовского Иерусалима: памятные места еврейской истории и культуры: путеводитель / Генрих Аграновский, Ирина Гузенберг. – Вильнюс, [2011]. – 655, [1] p.: iliustr.

Жуков, Николай. Крушение поезда № 984. – Iliustr. // Литовский курьер. – 2008, 1-7 мая (№ 18), p. 16.

Naujieji Naujininkai

Naujininkai

Naujininkai – pietinė Vilniaus miesto dalis, atskirta nuo Senamiesčio ir Naujamiesčio geležinkeliu. Didžiausi mikrorajono gyvenamieji kvartalai yra Kirtimai, Salininkai, Užusienis, Burbiškės, Ažuolijai, Pakupečiai, Pupinė.

Naujininkai buvo naujakurių darbininkų gyvenvietė. Vietovardžio kilmė su tuo ir sietina. XIX a. antrojoje pusėje pradėjus naudoti garo energiją, virš užmiestyje statomų fabriku iškilo daug kaminų. „Būtent dėl augančios pramonės dalis dabartinių Naujininkų buvo vadinama Kaminais, o vėliau šis priemiestis pradėtas vadinti *Nowy Swiat* (Naujuoju pasauliu)“, – pasakojo architektūros istorikė, Vilniaus universiteto docentė dr. Marija Drėmaitė. Čia apsigyvenę darbininkai gatvėms suteikė Šaltkalvių, Konduktorių pavadinimus. Iki šių dienų išliko Rasų, Tyzenhauzų, Turgelių, Sniego ir kai kurių kitų gatvių senieji vardai. Šalia Oro uosto yra gatvės, įamžinančios garsių lakūnų atminimą: Stepono Dariaus ir Stasio Girėno, Felikso Vaitkaus, Juozo Dobkevičiaus, Antano Gustaičio ir kt. XIX a. septintojo dešimtmečio pradžioje Vilnių pasiekęs

geležinkelis sąlygojo pietinio prekybinio ir pramoninio priemiesčio augimą. Naujininkuose vystėsi pramonė, susijusi su geležinkelio transportu, pastatyti sandėliai. Už geležinkelio kūrėsi darbininkų gyvenvietė. Priemiestyje turėjo žemes grafai Tyzenhauzai, Pšezdzeckiai (Przędzieccy). Grafienės Marijos Tyzenhauzaitės Pšezdzeckos lėšomis Naujininkuose 1861–1884 m. įsteigta ir pastatyta akių ligoninė (dabar – Šv. Roko ligoninė, Tyzenhauzų g.). Grafo Juzefo Pšezdzeckio dovanotame name Naujosios Alėjos (dabar Tyzenhauzų) gatvėje 1907–1913 m. buvo įsikūrusi Vilniaus mokslo bičiulių draugija. Pirmame namo aukšte veikė Tyzenhauzų biblioteka, antrame – muziejui pritaikyta salė. Vilniaus šviesuomenė skyrė lėšas pastato ir ekspozatų priežiūrai.

1939 m. Naujininkuose buvo dislokuoti pirmieji sovietų kariuomenės daliniai. Vėliau čia taip pat buvo karinė bazė.

Naujininkai – pramoninis miesto rajonas, kuriame daugiausiai yra pramonės, prekybos, transporto įmonių. Sovietmečiu darbininkiško priemiesčio įspūdis išliko: rajone buvo statomi daugiabučiai namai aplinkinių įmonių darbininkams.

Naujininkuose yra „Juventus“ gimnazija, kelios vidurinės mokyklos, Vilniaus Lietuvių namų gimnazija, „Saulėtekio“ vidurinė mokykla, nevalstybinė bendrojo lavinimo žydų mokykla „Menachemo namai“, kompozitoriaus Broniaus Jonušo vardo muzikos mokykla.

Naujininkai buvo naujakurių darbininkų gyvenvietė. Vietovardžio kilmė su tuo ir sietina.

Šiuo metu teritorijoje įsikūrusi „Geležinio vilko“ motorizuotų pėstininkų karių brigada. Sniego gatvėje yra Sustiprinto režimo pataisos darbų kolonija, Kirtimuose įsikūręs romų (čigonų) taboras.

Naujininkuose sutiksime įvairių tautybių žmonių. Tautine sudėtimi tai yra

išskirtinis Vilniaus rajonas. Čia kartu gyvena ir lietuviai, ir lenkai, ir rusai, o netoliese įsikūrę romų tautybės vilniečiai. Naujininkai nėra prestižinis Vilniaus rajonas – čia Vilniaus oro uostas, geležinkelio mazgas, karinis dalinys, daug pramoninių statinių. Čia yra ir nedidelių, ir masyvių daugiaaukščių, daugiausiai nedidelio ploto sovietmečiu statytų namų. Tik Liepkalnio, Iešmininkų, Garvežių gatvėse išlikę senosios medinės architektūros gyvenamieji namai. Jų nuotraukų galime pamatyti fotografo Andriaus Surgailio albume „Medinis Vilnius“.

Aktyvūs seniūnijos gyventojai, nuo 2001 m. susibūrę į visuomeninę organizaciją, leido bendruomenės laikraštį „Naujininkų bendruomenė“, rengė Naujininkų Federacijos šventę, buvo renkami Naujininkų Garbės piliečiai. Informaciją apie savo veiklą pradėjo skelbti interneto svetainėje „Naujininkų bendruomenė“. Naujininkų bendruomenė už aktyvią socialinę, kultūrinę ir švietėjišką veiklą tapo viena iš „2009 metų Auksinės širdies bendruomenės“ nominančių. LNK televizija ir interneto portalas DELFI bei Savanorių centras organizuoja renginį „Auksinė širdis“, kuriuo siekiama pagerbti labiausiai nusipelnčius šalies savanorius, nevyriausybinės organizacijas, bendruomenes.

Besidomintys istorija ir senaisiais miesto gyventojais daug informacijos gali aptikti aplankę Naujininkų teritorijoje esančias skirtingų religinių bendruomenių kapines (katalikų, stačiatikių, sentikių), kuriose nuo XIX a. atskirai pradėti laidoti įvairių tautų ir tikėjimų vilniečiai.

Tarp Tyzenhauzų ir Naujininkų gatvių yra vienintelės sentikių kapinės Vilniuje. Kaip teigia istorijos šaltiniai, kapinės įsteigtos 1825 m. miesto žemėje vietinių pirklių pastangomis. Netoliese jau veikė stačiatikių kapinės, bet sentikius jose buvo draudžiama laidoti. Plotą sentikių kapinėms savo žemėje suteikė Fabijanas Kosobutskis. 1869 m. miesto valdžia savo poreikiams nurėžė dalį kapinių žemės, o 1875 m. ją dar kartą apmatavo ir likusią dalį atidavė „amžinam“ sentikių naudojimui. Iki Pirmojo pasaulinio karo kapines juosė medinė tvora, kuri vokiečių okupacijos metais buvo išardyta. Antroje XX a. pusėje kapinės buvo aptvertos mūrine siena. Šiaurinėje kapinių dalyje prie pagrindinio įėjimo palaidoti žymūs sentikių bažnyčios veikėjai. Šalia kitų garsių sentikių čia palaidoti verslininkas ir mecenatas Arsenijus Pimonovas ir žymiausias Pimonovų giminėje – Leonidas Pimonovas, kilęs iš Vilniaus, mokėsis Vilniaus Stepono Batoro universitete ir dėl sovietinės okupacijos emigravęs į Vakarų su žmona Eugenija.

Prie kapinių yra veikianti Švč. Dievo Motinos Užtarėjos sentikių cerkvė. 1830 m. gubernijos valdžia leido sentikių kapinėse pastatyti medinę koplyčią, kuri vėliau buvo perstatyta ir padidinta, bet valdžia neleido jos legalizuoti. 1882–1886 m. prie kapinių sentikiai pastatė mūrinę senelių prieglaudą. 1901 m. Vilniaus pirklio ir sentikių bendruomenės pirmininko Aristarcho Pimonovo pastangomis buvo gautas caro valdžios leidimas prieglaudos namuose įrengti naują sentikių cerkvę Vilniuje, kurios pertvarkymą jis ir finansavo. 1906 m. Vilniaus sentikių cerkvė įgijo dabartinį vaizdą su aukšta varpine, svogūno formos kupolu ir aštuongaliu kryžiumi. Tik 2007–2008 m. ji buvo atnaujinta ir nudažyta. Tai vienintelė Lietuvos sentikių ir, rodos, vienintelė pasaulyje Pomorų sentikių (pomorai (rus. поморы) – rusų subetnosas, susidaręs iš slavų kolonistų, kurie nuo XII a. apsigyveno pietvakarinėje ir pietrytinėje Baltosios jūros pakrantėje) neoklasicistinio stiliaus cerkvė, turinti rusiško stiliaus bruožų.

Liepkalnio gatvėje yra senos stačiatikių kapinės. Jose pradėta laidoti XIX a. pradžioje. Šiose kapinėse palaidotas jų fundatorius, pirklys Tichonas Zaicevas. Jis buvo palaidotas savo pasirinktoje vietoje ant kalvos priešais cerkvę. Ant T. Zaicevo kapo stovi originali Šv. Tichono koplyčia, pastatyta dar caro laikais. Kapinėse palaidoti rusų dailininkas, Vilniaus piešimo mokyklos vadovas Ivanas Trutnevas (1827–1912), garsus Vilniaus skulptorius Juozapas Horbacevičius (1813–1848) ir kiti žymūs vilniečiai. Prie kapinių buvo pastatytas

namas sargams, kartu buvęs ir prieglauda. Antrojo pasaulinio karo metais, kai mieste viešpatavo vokiečiai, stačiatikių kapinėse masiškai buvo laidojami rusų belaisviai. Kapinių teritorijoje stovi nedidelė Palaimintosios Eufrosinijos cerkvė (archit. Nikolajus Čaginas). Pastatyta 1838 m., vėliau pristatytas pusapvalis kupolas, ištapytas freskomis, varpinėje pakabinti šeši varpai. Pirmojo pasaulinio karo metu cerkvė buvo nusiaubta, brangenybės išvežtos į Rusiją. Nepriklausomybės metais Šv. Eufrosinijos cerkvė buvo suremontuota, kapinių teritorija sutvarkyta.

Tarp žymių Naujininkų objektų paminėtini ir kiti maldos namai. Naujininkuose yra 1898 m. pastatyta Šv. Aleksandro Nevskio stačiatikių cerkvė (Gudų /Lenkų g. sankirtoje). Ji yra neobizantinio stiliaus (archit. Michailas Prozorovas). Cerkvėje vyko ne tik pamaldos, bet ir pamokos. Šalia pastatytame dviaukščiame name gyveno mokytojai. 1937 m. prie cerkvės atkeltas moterų Marijos Magdaličės vienuolynas. 1960 m. cerkvė buvo nacionalizuota, o vienuolės perkeltos į kitus vienuolynus. Vienuolyno patalpose įsikūrė sunkiai auklėjamų mergaičių kolonija. 1990 m. cerkvė grąžinta tikintiesiems. Ilgus metus pastatas buvo aptvertas aklina tvora, vėliau – restauruojamas. 2012 m. cerkvė atidaryta tikintiesiems.

Be žymių stačiatikių, sentikių kultūros paminklų – Naujininkuose yra ir kitų religijų paveldo. XX a. pradžioje Liepkalnyje, prie dabartinės Žirnių gatvės, buvo įkurtos karaimų ir totorių kapinės bendrame žemės sklype: karaimų – rytinėje, o totorių (tuomet įvardijant kaip mahometonų) – vakarinėje dalyje. Jos atskirtos taku, o bendras plotas aptvertas tvora. Jose yra pasaulinio garso orientalistu, Lietuvos ir Lenkijos karaimų bendruomenės dvasinio vadovu, karaimų tautos muziejaus Trakuose iniciatoriaus Chadži Serajos Chan Šapšalo (1873–1961), karaimų dailininko Bari Egizo (Boriso Egiso) (1869–1946), kitų šios konfesijos tikinčiųjų kapai.

2008 m. Naujininkuose, kadaise čia buvusio Liepynės kaimo vietoje, atidarytos dar vienos Vilniaus kapinės – naujos Liepynės kapinės, jų plotas bus plečiamas iki 54 hektarų.

Naujininkuose yra mažosios architektūros objektų. Prie namo S. Dariaus ir S. Girėno g. 10 stovi XIX a. pradžioje pastatytas plytinis, tinkuotas kopyltstulpis. Tai liaudiškojo klasicizmo smulkiosios architektūros pavyzdys, vietinės reikšmės architektūros paminklas. 1973 m. jis buvo restauruotas. Vietos gyventojų teigimu, viršutinės dalies centrinėje dalyje būta šv. Jurgio skulptūrėlės. Arkų skliautai buvo dažyti mėlynai. Dabar jis gerokai apleistas. Yra mikrorajone ir

Naujininkų mikrorajone

Senieji Naujininkų namai

skulptūra. 2009 m. rugsėjo 17 d. Naujininkuose, šalia esančio transporto žiedo buvo atidengtas meninis akcentas – nerūdijančio plieno skulptūra „Paparčio žiedas“ (skulpt. Darius Bražiūnas).

Naujininkuose galima apsilankyti muziejuje. „Entafarmos“ didmeninės vaistų prekybos įmonėje įsikūręs privatus Farmacijos muziejus (Žirnių g. 26). Jis nėra didelis, tačiau vienintelis Vilniaus krašte. Eksponatus pradėjo rinkti Romualdas Endriukaitis Šakių rajone. Vėliau į Vilnių perkelta ekspozicija prižiūrima jo sūnaus Tauro Endriukaičio.

Gamtos prieglobsčio ieškantieji Naujininkuose ras ką veikti. Laisvalaikio gyventojai poilsiauja ant Kaminkelio kalvų, Panerių, Užsalių, Burbiškių miškuose ir parkuose. Naujininkų seniūnijos teritorijoje yra Burbiškių parkas, Užsalių ir dalis Panerių miško.

Literatūros apžvalga

Apie Naujininkus rašoma Vilniui skirtuose leidiniuose, periodikoje. Yra informacijos ir internete.

Ginos Viliūnienės knygoje „Vilniaus šventovės“ glaustai pasakojamos cerkvių, esančių Naujininkų teritorijoje, istorijos. Fotografo Raimondo Urbakavičiaus nuotraukose šventovės tarsi naujai atgyja. Labai plačiai su sentikių, Šv. Dievo Motinos Užtarėjos cerkvės istorija galime susipažinti Grigorijaus Potašenkos straipsnyje „Nepažįstamas rusiškas Vilnius: sentikių tradicija“, išspausdintame knygoje „Naujasis Vilniaus perskaitymas“. Žurnalistas Hermanas Šlevis rusų kalba išleistose knygose „Православные храмы Литвы“ ir „Православные святыни Вильнюса : страницы истории“ pasakoja apie cerkvių istoriją, apie stačiatikių šventovę – Šv. Aleksandro Nevskio cerkvę, kunigus ir parapijiečius. Be istorinių bei retų archyvinų dokumentų pateikiami dabartinių cerkvės tradicijų puoselėtojų prisiminimai. Apie koplytėlę Dariaus ir Girėno g. trumpai rašoma knygose „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas“ ir „Vilniaus architektūra“. Plačiau apie kapines, esančias Naujininkų teritorijoje galime paskaityti Vidos Girininkienės knygoje „Vilniaus kapinės“.

Naujininkai minimi ir grožinėje literatūroje. Genovaitės Bončkutės novelių ir esė rinkinyje „Laukiniai prisiminimai“ yra novelė apie Naujininkus „Vilnius – Naujininkai – Minskas“. Poetai Judita Vaičiūnaitė, Ramūnas Kasparavičius rašė eiles apie senąsias mikrorajono gatves. Jurgos Raguckaitės ir Jurgos Vilpišauskaitės publicistikos

knygoje – šių dienų Naujininkai ir Brolių gatvės pristatymas. Poeto Mariaus Buroko, gyvenančio Naujininkuose, tekstuose vietą randa ir šios vietovės vaizdai.

Garsi aktorė Eglė Gabrėnaitė, gyvenanti šiame rajone, viename interviu (Lietuvos rytas. – 2008, gruod. 13, priedas „Sostinė“, p. 1, 5.) sakė: „*Man nėra gražesnio rajono už Naujininkus. Ten gaidžiai gieda, slyva į balkoną lenda. Naujininkų dienos – rajono šventė – yra fantastika. Kiekvieną rudenį pradėdu verkti, kai išsirikiuoja paradas*“.

Literatūra

Bončkutė, Genovaitė. Laukiniai prisiminimai: novelės ir esė. – Vilnius, [2007], p. 18-20.

Bučas, Jurgis. Koplytėlė S. Dariaus ir S. Girėno g. 10. – Iliustr. // Vilniaus architektūra. – Vilnius, 1985. – P. 74-75.

Burokas, Marius. Šis rajonas stebina žmonėmis, pastatais ir gamta: [pokalbis su Vilniaus miesto Naujininkų mikrorajono gyventojais poetu Mariumi Buroku ir jo žmona Jurga / užrašė] Matas Miknevičius. – Iliustr. // Vilniaus diena. – 2012, geg. 5, priedas „Naujininkai“, p. 6-7.

Girininkienė, Vida. Vilniaus kapinės. – Vilnius, [2004]. – 223, [1] p.: iliustr.

Ilgiewicz, Henryka. Vilniaus mokslo bičiulių draugijos buveinė // Mokslo ir technikos raida. – 2009, Nr. 1(2), p. 231-244.

Kasparavičius, Ramūnas. Dzūkų gatvės bliuzai // 7 meno dienos. – 1999, bal. 16, p. 5.

Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T. 1: Vilnius, p. 123.

Potašenko, Grigorijus. Nepažįstamas rusiškas Vilnius: sentikių tradicija. – Iliustr. // Naujasis Vilniaus perskaitymas. – Vilnius, 2009. – P. 279-313.

Raguckaitė, Jurga. Vilnius 37° C: gatvių knyga. – Vilnius, [2010], p. 135-137.

Surgailis, Andrius. Medinis Vilnius = Wooden Vilnius: [fotoalbumas]. – Vilnius, [2006], p. 159-163.

Шлевис, Герман. Православные святыни Вильнюса: страницы истории. – Вильнюс, 2003, p. 101-107.

Шлевис, Герман. Православные храмы Литвы. – Вильнюс, 2006, p. 98-102.

Kirtimai

Kirtimai yra pietinėje Vilniaus dalyje, prie oro uosto, važiuojant Dariaus ir Girėno gatve, apie 5 km. nuo miesto centro. Vakariniu gyvenvietės pakraščiu eina Eišiškių plentas. Kirtimų gyvenvietė priklauso Naujininkų seniūnijai.

Seniau čia buvo kaimelis, įsikūręs miško kirtimuose, nuo kurių ir gavo savo vardą. Lietuvių kalbininkas Jonas Jurkštas teigia, kad Kirtimų pavadinimas gali būti atsiradęs XIX a. pabaigoje arba XX a. pradžioje ir kildina jį iš nelietuviško

Seniau čia buvo kaimelis, įsikūręs miško kirtimuose, nuo kurių ir gavo savo vardą.

Porubanek (Kirtimai). Nors gali būti, kad vietovardis turėjęs lietuvišką lytį, bet vėliau buvo visiškai sulenkintas (išverstas). Dabar čia gyvenantys romai šią teritoriją vadiną Parubanka.

Pirmojo pasaulinio karo metu vietovė buvo pradėta naudoti aerodromo reikalams. 1926–1927 m. lenkų oro susisiekimo bendrovė LOT buvo įsteigusi civilinį aerodromą. Iki Antrojo pasaulinio karo pradžios čia tris kartus per savaitę iš Varšuvos atskrisdavo lėktuvas. Buvo įrengtas asfaltuotas takas lėktuvams nusileisti. Karo metu aerodromas buvo naudojamas kariškiams reikalams. Pamažu aplink aerodromą statėsi ir Kirtimų miestelis, kurį sudarė nedideli namukai po du butus kiekviename. Pagrindinė Kirtimų gatvė susijusi su skrydžiais, pavadinta lakūnų vardu – Dariaus ir Girėno. Anksčiau (apie 1920–1939 m.)

ši gatvė taip pat įamžino lakūnų atminimą – ji buvo vadinama tragiškai žuvusių lenkų lakūnų Pranciškaus Žvirkos ir Stanislovo Vyguros vardu. Kirtimuose dar yra J. Dobkevičiaus, F. Vaitkaus, Metalų, Geologų, Meistrų gatvės, Rūdūnios kelias. Dabar Kirtimuose yra modernus tarptautinis Vilniaus oro uostas. Oro uosto rūmai buvo pastatyti 1954 m. pagal leningradiečių architektų Dmitrijaus Burdino ir Genadijaus Jolkino projektą. Pastatą sudarė trys korpusai: centrinė reprezentacinė dalis, apžvalgos bokštelis ir šoniniai fligeliai. Centrinė dalis papuošta septyniomis nišomis su socialistinio realizmo stiliaus skulptūromis aviacijos tematika. 1983–1993 m. oro uostas buvo pertvarkytas panaudojant postmodernizmo architektūros elementus (autoriai – Gintautas Telksnys, Algimantas Alekna, Leonardas Vaitys). 2007 m. oro uostas dar praplėstas. Šiandien tai originalus pastatas, reprezentuojantis kelių architektūrinių laikotarpių madas.

Kirtimuose yra ir geležinkelio stotis. Kirtimų – Vilniaus tarpstotyje yra draudžiamas prekių traukinių eismas, kadangi bėgiais labai greitai leidžiamasi į Vilniaus pusę žemyn. Kirtimai minimi prisimenant didelę traukinio katastrofą 1945 m. Vilniuje. Avarija įvyko dėl Kirtimų geležinkelio darbuotojų aplaidumo. Tuomet sprogmenų prikrautas traukinys su sugadintais stabdžiais buvo paleistas nuo Kirtimų žemyn. Atlėkęs į Vilniaus stotį, sąstatas rėžėsi į čia važiuojantį manevrinį garvežį – kilo gaisras, sprogimai, žuvo daug žmonių.

Kirtimuose po karo buvo įkurta mokykla, kinas, kooperatyvas, geležinkelininkų rūmai, viena kita įmonė. Dabar Kirtimuose yra įvairių pramonės, prekybos, transporto bendrovių. Vietovėje veikia Kirtimų kultūros centras (Dariaus ir Girėno g. 69) – Vilniaus miesto savivaldybės koordinuojama kultūros įstaiga. Tai daugiavilnišinė įstaiga, sudaranti sąlygas gyventojams realizuoti savo kūrinis, kultūros paveldo, kultūrinio turizmo bei laisvalaikio praleidimo poreikius.

Daugeliui Kirtimai asocijuojasi su didžiausiu Lietuvoje čigonų taboru. Pirmieji čigonai į Kirtimus atkeliavo po Antrojo pasaulinio karo. Nedidelėje teritorijoje jau keletą dešimtmečių gyvena dvi skirtingos čigonų grupės – Aukštutinis ir Žemutinis taborai. Pirmasis yra lietuvių-lenkų, o antrasis – moldavų-rusų. Čigonų etninė grupė ne kartą buvo tyrinėta sociologų. 1996–1997 m. buvo atliktas specialus Kirtimuose gyvenančių čigonų sociologinis tyrimas, kuris atskleidė vertingos informacijos apie jų praeitį, tikėjimą, papročius, buitį. 2001 m. Darbo ir socialinių tyrimų instituto mokslininkai atliko tyrimą Vilniaus Aukštutiniame ir Žemutiniame tabore Rūdūnios kelyje. Sociologai su studentais apklausė 151 suaugusį romą. Iš atsakymų į pateiktus klausimus paaiškėjo, kad 18 % vyrų ir 35 % moterų yra neraštingi. 18 % apklaustųjų nurodė, kad jaučia diskriminaciją. Nors specialiai nebuvo tiriama narkomanijos problema, iš tyrimų paaiškėjo, kad viena iš uždarbio galimybių yra narkotikų prekyba. Stengiamasi romų bendruomenę integruoti į visuomenę. Veikia Lietuvos čigonų bendrija „Čigonų laužas“ (Eišiškių pl. 95). Bendrija įregistruota 1997 m. birželio 20 d. Per visą darbo laikotarpį „Čigonų laužas“ aktyviai dalyvavo sprendžiant aktualius romų visuomenės klausimus. Bendrija (kartu su Vilniaus miesto savivaldybe, Lietuvos vaikų fondu) įsteigė Romų visuomenės centrą (Metalo g. 23a). Centro veiklos tikslai yra romų etninės mažumos integravimas į Lietuvos visuomenę ir romų tautinio savitumo išsaugojimas. Čia rengiami valstybinės kalbos kursai, rūpinamasi priešmokykliniu ugdymu, yra dienos centras vaikams, parengta vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programa, teikiamos socialinės paslaugos romų šeimoms, organizuojamas vaikų vasaros poilsis, vykdoma bendruomenės veikla.

Kirtimuose daug žalumos. Yra miškelių, parkų. Specialios pramoninės veiklos juose nėra, tačiau pabūti gamtoje, pasivaikščioti miško takeliais ar tiesiog pabėgti nuo miesto šurmulio tikrai galima.

Skulptūros ir vitražo centras

Pramoninis rajonas

Gyvenamieji namai

Literatūros apžvalga

Apie Kirtimus yra šiek tiek literatūros. Trumpą Kirtimų istoriją rasime kraštotyrininko, žurnalisto, visuomenininko Broniaus Kviklio knygoje „Mūsų Lietuva“. Apie vietovę rašė ir Veronika Kulbokienė – geografė, Vilniaus krašto žinovė – knygoje „Rytų Lietuva: vietovės, organizacijos, įvykiai, žmonės“ (Čikaga) bei „Lietuvių enciklopedijoje“ (Bostonas). Trumpa vietovės apžvalga pateikta ir kituose informaciniuose leidiniuose – „Mažonoje lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“, „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“.

Vilniaus oro uosto architektūra aprašyta leidiniuose „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas“ bei „Vilnius. 1900–2012. Naujosios architektūros gidas“.

Geležinkelio katastrofa, kurioje minimi Kirtimai, aprašyta Nikolajaus Žukovo straipsnyje. Jame pateikiamas įvykio tyrimas, cituojami dokumentai.

Apie Kirtimų čigonų taboro gyvenimą paskaitysime Kristinos Bradaitytės straipsnyje, išspausdintame Severino Vaitiekaus sudarytame straipsnių rinkinyje „Čigonai Lietuvoje ir Europoje“. Seminaro „Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje“ medžiagoje Rasa Paliukienė pateikia tyrimų apie romus medžiagą, statistiką, mini Kirtimų taborą. Sociologinių tyrimų medžiaga aptariama ir Ligitos Valonytės straipsnyje „Respublikoje“.

Apžvelgus periodinės spaudos straipsnius Kirtimų temomis, aiškėja, kad daugiausia rašyta apie romų problemas.

Literatūra

Aerouosto rūmai. – Iliustr. // Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T. 1: Vilnius, p. 428-429.

Bradaitytė, Kristina. Čigonai apie save ir gyvenimą: [apie 1996–1997 m. atliktą čigonų, gyvenančių Vilniaus Kirtimų Aukštutiniame ir Žemutiniame tabore, tyrimą]. – Bibliogr.: 9 pavad. // Čigonai Lietuvoje ir Europoje. – Vilnius, 1998. – P. 69-86.

Čaplinskas, Antanas Rimvydas. Vilniaus gatvės. – Vilnius, 2000, p. 14.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 39-40.

Kirtimai // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2006. – T.10, p. 169.

Kulbokienė, Veronika. Rytų Lietuva: vietovės, organizacijos, įvykiai, žmonės / Veronika Maminskaitė-Kulbokienė. – Čikaga, 1997, p. 54-55.

Kviklys, Bronius. Mūsų Lietuva. – Vilnius, 1989. – T. 1, p. 165.

Paliukienė, Rasa. Romų situacija Lietuvoje // Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje. – Vilnius, [2005]. – P. 30-32.

Ramanauskienė, Vilma. Naujai į save ir į kitus: [apie Vilniaus miesto savivaldybės Kirtimų kultūros centro veiklą]. – Iliustr. // Kultūros aktualijos. – 2008, Nr. 5, p. 20-21.

Valonytė, Ligita. Taboro moterys neturi dulkių siurblių, vyrai – darbo: sociologiniai tyrimai parodė, kad čigonams sunku prisitaikyti prie šiuolaikinio gyvenimo. – Iliustr. // Lietuvos rytas. – 2001, gruod. 18, priedas „Sostinė“, p. 2.

Vilnius. 1900-2012: naujosios architektūros gidas. – 2-asis papild. ir patais. leid. – Vilnius, 2011, p. 103, 259.

Roma outraged at creation of new police post: [apie padėtį Vilniaus čigonų tabore]. – Portr. // The Baltic times. – 2004, Oct. 7-13 (no. 427), p. 5.

Жуков, Николай. Крушение поезда № 984: [apie 1945 m. traukinio katastrofą Vilniuje, įvykusią dėl Kirtimų geležinkelininkų kaltės]. – Iliustr. // Литовській курьеръ. – 2008, 1-7 мая (№ 18), p. 16.

Salininkai

Salininkai – Vilniaus miesto dalis, esanti į pietus nuo miesto centro. Salininkai priklauso Naujininkų seniūnijai. Gyvenvietę sudaro trys pagrindinės dalys: Melioratorių, Senoji ir Naujoji. Salininkai ribojasi su tarptautiniu Vilniaus oro uostu.

Vietovardį Salininkai (*Соленицка*) randame 1799 m. žemėlapyje „Подробная милитерная карта по границе России с Пруссиею“ („Detalusis karinis Rusijos ir Prūsijos pasienio žemėlapis“). 1865–1928 m. žemėlapiuose buvo rašoma *Соленики*, *Soleniki*, o nuo 1933 m. jau aptinkama lietuviška forma – Salininkai. Vietos gyventojų aiškinimu, vietovardis Salininkai kilęs nuo žodžio salos, nes gyvenvietė išsidėsčiusi žemoje, drėgnoje vietovėje.

Vietos gyventojų aiškinimu, vietovardis Salininkai kilęs nuo žodžio salos, nes gyvenvietė išsidėsčiusi žemoje, drėgnoje vietovėje.

Salininkų dvaras ir kaimas istoriniuose dokumentuose minimas nuo XVI a., tačiau jo užuomazgų galima rasti jau XIV a. 1629 m. dvaro ribų išmatavimo dokumente Salininkų valdytoju įrašytas LDK išdininkas Mikalojus Brosnickis. XVII–XIX a. Salininkų dvaras buvo susijęs su Goreckių gimine. XVII a. dėl dvaro ribų bylinėjosi Vilniaus magistratas su Lydos pavieto išdininku Vladislavu Goreckiu. 1828 m. lenkų rašytojas, vienas 1830–1831 m. sukilimo Lietuvoje organizatorių, Antonis Goreckis, Adomo Mickevičiaus bičiulis, sudarė sutartį su Vilniaus karmelitais dėl pamaldų laikymo dvare. Beje, rašytojo sūnus, dailininkas, tapytojas Tadas Goreckis, Simono Daukanto

draugas, buvo vedęs A. Mickevičiaus dukterį Mariją. XIX a. 9-ajame dešimtmetyje palivarke buvo 30, o kaime – 50 katalikų, gyveno ir 4 stačiatikiai. XIX a. antroje pusėje–XX a. viduryje Salininkai priklausė Vrublevskių giminei. Vilniaus vaivadijos izdo rūmų 1923 m. sąrašė nurodyta, kad dvarui priklausė 197 dešimtinės žemės. Antrojo pasaulinio karo metais Vladislavas Vrublevskis savo giminės dvare dirbo ūkvedžiu. 1942 m. vokiečių okupacinė valdžia perėmė dvarą reicho reikalams. 1942 m. gegužės 27 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenimis Salininkų dvare gyveno 36 asmenys (7 šeimos). Po karo, 1949 m., buvusio Salininkų dvarininko V. Vrublevskio dvare pradėjo kurtis Melioratorių gyvenvietė. Tada buvo reikalingi mechanizatoriai, techninis personalas, darbų vykdytojai, statybininkai, raštinės darbuotojai ir kiti specialistai. Keitėsi Salininkų gyvenvietės. Buvo statomi gyvenamieji namai, bendrabučiai, dirbtuvės, kiti pastatai. Tuo metu buvo išgręžtas artezinis šulinys, išvalyti du užakę tvenkiniai, įrengtas naujas. Pastatyta katilinė, projektavimo instituto pastatas, moderni autoįmonė su tuomet didžiausiu autoparku Vilniaus rajone. Į gyvenvietę įvestos gamtinės dujos. Salininkuose buvo didžiausia melioracinė įmonė Lietuvoje, vienu laikotarpiu jie buvo minimi kaip melioratorių „sostinė“.

Iki 1996 m. Salininkai priklausė Vilniaus rajonui, paskui tapo Vilniaus miesto dalimi.

Vietovėje veikia Vilniaus Salininkų gimnazija, lopšelis-darželis, paštas, svečių namai. Planuojama pastatyti bažnyčią, bendruomenės namus, sporto kompleksą, įkurti parką, Melioratorių muziejų, pažintinį dviračių-pėsčiųjų taką.

Nuo 2004 m. Salininkuose aktyviai veikia vietos bendruomenė. Šioje gyvenvietėje darniai gyvena įvairių tautybių žmonės: lietuviai, lenkai, rusai, baltarusiai ir kt. Salininkų bendruomenė aktyviai bendradarbiauja su įvairiomis įstaigomis ir kitomis Vilniaus miesto, Lietuvos ir užsienio bendruomenėmis, organizuoja sporto ir kultūros renginius. Gyventojai skatinami kurti ir puoselėti gyvenamąją aplinką, todėl vasarą vyksta gražiausiai besitvarkančiųjų apžiūros. Salininkų bendruomenės asociacija, rėmėjų padedama, leidžia laikraštį „Salininkų bendruomenė“. Aktyvus bendruomenės narys Arūnas Silickas surinko archyvinę medžiagą apie Salininkų istoriją ir pateikia ją bendruomenės internetinėje svetainėje (www.salininkai.eu).

Salininkuose yra keli įdomūs objektai. Iki mūsų dienų išlikęs 1785 m. pastatytas Salininkų dvaro svirnas, 2005 m. įtrauktas į Kultūros vertybių registrą (unikalus objekto kodas – 30643) ir tvenkiniai.

Netoli Salininkų yra XIX–XX a. pirmosios pusės Kelmijos kapinaitės, kuriose palaidoti Goreckijų, Vrublevskių giminės atstovai. Prie Katiliškių gatvės yra Salininkų naujosios kapinės.

Vietos bendruomenės iniciatyva, padedant gyventojams ir įmonėms, Salininkuose pastatyta skulptūra „Viltis“ (aut. prof. Tadas Baginskas) – bendruomeniškumo ir pilietiškumo simbolis. Skulptūroje iškaltas posmas iš Maironio eilėraščio „Viltis“.

Salininkų dvaro svirnas 2009 m. A. Silicko nuotr.

Literatūros apžvalga

Apie buvusį Vilniaus r. Salininkų kaimą rašoma lietuviškose enciklopedijose. Išsamesnių publikacijų apie Salininkų istoriją nėra. Apie Salininkų dvarą ir senąsias kapines informacijos galima rasti tik internetiniuose šaltiniuose. Periodinėje spaudoje yra straipsnių apie Salininkų gyvenvietės aktualijas.

Literatūra

Jašinskas, Jonas. „Vilnistos“ praeitis ir dabartis / Jonas Jašinskas, Juozas Baltmiškis: [apie melioracijos įmonę, minimi Salininkai]. – Portr., iliustr. // Žemėtvarka ir hidrotechnika. – 2010, Nr. 1, p. 39-45.

Salininkai // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – Vilnius, 1971. – T. 3, p. 150.

Salininkai // Tarybų Lietuvos enciklopedija. – Vilnius, 1987. – T. 3, p. 616.

Salininkai. Vikipedija [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2014-11-13]. Prieiga per internetą: <<http://lt.wikipedia.org/wiki/Salininkai>>.

Salininkų bendruomenė. Salininkai.eu [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2014-11-13]. Prieiga per internetą: <<http://www.salininkai.eu/salininku-bendruomene>>.

Soleniki – stary. Archiwum Wileńskie [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2014-11-13]. Prieiga per internetą: <<http://www.archiwumwilenskie.lt/archiwum/thumbnails.php?album=33>>.

Naujosios Vilnios panorama. Tolimoje – Šv. Kazimiero bažnyčia

Naujoji Vilnia

Naujoji Vilnia – tai rytinė Vilniaus miesto dalis abipus Vilnios, į pietryčius nuo Rokantiškių. Dabar Naujoji Vilnia turi seniūnijos statusą. Ilgai tai buvo atskira gyvenvietė, nuo 1950 m. – miestas, kuris 1957 m. prijungtas prie Vilniaus. Šalia Naujosios Vilnios yra Guriai, Pavilnys, Pūčkoriai, Rokantiškės, Tuputiškės.

Naujosios Vilnios pavadinimas, kaip daugelio miestų vardai, kildinamas iš vandenvardžio – Vilnios upės vardo ir tapatinamas su senuoju Vilniaus vardu *Vilnia*.

1860–1862 m., nutiesus geležinkelį iš Peterburgo į Varšuvą, prie Vilnios upės įkurta geležinkelio stotis buvo pavadinta *Novaja Vileika*. Toks pavadinimas labiau siejosi su Vilniaus gubernijos miestu Vileika, kuris buvo už 100 kilometrų į rytus nuo tos vietos. Vileika – tai slaviškas maloninę reikšmę turintis vedinys iš pavadinimo Vilija. Šiuo vardu Neries upė vadinama slaviškai ir kartais lietuviškai kalbančių aukštupio gyventojų. Dėl kalbų maišymo apslavėjusių vietos gyventojų taip vadinama ir Vilnios upė. Taigi naujoji geležinkelio stotis pavadinta pro šalį tekančios upės slavišku vardu *Vileika*, tik prie jo pridėtas pažymins *Novaja* (Naujoji).

Vietovės istorija siekia labai senus laikus. 1957–1966 m.

Naujosios Vilnios žvyro karjere, kairiajame Vilnios krante, rasta mamuto kaulų: dantų, ilčių gabalų ir kt.

Naujosios Vilnios istorijos pradžia sietina su Rokantiškėmis (žr. sk. „Rokantiškės“). Taip senovėje vadinosi nemaža teritorija, kurios dalyje įsikūrusi ir dabartinė Naujoji Vilnia.

Naujosios Vilnios vietoje jau nuo seno kūrėsi pramonė. Gyvenvietė išaugo iš čia pradėtų statyti gamyklų ir fabrikų. Pirmąjį fabrikėlį, gaminusį popierių, apie 1630 m. pastatė Balceris Reinertas (tuo metu gyvenvietė dar vadinta Rokantiškėmis) ir vėliau atidavė jį kraičio savo dukrai Daratai, tekėjusiai už Tochtermano. Ilgainiui vietovėje įsikūrė įvairios įmonės. Dabartinė Naujosios Vilnios gyvenvietė kūrėsi XIX a. 8 dešimtmečio pradžioje Rokantiškių palivarko teritorijoje. Labai svarbus Naujajai Vilniai yra geležinkelis. 1860 m., nutiesus Sankt Peterburgo-Varšuvos geležinkelį ir įsteigus geležinkelio stotį, gyvenvietė tapo pramonės miesteliu. Gyvenvietės istorija

yra glaudžiai susijusi su Lietuvos pramonės istorija, daugelis įmonių veikė ilgą laiką, pasiekė mūsų laikus. Šioje vietovėje veikė metalo liejykla, siuvykla, lininių audinių fabrikas, vinių ir dalgių fabrikas, kelios lentpjūvės ir keli malūnai. Miestas ypač garsėjo savo dalgiais, kurie pasiekdavo tolimiausias Rusijos vietas ir buvo vadinami „*litov-komis*“ („lietuvėmis“). Iš Šveicarijos atvykę broliai Mozeriai buvo

1860 m., nutiesus Sankt Peterburgo-Varšuvos geležinkelį ir įsteigus geležinkelio stotį, gyvenvietė tapo pramonės miesteliu.

įkūrę mezginių gaminimo įmonę, kuri vėliau išsiplėtė ir turėjo kelias gamybos šakas – siuvyklą, skalbyklą, mielių skyrių, geležies liejyklą (pokaryje pavadinta „Žalgirio“ staklių gamykla). Taip pat veikė XIX a. prie Vilnios upės pastatytas Kučkuriškių popieriaus fabrikas. 1940 m. sovietai likvidavo Kučkuriškių dvarą, bet popieriaus fabriką paliko. 1957 m. Kučkuriškių popieriaus fabrikas tapo pirmąja specializuota kartoninės taros gamybos įmone. 1970 m. šis fabrikas, pavadintas Naujosios Vilnios kartonažo cechu, pradėjo gaminti įvairius gofruotojo kartono gaminius. Jis veikė iki 2001 m.

Gyvenvietėje plečiantis pramonei, įmonėms reikėjo nemažai darbininkų. Todėl aplink jas atsirado nedidelių, daugiausiai medinių, namelių. Čia gyveno apie 5 tūkst. darbininkų ir jų šeimų narių. Naujojoje Vilnioje gyveno daug įvairių tautybių žmonių: žydų, vokiečių, vengrų, lenkų. Iki XX a. gyvenvietė priklausė Mickūnų valsčiui. Tačiau šio valsčiaus administracija ilgainiui nebeįstengė tvarkyti augančio miesto. 1904 m. naujasis miestas rusų valdžios buvo pavadintas *Novovilejsku*. Pirmuoju burmistru buvo Karolis Mozeris (1904–1907 m.).

1898 m. šioje vietovėje buvo pradėta statyti psichiatrinė ligoninė pagal paties imperatoriaus Nikolajaus II labdaringą projektą. Ligoninė pradėjo veikti 1903 m., joje buvo tūkstantis vietų. Pirmasis šios ligoninės direktorius buvo garsus Charkovo mokyklos psichiatras, rašytojas Nikolajus Krainskis. Ligoninės salėje savo susirinkimus rengdavo tuometinė Naujosios Vilnios inteligentija ir visuomeninės organizacijos. Karo metais ligoninės pastatuose buvo įrengtos kareivinės. Antrą kartą ligoninė atkurta 1961 m. Ši ligoninė minima ir naujausioje Lietuvos istorijoje – čia glaudėsi ir rado prieglobstį atsiskiusieji tarnauti sovietų kariuomenėje. Nepriklausomybės metais ligoninė renovuota ir atnaujinta.

1920–1939 m. Naujoji Vilnia, kaip ir visas Vilniaus kraštas, buvo lenkų valdžioje. Lenkijos kariuomenė Naująją Vilnią pavertė kareivinių miestu. Čia nuolatos stovėjo du lenkų kavalerijos pulkai. Kareivinėmis buvo paversta ir buvusi psichiatrinė ligoninė.

1939 m. gyvenvietėje buvo įkurta SSSR karinė bazė. 1940 m. iš Naujosios Vilnios geležinkelio stoties į Sibirą pajudėjo pirmieji tremtinių vagonai. 1941 m. per masinį gyventojų trėmimą Naujojoje Vilnioje buvo formuojami tremtinių iš visos Lietuvos ešelonai.

Naujoji Vilnia, manoma, buvo masinių sušaudymų vieta. Iki šiol nežinomos ir nepažymėtos nužudytųjų bendrosios kapavietės. Gydytojo, besidominčio Naujosios Vilnios istorija, Valdo Banaičio žiniomis, daug žmonių palaidota prie psichiatrijos ligoninės tvoros, taip pat prie Marijos Taikos Karalienės bažnyčios.

Traukiantis vokiečiams, 1944 m. Naujoji Vilnia virto griuvėsiais, tačiau jau 1949 m. miesto ūkis buvo atkurtas. 1950 m., kai buvo pakeistas administracinis suskirstymas, gyvenvietei buvo suteiktos miesto teisės, tačiau jau 1957 m. ji buvo prijungta prie Vilniaus, taip užbaigiant Naujosios Vilnios kaip atskiro miesto gyvavimo istoriją. Sovietmečiu Naujoji Vilnia buvo nemažas pramonės centras: buvo plečiamos senos ir statomos naujos gamyklos. Iki 1990 m. veikė „Neries“ žemės ūkio mašinų, „Žalgirio“ ir „Spalio 40-mečio“ staklių gamyklos, Statybos apdailos mašinų gamykla ir vyno darykla. 1951 m. buvo įsteigtas lenkiškas mokytojų institutas (*Instytut Nauczycielski*).

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę didžiosios įmonės bankrutavo, išaugo nedarbas. Šiuo metu Naujojoje Vilnioje veikia Respublikinė Vilniaus psichiatrijos ligoninė, yra poliklinika, dvi bažnyčios, cerkvė, geležinkelio stotis, paštas, veikia Vilniaus kolegijos Pedagogikos fakultetas, politechnikos mokykla, gimnazija, kelios vidurinės, pagrindinės, kelios pradinės mokyklos, Justino Vienožinskio dailės mokyklos filialas, moderniausia Vilniuje muzikos mokykla, keli vaikų darželiai, Naujosios Vilnios nakvynės namai, kūrybos namai, Kultūros ir laisvalaikio centras, dvi bibliotekos, kuriasi nedidelės įmonės.

Urbanistiniu požiūriu Naujoji Vilnia nėra išsiskirianti. Gyvenvietė užstatyta be aiškaus plano. Garsusis kraštotyrininkas Bronius Kviklys apie tuomet miesto statusą turėjusią Naująją Vilnią rašė: „Miestas, matyt, nebuvo matęs jį planuojančios rankos“. Tačiau ir čia yra ką pamatyti. Naujojoje Vilnioje yra gražių, istoriją menančių objektų. Vienas senesnių pastatų yra Šv. Kazimiero bažnyčia – pagrindinė Naujosios Vilnios katalikų šventovė. 1906 m. gyventojų prašymu

Tremtį primenantis memorialas

Senoji psichiatrijos ligoninė

Šv. Petro ir Povilo cerkvė

*Švč. Mergelės Marijos Taikos Karalienės
bažnyčia*

bažnyčią leido statyti Vilniaus generalgubernatorius. 1909 m. projektas buvo koreguotas – atsisakyta dalies išorinės puošybos elementų. Žemės sklypą būsimos bažnyčios statybai paaukojo Petrusevičių giminė. Neogotikinė, kryžiaus plano Šv. Kazimiero bažnyčia pastatyta 1908–1911 metais. Bažnyčios statybą prižiūrėjo technikas Severinas Govaltas (Seweryn Houwalt), o nuo 1909 m. – inžinierius Kazimieras Silvestrovičius-Dobošinskis. Prie bažnyčios statymo prisidėjo ir kunigas Anicetas Butkevičius bei parapijiečiai. Antrojo pasaulinio karo metais bažnyčia smarkiai nukentėjo. 1972 m., klebono Kazimiero Valeikio pastangomis, Šv. Kazimiero bažnyčia buvo suremontuota. Bažnyčioje yra stebuklingas Švč. Mergelės Marijos paveikslas. Jis yra Aušros Vartų paveikslo kopija. Iš abiejų paveikslo pusių padarytos vietos votams. Dešiniajame šoniniame altoriuje yra Marijos su Jėzumi ir šv. Antanu paveikslas, kurio dydis 1,2x2 m. Iš abiejų paveikslo pusių prikabinta apie 12 votų.

2002 m. birželio 8 d. Naujojoje Vilnioje, greta psichiatrinės ligoninės, buvo pašventinta nauja Švč. Mergelės Marijos Taikos Karalienės bažnyčia. Ji buvo suprojektuota tarpukario metais (archit. Janas Borovskis). Karinės įgulos bažnyčia turėjo vadintis šv. Stanislovo Kostkos vardu. 1939 m. bažnyčią statė lenkų kareiviai. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, statyba nebuvo baigta. Šioje vietoje nuo 1903 m. veikė ligoninės koplytėlė. Sovietų okupacijos metais nebaigta bažnyčia buvo naudojama kaip sporto salė ir sandėliai. Dabar Švč. Mergelės Marijos Taikos Karalienės bažnyčia yra erdvi ir šviesi. Interjeras lakoniškas, altorių puošia medinis Nukryžiuotasis. Nuo maldos namų parko link veda Rožinio slėpinių stotelės. Naujojoje Vilnioje yra veikianti medinė stačiatikių Šv. Petro ir Povilo cerkvė. 1903 m. buvo sukurtas Cerkvės statymo komitetas, kuriam vadovavo Vilniaus gubernatoriaus žmona Sofija Veriovkina, kuri rinko aukas ir pati aukojo. Cerkvė buvo pašventinta 1908 m. Švenčių metu visi norintys netilpdavo į mažą medinę cerkvę, todėl tikinčiųjų prašymu 1910 m. buvo gautas leidimas erdvesnių maldos namų statybai. 1914 m. buvo pašventinti mūrinės cerkvės pamatai, bet Pirmasis pasaulinis karas sužlugdė tikinčiųjų planus. Iki 1915 m. iškilo cerkvės sienos, bet miestą užėmus vokiečiams, darbai sustojo, ir Naujojoje Vilnioje liko stovėti senoji cerkvė. Sovietiniais metais ji buvo restauruota, 1957 m. pastatyta varpinė. Dabar prie cerkvės veikia sekmdieninė suaugusiųjų mokykla.

Naujojoje Vilnioje yra ir daugiau įdomių objektų. Čia yra išlikęs ryškus romantizmo „akmenų stiliaus“ architektūros pastatas – Kučkuriškių

popieriaus fabrikas ir užtvanka, pastatyta ant Vilnios upės. Buvę dvaro pastatai, kurie buvo performuoti į popieriaus fabrikų gamybinius pastatus, dabar yra įtraukti į Kultūros vertybių sąrašą. Fabriko kontora – vertingiausias architektūriniu požiūriu objektas. Vėlyvojo klasicizmo laikotarpio pastatą puošia portikas su kolonomis.

Verta pamatyti ir kapines. Už Šv. Kazimiero bažnyčios veikia parapijos kapinės. Jose išlikę seni antkapiniai užrašai vokiečių, lenkų, rusų kalbomis. Juzefo Ignacijaus Kraševskio gimnazijos kraštotyrininkai, vadovaujami mokytojos Teresos Brazevič (Brazewicz), surado čia vaistininko Piotro Sopočkos, kunigo Michalo Sopočkos, Šv. Faustinos dvasios tėvo, brolio kapą. Šiose kapinėse palaidota pedagogė Liudvika Usovičiuvna (Ludwika Ussowiczówna), knygelės, skirtos Naujosios Vilnios istorijai, autorė. Šiose kapinėse yra Naujojoje Vilnioje gimusių rašytojo Tadeušo Konvickio (Tadeusz Konwicki) tėvo, taip pat poeto Slavomiro Vorotynskio (Sławomir Worotyński) tėvų kapai. Naujojoje Vilnioje yra fašistinės Vokietijos stovyklos Sovietų Sąjungos karo belaisvių palaidojimo vieta (Parko g.). Šios karių kapinės užima 0,74 ha plotą. Kapinėse pastatytas pilko granito paminklinis akmuo tarybiniais karo belaisviams, nukankintiems vokiškųjų fašistų 1941–1943 m.

Yra vietovėje ir paminklų, skulptūrų. Naujosios Vilnios psichiatrijos ligoninės kieme (Parko g. 15) stovi skulptūrinė kompozicija (skulpt. Vaclovas Krutinis, archit. Dalia Baniėnė). 1991 m. birželio 14 dieną, Naujosios Vilnios centrinėje aikštėje, prie geležinkelio stoties, buvo atidengtas paminklas, įamžinantis stalinistinių tremčių (1940–1953) tragediją. Paminklo – gedulingai pasvirusio kryžiaus – autoriai – skulptorius Vidmantas Gylikis, architektai Valensas Jarmuševičius ir Mykolas Maročkinas. Tremčių metus primena ir kitas paminklinis objektas – senas garvežys su vagonu. 2013 m. Naujosios Vilnios geležinkelio stoties memoriale, virš traukinio fragmento, prie kurio kasmet vyksta Trėmimų minėjimo renginiai, įrengta plieno ir stiklo konstrukcija, kuri apsaugo traukinį nuo lietaus ir sniego.

Naujosios Vilnios apylinkės gana miškingos, yra daug žaliųjų plotų: Pavilnio regioninis parkas, Belmonto botaninis zoologinis draustinis, Pūčkorių kraštovaizdžio draustinis, Tuputiškių botaninis draustinis, Barsukynės miškas, Ažuolijos miško parkas ir Žaliakalnio parkas.

Kalvotame Vilnios slėnio kraštovaizdyje, Ancučių kraštovaizdžio draustinio teritorijoje, aptiktas piliakalnis, vadinamas Kučkuriškių arba Naujosios Vilnios piliakalniu, kuris 2009 m. įtrauktas į kultūros

Naujosios Vilnios gamta

Naujosios Vilnios kapinės

Seni antkapiai

Vilnios upė

vertybių registrą. Šis piliakalnis – aukščiausia apylinkėse kalva, dar vadinama Barsukynės kalnu (287 m). Iš pietų pusės jį juosia Vilnios upė, o iš kitų – apsuptas daubų ir miškų.

Literatūros apžvalga

Apie Naująją Vilnią yra nemažai literatūros. Apie ją galima paskaityti visose lietuviškose ir lenkiškose enciklopedijose, žinynuose. Išsamiau apie Naujosios Vilnios praeitį rašoma 1939 m. Vilniuje išleistoje nedidelės apimties Liudvikos Usovičiuvnos knygelėje lenkų kalba „Zarys dziejów Nowej Wilejki“. Leidinio pratarinėje autorė nurodo, kad ji naudojosi archyvų medžiaga, daugelio istorikų, muziejininkų ir kt. asmenų suteikta informacija.

Apie Naująją Vilnią rašoma išeivijos žurnalisto, kraštotyrininko Broniaus Kviklio leidinyje „Mūsų Lietuva“. 1986 m. išleistoje Eugenijaus Danilevičiaus knygoje „Po Vilniaus apylinkes“ yra turistams skirtos informacijos apie Naująją Vilnią. Naujausios informacijos apie šį Vilniaus mikrorajoną galima rasti Algimanto Semaškos keilionių vadovuose.

Apie Naujosios Vilnios urbanistiką ir architektūrą išsamiai rašo Liudvikas Selmistraitis magistriniame darbe „Naujosios Vilnios miesto morfologinės raidos tyrimai“ (yra prieiga internete). Šiame darbe pateikiama svarbiausių istorijos įvykių lentelė, kultūros paveldo objektų apžvalga. Bažnyčios, esančios Naujosios Vilnios teritorijoje, aprašytos gausiai iliustruotoje gidės Ginos Viliūnienės knygoje „Vilniaus šventovės“, taip pat – inžinieriaus Vytauto Šiaudinio leidinyje „Vilniaus maldos namai“. Apie Šv. Kazimiero bažnyčią informacijos rasime knygoje „Šventojo Kazimiero gerbimas Lietuvoje“ (Vilnius, 2009). Rusų kalba apie stačiatikių cerkvę galima paskaityti žurnalisto ir fotografo Germano Šlevio (Герман Шлевис) knygoje „Православные святые Вильнюса: страницы истории“ ir „Православные храмы Литвы“. Apie Naujosios Vilnios tarybinių karių kapines rašoma knygoje „Lietuva atsimena“ (Vilnius, 2010), „Atminimo knyga“ (Vilnius, 2006).

Žurnalisto Liubomiro Viktoro Žeimanto knygoje „Liepojos-Romnų geležinkelis, 1869–1915“ yra straipsnis, kuriame aprašoma Naujosios Vilnios geležinkelio istorija.

Yra knygų, skirtų Naujojoje Vilnioje seniai veikiančiai psichiatrijos ligoninei. Knygoje, sudarytoje dr. Valentino Mačiulio, „Respublikinė Vilniaus psichiatrijos ligoninė, 1903–2003“ yra šio leidinio sudarytojo straipsnis „Ligoninės istorija“. Jame aprašoma ne tik ligoninės praeitis, jos veikla per šimtmetį, bet pateikiama ir senų fotografijų. Taip pat yra knyga, skirta ligoninės profesinei veiklai apžvelgti „Respublikinė Vilniaus psichiatrijos ligoninė: mokslinė ir pedagoginė veikla 2002–2006 metais“ (Vilnius, 2007).

Apie Naujosios Vilnios apylinkių gamtą rašoma Rūtos Baškytės ir Pauliaus Kavaliausko knygoje „Vilniaus regioniniai parkai“ (Vilnius, 2002) ir kt. leidiniuose.

Periodinėje spaudoje yra paskelbta nemažai straipsnių apie Naująją Vilnią. Vertingos informacijos rasime gydytojo, besidominčio Naujosios Vilnios istorija, Valdo Banaičio straipsniuose. Apie vietovardį rašoma kalbininko dr. Aloyzo Vidugirio publikacijoje.

Naujoji Vilnia minima ir aprašyta grožinėje literatūroje. Išlikę nemažai prisiminimų, kuriuose atsispindi vietovė. Žurnale „Magazyn Wileński“ buvo spausdinti mokytojos Barbaros Novoselskos-Sidorovič (Barbara Nowosielska-Sidorowicz) ir Zofijos Urbanovič (Zofia Urbanowicz) prisiminimai apie Naująją Vilnią tarpukario, karo ir pokario metais. Apie čia nuo 1951 m. veikusį lenkišką Mokytojų institutą atsiminimuose rašė šiame institute fiziką ir matematiką studijavęs ir laborantu dirbęs Marjanas Klapkovskis (Marian Klapkowski), dabar gyvenantis Krokuvoje. Naujojoje Vilnioje gyveno ir dirbo felčere psichiatrijos ligoninėje gudų literatūros klasikė, rašytoja Aloyza Paškevič (slapyvardis Ciotka) (1876–1916). 1911 m., būdama Zakopanėje, ji parašė nostalgijos kupinas eiles „Z czużyny“ („Iš svetimos šalies“), kuriose paminėta Naujoji Vilnia. Rašytojos vardu Naujojoje Vilnioje pavadintas skersgatvis prie knygyno. Naujojoje Vilnioje gimė ir gyveno lenkų poetas Slavomiras Vorotinskis (Sławomir Worotyński) (1942–1983). 2005 m. buvo išleista jo eilėraščių knyga „Zlamana gałazka bzu“, kurioje yra vaizdingai aprašyta Naujosios Vilnios gamta. Lietuvių poetai Jonas Kalinauskas (rink. „Sapnų liudininkas“), Vytautas V. Landsbergis (rink. „Istorijos blyksniai“) taip pat yra sukūrę eilėraščių apie Naująją Vilnią ir jos apylinkes.

Ussowiczówna, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. – Cz. 1. – Wilno, 1939. Knygos viršelis

Literatūra

Atminimo knyga. – Vilnius, 2006, p. 58.

Banaitis, Valdas. Naujoji Vilnia // Voruta. – 1997, lapkr. 8-14, p. 13.

Danilevičius, Eugenijus. Po Vilniaus apylinkes: poilsio dienų maršrutai. – Vilnius, 1986, p. 76-78.

Karčinskas, Gvidas. Viduramžių legendos ir modernus geležinkelis. – Iliustr. // Vilniaus diena. – 2012, gruod. 1, priedas „Naujoji Vilnia“, p. 6-7.

Kulbokienė, Veronika. Naujoji Vilnia. – Iliustr. – // Lietuvių enciklopedija. – Boston (Mass), 1960. – T. 20, p. 80-81.

Kviklys, Bronius. Mūsų Lietuva. – Vilnius, 1989. – T. 1, p. 161-163.

Meškys, Vladas. Naujoji Vilnia: praeitis ir dabartis. O ateitis? – Iliustr. // Vilniaus žinios. – 2002, liep. 26 – rugp. 9, p. 10-11.

Naujoji Vilnia. – Iliustr. // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2009. – T. 16, p. 128.

Racėnas, Rimvydas. Paminklai Lietuvos gyventojų tremties ir kalinimo vietoje, 1940–1958 = Monuments to Lithuanians in places of exile and imprisonment, 1940–1958 = Памятники в местах заключения и ссылки жителей Литвы, 1940–1958. – Vilnius, 2005, p. 110-113.

Respublikinė Vilniaus psichiatrijos ligoninė, 1903–2003. – Vilnius, 2003. – 264 p.: iliustr.

Semaška, Algimantas. Kelionių vadovas po Lietuvą: 1000 lankytinų vietovių norintiems geriau pažinti gimtąjį kraštą. – Vilnius, 2006, p. 547-548.

Šiaudinis, Vytautas. Vilniaus maldos namai. – Vilnius, 2001, p. 42, 116, 142.

Vidugiris, Aloyzas. Naujosios Vilnios vardas ir jos apylinkių etnolingvistinė raida (iki 1939) // Kalbos kultūra. – Nr. 56 (1989), p. 73-78.

Viliūnienė, Gina. Vilniaus šventovės. – Vilnius, 2012, p. 310-311, 350-351.

Žeimantas, Liubomiras Viktoras. Liepojos-Romnų geležinkelis, 1869–1915. – Vilnius, 2005, p. 207-212.

Brazewicz, Teresa. Kościół w Nowej Wilejce: [apie Naujojoje Vilniuje buvusias ir esančias bažnyčias, parapijos kapines]. – Iliustr. // Magazyn Wileński. – 2001, nr. 8, p. 9-11.

Gładkowska, Helena. Prowincja stolicy: [Naujosios Vilnios praeitis ir dabartis] // Kurier Wileński. – 1991, 7 listopada, p. 3.

Kłapkowski, Marian. Do wielkiej historii poprzez małe biografie: w Nowej Wilejce, w instytucie, przed pół wiekiem: [atsiminimai apie mokymąsi Naujosios Vilnios mokytojų institute]. – Iliustr. // Magazyn Wileński. – 2004, nr. 6, p. 10-12.

Nowa Wilejka. // Wileńska encyklopedia, 1939–2005. – Warszawa, 2007. – P. 411-412. – Parašas: M. J.

Ussowiczówna, Ludwika. Zarys dziejów Nowej Wilejki. – Cz. 1. – Wilno, 1939. – 30 p.: iliustr.

Шлевис, Герман. Православные святые Вильнюса: страницы истории. – Вильнюс, 2003, p. 89-93.

Pavilnys

Pavilnys – rytinė Vilniaus miesto dalis, prasidedanti nuo kairiojo Vilnios kranto ir besibaigianti toliau į pietus nuo Gurių kalno. Mikrorajonas susideda iš dviejų dalių. Viena dalis, esanti abipus geležinkelio kairiajame Vilnios krante, vadinama Žemuoju Pavilniu. Kita dalis, įsikūrusi viršutinėje Vilnios slėnio terasoje, vadinama Aukštuoju Pavilniu. Abi Pavilnio dalis jungia Tuputiškių serpantinas. Pavilnys ribojasi su Markučiais, Ribiškėmis, Kalnėnais, Grigaičiais, Strelčiukais, Belmontu.

Nuo senų laikų vietovė priklausiusi Pacų giminei, o kalvos vadintos Pacų kalnais. Šios vaizdingos kalvos buvo dažniausiai Vilniaus studentų lankoma vieta.

Aukštajam Pavilniui priklauso ir Guriai.

Vietovardis *Pavilnys* yra senas, kilęs iš hidronimo, iš upėvardžio *Vilnia*. Senuose dokumentuose randama užrašyta – *Powilna* (1639), в *Повилни* (1550). Buvo kilusi diskusija dėl Vilnios upės vardo. Kad per Vilnių, Naująją Vilnią bei kitas vietoves tekanti upė vadinasi *Vilnia*, rodo išlikęs vietovardis *Pavilnys*. Dažnai vartojamas mažiųjų reikšmės vedinys *Vilnelė* yra antrinės kilmės. Slavėjant Vilnios

baseino gyventojams, pagrindinis upės vardas *Vilnia* buvo pamirštas. Kai Vilniaus kraštas priklausė Lenkijai, vietovė vadinosi *Wileńska Kolonia Kolejowa* (Vilniaus geležinkelininkų kolonija). 1940 m. pradžioje gyvenvietė buvo pavadinta Pavilniu.

Nuo senų laikų vietovė priklausiusi Pacų giminei, o kalvos vadintos Pacų kalnais. Šios vaizdingos kalvos buvo dažniausiai Vilniaus studentų lankoma vieta. Čia filomatai 1819 m. birželio 24 d. šventė Jano Čečio (Jan Czczot) vardines, per kurias Adomas Mickevičius deklamavo jambus solenizanto garbei. 1820 m. šiose vietose įvyko pirmoji slaptos anticarinės studentų draugijos gegužinė. 1821 m. gegužės pabaigoje vyko filaretų gegužinė, surengta Tomo Zano garbei. Jos metu Adomas Mickevičius pasakė kalbą, įteikė T. Zanui žiedą už

nuopelnus. Vyko didelės linksmybės su dainomis ir užkandžiais. Į šią gegužinę susirinko daug studentų. Tai sukėlė Vilniaus gubernatoriaus nepasitenkinimą.

Pacų kalnai, Pacų giminės valdomos žemės už jų dalyvavimą sukilime buvo nusavintos ir tapo carinės valdžios nuosavybe. Šiose žemėse rusų valdžia apgyvendino iš Rusijos atvykusius sentikius, kurių palikuonys gyvena iki šiol.

XIX a. pabaigoje buvo nutiestas geležinkelis Sankt Peterburgas-Varšuva, juo traukinių eismas buvo atidarytas 1862 m. kovo 15 d. Statant ir pastačius geležinkelį Lietuvoje ėmė kurtis daug gyvenviečių. Taip atsitiko ir Pavilnyje. Žemajame Pavilnyje buvo įrengta geležinkelio stotis. 1914 m. prie Žemojo Pavilnio platformos kasdien sustodavo aštuoni traukiniai, buvo padarytas aklikelis statybinėms medžiagoms iškrauti.

1908 m. susikūrusi visuomeninė organizacija „Vilniaus geležinkeliečių bendrija“ nusprendė Aukštajame Pavilnyje įsteigti savo gyvenvietę. Surinkę dalį lėšų, rytiniame miesto pakraštyje, prie geležinkelio, jie nusipirko 80 ha žemės sklypą. Žemės plotas buvo suskirstytas į 173 sklypus. 1911 m. čia buvo pastatyti pirmieji namai. Pradėti sodinti sodai. Buvo nutiestas akmenimis grįstas kelias, pastatytas vandens bokštas. Gyvenvietė turėjo paštą, mokyklą. Per Pirmąjį pasaulinį karą gyvenvietė labai nukentėjo, buvo sugriauta daug namų, įrengimai suardyti, namuose įtaisytos arklidės, sklypai virto bulvių daržais. Vėliau gyvenvietė po truputį atsistatė. Tarpukariu tai buvo prestižinė Vilniaus gyvenvietė, joje gyveno nemažai miesto savivaldybės tarnautojų, universiteto profesorių. Pavilnyje gyveno garsus kalbininkas, profesorius Janas Otrębskis (Jan Otrębski), profesorius Pranciškus Šivickis ir kiti mokslininkai. Su šia vietove susijusi ir Gulevičių (Gulewicz) giminė, iš kurios kilęs pasaulinio garso mados istorikas, režisierius, dekoratorius Aleksandras Vasiljevas (Wasiljew-Gulewicz), susiję rašytojai, menininkai bei daug kitų žmonių. Vietovėje buvo

ir lenkų vaivados vasarnamis su parkeliu. Antrojo pasaulinio karo metais Pavilnys buvo kovos su sovietų ir vokiečių okupantais centru. Jame buvo išplėtotas slapto mokymo tinklas. Pavilnyje buvo ir dramatiškų įvykių. Čia vyko operacijos „Ostra Brama“ („Aušros vartai“) veiksmai – lenkų Armijos Krajovos kovotojai susigrūmė su šarvuotu vokiečių traukiniu, nemažai kovotojų žuvo. Žuvusieji palaidoti kapinėse prie Pavilnio bažnyčios.

Pavilnyje galima pamatyti įdomų architektūros paminklą – Kristaus Karaliaus ir Šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės bažnyčią. Tai yra vienintelė Vilniuje medinė katalikų bažnyčia.

Urbanistiniu požiūriu Pavilnys – tai gerai suplanuota gyvenvietė su erdvėmis gatvėmis, su liepų alėjomis ir dideliais sodų sklypais. Yra geometrinio plano parkas. Pavilnyje daugiausiai statė medinių namų, vėliau atsirado ir mūrinių. Dar galima pamatyti prieškariu statytų medinių vilų, turinčių išliekamąją medinės architektūros vertę (pvz., Pavilnio g. 41, Vandens g. 37, Žiedų g. 18). Pavilnys yra individualių namų mikrorajonas. Dalis mikrorajono yra sodų bendrijos, kurios po truputį atsinaujina ir tampa panašesnės į individualių namų rajonus. Paskutiniu metu, kaip ir kitose Vilniaus vietose, Pavilnyje statomi kotedžų tipo namai.

Pavilnyje galima pamatyti įdomų architektūros paminklą – Kristaus Karaliaus ir Šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės bažnyčią. Tai yra vienintelė Vilniuje medinė katalikų bažnyčia. Sumanymas statyti bažnyčią kilo 1927 m. Buvo numatytas sklypas bažnyčios statybai, pradėtos rinkti lėšos. Po kelerių metų buvo patvirtintas projektas (archit. Stefanus Narembskis). 1935 m. bažnyčia buvo pastatyta. Bažnyčia yra stačiakampio plano, trinavė. Virš bažnyčios kyla kvadratinė, į viršų smailėjanti varpinė. Priangio frontoną puošia šv. Kristoforo atvaizdas. Po Antrojo pasaulinio karo bažnyčią reikėjo atstatyti. Ji veikė ir sovietmečiu. Šalia bažnyčios yra kapinės.

Pavilnyje galima pamatyti įdomų architektūros paminklą – Kristaus Karaliaus ir Šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės bažnyčią. Tai yra vienintelė Vilniuje medinė katalikų bažnyčia. Sumanytas statyti bažnyčią kilo 1927 m. Buvo numatytas sklypas bažnyčios statybai, pradėtos rinkti lėšos. Po kelerių metų buvo patvirtintas projektas (archit. Stefanus Narembskis). 1935 m. bažnyčia buvo pastatyta. Bažnyčia yra stačiakampio plano, trinavė. Virš bažnyčios kyla kvadratinė, į viršų smailėjanti varpinė. Priangio frontoną puošia šv. Kristoforo atvaizdas. Po Antrojo pasaulinio karo bažnyčią reikėjo atstatyti. Ji veikė ir sovietmečiu. Šalia bažnyčios yra kapinės.

Unikalus objektas – akmenimis grįstas Tuputiškių serpantinas (vingiuota kalnų kelio dalis) – Žiedų gatvė, jungianti Žemąjį Pavilnį su Aukštuoju Pavilniu. Nei ilgiu, nei aukščiu jis negali lygintis su kalnų serpantiniais, bet vingių staigumu tikrai jiems nenusileidžia. Į stačią kalvą vingiuojantį kelią išgrindė vietiniai gyventojai. 1997 m. jis įtrauktas į Kultūros paveldo objektų sąrašą (unik. kodas 2339).

Dabar Pavilnyje gyvena daugiau kaip 6 tūkst. žmonių. Yra biblioteka,

Geležinkelis, prie kurio įsikūrė Pavilnys

vaikų darželis, dvi pagrindinės mokyklos. Pirmoji mokykla dėstoma lenkų kalba buvo įsteigta 1915 m. Ji plėtėsi, daug kartų keitė pavadinimą. Po karo mokymas vyko rusų kalba. Mokyklą lankė įvairių tautybių ir įvairaus amžiaus vaikai. Vėliau atsirado ir lietuviškos klasės. Augant mokinių skaičiui, 1956 m. buvo pastatyta nauja mokykla. Iki 1993 m. joje buvo mokoma lietuvių, lenkų ir rusų kalbomis. 1994 m. buvo įkurta pirmoji lietuviška „Vilnies“ pagrindinė mokykla. Aukštajame Pavilnyje 1953 m. įkurta Jaunųjų gamtininkų stotis, kuri nuo 1992 m. vadinama Jaunųjų gamtininkų centru. Jo tikslas – skatinti moksleivių domėjimąsi gamta, ją tirti. Gamtininkų centre veikia neakivaizdinės biochemikų, ornitologų, dekoratyvinės sodininkystės, ekologų ir aplinkotvarkos mokyklos, būreliai, vaikų ir jaunimo klubai. Čia vyksta moksleivių gamtininkų olimpiados ir konkursai, organizuojamos įvairios parodos ir konferencijos, ekspedicijos ir vasaros stovyklos. Gamtininkų stočiai priklauso vaismedžių sodas, gėlynai, meteorologijos stotis, zoologijos sodas (turintis apie 70 rūšių gyvūnų), šiltnamiai ir mokomasis sklypas. Sode auga daug retų augalų – iš viso per 110 medžių ir krūmų rūšių.

Gamta Pavilnyje yra išskirtinio grožio. Žvelgiant nuo Aukštojo Pavilnio žemyn, matomi įspūdingi vaizdai. Dalis Pavilnio teritorijos priklauso Pavilnių regioniniam parkui. Vietovei būdingi dideli aukščių skirtumai, geomorfologiniai dariniai.

Literatūros apžvalga

Apie Pavilnį rašyta nemažai. Pirmoji Pavilnio istorija išleista tarpukario metais. Tai Vilniaus universiteto absolvento, vėliau Valstybinio archyvo darbuotojo Stefano Rosiako (Stefan Rosiak, 1897–1973) 1933 m. Vilniuje 1000 egz. tiražu išspausdinta knygelė „Wileńska Kolonia Kolejowa, 1908–1933“. Pavilnio istorija sulaukė spaudos dėmesio ir vėliau. Jai skirtas visas tomas Lietuvos lenkų mokslininkų draugijos leidžiamo serialinio leidinio „Studium Vilmense“ (1995, vol. 6, nr. 3). Šiame tome spausdinami du darbai – pakartotinai išspausdintas minėtas Stefano Rosiako darbas bei Pavilnio mokyklos pedagogės Teresos Klimašauskienės parašyta naujesnių laikų šios vietovės istorija „Kolonia Wileńska – Pavilnys“. Mokytoja Teresa Klimašauskienė 2008 m. parengė ir kitą, didelės apimties, gausiai iliustruotą leidinį „Pavilnys, 1908–2008: Wileńska Kolonia Kolejowa“. Knygoje lietuvių ir lenkų kalbomis pateikiama istorinių faktų, prisiminimų apie pirmąją mokyklą, bažnyčią, įdėta nuotraukų, yra įžymesnių Pavilnio gyventojų biogramos. Knyga skirta gyvenvietės šimtmečiui paminėti.

Tomašas Kšivickis (Tomasz Krzywicki) knygoje lenkų kalba „Szlakiem Mickiewicza: przewodnik po Nowogródzczyźnie, Wilnie i Kownie“ aprašo XIX a. I pusės studentų, filomatų ir filaretų, iškylas, sueigas Pacų kalvose – dabartiniame Pavilnyje. Knygoje minimas čia lankęsis Adomas Mickevičius.

Pavilnys minimas enciklopedijose, kraštotyrimuose leidiniuose. Vietovė aprašyta kraštotyrimo Broniaus Kviklio leidinyje „Mūsų Lietuva“.

Yra rašyta ir apie architektūros paminklą – medinę Pavilnio bažnyčią. Yra išleista knyga „Pavilnio Kristaus Karaliaus ir Šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės bažnyčios istorija“. Tai knyga, parengta pagal „Złota księga kościoła w Wileńskiej Kolonii Kolejowej“ (lenkų k.). Taip pat apie šią bažnyčią paskaitysime gausiai iliustruotoje Vilniaus gidės Ginos Viliūnienės ir fotografo Raimondo Urbakavičiaus knygoje „Vilniaus šventovės: istorija, legendos, asmenybės, dabartis“, taip pat trumpa informacija pateikiama ir inžinieriaus Vytauto Šiaudinio knygoje „Vilniaus maldos namai“ (Vilnius, 2001). Medinės bažnyčios ir senųjų Pavilnio medinių vilų vaizdų galima pažiūrėti Andriaus Surgailio fotoalbume „Medinis Vilnius = Wooden Vilnius“.

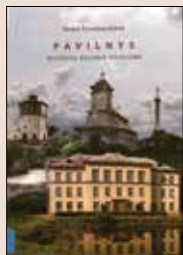
Medinė bažnyčia

Sena vila

Apie Pavilnį, jo gamtą, Pavilnių regioninį parką rašoma kultūrologės Nijolės Balčiūnienės knygoje „Abipus Neries“, gamtosaugininkės Rūtos Baškytės ir geografo kartografo Pauliaus Kavaliausko knygoje „Vilniaus regioniniai parkai: atgyja, vilioja, dabina“. Pavilnio parkas aprašytas Gedimino Isoko knygoje „Lietuvos gamtos paminklai“.

Pavilnyje yra gyvenę keli žymūs rašytojai. Pavilnyje buvo baltarusių rašytojo Jakubo Kolaso (1882–1956) žmonos Marijos Kamenskajos namas. Čia rašytojas gyveno 1912–1915 m. Lenkų rašytojo Tadeušo Konvickio, 1926 m. gimusio ir augusio Pavilnyje, daugelio kūrinių veiksmas vyksta gimtosiose vietose. Knygose „Kronika wypadków miłosnych“ („Meilės atsitikimų kronika“) ir „Dziura w niebie“ („Skylė danguje“) jis rašo apie čia praleistus savo gyvenimo metus, aprašo gimtinės grožį. Apie Pavilnį ir čia gyvenusį rašytoją Tadeušą Konvickį rašo teatrologė Gražina Mareckaitė knygoje „Šiapus ir anapus Vilniaus vartų“, literatūros istorikas Juzefas Šostakovskis (Józef Szostakowski) knygoje „Wilno i okolice“. Pavilnys yra minimas rašytojo Eduardo Jonušo romanuose („Geismų įkaltai“, „Namų sargas“). Šiuolaikinis lenkų rašytojas Marek Lavrinovič (Ławrynowicz) knygoje, kurios išėjo jau du leidimai lenkų kalba „Diabeł na dzwonnicy“ („Velnius ant varpinės“) (Warszawa, 1996, 1998) mini tarpukario Pavilnį. Beje, pastaroji knyga išleista ir vokiečių kalba – „Der Teufel auf dem Kirchturm“ (München, 2000).

Klimašauskienė, Teresa. Pavilnys, 1908–2008: Wileńska Kolonia Kolejowa. – Vilnius, 2008. Knygos viršelis

Rosiak, Stefan, Klimašauskienė, Teresa. Wileńska Kolonia Kolejowa, 1908–1933. – Wilno, 1995. Knygos viršelis

Literatūra

Balčiūnienė, Nijolė. Abipus Neries: Pavilnių ir Verkių regioniniai parkai. – Vilnius, 2008. – 64, [5] p., įsk. virš.: iliustr., žml. – Bibliogr.: p. 65.

Baškytė, Rūta. Vilniaus regioniniai parkai: [atgyja, vilioja, dabina] / Rūta Baškytė, Paulius Kavaliauskas. – Vilnius, 2002. – 84 p.: iliustr., žml. – Santr. angl. – Virš. aut. nenurodyti. – Bibliogr.: p. 79.

Isokas, Gediminas. Lietuvos gamtos paminklai. – Vilnius, 1995, p. 382-383.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 16.

Kviklys, Bronius. Mūsų Lietuva. – Vilnius, 1989. – T. 1, p. 164.

Mareckaitė, Gražina. Šiapus ir anapus Vilniaus vartų. – Vilnius, 2009, p. 10-15.

Pavilnio Kristaus Karaliaus ir Šv. Kūdikelio Jėzaus Teresės bažnyčios istorija. – Vilnius, 2005. – 73 p.: iliustr.

Pavilnys // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2010. – T. 17, p. 677.

Surgailis, Andrius. Medinis Vilnius = Wooden Vilnius: [fotoalbumas]. – Vilnius, [2006], p. 150-155.

Vidugiris, Aloyzas. Naujosios Vilnios vardas ir jos apylinkių etnolingvistinė raida (iki 1939) // Kalbos kultūra. – Nr. 56 (1989), p. 73-78.

Viliūnienė, Gina. Vilniaus šventovės: istorija, legendos, asmenybės, dabartis / tekstų autorė Gina Viliūnienė, fotografijos Raimondo Urbakavičiaus. – Vilnius, 2012, p. 328-330.

Klimašauskienė, Teresa. Pavilnys, 1908–2008: Wileńska Kolonia Kolejowa. – Wilno, 2008. – 307, [1] p.: iliustr., faks., portr. – Gretut. tekstas liet., lenkų.

Krzywicki, Tomasz. Szlakiem Mickiewicza: przewodnik po Nowogródzczyźnie, Wilnie i Kownie. – Wilno, 1994, p. 191-192.

Rosiak, Stefan. Wileńska Kolonia Kolejowa, 1908–1933 / Stefan Rosiak. Kolonia Wileńska – Pavilnys / T. Klimašauskienė. – Wyd. 2. – Wilno, 1995. – 91 p.: iliustr. – (Studium Vilmense; 1995, vol. 6, nr. 3). – „Wileńska Kolonia Kolejowa“ persp. Orig. skelbimo duomenys: Wilno, 1933. – Bibliogr.: p. 90 (11 pavad.).

Szostakowski, Józef. Wilno i okolice: przewodnik literacki. – Wilno, 2012, p. 127-134.

Pūčkoriai

Pūčkoriai – Vilniaus miesto dalis, esanti rytinėje miesto dalyje, tarp Antakalnio ir Naujosios Vilnios. Priklauso Pavilnių regioniniam parkui. Pūčkoriai išsidėstę vaizdingoje vietovėje prie Vilnios.

Puškorių (dabar – Pūčkoriai) pavadinimas atsirado Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais, kai čia veikė patrankų liejykla, išgarsėjusi visoje Europoje. Vilnios pakrantėje ties Pūčkoriais lietuviškos patrankos buvo išbandomos bei mokomi kariai. Pūčkorių vietovardis kildinamas iš slaviško žodžio *puszkarnia* (šaunamųjų ginklų gamykla). Taigi, vietovardis kilęs iš bendrinio žodžio. Vietovardis *Puszkarnia* randamas 1506 m. dokumente.

Puškorių (dabar – Pūčkoriai) pavadinimas atsirado Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais, kai čia veikė patrankų liejykla, išgarsėjusi visoje Europoje. Vilnios pakrantėje ties Pūčkoriais lietuviškos patrankos buvo išbandomos bei mokomi kariai.

Apie Pūčkorių praeitį išlikę nedaug šaltinių ir kai kurių faktų patikrinti negalima. Puškarnios palivarkas (nedidelis dvaras su atskira sodyba, ūkiniais pastatais, žeme) egzistavo jau XIV a. Iki XVIII a. vidurio dvaras priklausė LDK iždui ir buvo Artilerijos vadovybės žinioje. Čia nuo XVI a. vidurio veikė Vilniaus patrankų liejykla. Vėliau dvaras priklausė įvairiems savininkams. 1797 m. dvaras atiteko valstybės patarėjui Loškariovui, kuris jį 1804 m. pardavė Jokūbui Sidorovičiui. Po šio mirties dvarą paveldėjo sūnus Stanislovas Sidorovičius, Vilniaus vyriausio-

jo teismo advokatas, kuris labiausiai rūpinosi šiuo dvaru. Jam valdant prie Vilnios pastatytas vandens malūnas, sudarytas geometrinių Puškarnios palivarko planas, tiksliai nužymėtos ribos, nutiestas naujas kelias. XIX a. pirmojoje pusėje Puškarnios dvaras su aplinkinėmis žemėmis atiteko Izmailskių gimiinei. Šį dvarą už narsą paimant Izmailo tvirtovę Rusijos–Turkijos kare caras padovanojo artilerijos generolui majorui, kartu suteikdamas ir pavardę *Izmailskij*. Dvaro savininkas Steponas Izmailskis pritaikė malūną medienos masės gamybai, o vėliau – ir popieriaus fabrikui. Šis, nuomojamas bendrovės „Šabad i Ko“, gamino kartoną, popierių bei medienos masę (veikė iki 1915 m.). Per Pirmąjį pasaulinį karą vokiečiai išgabeno fabriko įrangą į Vokietiją, o tarpukariu jo veikla nebuvo atgaivinta, pastatai stovėjo apleisti ir nenaudojami. 1921 m. daugiau kaip 6 ha dvaro žemės nupirko valstybė, dalį perdavė geležinkeliui. 1927 m. valstybė nupirko žemės sklypą Stepono Batoro gatvei platinti. 1928 m. sklypas už geležinkelio buvo parduotas Aleksandrui Andriuškevičiui. 1929 m. mirus dvaro paveldėtojos Olgos Izmailskos dukrai Sofijai Krasovskai dvarą paveldėjo pastarosios dukra Irena Romankevič (vėliau Strupova), kuri dvarą valdė iki 1940 m. Taigi, Izmailskių giminė dvarą valdė iki pat Antrojo pasaulinio karo. 1940 m. sovietinė valdžia nacionalizavo Izmailskių šeimos turtą, 1949 m. visą šeimą ištremė į Sibirą. Karo metais dvaro pastatai nukentėjo. Iš buvusio fabriko liko tik griuvėsiai. Sovietmečiu dvaro pastatai mažai pasikeitė. Gyvenamajame name įsikūrė tarybinio ūkio kontora, vėliau gyveno keturios šeimos. Dvaro savininkų šeima grįžo į Lietuvą 1956 m. Kaip prisimena Izmailskių palikuonė Liudmila Patapienė (Irenos dukra), ji ne iš karto apsigyveno buvusiam dvare.

Jos motina buvo išsaugojusi dvaro dokumentus ir, tik atkūrus Lietuvai nepriklausomybę, Liudmila Patapienė ilgai teismuose įrodinėjo, kad Pūčkorių dvaras tikrai priklausė jų giminei. Iki šių dienų abipus Vilnios yra išlikę neblogai išsilaikiusių Pūčkorių palivarko pastatų: kluonas, svirnas, buvęs kumetynas. Liudmilos Patapienės iniciatyva dvaro rūmai neseniai restauruoti (archit. Algis Stulgys). Ji pati dabar gyvena protėvių namuose. Šiandien atnaujinti dvaro rūmai, sutvarkyta aplinka traukia ne vieną, užsukusį čia pasivaikščioti.

Paslaptis gaubia išlikusius Pūčkorių patrankų liejyklos griuvėsius. Populiarioje literatūroje nurodoma, kad jau XVI a. čia veikė didelė ginklų gamykla, kurioje buvo liejamos patrankos. Apie Pūčkorių pabūklus žinojo net geriausiai Europoje ginkluota švedų kariuomenė, rusų, prancūzų armijų daliniai. XIX a. patrankų liejykla virto vandens malūnu. Malūnas išsiskyrė savo dydžiu ir puikia apdaila.

Dažnai pažintis su Pūčkoriais prasideda nuo greta senosios užtvankos liekanų įsikūrusios vasaros kavinės ir atnaujinto Prancūziškojo (Belmonto) malūno. Šiuo metu Prancūziškojo malūno teritorija priskiriama Pūčkoriais, nors iki Antrojo pasaulinio karo ji buvo Leoniškių palivarko žemėje. O pavadinimas mena jo savininką prancūzą Karolį Devimą, XIX a. nuomavusį žemės sklypą prie Vilnios ir gavusį leidimą malūno statybai. Dėl išsiskolinimo ir nesumokėtų nuomos mokesčių jo turtas buvo aprašytas ir parduotas. Malūnas su pagalbiniais pastatais ir sklypu perėjo kitiems nuomininkams, bet visuose vėlesniuose archyvuose dokumentuose išliko nuo prancūzo K. Devimo kilęs malūno pavadinimas – Prancūziškasis. Šio malūno funkcijos niekada nebuvo pakeistos, netgi per Antrąjį pasaulinį karą. Pastatas buvo trijų patalpų: grūdų valymo, turbinų, malimo ir pikliavimo (pagal 1925 m. planą). Prie malūno už kanalą – medinis dirbtuvių pastatas, o arčiau Belmonto gatvės – mediniai gyvenamieji namai, ūkiniai pastatai ir miltų sandėlis bei kiti pagalbiniai pastatai. Be trijų medinių tiltų, pastatytų per kanalą, malūnui priklausė betoninė užtvanka. Šiuo metu malūno pastatai atkurti, aplinka sutvarkyta. Prancūziškojo malūno komplekse įsteigtas Belmonto pramogų ir poilsio centras. Tvarkant teritoriją, siekta atkurti malūno hidrotechninę sistemą. Atkurtas privedimo ir nuvedimo kanalas, virš jo pastatyti septyni tiltai ir lieptai, įrengta kaskadų ir fontanas. Šio kanalo akcentas – vienas iš didžiausių Lietuvoje vandens ratas. Centrinėje komplekso dalyje įrengtas didžiulis tvenkinys su pusiasaliu, jo van-

Pūčkorių vaizdas

duo vingiuotu upeliu per dirbtinį krioklį krinta į Vilnią.

Seniausius laikus mena Pūčkorių piliakalnis. Tai valstybinės reikšmės archeologinis paminklas, žinomas nuo pirmųjų mūsų eros amžių. Jo aukštis – 18 m. Kadaisė įrengtą aukščiausioje prie slėnio priglundusios kalvos vietoje, iš vienos pusės jį supa Vilnios slėnis, o nuo gretimų kalvų jį skiria dauba. Piliakalnis apaugęs medžiais, aikštelėje stovi aukuras, dvi medinės skulptūros, suolas. Rytiniame šlaite įrengti laiptai. 1984 m. archeologo Kęstučio Katalyno vadovaujama ekspedicija atliko žvalgomuosius tyrimus ir atrado brūkšniuotosios keramikos dirbinių, geležinį pjautuvą, akmeninio grindinio liekanų.

Nuo piliakalnio iki Pūčkorių palivarko gyvenamosios zonos tęsiasi tvenkinių sistema, gausiai maitinama šaltinių vandenų. Pūčkorių tvenkiniuose įkurtame pagalbiniam ūkyje sovietmečiu buvo auginami karpiai, veisiami lynai, lydekos, kuojos ir kitos žuvis. Dabar tvenkinius pamėgo paukščiai, vidurvasaryje čia žvejoja garniai su savo jaunikliais.

Pūčkoriai vilioja ne tik istorija, kultūros paveldo paminklais, bet ir gamtos grožiu. Per Pūčkorių apylinkes tekanti Vilnia šioje vietoje daro didžiausią vingį, upės slėnis čia plačiausias ir vaizdingiausias. 1939 m. parengtame Vilniaus miesto plane Puškarnia apibūdinama

Buvusi patrankų liejykla

„Puškarnia...“

kaip labai vaizdinga vietovė ir nutarta teritoriją paskelbti drausti- niu. Pūčkorių gyvenvietę supa unikali Pūčkorių geologinė atodan- ga – nuo 1974 m. valstybės saugomas gamtos paminklas. Ji – viena iš aukščiausių ir įspūdingiausių Lietuvoje (aukštis – apie 65 m, ilgis palei Vilnios dešininį krantą – 260 m). Dar 1859 m., sužavėtas šių vietų grožio, lenkų publicistas, istorikas Adomas Honoris Kirkoras rašė: „*Didžiulis tai kalnas, nuo kurio gražiai atrodo miestas ir greti- mos apylinkės, o po juo vamzdžiais tekantys šaltinių vandenys padeda nors ir neramiai, triukšmingai, bet skurdžiai Vilniai be atvangos suk- ti didžiulį malūną...*“ Pūčkorių atodangoje galima išvelgti priešpa- skutinio ledynmečio suklostytus smėlio ir molio sluoksnius, kuriuos perstumdė, sumaišė slinkę ledynai. Sniegas ir lietus smarkiai ardo viršutinę atodangos dalį, kurioje matosi įvairaus gylio ir pločio grio- vų. Apatinė atodangos dalis apaugusi krūmais ir medžiais. Derlin- game Vilnios šlaitų dirvožemyje auga lapuočiai, o šlaito viršuje ošia aukštos pušys. Šis unikalus gamtos kūrinys vilioja žmones grožėtis atsiveriančiais vaizdais, juos piešti, fotografuoti. Prie Pūčkorių ato- dangos išlikę apkasai, tranšėjos, gelžbetoninis bunkeris. Sakoma, kad šiuos gynybinius įrenginius jungė išlikęs požeminis tunelis.

Dabar Vilnios ir aukštų skardžių apsuptuose Pūčkoriuose gyvena ke- lios dešimtys žmonių. Gyvenvietėje ganosi gyvuliai, auga daržovės, vaikai maudosi Vilnios upėje.

Visą Pūčkorių grožį ir gamtos bei kultūros vertybes pamatysime ap- lankę Pūčkorių pažintinį taką. Jis buvo įrengtas Pavilnių girininkų Stasio Ivanausko ir Vlodo Leonavičiaus iniciatyva. Šiandieną jis su- tvarkytas: atnaujinta informacija, pastatyti nauji stendai. Takas skir- tas susipažinti su Pūčkorių apylinkių gamtos ir kultūros vertybėmis. Jis vingiuoja pro Pūčkorių atodangą ir nusileidžia į Vilnios slėnį ties ūkiniais Pūčkorių palivarko pastatais. Toliau driekiasi pro patrankų liejyklos liekanas, atkartoja didįjį Vilnios vingį ir veda prie malūno. Pakilus į Vilnios slėnio viršų, leidžia iš viršaus pažvelgti į tvenki- nius. Toliau nuvingiuoja pro Pūčkorių piliakalnį ir atveda prie Sau- lės laikrodžio. Jis daugiau simbolinis. Strypą atstoja medinis stulpas su meistrų drožiniais, o ciferblatą – pieva su medinėmis kėdutėmis, kurios žymi valandas. Esant saulėtam orui, laikas rodomas tik apy- tiksliai, nes strypas-rodyklė nėra palenkta kampu, atitinkančiu lai- krodžio buvimo vietos platumą.

Atodanga

Pūčkorių dvaras

Pūčkoriuose

Vaizdingi Vilnios krantai

Literatūros apžvalga

Literatūros apie šią vietovę yra nemažai. Rašoma informaciniuose leidiniuose, yra straipsnių periodikoje. Išsamiausiai Pūčkorių istorija, gamta aprašyta aplinkosaugininkės Rūtos Baškytės knygoje „Pūčkoriai – Vilnios perlas“ bei Rūtos Baškytės ir Pauliaus Kavaliausko leidinyje „Vilniaus regioniniai parkai“. Knygelės gausiai iliustruotos, vaizdžiai pateikta informacija apie vietovių istorijos ir kultūros objektus. Vietovės istorija ir gamta, remiantis istoriniais dokumentais, aprašyta muziejininko Rimgaudo Ryliškio straipsnyje „Pūčkoriai“, kuris spausdinamas knygelėje „Markučiai: Vilnios slėnis“. Apie Pūčkorių apylinkių nuostabų kraštovaizdį rašoma ir XIX a. istoriko, publicisto Adomo Kirkoro leidinyje „Pasivaikščiojimui po Vilnių ir jo apylinkes“. Dabartiniuose publicisto, žurnalisto Algimanto Semaškos kelionių po Lietuvą vadovuose irgi rasime informacijos apie Pūčkorių apylinkes. Daugiausiai literatūros yra apie Pūčkorių atodangą, piliakalnį, malūną. Pūčkorių atodanga, kaip unikalus gamtos paminklas, aprašyta knygoje „Lietuva: 101 gamtos stebuklas“, taip pat gamtininko, publicisto Gedimino Isoko leidinyje „Lietuvos gamtos paminklai“, archeologo Vykinto Vaitkevičiaus ir geologo dr. Valentino Baltrūno knygoje. O Ingridos Semaškaitės knygoje „Atgimę dvarai“ iš dabartinės Pūčkorių rūmų savininkės Liudmilos Patapienės pateikto pasakojimo galima sužinoti apie dvaro istoriją, jo atkūrimą. Taip pat apie šį dvarą galima paskaityti Jurgos Dirkšytės straipsnyje. Čia pateikiama daug Roberto Riabovo nuotraukų, iš kurių galima gerai įsivaizduoti atkurtų rūmų ir jų aplinkos grožį.

Baškytė, Rūta. Pūčkoriai – Vilnios perlas. – Vilnius, 2003. Knygos viršelis

Literatūra

Baškytė, Rūta. Pūčkoriai – Vilnios perlas. – Vilnius, 2003. – 42, [1] p.: iliustr., žml.

Baškytė, Rūta. Vilniaus regioniniai parkai: [atgyja, vilioja, dabina] / Rūta Baškytė, Paulius Kavaliauskas. – Vilnius, 2002, p. 25-32.

Dirkšytė, Jurga. Atstatytu dvaru sugrąžinti likimai: [apie Pūčkorių dvarą ir jo savininkų, Izmailskių šeimos narių, likimą]. – Iliustr. // Mano sodyba. – 2014, Nr. 8, p. 8-16.

Gudžinskas, Zigmantas. Pūčkorių atodanga – aukščiausia Lietuvoje / Zigmantas Gudžinskas, Selemonas Paltanavičius. – Iliustr. // Lietuva: 101 gamtos stebuklas. – Vilnius, 2010. – P. 242-245.

Isokas, Gediminas. Lietuvos gamtos paminklai. – Vilnius, 1995, p. 369.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 45.

Kirkoras, Adomas, Honoris. Pasivaikščiojimui po Vilnių ir jo apylinkes. – Vilnius, 1991, p. 127.

Lietuvos piliakalniai. – Vilnius, 2005. – T. 3, p. 334-353.

Ryliškis, Rimgaudas. Markučiai: Vilnios slėnis. – Vilnius, 2010, p. 17-21.

Semaška, Algimantas. Kelionių vadovas po Lietuvą. – Vilnius, 2006, p. 548.

Semaškaitė, Ingrida. Atgimę dvarai. – Vilnius, 2012, p. 241-244.

Vaitkevičius, Vykintas. Lietuva: 101 įdomiausia vieta / Vykintas Vaitkevičius, Valentinas Baltrūnas. – Vilnius, 2008, p. 241-244.

Rokantiškės

Rokantiškės – Vilniaus miesto dalis, esanti į rytus nuo miesto centro, abipus Vilnios. Dalis Rokantiškių priklauso Pavilnių regioniniam parkui.

Rokantiškių vietovardis yra asmenvardinės kilmės. Tai vedinys su priesaga -iškės. 1795 m. dokumente užfiksuotas vietovardis *Rakancizski*. Kaip pažymi kalbininkas Jonas Jurkštas – vietovardis yra aiškiai lietuviškos kilmės, vienas iš seniausių, išlikęs todėl, kad išliko tuo vardu vadinama gyvenvietė.

Rokantiškės, kaip spėjama, buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalinių kunigaikščių Alšėniškių tėvonija. Manoma, kad Rokantiškėse buvo viena seniausių Lietuvoje pilių.

Vilnios slėnyje nuo seno kūrėsi sodybos, dvarai, pilys. Vilnios slėnis yra tikras Lietuvos istorijos liudininkas. Kad Rokantiškėse žmonių seniai gyventa – įrodo archeologiniai tyrimai. Buvusio dvaro laukuose yra išlikę keturi Rokantiškių pilkapiai. XIX a. juos kasinėjo archeologas Adomas Pliateris. Aptikta degintinių žmonių kapų, žirgų kapai. Vėliau ištirti dar du X–XI a. pilkapiai. Aptikta VI–XII a. įkapių: ginklų, žirgų aprangos daiktų, papuošalų. Viename rasta laužavietė su moliniais puodais, plačiaašmeniais kirviais, dviašmenis kalavijas, pjautuvas. Visi radiniai saugomi Varšuvos archeologijos muziejuje.

Rokantiškės, kaip spėjama, buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalinių kunigaikščių Alšėniškių tėvonija. Manoma, kad Rokantiškėse buvo viena seniausių Lietuvoje pilių, statyta XII–XIII a. ir priklausiusi Alšėnų kunigaikščių protėviams.

Lietuvos metraštyje įrašyta legenda, siejanti Rokantiškes su Alšėnų giminės pradžia. Tai yra, manytina, pirmasis Rokantiškių paminėjimas. XVI a. „Lietuvos metraštyje: Bychovco kronikoje“ rašoma: *„Ketvirtasis brolis, Alšys, persikėlė per Neries upę ir užtiko gražų kalną tarp kalnų, ties Vilnia, už mylios nuo jos žiočių, kur ji įteka į Nerį, priešais Rakantiškes, ir įkūrė miestą, kurį pagal savo vardą pavadino Alšėnais. Neilgai ten išbuvo. Jodinėdamas iš ten medžioti į girią už dešimties mylių nuo to savo miesto, užtiko gražų kalną, supamą aplinkui plačių lygumų ir pilną gėrybių. Jam ten patiko, ir jis ten apsigyveno, ant to kalno, prie Karoblio upės, įkūrė miestą; atsikėlė iš ten, ėmė kunigaikščiauti ir pasivadino Alšėnų kunigaikščiu“.*

Rokantiškių pilis buvusi statyta Alšėnų kunigaikščių 1530 metais. Vilniaus vyskupas Povilas Alšėniškis šią pilį perdavė karalienei Bonai, Žygimanto Augusto motinai. Tuo metu, manoma – iki 1542 m., Vilnios kairiajame krante, prie pilies, buvo pastatyta Rokantiškių Šv. Kryžiaus bažnyčia. Bažnyčia buvo globojama galingos Goštautų giminės. Beje, Žygimantui Augustui valdant, 1554 m., buvo parengtas Rokantiškių seniūnijos aprašymas, kuriame yra duomenų ir apie buvusią bažnyčią. Po Bonos valdymo ne kartą keitėsi Rokantiškių pilies savininkai. XVI a. pilis kurį laiką priklausė Goštautams, kiek vėliau, nuo XVII a. pirmosios pusės, Rokantiškes valdė Pacai. Pilis buvo sugriauta 1655 m. karų su Rusija metu, ir jau nebeatstatyta. Toks pat likimas ištiko ir buvusią bažnyčią. Piliavietė visai sunyko ir apaugo mišku.

1506 m. Lietuvos metrikos aktuose minimas Rokantiškių valsčius. Rokantiškės tada buvo valdiniam nuomojama karaliaus

Rokantiškių kapinėse

Rokantiškėse

žemė, o vėliau – seniūnija be miesto teisių. Nuo XVI a. minimas ir Rokantiškių dvaras. Tai buvusi karališka valda, kurią sudarė 8 kaimai. Rokantiškėse 1636 m. buvo pastatytas popieriaus fabrikėlis. Čia buvo ir malūnas. Dvaro (vėliau seniūnijos) žemes valdė Pacų ir Sapiegų šeimos, vėliau caro metais, jos buvo nuomojamos įvairiems asmenims. 1798 m. istoriniuose šaltiniuose Rokantiškės minimos kaip kaimas ir dvaras. Tada čia buvo 146 gyventojai. XIX a. pabaigoje caras Rokantiškes atidavė Rusijai lojaliems dvarininkams Puslovskiams. Rokantiškių žemes su Vilniaus miestu jungė senasis Polocko kelias, vadinamas Batoro keliu. Palei Juodąjį ir Polocko kelią veikė smuklės. XIX a. 8-ajame dešimtmetyje Rokantiškių palivarko teritorijoje kūrėsi Naujoji Vilnia.

Rokantiškių piliavietė – vienas seniausių Lietuvoje pilies kalnas. Pirmą kartą piliavietę tyrinėjo 1940 m. Vilniaus miesto muziejaus archeologai Helena ir Vladimiras Holubovičiai (Hołubowicz). Šių tyrimų metu buvo ištirta tik viršutinė kultūrinio sluoksnio dalis, rasta pastatų ir gynybinių sienų, bokšto liekanų. 1940 m. atlikti kasinėjimai parodė, kad Rokantiškėse XVI amžiuje tikrai būta vienos iš gražiausių renesanso stiliaus Lietuvos pilių-rūmų. Deja, neišliko nei radinių, nei tyrimų ataskaitų. Prasidėjus karui, tyrimai liko nebaigti. Buvusių rūmų sienos pamažu nyko ir iro, piliavietės aikštelė buvo iškasinėta įvairaus dydžio duobėmis, apžėlė krūmais ir medžiais. 1995 m. buvo atliekami nauji kasinėjimai, vadovaujant archeologui Albinui Kuncevičiui. Archeologai išvalė piliavietės aikštelę, nuvalė ir užfiksavo rūmų sienas. Tyrimų metu nustatyta, kad buvusieji rūmai turėjo bent tris aukštus: rūsius, pirmąjį ir antrąjį aukštus. Pirmame aukšte, atrodo, buvo keturios patalpos, kurias skyrė apie 1,5 m storio pertvarinės sienelės. Po pirmojo aukšto grindimis atsidenė buvusio rūsio skliautas. 2008 m. toliau buvo atliekami archeologiniai tyrinėjimai Rokantiškių pilies kieme. Piliavietėje aptikti dviejų laikotarpių mūro fragmentai – gotikos ir renesanso. Atidengti mūrai rodo, kad sienos buvo mūrytos iš plytų ir akmenų, naudotos įvairių atspalvių plytos. Tyrinėtojai aptiko ir pilies vartus, kiemo statinių pamatus.

Rokantiškių piliakalnis yra 800 m į šiaurės vakarus nuo Rokantiškių piliavietės. Jis įrengtas aukštumos kyšulyje esančioje atskiroje kalvoje, Murlės kairiajame krante. Šiaurės rytų piliakalnio papėdėje yra gyvenvietė, tyrinėta 1993 m. Iki 1 m storio kultūriniam sluoksnyje rasta grublėtosios ir žiestos keramikos.

1970 m. spalio 1 d. įsteigtos Rokantiškių kapinės – tai vienos didžiausių Vilniaus kapinių. Jose yra paminklinių kapų ir antkapių, paskelbtų dailės paminklais. Originalus antkapinis paminklas (skulpt. Vladas Vildžiūnas) pastatytas meno kritikui Stasiui Budriui. Įdomus paminklas – nueinančią moterį vaizduojanti aukšta skulptūra iš tamsaus poliruoto granito (skulpt. Antanas Kmieliauskas) pastatyta dailėtyrininkei Jadvygai Matuliauskienei. Išsiskiria istorikams Broniui Untuliui, Vincui Žilėnui, publicistui Juozui Keliuočiui pastatyti paminklai. 1989 m. Rokantiškių kapinėse buvo pastatytas skulptoriaus Juliaus Narušio sukurtas paminklas estrados dainininkui Antanui Šabaniauskui.

Rokantiškėse galima pamatyti ir dar vieną lankytiną objektą – Šv. Kristoforo skulptūrą. Ji yra greta sodininkų bendrijos „Ažuolas“.

Skulptūra pastatyta Vilniaus šviesuolio, Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorio, bitininko Antano Gelumbausko rūpesčiu, minint pogrindžio leidinio „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“ leidybos pradžios keturiasdešimtmetį. Skulptūros autorius yra tautodailininkas-drožėjas Vladimiras Šiškovas.

1998 m. Vilnios upėje greta Rokantiškių užtvankos praeivėms žuvų rūšims įrengtas žuvų migracijos takas. Tai buvo vienas iš pirmųjų tokio pobūdžio statinių po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. 2013 m., įgyvendinant projektą, žuvų migracijos takas rekonstruotas. Šis hidrotechnikos įrenginys užtikrins tinkamą visų praeivių žuvų rūšių migraciją, bus patvaresnis.

Literatūros apžvalga

Informacijos apie Rokantiškes, jų trumpą istoriją rasime lietuviškose enciklopedijose. Padavimą, kuriame minimos Rokantiškės, paskaitysime knygoje „Lietuvos metraštis: Bychovco kronika“. Beje, šios knygos paaiškinimuose, kuriuos parašė istorikas Rimantas Jasas, yra kai kurių duomenų apie Rokantiškes. Įdomiai Rokantiškių istorija ir lankytinos vietos aprašytos kultūrologės Nijolės Balčiūnienės knygelėje „Abipus Neries“. Taip pat apie tai rašoma Rūtos Baškytės ir Pauliaus Kavaliausko leidinyje „Vilniaus regioniniai parkai“. Abu leidiniai yra gausiai iliustruoti.

Daugiau literatūros yra apie Rokantiškių piliavietės tyrinėjimus. Archeologinių tyrinėjimų atradimai buvo skelbiami dienraščiuose, plačiau apie tai rašoma leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“.

Apie buvusią Rokantiškių bažnyčią rašoma mokytojos Teresos Brazevič (Brazewicz) straipsnyje lenkų kalba, išspausdintame žurnale „Magazyn Wileński“, bažnyčia minima knygoje „Lietuvos vienuolynai: vadovas“ (Vilnius, 1998), taip pat – istoriko, kraštotyrininko Kazio Misiaus ir geografo Romualdo Šinkūno žinyne „Lietuvos katalikų bažnyčios“ (Vilnius, 1993).

Apie Rokantiškių kapinių paminklinius kapus ir antkapius paskaitysime knygoje „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas“.

Rokantiškės minimos ir grožinėje literatūroje. Poetai Vytenis Graubauskas (rink. „Beržas, kurio nebėra“), Algimantas Mačiulis (rink. „Brydės per rūką“) yra sukūrę eilėraščių, skirtų Rokantiškėms. 2013 m. Rolandas Juozas Grėbliūnas parašė istorinį romaną „Povilas“, kuriame pasakojama apie Rokantiškių pilį.

Literatūra

Balčiūnienė, Nijolė. Abipus Neries. – Vilnius, 2008, p. 39-43.

Baškytė, Rūta. Vilniaus regioniniai parkai: atgyja, vilioja, dabina / Rūta Baškytė, Paulius Kavaliauskas. – Vilnius, 2002, p. 34-35.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p.12, 38.

Kuncevičius, Albinas. Rokantiškių piliavietės žvalgymo ir tvarkymo darbai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. – 1994/95, p. 164-165.

Lietuvos metraštis: Bychovco kronika. – Vilnius, 1971, p. 33,62, 214, 215.

Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T. 1: Vilnius, p. 429-431.

Rokantiškės // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2011. – T. 20, p. 226.

Rokantiškės, Naujosios Vilnios seniūnija. – Iliustr. – Bibliogr. str. gale // Lietuvos piliakalniai. – Vilnius, 2005. – T. 3, p. 340-341.

Zalėpūgienė, Aušra. Rokantiškių piliavietė / Aušra Zalėpūgienė, Robertas Zilinskas. – Brėž., iliustr. – Santr. angl. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. – 2010, p. 210-215.

Zalėpūgienė, Aušra. Rokantiškių piliavietė / Aušra Zalėpūgienė, Robertas Zilinskas. – Brėž., iliustr. – Santr. angl. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. – 2008, p. 212-217.

Zolubas, Algimantas. Šv. Kristoforo skulptūra Rokantiškėse. – Iliustr. // XXI amžius. – 2013, rugpj. 30, p. 1, 6.

Brazewicz, Teresa. Kościół w Nowej Wilejce: [taip pat apie senovėje buvusią Rokantiškių Šv. Kryžiaus bažnyčią]. – Iliustr. // Magazyn Wileński. – 2001, nr 8, p. 9-11.

Tuputiškės

Tuputiškės – rytinė Vilniaus miesto dalis, esanti kairiajame Vilnios krante, į vakarus nuo Naujosios Vilnios ir piečiau Pūčkorių. Tai Žemojo Pavilnio dalis, esanti už geležinkelio.

Pasak kalbininko Jono Jurkšto, vietovardis Tuputiškės yra asmenvardinės kilmės su priesaga -iškės. 1783 m. dokumente užfiksuotas vietovardis *Tupaciszki*. Iki 1971 m. ir gatvė vadinosi Tupatiškių.

Tuputiškės – sena gyvenvietė. Yra žinoma, kad 1640 m. birželio 11 d. Lenkijos ir Lietuvos karaliaus Vladislovo IV privilegija Tuputiškių ir Leoniškių palivarkų žemės atiteko Vilniaus miestui. 1812 m. palivarkai apjungti ir nuomoti kartu. Apie 1859 m. nutiesta geležinkelio „Peterburgas–Varšuva“ linija,ėjusi per Tuputiškes. XIX a. pab. Tuputiškes ir Leoniškes pradėta nuomoti atskirai. Tuputiškės iki XX a. pr. buvo retai apgyvendintos. 1912 m. iš Tuputiškių palivarko išskirta

Tuputiškių kelio serpantinas – vingiuotas kalnuotos vietovės kelias – yra vienintelis toks Lietuvoje.

žemių Vilniaus geležinkeliečių kolonijai. 1932 m. Vilniaus miesto taryba nutarė padalinti Tuputiškių palivarko žemes pagal 1927 m. parengtą F. Valickio planą. 1933 m. sudarytas Tuputiškių žemių apmatavimo planas, o 1936 m. Vilniaus miesto plane Tuputiškės pažymėtos miesto ribose. 1940 m. pavasarį nutarta perplanuoti Vilniaus miesto Tuputiškių rajoną. 1942 m. buvo sudarytas Vilniaus miesto Tuputiškių rajono žemės rūšiavimo įkainojimo planas, o 1940–1942 m. – Tuputiškių rajono gatvių išplanavimo projektas.

Tuputiškių gyvenvietė įtraukta į Kultūros vertybių registrą (unikalus objekto kodas 33512). Tuputiškės yra unikalios tuo, kad yra išlikęs XIX a. pabaigos–XX a. radialinis gatvelių tinklas, sklypų sistema. Tuputiškės apželdintos ąžuolų, eglių, beržų grupėmis ir pavieniais medžiais. Ši gyvenvietė yra svarbi Vilniaus miesto architektūros dalis, nes joje yra istorizmo bei kitų stilių, retos medinės architektūros (Tuputiškių g. 22, Tuputiškių g. 52) pavyzdžiai.

Tuputiškių kelio serpantinas – vingiuotas kalnuotos vietovės kelias – yra vienintelis toks Lietuvoje. Akmenimis grįstas serpantinas, nutiestas XX a. pradžioje, sujungė Aukštutinį ir Žemutinį Pavilnį kaip geležinkelininkų gyvenvietę, pradėtą statyti 1908 m. Vingiuotas kelias įrengtas mišku apaugusioje Žiedų gatvės atkarpoje Pavilnių regioniniame parke. 1997 m. Tuputiškių serpantinas buvo įtrauktas į kultūros paveldo objektų sąrašą.

Tuputiškės įsikūrusios gražioje gamtoje, jos priklauso Pavilnių regioniniam parkui. Šio parko teritorijoje yra saugomi Tuputiškių eroziniai kalvynai (raguvynai) su būdingomis augalų bendrijomis. Tuputiškių geomorfologiniame draustinyje saugoma būdinga šlaitinė raguvų sistema. Draustinio teritorijoje aptinkama krūmais apaugančių pelkėtų pievų. Tuputiškių botaninio draustinio tikslas – išsaugoti šlaituose išlikusius ąžuolynų fragmentus su miškapievėmis jų ertmėse, taip pat liepynų fragmentus, baltalksnynų bendrijas su įvairiažole danga ir šaltiniuotų upelių augmenijos kompleksą. Draustinyje auga į Lietuvos Raudonąją knygą įtraukti daugiametė blizgė, tarpinis rūtenis ir retažiedė miglė, taip pat gana retos ir apyretės augalų rūšys – šluotelinė viksva, gojinė anksta, stačioji dirvuolė, vaistinė šventagaršvė ir kitos.

Literatūros apžvalga

Apie Tuputiškes literatūros nedaug. Vilniaus m. savivaldybės Miesto plėtros departamento Kultūros paveldo skyriaus archyve saugoma Laimos Vileikienės parengta „Tuputiškių gyvenvietės Vilniuje istorinė apybraiža“ (Vilnius, 2008). Vietovės istorija taip pat pateikta Pavilnių regioninio parko interneto svetainėje. Tuputiškių kelio serpantinas priskirtas prie technikos paveldo objektų ir aprašytas leidinyje „Įdomiausi Lietuvos technikos paminklai“, taip pat gamtosaugininkės Rūtos Baškytės ir Pauliaus Kavaliausko knygoje „Vilniaus regioniniai parkai“. Tuputiškių draustiniai aprašyti knygoje „Vilniaus miesto saugomos teritorijos“.

Tuputiškių senųjų medinių vilų vaizdų galima pažiūrėti Andriaus Surgailio fotoalbume „Medinis Vilnius = Wooden Vilnius“.

Literatūra

Baškytė, Rūta. Vilniaus regioniniai parkai: atgyja, vilioja, dabina / Rūta Baškytė, Paulius Kavaliauskas. – Vilnius, 2002, p. 36-37.

Čaplinskas, Antanas Rimvydas. Vilniaus gatvės = Vilnius streets: istorija, vardynas, žemėlapiai. – Vilnius, 2000, p. 143.

Įdomiausi Lietuvos technikos paminklai. – Kaunas, [2013], p. 41.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 10, 13.

Surgailis, Andrius. Medinis Vilnius = Wooden Vilnius: [fotoalbumas]. – Vilnius, [2006], p. 150-151.

Vilniaus miesto saugomos teritorijos. – Vilnius, 2009, p. 23, 29.

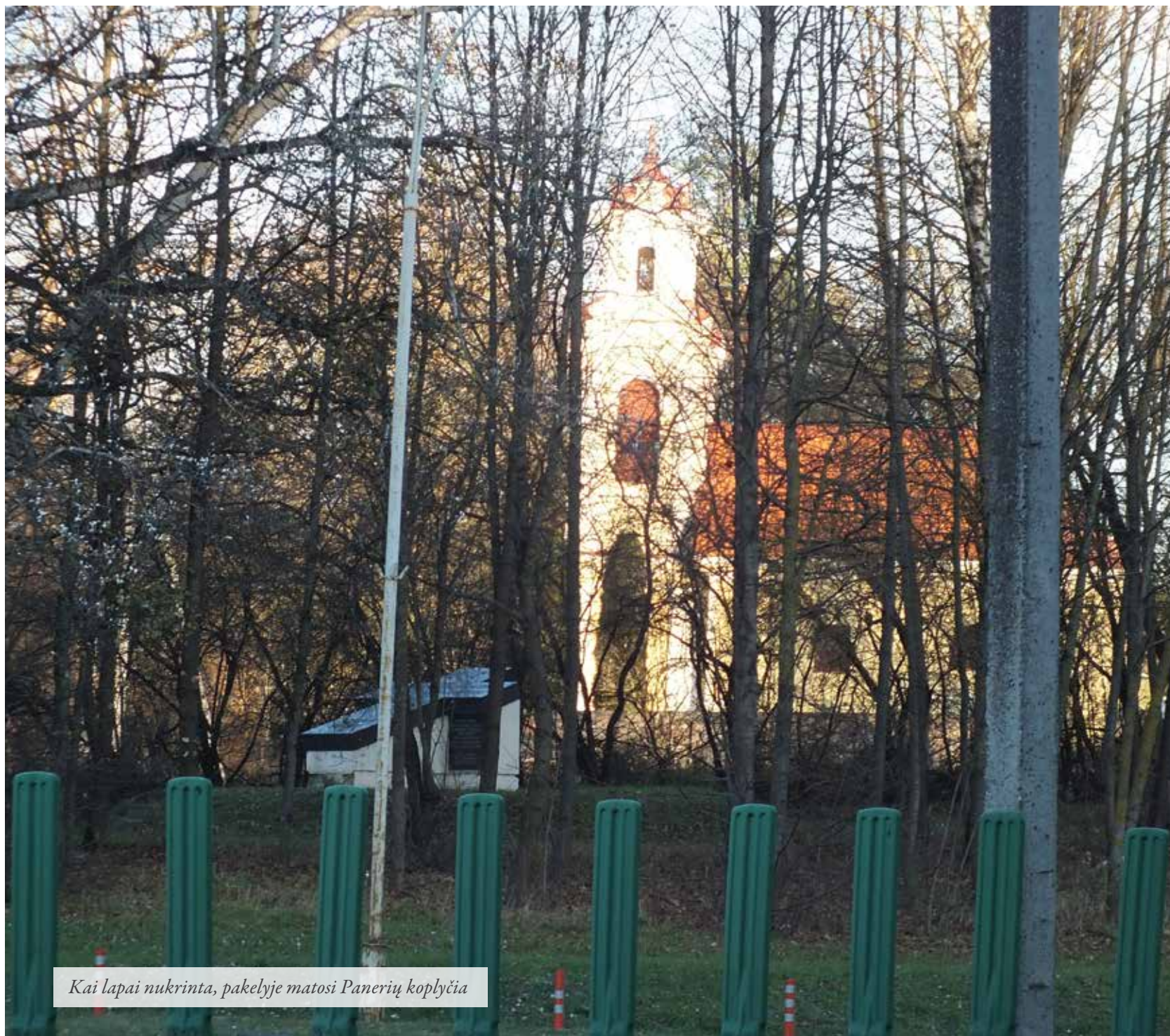
Ramus gyvenimas... Vila Tuputiškėse

Tuputiškių gatvėje

Rugpjūtis

Kai lapai nukrinta, pakelyje matosi Panerių koplyčia

Paneriai

Paneriai – Vilniaus miesto pietvakarinė dalis kairiajame Neries krante. Paneriai skirstomi į Aukštuosius (į vakarus nuo Panerių tunelio) ir Žemuosius (į rytus nuo tunelio). Šiandien Aukštieji Paneriai yra Panerių seniūnijoje, o Žemieji Paneriai – Vilkpėdės seniūnijoje.

Panerių vietovardis kildinamas iš hidronimo – upėvardžio Neris. Vietovardis, remiantis kalbininku Jonu Jurkštu, yra vienas iš pačių seniausių Vilniaus vietovardžių, jis minimas 1390 m. dokumente (*Ponary*).

Archeologai Panerių seniūnijoje neseniai aptiko piliakalnių. Rasti du Jankiškių piliakalniai. Abu jie – Neries kairiojo kranto šlaitų kyšuliuose, abipus įlomės, kuria anksčiau iš slėnio Žemuosiuose Paneriuose kilo kelias. Abiejų piliakalnių šlaitai labai statūs, iki 30 metrų aukščio. Archeologai mano, kad piliakalnių išvaizda liudija, jog jų nespėta įrengti, o paskirtis aiški. Tai buvę savotiški kontrolės punktai – įtvirtinimai. 2014 m. vasarą archeologas Vykinas Vaitkevičius Panerių kalvyne aptiko iki šiol nežinomą piliakalnį. Piliakalnis stūkso tankiame miške, apaugęs me-

džiais ir jį sunku pastebėti. Yra išlikę gynybiniai grioviai. Archeologas spėja, kad toje vietoje buvo įtvirtinta gyvenvietė, galbūt gynybinė vieta.

Panerių istorija siekia senus laikus. Čia, gražioje vietovėje, mėgo lankytis didieji Lietuvos kunigaikščiai. Kunigaikštis Algirdas turėjęs savo dvarą, kuriame gyveno su šeima. Po jo mirties Paneriai atiteko Jogailai. 1390 m., po Lietuvos krikšto, Jogaila padovanojo Panerius Vilniaus kapitulai. Iki XVI a. pradžios jas valdė kanauninkai ir katedros prelatai. Prie Neries (dabartinės šiluminės elektrinės teritorijoje) buvo kapitulos dvaras, prie jo buvo pastatyta plytinė, kuri gamino plytas Vilniaus katedrai ir kitiems svarbiems pastatams. Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio laikais (1783 m.) Paneriuose buvo įrengta bažnytėlė, kurią aptarnaudavo iš Vilniaus atvykstantieji karmelitai.

Petras Ruseckas. Vilnius. Reginys į Panerius: [atvirukas]. 1922 m. KAVB

Paneriai buvo tolimiausias ir ilgiausias Vilniaus priemiestis. Jis nuo Pamėnkalnio kalvų driekėsi palei kelią į Kauną, Gardiną ir Trakus. XVIII – XIX a. pr. miškais apaugusiose kalvose gyventojų buvo visai

Vienas svarbiausių mūšių – Panerių kautynės – vyko koplyčios, esančios Panerių kapinaitėse, papėdėje. Čia buvo sprendžiamas Lietuvos likimas.

mažai, siautėjo plėšikai, puldinėję į Vilnių važiuojančius pirklius. Net Motiejus Valančius rašė, kad, pistoletais, peiliais, šautuvais ginkluoti, jie kalne po nulinkusiais medžiais turėjo urvus, iš kurių puldavo kelevius. XIX a. pr. nusikaltimų mastas pasiekė apogėjų. 1809 m. Panerių plėšikus suvienijo Pekarškis, kuris buvęs sumanus, mokėjęs svetimų kalbų, seniau tarnavęs kamerdineriu didikų dvaruose. Ilgą laiką plėšikų gau-

jos vadas buvo nesugaunamas. Neapsikentusi gaujos išpuolių, valdžia prieš jį pasiuntė reguliariąją kariuomenę. Banditas buvo sučiuptas ir žiauriai nužudytas.

Paneriai mena daugelį istorinių įvykių ir asmenų. 1812 m. vasarą, kai Napoleonas žygiavo į Vilnių, Paneriuose jį iškilmingai pasitiko Vilniaus miesto delegacija. Po pusmečio, spaudžiant speigui, tomis pačiomis vietomis generolo armijos likučiai bėgo atgal Kauno link. Apšaudomi rusų kariuomenės pabūklais, netvarkingai bėgdami per apledėjusias Panerių kalvas, prancūzai pametė daug amunicijos,

artilėrijos ir net dalį kariuomenės išdo. Panerių kalvose mėgdavo lankytis Vilniaus universiteto studentai, čia lankėsi ir poetas Adomas Mickevičius. Paneriai susiję su 1831 m. sukilimu prieš Rusijos caro valdžią. Pagrindinis sukilimo tikslas buvo atkurti Lenkijos ir Lietuvos valstybę. Vienas svarbiausių mūšių – Panerių kautynės – vyko koplyčios, esančios Panerių kapinaitėse, papėdėje. Čia buvo sprendžiamas Lietuvos likimas. Sukilėliai, kontroliavę beveik visą Lietuvos teritoriją, žygiavo į Vilnių, vieną iš paskutinių caro valdžios bastionų. Birželio 19-ąją generolo Antano Gelgaudo vadovaujama 12,6 tūkst. sukilėlių kariuomenė Panerių kalvose susirėmė su 26 tūkst. caro kareivių. Nors priešas buvo daugiau nei dvigubai gausesnis ir geriau ginkluotas, patriotizmo kupini sukilėliai keturias valandas mėgino jį įveikti. Mūšyje abi pusės naudojo artilėriją ir kavaleriją. Čia žuvo apie tūkstantis vyrų (364 caro kariuomenės kariai ir maždaug 600 sukilėlių). Atkakliame mūšyje sukilėliai buvo sumušti. Skaudžiai pralaimėję sostinės prieigose, jie ėmė trauktis. Dar po kelių kovų sukilimas virto partizaniniu karu, o kitais metais buvo galutinai nuslopintas ir Lietuvoje, ir Lenkijoje. Paskui carinis režimas Lietuvoje pradėjo žiaurias represijas.

Paneriai pradėjo augti XIX a. antroje pusėje, kai buvo nutiestas geležinkelis, iškastas tunelis, įrengta stotis. Kaip geras mikroklimatines sąlygas turintis priemiestis, Paneriai dar nuo XIX a. pabaigos traukė poilsiautojus. Po Pirmojo pasaulinio karo vietovė jau žinoma kaip vasarvietė. 1933–1934 m. žemes, anksčiau priklausiusias grafui Vladimirui Lenskiui, esančias šalia Panerių stoties, padalijo į sklypus. Buvo nuspręsta šiuose sklypuose statyti namus geležinkelininkams, pašto tarnautojams ir kt. Naujoji gyvenvietė turėjo tapti miestu-sodu ir buvo pavadinta *Ponary Jagiellonów* (karo metais vadinosi Jagėlėnais). 1936 m. senąją stotį uždarė, naująją pastatė arčiau gyvenvietės centro. 1939 m. vietovei buvo suteiktos kurorto teisės. Gyvenvietėje buvo pradėta medinių namų statyba. Čia atvykdavo vasarotojai, bet buvo ir nuolatinių gyventojų. Jų prieš karą būta apie 500.

1940–1941 m. netoli gyvenvietės, Panerių miške, buvo pradėta kurti sovietinės armijos lėktuvų degalų bazė.

Antrojo pasaulinio karo metais Aukštieji Paneriai buvo hitlerininkų vykdomų masinių žudynių vieta. Paneriuose buvo nužudyta daugiau nei 100 tūkst. įvairių, daugiausia žydų tautybės, žmonių. Nužudytų

žmonių lavonai iki 1943 m. būdavo užkasami didžiulėse duobėse. 1944 m. artėjant frontui, fašistai suskato naikinti nusikaltimų pėdsakus, lavonus atkasdavo ir degindavo didžiuliuose laužuose.

Apie 1950 m., kai buvo uždarytas geležinkelio tunelis, nutiesti nauji keliai, gyvenvietė prijungta prie Vilniaus miesto ir vadinta Paneriais. XX a. antroje pusėje Paneriai tapo didžiausiu Vilniaus pramonės rajonu. Buvo pastatytos silikatinių dirbinių, gelžbetoninių konstrukcijų gamyklos, mėsos, baldų kombinatai, dujinių įrenginių gamykla, medienos apdirbimo įmonė ir kt. Šiuo metu veikia Vilniaus termofikacinė elektrinė Nr. 2. Yra Vilniaus teritorinė muitinė.

Panerių istorija susijusi ir su technikos paveldu. Čia yra du technikos paminklai. Pro Panerius eina senasis kelias Vilnius –Kaunas, nuo senų laikų jungęs du didžiausius Lietuvos miestus. Tai vienas seniausių kelių Lietuvoje. Jis įtrauktas į Kultūros vertybių registrą. Akmenimis iki pat Kauno kelias buvo išgrįstas 1852 m. Miške matomos akmeninio grindinio liekanos. Traktu Vilnius–Kaunas yra keliavęs ne vienas užsienio šalies valdovas, juo žygiavo kariuomenės, buvo gabenamos prekės. Kai kada kelias vadintas Jekaterinos ar Prūsijos keliu. 1796–1797 m., apžiūrinėdamas naujai prijungtas lietuvių žemes, šiuo keliu važiavo Rusijos imperatorius Pavlas I. 1812-ųjų vasarą juo į Vilnių traukė didžioji Napoleono kariuomenė su pačiu imperatoriumi. Prancūzų atsiminimuose užfiksuota, jog kelias nebuvo grįstas akmenimis, jis buvo vingiuotas, siauras. Vargas tam, kam tekdavo prasilenkti kelyje. Žmonės kalvos viršuje ir apačioje – kelio pradžioje ir pabaigoje – susišūkaudavo ir susitardavo, kas juo važiuos pirmas, nes susidūrus dviem vežimams, juo pravažiuoti nebuvo įmanoma. Šalia kelio, netoli kapinaičių, yra XIX a. pabaigos Panerių pakelės namų-smuklės pastatas, kuris išlikęs iki šių dienų. Dabar jame privatizuoti butai. Šiuolaikinis kelias tarp Žemųjų ir Aukštųjų Panerių pradėtas tiesti 1940 m. architekto Vytauto Landsbergio-Žemkalnio sumanymu.

Paneriuose yra ir dar vienas technikos paminklas – Panerių geležinkelio tunelis. 1859–1861 m. per Panerių kalvas buvo iškastas 427 m ilgio tunelis Peterburgo–Varšuvos geležinkeliui. Tai buvo pirmoji kalno prakasa tuometinėje Rusijos imperijoje. Tunelį statė vokiečių ir prancūzų kalnakasiai. Darbus prižiūrėjo pats caras Aleksandras II ir padėjo „paskutinį akmenį“. Dėžė su cementu ir plaktukas, kuriuos laikė caras savo rankoje, buvo eksponuojami Vilniaus muziejuje, o

Logistikos įmonė

Vilniaus–Kauno keliu per Panerius

prie caro įmūryto akmens vėliau buvo pritvirtinta bronzinė plokštė. Po iškilmingo tunelio atidarymo, kuriame dalyvavo ir grafas Eustachijus Tiškevičius, 1862 m. tuneliu pravažiavo pirmasis traukinys. Rytiniame ir vakariniame įvažiavimuose buvo įrengtos arkos su portalais. Manoma, kad Antrojo pasaulinio karo metais vokiečiai norėjo tunelį susprogdinti, bet staiga puolusi sovietų kariuomenė užgrobė sprogmėnų prikrautą ešeloną. Vėliau tunelio plytų mūras ėmė smarkiai irti ir, atlikus tyrimus, buvo nuspręsta ne remontuoti, bet įrengti apvažiavimą per šalia stūksančią kalvą. Po beveik šimtmečio eksploatacijos tunelis buvo uždarytas. Šiuo metu bėgiai išardyti, viršuje auga miškas.

Paneriuose yra ir kitų istorinio paveldo objektų. Seniausias šios

Paneriuose

vietovės pastatas buvo baroko stiliaus koplyčia, manoma, pastatyta XVII a. pradžioje. Iš pradžių toje vietoje buvo medinis stulpas. Tuo metu vyskupas Simonas Visockis organizuodavo procesijas iš Trakų į Vilnių. Paneriuose buvo pradėtas statyti koplytstulpis su Viešpaties kančios statula – tarsi tarpinis punktas, kad žmonės galėtų pailsėti, pasimelsti. Vėliau toje vietoje atsirado koplytėlė. XVII a. jau minima medinė koplyčia, tik tokia maža, kad per mišias vos tilpdavęs kunigas su tarnais, o žmonės pamaldų klausydavę kapinėse. 1856 m. Vilniaus vyskupas perstatė ir papuošė Panerių Šv. Jėzaus Nukryžiuotojo koplyčią. Sovietmečiu koplyčia buvo apleista, čia buvo knygų sandėlis. Prie jos yra senos kapinės. Netoli šios vietos vyko Panerių kautynės. Todėl netoli Panerių kapinių 2001 m. birželį atidengtas paminklas žuvusiems sukilėliams atminti. Ant pasviro granitinio kryžiaus dviem kalbomis – lietuvių ir lenkų – įrėžtas sukilėlių šūkis, primenantis žūtbutinę kovą: „Dėl mūsų ir jūsų laisvės“. Sukilimo dalyviai yra palaidoti kiek toliau. Istorikės Audronės Vyšniauskienės teigimu, sukilėliai palaidoti prie kalno papėdėje buvusio koplytstulpio, ties kuriuo meldavosi atvykstantys ir išvykstantys iš miesto žmonės. Darant archeologinius tyrimus, rasti koplytstulpio pamatai, tačiau sukilėlių palaikų greta jų nebuvo. Gyventojai liudijo, jog sukilėliai palaidoti po dabartiniu keliu, kuriuo troleibusai išvažiuoja į Savanorių prospektą centro link. O senose kapinėse palaidoti 1831 m. sukilimo malšintojai – rusų armijos kariai. Iki šių laikų kapinėse išlikęs tik vieno Rusijos kariuomenės karininko, mūšyje žuvusio Jegoro Svečino, kapas. Ant jo yra kubo formos juodo granito paminklas.

Paneriai žinomi kaip masinių žudynių vieta. Panerių miške 1941–1944 m. nužudyta apie 100 tūkst. žmonių. Dešimtyje duobių ir dviejose tranšėjose atgulė dauguma Vilniaus žydų, rusų karo belaisvių, keletas tūkstančių lenkų inteligentų, pagrindžio kovotojų, lietuvių, čigonų ir kt. tautybių žmonių. Į Panerius buvo vežami laidoti ir kitose stovyklose sušaudyti karo belaisviai bei ten mirę kaliniai. 1948 m. žudynių vietoje buvo atidengtas pirmasis obeliskas nacių aukoms atminti (atnaujintas 1997 m.; archit. Živilė Mačionienė). Vėliau masinių žudynių vietoje pradėtas kurti Panerių memorialas. 1960 m. centrinėje memorialo dalyje yra įkurtas Panerių muziejus. Tai vienintelis Lietuvoje muziejus fašizmo aukoms atminti, įrengtas žmonių žudynių vietoje. 1985 m. pastatytas naujas muziejaus pastatas (archit. Živilė Mačionienė ir Kornelija Toropovienė), iš naujo įrengta ekspozicija, ir pagal architekto Jaunučio Makariūno projektą sutvarkyta duobių aplinka, įrengti paminkliniai akmenys su paaiškinamaisiais įrašais, išasfaltuoti takai. Panerių muziejaus ekspozicijoje – nužudytųjų asmeniniai daiktai, dokumentai, rasti žudynių teritorijoje, nuotraukos, kalinių darbo įrankiai, apranga. Daug vietos ekspozicijoje skiriama kalinių pabėgimui. Panerių memorialas fašizmo aukoms atminti apima ne tik memorialinį muziejų, bet ir laidojimo duobes, lavonų deginimo aikšteles bei atminimo paminklus. Aplink memorialo centrinę dalį yra sutvarkytos duobės – nužudytųjų kapai. Ties kiekviena žiaurais nusikaltimo vieta įrengti paminkliniai akmenys, atminimo sienelės. Žydų bendruomenės nario Adomo Jacovskio iniciatyva atsirado pirmasis paminklinis akmuo, žydų kalba skelbiantis, kad čia nužudyta 70 tūkst. žydų. 1989 m. lenkų visuomeninės organizacijos savo lėšomis pastatė kryžių ir paminklą žuvusiems lenkams (archit. Jaunutis Makariūnas), 1992 m. buvo pastatytas paminklas žuvusiems lietuviams atminti (archit. Dovilė Eidukaitė, Aloyzas Smilingis, Jonas Meškelevičius, Jonas Šimonėlis). 1999 m. pastatytas trečias paminklinis akmuo, skirtas 1944 m. žuvusiems žydų specialistams atminti (skulpt. Juozas Baliuka, Adelė Burnštein, archit. Julius Masalskas). Apie kruvinus įvykius Paneriuose pasakoja ir kitos atminimo vietos. 1996 m., privačia iniciatyva, buvo pastatytas paminklinis akmuo ant Enzio Jagomasto, Mažosios Lietuvos visuomenės, kultūros veikėjo, bibliofilo, spaustuvininko, menamos nužudymo vietos Paneriuose (archit. Julius Masalskas, skulpt. Gintautas Šuminas). E. Jagomastas su šeima (žmona, dviem sūnumis, dukterimi ir jos vyru) buvo nacių sušaudytas Paneriuose.

Kultūros vertybių apsaugos departamentui skyrus lėšų nužudymo vietoje įrengtas antkapinis paminklas, sutvarkyta kapo aplinka, kapavietė apželdinta.

Yra Aukštuosiuose Paneriuose ir kitų lankytinų objektų. 1985 m. skulptorius Mindaugas Navakas rengė šioje vietoje betono skulptūrų simpoziumus. Buvo sukurtos 6 skulptūros, kurios ir dabar stovi (buvusioje Gelžbetoninių konstrukcijų gamykloje nr. 3). Tai Ksenijos Jaroševaitės „Gulinti“, Kęstučio Musteikio „Rytas“, Naglio Nasvyčio „Mėnesiena“, Mindaugo Navako „Užtvara“, Vlodo Urbanavičiaus „Rantytas“ ir Mindaugo Šnipo „Piliakalnis“.

Panerių kalvos – viena iš gamtinių Vilniaus įžymybių. Tai unikalus Panerių erozinis kalvynas, besidriekiantis ties Panerių vingiu, kairiajame Neries krante, susidaręs vėlyvojo ledynmečio pabaigoje. Kalvyną sudaro kalvagūbriai, kalvos pakaitomis su slėniais. Slėniuose yra laukų ir pievų, o kalvos apaugusios spygliuočių ir lapuočių miškais. Aukštesnėse vietose, kur erozija nesuardė moreninio priemolio sluoksnio, auga seni ąžuolai. Nuo Panerių kalvų atsiveria nuostabi Vilniaus miesto panorama. Kalvyne yra retų augalų, įrašytų į Raudonąją knygą. 1986 m. erozinis kalvynas paskelbtas vietinės reikšmės geologiniu gamtos paminklu.

Panerių geležinkelio tunelyje gyvena šikšnosparniai, tarp jų į Raudonąją knygą įrašytas kūdrinis pelėausis.

Literatūros apžvalga

Apie Panerius yra nemažai literatūros. Vietovės istoriją rasime visose lietuviškose enciklopedijose.

Žymusis menotyrininkas Vladas Drėma knygoje „Dingęs Vilnius“, apžvelgia Panerių priemiesčio istoriją ir pateikia bei nagrinėja išlikusią ikonografinę medžiagą. Čia yra buvusios Panerių užkardos, Panerių koplytstulpio, smuklės vaizdai.

Lenkų poeto, publicisto Vladislavo Sirokoslės „Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą“, istoriko, hidrografo Konstantino Tiškevičiaus „Neris ir jos krantai“ (Vilnius, 1992), kraštotyrininko Broniaus Kviklio „Mūsų Lietuva“, geografo Česlovo Kudabos „Jei iš Vilniaus keliausi“ ir kt. knygose minimi Paneriai, pateikiama vietovės istorija. Taip pat Paneriai minimi kaip Vilniaus universiteto studentų iškylų vieta. Tomášas Kšivickis (Tomasz Krzywicki) knygoje lenkų kalba „Szlakiem

Mickiewicza: przewodnik po Nowogródzczyźnie, Wilnie i Kownie“ (Wilno, 1994) taip pat mini Panerius ir poeto Adomo Mickevičiaus lankymąsi šioje vietovėje 1824 m.

Apie žymiąsias Panerių kautynes rašoma istoriko Felikso Sliesoriūno knygoje „1830–1831 metų sukilimas Lietuvoje“, taip pat Arvydo Počiūno straipsnyje „Kario“ žurnale ir kt.

Archeologų neseniai Paneriuose atrasti piliakalniai minimi periodinėje spaudoje.

Yra daug publikacijų, atsiminimų apie Panerius kaip masinių žudynių vietą. 1966 m. lietuvių, anglų, jidiš ir rusų kalbomis buvo išleistas nedidelės apimties informacinis leidinys „Panerių muziejus“ (Vilnius, 1966). Jame pateikiama vykdyto masinio žmonių naikinimo Vilniuje Antrojo pasaulinio karo metais apžvalga, muziejaus ekspozicijos anotacijos. Apie Panerių memorialą yra rašoma informaciniuose leidiniuose „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas“, „Holokausto Lietuvoje atlasas“ (Vilnius, 2011). Panerių tragedija aprašyta žurnalisto Stasio Bistricko knygoje „Ką ošia Panerių pušys“. Čia pateikiami liudininkų atsiminimai, dokumentų ištraukos. Taip pat pateikiamos lenkų žurnalisto dienoraščio ištraukos, lakoniškai liudijančios apie vykusias žudynes. Visas dienoraštis išleistas atskira knyga. Tai Kazimiero Sakovičiaus (Kazimierz Sako-wicz, 1894–1944) knyga „Panerių dienoraštis 1941–1943 m.“ Knyga taip pat išleista anglų kalba „Ponary diary, 1941–1943: a bystander's account of a mass murder“ (New Haven; London, 2005). Beje, 2004 m. sukurtas filmas apie Panerių tragediją „Iš miško“ (rež. Limor Pinhasovas ir Yaronas Kaftoris). Tai filmas apie žmones, gyvenusius šalia žiaurios realybės ir dabar galinčius prisiminti, paliudyti ar paneigti svarbius faktus iš Kazimiero Sakovičiaus „Panerių dienoraščio“. Ypač daug apie tragiškus Panerių įvykius yra rašiusi buvusi vilnietė, Armijos Krajovos ryšininkė, lenkų pedagogė ir visuomenės veikėja Helena Paserbska. Lenkijoje išleistos jos knygos „Ponary: największe miejsce kaźni koło Wilna“, „Wileńskie Ponary“, „Ponary i inne miejsca mę-czeństwa Polaków z Wileńszczyzny w latach 1941–1944“ (Łowicz, 2005). Ypač didelės apimties monografija „Wileńskie Ponary“, kurios tikslas yra įamžinti atminimą tūkstančių šioje vietoje hitlerininkų nužudytų lenkų. Remiantis atsiminimais, taip pat Lenkijos ir Lietuvos archyvų medžiaga, pasakojama apie sudėtingus to meto lenkų, pogrindinių organizacijų narių, taip pat Armijos Krajovos karių ir

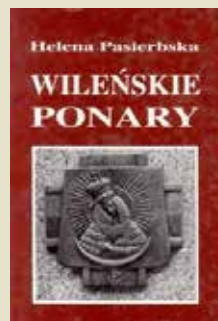
įkaltais paimtų inteligentijos atstovų likimus. Leidinyje rašoma apie šių žmonių kalinimą Lukiškėse ir daugelio iš jų nužudymą Paneriuose. Vienas knygos skyrius skirtas žydų žudynėms Paneriuose. Rašoma apie Panerių memorialą. Pridedama kai kurių archyvinių dokumentų kopijų. Taip pat apie Panerius – masinių žudynių vietą – rašoma muziejininkų Genricho Agranovskio ir Irinos Guzenberg vadovuose po Vilnių – Lietuvos Jeruzalę.

Yra leidinių, kuriuose rašoma apie Panerių lankytinus objektus. Skulptūros, esančios Paneriuose, aprašytos ir jų nuotraukos pateikiamos Jolantos Marcišauskytės-Jurašienės vadove „Vilniaus skulptūrų kelias“. Yra publikacijų apie technikos paminklus, esančius Paneriuose. Apie Panerių geležinkelio tunelį galime paskaityti knygoje „Įdomiausi Lietuvos technikos paminklai“ (Vilnius, 2013). Įdomus Arūno Ivaškevičiaus straipsnis apie senąjį Vilnius – Kaunas kelią ties Paneriais. Šiame straipsnyje yra pateikiama ir kitų Panerių istorijos faktų. Faktų apie Panerius pateikiama ir Liudviko Giedraičio straipsnyje, aprašančiame pažintinį žygį po Panerius, spausdintą „Šiaurės Atėnuose“. Gamtos paminklas – Panerių erozinis kalvynas aprašytas gamtininko Gedimino Isoko knygoje „Lietuvos gamtos paminklai“.

Vietovė atsispindi ir grožinėje literatūroje. Paneriai minimi lenkų rašytojo Felikso Aleksandro Bernatavičiaus (Bernatowicz, Feliks Aleksander Geisztowt, 1786–1836) istoriniame romantiniame romane „Pajauta, Lizdeikos duktė, arba Lietuviai XIV amžiuje“, išverstame į lietuvių kalbą ir išleistame JAV 1898 ir 1911 m. Čia pasakojama, kad Paneriuose buvusi pastatyta pirmoji Lietuvoje katalikų šventovė. Žymus fotografas Janas Bulhakas (Bulhak) knygoje „Vilniaus peizažas“ vaizdžiai pasakoja apie savo kelionę tarpukario metais per Panerius į Trakus, perteikdamas Panerių apylinkių gamtos grožį. Jis rašo, kad „kopyčia, kaip legendinis sargybos bokštas, vieniša stūkso miške ant kalvos [...] Prie kopyčios vedančio kelio serpantinas ropščiasi kalvos šlaitu kaskart aukščiau virš aplinkinio kraštovaizdžio, pajvairinto sodybu, daržų, miškelių dryžiais ir puikiais Neries vingiais“. Išleista Irenos Vyšniauskaitės-Šuminienės knyga „Žmonės prie tunelio“ (Vilnius, 2015). Poetai Vladas Mozūriūnas (rink. „Vilniaus etiudai“), Vytautas Sirijos Gira (rink. „Vilniaus mūrai“), Algirdas Skinkys (rink. „Medžių pėdos“), Vytautas Skripka (rink. „Pervaža“) ir daugelis kitų yra paskyrę Paneriams eilėraščių.

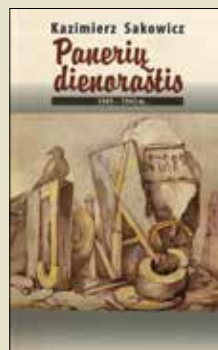
Bistrickas, Stasys. Ką ošia Panerių pušys. – Vilnius, 1977. Knygos viršelis

Pasierbska, Helena. Wileńskie Ponary. – Gdańsk, 1996. Knygos viršelis

Tomkiewicz, Monika. Zbrodnia w Ponarach, 1941–1944. – Warszawa, 2008. Knygos viršelis

Sakowicz, Kazimierz. Paneriu dienoraštis, 1941–1943 m. – Vilnius, 2012. Knygos viršelis

Literatūra

Atminimo knyga = Книга памяти = Gedenkbuch: Antrojo pasaulinio karo karių kapinių Lietuvoje albumas. – Vilnius, 2006, p. 59-60: iliustr.

Bistrickas, Stasys. Ką ošia Panerių pušys. – Vilnius, 1977. – 47 p., [8] iliustr. lap.: iliustr.

Buchaveckas, Stanislovas. Pėsčiomis po gimtąjį kraštą. – Kaunas, 1989, p. 49-52.

Bulhak, Jan. Vilniaus peizažas: fotografo kelionės. – Vilnius, [2006], p. 83-93.

Drėma, Vladas. Dingęs Vilnius = Lost Vilnius. – Vilnius, 1991, p. 370-372.

Dumalakas, Arūnas. Prie Gariūnų aptiko piliakalnį: [apie archeologo Vykintas Vaitkevičiaus Panerių kalvynę aptiktą iki šiol nežinomą piliakalnį]. – Iliustr. // Sostinė. – 2014, liep. 19, p. 3.

Giedraitis, Liudvikas. Šikšnosparnių, žudynių, mūšių, smuklių ir plėšikų paneriais: žygis Vilniuje: Žemieji Paneriai – Aukštieji Paneriai – Žemieji Paneriai (9-10 km). – Iliustr. // Šiaurės Atėnai. – 2011, birž. 24, p. 10-11.

Gocentas, Vytautas. Vainikas Jagomastams Vilniaus Paneriuose. – Iliustr. // Ramuva. – 1997, Nr. 3, p. 109-110.

Isokas, Gediminas. Lietuvos gamtos paminklai. – Vilnius, 1995, p. 369.

Ivaškevičius, Arūnas. Gyvybės arterija išseko: [apie senąjį kelią Vilnius – Kaunas ties Paneriais]. – Iliustr. // Vilniaus diena. – 2008, kovo 15, p. 9-10.

Jurašienė, Jolanta. Vilniaus skulptūrų kelias / Jolanta Marcišauskytė-Jurašienė. – 2-asis pakoreg. leid. – Vilnius, 2014, p. 351,372.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 16, 38.

Kudaba, Česlovas. Jei iš Vilniaus keliausi: trys turistinės trasos. – Vilnius, 1979, p. 8-9.

Kviklys, Bronius. Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai. – Vilnius, 1989. – T. 1, p. 165-167.

Paneriai. – Iliustr. // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2010. – T. 17, p. 385-386.

Pociūnas, Arvydas. Panerių kautynės 1831 m. birželio 19 d. – Iliustr. // Karys. – 2001, Nr. 9, p. 8-10.

Sakowicz, Kazimierz. Panerių dienoraštis 1941–1943 m. – Vilnius, 2012. – 201, [2] p.: iliustr., faks. – Versta iš rankraščio. – Bibliogr. įž. str. išnašose.

Sirokomič, Vladislavas. Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą. – Vilnius, 1989, p. 31-34.

Sliesoriūnas, Feliksas. 1830–1831 metų sukilimas Lietuvoje. – Vilnius, 1974, p. 303-304, 307-310 ir kt.

Steponkevičius, Juozas. Senasis Vilniaus „brukas“. – Iliustr. // Lietuvos žinios. – 2003, liep. 10, p. 22.

Treščinski, Michal. „Už jūsų ir mūsų laisvę“: jubiliejinis mūšio dėl Vilniaus minėjimas: [apie 1831-ųjų m. sukilimo Panerių mūšio minėjimą Paneriuose]. – Iliustr. // Vilniaus krašto savaitraštis. – 2011, birž. 23-29, p. 6.

Ulevičius, Vladas. Panerių memorialas. – Iliustr. // Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T. 1: Vilnius, p. 73-74.

Adamowicz, Krystyna. Porażka – zwycięstwem siły ducha: [apie paminklo 1831 m. Lietuvos ir Lenkijos sukilėlių atminimui atidengimą Vilniuje, Paneriuose]. – Iliustr. // Kurier Wileński. – 2001, 19 czerwca, p. 3.

Pasierbska, Helena. Ponary: największe miejsce kaźni koło Wilna. – Warszawa, 1993. – 95 p.: iliustr. – Santr. angl. – Bibliogr. išnašose.

Pasierbska, Helena. Wileńskie Ponary. – Gdańsk, 1996. – 409 p.: iliustr., faks. – Wyd. 2 „Ponar – wileńskiej Golgoty“, uzup. – Bibliogr.: p. 303-313 ir išnašose.

Vilnius: 100 memorable sites of Jewish history and culture = Vilne: ondenkerter fun der jidišer gešichte un kultur. – 2nd ed. – Vilnius, 2006, p. 30-32.

Аграновский, Генрих. Литовский Иерусалим / Генрих Аграновский, Ирина Гузенберг. – Вильнюс, 1992, p. 59-63.

Аграновский, Генрих. Вильнюс: по следам Литовского Иерусалима: памятные места еврейской истории и культуры: путеводитель / Генрих Аграновский, Ирина Гузенберг. – Вильнюс, [2011], p. 577-603.

Gariūnai

Gariūnai – tai vietovė Vilniaus miesto teritorijoje, priklausanti Panerių seniūnijai. Nuo miesto ją uždengia kalva. Kalvos apačioje vingiuoja Neris su sala ties kalnu.

Kaip teigia Adolfas Valatkevičius, vietovės pavadinimas gali būti kilęs nuo žodžio „garas“.

Pasak vietinių gyventojų, tokį pavadinimą davė šaltinėlis, jo gyvybingasis vanduo, nuo kurio dažnai, ypač atvėsus orams, kyla tiršti garai.

jo gyvybingasis vanduo, nuo kurio dažnai, ypač atvėsus orams, kyla tiršti garai. Galima ir slaviška kilmė – nuo žodžių *gorè* (rus. vargas), *gora* (rus. kalnas).

2004 m. netoli Gariūnų buvo atliekami archeologiniai pilkapių kasinėjimo darbai. Kasinėjo archeologas Vytautas Juškaitis, grupei vadovavo

Laurynas Kurila. Radiniai liudija, kad šioje vietoje dar akmens amžiuje galėjo būti gyvenvietė. Atkasti kapai, apjuosti akmenų vainiku. Kasinėdami pilkapį, archeologai surado įvairių šukių, titnago įrankių ir jų nuolaužų, žalvario papuošalų.

Gariūnų teritorijoje yra vieno seniausių įvažiavimo į Vilnių liekanų. Senovėje šiuo grįstu, griovėtu keliu vežimai dardėdavo iš Trakų ir Kauno, taip pat – iš Jankiškių, Panerių į Gariūnus ir toliau – į Kauno plentą.

Gariūnai daugeliui žinomi kaip didžiausia Vilniaus turgavietė. Dar yra likęs ir kaimas, kurį su turgaviete jungia žvyrelis. Anksčiau šio kelio nebuvo. Kaime liko nedaug gyventojų. Jie gyvena be vandentiekio. Prie kiekvienos sodybos stovi statinės, kurias kelis kartus per mėnesį papildo vandenvėžis.

Gariūnai garsūs savo žvyro karjeru, kuris veikė nuo 1952 m. Čia buvo kasamas žvyras Vilniaus miesto Žirmūnų, Lazdynų statyboms. Buvęs Gariūnų žvyro telkinys – tai paskutinio apledėjimo pakraštyje tirpstančio ledyno vandens srautų suklostyti storoki žvyro sluoksniai. 1983 m. buvusių karjerų teritorijoje, netoli Neries, pastatyta Vilniaus trečioji termofikacinė elektrinė, nutiestas naujas kelias į Lazdynus. Vilniaus termofikacinė elektrinė – trečioji pagal pajėgumą Lietuvos jėgainė. Kartu su Vilniaus antra termofikacine elektrine tai yra didžiausia šilumos gamintoja Lietuvoje. Netoli elektrinės, Jočionių gatvės teritorijoje, bus statoma atliekų deginimo jėgainė, mechaninio biologinio rūšiavimo gamykla.

Nuo 1989 m. Gariūnų dykvietėje įsikūrusi didžiausia Vilniaus prekyvietė, dabar vadinama Gariūnų verslo parku. Tai yra vienas stambiausių smulkiojo ir vidutinio verslo objektų Baltijos regione. Parko teritorijoje pastatytas modernus, didžiulis prekybos pastatas. Verslo parke dirba apie 10 tūkst. smulkaus ir vidutinio verslo atstovų. 1995 m. kino režisierius Arvydas Tarvydas sukūrė trumpametražį filmą „Gariūnų vyrai“ apie pirmaisiais atkurtos nepriklausomybės metais prekiautojais tapusius inžinierius, gydytojus, tarnautojus. Be komercinės prekybinės veiklos Gariūnuose puoselėjamos senos turgaus tradicijos – mugių, švenčių bei teatralizuotų renginių organizavimas. Čia vyksta ir dailės parodos, o nuo 2014 m. organizuojami koncertai. Verslo parke esančioje koncertų salėje pastatytas baltas garsios firmos fortepijonas, kuris tarsi išsklaido daugelio žmonių sąmonėje susiformavusį stereotipą apie Gariūnus tik kaip apie turgaus vietą.

Gariūnus supa miškas. Tai didelio Panerių miško masyvo pabaiga. Čia gausu įvairios augmenijos ir gyvūnijos. Neries slėnyje, miškingame šlaite tarp Gariūnų ir Titnago gatvių yra saugomas geomorfologinis gamtos paveldo kraštovaizdžio objektas – Gariūnų sufozinis cirkas. Tai geologinis 0,8 ha ploto darinys, susiformavęs šiaurės vakarinėje Panerių erozinio kalvyno kraštovaizdžio draustinio dalyje (netoliese yra sala upės vagoje). 1996 m. objektas paskelbtas saugotinu.

Literatūros apžvalga

Apie Gariūnus literatūros yra mažai. Mokytoja Elena Valančienė knygoje „Geografijos pamoka ekskursijoje“ trumpai supažindina su vietove. Apie Gariūnų kaimelį, gyventojų kasdienybę galime paskaityti žurnalistų reportažuose, spausdinamuose periodiniuose leidiniuose. Ypač įdomiai vietovę aprašė inžinierius Adolfas Valatkevičius. Nors Gariūnai etnografinės ir architektūrinės vertės neturi, bet apie gamtos grožį jau XX a. pr. labai vaizdžiai rašė žymus fotografas Janas Bulhakas (Jan Bułhak) savo užrašuose iš 1931–1936 m. kelionių po Vilniją. Jie spausdinami knygoje „Vilniaus peizažas“. Pasak autoriaus, nuo Gariūnų kalno viršūnės atsiveria „*bekraštė, kvapą gniaužianti panorama, pasakiškos didybės tolumos. Apspangsta akys ir sutrinka apžavėtos mintys. Prie mūsų kojų guli paslikas visas pasaulis, kerintis linijų, formų, spalvų eldorado, ir, regis, trūksta tik juodos*

Gariūnų verslo parkas

Kelias ties Gariūnais

Vilniaus trečioji šiluminė elektrinė

šėtono figūros iš biblinio Gustavo Dore medžio raižinio, sparnuota ranka rodančio į tolį ir šnibždančio klastingus pažadus...“. Daugiausiai apie Gariūnus rašoma kaip apie prekybos vietą, verslo centrą. Danų kultūros antropologė Pernille Hohnen, 1994 m. atvykusi į Lietuvą tyrinėti, kaip žmonės kultūriškai ir socialiai išgyvena ekonominius ir politinius pokyčius po valstybingumo atgavimo, daktaro disertacijos temai pasirinko Gariūnų turgų. Mokslininkės tyrimai paskelbti leidinyje „Lietuvos etnologija“. Apie Gariūnų turgavietę 2008 m. išleistas Leono Juodvalkio fotografijų albumas „Gariūnai“, kuriame įamžinta šio turgaus kasdienybė.

Juodvalkis, Leonas. Gariūnai. – [Vilnius], 2008. Knygos viršelis

Literatūra

Bulhak, Jan. Vilniaus peizažas. – Vilnius, 2006, p. 86-87.

Hohnen, Pernille. Gariūnų marginalizacija: turgaus kultūrinė antropologija: [Vilnius]. – Santr. angl. – Bibliogr.: 22 pavad. // Lietuvos etnologija. – T. 1 (2001), p. 63-83.

Juodvalkis, Leonas. Gariūnai: [fotoalbumas]. – [Vilnius], 2008. – 213 p.: iliustr.

Kuizinaite, Milda. Gariūnų senbuviai į miestą žvelgia iš aukštai: ant kalvos šalia turgavietės įsikūrę gyventojai iki šiol rūpinasi daržais ir gyvuliais. – Iliustr. // Lietuvos rytas. – 2006, rugs. 30, priedas „Sostinė“, p. 1-2.

Kuizinaite, Milda. Kapavietės radiniai primena skurdžią senovės žmonių buitį. – Iliustr. // Lietuvos rytas. – 2004, rugpj. 11, priedas „Sostinė“, p. 8.

Šėduikis, Ramūnas. Baltoji gulbė - Gariūnų simbolis?...: [pokalbis su Gariūnų verslo parko vadovu R. Šėduikiu / kalbėjosi] Ferdinandas Kauzonas. – Iliustr. // Mūsų Respublika. – 2014, spal. 10-16 (Nr. 20), p. 3.

Valančienė, Elena. Geografijos pamoka ekskursijoje. – Vilnius, 1997, p. 20.

Valatkevičius, Adolfas. Gariūnai, kurių nemato prekeiviai. – Iliustr. // Lietuvos aidas. – 1995, liep. 28, p. 13.

Liudvinavas

Liudvinavas – Vilniaus miesto dalis, esanti miesto pietvakariuose, į rytus nuo Trakų Vokės. Vakaruose pro Liudvinavą teka Vokė (Neries intakas), rytuose už 1,5 km prasideda Panerių miškas.

Vietovardis *Liudvinavas*, manoma, yra asmenvardinės kilmės. Tuo vardu buvo vadinamas šioje vietoje buvęs kaimas.

Senovėje Liudvinavas buvo režinis kaimas. Publicistas, žurnalistas Vincas Uždavinys, daug keliavęs po Vilniaus apylinkes, minėjo šią vietovę. Čia sovietmečiu buvo Mičiurino vardo kolūkis, garsus daržininkystės produkcija. Tada abipus grįstos akmenimis kaimo gatvės viena greta kitos tęsėsi pirkios ir ūkio trobesiai. Kitame kaimo gale, prie geležinkelio, stovėjo dviejų aukštų mokykla. 1969 m. Liudvinavas prijungtas prie Vilniaus miesto.

**Senovėje
Liudvinavas
buvo režinis
kaimas.**

Ir dabar ši Vilniaus miesto gyvenvietė labiau primena kaimą. Dauguma Liudvinavo gatvės namų yra mediniai. Prie namų žmonės turi daržus, gano gyvulius. Šalia nedidelių sklypų veikia pramonės įmonės: asfaltbetonio gamybos įmonė, keli autoservisai, chemikalų sandėliai. Pagrindinė Liudvinavo

gatvė, pavadinta taip pat, kaip ir vietovė, driekiasi vieną kilometrą aštuonis šimtus metrų. Čia yra maisto produktų parduotuvės, stovi medinė Liudvinavo pagrindinė mokykla. Į šią lenkų ir rusų mokyklą susirenka vaikai ir iš aplinkinių gyvenviečių: Gurelių, Trakų Vokės, Naujakiemio. Liudvinavo senbuviai pasakoja, kad XX a. pradžioje toje vietoje, kur dabar yra medinė Liudvinavo pagrindinė mokykla, buvusi bažnyčia. Bažnyčia nebuvo pašventinta, todėl žmonės ją patys nugriovė. Dabar gyventojai važiuoja į Trakų Vokės Švč. Mergelės Marijos koplyčią. Kadaiše kaime buvo ir paštas, biblioteka, medicinos punktas. Vokiečių okupacijos metais partizanai ties Liudvinavu nuvertė nuo bėgių vokiečių karių ešeloną.

2014 m. Liudvinave gyventojų iniciatyva, kaip tikėjimo simbolis, buvo pastatytas kryžius su Dievo Motinos skulptūrele. Tai jau trečias pašventintas kryžius šioje vietovėje. Liudvinavo gyvenvietės ribas ženklina du kryžiai: vienas – metalinis, kitas – medinis. Kai medinis kryžius ėmė nykti, gyventojai ėmėsi gelbėjimo iniciatyvos ir pastatė naują.

2012 m. Liudvinave buvo įrengtos pirmosios Vilniuje gyvenėlių kapinės. Prie šių kapinių yra privažiavimas nuo Lenvario gatvės, yra kelio nuorodos ir informacinės lentelės.

Literatūros apžvalga

Apie Liudvinavo vietovę mažai rašyta. Labai trumpai rašoma „Mažajoje lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“. Keliautojo, publicisto Vinco Uždavinio knygelėje „Po Vilniaus apylinkes“ yra ir senojo Liudvinavo kaimo nuotrauka. Reportažus apie šių laikų gyvenimą yra parengę rašytojas Eugenijus Danilevičius, žurnalistė Ligita Valonytė. Apie naujo kryžiaus pašventinimą rašė žurnalistė Irena Mikulevič.

Buvusio kaimo gatvė

Liudvinavo kryžius

Liudvinave

Literatūra

Danilevičius, Eugenijus. Kaimas, virtęs sostinės gatve: [apie Liudvinavo gyvenvietę]. – Iliustr. // Vakarinės naujienos. – 1979, rugs. 18.

Liudvinavas // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – Vilnius, 1968. – T. 2, p. 465.

Maciejauskienė, Vitalija. Vilniaus miesto vietovardžiai // Mūsų kalba. – 1973, Nr. 6, p. 4-5.

Uždavinys, Vincas. Po Vilniaus apylinkes. – Vilnius, 1958, p. 71.

Valonytė, Ligita. Liudvinavo senbuvų gyvenimas verda dviejų kilometrų ilgio gatvėje: [apie Liudvinavo gyvenvietę]. – Iliustr. // Lietuvos rytas. – 1999, rugs. 1, priedas „Sostinė“, p. 8.

Mikulewicz, Irena. Znak wierności Bogu: w Ludwinowie poświęcono nowy krzyż. – Iliustr. // Tygodnik Wileńszczyzny. – 2014, 29 maja-4 czerwca (nr. 22), priedas „Rota“, p. 1, 5.

Trakų Vokė

Trakų Vokė yra Vilniaus miesto dalis, gyvenvietė, esanti į pietvakarius nuo miesto centro, prie kelio Vilnius–Trakai. Rytiniu pakraščiu teka Vokė, Neries intakas.

Vietovė pavadinta pagal pro ją tekančią Vokės upę. Vietovardis susijęs su Vytauto Didžiojo laikais į Lietuvą atsikėlusiais

**XIX a. viduryje
Trakų Vokės
dvarą įsigijo
Juozapas
Tiškevičius iš
Voložino.**

totoriais. Kaip rašo menotyrininkė Birutė Vitkauskienė, Peterburgo universiteto tiurkų literatūros profesorius Antonijus Muchlinskis (Muchliński), vienas pirmųjų ėmėsis tyrinėti Lietuvos totorių archyvas, teigė, kad Vokė (lenk. *Waka*, arab. *Wakja*) – tai viena iš nedaugelio vietovių, kurioje totoriai gyveno kompaktiškai ir

turėjo didelę mečetę. *Wakja* – arabiškai reiškia „atsitikimas“, „įvykis“. Tačiau kokiam kontekste ši reikšmė pavartota vietovės pavadinime – nepaaiškinta. Išlikusi ir legenda, kurioje gyvenvietės pavadinimas siejamas su viena iš šešių laumių, vardu Trakų Vokė.

Istoriniai šaltiniai liudija, kad pirmą kartą Vokės vardas paminėtas 1375 m., kai pro šią vietovę žygiavo kryžiuočių kariuomenė. Tuo metu vyko Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir

kryžiuočių ordino kariuomenės mūšis. 1396–1397 m. Vytautas Didysis čia apgyvendino mūšiuose paimtus totorių belaisvius. Iš išlikusių dokumentų matyti, kad žemės valda Vokė – dabartinės Trakų Vokės dalis – priklausė totoriui Atikiezui Bezgimovičiui (Biezigimowicz), kurią jis gavo iš savo žmonos, bet jam mirus be paveldėtojų, atiteko totoriui Abrahamui Zavackiui (Zawacki), o šis XVII a. pradžioje ją pardavė tuometiniam LDK arklininkui Povilui Sapiegai. Sapiegos Trakų Vokę valdė iki XVIII a. pabaigos. Vėliau ji priklausė didikams Dombrovskiams. XIX a. viduryje Trakų Vokės dvarą iš tuometinio savininko Liudviko Dombrovskio įsigijo Juozapas Tiškevičius iš Voložino. 1850 m. šioje vietoje Tiškevičiams priklausiusios valdos sudarė 4735 dešimtines žemės ir, be medinio dvaro su parku, apėmė to paties pavadinimo palivarką, taip pat devynis kaimus ir vieną bajorkaimį. Po Juozapo Tiškevičiaus mirties dvarą paveldėjo jo sūnus, Vilniaus bajorų maršalka, Jonas Vitoldas Emanuelis Tiškevičius. Tada ir buvo pastatyti rūmai ir kiti dvaro pastatai, išlikę iki mūsų dienų. Valdant Jonui Tiškevičiui dvaras klestėjo. Iš Trakų Vokės dvaro buvo nutiesta viena pirmųjų Lietuvoje telefono linija, įrengtas parkas, iškasti tvenkiniai. Grafas rūpinosi žemės ūkiu, sodininkyste, bitynais. Vokė garsėjo pokyliais ir puikia virtuve. Seniausi dokumentiniai įrašai patvirtina, kad ant

Trakų Vokės rūmai

dvaro stalo buvo patiekiami otai su olandišku užpilu, karštai paruošta ėriena, jerubės, fazanai ir kiti prabangūs patiekalai. Po J. V. E. Tiškevičiaus mirties dvaras atiteko jo sūnui Jonui Juozapui Tiškevičiui. Dvaro paveldėtojas domėjosi teatru, istorija, kaupė knygas ir gausino rūmų biblioteką. Dar šiandien Vokės gyventojai prisimena anekdotu tapusią istoriją, kai uždusęs liokajus pranešė grafui, jog į biblioteką įsibrovęs vagis. Susidomėjęs grafas paklausė: „Įdomu, ką jis skaito?...“ Jonas Tiškevičius mėgo keliauti. 1890 m. kartu su lenkų rašytoju, tuo metu Varšuvos laikraščio „Słowo“ redaktoriumi Henriku Senkevičiumi (Henryk Sienkiewicz) išvyko į Afriką. Rašytojas išpareigojo šiame laikraštyje spausdinti kelionės įspūdžius, kurie vėliau buvo išleisti atskira knyga „Laiškai iš Afrikos“ (1892 m.). Jonas Tiškevičius taip pat rašė laiškus savo šeimos nariams, kuriuos vėliau įrišo į odinius viršelius. Dalį laiškų spaudoje paskelbė 1928 m. dvarininko vaikaitis. Po ankstyvos Jono Juozapo Tiškevičiaus mirties visas turtas atiteko jo mažamečiams vaikams. Vaikų auklėjimu užsiėmė senelė, gyvenanti Lenkijoje, bet stengėsi, kad vaikaičiai kiek įmanoma daugiau laiko praleistų gimtojoje Vokėje. Sulaukęs pilnametystės, dvarą paveldėjo Jonas Mykolas Tiškevičius. Jis buvo paskutinis Vokės savininkas prieškarui. Kare su bolševikais kovėsi Vilniaus ulonų pulke ir buvo apdovanotas „Virtuti militari“ („Už karinę narsą“) ordinu. Ak-

tyviai dalyvavo įvairiose veiklose. Buvo Dvarininkų sąjungos narys, Pramonės ir prekybos rūmų patarėjas, Vilniaus labdarybės draugijos ir kitų organizacijų, kurių iniciatyvas rėmė finansiškai, narys. Po jo ankstyvos žūties lėktuvo katastrofoje dvaro paveldėtojais tapo trys nepilnamečiai vaikai, tačiau kilęs Antrasis pasaulinis karas sujaukė dvaro paveldėjimo seką, nukentėjo ir dvaro rūmai.

Sovietų okupacijos metais Vokė buvo apylinkės centras. Čia veikė 1958 m. įsteigtas Lietuvos žemdirbystės mokslinio tyrimo instituto Vokės filialas ir jo eksperimentinis ūkis. Trakų Vokėje buvo įsikūrusi agrometeorologijos laboratorija, stebinti gamtos reiškinius, žuvivaisos įmonė. Čia, dar 1880–1885 m., pagal žinomo ichtiologo Mykolo Girdvainio projektą įrengtuose tvenkiniuose, dirbtiniu būdu būdavo veisiami sykai. Tuo laikotarpiu buvo pastatyta mokykla, vaikų darželis, kultūros namai. 1996 m. Trakų Vokės gyvenvietė prijungta prie Vilniaus.

Trakų Vokė įžymi neoklasicistinio stiliaus grafų Tiškevičių rūmais, išlikusiais dvaro pastatais, parku. Viena žymiausių lankytinų vietų yra Trakų Vokės dvaro sodyba. Sodybai priklausė rūmai, oficina, virtuvė-skalbykla, ūkvedžio namas, kluonas, svirnas, šulinys, signalinis bokštas, arklidė, sargo namelis. Rūmai pastatyti pagal italų architekto Leonardo Markonio (Leandro Jan Ludwik Marconi) projektą. Vokės rūmai architektūrinėmis formomis priminė karališkąją Stanislovo Augusto Lazienkų Varšuvoje rezidenciją. Pagrindinį Vokės rūmų fasadą centre akcentuoja įgilintas portikas su dviem kolonomis. Jonas Vitoldas Tiškevičius iš Voložino rūmų čia perkėlė istorines ir šeimos relikvijas, įsteigė biblioteką, sukauptė XIX amžiaus Vakarų Europos dailininkų drobių kolekciją, Paryžiaus aukcione įsigijo senovinių gobelenų. Vokės rūmų frontoną puošė skulptūros, kurių viena simbolizavo bitininkystę, kita – žvejybą. Dvarą juosė didžiulė plytų tvora su pseudogotikinio-rytietiško stiliaus vartais bei urnomis. Dvaro sodybos puošnumą ir plano elementus patvirtina išlikusios keturios prancūzų kraštovaizdžio kūrėjo Eduardo Fransua Andrė (Edouard François Andrė) šeimos archyvuose išsaugotos 1898 m. nuotraukos iš Trakų Vokės.

Trakų Vokės dvaro ansamblis nukentėjo karo metais ir sovietmečiu. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, buvo išgrobstyti Trakų Vokės rūmų paveikslai, baldai, kiti vertingi daiktai. Karo metais dvare

gyveno vokiečių atkelti kolonistai iš Olandijos. Po karo rūmų išorinė puošyba buvo sunaikinta. 1945 m. dvaras tapo Ministrų Tarybos vila, o vėliau – Dotnuvos žemdirbystės instituto Vokės filialu. 1970–1978 m. dvaro rūmai buvo restauruoti, atkurti kai kurie rūmų interjero elementai (archit. Alfonsas Lagunavičius, Jonas Zibolis). Šiandieniniame dvaro ansamblyje yra išlikę rūmai, puošti kolonomis, varpinė su dviem bokšteliais, koplyčia ir kiti pastatai. Taip pat išlikusi sodybos tvora (ją sudaro apie trijų metrų aukščio plytų mūro kolonos), virš kurios yra metalinė ornamentuota tvorelė. Nuo 2002 m. Trakų Vokės dvaras pasitikėjimo teise buvo atiduotas Lietuvos bajorų karališkajai sąjungai, tačiau, dėl nesugebėjimo tvarkytis ir tinkamai prižiūrėti, dvaras perduotas Vilniaus savivaldybei. Šiuo metu dvaras atidarytas visuomenei ir ieškoma lėšų jam restauruoti. Dvaras lankomas šalies gyventojų, traukia užsieniečius, meno kūrėjus.

Dvaro sodybos ansamblio pakraštyje, į vakarus nuo pagrindinių vartų, yra grafų Tiškevičių pastatyta neogotikinė koplyčia. Tai vienas pirmųjų ansamblio pastatų. Koplyčios frontoną puošia keturios šventųjų skulptūros. Koplyčios viduje, ant grindų, iš įvairiaspalvių mozaikinių elementų sudėtas didžiulis Tiškevičių herbas. Ši koplyčia buvo Tiškevičių mauzoliejus. Įėjimą į koplyčios kriptą puošia dvi klasikinės vazos. Kriptoje įrengti trys paaukštinimai, ant kurių stovi sarkofagai su grafų Tiškevičių palaikais. 1939 m. aviakatastrofoje žuvęs grafas Jonas Mykolas Tiškevičius palaidotas šalia koplyčios. Šiuo metu koplyčioje, kuri vadinasi Švč. Mergelės Marijos koplyčia, vyksta pamaldos. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, aktyvūs tikintieji pasirūpino, kad pastatui būtų grąžintos bažnyčios funkcijos. Dabar Trakų Vokės gyventojai rūpinasi koplyčios, kuri kartu yra ir Tiškevičių mauzoliejus, atnaujinimo darbais.

Dvaro ansamblyje yra ir kitų įdomių statinių. Seniausias jų – oficina, statyta XIX a. pabaigoje. Po karo joje veikė mokykla. Taip pat išlikusi neoklasicistinio stiliaus virtuvė, skalbykla, medinė klėtis, vandens bokštas. Į bokšte įrengtus du katilus vanduo tekėdavo dideliais ketaus vamzdžiais iš šaltinio tvenkinio, o paskui – į rūmus ir į arčiau esančius pastatus, kur buvo įtaisyti vandens čiaupai. Tik 1967 m. nustota naudotis vandens bokštu, kai buvo įrengtas kitas vandentiekis. Vienas įdomiausių dvaro statinių – H raidės formos arklidės, uždengtos aukštu laužytu mansardiniu stogu. Arklidėse yra erdvus

Tiškevičių dvaro vandens bokštas

Koplyčia – Tiškevičių mauzoliejus

Vokės upė

vidaus kiemas. Išlikusios arklidės vienintelės Lietuvoje, turinčios neobaroko bruožų. Arklidės buvo skirtos važiuojamiesiems arkliais ir karietoms laikyti.

Priešais rūmus įrengtas Trakų Vokės parkas, turintis architektūrinę ir kraštovaizdinę vertę. Parką 1898–1900 m. suprojektavo iš Prancūzijos pakviestas garsus kraštovaizdžio architektas, botanikas Eduardas Fransua Andrė su sūnumi Renė. Įrengus naują parką, jį prižiūrėjo gerai apmokyti sodininkai. Parko lankytojai buvo ne tik grafo šeima. Vasarą Trakų Vokės parką lankydavo svečiai iš Vilniaus ir Varšuvos, poilsiautojai ir artistai. Vietiniams gyventojams buvo nustatyta lankymo tvarka ir laikas. Iki šių dienų išliko kai kurie ankstesni parko planavimo elementai: du lapuočių medžių tuneliai, takai ir takų posūkiai, grakštūs neogotikinio stiliaus vartai. Už parko takai vedė į natūralų miškelį, kuris, Tiškevičiams valdant, buvo aptvertas rąstelių tvora ir naudojamas medžioklei. Parke gausu eglių, pušų, prie tvenkinio auga 30 m aukščio ir 1 m storumo ąžuolai, stambūs klevai. Rūmų link veda sena liepų alėja, kurios gale atsiveria erdvus parteris su fontanu ir už jo esantys rūmai. Už rūmų yra graži erdvė, besibaigianti terasa su baliustrada. Iš čia takeliais galima nusileisti prie tvenkinių. Netoliese yra išlikęs tašytų akmenų šaltinio statinys su nedideliu

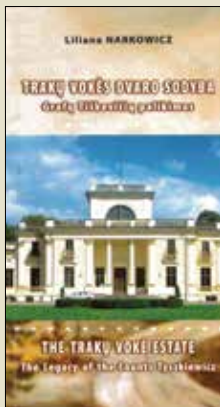
baseinėliu. Čia pat šniokščia srauni, vingiuota, akmenuota Vokė, kurioje plaukioja baidarių mėgėjai. Parke yra granito plokštė su iškalto įrašu, įamžinančiu parko įkūrimo datą (1900) ir įkūrėją Joną Vitoldą Tiškevičių. 1958 m. parkas paskelbtas valstybės saugomu, o 1986 m. – respublikinės reikšmės gamtos paminklu.

Trakų Vokė savo gražia gamta, kultūros paveldu vilioja meno žmones. 2006 m. Trakų Vokėje menininkai ėmė kurti skulptūrų parką. Skulptūrų parko įkūrimo iniciatorius ir darbų autorius – dizaineris, tapytojas Ojaras Mašidlauskas. Šiandien Trakų Vokėje vyksta tarptautiniai meno plenerai „Menas paveldui“, kurių idėja yra per meną atskleisti vietovės istoriją ir išryškinti aplinkos grožį. 2014 m. įvyko jau vienuoliktasis meno pleneras. Menininkų sukurti darbai pristatomi dvaro sodybos rūmuose. Vėliau jie papildė čia kaupiamą meninių darbų kolekciją, kurioje yra apie 100 vertingų tapybos kūrinių.

Literatūros apžvalga

Apie Trakų Vokę, jos savininkus, įžymias istorines vietas yra nemažai literatūros. Daugiausia yra rašiusi istorikė dr. Liliana Narkovič (Narkowicz). Minėtina jos knyga „Tyszkiewiczowie z Waki“ (Warszawa, 2010). 2012 m. istorikė išleido monografiją „Trakų Vokė ir Tiškevičių šeima“, skirtą Trakų Vokės dvaro savininkų Tiškevičių giminei. Čia lietuvių, lenkų, anglų kalbomis pateikiama dvaro ir vietovės istorija. Autorė naudojos šaltiniais iš Lietuvos valstybės istorijos archyvo. Taip pat išleisti L. Narkovič leidiniai „Vokės dvarvietės istorija“ (Vilnius, 2015), „Trakų Vokės dvaro sodyba: grafų Tiškevičių palikimas“ (Vilnius, 2015). Labai įdomus ir išsamus menotyrininkės Birutės Rūtos Vitkauskienės straipsnis apie Trakų Vokės dvarą. Jame aptariami istoriniai dvaro tyrimai, paminėti pirminiai archyviniai šaltiniai, kurie tiksliai atskleidžia svarbiausius dvaro istorijos etapus ir jo savininkų kaitą. Straipsnyje plačiai aprašyta Sapiegų valdoma Vokė. Kraštovaizdžio architektė Elena Brundzaitė-Baltrus parengė XX a. 8-ojo dešimtmečio fotografijų albumą „Romantizmą menantys parkai“ (Vilnius, 2014), kuriame yra informacijos apie Trakų Vokės parką. Plačiai apie Trakų Vokės dvaro sodybą ir parką galima paskaityti „Kultūros paminklų enciklopedijoje“. Čia aprašytas kiekvienas išlikęs dvaro pastatas, pateikti patalpų planai. Gausiai iliustruotame leidinyje „153 įdomiausi Lietuvos dvarai“ rasime daug dvaro nuotraukų

ir istoriją. Apie Trakų Vokės dvarą ir parką rašoma žurnalistės, dvarų žinovės Ingridos Semaškaitės knygoje „Dvarai: spindesys ir skurdas“, „Lietuvos pilys ir dvarai“, „Atgimę dvarai“, gamtininko Gedimino Isoko knygoje „Lietuvos gamtos paminklai“. Parkas aprašomas ir dendrologo Laimučio Januškevičiaus knygoje „Po gražiausius Lietuvos dvarų parkus“, taip pat gamtininko Gedimino Isoko knygoje „Lietuvos gamtos paminklai“. Parko kūrimo istoriją, tyrinėjimus, raidą rasime kraštovaizdžio architektės Vaivos Deveikienės straipsniuose. Apie Trakų Vokę yra informacijos lietuvių enciklopedijose, kelionių vadovuose po Lietuvą. Rašytojo Eugenijaus Danilevičiaus knygelėje „Po Vilniaus apylinkes“ plačiau rašoma apie sovietinį Trakų Vokės laikotarpį. Trakų istorijos muziejus atskira knyga išleido Trakų Vokės savininko, grafo Jono Tiškevičiaus (1867–1903) laiškus iš jo kelionės į Afriką „Laiškai iš Zanzibaro 1891 m. = Listy z podróży do Zanzibaru 1891 r.“ (Trakai, 2010). Knygoje yra kelionėje darytų nuotraukų, J. Tiškevičiaus portretas, laiškų faksimilių. Laiškai atskleidžia išsilavinusią asmenybę. Legendas apie gyvenvietės pavadinimo kilmę rasime kraštotyrimo Broniaus Kviklio leidinyje „Mūsų Lietuva“, taip pat knygoje „Legendos pasakoja“.

Narkowicz Liliana. Trakų Vokės dvaro sodyba: grafų Tiškevičių palikimas. – Vilnius, 2014. Knygos viršelis

Literatūra

Brundzaitė-Baltrus, Elena. Romantizmą menantys parkai: [XX a. 8-ojo dešimtmečio fotografijų albumas]. – Vilnius, 2014, p. 114-117.

Danilevičius, Eugenijus. Po Vilniaus apylinkes. – Vilnius, 1986, p. 4.

Deveikienė-Mačiulytė, Vaiva. Eduardo André Lietuvoje kurtų parkų istorinės ir meninės raidos tyrimai: naujausi faktai, atradimai ir įžvalgos / Vaiva Deveikienė, Steponas Deveikis. – Iliustr. – Santr. angl. – Bibliogr.: 38 pavad. // Urbanistika ir architektūra. – 2011, Vol. 35, no. 3 (september), p. 184-199.

Deveikienė-Mačiulytė, Vaiva. Trakų Vokės dvaro sodyba parkotyros ir parkotvarkos žvilgsniu / Vaiva Deveikienė, Steponas Deveikis // Žemėtvarka ir hidrotechnika. – 2005, Nr. 4, p. 59-65.

Gustaitis, Rolandas. Trakų Vokės dvaras. – Iliustr. // 153 įdomiausi Lietuvos dvarai. – Kaunas, 2011. – P. 194-197.

Isokas, Gediminas. Lietuvos gamtos paminklai. – Vilnius, 1995, p. 387-389.

Januškevičius, Laimutis. Po gražiausius Lietuvos dvarų parkus. – Kaunas, 2010, p. 288-291.

Kviklys, Bronius. Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai. – Vilnius, 1989. – T. 1, p. 222-223.

Legendos pasakoja. – Kaunas, 2008, p. 142, 144.

Narkowicz, Liliana. Trakų Vokė ir Tiškevičių šeima = Waka Trocka i ród Tyszkiewiczów = Traku Voke and the Tyszkiewicz family. – Vilnius, 2012. – 64 p.: iliustr., portr.

Rupeikienė, Marija. Trakų Vokės dvaro sodyba. – Iliustr. // Kultūros paminklų enciklopedija. – T. 1, d. 2: Rytų Lietuva. – Vilnius, 1998, p. 341-347.

Semaškaitė, Ingrida. Atgimę dvarai. – Vilnius, 2012, p. 245-247.

Semaškaitė, Ingrida. Dvarai: spindesys ir skurdas: Lietuvos dvarų likimai. – Vilnius, [2008], p. 308-310.

Vitkauskienė, Birutė Rūta. Trakų Vokė: seniausia vietovė ir dvaro istorija // Edouard'o André šiaurės parkų kelias: istoriniai parkai Lietuvoje: funkcija, meninė raiška, paveldo gaivinimas: tarptautinės konferencijos mokslo darbai. 2011. – Vilnius, 2012, p. 47-62.

Vaidotai

Vaidotai – pietinė Vilniaus miesto dalis, esanti kairiajame Vokės (Neries intako) krante. Tai buvusi pietvakarinė Vaidotų kaimo dalis (kita gyvenvietės dalis priklauso Vilniaus rajono Pagirių seniūnijai). Pietuose ribojasi su Pagiriais ir Keturiasdešimt Totorių, vakaruose su Metropolisiu ir Daniliškėmis.

Vaidotai – sena gyvenvietė, istoriniuose šaltiniuose paminėta 1375 m. Vietovės istorija labai susipynusi su Baltosios

Vaidotai – sena gyvenvietė, istoriniuose šaltiniuose paminėta 1375 m.

Vokės, kuri priklausė Vaidotų apylinkėms, istorija. Čia buvusios Radvilų ir Žmijovskių-Olizarų valdos. Dešiniajame Vokės krante nuo seno buvo Baltosios Vokės dvaras. 1838 m. dvarą įsigijo grafas Aleksandras Lenskis. Dvaro savininkų rūpesčiu 1910 m. dvaro sodybos vakarinėje pusėje (dabar – Vaidotuose)

pastatyta bažnyčia. 1921 m. buvo įkurta Vokės parapija, kuriai priklausė ir Vaidotų apylinkės. 1939 m. čia buvo įkurta pradinė mokykla. Iki 1950 m. Vaidotai buvo apylinkės centras. Nuo 1999 m. gyvenvietės pietvakarinė dalis prijungta prie Vilniaus miesto.

Vaidotuose yra didelė geležinkelio stotis. Čia veikia moderni, svarbiausia šalies geležinkelio skirstymo stotis, pastatyta

Nepriklausomybės metais. Sukurtas savotiškas Vilniaus-Vaidotų-Panerių trikampis, kurį jungia ir geležinkelio linijų žiedas. Todėl prekių vagonų sąstatai, viena ar kita kryptimi patekę į Vilnių, gali nesustodami važiuoti į Vaidotus. Čia formuojami nauji sąstatai ir nukreipiami atitinkamais adresais.

Seniausias Vaidotų istorinis pastatas yra Šv. Apaštalo Pauliaus Atsivertimo bažnyčia. Anksčiau ji buvo vadinama Baltosios Vokės Šv. Apaštalo Pauliaus Atsivertimo parapijos bažnyčia. 1813 m. Vilniaus Šv. Stepono parapijos klebonas Vaidotų kaime, Vokės kairiajame krante, pastatė koplyčią. Manoma, kad 1905 m. buvo patvirtintas architekto Tadeušo Rostvorovskio parengtas bažnyčios projektas. Dabartinė mūrinė bažnyčia pastatyta 1910 m. grafų Hilarijaus ir Vladimiro Lenskių iniciatyva. Ji turėjo įamžinti 1913 m. sukančias Romos imperatoriaus Konstantino Didžiojo suteiktos krikščionybės išpažinimo laisvės 1600-ąsias metines. Bažnyčia neobarokinė, kryžminio plano, bebokštė, 3 navų. Šalia jos ant aukštų metalinių konstrukcijų stovi varpinė. Prie įėjimo į bažnyčią yra atminimo lenta, skelbianti apie traagišką bažnyčios statytojų Lenskių šeimos likimą. Atminimo lentos iniciatorė – Kanadoje gyvenanti Lenskių giminaitė. Vaidotų bažnyčioje klebonavo ir prieglobstį rado kunigas,

ikikarinės Vilniaus karaliaus Žygimanto Augusto gimnazijos prefektas Leopoldas Chomskis (1885–1982). Vilniaus gimnazijoje jis dėstė religiją. L. Chomskis buvo poeto, būsimojo Nobelio premijos laureato Česlovo Milošo mokytojas. Vėliau poetas dedikavo jam du eilėraščius, kurie spausdinami knygoje „Gimtoji Europa“. L. Chomskis dėl savo griežtų pažiūrų buvo išprašytas iš Vilniaus ir gyveno apylinkiniuose kaimuose. 1949 m. jis apsistojo Vaidotų klebonijoje. Kunigo pastangomis bažnyčia buvo atnaujinta. L. Chomskis palaidotas bažnyčios šventoriuje. 2010 m., minint bažnyčios 100-ąsias metines, buvo pašventintas naujas altorius.

Literatūros apžvalga

Literatūros apie šią vietovę nedaug. Truputį informacijos rasime „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“, Stanislovo Buchavecko knygoje „Pėsčiomis po gimtąjį kraštą“. Apie Šv. Apaštalo Pauliaus Atsivertimo bažnyčią rašoma Broniaus Kviklio leidinyje „Lietuvos bažnyčios“, „Kultūros paminklų enciklopedijoje“, taip pat gausiai iliustruotoje, lietuvių ir lenkų kalbomis išleistoje knygoje „Vilniaus rajono sakralinis paveldas“. Eilėraščių lenkų kalba „Nad szumiącą Waką w cichych Wojdatach“ yra parašiusi iš Lietuvos kilusi poetė Alina Liasota (Lasota) (rink. „Bez ostatniego kadru“, Warszawa, 1993).

Literatūra

Buchaveckas, Stanislovas. Pėsčiomis po gimtąjį kraštą. – Vilnius, 1989, p. 51.

Kviklys, Bronius. Lietuvos bažnyčios. – Chicago, Ill., 1985. – T. 5: Vilniaus arkivyskupija, d. 2: Vilniaus provincijos bažnyčios, p. 115-116.

Rupeikienė, Marija. Baltosios Vokės bažnyčia [dabar – Vaidotų]. – Iliustr. // Kultūros paminklų enciklopedija. – Vilnius, 1998. – T. 1, d. 2: Rytų Lietuva, p. 302-303.

Vaidotai // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2013. – T. 24, p. 512-513.

Vilniaus rajono sakralinis paveldas = Sakralne dziedzictwo rejonu wileńskiego. – Vilnius, 2009, p. 88-90.

Vorobej, Teresa. Namai, kuriuose tobulinamos širdys: Vaidotų bažnyčios konsekracijos 100-osios metinės. – Iliustr. // Vilniaus krašto savitraštis. – 2010, lapkr. 11-18, p. 3.

Pašilaičių panorama

Pašilaičiai

Pašilaičiai yra Vilniaus šiaurės vakarų dalyje, išsidėstę kalvotoje vietoje, tarp Justiniškių, Fabijoniškių ir Šeškinės, prie Vilniaus – Panevėžio automobilių magistralės. Šalia Pašilaičių yra Gineitiškės, Pavilionys, Tarandė.

Pašilaičiai – buvęs kaimas netoli Vilniaus. Istoriniuose šaltiniuose šis kaimas minimas nuo XVIII a. XIX amžiaus pabaigoje čia gyveno 89 gyventojai, 1953 m. – per 200. Naujasis mikrorajonas gavo kaimo vardą. Iki Vilniaus plėtros čia gyvenę keli šimtai žmonių pamažu įsiliejo į didmiesčio gyvenimą, persikėlė gyventi arčiau miesto centro ar kur kitur. Plečiant Vilnių, 1980 m. patvirtintas naujas Generalinis planas, pagal kurį 1985 m. buvo suformuotas naujas Pašilaičių gyvenamasis rajonas. 1987 m. statybos įsibėgėjo. Projekto autorius – architektas Kazimieras Rimantas Balėnas.

Pagrindinės mikrorajono gatvės, gavusios lietuvių deivių vardus, yra šios: Žemynos, Medeinos ir Gabijos. Jos simbolizuoja žemę, mišką ir ugnį. Ši Vilniaus vietovė pratęsia miesto urbanistines tradicijas, nors turi ir kai

ką savito. Atokiau nuo senosios Vilniaus dalies, organiškai atskirti gražiai apželdintais šlaitais ir išsidėstę palei Laisvės pr. Pašilaičiai primena Vilniaus „architektūrinės kalvas“. Viena, mažesnioji, teritorijos dalis buvo paskirta monolitiniams namams. Ją suprojektavo architektai A. Lėckienė, D. Ruseckas, J. Maknienė, J. Šeibokas ir kt. Šioje teritorijoje esantys namai buvo išdėstyti lygumoje ir užstatyti šachmatine tvarka. Kita, didesnioji, Pašilaičių teritorijos dalis, buvo paskirta stambiaplokščiams namams, kuriuos juosia žiedinės gatvės. Šiandien visą Pašilaičių gatvių planą iš viso sudaro 3 žiedai. Jų viduryje – ramios, automobilių nepasiekiamos, pėsčiųjų erdvės. Jose iki šiol auga buvusio kaimo sodybų medžiai. 5, 9 ir 12 aukštų gyvenamieji namai pastatyti netankiai, aplinka erdvi, nemažai žalumos. Pašilaičiai – vienas iš labiausiai ekonomiškai išplėtotų sostinės rajonų: pastatyta

naujų šiuolaikinių pastatų Ukmergės gatvėje ir Laisvės prospekte. Šiuo metu rajonas sparčiai plečiasi Ukmergės kryptimi. Prie magistralės pastatytas gyvenamųjų namų kvartalas Perkūnkiemis.

Pašilaičiuose veikia keli prekybos centrai, kavinės, paštas, Vilniaus rajono centrinė poliklinika. Pastaroji šiame rajone veikia nuo 1988 m. ir kasmet aptarnauja apie 70 tūkst. Vilniaus rajono gyventojų bei 20 tūkst. vilniečių. Poliklinikos žinioje – 12 ambulatorijų įvairiose rajono gyvenvietėse, 4 šeimos gydytojo kabinetai, 3 odontologijos

Pašilaičiai – buvęs kaimas netoli Vilniaus. Naujasis mikrorajonas gavo kaimo vardą.

kabinetai, 5 medicinos punktai, palaikomojo gydymo ir slaugos ligoninės Riešėje, Juodšiliuose ir Šumske. Pašilaičių mikrorajono viduryje 1987 m. pastatytas anuomet labai modernus pagrindinis prekybos centras „Pašilaičiai“, kurį suprojektavo architektas Stasys Garuckas. Rytinėje Laisvės

prospekto pusėje įsikūrusios komercinės įmonės. Visoje mikrorajono teritorijoje veikia 4 lietuvių mokyklos – Žemynos progimnazija ir gimnazija, Gabijos gimnazija, pradinė Medeinos mokykla ir rusų A. Puškino vidurinė mokykla, penki vaikų darželiai.

2010 m. lapkričio 19 d., minint Lietuvos ir Austrijos Respublikos Zalcburgo federacinės žemės 40 metų bendradarbiavimo sukaktį, kaip atsakas į Zalcburge Vilniaus vardu pavadintą gatvę – Vilnius Strasse – Pašilaičiuose, netoli parduotuvės „SBA baldai“ (Ukmergės g. 256), buvo iškilmingai atidaryta Zalcburgo alėja. Šis pavadinimas suteiktas buvusiai bevardei Pašilaičių seniūnijos gatvei.

2006 m. Pašilaičių seniūnija (kaip ir Verkių) buvo išrinkta švariausia Vilniaus miesto seniūnija.

Pašilaičiuose yra miškelių (prie Laisvės prospekto ir Gabijos gatvės). Viena Pašilaičių aikštė, kadaise apleista ir šiukšlina, buvo sutvarkyta ir pavadinta Ugnijos skveru. Jame kasmet rengiamos įvairios bendruomenės šventės. Čia visus metus veikia atvira treniruoklių aikštelė, kuria labai džiaugiasi senjorai. 2010 m. gegužės 4 d. prie Aleksandro Puškino vidurinės mokyklos (Gabijos g. 8) pradėtas sodinti „Tautų vienybės“ parkas, skirtas 2010 m. balandį lėktuvo katastrofoje žuvusio Lenkijos prezidento Lecho Kačynskio (Lech Aleksander Kaczyński) (1949 06 18–2010 04 10) atminimui. Netoli Pašilaičių telkšo ledyninės kilmės Gineitiškių ežeras.

Nauji namai

Ruduo ateina į Pašilaičius...

Vilniaus rajono poliklinika Pašilaičiuose

Literatūros apžvalga

Informacijos apie šią Vilniaus vietovę yra mažai. Prasidėjus Pašilaičių mikrorajono statyboms, architektams skirtame žurnale „Statyba ir architektūra“ pasirodė keli straipsniai-interviu su statytojais bei architektais. Bendro pobūdžio informacija pateikta „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“ bei „Tūkstantmečio knygoje“. Pašilaičiai minimi aptariant Vilniaus urbanistiką Lietuvos jaunųjų mokslininkų konferencijų straipsnių rinkinyje „Mokslas – Lietuvos ateitis“ (T. 1). Žurnale „Verslo klasė“ paskelbta menotyrininko Ernesto Parulskio esė „Pašilaičiai“. 1996–1997 m. buvo leidžiamas laikraštis „Pašilaičių žinios“. Taip pat šiam mikrorajonui buvo skirtas laikraščio „Vilniaus diena“ priedas „Pašilaičiai“.

Literatūra

Aidukienė, Janina. Vilniaus pakraštys tapo vos ne centru: Pašilaičių bendruomenės pirmininkė Janina Aidukienė apie rajoną pasakoja su meile: [pokalbis su J. Aidukiene / užrašė] Rūta Grigolytė. – Iliustr. // Vilniaus diena. – 2012, rugpj. 11, priedas „Pašilaičiai“, p. 2-3.

Ažuolų parkas: [apie Pašilaičiuose pradėtą sodinti „Tautų vienybės“ parką] // Vilniaus diena. – 2010, geg. 5, p. 3.

Balėnas, Kazimieras. Vilniaus mikrorajonai – projektai ir tikrovė: [apie Šeškinės, Justiniškių, Pašilaičių ir Fabijoniškių mikrorajonus]. – Iliustr. // Statyba ir architektūra. – 1985, Nr. 11, p. 4-5.

Mačiulis, Algimantas. Urbanistinio miesto audinio atkūrimas reintegruojant ekstensyviai užstatytas teritorijas // Mokslas – Lietuvos ateitis. – T. 1, Nr. 2 (2009), p. 27-30.

Mikulevič, Irena. Jiems galima patikėti sveikatą: Vilniaus rajono poliklinika švenčia 25-metį. – Iliustr. // Vilniaus krašto savaitraštis. – 2013, lapkr. 21-27, p. 1, 8-9.

Parulskis, Ernestas. Pašilaičiai // Verslo klasė. – 2014, Nr. 4, p. 94-95.

Pašilaičiai. – Iliustr. // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2010. – T. 17, p. 599-600.

Pašilaičių seniūnija. – Iliustr. // Tūkstantmečio knyga. – Kaunas, 2000. – T. 2, p. 89.

Sabalaiuskas, Zigmantas. Pašilaičiai – stambiaplokščiai ir monolitiniai. – Iliustr. // Statyba ir architektūra. – 1990, Nr. 4, p. 11-13.

Pilaiteje

Pilaitė

Pilaitė – Vilniaus miesto dalis šiaurės vakaruose, dešiniajame Neries krante. Ribojasi su Justiniškių, Viršuliškių, Karoliniškių mikrorajonais ir Zujūnais. Netoliese yra Dvarykščių, Gudelių, Kriaučiūnų, Naujosios, Padekaniškių, Pilaitės, Platiniškių, Plytinės, Smalinės, Vilkeliškių, Upytės ir Varnės kaimo vietovės, kurios 1996 m. buvo prijungtos prie Pilaitės seniūnijos.

Daugiabučių namų rajoną pavadinti Pilaite nuspręsta ne iš karto. Buvo siūlomi įvairūs vietovardžio variantai. Kalbininkui Jonui Jurkštui ir parkotytrininkui Kęstučiui Labanauskui pavyko įtikinti, kad šis pavadinimas yra autentiškas. Pilaitė – istorinis vietovardis, kilęs iš bendrinio žodžio „pilis“. Netoli Pilaitės XIX a. buvo dvi gyvenvietės: Papilėnai ir Papilaičiai. Pasak Jono Jurkšto, jie žymi vietas, esančias prie pilies (pilaitės), ir patvirtina, kad čia yra buvęs vietovardis Pilaitė ir tikrai yra stovėjusi pilis. Todėl lenk. zameczek yra vertinys iš žodžio pilaitė, o ne atvirkščiai, kaip manė kai kurie tyrinėtojai.

Istorikas Mykolas Balinskis (Michał Baliński) teigia, kad Pilaitė seniau buvo vadinama Viršilų Sudervės vardu ir spėja, kad ji galėjo būti kryžiuočių kronikoje minima kaip LDK priklausanti Visvaldės (vok. Wissewalde)

pilis. Nuo seniausių laikų ant piliakalnio stovėjusi lietuvių pilis, saugojusi nuo kryžiuočių kelių į Vilnių. Prie Pilaitės vykusios nesėkmingos kautynės su kryžiuočiais. Pamažu pilis neteko savo karinės reikšmės. Vėliau Pilaitė atiteko Viršilų giminei. Čia buvo įkurtas dvaras ir gyvenvietė. Jau XVI a. Pilaitėje buvo įrengtas pavyzdingas ūkis su vandens malūnu, lentpjūve ir kalve. Šie seni pastatai, iš dalies perstatyti, išliko iki mūsų dienų. Pasak archeologo Zenono Baubonio, 2008 m. Pilaitės dvaro teritorijoje prasidėję archeologiniai kasinėjimai ir tyrinėjimai suteikė daug žinių apie ankstyvąjį Pilaitės dvaro istorijos laikotarpį. Paaiškėjo, kad XVI a. čia buvo pastatyta gynybinė-reprezentacinė pilis, kokių Lietuvos teritorijoje buvo kelios. 1655 m. per Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karą su Maskva, Vilniaus puolimo metu, Pilaitės pilis buvo sugriauta ir jau nebeatstatyta.

Pilaitėje, šalia piliakalnio

Buvęs malūnas

Malūno įrenginiai

Namas, kuriame vyksta poezijos skaitymai

Archeologai, kasinėdami teritoriją, rado koklių su pavaizduotais herbais, glazūruotų grindų plytelių, keraminių puodų, keptuvių. Daugelis gaminių buvo vietos gamybos. XVII a. viduryje sunykus piliai, dvaro gyvenimas nesustojė. Kurį laiką Pilaitė buvo Jėzuitų ordino nuosavybė. 1782 m. čia buvo pastatyta medinė Šv. Arkangelo Rapolo bažnyčia. Manoma, kad Napoleono armijos laikais bažnyčia sudegė. 1820 m., panaikinus Jėzuitų ordiną, Pilaitę nusipirko advokatas Tadas Kukevičius. Dvare buvo pažangiai ūkininkaujama: plėtojama

Nuo seniausių laikų ant piliakalnio stovėjusi lietuvių pilis, saugojusi nuo kryžiuočių kelią į Vilnių.

daržininkystė, tvenkiniuose auginamos žuvys. XIX a. pr. Pilaitės dvarą nupirko Vilniaus universitetas. Čia buvo įsteigtas pavyzdinis, mokomasis ūkis ir pirmoji Lietuvoje agronomijos mokykla. Uždarius universitetą, dvarą išsinuomavo agronomijos prof. Mykolas Fričinskis ir pastatė didelį drobės ir siūlų balinimo

fabriką. Vykstant 1831 m. sukilimui, pas M. Fričinskį rinkdavosi revoliucingai nusiteikę Vilniaus universiteto profesoriai. XIX a. dvare buvo parkas su įvairių kryptų takeliais, vedančiais į piliakalnį. Parke stovėjo suoleliai ir vazos. Jame buvo daug vertingų medžių ir vaismedžių. Iki Antrojo pasaulinio karo Pilaitės dvaras priklausė glaudžiai susijusiai su Vilniumi Pimonovų giminei. Sovietmečiu čia buvo įsikūręs Buivydiškių žemės ūkio technikumai.

Pilaitė – naujusias daugiaaukščių ir daugiabučių namų mikro-rajonas, pradėtas statyti XX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje. Pirmieji teritorijos projektai keitėsi, kai kurie nebuvo įgyvendinti. Tik 1998 m. patvirtintame Vilniaus miesto bendrajame plane buvo nustatytos pagrindinės teritorijos plėtros kryptys. Projekto vadovas ir vienas autorių – Mindaugas Grabauskas, architektai: Mindaugas Pakalnis, Aurimas Sasnauskas. Iš kitų miesto rajonų Pilaitė išsiskyrė savitu projektavimu – daugiaaukšte statyba, uždariais kiemais, kur trijų, keturių daugiabučių sudarytame dideliame kvartale buvo įrengtos poilsio ir žaidimų aikštelės. Kaip teigia vienas architektų Mindaugas Pakalnis, Pilaitė buvo kuriama pagal vakarietišką modelį, kai stengiamasi jau statant namus galvoti apie gyventojų bendruomenes. Buvo norima, kad žmonės Pilaitę suvoktų kaip savo erdvę, o kiemą – kaip savo kiemą. Pilaitės rajonas miesto bendrajame plane iki 2015 m. išskirtas kaip vienas svarbiausių.

1999 m. įsteigta Šv. Juozapo (Pilaitės) parapija. Dvejus metus tikintieji meldėsi vidurinės mokyklos aktų salėje. 2000 m. buvo suprojektuota

Šv. Juozapo bažnyčia su parapijos namais (archit. Marius Šaliamoras, Juras Balkevičius, Artūras Burba, Viktoras Ražaitis). Architektai siekė sukurti modernią, bet išlaikančią tradicijų tęstinumą bažnyčią. Bažnyčios interjere didžiausias dėmesys skiriamas šviesai. Trikampė, netaisyklingos piramidės formos salė natūraliai apšviečiama per stiklinę plokštumą, suformuotą naudojant aukščių skirtumą.

Pilaitėje yra lankytinų vietų. Joms galėtume priskirti du piliakalnius, išlikusius buvusio Pilaitės dvaro sodybos pastatus, parką. Pilaitės piliakalnis yra respublikinės reikšmės archeologijos paminklas, įtrauktas į kultūros paminklų sąrašą. Jis tyrinėtojų priskirtas prie XVI–XVIII a. karinių įtvirtinimų. Pilaitės piliakalnis yra išlikęs iki mūsų dienų. Kalno viršūnėje atsiveria gana plati, erdvi buvusios pilies aikštė, yra senų pamatų liekanų. Į vakarus nuo Pilaitės yra kitas piliakalnis, vadinamas Kryžiuočių kapais. Apie jį išlikę įvairių pasakojimų. Pasakojama, kad čia siautėjo moters vadovaujama plėšikų gauja. Ji užpuldinėdavo į Vilnių važiuojančius keleivius. Plėšikai esą užkasę Pilaitės teritorijoje daug lobių. Pilaitėje iki mūsų dienų išlikę XIX a.–XX a. pr. netinkuoto mūro neoklasicistiniai dvaro rūmai. Prie buvusio Pilaitės dvaro ir Sudervėlės tvenkinių stovi atstatytas malūnas, istoriniuose šaltiniuose minimas jau XVI a. Dabar tai privati archeologo Zenono Baubonio nuosavybė. Malūno kiemas primena etnografinį muziejų – pievoje sustatytos girtos, metaliniai senoviniai daiktai. Viduje – senųjų vandens malūnų įrangos ekspozicija.

Yra Pilaitėje ir paminklų bei kitų įžymybių. Prie Martyno Mažvydo progimnazijos (Vydūno g. 17A) pastatytas koplytstulpis knygnešiams (skulpt. Aleksandras Tarabilda), progimnazijos uždarame kiemelyje – skulptūrėlė Martynui Mažvydui (skulpt. Romanas Kazlauskas).

Pilaitėje įamžintas čia gyvenusio Lietuvos laisvės gynėjo, sužaloto per Sausio 13-osios įvykius, kompiuterių inžinieriaus Antano Sakalausko atminimas. 2012 m., minint pirmąsias jo mirties metines, prie namo Įsruties g. 8 atidengta jam skirta memorialinė lenta (skulpt. Algirdas Marcinkevičius) ir pastatytas paminklas – ažuolinis koplytstulpis (skulpt. Pranas Petronis). 2011 m. Pilaitėje (Smalinės ir Vydūno g. sankirtoje) duris atvėrė neįprasto dizaino pastatas – kūrybinės dirbtuvės „BEEpart“ (Andrius Ciplijauskas, archit. Simonas Liūga). Trys nenaudojami jūriniai konteineriai buvo sujungti ir užkelti ant kolonų, apšiltinti šiaudais, fasadas uždengtas tentu. Pastatas ne tik įdomus, bet šiltas ir ekologiškas. „BEEpart“ tapo vieta, kurioje gimsta ir įgyvendinamos originalios idėjos, sklindančios už Pilaitės ribų. Čia renkasi mamos su mažais vaikais, vyksta parodos, jogos,

Pilaitės bažnyčia

šokių užsiėmimai, kino filmų peržiūros, įvairios akcijos. Įkurta jauki bibliotekėlė.

Gamta Pilaitėje graži. XIX a. vyravo nuomonė, kad Pilaitė priskirtina prie vaizdingiausių pavilnio vietovių. Šiose apylinkėse tada labai mėgdavo lankytis Vilniaus universiteto profesoriai. Pasivaikščiojus po apylinkes galima pamatyti ledynų sustumtų vaizdingų moreninių kalvų, vandens išplautų pakrauišių, lomų, išplautų susirinkusio vandens. Tai miškinga vietovė. Pilaitės miške dabar įrengti poilsio takai, suolai, vaikų žaidimo aikštelės. Pilaitėje yra Gilužio ežeras, kuris yra gilus – apie 40-60 m gylio, greta – Salotės ežeras, turintis miesto plažo statusą. Yra du tvenkiniai. Per Pilaitę teka ir sraunus Sudervėlės upelis, kurio šlaituose yra šaltinių. Kadaisė upelis buvo užtvenktas ir juosė Pilaitės piliakalnį. Rytinė Pilaitės mikrorajono dalis pasižymi gamtinėmis anomalijomis, yra padidinto bioenergetinio poveikio zonoje. Teigiama, kad tai gali turėti neigiamos įtakos žmonių savijautai. Anomalijos susidaro dėl žemės gelmių tektoninių lūžių ir plyšių, vandenų srautų ir kitokių reiškinių.

Pilaitės apylinkėse gyvuoja verbų pynimo tradicija. Vilnius nuo seno garsus savitomis verbomis. Jos yra puošnios, spalvingos, surištos iš daugybės augalų. Verbų rišimas buvo labai paplitęs buvusių Pilaitės bei netoliese esančių dvarų vietovėse. Pilaitės apylinkėse auga augalai, kurie naudojami verboms pinti.

Literatūros apžvalga

Apie Pilaitę rašyta nemažai.

XIX a. istoriko Mykolo Balinskio knygoje „Vilniaus miesto istorija“ (lenk. „Historia miasta Wilna“, 1836) Pilaitė minima kaip „viena iš seniausių įtvirtintų vietovių prie Vilniaus“.

Pilaitė paminėta įvairiuose kelionių vadovuose. Seniausias iš jų išleistas dar caro laikais. Duomenų apie Pilaitę pateikiama žymaus XIX a. istoriko, archeologo ir etnografo Adomo Honorio Kirkoro knygoje „Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“ (pirmas leidimas pasirodė 1856 m.), prieš Antrąjį pasaulinį karą išleistame Adomo Juškevičiaus ir Juozo Maceikos vadove „Vilnius ir jo apylinkės“. Žinių apie šią vietovę yra ir kituose kelionių vadovuose – Eugenijaus Danilevičiaus „Maršrutai iš Vilniaus“ (1975), Česlovo Kudabos „Nerimi“ (1985).

Pilaitėi skirta išsami humanitarinių mokslų dr. Angelės Šarlauskienės knyga „Pilaitė: praeitis, dabartis, ateitis“. Leidinyje atskleidžiama Pilaitės istorija, dabartinis gyvenimas mikrorajone, apžvelgiami įvairių istorijos laikotarpių šaltiniai apie šią vietovę. Nurodomi Pilaitės gatvių pavadinimai su paaiškinimais, pridamas nemažas literatūros apie vietovę sąrašas.

Pilaitės istorija glaustai apžvelgiama žymaus žurnalisto ir kultūrologo Broniaus Kviklio enciklopediniame žinyne „Mūsų Lietuva“.

Apie Pilaitės dvarą rašo Ingrida Semaškaitė knygoje „Dvarai“. Apie dvaro teritorijos archeologinius kasinėjimus rašė Aušra Zalepūgienė, Robertas Zilinskas, Zenonas Baubonis.

Šv. Juozapo bažnyčia plačiau pristatoma gausiai iliustruotoje Ginos Viliūnienės knygoje „Vilniaus šventovės“.

Pilaitė minima ne viename etnokultūros mokslo tiriamajame darbe, straipsniuose ir leidiniuose apie Vilniaus krašto verbas.

Apie Pilaitę rašyta informaciniuose leidiniuose, enciklopedijose lietuvių, lenkų, rusų kalbomis, yra nemažai publikacijų periodinėje spaudoje. Informacijos apie šią vietovę, čia gyvenusius ir dabar gyvenančius žymius žmones, dabartį, literatūros šaltinius pateikiama aktyviai veikiančios Pilaitės bendruomenės interneto svetainėje (<http://www.pilaitesbendruomene.lt/>).

Pilaitė ir jos vietovės atspindi ir grožinėje literatūroje. Yra žinoma

legenda apie Gilužio ežerą (pateikiama Angelės Šarlauskienės knygoje). XIX a. pirmoje pusėje Pilaitėje gyveno sąmoju ir keistenybėmis garsėjusi LDK pakamario Stanislovo Radvilos duktė, grafiėnė, rašytoja, preromantizmo atstovė Ana Barbara Olimpija Radvilaitė-Mostowska (Mostowska, apie 1762–1833), sukūrusi romanų, pjesių, kelias apysakas. Vienas iš kūrinių – „Pilaitės vaiduoklis“ („Strach w Zameczku“, išspausdintas rinkinyje „Moje rozrywki“, T. 1, Wilno, 1806). Pilaitės dvaro oficinoje, kuri iki šiol gerai išsilaikiusi, XX a. pradžioje gyveno ir kūrė pasaulinio garso lenkų kilmės rašytoja Zofija Nalkovska (Zofia Nałkowska, 1884–1954).

Pilaitėje gyvenusio religijotyrininko, eseisto Gintaro Beresnevičiaus knygoje „Vilkų saulutė“ (Vilnius, 2003) spausdinama esė „Vasara Pilaitėje“.

Apie dabartinę Pilaitę rašoma Onetos Lunskaikos romane „Baltosios Pajautos slėnis: gintarinės tautos savasties epas“ (Vilnius, 2001). Pilaitėje kasmet vyksta „Poėzijos pavasario“ renginiai. Čia skaityta kūryba leidžiama rinkiniuose „Pilaitės giesmininkai“ (leidžiami nuo 2004 m.).

Šarlauskienė, Angelė. Pilaitė: praeitis, dabartis, ateitis. – Vilnius, 2003. Knygos viršelis

Pilaitės giesmininkai. – Vilnius, 2007. Knygos viršelis

Literatūra

Balčiūnas, Jonas. Pilaitė, Pilaitės piliakalnis // Kultūros paminklų enciklopedija – Vilnius, 1996. – T. 1, d. 2: Rytų Lietuva, p. 326.

Balinskis, Mykolas. Vilniaus miesto istorija. – Vilnius, 2007, p. 52.

Danilevičius, Eugenijus. Po Vilniaus apylinkes. – Vilnius, 1986, p. 36-37.

Jurkštas, Jonas. Pilaitė – saugotina vietovė / Jonas Jurkštas, Kęstutis Labanauskas // Statyba ir architektūra. – 1985, Nr. 4, p. 23.

Jurkštas, Jonas. Atsiminimai. – Vilnius, 1997. – [D.] 3: Todėl, kad tu šventovė, todėl, kad tu – Tėvynė, p. 192-195.

Juškevičius, Adomas. Vilnius ir jo apylinkės: [vadovas] / Adomas Juškevičius, Juozas Maceika. – Kaunas, 1940, p. 212.

Kirkor, Adam Honory. Pasivaikščiėjimai po Vilnių ir jo apylinkes. – 2-oji patais. ir papild. laida. – Vilnius, [2012], p. 188-189.

Kviklys, Bronius. Mūsų Lietuva. – Vilnius, 1989. – T. 1, p. 173.

Lietuvos dvarai : dviejų tomų žinynas / sudarytoja Ingrida Semaškaitė. – Vilnius, [2009]. – T. 2, p. 211-212.

Semaškaitė, Ingrida. Dvarai: spindesys ir skurdas. – Vilnius, [2008], p. 306-307.

Šarlauskienė, Angelė. Pilaitė: praeitis, dabartis, ateitis. – Vilnius, 2003. – 91, [1] p.: iliustr.

Viliūnienė, Gina. Vilniaus šventovės. – Vilnius, 2012, p. 344-347.

Zalėpūgienė, Aušra. Pilaitės piliavietė / Aušra Zalėpūgienė, Robertas Zilinskas // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. – 2008, p. 207-212.

Žukovskis, Andrejus. Pilaitės istorijoje – Lizdeikos giminės pėdsakai // Vilniaus diena. – 2012, kovo 24, priedas „Pilaitė“, p. 4-5.

Mostowska Anna z Radziwiłłow // Mały słownik pisarzy polskich. – Warszawa, 1975. – Cz. 1, p. 133-134.

Mostowska z Radziwiłłow Anna (Antonina) Barbara Olimpia // Bibliografia literatury polskiej Nowy Korbut. – Warszawa, 1967. – [T.] 5: Oświecenie, p. 348-349.

Rasose

Rasos

Rasos – Vilniaus miesto dalis, einanti į pietryčius nuo Senamiesčio. Rasos įsikūrusios tarp Aušros Vartų, Didžiosios, Bokšto, Subačiaus gatvių ir Paupio, Markučių, Ribiškių, Liepkalnio ir Naujininkų – buvusių priemiesčių.

Vietovardžio *Rasos* kilmė nėra žinoma. Manoma, kad tai yra hidroniminės kilmės vietovardis, kilęs iš kokio nors čia tekėjusio šaltinio vandenvardžio. Yra nuomonių, kad *Rasos* galėjo būti kažkada čia turėjusio žemes dvarininko pavardė. Istorikas Adomas Honoris Kirkoras *Rasų* pavadinimą sieja su deivei Ladai skirta pagoniška vasaros saulėgrįžos Rasos švente.

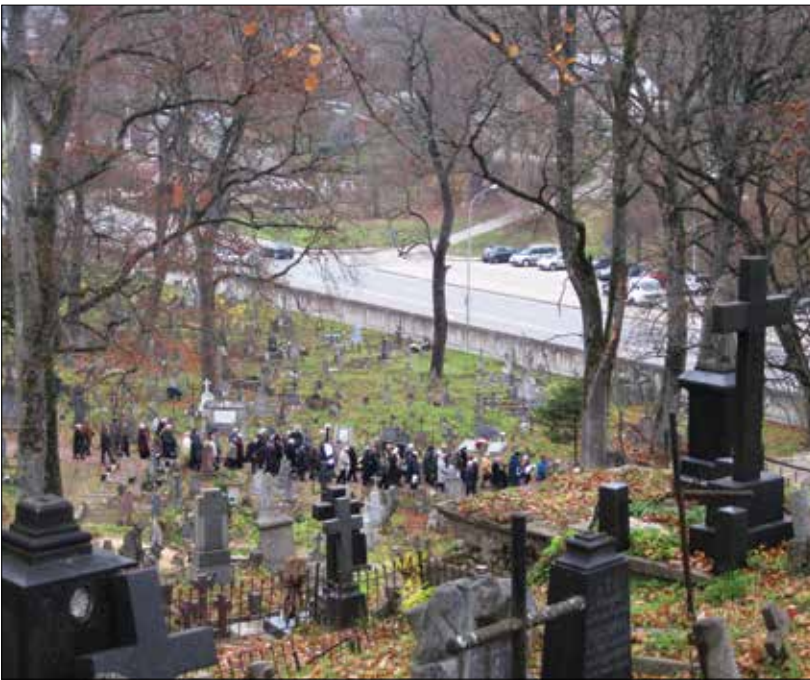
Istoriniuose šaltiniuose Rasos pirmą kartą paminėtos XVI a. Jų teritorija buvo didesnė, žemės plotai siekė net Aušros vartus. Tuomet čia buvo tik keletas gatvių, apstatytų nedideliais mediniais namais, stovėjo Šv. Jurgio cerkvė. Likusioje priemiesčio dalyje ošė miškai. Nuo XVIII a. Rasos minimos ir čia buvusio dvaro pavadinime (*Inwentarz dworu za Ostrą Bramą na Rosie będącego*, 1756 m.). 1769 m. pradėtos steigti Rasų kapinės.

1860 m. per šiaurinę Rasų priemiesčio dalį nutiesta Sankt Peterburgo–Varšuvos geležinkelio Vilniaus–Naujosios Vilnios atkarpa. XIX a. antroje pusėje prie geležinkelio įsikūrusiame restorane „Geležinė pirkelė“ rinkdavosi žymūs Vilniaus visuomenės veikėjai. Iš čia jie palydėdavo traukiniais į Sibirą vežamus politinius kalinius ir tremtinius. Antrojo pasaulinio karo metais Rasose vyko mūšiai. 1944 m. liepos 7 d. prie Vilniaus artėjant SSRS kariuomenei, per vadinamąją Aušros Vartų karinę operaciją Armijos Krajovos būriai Rasų-Belmonto ruože mėgino veržtis į miesto centrą. Čia vyko kautynės ir su Vokietijos kariuomene. Vokiečių okupacijos metais Ribiškių Didžiojoje gatvėje vykdavo LKP Vilniaus pogrindinio komiteto posėdžiai.

Rasose gyvenamųjų namų nedaug. 1898 m. Vilniaus žemės banko vadovas filantropas Juozapas Montvila iš

Naujoji Apaštalų bažnyčia

Rasų kapinės

Veronikos Ziberg-Plater nusipirko žemes tarp geležinkelio, Rasų ir Drujos gatvių. Sklype buvo nutiestos stačiais kampais susikertančios Balstogės, Vitebsko, Mielagėnų, Švenčionių, Gervėčių gatvės. 1898–1902 m. prie gatvių buvo statomas gyvenamųjų namų kvartalas, vadinamas Rasų kolonija. Vilniaus žemės bankas suteikdavo ilgalaikes paskolas pasistatyti atskirus gyvenamuosius namus vidutinio sluoksnio Vilniaus inteligentams: gydytojams, teisininkams, architektams, bankų ir savivaldybės tarnautojams. Sekdamas Anglijos pavyzdžiu, Juozapas Montvila pasiūlė vilniečiams ekonomiško tipo būstus. Ekonomiškesniems butams

Istoriniuose šaltiniuose Rasos pirmą kartą paminėtos XVI a. Jų teritorija buvo didesnė, žemės plotai siekė net Aušros vartus.

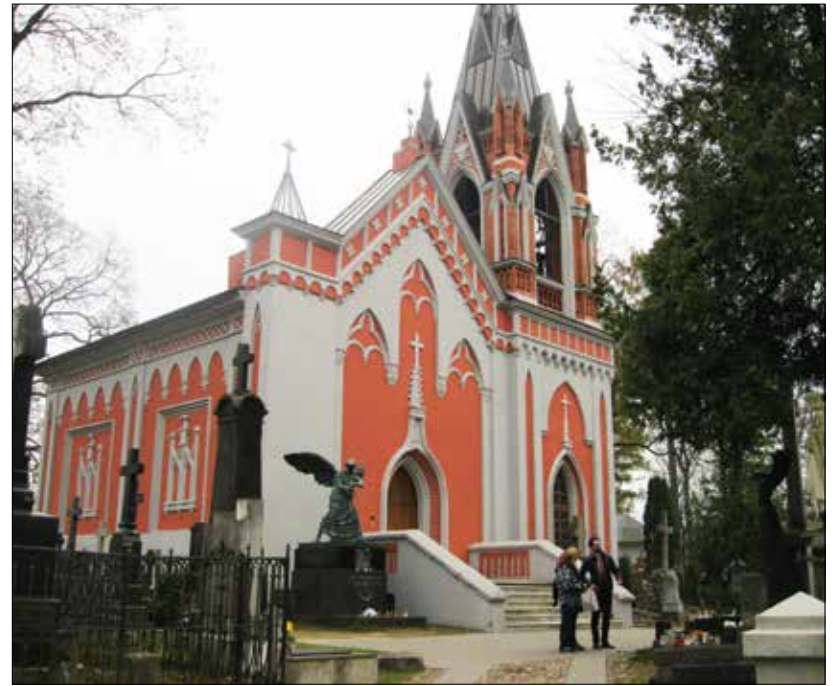
pastatytas dviaukštis korpusas, sudarytas iš 18-os vienodų blokuotų sekcijų (1898 m., architektas Vladislavas Stipulkovskis, Švenčionių g. 1–35). Kiekvienai sekcijai prie gatvės atitvertas kiemelis ir 1,4 aro sodelis už namo. Savo išorės formomis pastatas primena

XIX a. pabaigos Anglijos darbininkų namus. Daugiausiai statyta dvibučių sodybinio pobūdžio namukų – su dviem atskirais įėjimais, langinėmis užveriamais langais, vientisu dvišlaičiu stogu. Pagal Vladislavo Stipulkovskio projektą dešimt tokių namų išliko prie giluminių kolonijos gatvelių (Vitebsko g. 9–11). Kiekvienas savininkas čia turėjo 12–15 arų sklypą. Namų dekoru detalės orderinės, perimtos iš Vokietijos, Prancūzijos populiarių pavyzdžių albumų. 1899–1900 m. pagal architekto Augusto Kleino projektus pastatyti penki dviejų aukštų keturbučiai namai ir aštuoni vienaukščiai kotedžai (Švenčionių g. 8, Baltstogės g. 4, 10 ir kt.). Namų fasadai tinkuoti, mansardiniai stogai papuošti čerpėmis, pastogės puoštos mediniais frontonėliais. Šie kotedžai kilme susiję su Zakopanės stiliaus dvareliais ir Vilniaus priemiesčių sodybomis. Jaučiama ir modernio, angliško stiliaus kotedžų įtaka. Prie kotedžų savininkai turėjo 3 arų sklypus. Šalia Rasų kolonijos pagal 1903 m. Augusto Kleino sudarytą projektą išliko dviaukštė prabangi generolo majoro Aleksandro Mušnikovo vila (P. Višinskio g. 27). Vilos pastogės papuoštos kiaurapjūviais medžio drožiniais, karnizų konsolės taip pat medinės, profiliuotos. Šie motyvai sieja namo architektūrą su vadinamuoju šveicarišku stiliumi. Dabar Rasų kolonijos namai priklauso Senamiesčio seniūnijai.

2007 m. Rasų gatvėje pastatytas naujas prestižinis šešiolikos individualių gyvenamųjų namų kvartalas „Rasų slėnis“, pripažintas geriausiu šiuolaikinės progresyvios architektūros ir gamtos dermės pavyzdžiu. Šalia statomas aštuoniolikos dviejų ir trijų aukštų individualių gyvenamųjų namų kvartalas „Rasų namai“. „Rasų namų“ pastatai išsiskiria originalia skandinaviška minimalistine architektūra.

Rasose yra vertingų architektūros paminklų. Už buvusios Vilniaus miesto sienos, ant vadinamojo Išganytojo kalno, dabartinės Subačiaus gatvės teritorijoje stovi Viešpaties Dangun Žengimo (Misionierių) bažnyčia (Subačiaus g. 28). 1640–1650 m. šioje vietoje triaukščius renesanso rūmus pasistatė LDK didikas, Vilniaus vyskupijos sufraganas Jeronimas Sanguška. Mirdamas juos testamentu paliko Bernardinų ordinui. Vėliau rūmus nupirko ir 1686 m. misionierių vienuoliams padovanojo kunigaikštienė Kotryna Radvilienė. Čia apsigyvenę misionieriai įrengė vienuolyną. 1695 m. už Latgalos kariuomenės vado Jono Teofilio Pliaterio ir jo žmonos Aleksandros suteiktas lėšas misionieriai pradėjo statyti bažnyčią. Statybos užsitęsė net trisdešimt penkerius metus, nes darbus nuolat trukdė įvairios negandos: lėšų stygius, 1706 m. miesto gaisras, kurio metu sudegė bažnyčios stogas, 1708 m. švedų invazija, 1709–1710 m. maro epidemija. Tęsti ir baigti didelės mūrinės bažnyčios statybą leido įvairių didikų aukojamos sumos. 1730 m. pastatytą bažnyčią Viešpaties Dangun Žengimo vardu pašventino Vilniaus sufraganas Jurgis Ancuta. Vieta, kurioje iškilo bažnyčia su vienuolynu, misionierių buvo pavadinta Išganytojo kalnu. Vienuolyno pastatas pagal misionieriaus Jono Šreterio projektą statytas dviem etapais. 1739–1744 m. ant kalno šlaito buvo sumūrytas rytinis korpusas, sujungtas su Sanguškų rūmais. Apie 1751 m. pastatyti vakarinis ir pietinis korpusai. Vienuolyno pastatai supa bažnyčią iš šiaurinės pusės ir sudaro nedidelį uždarą kiemelį. Pietinėje pusėje pastatyta oficina ir ūkinis pastatas. Savo valdose vienuoliai buvo įsirengę du vaismedžių sodus, anglišką sodą pasivaikščiavimams, iškasę penkis tvenkinius, čia tekėjo šaltiniai, todėl miestiečiai kalną, ant kurio stovėjo vienuolynas, vadindavo „rojumi“. Vienuolyno pastatai, daržai ir sodai buvo aptverti tvoromis.

1750–1754 m. Misionierių bažnyčia pagal architekto Jono Kristupo Glaubico projektą buvo rekonstruota: paaukštinti bokštai, pristatyti

Rasų kapinių koplyčia

Jono Basanavičiaus kapas

frontonai, naujas prieangis. Dabar Viešpaties Dangun Žengimo bažnyčia yra viena iš subtiliausių ir grakščiausių Vilniaus vėlyvojo baroko pastatų. Bažnyčią puošia 1753 m. Vilniaus kalvių nukalti metalo plastikos dirbiniai (grotelės, ažūriniai kryžiai), išlikusios XVIII a. tapytos freskos. Bažnyčioje yra trys memorialinės lentos. Abipus įėjimo įkomponuotos XVIII a. antroje pusėje iš akmens iškaltos Mykolo ir Kotrynos Jelenskių paminklinės lentos. Pietinėje bažnyčios sienoje, po vargonų choru yra 1780 m. mirusiam Naugarduko kaštelionui Rapolui Jelenskiui skirta memorialinė lenta, XIX a. antrame dešimtmetyje sukurta iš marmuro.

**Rasų mikrorajone
yra vienos seniausių
ir žymiausių kapinių
Lietuvoje – Rasų
kapinės, įkurtos
XVIII a. pabaigoje –
XIX a. pradžioje.**

Misionierių vienuoliai užsiėmė labdarin-ga, kultūrine ir švietėjiška veikla. Buvu-siuose Sanguškų rūmuose 1733–1844 m. veikė Vilniaus vyskupijos kunigų semina-rija, kurioje mokėsi vienuoliai ir pasaulie-čiai dvasininkai. Joje 1773–1775 m. mo-kėsi ir 1775 m. matematiką dėstė garsus klasicizmo architektas Laurynas Guce-vičius. Misionierių vadovaujama semi-narija garsėjo savo biblioteka. Manoma, kad ji buvo didžiausia tarp Vilniaus vienuolynų bibliotekų. Bibliotekoje buvo ypatingos vertės knygų, ypač graikų ir lotynų kalbomis, bažnyčios tėvų bei klasikinių autorių leidinių, misionierių skaitomų pamokslų ir kt. rankraščių tekstai. Vienuolyno ūkiniame fligelyje 1799–1832 m. buvo įsikū-rusi vyskupijos spaustuvė. Joje spausdintos taip pat ir lietuviškos knygos. Nuo 1803 m. čia veikė paparinė mokykla. Prie vienuolyno buvo našlaičių ir pamestinukų prieglauda, auklėjamasis institutas kurčėnbyliams.

Pirmą kartą Misionierių bažnyčia ir vienuolynas smarkiai nukentė-jo 1812 m., kai čia įsikūrė kariuomenės dalinys. 1839 m. vienuolyne buvo įrengtas kalėjimas, jame kalinti 1830–1831 m. sukilimo daly-viai ir kt. 1844 m. caro valdžia bažnyčią, vienuolyną ir seminariją už-darė. Vienuolyno pastatai ir žemės valdos atiduoti miesto valdžiai, bažnyčios inventoriūs – vyskupystės žiniai, vienuoliai išskirstyti po kitus vienuolynus. Vienuolyno pastato paskirtis dažnai kaitaliota: 1844 m. jis buvo panaudotas karo ligoninei, 1848 m. – stačiatikių dvasinei konsistorijai, 1856 m. – kilmingųjų panelių institutui,

1859 m. – psichiatrijos ligoninei, 1874 m. – labdarybės draugijai. 1859 m. vienuolių misionierių pastangomis bažnyčia gražinta tikin-tiesiems. 1862 m. jos restauruotoje dalyje atnaujintos pamaldos. XIX a. antroje pusėje bažnyčia kelis kartus remontuota. XX-ojo šimtmečio viduryje bažnyčia uždaryta, vėliau jos patalpose įrengtos Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų saugyklos. 1993 m. bažnyčia perduota Vilniaus vyskupijos kurijai, jos patalpomis laikinai naudojami Lietu-vos nacionalinis muziejus.

Netoli misionierių vienuolyno, Rasų gatvės pradžioje, gyveno sese-rys vizitės. 1694 m. vyskupo Konstantino Kazimiero Bžostovskio ir turtingos miestietės Onos Dezelštienės remiamos vizitės šioje viet-oje įkūrė moterų vienuolyną. 1717 m. vienuolių pamaldoms pastaty-ta laikina mūrinė koplyčia. 1756 m. pagal architekto Juozapo Polos projektą seserims pastatyta ir pašventinta vėlyvojo baroko Švč. Jėzaus Širdies (Vizičių) bažnyčia (Rasų g. 6). Tai vienintelė iš Lietuvos ka-talikų bažnyčių, pastatyta pagal graikiškojo kryžiaus planą. Iki XIX a. greta bažnyčios stovėjo aukštas bokštas – varpinė su paauk-suota širdimi viršūnėje. Vėliau viršutiniai varpinės aukštai buvo nu-griauti. Vienuolyno pastatai buvo baigti XVIII a. 3-iam ketvirtyje. Apie 1797 m. vienuolynas išplėstas į pietų pusę, ūkiniai pastatai sta-tyti dar ir XIX a. pradžioje. Vienuolyno pastatai buvo aptverti aukšta mūrinė tvora su dvejais vartais. Vartus, vedančius į bažnyčios švent-o-rių, suprojektavo inžinierius Teodoras Narbutas, vėliau tapęs garsiu Lietuvos istoriku. Šalia vienuolyno veikė mergaičių pensionas.

Švč. Jėzaus Širdies bažnyčioje įvairiu laiku lankėsi Lenkijos karaliai ir Lietuvos didieji kunigaikščiai Augustas II ir Stanislovas Augustas, taip pat Rusijos caras Pavlas I. 1812 m. Vilnių užėmusi Napoleono kariuomenė nusiaubė ir sandėliais pavertė daugelį miesto bažnyčių. Vizičių bažnyčia išliko nepaliesta paties Napoleono potvarkiu. Baž-nyčios sienoje, priešais zakristiją, yra užmūryta urna su vienuolyno globėjo vyskupo Konstantino Kazimiero Bžostovskio širdimi.

Po 1863 m. sukilimo caro valdžia vienuolyną uždarė. Seserys vizitės išvyko į Prancūziją. Jų vietoje 1865 m. vienuolyno patalpose apsigy-veno stačiatikių vienuolės. Perdirbant bažnyčią į Šv. Marijos Magda-lenos cerkvę nugriauta šalia stovėjusi keturkampė varpinė, pakeistos kai kurios vidaus ir išorės dekoru formos. 1915 m. pasikeitus politi-nei situacijai, stačiatikės iš Lietuvos pasitraukė. 1919 m. vienuolynas

vėl gražintas vizitėms, kurios čia gyveno iki 1948 m. 1934 m. vizičių vienuolyno pastate kurį laiką gyveno šventoji Faustina Kovalska ir dailininkas Eugenijus Kazimirovskis, nutapęs šv. Faustinos vizijomis paremtą Gailestingojo Jėzaus paveikslą. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui seserys vizitės paliko Lietuvą. Bažnyčią ir vienuolyno pastatus sovietų valdžia nusavino, įrengė ten kalėjimą. Šiuo metu Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia gražinta kurijai, bet stovi uždara. Buvusio vizičių vienuolyno pastatuose veikia Vilniaus pataisos namai.

1994 m. priešais Rasų kapines pagal architektų Mariaus Šaliamoro ir Vytauto Nasvyčio projektą pastatyta Naujoji apaštalu bažnyčia (Rasų g. 11). Bažnyčios planas pabrėžia Rasų gatvės ir kalvelės šlaitų tąsą, sudaromas architektūrinis judesio efektas iš apačios į viršų, iš prieblandos į tamsą. Bažnyčios interjere daug šviesaus medžio, stiklo. Abipus įėjimo yra stiklo sienomis atskirtos patalpos motinoms su vaikais. Stiklas sukelia ribų neturinčios erdvės iliuziją. Vienintelis vidaus akcentas – altorius be pašalinių, dėmesį atitraukiančių, atributų.

Rasų mikrorajone yra vienos seniausių ir žymiausių kapinių Lietuvoje – Rasų kapinės, įkurtos XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje. Nuo Rotušės į kapines patenkame eidami Subačiaus–Rasų, nuo Aušros vartų – M. Daukšos–Rasų gatvėmis.

XVIII a. Vilniuje tarp Viešpaties Dangun Žengimo bažnyčios ir Aušros Vartų stovėjo Šv. Juozapo ir Nikodemo bažnyčia. Prie bažnyčios šliejosi kapinės. Ilgainiui jos trukdė plėstis augančiam miestui, todėl 1783 m. Vilniaus miesto magistrato nutarimu dalis kapinių ploto buvo atimta ir užstatyta namais. Nuo 1799 m. šioje vietoje mirusiųosius laidoti uždrausta. 1800 m. Šv. Juozapo ir Nikodemo parapija buvo panaikinta. Jos vietoje įsteigta Misionierių vienuolyno bažnyčios parapija. Misionierių kunigai rūpinosi naujų kapinių steigimu. 1801 m. pradžioje šios bažnyčios klebonas Timotejus Račinskis kreipėsi į Vilniaus magistratą, prašydamas paskirti plotą kapinėms už Vizičių bažnyčios ir vienuolyno. 1801 m. gegužės 6 d. Senosios Rasų kapinės buvo pašventintos. Pirmasis vilnietis, palaidotas Rasose, buvo Vilniaus miesto burmistras Jonas Mileris. XIX a. pradžios šaltiniuose kapinės vadintos Misionierių arba Rasų vardais. XIX a. viduryje, uždarius Misionierių bažnyčią, išliko tik Rasų pavadinimas.

1802 m. ir 1806 m. kapinėse pastatyti du klasicistiniai kolumbariumai – trijų ir penkių aukštų statiniai. Apytikriu paskaičiavimu abiejuose kolumbariumuose palaidoti 273 žmonės, tarp jų buvo Vilniaus universiteto profesorius Džonas O’Konoras (1760–1802), vienas 1831 metų sukilimo Lietuvoje vadovų Gabrielis Oginskis (1784–1842), Vilniaus universiteto istorijos profesorius Tomas Husaževskis (1732–1807), dailininkas Pranciškus Smuglevičius (1746–1807), filosofijos istorikas Vladislovas Horodiskis (1885–1920). Nuo laiko sunykęs pietinis kolumbariumas nugriautas 1937 m., šiaurinis – 1957 m. Juose buvę palaikai palaidoti dviejuose bendrose duobėse.

Kapinės iki 1812 m. buvo aptvertos medine tvora. Šalia stovėjo medinis špitolės namelis. 1814 m. prijungtas žemės plotas, nuo XIX a. vidurio vadinamas Literatų kalneliu (prieš dabartinius pagrindinius vartus iš Rasų gatvės pusės). Medinei tvorai sudegus, 1812–1820 m. visa teritorija apjuosta mūrine tvora. Šalia pastatytas sargo namelis (rekonstruotas 1883 m., restauruotas 2000 m.). Senosios tvoros vakarinė dalis yra išlikusi kapinių šiaurinėje ir rytinėje pusėje (rytinė dalis rekonstruota 2002 m.), o naujai atstatytos tvoros viduryje nuo Rasų gatvės pusės yra išlikusi senųjų vartų į kapines vieta.

1841–1850 m. Misionierių vienuolyno vizitatoriaus Juozapo Bagdonavičiaus ir Vilniaus universiteto ekonomikos profesoriaus Jono Vaškevičiaus pastangomis tarp abiejų kolumbariumų pastatyta neogotikinė raudonų plytų koplyčia (architektai Tomas, Bronislovas ir Stanislovas Tišeckiai). Koplyčios rūsyje palaidoti Misionierių bažnyčios vizitatorius Juozapas Bagdonavičius (1787–1846), Vilniaus kapitulos prelatas Antanas Niemekša (1825–1878), Vilniaus Katedros prelatas Juozas Bovkevičius (m. 1868), fleitininkas Artūras Turčinskis (m. 1898). Šalia koplyčios stovėjo medinė varpinė. 1888 m. Vilniaus gydytojo Hilarijaus Raduškevičiaus lėšomis vietoj medinės pastatyta neogotikinė mūrinė varpinė (archit. Julijonas Januševskis).

1844 m. uždarius Misionierių vienuolyną, kapinės perduotos Šv. Jono bažnyčiai. 1845 m. uždarytame Misionierių vienuolyne buvo įsteigtas Antakalnio karo ligoninės skyrius. 1847 m. šalia kapinių vakarinės dalies palaidoti ligoninėje mirę kariai. Naujosios kapinės buvo apkastos grioviu, už kurio laidojo savizudžius. Nuo XX a. pradžios ši kapinių dalis vadinama Našlaičių kapinėmis. Čia be dvasinės ir pasaulietinės valdžios žinios buvo laidojami ir neturtingiausi

Vilniaus gyventojai. 1863 m. sukilimo metu Rasų kapinėse buvo slepiami ginklai.

1912 m. kapinių plotas išplėstas. Šalia Senųjų kapinių kitapus Sukilėlių gatvės įrengtos Naujųjų Rasų kapinės. Naujųjų Rasų šiaurės vakarinėje dalyje palaidoti 1919–1921 m. žuvę Lenkijos kariai ir legionieriai, kuriems atminti pastatytas betoninis obeliskas. Rytinėje obelisko pusėje palaidoti 1920–1921 m. kovose už Vilnių žuvę Lietuvos kariuomenės kariai. Netoli šios kapavietės yra Vilniuje žuvusių 1941 m. Birželio sukilimo dalyvių kapai. 1942 m. partizanams atminti pastatytas koplytstulpis – Sukilėlių kryžius (1994 m. atstatytas; architektė Monika Kijauskienė). 1995 m. kapavietėje įrengta memorialinė lenta (architektės Živilė Mačionienė, Monika Kijauskienė). Rasų gatvėje, prie Senųjų kapinių pagrindinių vartų, palaidoti 1919–1920 ir 1944 m. žuvę Lenkijos kariai. Memorialo centre palaidota Lenkijos maršalo Juzefo Pilsudskio motina Marija Pilsudska ir Juzefo Pilsudskio širdis. Juzefo Pilsudskio palaikai palaidoti Krokuvoje.

Rasų kapinės įtrauktos į Lietuvos Respublikos kultūros vertybių registrą (unikalus objekto kodas – 10384). Čia palaidota daug ne tik Vilniaus miestui, bet ir visai Lietuvai nusipelnusių žmonių. Kapinėse ilsisi Vasario 16-osios Nepriklausomybės Akto signatarai – Lietuvos atgimimo patriarchas Jonas Basanavičius (1851–1927), teisininkas Jonas Vileišis (1872–1942). Rasose palaidoti žymūs dailininkai Pranciškus Smuglevičius (1745–1807), Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911), Antanas Gudaitis (1904–1989), Antanas Kučas (1909–1989), istorikai Joachimas Lelevelis (1786–1861), Euzebijus Slovackis (1772–1814), Eustachijus Tiškevičius (1814–1873), „Vilniaus albumo“ leidėjas Jonas Kazimieras Vilčinskis (1808–1885), advokatas, bibliofilas Tadas Stanislovas Vrublevskis (1858–1925), teisininkas Mykolas Romeris (1880–1945), architektai Julijus Klossas (1881–1933), Antanas Vivulskis (1877–1919), Sigitas Benjaminas Lasavickas (1925–1998), kino režisierius Raimondas Vabalas (1937–2001), rašytojai Vladislavas Sirokomiė (1823–1862), Liudas Gira (1886–1946), Petras Cvirka (1909–1947), Petras Vaičiūnas (1890–1959), Kazys Boruta (1905–1965), Vincas Mykolaitis-Putinas (1892–1967), Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis (1852–1916), kompozitoriai Mikas Petrauskas (1873–1937), Juozas Tallat-Kelpša

(1888–1949), operos solistas Kipras Petrauskas (1885–1968), kiti žymūs Lietuvos veikėjai.

Rasų kapinėse yra daug meniškų antkapinių paminklų. Seniausi išlikę yra XIX a. antrojo dešimtmečio antkapiai. Seniausi antkapiai sumūryti iš plytų, su akmeninėmis arba skardinėmis paminklinėmis lentomis. XIX a. viduryje pastatyti ketiniai paminklai, XIX a. pabaigoje – paminklai, pagaminti iš smiltainio, juodo poliruoto akmens paminklai. 1828–1836 m. Rasų antkapius kūrė skulptorius Jokūbas Rosinskas, XIX a. viduryje – skulptoriai Juozapas Andriuškevičius, Juozapas Horbacevičius, Juozapas Kozlovskis. Apie 1880–1890 m. daug antkapių sukūrė skulptorius Boleslovas Jacunskis, XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje – Jonas Arasimovičius. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje pastatyta Varšuvos skulptorių Leopoldo Vasilkovskio, Zigmanto Oto, Juzefo Gardeckio sukurtų paminklų. Kapinėse yra nemažai žymių Lietuvos skulptorių Rapolo Jakimavičiaus, Juozo Zikaro, Gedimino Jokūbonio, Petro Aleksandravičiaus, Juozo Kėdainio, Broniaus Pundziaus, Vlodo Vildžiūno darbų. Rasose palaidotų žymių žmonių kapai įtraukti į Kultūros vertybių registrą.

Rasų kapinių Angelų kalnelyje nuo seno buvo laidojami vaikai. 1998 m. spalio 24 d. Vilniaus gydytojų federacija „Už gyvybę“ pastatė simbolinę antkapinę paminklą Negimusiems kūdikiams – abortų aukoms.

2007 m. spalio 29 d. Vilniaus arkivyskupas metropolitas kardinolas Audrys Juozas Bačkis Rasose pašventino simbolinę kapą kenotafą, įamžinantį sovietų okupacijos aukomis tapusių trijų Vasario 16-osios Nepriklausomybės Akto signatarų Kazio Bizausko, Prano Dovydaičio ir Vlodo Mirono atminimą. Simbolinė antkapinė lenta ir akmeninis kryžius pastatyti virš tuščio kapo, nes šių visuomenės šviesuolių palaidojimo vieta nežinoma.

Šiandien Rasų kapinėse nebelaidojama, jų, kaip Lietuvos panteono, vaidmenį perėmė Antakalnio kapinės.

Rasų mikrorajonas pasižymi unikalia gamta, jis įsikūręs Rasų-Ribiškių kalvyno vidurinėje dalyje. Kalvyne gausu raguvų ir griovų. Daugelis dabartinių Rasų gatvių eina buvusių raguvų dugnu. Rasų-Ribiškių kalvynas apaugęs mišriais miškais, tarp miškų įsiterpę gyvenamųjų namų kvartalai.

Literatūros apžvalga

Apie Rasas paskelbta nemažai publikacijų. Gyvenvietės vietovardžio kilmę tyrinėjo kalbininkas Jonas Jurkštas leidinyje „Vilniaus vietovardžiai“ ir archeologas Vyktintas Vaitkevičius knygoje „Senosios Lietuvos šventvietės: Aukštaitija“. Apie mikrorajono istoriją rašoma lietuviškose enciklopedijose.

Rasų maldos namai aprašyti Vilniaus bažnyčioms skirtuose leidiniuose: Vilniaus Senamiesčio gidės Ginos Viliūnienės ir fotografo Raimondo Urbakavičiaus parengtoje knygoje „Vilniaus šventovės“, kraštotyrininko Broniaus Kviklio knygoje „Lietuvos bažnyčios“, inžinieriaus Vytauto Šiaudinio knygoje „Vilniaus maldos namai“, leidinyje „Barokas Lietuvoje“. Apie XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Rasų architektūrą rašoma architektūros istorikės Nijolės Lukšionytės-Tolvaišienės knygoje „Istorizmas ir modernizmas Vilniaus architektūroje“, leidinyje „Vilnius. 1900–2005: naujosios architektūros gidas“. Apie XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Rasų urbanistiką rusų kalba rašoma poeto, prozininko, inžinieriaus, istoriko Leonido Michelevo (Леонид Михелев) knygoje „Русское Дворянское Собрание Литвы“.

Apie Rasų gyvenamąjį kvartalą rašė architektė Viktorija Makauskaitė žurnale „Archiforma“. Daugiausia publikacijų skirta Rasų kapinėms. 1988 m. knygų serijoje „Lietuvos TSR kultūros paminklai“ išleista istorikų Vidos Girininkienės ir Algirdo Paulausko knyga „Rasos: svarbiausios žinios“. Knygoje išspausdinta kapinių steigimo istorija, suregistruoti čia palaidoti žymesni Lietuvos žmonės. Leidinyje yra abėcėlinė pavardžių rodyklė, antkapinių paminklų bei memorialinių lentų raidinė rodyklė, išspausdinti kapinių planai. Naujų žinių apie Rasų kapines, kolumbariumų, koplyčios statybą, pateikiama Vidos Girininkienės knygoje „Vilniaus kapinės“. Išnašose išspausdintas panaudotos literatūros sąrašas. Leidinyje galima pamatyti dailininko Aloyzo Janulio ir fotomenininko Vytauto Balčyčio padarytas žymesnių antkapinių paminklų, koplytėlių ir koplytstulpių nuotraukas.

Apie Rasų kapines rašoma turistiniuose vadovuose po Vilnių: žymaus XIX a. spaustuvininko, leidėjo, publicisto, archeologo, etnografo bei istoriko Adomo Honorio Kirkoro knygoje „Pasivaikščio-

jimai po Vilnių ir jo apylinkes“, istoriko Adomo Juškevičiaus ir muziejininko, kultūros veikėjo, pirmojo profesionalaus gido po Vilnių Juozo Maceikos parengtoje knygoje „Vilnius ir jo apylinkės“, literatūrologo, publicisto Tomo Venclovos leidinyje „Vilnius“, dailėtyrininkės Giedrės Jankevičiūtės leidinyje „Lietuva“, Vilijos Tūrienės knygoje „Dešimt Šventaragio mįslių“, leidiniuose „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas“, „Ką pasakoja Vilniaus gatvės: kelionė po literatūrinį ir kultūrinį Vilnių“.

Apie Rasas išleisti elektroniniai ištekliai „Rasų kapinės Vilniuje“ (Vilnius, 2003), „Studentams apie Lietuvą: Rasų kapinės“ (Vilnius, 2009).

Yra leidinių apie Rasas lenkų kalba. 1990 m. Poznanėje išleistoje Jano Cechanovičiaus (Jan Ciechanowicz), Bogumilos Kosman ir Marcelio Kosmano knygoje „Na Wileńskiej Rossie“ aprašyta kapinių įkūrimo istorija, pateikiamos keliolikos čia palaidotų žymių vilniečių biografijos. 1993 m. išleista architekto restauratoriaus Edmundo Malachovičiaus (Edmund Małachowicz) knyga „Cmentarz na Rossie w Wilnie“. Leidinyje išsamiai pateikti duomenys apie Rasose palaidotus žmones, aprašyti žymesni antkapiai. 1993 m. išleistas lietuvių literatūros ir kultūros populiarintojo Mečislavo Jackevičiaus (Mieczysław Jackiewicz) vadovas po Rasų kapines „Wileńska Rossa: przewodnik po cmentarzu“. Varšuvoje išleisti fotografijų albumai „Wileńska Rossa wiosną“ (2004), „Wileńska Rossa: cztery pory roku“ (2005). Albumuose išspausdinti žymaus lenkų rašytojo Tadeušo Konvickio (Tadeusz Konwicki), gimusio Vilniuje, atsiminimai apie Rasas.

Apie Rasas periodinėje spaudoje rašė istorikai Aldona Vasiliauskienė, Vitalijus Michalovskis, Genovaitė Gustaitė, architektūros istorikė Morta Baužienė, archeologai Tauras Poška, Robertas Žukovskis, etnologas Vaclovas Mikailionis, menotyrininkė Audronė Kasperavičienė, muziejininkė Reda Rėklytė, prozininkas Mindaugas Peleckis, poetas Ričardas Šileika, vertėjas Valdas Banaitis, žurnalistai Giedrė Budvytienė, Gintarė Micevičiūtė, Sandra Trinkūnaitė, Martynas Čerkauskas, Greta Ruseckytė, Virginija Genienė, Andrejus Žukovskis, Pranas Abelkis, Rūta Slušnytė.

2006 m. žurnale „Tarp knygų“ paskelbta LNB Lituanikos skyriaus vyresniosios bibliografės Marijos Jacevič parengta Rasų kapinių bibliografija.

Apie Rasas rašoma ir grožinėje literatūroje. Apie Rasų kapines rašo mokytojas Andrius Ryliškis knygoje „Fragmentai iš praeities miglų“. Vilniuje tarpukario metais gyvenusi lenkų etnografė Marija Znamerovska-Priuferova (Maria Znamierowska-Prüfferowa) knygoje „Vilnius, miestas arčiausia širdies“ pasakoja atsiminimus apie Rasų kapines, Misionierių ir Vizičių bažnyčias Antrojo pasaulinio karo metais. Janas Bulhakas, žymiausias XX a. pirmosios pusės Vilniaus fotomenininkas, turėjęs literatūrinių gabumų, ne tik fotografavo, bet ir rašė savo kelionių užrašus. Lietuviškai yra išleista jo knyga „Vilniaus peizažas: fotografo kelionės“. Joje randame originalių minčių apie Vilnijos kraštovaizdį, taip pat ir apie Rasas. Apie gyvenimą Rasų apylinkėse vaizdingai pasakojama teatrologės Gražinos Mareckaitės atsiminimų knygoje „Šiapus ir anapus Vilniaus vartų“.

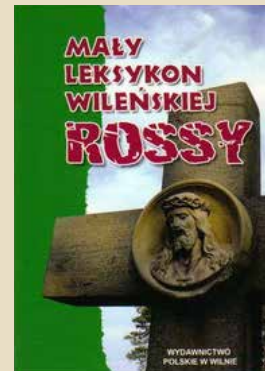
Rasoms eiles paskyrė poetai Antanas Miškinis (rink. „Poezijos posme gyvi“), Leonardas Gutauskas (rink. „Urbo kalnas“), Jurgis Kunčinas (rink. „Liepų ratas“), Vladas Mozūriūnas (rink. „Vilniaus etiudai“), Apolinaras Petras Bagdonas (rink. „Nemirštančios godos“), Robertas Keturakis (rink. „Poezijos pavasaris“, 1966), Kazys Bradūnas (rink. „Prie vieno stalo“, „Lietuvos istorija poezijoje“), Gražutė Šlapelytė-Sirutienė (rink. „Vilnijos atgarsiai“), Alė Rūta (rink. „Taip ir praicina sekmadienis“, „Be tavęs“), Aidas Marčėnas (rink. „Dievų taupyklė“), Kazimieras Pūras (rink. „Dienų palydos“), Petronėlė Banaitienė (rink. „Ten, sidabro vingy“), Ignė Puplesytė (rink. „Mano Sintautai“), Vladas Vaitkevičius (rink. „Šešėly krintančios žvaigždės“).

Girininkienė, Vida, Paulaukas, Algirdas. Rasos. – Vilnius, 1988. Knygos viršelis

Jackiewicz, Mieczysław. Wileńska Rossa. – Olsztyn, 1993. Knygos viršelis

Mały leksykon wileńskiej Rossy. – Wilno, 2002. Knygos viršelis

Literatūra

Barokas Lietuvoje. – Vilnius, 1996, p. 130-131, 138-140.

Budvytienė, Giedrė. Rasose, Angelų kalnelyje, marmurinis paukštis priglobė negimusių kūdikių sielas: [apie paminklo, skirto negimusiems kūdikiams atminti, atidengimą] // Kauno diena. – 1998, spal. 24, p. 1, 14.

Girininkienė, Vida. Rasos: svarbiausios žinios / Vida Girininkienė, Algirdas Paulauskas. – Vilnius, 1988. – 93 p.: iliustr.

Girininkienė, Vida. Vilniaus kapinės. – Vilnius, 2004, p. 64-114.

Jacevič, Marija. Literatūra apie Vilniaus Rasų kapines: [bibliografija]. – Iliustr. // Tarp knygų. – 2006, Nr. 11, p. 22-25.

Jankevičiūtė, Giedrė. Lietuva. – Vilnius, 2006, p. 48.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 33.

Juškevičius, Adomas. Vilnius ir jo apylinkės. – 3-iasis (fotografuotinis) leidimas / Adomas Juškevičius, Juozas Maceika. – Vilnius, 1991, p. 186-193.

Ką pasakoja Vilniaus gatvės: kelionė po literatūrinį ir kultūrinį Vilnių. – Vilnius, 2001, p. 50-51.

Kirkoras, Adomas Honoris. Pasivaikščiėjimai po Vilnių ir jo apylinkes. – Vilnius, 1991, p. 177-193.

Kviklys, Bronius. Lietuvos bažnyčios. – Chicago, Ill., 1985. – T.5: Vilniaus arkivyskupija, d.1: Istoriniai bruožai. Vilniaus miesto bažnyčios, p. 364-365, 377-379, 405-413.

Kviklys, Bronius. Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai. – Vilnius, 1989. – T. 1, p. 151-152.

Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T. 1: Vilnius, p. 399-421.

Lukšionytė-Tolvaišienė, Nijolė. Istorizmas ir modernizmas Vilniaus architektūroje. – Vilnius, 2000, p. 118-120.

Makauskaitė, Viktorija. Rasų kvartalas. – Iliustr. – Santr. angl. // Archiforma. – 2007, Nr. 1, p. 28-29.

Peleckis, Mindaugas. Naujieji apaštalai įkūrė bažnyčią šalia Rasų kapinių: [apie Naująją apaštalų bažnyčią Vilniuje]. – Iliustr. // Respublika. – 2001, saus. 30, p. 18.

Rasos // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2011. – T. 19, p. 565.

Ryliškis, Andrius. Fragmentai iš praeities miglų. – Čikaga, 1974. – T. 1, p. 107-109.

Šaudinis, Vytautas. Vilniaus maldos namai. – Vilnius, 2001, p. 108-109, 112-113, 153.

Tūrienė, Vilija. Dešimt Šventaragio mįslių. – Vilnius, 1993, p. 114-131.

Vaitkevičius, Vyktintas. Senosios Lietuvos šventvietės: Aukštaitija. – Vilnius, 2006, p. 36-37.

Venclova, Tomas. Vilnius: vadovas po miestą. – Vilnius, 2007, p. 170-173.

Viliūnienė, Gina. Vilniaus šventovės: istorija, legendos, asmenybės, dabartis / tekstų autorė Gina Viliūnienė, fotografijos Raimondo Urbakavičiaus. – Vilnius, 2012, p. 158-169.

Vilnius, 1900–2005: naujosios architektūros gidas. – Vilnius, 2005, p. B, B 13.

Znamierowska-Prüfferowa, Maria. Vilnius, miestas arčiausia širdies. – Vilnius, 2009, p. 86-89, 108-112.

Jackiewicz, Mieczysław. Wileńska Rossa: przewodnik po cmentarzu. – Olsztyn, 1993. – 239 p.: iliustr. + 1 sulankst. žml. – Bibliogr.: p. 204-205. - R-klė: p. 197-203.

Mały leksykon wileńskiej Rossy. – Wilno, [2002]. – 62, [1] p.: iliustr.

Wileńska Rossa: cztery pory roku / zdjęcia G-M Studio; tekst Mieczysław Jackiewicz; wspomnienia Tadeusz Konwicki. – Warszawa, 2005. – 116 p.: iliustr.

Михелев, Леонид. Русское Дворянское Собрание Литвы. – Вильнюс, 2006, p. 15-16.

Belmontas

Belmontas – Vilniaus miesto dalis Vilnios dešiniajame krante, tarp Užupio ir Leoniškių. Pietinė Belmonto riba yra aukštas, status Vilnios skardis, iš vakarų ir šiaurinės pusės jį supa gilus Srovės upelio (Vilnios intako) slėnis, kurio šlaitu eina plentas į Naująją Vilnią.

Vietovardis *Belmontas* kilęs iš italų kalbos žodžių junginio *bello monte* (gražusis kalnas).

Vietovardis
Belmontas kilęs iš
italų kalbos žodžių
junginio *bello monte*
(gražusis kalnas).

Iki Pirmojo pasaulinio karo Belmontas buvo už Vilniaus miesto ribų. XIX a. pradžioje Vilnios upės ir Srovės upelio šlaituose pradėtos statyti vilos ir gyvenamieji namai, pastatytas ištaigingas restoranas. Belmontas buvo toli nuo miesto triukšmo, todėl

vilniečiai čia mėgo poilsiauti. 1820–1823 m. Belmonto miške rinkdavosi Vilniaus universiteto studentai – filomatai ir filaretai. Vadovaujami poetų Adomo Mickevičiaus ir Tomo Zano, jie čia skaitydavo savo kūrinis, svarstydamo aktualius visuomeninio gyvenimo klausimus. 1831 m. sukilimo metu, caro kariuomenei saugant Vilniaus miestą, Belmonte slapčia

burdavosi sukilėliai ir traukdavo palei Vilnią į Kučkuriškių miškelius, kur buvo vienas jų ginklų sandėlių. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Belmonte būdavo rengiamos iškilmės ir pasilinksminimai. Iki Antrojo pasaulinio karo Belmonto žemės priklausė Leoniškių dvarui.

Viena populiariausių apylinkės poilsio vietų yra Belmonto užtvanka prie Vilnios upės, vadinama Belmonto kriokliais. Palei upę įrengtas pėsčiųjų takas, toliau – beždžionių tiltas ir senasis vandens kanalas. Šalia esančiame restauruotame prancūziškajame vandens malūne 2006 m. įkurtas pramogų ir poilsio centras „Belmontas“ (archit. Ričardas Stulpinas).

Belmontas priklauso Pavilnio regioniniam parkui. 2009 m. įsteigtas Belmonto valstybinis botaninis zoologinis draustinis. Čia auga natūralios pušynų bendrijos, pasižyminčios gausia ir įvairia gyvūnija, retomis augalų rūšimis.

Belmontas – smėlinga terasa, pakylanti virš Vilnios upės 50-55 m. Nuo čia atsiveria puikūs Vilnios slėnio reginiai, Vilniaus senamiesčio vaizdai. Belmonto apylinkių grožis įamžintas žinomų dailininkų Pranciškaus Smuglevičiaus, Rado Bičkausko, Kanuto Rusecko ir kitų drobėse, senosiose fotografijose.

Vilniečių mėgstama poilsio vieta

Belmonte

Belmonto kampelis

Kriokliai

Literatūros apžvalga

Belmontas, kaip graži vietovė, minima aprašant lankytinas Vilniaus apylinkes. Apie Belmontą rašoma žymaus XIX a. spaustuvininko, leidėjo, publicisto, archeologo, etnografo bei istoriko Adomo Honorio Kirkorio knygoje „Pasivaikščiėjimai po Vilnių ir jo apylinkes“, kraštotyryninko Broniaus Kviklio leidinyje „Mūsų Lietuva“. Belmontas minimas dailės istoriko, dailininko, muziejininko Vlodo Drėmos knygoje „Dingęs Vilnius“, aprašant Paplavų priemiestį. Čia pateikiama išpūdinga ikonografija. Apie Belmontą taip pat rašoma gamtosaugininkės Rūtos Baškytės ir geografo kartografo Pauliaus Kavaliausko knygoje „Vilniaus regioniniai parkai: atgyja, vilioja, dabina“, kultūrologės Nijolės Balčiūnienės knygoje „Abipus Neries“, leidinyje „Įdomiausios kelionės po Lietuvą“ bei „Mažojejoje lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje“. Žurnalistės Ingridos Semaškaitės knygoje „Atgimę dvarai“ rašoma apie Belmonto pramogų centrą.

Belmontas atsispindi ir periodinėje spaudoje. Apie jį rašė menotyrininkė Ivona Voicechovičienė, žurnalistai Vytautas Kaltenis, Gintarė Micevičiūtė, Sandra Trinkūnaitė, Jolanta Malinauskienė, Aušra Pocienė, Genė Dūdaitė, Ligita Valonytė.

Yra Belmontui sukurtų grožinės literatūros kūrinių. Belmontui eiles paskyrė poetai Jonas Endrijaitis (rink. „Ten, sidabro vingy“), Paulius Drevinis (rink. „Sunki kelionė“, „Vėl kartojas gyvenimas“).

Literatūra

Balčiūnienė, Nijolė. Abipus Neries. – Vilnius, 2008, p. 57-58.

Baškytė, Rūta. Vilniaus regioniniai parkai: atgyja, vilioja, dabina / Rūta Baškytė, Paulius Kavaliauskas. – Vilnius, 2002, p. 35-36.

Belmontas. – Iliustr. // Įdomiausios kelionės po Lietuvą. – Kaunas, 2012. – P. 61.

Belmontas // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – Vilnius, 1968. – T. 1, p. 206.

Belmonto valstybinis botaninis zoologinis draustinis (Pavilnių RP). – Iliustr. // Vilniaus miesto saugomos teritorijos. – Vilnius, 2009. – P. 30-31.

Drėma, Vladas. Dingęs Vilnius = Lost Vilnius. – Vilnius, 1991, p. 361-363.

Kirkoras, Adomas Honoris. Pasivaikščiėjimai po Vilnių ir jo apylinkes. – Vilnius, 1991, p. 168.

Kviklys, Bronius. Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai. – Vilnius, 1989. – T. 1, p. 141.

Semaškaitė, Ingrida. Atgimę dvarai. – Vilnius, 2012, p. 231-234.

Kuprioniškės

Kuprioniškės – Vilniaus miesto dalis, esanti miesto pakraštyje, 5 km į pietryčius nuo miesto centro, tarp Minsko ir Lydos plentų. Vakarinė vietovės dalis priklauso Vilniaus miestui, rytinė yra Vilniaus rajono Nemėžio seniūnijoje.

Manoma, kad XVI a. šioje vietoje buvo didiko Kuprijono Rudaminos dvaras, atitekęs jo žmonai, pagal vyro vardą vadinamai Kuprijanova.

Manoma, kad XVI a. šioje vietoje buvo didiko Kuprijono Rudaminos dvaras, atitekęs jo žmonai, pagal vyro vardą vadinamai Kuprijanova. XIX a. čia buvo Kuprijoniškių palivarkas ir Kuprijoniškių kaimas. Literatūroje minimas dokumentas, kuriame rašoma, kad 1904 m. gegužės 22 dieną Vilniaus miesto dūma nutarė paskirti Kuprijoniškėse žemės plotą totorių, tuomet vadintų mahometonais, ir karaimų kapinėms. Totoriams buvo paskirta 1500 kvadratinių sieksnių (6825 kv. m), karaimams – 500 kvadratinių sieksnių (2275 kv. m) miesto žemės. Miesto valdyba buvo įpareigota perduoti šiuos plotus mahometonų mečetei ir karaimų namams su sąlyga, kad, panaikinus šias kapines, žemė būtų sugrąžinta miestui. Kapinių plane pažymėtas ir nedidelis plotelis už kelio priešais karaimų kapines, skirtas marijavičių kapinėms. Istoriniuose šaltiniuose rašoma,

įvairiuose šaltiniuose vietovės pavadinimas rašomas dvejopai: Kuprioniškės arba Kuprijoniškės. Vietovardis *Kuprijoniškės* kilęs iš vardo *Kuprijonas* (*Kiprijonas*).

Manoma, kad XVI a. šioje vietoje buvo didiko Kuprijono Rudaminos dvaras, atitekęs jo žmonai, pagal vyro vardą vadinamai Kuprijanova.

kad pirmiausia pradėta laidoti totorių kapinių plote. 1908 m. Lietuvos dvasinė konsistorija nurodė, kad Kuprijoniškėse jau įsteigtos naujos mahometonų kapinės. Šiuo metu kapinės priklauso Naujininkų seniūnijai (žr. Naujininkai).

Literatūros apžvalga

Apie Kuprioniškes literatūros yra mažai. Apie šią vietovę rašoma „Mažojoje lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“, „Tarybų Lietuvos enciklopedijoje“. Apie totorių ir karaimų kapines rašoma istorikės, Vilniaus kapinių žinovės, parengusios ne vieną knygą apie kapines, Vidos Girininkienės knygoje „Vilniaus kapinės“. Vietovardžio kilmę tyrinėja kalbininkas Jonas Jurkštas leidinyje „Vilniaus vietovardžiai“.

Literatūra

Girininkienė, Vida. Vilniaus kapinės. – Vilnius, 2004, p. 166-167.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 14.

Kuprijoniškės // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – Vilnius, 1968. – T. 2, p. 255.

Kuprioniškės // Tarybų Lietuvos enciklopedija. – Vilnius, 1986. – T. 2, p. 442.

Leoniškės

Leoniškės – rytinė Vilniaus miesto dalis, esanti į rytus nuo Belmonto, dešiniajame Vilnios upės krante.

Vietovardis *Leoniškės* kildinamas iš šioje vietoje XVI a. turėjusio dvarelių didiko Leono Krilavičiaus (*Leonis Kryłowicz Praconsulis Vilnensis*) asmenvardžio.

Vietovardis *Leoniškės* kildinamas iš šioje vietoje XVI a. turėjusio dvarelių didiko Leono Krilavičiaus (*Leonis Kryłowicz Praconsulis Vilnensis*) asmenvardžio.

Ankstyviausi archyvinių šaltinių duomenys apie Leoniškių dvarą siekia XVI a. pirmą pusę, kai 1533 m. dvarininko Leono Krylovičiaus našlė Marina Krylovič Leoniškių valdą pardavė Vilniaus miesto magistratui. 1536 m.

rugsėjo 16 d. Žygimanto Senojo privilegija buvo patvirtintos Leoniškių dvaro ribos ir suteiktas leidimas ant Vilnios upės miesto poreikiams statyti malūną. Leoniškių dvaro palivarką magistratas nuomodavo Vilniaus burmistrams ir tarėjams. Nuomos sutartyse būdavo nurodoma, kad nuomininkas negali kirsti Belmonto miško, turi prižiūrėti Leoniškių tvenkinius ir užtvankas. XVII–XVIII a. archyvinuose dokumentuose Leoniškės vadintos palivarku. XVII a. dvaro sodyboje stovėjo du malūnai. Tikslī malūnų vieta nežinoma. 1795 m. Leoniškių inventorinėje knygoje rašoma, kad palivarke stovėjo smuklė, gyvenamasis namas, kluonas, svirnas, tvartas ir alaus darykla. XIX a. pabaigoje Leoniškių žemės

išsinuomojo Jonas Borutis. 1812 m. čia jis pastatė plytinę ir čerpių gamyklą. Tais pačiais metais Leoniškių dvaro palivarkas per karą su Napoleono kariuomene buvo labai nuniokotas, sugriauti visi pastatai. Daug žalos padaryta ir kaimyniniam Tuputiškių palivarkui. Po karo nualintos Tuputiškių ir Leoniškių žemės buvo sujungtos. Leoniškių dvare prieš Pirmąjį pasaulinį karą veikė sodininkystės ir daržininkystės mokykla. Iki Antrojo pasaulinio karo palivarkui priklausė ir „prancūziškojo“ malūno teritorija. Leoniškių dvare buvo ir vaikų namų auklėtinių, neįgalių Vilniaus vaikų vasaros stovyklos. Literatūroje Leoniškės minimos ir kaip buvusi tarpukario Vilniaus miesto savivaldybės tarnautojų kolonija.

Šiuo metu buvusio dvaro teritorijoje įsikūręs Belmonto žirgynas. 1951 m. šioje vietoje pastatytas pirmasis medinis pastatas, kuriame jau buvo laikomi arkliai. XX a. viduryje Belmonto žirgyne pirmą kartą apgyvendinti sportiniai arkliai. Dabar čia veikia viešoji įstaiga „Belmonto žirgai“, Jojimo ir šiuolaikinės penkiakovės sporto mokykla, Patrulinės tarnybos rinktinės Raitasis policijos padalinys, saugantis viešąją tvarką Vilniaus mieste.

Leoniškės yra Vilnios slėnyje, kuris pripažįstamas kaip Europos mastu neįkainojama gamtos vertybė – su unikaliais eroziniais kalvynais ir atodangomis. Vilnios dugnas beveik ištiesai grįstas rieduliais. Dėl nevienodo Neries ir Vilnios įrėžio gylio susiformavo labai didelis Vilnios vagos nuolydis. Netoli Leoniškių upė yra labai vingiuota, primena kalnų upelį.

Literatūros apžvalga

Apie Leoniškės rašoma žymaus XIX a. spaustuvininko, leidėjo, publicisto, archeologo, etnografo bei istoriko Adomo Honorio Kirkoro knygoje „Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“, gamtosaugininkės Rūtos Baškytės ir geografo kartografo Pauliaus Kavaliausko knygoje „Vilniaus regioniniai parkai: atgyja vilioja, dabina“, kultūrologės Nijolės Balčiūnienės knygoje „Abipus Neries“, muziejininko Rimgaudo Ryliškio parengtame leidinyje „Markučiai: Vilnios slėnis“, žurnalistės Ingridos Semaškaitės knygoje „Atgimę dvarai“, taip pat „Lietuvių enciklopedijoje“. Apie Leoniškių vietovardžio kilmę rašoma kalbininko Jono Jurkšto knygoje „Vilniaus vietovardžiai“.

Leoniškėse buvusi vaikų stovykla minima ir teatrologės, dramaturgės Gražinos Mareckaitės atsiminimų knygoje „Šiapus ir anapus Vilniaus vartų: veidai ir vaizdai“ (Vilnius, 2009, 2013).

Leoniškės

Literatūra

Balčiūnienė, Nijolė. Abipus Neries. – Vilnius, 2008, p. 55-57.

Baškytė, Rūta. Vilniaus regioniniai parkai: atgyja, vilioja, dabina / Rūta Baškytė, Paulius Kavaliauskas. – Vilnius, 2002, p. 36.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 14.

Leoniškės // Lietuvių enciklopedija. – Boston, 1958. – T. 14, p. 464.

Ryliškis, Rimgaudas. Markučiai: Vilnios slėnis. – Vilnius, 2010, p. 13-16.

Semaškaitė, Ingrida. Atgimę dvarai. – Vilnius, 2012, p. 231-234.

Markučiai

Markučiai – Vilniaus miesto dalis, esanti kairiajame Vilnios krante, priešais Belmontą, į šiaurę nuo Vilniaus–Minsko geležinkelio. Vietovė ribojasi su Belmontu, Leoniškėmis, Paupiu, Rasomis, Ribiškėmis, Tuputiškėmis, Užupiu, Senamiesčiu ir juos jungiančia Subačiaus gatve.

Kalbininkų Jono Jurkšto ir Aleksandro Vanago nuomone, vietovardis *Markučiai* kilęs iš asmenvardžio *Morkutis* (*Markutis*) ar *Morkūnas* (*Markūnas*), *Morkus* (*Markus*) daugiskaitos.

Nuo XVI a. Markučiai su šalia esančiais miškais buvo Lietuvos didžiųjų kunigaikščių priemiestinė valda.

Iki XVII a. *Markučių* vietovardžio archyvinuose dokumentuose neaptikta. Dabartinė *Markučių* vietovė nuo seno priklausė Gurių dvarui ir buvo vadinama *Sakalaičiais* (*Sokoloycie*), minimais jau nuo XVI a., arba *Svistapole*, atsiradusia XIX a. Markučiai kartu su Sakalaičiais pirmą kartą paminėti 1712 m. istoriniuose šaltiniuose.

Nuo XVI a. Markučiai su šalia esančiais miškais buvo Lietuvos didžiųjų kunigaikščių priemiestinė valda. XV a. pabaigo-

je Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Aleksandras Jogailaitis Markučių žemių valdą padovanojo savo žmonai Elenai, Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III dukrai. Istoriniuose šaltiniuose minima, kad Elena Markučiuose pastatė karališkus vasaros rūmus. Tuo metu Markučių dvaro žemės buvo abipus Vilnios, tarp dviejų pagrindinių magistralių – Polocko kelio ir Juodojo trakto. 1506 m., po Aleksandro Jogailaičio mirties, kunigaikštienė Elena Markučių dvaro žemes padovanojo savo favoritui bajorui Unkovskiui. Apie 1540 m. dvaras buvo parduotas Vilniaus vaivados Stanislovo Kiškos našlei Onai Radvilaitei-Kiškienei. XVI a. pabaigoje ar XVII a. pradžioje Ona Kiškienė per karus ir kitus istorinius įvykius nuniokotus rūmus perstatė. XVII–XVIII a. Markučius valdė grafai Chodkevičiai. 1654–1667 m. Lietuvos-Lenkijos ir Rusijos karo metu Chodkevičių rūmai buvo nuniokoti. Liko tik dvaro gyvenamasis ir ūkiniai pastatai. Chodkevičiai turėjo rezidenciją Vilniaus Senamiestyje, todėl Markučių dvaro paskirtis buvo auginti ir naudoti žemės ūkio produkciją. 1810 m. Lenkijos senatorius, generolas grafas Aleksandras Chodkevičius pardavė dvarą Vilniaus išdininkui Juozapui Eismuntui. Markučiai buvo pervadinti

Svistapole. Nuo XIX a. pradžios iki 1933 m. visuose išlikusiuose planuose Markučių dvaro valda žymima kaip Markučių-Svistapolės palivarkas. 1838–1867 m. palivarką valdė gydytojas grafas Ignatijus Godlevskis. 1867 m. Markučiai perduoti geležinkelių tiesimo inžinieriui Aleksejui Melnikovui. 1853 m. buvusių Markučių rūmų liekanas tyrinėjo grafas Eustachijus Tiškevičius ir istorikas, kultūros veikėjas Adomas Honoris Kirkoras. Tyrimo metu atkasti Markučių senųjų rūmų pamatai, išaiškintas jų planas, rasta išlikusių šukių, monetų, koklių. Nustatyta, kad Chodkevičių rūmai stovėjo toje vietoje, kur Aleksejus Melnikovas 1867 m. pagal architekto A. Lostovskio projektą pasistatė medinį vasarnamį (dabar Literatūrinio A. Puškino muziejaus pastatas). Tuo pačiu metu dvare pastatyta ofcina, arklidės, vežiminė. Šalia vasarnamio įkurtas angliškojo stiliaus parkas su tvenkiniais, pasivaikščiojimų takais ir apžvalgos aikštelėmis. Paskutinė Markučių dvaro savininkė – Aleksejaus Melnikovo duktė Varvara Melnikova, gyvenusi čia 1899–1935 m., ir jos vyras Grigorijus Puškinas, jaunesnysis rusų poeto Aleksandro Puškino sūnus. 1914 m. Markučių žemės prijungtos prie Vilniaus miesto. 1935 m. priešmirtiniu Varvaros Puškinos testamentu dvaro pastatai su visu inventoriumi palikti Vilniaus rusų draugijai. 1939 m. SSRS okupavus Vilnių, Markučių dvarvietė buvo nacionalizuota.

Įdomios istorinės ir literatūrinės Markučių dvaro tradicijos. Čia yra grojusi karališkoji kapela. Markučiuose įkvėpimo sėmėsi poetas Kristupas Chodkevičius. Vėliau lankydavosi filomatai ir filaretai. Apylinkėmis grožėjosi, skaitė eiles, aptarinėjo draugijų veiklą, iš čia į geležinkelio stotį Rusijos gilumon išstremiamus draugus lydėjo poetas Adomas Mickevičius. Markučiuose buvo švenčiama Rasų šventė. Revoliucijų metais „Geležinės trobelės“ užeigoje rinkdavosi caro priespauda nepatenkinti vyrai. 1863 m. čia sužeistus sukilėlius gydė grafas Ignatijus Godlevskis. XX a. pirmoje pusėje, pagerbdami poeto Aleksandro Puškino atminimą, Markučių dvare lankėsi garsūs rusų vokalistai Fiodoras Šaliapinas, Leonidas Sobinovas, balerina Ana Pavlova, rašytojas Aleksandras Kuprinas.

Markučių apylinkėse, netoli dvaro, poilsiaudavo turtingesni vilniečiai. XIX a. pirmoje pusėje čia buvo statomos vilos, nuomojamos miestiečiams. Šalia kūrėsi vasarotojų pramogoms skirti objektai:

Buvęs Markučių dvaras, dabar – muziejus

Grigorijaus Puškino kapas

populiariausios Vilniuje užėigos „Betliejus“, „Geležinė trobelė“, „Karlsbadas“, degtinės varyklos, alaus daryklos, kavinės, biliardinės. 1860 m. pro Markučių pietinę dalį nutiesus Sankt Peterburgo–Varšuvos geležinkelio Vilniaus–Naujosios Vilnios ruožą, priemiestis prarado poilsiavietės funkciją.

XX a. pradžioje Markučių dvaro žemės buvo nuomojamos. Čia kūrėsi neturtingi vilniečiai. Jie statė prie keliukų, anksčiau vedusių į užėigas, nedidelius vienaaukščius medinius namus.

1920 m. nuo Markučių dvaro atskilo Veiverių–Kuprioniškių g. buvusi dvaro sodyba, vadinta „gubernatoriaus vila“. Pirmojo pasaulinio karo ir pokario metais viloje veikė našlaičių prieglauda, įkurta Lietuvių labdaros draugijos. Vėliau čia buvo moksleivių amatininkų bendrabutis.

Markučių gyvenvietė pradėta kurti 1920–1935 m., kai sklypais išparduotos dvarui priklausiusios žemės. Vakarinėje Markučių dalyje yra gyvenamieji kvartalai, rytinėje – Pavilnio regioninis parkas. Gyvenamaisiais namais apstatyta apie dvidešimt gatvių. Taikantis prie kalvoto reljefo, susiformavo siaurų stataus nuolydžio gatvelių tinklas. Ypač stačiose vietose atsirado unikalūs Lietuvoje gatvelių (takų) tipas: gatvelė–laiptai. Markučiuose dominuoja liaudiškojo tipo namai, suręsti pagal klasikinio lietuviško kaimo gyvenamojo namo modelį. Namai papuošti Šiaurės slavų medinei architektūrai būdingais gausiais pjaustiniais. „Gubernatoriaus vila“, antrojo dvaro centro pagrindinis pastatas, yra vienintelis išlikęs vilos tipo statinys iš senųjų Markučių. Tai didelis puošnus namas su buvusiomis atviromis galerijomis ir gausiais pjaustytais ornamentais.

Tapybiškas Markučių išplanavimas ir užstatymas, besikeičiantys vaizdai ir netikėtai atsiveriančios perspektyvos, skęstantys želdiniuose tankūs ir smulkūs nameliai sudaro netikėto Lietuvoje kalnų miestelio įspūdį.

Markučių dvaro sodybos fragmentai įtraukti į Kultūros vertybių registrą (unikalus objekto kodas – 15915). 1948 m. buvusiam dvaro gyvenamajame name (Subačiaus g. 124) įkurtas Literatūrinis Aleksandro Puškino muziejus. Muziejaus ansamblį sudaro 1868 m. pastatytas gyvenamasis namas, parkas su tvenkiniais, šeimyninės Grigo-

rijaus ir Varvaros Puškinų kapinaitės, 1906 m. pastatyta Šv. Varvaros koplyčia. Muziejuje galima pamatyti poetui Aleksandriui Puškinui skirtas ekspozicijas „A. Puškino gyvenimas ir kūryba“, „A. Puškinas ir Lietuva“. Šios ekspozicijos vitrinose eksponuojami A. Puškino kūrinių vertimai į lietuvių kalbą, pasakojama apie tų vertimų istoriją, poeto kūrybos tyrinėtojų darbus, Lietuvos teatruose poeto kūrinių temomis pastatytus sceninius veikalus, lietuvių dailininkų iliustracijas A. Puškino kūriniams. Memorialinę ekspoziciją sudaro 6 autentiškai apstatyti XIX a. pabaigos kambariai. Juose eksponuojami baldai, papuošti Puškinų giminės herbais ir Varvaros Puškinos monogramomis. Lankytojai čia taip pat gali pamatyti Markučių dvaro ir šeimynines Grigorijaus ir Varvaros Puškinų fotografijas, vieną iš 24 jubiliejinių, 1876 m. Peterburge pagamintų „Becker“ firmos rojalių, didelį biliardo stalą, nepaprasto grožio apvalių žalių koklių olandiško stiliaus krosnį, nemažai tuometinių namų apyvokos daiktų ir dailės kūrinių. Valgomajame išlikęs autentiškas mozaikinis parketas. Šioje ekspozicijoje taip pat saugoma 21 A. Puškino knyga iš 34 išleistų esant poetui gyvam. Muziejaus rinkinius sudaro autentiški Varvaros ir Grigorijaus Puškinų laikotarpio baldai ir namų apyvokos daiktai, dailės kūriniai, didelė biblioteka, nuotraukos, laiškai, laikraščiai bei žurnalai. Taip pat čia saugoma keletas baldų, kurie priklausė poetui A. Puškinui: du krėslai ir kortų stalelis. Muziejuje nuolat rengiamos dailės, literatūros, fotografijos, numizmatikos, taikomojo meno ir kitos parodos.

1992 m. prie muziejaus pastatytas poeto Aleksandro Puškino skulptūrinis biustas (skulptorius Bronius Vyšniauskas, architektas Vytautas Nasvytis), anksčiau stovėjęs Senamiestyje, Sereikiškių parke.

Šalia Literatūrinio Aleksandro Puškino muziejaus yra Markučių parkas. Parkas, užimantis 18 ha plotą, žinomas jau nuo XVI a. Jis buvo kuriamas pagal senas tradicijas: su terasomis, tvenkiniais, kanalais, apžvalgos aikštelėmis ir pavėsinėmis. Parkas ne kartą rekonstruotas. Savitumo jam teikia miškingos kalvos, gyvumo – du tvenkiniai. Parke auga vietinės medžių rūšys: ąžuolai, liepos, klevai. Kai kurių skersmuo didesnis kaip 1 m.

Parko šeimyninėse kapinaitėse palaidoti Varvara ir Grigorijus Puškinai.

Netoli Šv. Varvaros koplyčios yra vienintelės Lietuvoje naminių gyvūnėlių kapinės su paminklais ponios Varvaros šunims.

1958 m. Markučių parkas paskelbtas valstybės saugoma teritorija, 1986 m. priskirtas prie vietinės reikšmės gamtos paminklų, 2007 m. įrašytas į Kultūros vertybių registrą (unikalus objekto kodas – 31428).

Parkas priklauso Markučių valstybiniam kraštovaizdžio draustiniui. Draustinyje yra gražus Vilnios slėnio šlaitas, išgraužtas vandens erozijos. Tarp gilių ilgų raguvų, erozinių latakų, išskyla ilgi liekaniniai gūbriai su ryškiomis keteromis, apaugę miškais. Šioje vietoje gausu šaltinių, auga daugybė ažuolų.

Markučiuose, ant kalvos netoli Belvederio gatvės, stovi šioje vietovėje gyvenančio skulptoriaus Antano Kmieliausko sukurta skulptūra.

Markučių apylinkėje, netoli geležinkelio, poeto Mindaugo Tomonio (slap. Tomas Kuršis) žūties vietoje pastatytas medinis kryžius.

Literatūros apžvalga

Apie Markučius paskelbta nemažai publikacijų. Muziejininko Rimgardo Ryliškio parengtame leidinyje „Markučiai: Vilnios slėnis“ aptariama Markučių ir aplinkinių vietovių (Pūčkorių, Ribiškių, Leošiškių) istorinė raida, ryškesni urbanizacijos procesai. Leidinys gausiai iliustruotas nuotraukomis iš Lietuvos nacionalinio muziejaus leidinių, Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių, Literatūrinio A. Puškino muziejaus rinkinių, Pavilnių ir Verkių regioninių parkų direkcijos archyvo, fotografo Vlado Polikšos asmeninio archyvo.

Apie Markučių dvaro istoriją rašoma žymaus XIX a. spaustuvinininko, leidėjo, publicisto, archeologo, etnografo bei istoriko Adomo Honorio Kirkoro knygoje „Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“, kraštotyryninko Broniaus Kviklio leidinyje „Mūsų Lietuva“, žurnalistės Ingridos Semaškaitės knygose „Atgimę dvarai“, „Dvarai: spindesys ir skurdas“, kultūrologės Nijolės Balčiūnienės knygoje „Abipus Neries“, leidiniuose „153 įdomiausi Lietuvos dvarai“, „Lietuvos dvarai“, „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas“, enciklopedijose.

Apie Literatūrinį Aleksandro Puškino muziejų rašoma gamtosaugininkės

Paminklas A. Puškinui Markučiuose

Šv. Varvaros koplyčia

Markučių parke

Paminklas mylimam šuniui

Tvenkinys parke

Rūtos Baškytės ir geografo kartografo Pauliaus Kavaliausko leidinyje „Vilniaus regioniniai parkai: atgyja vilioja, dabina“, rašytojo Eugenijaus Danilevičiaus knygoje „Po Vilniaus apylinkes“, muziejininkų Juozo Maceikos ir Prano Gudyno leidinyje „Vadovas po Vilnių“. Fotomenininko Andriaus Surgailio albume „Medinis Vilnius = Wooden Vilnius“ yra informacijos ir nuotraukų apie Markučius.

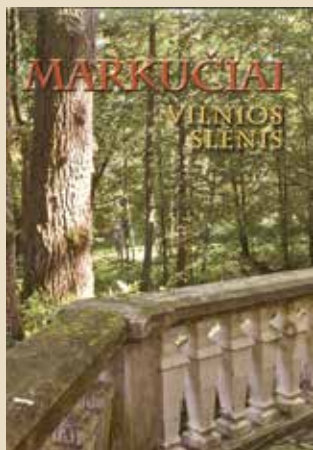
Dendrologo Laimučio Januškevičiaus leidinyje „Po gražiausius Lietuvos dvarų parkus“, gamtininko Gedimino Isoko knygoje „Lietuvos gamtos paminklai“ vaizdingai aprašomas Markučių parkas.

Leidinyje „Vilniaus miesto saugomos teritorijos“ minimas Markučių valstybinis kraštovaizdžio draustinis.

Yra Markučių architektūrai ir urbanistikai skirtų publikacijų. Dailininkė architektė Giedrė Miknevičienė žurnale „Kultūros paminklai“ tyrinėja Markučių urbanistinę raidą. Apie Markučių urbanistiką galima paskaityti ir knygoje „Vilniaus architektūra'07/08“. Apie medinius Markučių namus rašoma dailėtyrininko Vlado Drėmos leidinyje „Vilniaus namai archyvų fonduose“, knygelėje „Vilniaus miesto statinių tvarkymas“.

Apie Markučius periodinėje spaudoje yra rašę archeologas Mindaugas Mačiulis, parkotyryninkas Kęstutis Labanauskas, žurnalistai Arūnas Dumalakas, Andrejus Žukovskis, Angelė Kiliuvienė, Vytautas Žeimantas, Aistė Laisnaitė, Jonas Rumša, Danguolė Kavolėlytė.

Markučiai paminėti ir grožiniuose kūriniuose. Buvęs Literatūrinio A. Puškino muziejaus direktorius Juozas Vaitkus knygoje „Likimo juodraščiai“ yra parašęs atsiminimų apie darbą šiame muziejuje 1958–1961 m. Markučiams skirtų eilėraščių sukūrė poetai Judita Vaičiūnaitė (rink. „Skersgatvių šešėliais aš ateisiu“, „Poezijos pavasaris“), Sigitas Parulskis (rink. „Marmurinis šuo“, „Mirusiųjų“), Aidas Marčėnas (rink. „Ištrupėjusios erdvės“), Stasė Lygutaitė-Bucevičienė (rink. „Amžinas esi, kol gyveni“), Vytautas Šavelis (rink. „Čiobrelių kiemas“).

Rylis, Rimgaudas. Markučiai: Vilnios slėnis. – Vilnius, 2010. Knygos viršelis

Literatūra

Balčiūnienė, Nijolė. Abipus Neries. – Vilnius, 2008, p. 58-60.

Baškytė, Rūta. Vilniaus regioniniai parkai: atgyja, vilioja, dabina / Rūta Baškytė, Paulius Kavaliauskas. – Vilnius, 2002, p. 37-39.

Drėma, Vladas. Vilniaus namai archyvų fonduose. – Vilnius, 2005. – Kn. 10, p. 33-35.

Dumalakas, Arūnas. Nuo Markučių kalvų atsiveria kitoks Vilnius. – Iliustr. // Lietuvos rytas. – 2014, birž. 7, priedas „Sostinė“, p. 9.

Gustaitis, Rolandas. Markučių dvaras. – Iliustr. // 153 įdomiausi Lietuvos dvarai. – Kaunas, 2011. – P. 174-175.

Isokas, Gediminas. Lietuvos gamtos paminklai. – Vilnius, 1995, p. 377-379.

Januškevičius, Laimutis. Po gražiausių Lietuvos dvarų parkus. – Kaunas, 2010, p. 280-283.

Kirkoras, Adomas Honoris. Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes. – Vilnius, 1991, p. 170.

Kviklys, Bronius. Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai. – Vilnius, 1989. – T. 1, p. 144.

Lietuvos dvarai. – Vilnius, 2009. – T. 2, p. 208-211.

Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T. 1: Vilnius, p. 464-465.

Markučių valstybinis kraštovaizdžio draustinis (Pavilnių RP) // Vilniaus miesto saugomos teritorijos. – Vilnius, 2009. – P. 15.

Miknevičienė, Giedrė. Markučių rajono Vilniuje detaliojo plano paminklotvarkinis aspektas. – Iliustr. – Bibliogr.: 8 pavad. – Santr. angl. // Kultūros paminklai. – Nr. 7 (2000), p. 73-83.

Ryliškis, Rimgaudas. Markučiai: Vilnios slėnis. – Vilnius, 2010. – 47, [3] p.: iliustr., portr., žml. – Bibliogr.: p. 48.

Semaškaitė, Ingrida. Atgimę dvarai. – Vilnius, 2012, p. 238-240.

Semaškaitė, Ingrida. Dvarai: spindesys ir skurdas. – Vilnius, 2008, p. 303-305.

Surgailis, Andrius. Medinis Vilnius = Wooden Vilnius: [fotoalbumas]. – Vilnius, 2006, p. 7, 147-149.

Vaitkus, Juozas. Likimo juodraščiai. – Vilnius, 2008, p. 161-171.

Vanagas, Aleksandras. Iš ko kilę Markučiai? // Gimtoji kalba. – 1990, Nr. 2, p. 13-14.

Vilniaus miesto medinių statinių tvarkymas. – Vilnius, 2006, p. 7-8.

Ribiškės

Ribiškėmis vadinamas kalvotas raguvotas plotas už Mar-kučių, anapus geležinkelio. Ribiškių ribos driekiasi iki Pavilnio, Minsko plento, Rasų. Ribiškių kalvyną kerta vadinamasis Juodasis kelias iš miesto link Aukštojo Pavilnio.

**Ribiškėse buvusiame
restorane anuomet
posėdžiaudavusi
masonų organizacija.**

Ribiškės – hibridinis vietovardis su slaviška šaknimi ir lietuviška priesaga. 1622 m. Vilniaus miesto vaitas Tomas Bildžiukevičius (*Tomasz Bildziukiewicz*) šioje vietovėje buvusio palivarko žemėje iškasė tvenkinius, prileido žuvų ir

vietovę pavadino *Ribiškėmis* (lenk *ryba* – žuvis). Vėliau vietovardis *Ribiškės* dėl baltarusių kalbos įtakos dažnai būdavo rašomos *Hrybiszki*, nuo žodžio grybas.

Istoriniuose šaltiniuose Ribiškės minimos jau XV a. Iki XVII a. vietovė buvo vadinama Lukėnais. Lenkų istorikės Marijos Lovmianskos teigimu, 1621 m. Ribiškių palivarką nusipirko Vilniaus miesto vaitas Tomas Bildžiukevičius. XIX a. populiarioje literatūroje ir to meto Mar-kučių palivarko ribų su Ribiškių žemės valda planuose rasta, kad Ribiškės priklausė grafų Potockių gimi-nei. Vladas Drėma, įžymusis Vilniaus paveldo tyrinėtojas, rašo, kad Ribiškės (Grybiškės) kadaise priklausė Vilniaus magistratui. Tai buvęs nedidelis dvarelis tarp nuostabių kalvų, kurį XIX a. pradžioje apsukrus vertelga Oliveris perstatė į priemiestinį resto-raną. Ribiškėse buvusiame restorane anuomet posėdžiaudavusi masonų organizacija. Restorane buvo rengiamos įspūdingos

puotos. Išlikęs žymaus Vilniaus universiteto gydytojo Jozefo Franko liudijimas apie čia vykusį E. Dženerio, skiepų nuo rau-pų išradėjo, septyniasdešimtmečio minėjimą. Ištaigingas puotos stalas buvęs papuoštas skulptoriaus Kazimiero Jelskio iš svieto išdrožta karve, grojęs karinis orkestras.

Ribiškės – nuo seno žmonių, ypač jaunimo, mėgstamas Vilniaus pakraštys. Jau XIX a. pradžioje į Ribiškes Pilies kalno papėde, palei Vilnios upę, per Botanikos sodą, ėjo studentų takai. Ribiškių kalvas mėgo poeto Adomo Mickevičiaus amžininkai filo-matai ir filaretai. Čia jie rengdavosi egzaminams arba ilsėdavosi. 1838 m. Ribiškėse studentai supylė pilkapį Vilniaus universiteto chemijos profesoriaus Andriaus Sniadeckio atminimui. Iki 1859 m. pilkapio viršūnėje stovėjo profesoriui skirtas kryžius.

1930 m. Ribiškių apylinkėse buvo rastas didžiausias pinigų lobis Lietuvoje – daugiau nei 50 kg aukštos prabos istorinio sidabro lydinių. Lobį sudarė Lietuvos ilgieji (apie 500 vienetų), Didžiojo Naugardo rubliai (8 vienetai) ir Kijevo grivinos (18 vienetų). Ly-diniai, suvynioti po dešimt į audeklą, buvo variniame inde. Šiuo metu Ribiškėse rasti pinigai saugomi Vilniaus universiteto mu-ziejuje.

Gamta šioje vietovėje yra graži. Ribiškių valstybinis kraštovaiz-džio draustinis priklauso Pavilnių regioniniam parkui. Ribiškių erozinio kalvyno paviršius savo išsidėstymu primena didžiulę vėduoklę. Čia kartojasi keterėti gūbriai, kalvų viršūnės, o tarp jų sausadugnių klonių prarajos. Reliktinės ledyninio reljefo formos atsirado dėl intensyvios erozijos procesų prieš 1,3-1,2 tūkstančius

Viktoras Vincentas Adamas, Lui Filipas Alfonsas Bišbua, Albertas Vaitiekus Žametės. Vilniaus apylinkės. Ribiškės. 1848 m. LDM

metų. Geografas Česlovas Kudaba apie Ribiškių kalvyną yra pasakęs: „Tokio reljefo analogo Lietuvoje nėra, ir nežinau panašaus kitur Europoje. <...> Čia žemės paviršiaus skulptorius darbuos ne lipdydamas, o skaptuodamas“. Prie kalvoto reljefo prigludę pavienės sodybos. Ribiškių draustinio teritorijoje natūralių vandens telkinių nedaug – kalvyną beveik per vidurį perskrodžia baltiškuosius laikus menantis Kaukysos upelis ir keli nedideli upokšniai. Ribiškėse didelė augalų bendrijų ir rūšių įvairovė. Čia yra senų brandžių ąžuolynų, šaltiniųuotų pievų su retomis augalų rūšimis, auga spalvingos žemuminių pievų bendrijos, įsikūrusios upelių pakrantėse.

Literatūros apžvalga

Apie Ribiškes rašoma XIX a. spausdininko, leidėjo, publicisto, archeologo, etnografo bei istoriko Adomo Honorio Kirkoro knygoje „Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“. Dailės istoriko, dailininko, muziejininko Vlado Drėmos knygoje „Dingęs Vilnius“ aprašomi ir Vilniaus priemiesčiai, vienas knygos skyrelis (Grybiškės) yra skirtas šiai vietai. Muziejininko Rimgaudo Ryliškio parengtame leidinyje „Markučiai: Vilnios slėnis“ taip pat yra straipsnelis apie

Ribiškes, pateikiama įdomių iliustracijų. Vietovė minima ir kituose leidiniuose – gamtosaugininkės Rūtos Baškytės ir geografo kartografo Pauliaus Kavaliausko knygoje „Vilniaus regioniniai parkai: atgyja, vilioja, dabina“, kultūrologės Nijolės Balčiūnienės knygoje „Abipus Neries“, yra informacijos ir leidinyje „Vilniaus miesto saugomos teritorijos“. Apie Ribiškes yra straipsnių taip pat ir periodikoje.

Vietovė atsispindi memuaruose. Ribiškės minimos Tomo Zano prisiminimuose. Profesorius Jozefo Franko, aktyviai dalyvavusio Vilniaus kultūriniame gyvenime, „Atsiminimuose apie Vilnių“ minimas XIX a. buvęs Ribiškių restoranas, aprašoma vietovės gamta.

Literatūra

Balčiūnienė, Nijolė. Abipus Neries. – Vilnius, 2008, p. 61-62.

Balčiūnienė, Nijolė. Pėsčiųjų maršrutu palei Vilnių: [apie Vilnios slėnio apylinkes: Leoniškes, Belmontą, Ribiškes]. – Iliustr. // Lietuvos žinios. – 2008, saus. 4, p. 20.

Baškytė, Rūta. Vilniaus regioniniai parkai: atgyja, vilioja, dabina / Rūta Baškytė, Paulius Kavaliauskas. – Vilnius, 2002, p. 17-18.

Drėma, Vladas. Dingęs Vilnius = Lost Vilnius. – Vilnius, 1991, p. 366.

Frankas, Jozefas. Atsiminimai apie Vilnių. – Vilnius, 2001, p. 50, 533.

Gricius, Vytautas. Vilniaus Ribiškių lobis: iš VU Mokslo muziejaus. – Iliustr. // Spectrum. – 2010, Nr. 1, p. 32-33.

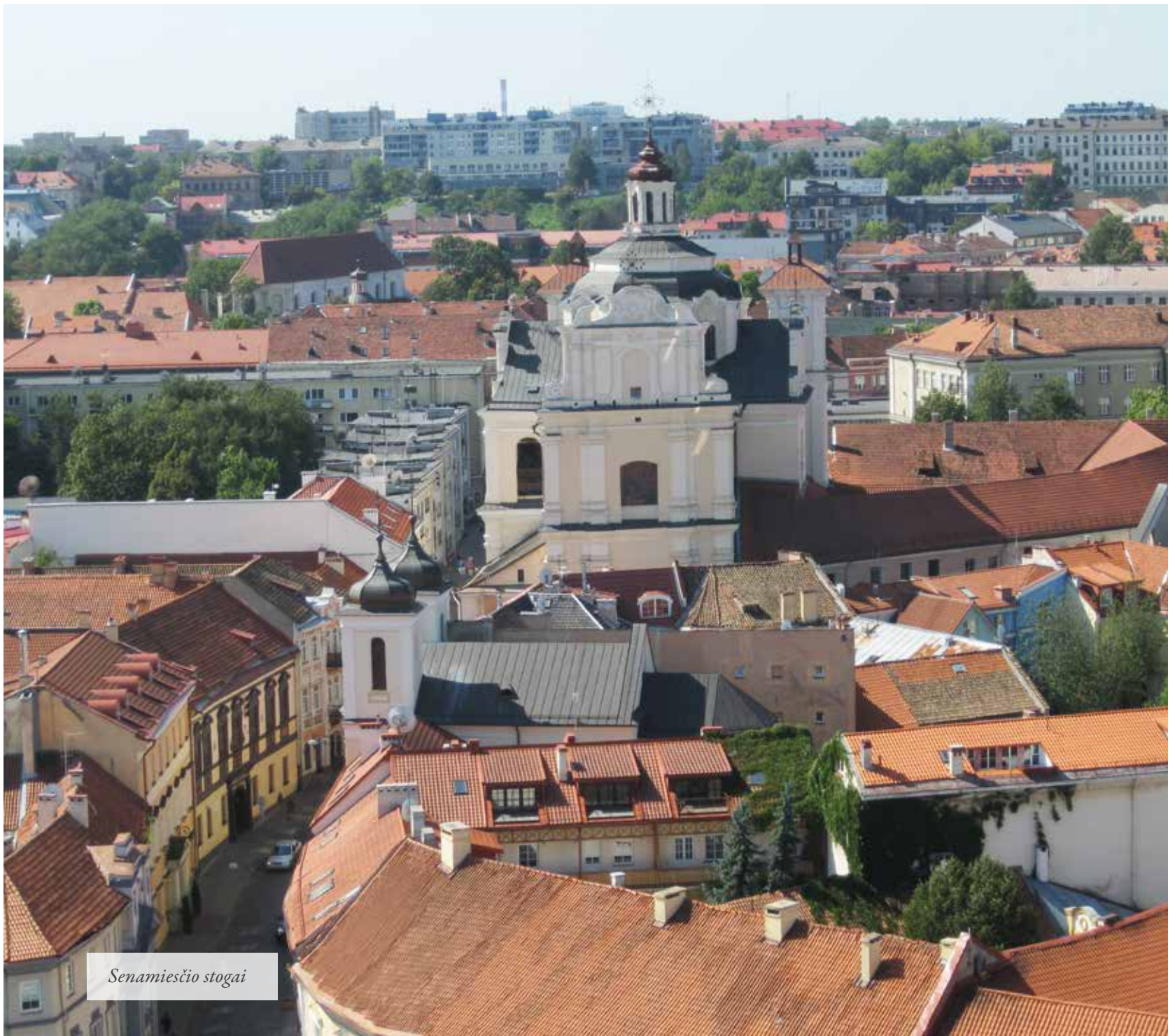
Jurštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 14-15.

Kirkoras, Adomas Honoris. Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes. – Vilnius, 1991, p. 129-131.

Ribiškių valstybinis kraštovaizdžio draustinis (Pavilnių RP). – Iliustr. // Vilniaus miesto saugomos teritorijos. – Vilnius, 2009. – P. 13-14.

Ryliškis, Rimgaudas. Markučiai: Vilnios slėnis. – Vilnius, 2010, p. 10-12.

Umbražiūnas, Kazimieras. Po tapybiškas Ribiškių apylinkes. – Iliustr. // Vakarinės naujienos. – 1987, rugs. 12, p. 2.

Senamiesčio stogai

Senamiestis

Vilniaus Senamiestis išsidėstęs senojo miesto centre, kairiajame Neries krante, abipus Vilnios žiočių. Jis ribojasi su Antakalniu, Šnipiškėmis, Rasomis, Naujamiesčiu ir Naujininkais.

Senamiestis užima apie 360 ha plotą ir yra vienas didžiausių Rytų Europoje.

Senamiestis – seniausia sostinės dalis, istorinis, urbanistinis ir kultūrinis Vilniaus branduolys. Jo istorija – tai iš esmės yra Vilniaus istorija, ypač pirmaisiais miesto gyvavimo šimtmečiais. Čia yra mūsų valstybės ištakos. Pradžią Vilniaus gyvenvietei davė dabartinis Pilies (Gedimino) kalnas, 48 m aukščio natūrali kalva Neries ir Vilnios upių santakoje. Kalno papėdėje žmonių gyventa jau nuo akmens amžiaus. X–XI a. čia buvusi amatininkų gyvenvietė dėl valdovo pilies ilgainiui išaugo į miestą. Kaip rodo naujausi archeologiniai tyrimai, iki pat XIII a. antrosios pusės nedidelė Vilniaus bendruomenė gyveno tik pačiame Gedimino kalne, o dabartinis Senamiestis buvo negyvenama, mišku apaugusi vietovė. Pastarųjų dešimtmečių tyrimai leidžia teigti, kad pirmojo ir vienintelio Lietuvos karaliaus Mindaugo (apie 1200–1263) iniciatyva, jo krikšto ir karūnavimo proga, XIII a. viduryje Šventaragio slėnyje buvo pastatyta pirmoji Lietuvoje katalikų bažnyčia – Vilniaus ka-

tedra. Tai buvo akmeninis pastatas su masyviu keturkampiu bokštu. 1973–1976 m. jo liekanų aptikta dabartinės Katedros požemiuose. Manoma, kad po Mindaugo mirties krikščionių katedra vėl buvo paversta pagonių šventykla. Senamiestyje rasta XIII a. medinių pastatų ir grindinių liekanų.

Dar gerokai iki kunigaikščio Gedimino laikų Šventaragio vardu vadintame slėnyje, svarbiausioje Vilniaus šventvietėje, dabartinės Arkikatedros vietoje, iki pat Lietuvos krikšto 1387 m. stovėjo šventosios ugnies aukuras ir buvo garbinamas Perkūnas. Nuo XIII a. antrosios pusės čia buvo deginami ir laidojami didieji kunigaikščiai ir kiti Lietuvos kilmingieji. Pirmas buvo sudegintas pats kunigaikštis Šventaragis. Šventyklos būta ir ant Gedimino pilies kalno.

Miestas pradėtas kurti XIII a. paskutiniame dešimtmetyje. Tuo metu Lietuvą valdė Pukoveras-Butvydas (1292–1295) ir jo sūnus Vytenis (1296–1316). Pasak garsios legendos apie pranašingą kunigaikščio Gedimino sapną, jis yra šio miesto

Mykolas Elvyras Andriolis. *Gediminas įkuria Vilnių*: [reprodukcija]. 1930 m. KAVB

įkūrėjas. Gediminas perkėlė sostinę iš Trakų į Vilnių, matyt, dėl to, kad šią vietą buvo lengviau apsaugoti nuo puolimų, ir ji buvo patogesnė prekybai. Savo 1323 m. rašytuose laiškuose kunigaikštis pirmasis paminėjo „karališkąjį miestą, vadinamą Vilniumi“.

Seniausia Senamiesčio dalis yra Vilniaus pilių teritorija. Čia yra miesto pradžios, seniausių gynybinių statinių bei visuomeninių pastatų buvimo vieta. XIV–XV a. metraščiai mini tris pilis: Aukštutinę, Žemutinę ir Kreivąją. Ant kalno stovėjo Aukštutinė pilis. Anapus

Vilnios upės, ant Plikojo, dar vadinamo Kreivojo, greičiausiai ant dabartinio Trijų Kryžių, kalno buvo pastatyta medinė Kreivoji pilis. Ji buvo gana didelė, nes, kaip rašoma istorijos šaltiniuose, į ją buvo subėgę keli tūkstančiai ginkluotų žmonių. Pasak mokslininkų, pastaroji pilis viduramžiais buvo labai stiprus gynybos kompleksas, vadinamas Kreivuoju miestu-pilimi, lygiavertė su Žemutine pilimi. 1390 m. kryžiuočiai sudegino Kreivąją pilį, ir ji daugiau nebuvo atstatyta. XIX a., statant įtvirtinimus būsimai miesto tvirtovei, buvo labai pakeistas buvusio Kreivojo miesto (dabartinio Kalnų parko) reljefas. Su Aukštutine pilimi yra siejami kunigaikščio Gedimino, taip pat vieno iš septynių jo sūnų, Algirdo, ir kunigaikščio Vytauto Didžiojo vardai. 1365 m. kryžiuočiai, vedami kunigaikščio Butauto, pirmą kartą pasiekė Vilnių ir puolė pilį – „castrum Wille“. Ši vokiečių kronikininko Vygando užrašyta žinia yra pirmas Vilniaus pilies paminėjimas. Paskui kryžiuočiai dar kelis kartus puolė Vilnių. Vilniaus pilyse ilgesniam laikui buvo apsistojęs Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Jogaila. Jis ėmėsi Lietuvos krikšto ir Vilniaus vyskupijos steigimo, pastatydino buvusios šventyklos vietoje naują, gotikinę katedrą, kurios liekanų taip pat rasta dabartinės katedros požemiuose. Tapęs karaliumi, Jogaila persikėlė į Krokuvą, o Vilniuje apsigyveno kunigaikštis Vytautas. Jo laikais mieste ėmė rasti daugiau mūrinių pastatų, ne viena gatvė buvo išgrįsta akmenimis. 1394 m. ir 1402 m. vasarą Vytautas nuvijo kryžiuočių kariuomenę nuo Vilniaus ir paskui jau du su puse šimtmečio miestas ramiai gyveno.

Seniausia
Senamiesčio
dalis yra
Vilniaus pilių
teritorija.

Gedimino kalno vakarinėje papėdėje stovėjo Žemutinė pilis. Ji apėmė visą senosios Vilnios vagos ir Neries supamą plotą. XIV–XV a. Žemutinėje pilyje be kitų pastatų stovėjo rūmai – Lietuvos kunigaikščių rezidencija. Joje yra gyvenę daugelis Lietuvos valdovų. Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Aleksandras Jogailaitis čia gyvendavo ilgiau nei Krokuvoje. Jis pastatydino naują mūrinę Žemutinę pilį, įrengė arsenalą, davė nurodymą miestiečiams apjuosti miestą mūro siena. Aleksandras, vienintelis iš Abiejų Tautų Respublikos valdovų, yra palaidotas Vilniaus katedros rūsiuose. Ypač sėkmingi miestui buvo Žygimanto Senojo ir jo sūnaus Žygimanto Augusto (1520–1572) valdymo metai. Pastarasis daugiau gyveno Vilniuje nei Krokuvoje. Jis perstatydino ir labai prabangiai įrengė Žemutinę pilį, sukaupe gobelenų ir paveikslų rinkinį, kelių tūkstančių knygų

biblioteką. Žemutinėje pilyje XVI a. vyko intensyvus kultūrinis gyvenimas, veikė teatras, kapela. Legenda tapo senajame Vilniuje prasidėjusi Žygimanto Augusto ir Barbaros Radvilaitės meilės istorija. Tragiško likimo karalienės Barbaros, taip pat pirmosios Žygimanto Augusto žmonos Elžbietos Habsburgaitės sarkofagai yra Vilniaus katedros požemiuose.

Gynybinės Aukštutinė ir Žemutinė pilys suvaidino svarbų vaidmenį ginant Lietuvą nuo kryžiuočių. Nuo XIV a. pradžios iki XVII a. vidurio jos buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rezidencija. Per 1655–1661 m. karą su Maskva pilys buvo apgriautos, ir dėl lėšų stokos niekas jų jau nebeatstatė. Buvo remontuojami tik kai kurie, pilių teritorijoje esantys, pastatai. Žemutinė pilis tuo metu prarado reprezentacines funkcijas. O 1799–1801 m., Rusijos gubernatoriui įsakius, Žemutinės pilies rūmai buvo sulyginti su žeme. Suremontuotame Aukštutinės pilies bokšte buvo įrengtas kalėjimas, veikęs iki pat XVIII a. pabaigos. Vykstant 1831 m. sukilimui caras davė nurodymą pastatyti Vilniaus pilių ir gretimose teritorijose tvirtovę. Kai kurie pastatai tuo metu buvo nugriauti arba perstatyti. Buvo įrengti įtvirtinimai, gynybiniai pylimai, kuriuose pastatytos patrankos. Švenčių progomis iš šių patrankų buvo šaudoma. Tvirtovėje stovėjo caro kariuomenės įgula, Aukštutinės pilies pietvakarių bokšte veikė sargybos postas. 1839–1859 m. ant šio bokšto buvo įrengta optinio telegrafo linija. 1878 m. tvirtovė buvo panaikinta, o jos teritorijos perduotos miestui.

Miesto raidą labai paskatino 1387 m. kunigaikščio Jogailos Vilniui suteiktos savivaldos (Magdeburgo) teisės. Kiekvienas savivaldą turintis miestas statydavosi rotušę – miesto administracinį ir prekybos centrą. Manoma, kad Vilniaus rotušės pastatas stovėjo dar prieš 1503 metus. Rotušėje posėdžiavo miesto administracija (vairtas, suolininkai, burmistrai, tarėjai). Čia buvo laikomas miesto išdas, laikrodis, svarstyklės, saiko matai, buvo patalpos raštinei, archyvui. Veikė magistrato teismas. Rotušėje buvo skelbiami teismo nuosprendžiai. Čia veikė miesto kalėjimas. Rotušės aikštė buvo svarbiausia bausmių vykdymo vieta. Aikštėje stovėjo gėdos stulpas, prie kurio buvo rišami nusikaltę miestiečiai. Carinės Rusijos laikais Vilniaus rotušės pastate vyko koncertai, spektakliai. 1810 m. visas pastatas buvo pritaikytas teatrui. 1941 m. čia įsikūrė dailės muziejus. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Vilniaus rotušėje vyksta reprezentaciniai ir protokoliniai miesto renginiai, rengiamos meno parodos.

1503–1522 m. tuometinė miestiečių gyvenvietė ir kai kurie vėliau už

miesto sienos atsiradę kvartalai bei želdiniai buvo apjuosti 2,5 km ilgio gynybine siena. Yra žinoma, kad viduramžiais pereiti per valstybinę sieną būdavo lengviau nei patekti per sieną į miestą. Didysis kunigaikštis Aleksandras leido miestiečiams įrengti naujai statomoje sienoje ketverius vartus: Spaso, Medininkų, Trakų ir Vilijos. Penktieji – Pilies vartai – jau anksčiau buvo stovėjusioje Vilniaus pilies sienoje. Vėliau atsirado ir daugiau vartų. Vilniaus miesto siena kelis kartus pasitarnavo gynybos reikalams.

1799 m. generalgubernatorius iš paties Rusijos imperatoriaus Pavlo I išsirūpino įsakymą nugriauti Vilniaus gynybinę sieną. Iki šių dienų išlikę tik nedideli gynybinės sienos fragmentai ir vieninteliai sienoje buvę Medininkų (Aušros) vartai. Dėl vartų koplyčioje esančio, XVII a. tapyto, garsėjančio stebuklais Švč. M. Marijos paveikslo ši vieta nuo seno laikoma šventa ir žinoma ne tik Lietuvoje, bet ir daugelyje pasaulio šalių. 1993 m. rugsėjį, viešėdamas Lietuvoje, popiežius Jonas Paulius II meldėsi Aušros Vartų koplyčioje.

1579 m. Senamiestyje buvo įsteigta pirmoji Lietuvoje aukštoji mokykla – Vilniaus universitetas, vienas seniausių Rytų Europoje.

Apie miesto praeitį byloja seniausios gatvės: Pilies, Didžioji, Trakų, Vokiečių, Rusų, Žydų, Totorių ir kt. Vos ne kiekvienas Senamiesčio gatvių namas turi turtingą istoriją.

XX a. pradžioje viename iš prabangiausių istorizmo stiliaus pastatų Didžiojoje gatvėje, tuometiniuose Miesto salės rūmuose (dabar – Lietuvos nacionalinė filharmonija), vyko reikšmingas Lietuvai įvykis. Tai 1905 m. lapkričio 21-22 d. vykęs Didysis Vilniaus Seimas – pirmasis lietuvių tautos atstovų suvažiavimas, žymintis lietuviškojo parlamentarizmo pradžią. Suvažiavime dalyvavo 2 tūkst. delegatų iš visos Lietuvos, taip pat įvairių Rusijos imperijos vietų. „*Minių minios iš visų Lietuvos kraštų telkėsi Vilniun. Visi viešbučiai, visi nakvynės namai buvo perpildyti*“, – po kelių dešimtmečių prisiminė tas dienas visuomenės veikėjas, Didžiojo Vilniaus Seimo sekretorius Juozas Gabrys-Paršaitis. Suvažiavime buvo aptarta lietuvių tautos padėtis Rusijos caro priespaudos metais ir numatytos priemonės, kaip kovoti dėl Lietuvos išvadavimo. Buvo nutarta reikalauti Lietuvos autonomijos. Tuo, kad šis renginys vyko Vilniuje, buvo siekiama parodyti, kad

Miesto raidą labai paskatino 1387 m. kunigaikščio Jogailos Vilniui suteiktos savivaldos (Magdeburgo) teisės.

Vilnius laikomas lietuvių ir Lietuvos sostine. To meto Vilniuje virė aktyvus visuomeninis ir kultūrinis gyvenimas. 1906 m. minėtoje Miesto salėje buvo pastatyta pirmoji Vilniuje lietuviška opera – kompozitoriaus Miko Petrausko „Birutė“. 1907 m. tuo metu surusintame ir sulenkintame Vilniuje, kur lietuvių kalba buvo uždrausta, pradėjo veikti pirmoji lietuviška mokykla. Mokyklos steigimu rūpinosi būrelis Vilniaus šviesuolių, lietuviybės puoselėtojų (Jonas Basanavičius, broliai Petras, Jonas ir Antanas Vileišiai, kunigas Jonas Ambraziejus, Donatas Malinauskas ir kt.). Iš pradžių ji laikinai įsikūrė Šv. Mikalojaus bažnyčios klebonijoje, o vėliau persikėlė į buvusio pranciškonų vienuolyno pastatą. Deja, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, ši mokykla nustojo gyvavusi. Tačiau ji parengė sąlygas 1915 m. įsteigta, pirmajai Vilniuje lietuviškai Vytauto Didžiojo gimnazijai.

Vos ne
kiekvienas
Senamiesčio
gatvių namas
turi turtingą
istoriją.

Sudėtingu istoriniu laikotarpiu, 1918 m. vasario 16-ąją, vadinamajame Štralio name (Pilies g. 26) buvo pasirašytas Lietuvos nepriklausomybės aktas. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę prie šio, dabar vadinamo Signatarų namais, pastato kasmet iškilmingai minima Vasario 16-oji.

Tarpukario metais lenkų okupuotas Vilnius buvo svarbus Vilniaus krašto lietuvių visuomenės ir veiklos židynys. Čia aktyviai veikė įvairios lietuviškos organizacijos ir įstaigos, kurių dauguma buvo įsikūrę Senamiestyje. Antrojo pasaulinio karo metais, miestą okupavus hitlerininkams, dalis Senamiesčio buvo aptverta spygliuota viela, žydų tautybės gyventojai suvaryti į Didįjį ir Mažąjį getus, kuriuos skyrė Vokiečių gatvė. Getų teritorijoje 1941–1943 m. vyko tragiški įvykiai. Apie 80 tūkst. tuo metu Vilniuje gyvenusių žydų neteko visų teisių – buvo konfiskuota jų nuosavybė, jie buvo verčiami sunkiai dirbti, daugelis jų badavo. Tačiau, nepaisydami žiaurių sąlygų, žmonės nedegradavo – priešinosi ir ginklu, ir dvasios stiprybe. Gete buvo įsteigtas legenda virtęs teatras, veikė biblioteka. 1943 m. rugsėjo 23 dieną prasidėjo Vilniaus geto likvidavimas. Iki dantų apsiginklavę vokiečių kareiviai glaudžiu žiedu apsupo ne tik Vilniaus geto teritoriją, bet ir aplinkines gatves. Tūkstančiai gete gyvenusių žydų buvo žiauriai nužudyti Paneriuose. Tik nedaugeliui pavyko išsigelbėti.

Gerokai kitaip, negu dabar, atrodė Senamiestis sovietmečiu. Savo tiesioginės paskirties negalėjo atlikti daugelis čia esančių bažnyčių (Katedra, Šv. Kotrynos, Šv. Jono, Šv. Kazimiero ir kt.). Buvo uždarinti visi vienuolynai, nugriautos ant Katedros stovėjusios skulptūros,

susprogdinti Trys kryžiai, pakeisti senieji gatvių pavadinimai ir t. t.

Daugelis Senamiesčio vietų susiję su Lietuvos Atgimimo įvykiais. 1987 m. balandį prie paminklo poetui Adomui Mickevičiui įvyko pirmasis Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo šalininkų mitingas. 1988 m. birželio 3 d. Mokslų akademijos Prezidiumo salėje Gedimino prospekte susirinko apie 500 aktyviausių inteligentijos atstovų ir buvo išrinkta Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Iniciatyvinė grupė. Arkikatedros aikštėje vyko Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio organizuoti mitingai. Pylimo gatvės 8 name pradėtas leisti savaitraštis „Atgimimas“, pirmasis nepriklausomas atsikuriančios Lietuvos laikraštis. 1988 m. spalio 7 d. Gedimino pilies bokšte buvo iškilmingai iškelta Lietuvos vėliava. Šiose iškilmėse dalyvavo daugiau kaip 100 tūkst. žmonių. 1989 m. rugpjūčio 23 d. nuo Vilniaus Gedimino pilies bokšto prasidėjo „Baltijos kelio“ akcija. Mūsų dienomis Senamiesčio gatvėse, aikštėse ar kiemuose vyksta įvairūs renginiai, taip pat ir garsiosios Kaziuko mugės.

Vilniaus Senamiestis turi unikalių urbanistinių bruožų – tai siauros viduramžių gatvelės, įtvirtinimų liekanos, pastatų mastelis, jų detalės ir kt. Pagal viduramžių miesto sampratą buvo būtina pritaikyti gyvenvietės sandarą prie natūralaus reljefo. Būtent todėl, prisitaikęs prie istorinės vietovės topografijos, Senamiesčio gatvių tinklas įgavo netaisyklingą, vėduoklės pavidalą. Iki šiol išliko mažai pakitęs miesto branduolio planas. Beveik 40 proc. Senamiesčio statinių yra aukščiausios architektūrinės ir istorinės vertės. Tai pilys, bažnyčios, Rotušė, rūmai ir t. t. Šios miesto dalies architektūrai būdingas savitas kelių stilių susiliejimas į darnią estetinę visumą. Čia išlikę autentiški gynybinės, sakralinės, gyvenamosios paskirties pastatai turi gotikos, renesanso, baroko, klasicizmo bruožų.

1994 m. gruodį Vilniaus Senamiestis buvo įrašytas į UNESCO (Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija) saugomų pasaulio paveldo objektų sąrašą. Per šimtmečius susiformavusios miesto kultūrinės vertybės atitinka kai kuriuos Pasaulio kultūros paveldo atrankos kriterijus. Be to, Vilnius, kaip buvusi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinė, nuo XIII iki XVIII amžiaus pabaigos turėjo įtakos viso regiono (Lietuvos, Baltarusijos, Lenkijos ir Ukrainos) architektūros ir meno vystymuisi.

Vienas seniausių Lietuvos mūro architektūros paminklų – Vilniaus pilių ir gynybinių sienų kompleksas. Išlikę Aukštutinės pilies griuvėsiai ir vienintelis autentiškas vakarinis, vadinamasis Gedimino,

Janas Bulhakas. Vilniaus bažnyčios. 1940 m. LDM

Janas Bulhakas. Senamiesčio panorama nuo Šv. Jono varpinės. 1914 m. LDM

Janas Bulhakas. Generalgubernatūros kiemas. 1913 m. LDM

Janas Bulhakas. De Reusų rūmai. 1912 m. LDM

bokštas – aštuoniabriaunis, išmūrytas ant keturkampio pamato. Dabar tai svarbiausia Vilniaus apžvalgos aikštelė, iš kurios atsiveria reginys į Senamiestį. Šalia Gedimino bokšto išlikę 1503–1522 m. pastatytos gynybinės sienos liekanų. Žemutinės pilies teritorijoje buvusi Lietuvos kunigaikščių rezidencija – Žemutinės pilies rūmai – keičiantis valdovams buvo ne kartą perstatyti, o 1801 m. caro valdžios įsakymu visai nugriauti. Apie 1987 m. iškelta idėja atkurti šiuos rūmus. 2002 m. prasidėjo Valdovų rūmų atstatymo darbai, o 2013 m. liepos 6 d. lankytojams tapo prieinama pirmoji šių rūmų dalis. Pilies kalno papėdėje stovi renesanso paminklas – Senasis arsenalas,

1994 m. gruodį Vilniaus Senamiestis buvo įrašytas į UNESCO saugomų pasaulio paveldo objektų sąrašą.

pastatytas ant XII–XIV a. medinių pastatų, grindinių ir Žemutinės pilies gynybinių sienų liekanų. Naujajame arsenale – gotikos, renesanso ir ankstyvojo klasicizmo pastate (archit. Martynas Knakfusas) – šiuo metu veikia Nacionalinio muziejaus istorijos ir etnografijos ekspozicija. Pilių komplekso pagrindinis pastatas, vienintelis išlikęs Žemutinės pilies statinys, yra Vilniaus katedra su varpine. Ji ne kartą kentėjo nuo karų ir gaisrų, daug kartų buvo perstatinėjama, remontuojama, gražinama.

Ypač puošni yra pagal geriausias italų ankstyvojo baroko tradicijas XVII a. pastatyta Šv. Kazimiero koplyčia. XVIII a. pab. katedra buvo rekonstruota pagal žymaus architekto Lauryno Gucevičiaus projektą, ir tada pastatas įgavo dabartinę išvaizdą. Vilniaus katedra minima tarp 1001 žymiausių pasaulio statinių, kuriuos „privalu pamatyti per savo gyvenimą“.

Be katedros Senamiestyje yra dar keletas veikiančių katalikų bažnyčių. Pati seniausia, menanti pagoniškos Lietuvos laikus, yra Šv. Mikalojaus bažnyčia. Unikalus gotikos paminklas – Šv. Onos bažnyčia, statyta XV–XVI a. sandūroje. Panašiu metu statyta ir gynybinio tipo, turinti renesanso ir baroko bruožų Bernardinų bažnyčia. Renesanso stiliaus Šv. Mykolo bažnyčios statybą XVI a. pab. finansavo vienos įtakingiausių LDK giminių atstovas, kancleris, didysis etmonas, Vilniaus vaivada Leonas Sapiega. XVII a. šioje bažnyčioje buvo įrengtas puošnus Sapiegių šeimos mauzoliejus. Senamiestyje yra taip pat XVI a. Švč. Trejybės bažnyčia arba Dievo Gailestingumo šventovė, XVII a. Šv. Kazimiero, Visų Šventųjų, Šv. Ignoto, Šv. Teresės, Šv. Kryžiaus, Šv. Kotrynos, Šv. Jonų, Augustinų bažnyčios, taip pat XVIII a. statytos Šv. Dvasios (Dominikonų), Pranciškonų ir nevei-

kianti Šv. Jurgio bažnyčios. Veikia evangelikų liuteronų (nuo XVI a., perstatyta XVIII a.) ir evangelikų reformatų (pastatyta XIX a.) bažnyčios. Minėtinos ir kelios cerkvės: Aušros g. 10 esantis Šv. Dvasios soboras – pagrindinė Lietuvos stačiatikių šventovė, Skaisčiausiosio Dievo Motinos soboras, Šv. Mikalojaus, Šv. Paraskevijos (Piatnicos) ir Šv. Trejybės cerkvės. Geto teritorijoje, Pylimo gatvėje, išlikusi vienintelė iš beveik šimto kadaise buvusių Vilniaus sinagogų, XX a. pr. pastatyta choralinė sinagoga – žydų maldos namai.

Vienas svarbiausių pastatų Didžiojoje gatvėje yra Rotušė. Pirmoji Rotušė buvo pastatyta jau XIV a. pabaigoje. Sudegus senajam pastatui, Rotušė buvo dažnai perstatinėjama. XVIII a. pab. po architekto Lauryno Gucevičiaus parengto ir įgyvendinto projekto pastatas įgavo klasicistinį stilių.

Vienas išpūdingiausių Vilniaus Senamiesčio statinių – Vilniaus universiteto pastatų ansamblis, pradėjęs formuotis 1568 m. Jame yra renesanso, baroko stiliaus elementų ir griežtų klasikinių formų. Dabartinį universiteto rūmų ansamblį sudaro 13 kiemelių su 13 pastatų, taip pat Šv. Jonų bažnyčia ir varpinė. Observatorijos kieme matyti senosios universiteto observatorijos priestatas, kurio autorius – žymus XVIII a. architektas Martynas Knakfusas.

Simono Daukanto aikštės pagrindinis architektūrinis akcentas – Prezidento rūmų ansamblis – vėlyvojo klasicizmo paminklas. Pastato istorija siekia XIV a., kai čia buvo didikų Goštautų rezidencija. Nuo XVI a. iki XVIII a. vid. pastatas priklausė Vilniaus vyskupams. Šiuose rūmuose apsistodavo į Vilnių atvykę valdovai, karaliai, carinės Rusijos laikais gyveno miesto generalgubernatorius. 1824–1832 m. rusų architekto Vasilijaus Stasovo sukurtą šio pastato rekonstrukcijos projektą įgyvendino Vilniaus universiteto profesorius architektas Karolis Podčašinskis. Nuo 1997 m. šiuose rūmuose įsikūrusi Lietuvos respublikos Prezidentūra. 1920–1939 m., Lenkijai okupavus Vilnių, Senamiestyje statyta ne daug, tačiau buvo tiriami, konservuojami ir restauruojami svarbūs architektūros paminklai. Antrojo pasaulinio karo metais ši miesto dalis smarkiai nukentėjo – buvo sudeginti ištisi kvartalai, ypač geto teritorijoje, neatpažįstamai pasikeitė Vokiečių gatvė. Tačiau dauguma vertingiausių paminklų išliko.

Ir sovietiniu laikotarpiu, ir dabar, statant naujus pastatus istoriškai susiklosčiusioje Senamiesčio erdvėje, stengiamasi elgtis kūrybiškai, atsižvelgti į aplinkos vertę. Gera jungtimi su Senamiesčio aplinka pasižymi XX a. septintojo dešimtmečio pastatai: Salomėjos Neries

mokyklos priestatas (archit. Levas Kazarinskis), Vokiečių gatvėje esantys Dailės parodų rūmai (archit. Vytautas Čekanauskas). Į ryškiausių architektūros objektų sąrašą patenka ir 1997 m. Totorių gatvėje 25/3 pastatytas Krašto apsaugos ministerijos pastatas (archit. Elena Nijolė Bučiūtė), sėkmingai įkomponuotas į XVII–XVIII a. buvusio jėzuitų noviciato architektūrinį ansamblį.

Senamiestyje yra didžioji dalis Vilniaus mieste esančių muziejų ir paminklų. Dauguma muziejų įsikūrę senuose, istoriniu ir architektūriniu požiūriu vertinguose pastatuose, todėl jau vien dėl to juose įdomu apsilankyti. Gedimino kalno papėdėje, ties Neries ir Vilnios santaka, yra Lietuvos nacionalinis muziejus – seniausias muziejus Lietuvoje, didžiausia valstybės istorinio kultūros paveldo saugykla. Šis muziejus turi kelis padalinius. Tai Naujasis arsenalas (Arsenalo g. 1), Senasis arsenalas (Arsenalo g. 3), Gedimino pilies bokštas (Arsenalo g. 5), Vilniaus gynybinės sienos bastėja (Bokšto g. 20), Signatarų namai (Pilies g. 26). Būnant Vilniaus pilių teritorijoje verta apsilankyti Katedroje ir jos požemiuose, pamatyti čia surastų senųjų šventovių mūro liekanas, XIV a. freską, vienoje iš kriptų įrengtą Lietuvos karalių mauzoliejų ir kt.

Senamiestyje veikia keli meno muziejai (Taikomosios dailės muziejus, Vilniaus paveikslų galerija, Radvilų rūmai), taip pat Vilniaus universiteto mokslo muziejus, Lietuvos banko muziejus, Vilniaus vandentiekio istorijos muziejus, Gintaro figūrų muziejus, Žaislų muziejus ir kt. Yra keli žymiųjų žmonių muziejai: M. K. Čiurlionio namai (Savičiaus g. 11), Marijos ir Jurgio Šlapelių namas-muziejus (Pilies g. 40), Kazio Varnelio namai-muziejus (Didžioji g. 26), Adomo Mickevičiaus muziejus (Bernardinų g. 11) ir šiam poetui skirtas muziejus-ekspozicija „Konrado celė“ (Aušros Vartų g. 7A).

Šioje miesto dalyje pastatyta daugiau kaip dvi dešimtys paminklų pagerbti garsiems žmonėms. Tai istorinės asmenybės: Lietuvos Karalius Mindaugas (prie Lietuvos nacionalinio muziejaus, Arsenalo g. 1), Lietuvos Didysis kunigaikštis Gediminas (Katedros aikštė), Lietuvos didžioji kunigaikštienė ir Lenkijos karalienė Barbora Radvilaitė (Vokiečių g.), Lietuvos-Lenkijos valstybės politinis ir karinis veikėjas, vengrų didikas Kasparas Bekešas (prie Vilnios, Bekešo kalno papėdėje), lietuvių visuomenės veikėjas, Lietuvos himno autorius Vincas Kudirka (Gedimino pr. skveras), Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio tarybos prezidiumo pirmininkas, partizanas Jonas Žemaitis-Vytautas (prie Krašto apsaugos ministerijos, Totorių g. 25/3), žydų filosofas, Talmudo žinovas Vilniaus Gaonas (prie namo Žydų g. 3), Vilniaus

universiteto profesorius, gydytojas Jozefas Frankas (Didžiosios g. 22 kieme), Rusijos karo inžinierius Abraomas Hanibalas (Šv. Paraskevijos / Piatnicos cerkvės kiemelyje, Didžioji g. 2), gydytojas terapeutas, mokslininkas Cemachas Šabadas (skvere Mėsinių g.), visuomenės veikėjas, bankininkas, filantropas Juozapas Montvila (skvere tarp Trakų ir Pranciškonų g.), lietuvių ir kitų tautų rašytojai ir poetai: Kristijonas Donelaitis (prie Vilniaus universiteto, Universiteto g. 3), Adomas Mickevičius (skvere Maironio g., prie Šv. Onos ir Bernardinų bažnyčių), Lazdynų Pelėda (rašytojos, seserys Marija Lastauskienė ir Sofija Pšibiliauskienė) (Arklių ir Visų Šventųjų g. sankryža), Salomėja Nėris (netoli Salomėjos Nėries gimnazijos, Vilniaus g. 32/2), Judita Vaičiūnaitė (S. Moniuškos skvere), ukrainiečių poetas Tarasas Ševčenka (Visų Šventųjų ir Bazilijonų gatvių sankirta), rusų poetas Aleksandras Puškinas (prie Šv. Paraskevijos (Piatnicos) cerkvės, Didžioji g. 2). Įamžintos ir kitos asmenybės: architektas Laurynas Gucevičius (skvere netoli Simono Daukanto aikštės), lenkų kompozitorius Stanislovas Moniuška (prie Šv. Kotrynos bažnyčios, Vilniaus g. 30), rusų dailininkas Mstislavas Dobužinskis (Katedros a.), Mečislavas Dordzikas – amatų mokyklos moksleivis, 1931 m. nuskendęs Vilnioje, gelbėdamas skęstantį žydų berniuką (prie Vilnios upės, Maironio ir Išganytojo gatvių sankirtoje).

Paminklinės lentos atidengtos ant namų, kuriuose gyveno ar dirbo šie žymūs žmonės: Birutė Almonaitytė – dainininkė (mecosopranas) (Šv. Mikalojaus g. 11), Leonidas Muraška – dirigentas, operos solistas (ant Vilniaus stačiatikių Šventosios Dvasios vienuolyno sienos, Aušros Vartų g. 10), Kazimieras Antanavičius – Lietuvos Nepriklausomos valstybės atkūrimo akto signataras (Didžioji g. 25), Markas Antokolskis – rusų skulptorius (Didžioji g. 25), Natalia Arseneva – baltarusių poetė (Bazilijonų vienuolynas, Aušros Vartų g. 7), Francišakas Bahuševičius – baltarusių poetas, prozininkas, publicistas (Arklių g. 18C), Jonas Basanavičius – lietuvių tautinio judėjimo veikėjas ir ideologas, mokslininkas, gydytojas, Vasario 16 Akto signataras (Latakų g. 1/2; Vilniaus g. 25), Jonas Bendorius – kompozitorius, vargonininkas (S. Skapo g. 11), Algirdas Brazauskas – Lietuvos valstybės ir politikos veikėjas, ketvirtasis LR prezidentas (Barboros Radvilaitės g. 1), Josifas Brodskis – rusų poetas, Nobelio premijos laureatas (Liejyklos g. 1), Janas Bulhakas – fotografas (Gedimino pr. 9), Džordžas V. Bušas – JAV prezidentas (Rotušė, Didžioji g. 31), Rafaelis Chvolesas – žydų dailininkas (Tilto g. 13), Kristupas Čibiras – kunigas, Vilniaus krašto visuomenės veikėjas (Šv. Mikalojaus bažnyčia,

Šv. Mikalojaus g. 4), Mikalojus Konstantinas Čiurlionis – dailininkas, kompozitorius (Savičiaus g. 11; Vilniaus g. 12), Ignotas Domeika – geologas, mineralogas (Bazilijonų vienuolyno vartai, Aušros Vartų g. 7), Fiodoras Dostojevskis – rusų rašytojas (Didžioji g. 20), Vladas Drėma – dailės istorikas, dailininkas (Maironio g. 6), Konstantinas Galkauskas – kompozitorius, dirigentas (Pylimo g. 20), Vilniaus Gaonas – žydų išminčius, Talmudo žinovas (Žydų g. 3), Liudas Gira – poetas, publicistas (Vilniaus g. 27), Abraomas Hanibalas – Rusijos karo inžinierius (prie Šv. Paraskevijos/Piatnicos cerkvės, Didžioji g. 2), Maksimas Hareckis – baltarusių rašytojas, istorikas (Aušros Vartų g. 7), Jaša Heifecas – smuikininkas (Vilniaus g. 25), Teodoras Herclis – žydų visuomenės veikėjas, sionizmo pradininkas, žurnalistas, rašytojas (Liejyklos g. 3 / Šv. Ignoto g. 1), Jonas Paulius II – popiežius (Dominikonų g. 6, Aušros Vartų g. 14), Vladas Jurgutis – politikas, ekonomistas (Chodkevičių rūmų kieme, Didžioji g. 4), Aleksandras Kačanauskas – kompozitorius, vargonininkas, chorvedys (Aušros Vartų g. 4), Vasilijus Kačialovas – rusų aktorius (Didžioji g. 12A), Kostas Kalinauskas – baltarusių publicistas, poetas, 1863 m. sukilimo dalyvis (Šv. Ignoto g. 11), Levas Karsavinas – Rusijos ir

Paminklinės
lentos atideng-
tos ant namų,
kuriuose gyveno
ar dirbo žymūs
žmonės.

Lietuvos kultūros istorikas, filosofas (Didžioji g. 1/2), Konradas Kaveckas – kompozitorius (Ligoninės g. 4), Tadas Kosciūška – Lenkijos politinis veikėjas, generolas (Šv. Jonų g. 12), Jozefas Kraševskis – lenkų rašytojas, istorikas (Pilies g. 24), Mykolas Krupavičius – Lietuvos valstybės ir visuomenės veikėjas, prelatas (Odminių g. 10), Martynas Kukta – spaustuvininkas (Totorių g. 20), Mošė Kulbakas – žydų poetas (Karmelitų g. 5), Janka Kupala – baltarusių poetas (Vilniaus g. 14), Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis – dramaturgas (Tilto g. 23), Vitas Lingys – žurnalistas (Bernardinų g. 11), Juozas Lukša-Daumantas – Lietuvos partizanų vadas (Vilniaus dailės akademija, Maironio g. 6), Jurgis Mačiūnas – dailininkas, meno krypties Fluxus pradininkas (prie Vilniaus dailės akademijos, Maironio g. 6), Justinas Marcinkevičius – poetas (Vilniaus universiteto Sarbievijaus kiemas, Universiteto g. 3), Juozas Matulis – chemijos mokslų daktaras (Gedimino pr. 3), Adomas Mickevičius – lenkų ir lietuvių poetas (Pilies g. 11; Aušros Vartų g. 7; Literatų g. 5; Bernardinų g. 11; Šv. Jono g. 4; Didžioji g. 22), Marija Mikulska – vienuolė, Pasaulio tautų teisuolė (Šv. Ignoto g. 5), Česlavas Milošas – lenkų poetas, Nobelio premijos laureatas (Vilniaus universiteto Sarbievijaus kiemas, Univer-

siteto g. 3), Stanislovas Moniuška – lenkų kompozitorius (Vokiečių g. 26), Jonas Noreika – prozininkas, rezistencinio judėjimo organizatorius (Žygimantų g. 1/T. Vrublevskio g. 8), Martynas Paleckis – pirmosios LDK stiklo manufaktūros įkūrėjas (Stiklių g. 5), Kazimieras Pelčaras – gydytojas onkologas (Polocko g. 6), Hermanas Perelšteinas – choro dirigentas, pedagogas (Vilniaus g. 35 / Palangos g. 3), Juozas Purelis – tenisininkas, Lietuvos kariuomenės pulkininkas leitenantas (B. Radvilaitės g. 6 C), Nachmanas Rachmilevičius – žydų visuomenės veikėjas, filosofijos daktaras (Vilniaus g. 27), Janis Rainis – latvių rašytojas (Maironio g. 15), Alfredas Riomeris – dailininkas (Bokšto g. 10), Mykolas Romeris – teisininkas (Liejyklos g. 13/L. Stuokos-Gucevičiaus g. 10), Ferdinandas Ruščicas – dailininkas (Pilies g. 22), Vladislavas Sirokomlė – lenkų rašytojas (Barboros Radvilaitės g. 3), Pranciškus Skorina – baltarusių knygų spausdinimo pradininkas, (Didžioji g. 19/2), Julijus Slovackis – lenkų poetas (Pilies g. 22), Antanas Smetona – Lietuvos Valstybės Prezidentas (Tilto g. 1), Juozapas Stakauskas – kunigas, Pasaulio tautų teisuolis (Šv. Ignoto g. 5), Stendalis – prancūzų rašytojas (Didžioji g. 1), Piotras Stolypinas – Rusijos valstybės veikėjas (Šv. Stepono g. 30), Matas Strašūnas – žydų mokslininkas, bibliofilas (Žemaitijos g. 2), Antanas Šabaniauskas – dainininkas (Pilies g. 10), Stasys Šalkauskis – filosofas, pedagogas (Žygimantų g. 10), Tarasas Ševčenka – ukrainiečių poetas (Pilies g. 10; Universiteto g. 7), Ona Šimaitė – bibliotekininkė, Pasaulio tautų teisuolė (Universiteto g. 3), Jokūbas Šinkevičius (Jakub Szynekiewicz) – Lietuvos totorių veikėjas, filosofas ir orientalistas (Aušros Vartų g. 7), Grigorijus Širma – baltarusių muzikas (Maironio g. 8), Kazys Škirpa – karo veikėjas, politikas (K. Škirpos g. 11), Marija Šlapelienė – kultūros veikėja, knygininkė (Dominikonų g. 11; Pilies g. 40), Jurgis Šlapelis – kalbininkas, kultūros veikėjas (Pilies g. 40), Jonas Švažas – tapytojas (Jogailos g. 12), Jonas Švedas – kompozitorius (Tilto g. 7), Branislavas Taraškevičius – baltarusių visuomenės veikėjas, filologas (Vilniaus g. 37), Teofilis Tilvytis – poetas (Dominikonų g. 1), Tichonas (Vasilijus Belavinas) – rusų stačiatikių religinis veikėjas (Didžioji g. 34), Raimondas Petras Vabalas – kino režisierius (Aušros Vartų g. 4), Kazimieras Vasiliauskas – kunigas, monsinjoras (Pylimo g. 6), Justinas Vienožinskis – tapytojas (Bernardinų g. 10; Vilniaus dailės akademijos Didžiąjame kieme, Maironio g. 6), Juozapas Zavadskis – spaustuvininkas (Šv. Jono g. 4), Žemaitė – rašytoja (L. Stuokos-Gucevičiaus g. 5), Vladas Žemaitis – pedagogas, Pasaulio tautų teisuolis (Šv. Ignoto g. 5), Žanas Emanuelis Žiliberas – prancūzų botanikas (Pilies g. 22), Antanas Žvironas – fizikas (Didžioji g. 4).

Janas Bulhakas. Mėsinių gatvė. 1912 m. LDM

Janas Bulhakas. Bokšto gatvė. 1914 m. LDM

Janas Bulhakas. Vilniaus gatvė. 1912 m. LDM

Janas Bulhakas. Namas Bernardinų gatvėje. 1914 m. LDM

Yra keli istorijos paminklai: paminklinis akmuo 650-osioms Vilniaus metinėms (Katedros a.), paminklas, žymintis masinių žudynių vietą, kur 1944 m. liepą buvo nužudyti žydų darbo stovykloje gyvenę žmonės (Subačiaus g. 47, 49), paminklas Vilniaus geto kankinių ir kovotojų atminimui (aut. Živilė Mačiūnienė, Geto aukų skveras, prie Mėsinių g.).

Memorialinės lentos ant kelių Senamiesčio pastatų liudija apie jų praeitį. Tai namas, kuriame 1781 m. lapkričio 24 d. buvo įsteigtas Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas (Collegium Medicum) – pirmoji aukštoji medicinos mokykla Lietuvoje. Šalia buvusiam Medicinos kolegijos kieme augo pirmasis Lietuvoje Botanikos sodas, įkurtas žymaus prancūzų botaniko ir mediko Žano Eduardo Žilibero (Gilibert) (Pilies g. 22); namas, kuriame 1805–1831 m. veikė pirmoji

Kadaise už Trakų vartų, maždaug J. Basanavičiaus ir Pylimo gatvių kampe, buvo Vingrių šaltiniai.

Vilniaus universiteto klinika (Didžioji g. 10); pastatas, kuriame įsikūrusioje spaustuveje 1904–1906 m. buvo spausdinamos „Vilniaus žinios“ – pirmasis lietuviškas dienraštis, kurį redagavo Petras Vileišis. (Vilniaus g. 39/6, dabar Vilniaus mokytojų namai); pastatas, kuriame 1905 m. lapkričio 21-22 d. (gruodžio 4-5 d.) vyko Didysis Vilniaus Seimas (Aušros Vartų g. 5). Plokštė šio įvykio šimtmečiui pažymėti įmontuota šaligatvyje priešais pastato pagrindinį įėjimą; namas, kuriame 1906 m. lapkritį įvyko pirmosios lietuviškos operos „Birutė“ premjera (Aušros Vartų g. 5); pastatas, kuriame 1907–1924 m. veikė pirmoji Vilniaus dviklasė lietuvių pradinė mokykla, o 1908–1917 m. buvo įsikūrusi Lietuvių mokslo draugija (Lydos g. 6/Pranciškonų g. 3); pastatas, kuriame 1907 m. buvo įsteigta Lietuvių dailės draugija (Liejyklos g. 9); pastatas, kuriame 1909 m. pradėjo darbą laikraščio „Lietuvos žinios“ redakcija (Vilniaus g. 25); pastatas, kuriame 1918 m. vasario 16 d. buvo pasirašytas Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo aktas (Pilies g. 26). Vilniaus geto teritorija pažymėta keliomis paminklinėmis lentomis (Rūdinkų g. 8, 18, Gaono g. 5, M. Strašūno g. 12, Arklių g. 5). Paminkline lenta pažymėta masinių žudynių vieta, kur 1944 m. liepą buvo nužudyti priverčiamųjų darbų stovykloje gyvenę žydų tautybės žmonės (Subačiaus g. 47 ir 49); namas, prie kurio 1956 m. Vėlinių išvakarėse buvo užgniaužta taiki demonstracija, kuria Lietuvos žmonės išreiškė paramą Vengrijos revoliucijai (Bazilijonų g. 14/Aušros Vartų g. 21); pastatas, kuriame 1988 m. birželio 3 d. susirinkę apie 500 aktyviau-

sių inteligentijos atstovų išrinko Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Inicijatyvinę grupę (Lietuvos MA, Gedimino pr. 3); pastatas, kuriame nuo 1988 m. buvo įsikūrusi Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio būstinė (Gedimino pr. 1); Rašytojų sąjungos pastatas, 1986–1990 m. buvęs vienas Lietuvos Sąjūdžio židinių (K. Sirvydo g. 6); namas, kuriame buvo įsikūręs Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio spaudos centras (Pylimo g. 8); Lietuvos žurnalistų sąjungos pastatas, kuriame Sovietų sąjungos agresijos metu 1991 m. sausį-rugpjūtį dirbo Lietuvos radijo ir televizijos darbuotojai (Vilniaus g. 35/3). Memorialinė lenta, skirta pagerbti ir išreikšti padėką Islandijai, pirmajai 1991 m. vasario 11 d. pripažinusiai Lietuvos nepriklausomybę, atidengta ant namo Islandijos g. 3/18. 1996 m. gegužės 21 d. UNESCO gen. direktorius Frederikas Majoras ant Rotušės fasado (Didžioji g. 31) sienos atidengė memorialinę lentą, kurioje lietuvių ir anglų kalbomis užrašyta, kad Vilniaus senamiestis 1994 m. įrašytas į UNESCO konvencijos pasaulio paveldo sąrašą.

Vilniečių ir turistų dėmesio vertas „Literatų gatvės projektas“. Sumanymas būtent šioje Vilniaus vietoje savitai įamžinti žodžio meistrus kilo grafikei Eglei Vertelkaitei. Pastatų sienose įtvirtinti nedideli dailės kūrinių iš keramikos, metalo, medžio, stiklo ir kt. medžiagų – menininkų dedikacijos literatams: Oskarui Milašui, Česlovui Milošui, daugeliui lietuvių rašytojų, poetų, vertėjų. Pirmieji darbai buvo įmontuoti 2008 metais.

Senamiesčio viešosiose erdvėse pastatyta nemažai skulptūrų: „Alumnato drambliai“ (skulpt. Vytenis Jankūnas, Alumnato kiemelyje, Universiteto g. 4), „Angelas“ (skulpt. Antanas Kmieliauskas, Vilniaus jėzuitų gimnazijos kiemelyje, Didžioji g. 32), „Angeliukas“ (skulpt. Vaidotas Ramoška, ant požeminės perėjos stogelio šalia prekybos centro „Flagman“, Gedimino pr. 16), „Kiaušinis“ arba „Margutis“ (skverelyje ties Pylimo, Šv. Stepono ir Raugyklos g. sankirta), „Šv. Kristoforas“ (skulpt. Antanas Kmieliauskas, Šv. Mikalojaus g. 4), „Lietuviška baladė“ (skulpt. Vladas Vildžiūnas, Katedros aikštė), „Medeinė“ (skulpt. Marius Grušas, Stiklių g. 6 kieme), „Metraštininkas“ (skirta knygų spausdinimo LDK pradininkui Pranciškui Skorinai) (skulpt. Vaclovas Krutinis, Stiklių g. 4 kieme), „Miesto vartų sargybinis“ (skulpt. Stanislovas Kuzma, Trakų g. 2 / Pylimo g. 24 namo nišoje), „Mūzų šventė“ (skulpt. Stanislovas Kuzma, Gedimino pr. 4.), „Rytas“ (skulpt. Vaclovas Krutinis, Aušros Vartų g. 3), „Sfinkso sapnas“ (JAV skulpt. John Weidman, Šv. Ignato g. 6), „Svajokliai“ (skulpt. Marius Grušas, Vilniaus Vytauto

Didžiojo gimnazijos kieme, Augustijonų g. 8/10), „Trys kryžiai“ (skulpt. Antanas Vivulskis, ant Trijų kryžių kalno), „Verknė“ (skulpt. Romanas Kazlauskas, archit. Algimantas Mačiulis, skvere prie Evangelikų reformatų bažnyčios, Pylimo g. 18), „Vežimas“ (skulpt. Gediminas Akstinas, Meno forto kiemas, Maironio g. 3), „Vilties liepsna“ (skulpt. Leonardo Nierman, Arklių g. 5), „Žibintininkas“ (skulpt. Vytautas Nalivaika, Šv. Jono g., netoli Šv. Jonų bažnyčios), Akmeninė moters skulptūra (kieme prie Lietuvos nacionalinio muziejaus Senojo arsenalo, netoli keltuvo (Arsenalo g. 3). Skulptūra 1908 ar 1909 m. atgabenta iš Ukrainos, Berdičevo apylinkių. Prieškariu ji buvo saugoma Vilniaus universiteto archeologijos muziejuje. 1988 m. skulptorius Vladas Kančiauskas savo iniciatyva ir lėšomis įkūrė nedidelį skulptūrų parką po atviru dangumi „Tylos kiemelis“ (Vrublevskio g. 1, prie Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekos). Kelios skulptūros iš serijos „Plienai dabar“ (skulpt. Elena Urbaitytė-Urbaitis) 1997 m. pastatytos Lietuvos technikos bibliotekos kieme (Šv. Ignato g. 6).

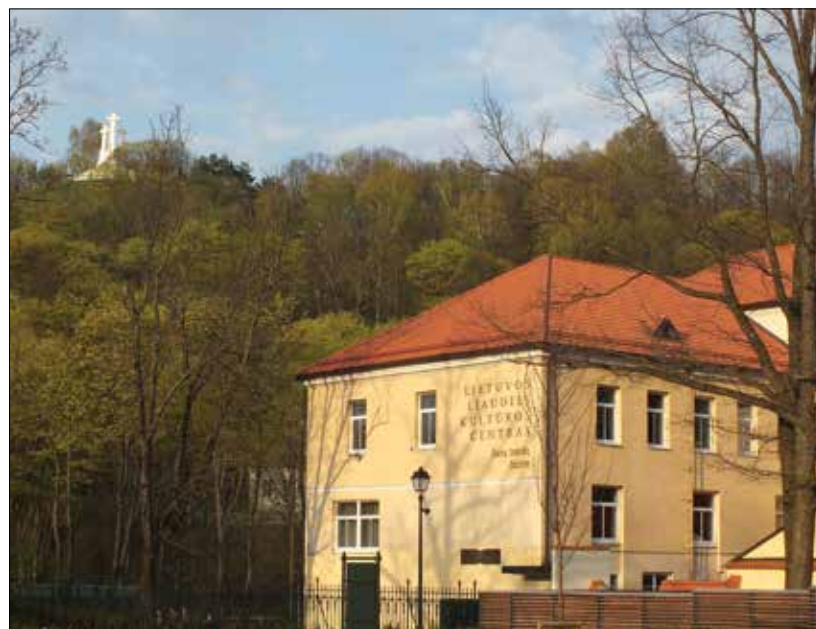
Vilniaus Senamiesčio vietovė yra netolygiai raižyta ir kalvota. Seniausioje jos dalyje – pilių teritorijoje – be Pilies (Gedimino) kalno yra dar kelios kalvos: Bekešo kalnas, Gedimino kapo kalnas ir pati aukščiausia kalva – Plikasis arba Trijų kryžių kalnas. Galima pasivaikščioti po Kalnų parką. Ypač daug lankytojų sutraukia naujai pertvarkytas Bernardinų sodas. Bernardinų arba Sereikiškių parkas susiformavo iš buvusio Bernardinų vienuolyno sodo ir iš didesnės dalies pirmojo Vilniaus universiteto botanikos sodo (Pilies g. 22), kurį įkūrė žymus prancūzų botanikas ir medikas Žanas Eduardas Žiliberas (Gilibert). 1886–1888 m. dailininko Aleksandro Vladislovo Strauso suprojektuotas ir įkurtas parkas tapo vienu geriausių modernio stiliaus parkų Lietuvoje.

Kadaise už Trakų vartų, maždaug J. Basanavičiaus ir Pylimo gatvių kampe, buvo Vingrių šaltiniai – viena seniausių, pati vandeningiausia miesto vandenvietė, kurios vandenį gėrė pirmieji vilniečiai. Jau XVI a. vanduo iš čia mediniais vamzdžiais kilo į gyventojų namus. Iš šaltinių ištiekiantis Vingrio (Kačergos) upelis vingiavo per visą Senamiestį, o prie Žemutinės pilies įsiliejo į Vilnią. Ilgainiui, įrengus naujų vandenviečių, šaltiniai prarado savo reikšmę. 1805–1808 m. tvarkant Pylimo gatvę, Vingrių upelis nuo ištakų buvo pradėtas dengti mūriniais skliautais. Šiandien jo vandenys tebegurga po sostinės grindiniu. Po žeme trykštančius šaltinius dabar primena tik Vingrių gatvės pavadinimas. 1986 m. Vingrių šaltiniai buvo paskelb-

ti hidrologiniu gamtos paminklu. Antroji pagal svarbumą Vilniaus vandenvietė buvo Aušros vartų šaltiniai, buvę už Aušros vartų, prie kelio į Medininkus.

Žvilgsnis į Senamiestį

Žaluma

Literatūros apžvalga

Atskiro leidinio, skirto įvairiapusei informacijai apie Senamiestį (istoriją, architektūrą, lankytinus objektus, gamtą) nėra išleista. Trumpai apie šią miesto dalį rašoma leidinyje „Vilnius historic centre = La vieille ville de Vilnius = El casco antiguo del Vilnius“ („Vilniaus istorinis centras“). Leidinio „Vilniaus senamiesčio atgavimo strategija = Vilnius old town revitalisation strategy“ teksto pagrindą sudaro čia aptariamos strategijos konsultantų ataskaita. Lenkų kalba galima paskaityti istorikės dr. Lilianos Narkovič (Narkowicz) ir dailininko Stanisłavo Kaplevskio (Stanisław Kaplewski) knygelę „Wilno. Spacerkiem po Starówce“ („Pėsčiomis po Senamiesty“) ir anglišką leidinuką „Vilnius on Foot“. Svarbu pabrėžti, kad apie šią miesto dalį rašoma kone visose Vilniui skirtose knygose. Dažniausiai leidiniai Vilniaus istorijos ir architektūros tema – tai leidiniai apie Senamiestį. Turistinių vadovų po Vilnių didžiąją dalį irgi užima informacija apie Senamiestį. Išleista gausybė knygų apie atskirus architektūros paminklus (pilis, bažnyčias), lankytinus objektus. Todėl šioje apžvalgoje minima tik maža dalis iš to, kas yra parašyta. Apie Senamiesčio gatves, jų pavadinimų kaitą įvairiais istorijos laikotarpiais, smulkų žemėlapij galima rasti Antano Rimvydo Čaplinsko knygoje „Vilniaus gatvės = Vilnius streets: istorija, vardynas, žemėlapiai“ (Vilnius, 2000). Apie Senamiesčio archeologinius tyrimus daug yra rašę archeologai Adolfas Tautavičius, Vytautas Daugudis, Albinas Kuncevičius, Gediminas Vaitkevičius, Vytautas Urbanavičius ir daugelis kt., patys dalyvavę Vilniaus pilių archeologiniuose tyrinėjimuose. Daugybė publikacijų apie Vilniaus pilių teritorijos archeologinius kasinėjimus suregistruota archeologo Adolfo Tautavičiaus ir istoriko Valdemaro Šimėno parengtoje „Lietuvos archeologijos bibliografijoje“ (Vilnius, 2000, 2012). Apie įvairiose Senamiesčio vietose aptiktus lobius rašoma istoriko, archeologo ir numizmato Eugenijaus Ivanausko knygoje „Lietuvos pinigų lobiai“ (Vilnius, 1995). Patraukliai parašyta vilniečio, architektūros paminklų restauravimo specialisto Dainiaus Juozėno knygelė „Šventaragio slėnis“ (Vilnius, 1991). Iki šiol tęsiasi 1987 m. pradėti Žemutinės pilies kompleksiniai archeologiniai, istoriniai, architektūriniai, ikonografijos tyrimai. Įvairių metų šių tyrimų rezultatai skelbiami Pilių tyrimo centro „Lietuvos pilys“ leidžiamuose straipsnių rinkiniuose. Vienas naujesniųjų – „Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje: 2005–2006 m.

tyrimai“ (Vilnius, 2007). Lietuvos Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai yra išleidęs straipsnių rinkinį „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencija Vilniuje“ (Vilnius, 2010). Tekstų autoriai – archeologai, architektai, istorikai, menotyrininkai, kelis dešimtmečius kaupę ir tyrinėję duomenis. Knyga gausiai iliustruota.

Pilių istorija ir architektūra išsamiai nagrinėjama architekto restoratoriaus dr. Napoleono Kitkausko knygoje „Vilniaus pilys: istorija, statyba ir architektūra“, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai“, inžinieriaus architekto dr. Eduardo Budreikos leidinyje „Vilniaus pilis“ (Vilnius, 1977) ir daugelyje kitų. Iš senųjų leidinių minėtini: Kirkor, Adam „Bazylika litewska“ (Kraków, 1886), to paties autoriaus „Kapai didžiųjų kunigaikščių ir karalių Vilniuje“ (Tilžė, 1898, vertimas iš lenkų k.), Zahorski, Władysław „Katedra Wileńska“ (Wilno, 1904), Kurczewski, Jan „Kościół zamkowy czyli katedra Wileńska: w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju / na podstawie aktów kapitulnych i dokumentów historycznych“ (Wilno, 1908-1916). Pastarajame 3-jų tomų veikalas pateikiami lotynų kalba rašyti dokumentai. Sovietmečiu buvo išleista N. Kitkausko knyga „Vilniaus katedra“ (Vilnius, 1976; rusų, vokiečių ir anglų k., 1977). Architektūriniai ir archeologiniai Katedros tyrinėjimai, Lietuvos karalių ir kunigaikščių mauzoliejiaus įrengimo istorija, Vytauto Didžiojo kapo versijos, netyrinėtos Katedros požemių vietos aptiriamos to paties autoriaus leidinyje „Vilniaus arkikatedros požemiai“. Apie neįkainojamos vertės religinio meno vertybes, saugomas Katedroje, rašoma knygoje „Vilniaus katedros lobynas“. Tarpukario metais Vilniuje buvo išleistas Leonido Žitkovičiaus (Leonid Żytkowicz) vienas pirmųjų, archyvų medžiaga besiremiantis veikalas apie gynybinės sienos nugriovimą „Zburzenie murów obronnych Wilna (1799–1805)“ (Wilno, 1933). Aušros Vartų paveikslo istorijai ir meninėms ypatybėms aptarti skirti keli leidiniai. Vainikavimo proga Vilniuje išleista knygelė lenkų kalba „Historja cudownego obrazu...“ (Wilno, 1927), straipsnių rinkinys „Aušros Vartų Švč. Marijos Gailestingumo Motinos paveikslas“ (Vilnius, 1997), taip pat lenkų kalba „Historia cudownego obrazu Matki Boskiej Ostrobramskiej: ku upamiętnieniu 75-lecia koronacji“ (Wilno, 2002). Išleista Juozo Maceikos, kelių turistinių vadovų po sostinę autoriaus, sudaryta knygelė „Senoji Vilniaus rotušė: vadovas“ (Vilnius, 1970). Apybraižą „Vilniaus rotušė“ parašė vienas geriausių

miesto praeities žinovų, daugelio publikacijų apie XVI–XVIII a. Vilnių ir vilniečius autorius, istorikas dr. Stasys Samalavičius. Išleistas istoriko Felikso Sliesoriūno parengtas leidinys „Gedimino aikštė Vilniuje“, parašytas remiantis publikuotais ir archyviniais dokumentais. Didelį ir prasmingą darbą nuveikė istorikas iš pašaukimo, bet ne pagal išsilavinimą Antanas Rimvydas Čaplinskas, parašęs kelias Senamiesčio gatvėms skirtas knygas: „Šv. Jono, Dominikonų, Trakų gatvės“, „Rūdninkų gatvė“, „Didžioji gatvė“, „Pilies gatvė“. Sovietmečiu buvo išleista Vytauto Levandausko knygelė „Vilniaus Pilies skersgatvis“ (dabar Bernardinų gatvė) (Vilnius, 1980). Daugiau kaip 700 Senamiesčio posesijų, namai ir jų savininkai aprašomi Mindaugo Paknio studijoje „Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai“. Daug leidinių įvairiomis kalbomis skirta Antrojo pasaulinio karo metais Senamiestyje buvusio Vilniaus geto temai, užrašyta liudininkų prisiminimų. Minėtini leidiniai „Vilniaus getas: kalinių sąrašai = Вильнюское гетто: списки узников = Vilnius ghetto: lists of prisoners“ (Vilnius, 1996–1998, 2 t.), „Atminties dienos = The days of memory: tarptautinė konferencija, skirta Vilniaus geto sunaikinimo 50-mečiui, 1993 m. spalio mėn. 11-16 d.“ (Vilnius, 1995). Apie getą plačiai rašoma Rachilės Kostanian knygoje „Dvasinė rezistencija Vilniaus gete“. Apie mirtimi grėsusį dvylikos žydų slėpimą benediktinių vienuolyne buvusio archyvo patalpose, Vilniaus Šv. Ignoto gatvėje, rašoma knygoje „Slėptuvės aristokratai: prisiminimai: Pasaulio tautų teisuoliai“.

Senamiesčio architektūra aprašyta daugelyje Vilniaus ir Lietuvos architektūrai skirtų leidinių. Profesionaliai parengtame leidinyje „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas“ daug vietos skirta Senamiesčiui. Neįkainojamas šaltinis pažinti Senamiestį yra dailės istoriko, kultūros paveldo tyrėjo Vlado Drėmos knyga-albumas „Dingęs Vilnius“, taip pat jo sukaupytų išrašų iš archyvų ir spaudos rinkiniai „Vilniaus namai archyvų fonduose“. Didelė dalis architektės urbanistės Dalios Dijokienės knygos „Urbanistinis istorinių priemiesčių paveldas = Urban heritage of historical suburbs“ skirta sostinės Senamiesčiui. Gyvu žodžiu apie daugelį Senamiesčio architektūros paminklų rašoma architektūros istorikės Mortos Baužienės knygoje „Pasižvalgymas po senojo Vilniaus mūrus“. Autorės akiratyje – sostinės pilys, bažnyčios ir kt. pastatai. Išleista istorikės-archeologės Irenos Jučienės ir menotyrininko Vytauto Levandausko knyga „Vilniaus miesto gynybinė siena“ (Vilnius, 1979), taip pat Irenos Ju-

čienės knygelė „Vilniaus artilerijos bastionas“ (Vilnius, 1990). Apie pilių komplekso pagrindinio pastato – katedros – architektūrą yra rašęs Napoleonas Kitkauskas leidinyje „Vilniaus katedra“ (Vilnius, 1976), taip pat Vladas Drėma knygoje „Vilniaus Šv. Onos bažnyčia. Vilniaus katedros rekonstrukcija 1782–1802 metais“ (Vilnius, 1991). Vilniaus katedra minima prie žymiausių pasaulio statinių knygoje „1001 pastatas, kurį privalai pamatyti per savo gyvenimą“ (Vilnius, 2008). Vienai gražiausių ir žymiausių arkitatedros koplyčių skirtas Vytauto Ališausko ir Mindaugo Paknio leidinys „Šv. Kazimiero koplyčia“ (Vilnius, 2004). Daug knygų skirta Vilniaus bažnyčioms. Jų autoriai menotyrininkai Vladas Drėma, Rūta Janonienė, architektūros istorikė Morta Baužienė, Algė Jankevičienė, Viktoras Petkus, Vytautas Šiaudinis, Germanas Šlevis ir kt. Apie Senamiesčio lankytinus objektus rašoma visuose turistiniuose vadovuose po Lietuvą ir po Vilniaus miestą, Vilijos Tūrienės knygoje „Dešimt Šventaragio mįslių: Vilniaus svečiams“ (Vilnius, 1993) ir kt. Ypač išsamiai aprašytos čia esančios, susijusios su žydais, vietos Genriko Agranovskio (Генрих Аграновский) ir Irinos Guzenberg (Ирина Гузенберг) parengtame vadove „Вильнюс: по следам Литовского Иерусалима: памятные места еврейской истории и культуры: путеводитель“. Išleista vadovų po atskirus Senamiesčio pastatus, pvz. rašytojo Kazio Almeno „Vilniaus pilys: vadovas“ (Vilnius, 2002) (taip pat anglų kalba), kultūros istoriko dr. Vytauto Ališausko ir dailės istorikės dr. Tojanos Račiūnaitės „Aušros vartai: vadovas“ (Vilnius, 2003), (taip pat anglų ir lenkų kalbomis), Nijolės Bulotaitės „A guide to the old campus of the University of Vilnius = Vadovas po senuosius Vilniaus universiteto rūmus“ (Vilnius, 2004) ir kt. Senamiesčio vaizdai įamžinti žymių fotomenininkų albumuose: „Vilniaus senamiesčio ansamblis“ (Vilnius, 1969) (nuotr. H. Liansbergo, Mečislovo Sakalausko), Algimanto Kunčiaus „Senajo Vilniaus vaizdai“ (Vilnius, 1969) ir „Vilnius, 1960–1970: senamiesčio kvadratai“ (Vilnius, 2007), Vytauto Lisausko „Vilnius: nuo Arkikatedros iki Medininkų vartų“ (Vilnius, 2005), to paties autoriaus „Vilnius: Vokiečių gatvė ir gretimos erdvės“ (Vilnius, 2003), Leonido Mironenkos „Vilnius. Senamiesčio vaizdai“ (Vilnius, 2002), Kęstučio Stoškaus ir Eugenijaus Karpavičiaus „Vilnius: senamiesčio fotografijos“ (Vilnius, 2004), „Senajo Vilniaus architektūra Mečislovo Sakalausko fotografijose“ (Vilnius, 2013) ir kt. Lietuvos nacionalinis muziejus yra išleidęs albumą „Vilniaus pilis senose fotografijose = The Vilnius castle in old photographs“

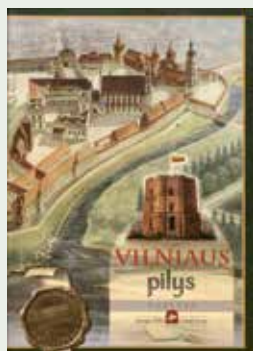
(Vilnius, 1995). Apie Senamiesčio gamtą, čia esančius parkus, šaltinius rašoma gamtininko Gedimino Isoko knygoje „Lietuvos gamtos paminklai“. Apie atviruosius miesto vandenį, šaltinius, senąjį vandentiekį ir kt. rašoma Vilniaus tyrėjo Jono Jurkšto istorinėje apybraižoje „Senoji Vilniaus vandenys“.

Senamiesčiui skirta nemaža grožinės literatūros kūrinių, parašyta atsiminimų. Daugelis Senamiesčio vietų ir pastatų apipinti legendomis. Kelios jų spausdinamos rinkiniuose „Vilniaus legendos“ (Vilnius, 1998, t. p. ir lenkų k.), „Vilniaus padavimai“ (Vilnius, 1991), „Legendos pasakoja“ (Kaunas, 2008). Rusų kalba išleistas Makso Frėjaus (Макс Фрай) fantastinių apsakymų rinkinys „Сказки старого Вильнюса“ (Санкт-Петербург, 2012). XVI ir XVII a. Vilniuje vyksta lietuviškojo Diuma – A. Telšio (Jurgio Tornau literatūrinis slapyvardis) istorinio nuotykių romano „Žvang žirgelis“ (Vilnius, 1985), taip pat Juozo Kraliaus apsakos „Įkaitę Vilniaus mūrai“ (Vilnius, 1991) veiksmas. Kristinos Sabaliauskaitės romane „Silva Rerum“ (Vilnius, 2008, 2010, 2011) ryškiai nutapytas XVII a. Vilniaus senamiesčio, universiteto jaunuomenės ir profesūros paveikslas. XIX a. pradžios Vilnius, Vilniaus universiteto gyvenimas, jame dirbusių žmonių portretai atsispindi žymaus gydytojo, profesoriaus Jozefo Franko (Joseph Frank) „Atsiminimuose apie Vilnių“ (Vilnius, 2001) (lenk. „Pamiętniki d-ra Józefa Franka profesora Uniwersytetu Wileńskiego“ (Wilno, 1913). Atvykęs iš Vienos, J. Frankas gyveno Vilniuje 1804–1823 m. Buvęs Vilniaus universiteto studentas, poeto Adomo Mickevičiaus amžininkas Stanislovas Moravskis (Stanisław Morawski) paliko atsiminimų, kurie spausdinami knygoje „Keleri mano jaunystės metai Vilniuje: atsiskyrėlio atsiminimai (1818–1825)“ (Vilnius, 1994). Autorius pasakoja apie aristokratų gyvenimą dabartiniame Senamiestyje, pobūvius, maskaradus ir kt. Jau galima ir lietuviškai paskaityti žymaus rašytojo Juzefo Ignaco Kraševskio (Józef Ignacy Kraszewski) „Vilniaus prisiminimus (1830–1835)“ („Literatūra ir menas“, 2012–2013 m.). Lenkų poetas, jaunystėje gyvenęs Vilniuje, Nobelio premijos laureatas Česlovas Milošas (Czesław Miłosz) savo knygoje „Zaczynając od moich ulic“ (Wrocław, 1990) vaizdingai pasakoja apie tarpukario Senamiestį. To meto Senamiestį prisimena ir trečiosios vilniečių kartos atstovė, teatrologė Gražina Mareckaitė savo gausiai iliustruotoje knygoje „Šiapus ir anapus Vilniaus vartų“ (Vilnius, 2009, 2013). Apie Vilniaus žydų bendruomenės sunaikinimą Antrojo pasaulinio karo

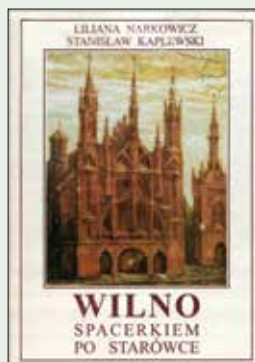
metais rašoma buvusio Vilniaus geto bibliotekos vadovo Hermano Kruko dienoraštyje „Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos: Vilniaus geto ir stovyklų kronikos, 1939–1944“ (Vilnius, 2004). Gyvas liudijimas apie žydų gyvenimą ir mirtį Vilniaus gete – Hiršo Šuro „Užrašai: Vilniaus geto kronika, 1941–1944“ (Vilnius, 1997), Marijos Rolnikaitės dienoraštis „Turiu papasakoti“ (Vilnius, 1963), garsaus žydų rašytojo ir poeto Abraomo Suckeverio (1913–2010) atsiminimų knyga „Iš Vilniaus geto“. Parašyti jidiš kalba A. Suckeverio memuarai apie Vilniaus žydų katastrofą yra išversti taip pat į prancūzų, vokiečių, rusų kalbas. Daugybę nuotykių dar neatstatytame po Antrojo pasaulinio karo Senamiestyje patiria čia gyvenantys Anieliaus Markevičiaus apysakos „Požemių vaiduokliai“ (Vilnius, 1962) jaunieji herojai. Pokario metų Senamiestis atgyja poetės Juditos Vaičiūnaitės memuarinės prozos knygoje „Vaikystės veidrody“ (Vilnius, 1996) ir „Mabre viešbutis“ (Vilnius, 2009). Pastarojoje nemaža vietos skirta pastatui Maironio g. 13, kuriame dabar įsikūręs prabangus viešbutis „Mabre Residence Hotel“. Čia poetės šeima gyveno atvykusi iš Kauno 1954 m. Šiuolaikinio Senamiesčio gatvėmis vaikšto rašytojo Ričardo Gavelio romanų „Vilniaus pokeris“ (Vilnius, 1989) ir „Vilniaus džiazas“ (Vilnius, 1993), taip pat Jurgio Kunčino „Tūla“ (Vilnius, 1993) ir Jurgos Ivanauskaitės „Agnijos magija“ (Vilnius, 1995) veikėjai. Nemažai Senamiesčiui skirtų eilėraščių spausdinama poezijos rinkiniuose „Vilniaus mūrai“ (Vilnius, 1973) ir „Iš Vilniaus į Vilnių“ (Vilnius, 2008). Apie Senamiestį rašė daugelis lietuvių poetų: Ona Miciūtė, Vytautas Bložė, Vincas Giedra, Leonardas Gutauskas, Bronius Mackevičius, Vladas Mozūriūnas, Aidas Marčėnas, Antanas A. Jonynas, Lacrima ir kt. Vilniaus 650-sioms metinėms Justinas Marcinkevičius paskyrė 10-ties giesmių dramą „Katedra“ (Vilnius, 1971). Ypatingą vietą Senamiesčio tema užima poetės Juditos Vaičiūnaitės kūryboje. Apie tai – literatūrologės, prof. Viktorijos Daujotytės-Pakerienės studija „Vieninteliui miestui. Juditos Vaičiūnaitės Vilnius“ (Vilnius, 2009). Knyga iliustruota Jono Kazimiero Vilčinskio „Vilniaus albumo“ vaizdais.

Jurkštas, Jonas. Senajo Vilniaus vandenys. – Vilnius, 1990. Knygos viršelis

Vilniaus pilys: vadovas. – Vilnius, 2002. Knygos viršelis

Narkowicz, Liliana, Kaplewski, Stanisław. Wilno. Spacerkiem po starówce. – Vilnius, 2001. Knygos viršelis

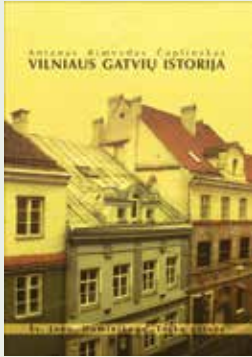
Tūrienė, Vilija. Dešimt šventaragio mįslių. – Vilnius, 1993. Knygos viršelis

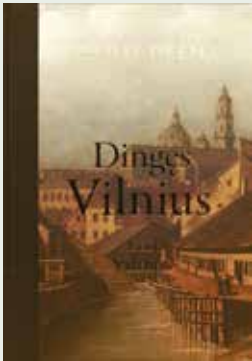
Senajo Vilniaus architektūra Mečislovo Sakalausko fotografijose. – Vilnius, 2013. Knygos viršelis

Kitkauskas, Napoleonas. Vilniaus pilys: istorija, statyba, architektūra. – Vilnius, 2012. Knygos viršelis

Čaplinskas, Antanas Rimvydas.
*Vilniaus gatvių istorija: Šv. Jono,
Dominikonų, Trakų gatvės.* – Vil-
nius, 2008. *Knygos viršelis*

Drėma, Vladas. *Dingęs Vilnius =
Lost Vilnius.* – Vilnius, 2013.
Knygos viršelis

Literatūra

Atminties dienos = The days of memory : tarptautinė konferencija, skirta Vilniaus geto sunaikinimo 50-mečiui, 1993 m. spalio mėn. 11-16 d. – Vilnius, 1995. – 548, [2] p. – Gretut. antr.: The days of memory. – Bibliogr. str. gale. – Asmenvardžių ir vietovardžių r-klės: p. 515-540.

Baužienė, Morta. Pasižvalgymas po senojo Vilniaus mūrus. – Vilnius, 2012. – 415, [1] p.: iliustr. – Santr. angl. – Bibliogr.: p. 406-411 (232 pavad.).

Čaplinskas, Antanas Rimvydas. Šv. Jono, Dominikonų, Trakų gatvės. – 2-asis patais. ir papild. leid. – Vilnius, 2008. – 287, [1] p.: iliustr., faks. – Bibliogr.: p. 285-288. – Asmenvardžių r-klė: p. 271-284.

Čaplinskas, Antanas Rimvydas. Valdovų kelias. – Vilnius, 2001. – (Vilniaus gatvių istorija). – Kn. 1: Rūdninkų gatvė. – [2001]. – 295, [1] p.: iliustr., faks. – Bibliogr.: p. 294-296. – R-klė: p. 284-293.

Čaplinskas, Antanas Rimvydas. Valdovų kelias. – Vilnius, 2001. – (Vilniaus gatvių istorija). – Kn. 2: Didžioji gatvė. – 2002. – 311, [1] p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 309-311. – Asmenvardžių r-klė: p. 300-308.

Čaplinskas, Antanas Rimvydas. Valdovų kelias. – Vilnius, [2001]. – (Vilniaus gatvių istorija). – Kn. 3: Pilies gatvė. – 2005. – 288 p.: iliustr., faks., portr. – Bibliogr.: p. 280-286 (606 pavad.).

Dijokienė, Dalia. Urbanistinis istorinių priemiesčių paveldas = Urban heritage of historical suburbs. – Vilnius, 2009. – 215, [1] p.: iliustr., žml. – Santr. angl. – Bibliogr.: p. 205-215.

Drėma, Vladas. Dingęs Vilnius = Lost Vilnius. – 2-oji patais. laida. – Vilnius, 2013. – 446, [1] p.: iliustr. – Santr. angl. – Bibliogr. išnašose. – Pavardžių r-klė: p. 441-445.

Isokas, Gediminas. Lietuvos gamtos paminklai. – Vilnius, 1995, p. 399-415, 420-422.

Jankevičiūtė, Giedrė. Lietuva: vadovas. – Vilnius, 2006, p. 24-47.

Jucys, Gediminas. Vilniaus vaizdų kaita: atradimai ir praradimai / Gediminas Jucys, Vladas Niunka. – Vilnius, 1998. – 106, [1] p.: iliustr.

Jučienė, Irena. Vilniaus miesto gynybinė siena / Irena Jučienė, Vytautas Levandauskas. – Vilnius, 1979. – 63 p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 63.

Jurašienė, Jolanta. Vilniaus skulptūrų kelias / Jolanta Marcišauskytė-Jurašienė. – Vilnius, 2014, p. 16-49, 176-341 ir kt.

Jurginis, Juozas. Vilniaus miesto istorija: nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos: [monografija] / J. Jurginis ... [et al.]. – Vilnius, 1968. – 398 p., 66 iliustr. lap.: iliustr.

Jurkštas, Jonas. Senojo Vilniaus vandenys: istorinė apybraiža. – Vilnius, 1990. – 138, [1] p., 16 iliustr. lap.: iliustr., žml. – Bibliogr.: p. 123-124.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus senamiesčio gatvėvardžiai. – Santr. rus. // Lietuvos mokslų akademijos darbai. Serija A. – 1979, Nr. 2 (67), p. 97-122.

Kitkauskas, Napaleonas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai. – Vilnius, 2009. – 319, [1] p.: iliustr. – Santr. angl., lenk., rus. – Bibliogr. išnašose.

Kitkauskas, Napaleonas. Vilniaus pilys: istorija, statyba, architektūra. – 2-oji patais. ir papild. laida. – Vilnius, 2012. – 311, [1] p.: iliustr., faks., plan. – Virš. antr. ir aut. nenurodyti. – Santr. angl. – Bibliogr.: p. 291-302 (325 pavad.). – Asmenvardžių r-klė: p. 303-311.

Kitkauskas, Napaleonas. Vilniaus arkikatedros požemiai. – Vilnius, 1994. – 77, [1] p.: iliustr., schem. – Santr. angl., rusų, lenkų k. – Bibliogr.: p. 71.

Kostanian, Rachelė. Dvasinė rezistencija Vilniaus gete. – Vilnius, 2006. – 143, [1] p.: iliustr., faks., portr.

Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T.1: Vilnius, p. 55-69 ir kt.

Markevičienė, Jūratė. Senamiesčio įvaizdžiai Vilniaus kultūros paveldo saugoje XX a.: nuo kraštovaizdžio iki praeities skeveldrų. – Iliustr. – Bibliogr. išnašose // Kultūrologija. – T. 10 (2003), p. 233-293.

Motieka, Egidijus. Didysis Vilniaus Seimas. – 2-oji patais. laida. – Vilnius, 2005. – 360, [1] p., [8] iliustr. lap. – Santr. angl., lenk. – Bibliogr. išnašose. – Asmenvardžių ir vietovardžių r-klės: p. 319-330.

Paknys, Mindaugas. Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai. – Vilnius, 2006. – 318, [1] p., [8] iliustr. lap. – Dalis gretut. teksto liet., lenk. – Santr. angl., lenk. – Bibliogr. išnašose. – R-klės: p. 292-318.

Samalavičius, Stasys. Vilniaus rotušė. – 2-asis patais. leid. – Vilnius, 2006. – 103, [1] p.: iliustr., faks.

Semaška, Algimantas. Lietuvos keliais: turistų žinynas: miestai ir rajonai – jų pažintinis lobynas : 1030 lankytinų vietovių aprašymai nuo seniausių laikų iki naujausių žinių. – Vilnius, 2008, p. 600-608.

Slėptuvės aristokratai: prisiminimai: Pasaulio tautų teisuoliai. – Vilnius, 2003. – 90, [2] p.: iliustr., faks., portr.

Tūrienė, Vilija. Dešimt Šventaragio mįslių: Vilniaus svečiams. – Vilnius, 1993. – 255, [1] p.: iliustr.

Vaitkevičius, Gediminas. Vilniaus įkūrimas. – Vilnius, 2010. – 125, [2] p.: iliustr., žml. – Santr. angl. – Bibliogr. išnašose.

Vaitkevičius, Vyktintas. Senosios Lietuvos šventvietės: Aukštaitija. – Vilnius, 2006, p. 29-43.

Venclova, Tomas. Vilnius: vadovas po miestą. – Vilnius, 2009. – 215, [1] p.: iliustr., faks., žml.

Vilniaus katedros lobynas = Vilnius Cathedral treasury.: albumas. – Vilnius, 2002. – 350, [2] p.: iliustr., faks. – Gretut. tekstas liet., angl. – Bibliogr. str. gale.

Vilniaus senamiesčio atgaivinimo strategija = Vilnius old town revitalisation strategy. – Vilnius, 1997. – 40 p.: nuotr., schem. – Gretut. tekstas angl.

Vilnius, 1900–2012: naujosios architektūros gidas. – 2-asis papild. ir patais. leid. – Vilnius, 2011 – 303, [1] p.: iliustr., brėž.

Vilniaus pilys. – Iliustr. // Lietuvos pilys. – Vilnius, 1971. – P. 25-88.

Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje: 2005–2006 m. tyrimai: [mokslinių straipsnių rinkinys]. – Vilnius, 2007. – 391, [1] p.: iliustr.

Narkowicz, Liliana. Wilno. Spacerkiem po Starówce / Liliana Narkowicz, Stanisław Kaplewski. – Wilno, 2001. – 51 p.: iliustr.

Vilnius historic centre = La vieille ville de Vilnius = El casco antiguo del Vilnius“. – Vilnius, 2006. – 51, [1] p.: iliustr. – Gretut. tekstas liet., isp., pranc.

Vilnius on foot. – Vilnius, 2001. – 43, [1] p.: iliustr., žml.

Аграновский, Генрих. Вильнюс: по следам Литовского Иерусалима: памятные места еврейской истории и культуры: путеводитель / Генрих Аграновский, Ирина Гузенберг. – Вильнюс, 2011. – 655, [1] p.: iliustr., faks., portr., žml. – Bibliogr.: p. 646-651. – R-klės: p. 620-645.

Шлевис, Герман. Православные святыни Вильнюса: страницы истории. – Вильнюс, 2003. – 151, [1] p., [16] iliustr. lap.: iliustr., faks., portr. – Bibliogr.: p. 149-150.

Paupys

Paupys – Vilniaus miesto dalis Vilnios upės kairiajame krante, tarp Senamiesčio ir Markučių.

Nuo XVI a. ši vietovė buvo vadinama Paplaujos (Paplavų) priemiesčiu. Manoma, kad toks pavadinimas kilo dėl Paupio žemėse trykstančių šaltinių ir nuo kalno bėgančio vandens. Kalbininkas Jonas Jurkštas rašo, kad vietovardis *Poplawy* yra vėlyvas ir jį reikia laikyti slaviškos kilmės. Jis siejamas su bal-

tarusišku pavadinimu *поплава* „užliejama pieva“. Paplaujos pavadinimas buvo iki 1939 m.

Per Paupį tekanti srauni Vilnios upė šį priemiestį pavertė pirmuoju sostinės pramonės rajonu.

Tai istorinis Vilniaus priemiestis. Paupys yra svarbus Lietuvos pramonės istorijoje. Per Paupį tekanti srauni Vilnios upė šį priemiestį pavertė pirmuoju sostinės pramonės rajonu. Vilnios vaga buvo užtvenkta ir jau nuo XVI a. čia

buvo malami grūdai, gaminamas popierius, parakas. Vietovėje buvo daug malūnų, stovinčių palei Vilnią. Žinomiausi iš jų buvo Vyskupų malūnas Tymo priemiesčio šiaurinėje dalyje, Vaivados (dar vadintas kunigaikščių Oginskių, vėliau miesto magistrato iš jų išpirktas), Perkasos, Potockių malūnai. Paplaujos rytinėje dalyje, dabartinės Zarasų gatvės pietiniame gale, prie sankryžos su Paupio gatve, stovėjo dviejų aukštų mūrinis grafų Tiškevičių malūnas, vaizduojamas daugelyje XIX a. antrosios pusės dailininkų kūrinių. XVIII a. buvo iškastas Kopanicos (Perkasos) kanalas, o šalia jo nutiesta gatvė. Kopanicos kanalas sujungė lanku tekančią Vilnios vagą ir buvo naudojamas Vaivados (Oginskio) malūno ir įvairių dirbtuvių darbui.

Archeologams pavyko atrasti medinius kanalo krantų įtvirtinimus. XIX a. pabaigoje, kai vandens sistema ir prie jos stovėję malūnai prarado svarbą, sanitariniais sumetimais kanalai buvo užpilti, tarp jų ir Kopanicos. Jo vietoje atsirado Kopanicos, dabartinė Aukštaičių, gatvė.

XIX a. antroje pusėje Paupyje pradėjo kurtis pramonės įmonės. Jų savininkais dažnai būdavo žydų tautybės žmonės. Paplavų priemiestyje kurį laiką veikė net dvi alaus daryklos (bravorai). 1872 m. alaus daryklą įkūrė Morduchas Ovsiejus Epšteinas. Joje dirbo 24 darbininkai. Viena iš stambesnių alaus gamyklų buvo Iljos Effeno Lipskio alaus bravoras. 1870 m. pagal architekto Ivano Levickio projektą buvo pastatytas trijų aukštų pastatas su vienaaukščiais priestatais iš šonų (Paupio g. 20, 22), kuriame 1875 m. ir pradėjo veikti I. E. Lipskio alaus gamykla. Tai buvo viena didžiausių įmonių Rusijoje, per metus pagamindavusi daugiau kaip 1 mln. kibirų alaus. Alus būdavo išvežiojamas ne tik po visą Lietuvą, bet pasiekdavo Rusijos, Prancūzijos miestus ir dažnai tarptautinėse parodose, mugėse pelnydavo aukso ir sidabro medalius. Vietiniams gyventojams buvo parduodamas ne tik alus, bet ir ledai, razinų degtinė, kuri buvo geriama tik per žydų Velykas. Greta alaus daryklos fabrikantai Lipskiai buvo įkūrę sodą, vadinamą šveicariškuoju. Jame pastatė medinį restoranėlį, įrengė fontaną, įvedė elektros apšvietimą. XX a. pr. sode veikė nedidelė valgykla, mažas teatras su koncertų sale, į kurią šeimininkas kviesdavosi muzikantus net iš Italijos. Sovietmečiu, prie buvusios I. E. Lipskio alaus gamyklos prijungus dar kitus sklypus, buvo įsteigta Vilniaus elektros matavimo prietaisų gamykla, vėliau tapusi „Skaitek“

gamybiniu susivienijimu. Kita garsi to meto įmonė – tai Samuilo Holšteino odų ir kailių fabrikas (Paupio g. 28, 30, 32), davęs pradžią dabartinei bendrovei „Vilniaus kailiai“. 1865 m. įmonę įkūrė iš Prūsijos atvykęs Samuilas Holšteinas. Fabrike buvo apdirbama oda avalynei gaminti. Gamybai buvo naudojamos ne tik žaliavos iš Lietuvos, bet medžiagos, vežamos iš Rusijos, Prancūzijos ir kt. Europos miestų. Didėjant gamybai įmonė plėtėsi: buvo statomi vis nauji korpusai, sandėliai. Holšteino šeimai priklausė du dviejų aukštų gyvenamieji namai. 1940 m. fabrikas buvo nacionalizuotas. Po karo čia veikė Juozo Vito vardo kailių fabriko cechai. Viename pastatų, išsiskiriančiu puošniu fasadu (Paupio 28), ir šiandieną įsikūrusi įmonė „Vilniaus kailiai“. Holšteino šeima be gamyklinių pastatų dar turėjo oranžeriją, šiltnamius, jiems priklausė sodai ir daržai. Už Kopanicos (Perkasos) kanalo Paupio g. veikė spynų fabrikas. Tai buvo pats didžiausias gatvės mūrinis statinys, kuris buvo rekonstruotas ir išliko iki mūsų dienų.

Tarpukariu, rengiant miesto planus, buvo numatyta iš Paupio išskelinti pramonės įmones, gamyklų pastatus paversti gyvenamaisiais namais. Tačiau sovietiniu laikotarpiu atsitiko priešingai – vietovė buvo paversta pramonės rajonu. Po Antrojo pasaulinio karo buvo pastatyta naujų įmonių. Paupyje pradėjo veikti Elektros matavimo prietaisų gamykla, verpimo ir audimo fabrikas „Audėjas“, gelžbetoninių konstrukcijų gamykla, išplėstas J. Vito vardo kailių fabrikas, išaugo Vilniaus baldų kombinato nauji cechai. Po Nepriklausomybės atkūrimo didžioji dalis gamyklų buvo uždarytos, o Paupio teritorija buvo apleista.

Paupys yra įdomi teritorija urbanistikos požiūriu. Istorinis Paupio priemiestis buvo išsidėstęs tarp Subačiaus vartų, Subačiaus kelio, Vilnios upės, Belmonto ir Markučių kalnų. Šalia buvo Užupio ir Tymo priemiesčiai. Priemiestį su miestu jungė dvi lygiagrečios Subačiaus ir Paplavų gatvės. Kada buvo pradėtas apgyvendinti Paplaujos priemiestis ir kokios buvo jo ribos, tikslų duomenų nėra. Žinoma, kad šalia Subačiaus gatvės nuo XIV a. buvo gyvenvietė. Dėl siauros stataus šlaito terasos, kurioje pastatams neužteko vietos, ši gyvenvietė į rytus nesiplėtė. 1648–1661 m. per Paupį įrengta Maskvos karo pylimo atkarpa. Vietovės užstatymą nulėmė srauni Vilnios upė. XVIII a. daugelis anksčiau stovėjusių pastatų jau buvo praradę savo funkcijas ir reikšmę. Iki XIX a. vidurio Paplaujos priemiestis buvo mažai užstatytas. Tai buvo skurdus rajonas, kuriame stovėjo malūnai, lentpjūvės, pirtys. Vilnios upės vingyje, už kanalo, buvo pastatyti nedideli

Juozapas Peška. *Paplavos. 1808 m. VUB*

Kanutas Ruseckas. *Potockių malūnas Paplaujoje. LDM*

mediniai namukai, o aplink driekėsi neužstatyti plotai. Paupyje veikė žuvų ir arklių turgūs. Pastarasis buvo Aukštaičių g. (kur dabar statomi turistų autobusai). Pagrindiniai turgaus prekyautojai buvo žydai.

Nuo XIV iki XIX a. viena spalvingesnių šio priemiesčio vietų buvo Tymo kvartalas ir jo pagrindinė Tymo (anksčiau – *Saffanaja*) gatvė. Šį kvartalą juosė Vilnios ir jos kanalo kilpa. Vandens apsuptoje saloje

buvo palankios gamtinės sąlygos odos apdirbimo amatui, todėl čia atsirado pirmosios Vilniuje ty mo amatų dirbtuvėlės, kuriose buvo išdirbama geriausia, minkšta, dažniausiai ožkų, oda (tymas). Čia buvo statomi mediniai namai, bet XVIII a. pabaigoje kai kurie savininkai statė ir pirmuosius mūrinius namus. Netoli malūno stovėjo penkiolika vienaaukščių, medinių namelių, tarp kurių buvo ir Tymininkų cecho namas. Ty mo gatvėje gyveno odininkai. Tuomet vietovę pradėta vadinti Ty mo priemiesčio vardu. Čia mediniuose namukuose gyveno darbininkai, smulkūs prekyautojai. Gyvenamose patalpose būdavo įkuriamos smuklės, arbatinės, parduotuvės, kepyklos, skalbyklos. Viena iš gatvių taip ir vadinosi – Skalbyklos skersgatvis. Kitame name veikė pirtis, kuri priklausė Išganytojo cerkvės ligoninei ir buvo nuomojama miestiečiams. XIX a. pirmojoje pusėje iš miesto į Ty mo priemiestį buvo perkeltas Žuvų turgus. XIX – XX a. pr. Paplaujoje veikė net keli žydų maldos namai. Kad tai buvo skurdus rajonas, rodo šiame

Nuo XIV iki XIX a. viena spalvingesnių šio priemiesčio vietų buvo Ty mo kvartalas.

kvartale iki karo Ty mo g. 8 veikusi žydų labdaros draugija, o Kopanicos (dabar Aukštaičių) gatvėje Nr. 8 – žydų našlaičių namai mergaitėms. XIX a. pab. – XX a. pr. Ty mo kvartalas buvo žinomas kaip „Raudonųjų žibintų“ kvartalas. Tuo metu prostitutija Vilniuje buvo legalizuota. Vilniaus istorijos tyrėjas, žurnalistas Nikolajus Žukovas, remdamasis istorijos archyvais, rašo, kad viešnamiai dėl jų keliamų problemų, buvo iškeliami iš miesto centro į priemiesčius. Viena iš tų vietų buvo Paplauja ir Ty mo kvartalas, kur buvo daugiausiai viešnamių, landynių. Dėl sanitarinių higieninių sumetimų uždraudus odos verslą ir odininkams išsikėlus į Lukiškes Ty mo reikšmė sumažėjo. Srauni Vilnia gadino upės krantus, taip pat sklypus ir pastatus. Rajonas buvo labai apleistas, o jo netvarkant, XX a. viduryje išlikę šio amatininkų kvartalo pastatai buvo nugriauti. Ty mo gatvės vaizdai išliko dailininkų kūriniuose, kuriuose matome anų laikų ramų, skurdų amatininkų miestelį. 1937 m. Mykolo Sevruko medžio raižinyje Ty mo kvartalas vaizduojamas kaip vargingas, nykus, dvelkiantis liūdesiu – maži, su aplūžusiais mediniais priestatais ir lentų tvoromis, susigrūdę nameliai.

Paupio teritorijoje, palyginti su kitais istoriniais Vilniaus priemiesčiais, yra mažai išlikusių istorinių architektūrinių objektų. Į kultūros vertybių registrą įtraukti du XIX a. statyti pastatai – namų kompleksas Paupio g. 18 (unikalus kodas 33713). Taip pat į valstybės saugo-

mų objektų sąrašą įtrauktas pastatas Paupio g. 13 (unikalus kodas 27035).

Paupyje yra išlikęs technikos paminklas. Tai 1882 m. pastatytas metalinis santvarinis Paplaujos tiltas, jungiantis Paupio ir Aukštaičių gatves. Šio tilto metalinės konstrukcijos pagamintos Varšuvoje. Apie 1955 m. padarytas kapitalinis tilto remontas. Nuo 1996 m. tiltas įtrauktas į kultūros vertybių sąrašą (unikalus objekto kodas 16765).

2001 m. pradėtas atkurti istorinis amatininkų priemiestis Ty mo kvartale. Čia buvo pastatyti ir trys nauji gyvenamieji namai (archit. Henrikas Štaudė, Jurgis Leskevičius). Nauji šio kvartalo pastatai pateikia naujovišką istorinės architektūros interpretaciją. 2002–2003 m. atkurta istorinė Kūdrų gatvelė jungianti Bokšto ir Aukštaičių gatves, atlikta Maironio ir Subačiaus gatvių sankryžos rekonstrukcija. Šalia sankryžos įrengta miesto apžvalgos aikštelė, pėsčiųjų takas su apžvalgos aikštele tarp Subačiaus ir Maironio gatvių. Šiuo metu Ty mo kvartalą siekiama atgaivinti: čia steigiamos dirbtuvėlės, galerijos ir menininkų studijos, vyksta mugės, šventės. 2008 m. Ty mo kvartale pradėjo veikti ekologiškų produktų turgus ir vietovė dar labiau atgijo.

2008 m. Vilniaus miesto savivaldybė inicijavo projektą „Architektūros parkas“, kuriuo siekiama sutvarkyti istorinį rajoną prie Vilnios, į kurį įeina ir Paupio teritorija. Projektas buvo rengiamas atsižvelgiant į istorikės Aušrelės Racevičienės parengtą išsamią „Teritorijos tarp Maironio, Aukštaičių, Paupio, Zarasų ir Polocko gatvių istorinės urbanistinės raidos analizę“. Pagal projektą numatyta išvalyti „Skaitekso“ gamyklos teritoriją, nugriauti pramoninius pastatus ir pastatyti naujus, kuriuose numatoma atkurti autentiškus buvusios I. E. Lipskio alaus gamyklos korpusų fasadų elementus, sutvarkyti Vilnios pakrantę su dviračių ir pėsčiųjų takais. Šis projektas buvo palankiai įvertintas Tarptautinės paminklų ir paminklinių vietovių tarybos (ICOMOS) patariamiosios UNESCO organizacijos ekspertės iš Suomijos Margaretos Ehrstrom. Kad projektas yra pritaikytas vietai, o jo urbanistinė struktūra įsilieja į Senamiesčio struktūrą, pažymėjo ir viena garsiausių pasaulio kraštovaizdžio architektų, amerikiečių kilmės Harvardo universiteto dizaino katedros profesorė Martha Schwartz, atvykusi į Lietuvą projektuotojų kvietimu. Atsižvelgiant į gyventojų, architektūros bei paveldosaugos ekspertų pastabas, projektas buvo daug kartų koreguotas, tobulintas. Detaliojo plano ir projektinių pasiūlymų architektūrinį vertinimą atliko architektas, prof. Algimantas Miškinis. „Paupyje žmonės ras tai, ko ieško užmiestyje: gamtos artumą, ramybę, jausmą, draugišką aplinką

Iš paukščio skrydžio žvelgiant į Paupio žalumas

Paupyje, šalia žymiųjų tvenkinių

Tvenkinio pralaida

Romantika dvelkiantis Paupio kampelis

Tymo turgus

ir kaimynus. Bet, kitaip nei užmiesčio naujakuriai, jie turės nepalyginamą pranašumą – gyvenimą miesto centre [...]. Toks projektas Vilniuje – retas, po šitiek diskusijų, ginčų ir svarstymų – džiuginantis reiškinys“, – akcentavo Paupio architektas Mindaugas Pakalnis. 2014 m. projektas pradėtas įgyvendinti.

Istorinis Paupys yra susijęs su garsiomis asmenybėmis. Sinagogoje (Paupio g. 19), pastatytoje 1830 m., žydų tikėjimą skleidė Šmuelis Strašūnas, žymaus bibliofilo Mato Strašūno tėvas. XIX a. pab. mediniame name (Paupio g. 26) vienerius metus gyveno su savo senele K. Januševska rusų bolševikų veikėjas Feliksas Dzeržinskis. Tymo kvartale, Maironio g. 19 (anksčiau – Safjanaja 3), 1903–1909 m. gyveno žymus smuikininkas Jaša Heifecas (Joseph Heifetz).

Istoriniuose aprašymuose Paupys išliko ir kaip labai vaizdinga vietovė su salelėmis, sodais ir tvenkiniais. Paupys dėl reljefo, upės, kanalų ir greta esančių Misionierių vienuolyno sodų buvo vienas gražiausių Vilniaus priemiesčių. Šioje vietoje po atviru dangumi vykdavo Vilniaus universiteto studentų filomatų ir filaretų susitikimai. Dažnai jaunimo susitikimų, pasivaikščiojimų vieta buvo ir Paupys. Išlikusiuose jų laiškuose rašoma, kad Paplavos yra „mūsų rojus“. O štai kaip šią vietovę aprašo žymus XIX a. istorikas, leidėjas Adomas Honoris Kirkoras „Eikime ilgą gatvę pro varganus žydu namelius ir atsidursime prie pat dešiniojo kelio pusėje tekančios Vilnios, tokios šioje vietoje padykusios, kad bemaž kasmet tenka taisyti paplautą kelią. Antai ant kalvos pro medžius žvelgia medinis, pinučiais aptvertas namukas (valstybės patarėjo A. Muchino), tarsi pakibęs ore. Toliau, kairėje, kal-

nų papėdėje, susigrūdę Kadinacio namukai, dešinėje – laukas, o už jo – Karlsbadu vadinama smuklė“. Ir dabar Paupyje yra vaizdingų gamtos kampelių. Šiuo metu išlikęs tarp Paupio ir Subačiaus gatvių įsikūręs Misionierių sodas (Kūdrų parkas) su trimis tvenkiniais traukia savo jaukumu ir ramybe. Misionierių parką XVIII a. įkūrė vienuoliai misionieriai. Vienuolynui priklausiusiuose soduose augo daržovės, vaismedžiai, tvenkiniuose buvo veisiamos žuvys. Subačiaus gatvės gale tryško šaltiniai, vadinami Žiupronių (vėliau – Misionierių) vardu. Tai buvo šaltiniai su daugelių versmių. Nuo jų prasidėjo miesto vandentiekio tinklas. Apie šių šaltinių panaudojimą Paplavose sužinome tik XIX a. antroje pusėje. Tada atskirus šulinius – versmes išsinuomojo Paplavų fabrikantai. Jie buvo įsirengę nedidelius rezervuarus – šulinius, ir mediniais vamzdžiais vanduo buvo atvestas į jų fabrikus ir pirtis. Taip pat istoriniai šaltiniai liudija, kad iš Žiupronių šaltinių tekėjo Drujos upelis, kuris nežinia kada išnyko. XX a. pradžioje šaltiniai neteko savo kaip vandenvietės reikšmės, tačiau tvenkiniai išliko. Senų vilniečių pasakojimu, parkas su sodais, gėlynu, turėjo sodininkų ir tvenkinių prižiūrėtoją. Karo, o ypač pokario ir sovietiniais metais, Misionierių parkas labai nukentėjo. Buvo suardyta tvenkinių sistema, dalis jų užpilta žemėmis, kitų – suardyti krantai ir dugnai. Pirmieji bandymai sutvarkyti šį gražų kraštovaizdį kilo 8-tajame XX a. dešimtmetyje. 1989–1990 m. buvo parengtas architekto Algio Knyvos parko sutvarkymo projektas. Šis parkas tada buvo vadinamas Prūdų parku. Buvo kreiptasi į verslininkus, įmones, gyventojus padėti gelbėti nykstančią teritoriją, net steigti buvusio parko gelbėjimo fondą. Parkas buvo tvarkomas, tvenkiniai išvalyti. Dabar čia vyksta įvairūs renginiai, akcijos. 2014 m. Paupio bendruomenės iniciatyva prie parko buvo įkurtas bendruomenės daržas. Kiekvienas gyventojas galėjo prisidėti prie daržo kūrimo, pamatyti, kaip auginamos daržovės. Dabar yra parengtas naujas šios teritorijos sutvarkymo planas.

Literatūros apžvalga

Apie Paupį, vieną iš seniausių Vilniaus priemiesčių, yra nemažai literatūros. Kalbininkas Jonas Jurkštas aiškina vietovardžio kilmę. Priemiesčio istorija pateikta „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“. Menotyrininkas Vladas Drėma knygoje „Dingęs Vilnius“ trumpai apžvelgia buvusio Paplavų priemiesčio istoriją, pateikia ir nagrinėja ikonografinę medžiagą. Trumpa Paupio istorija ir kitokia informacija pateikiama muziejininkų Juozo Maceikos ir Prano Gudyno knygoje „Vadovas po Vilnių“. Apie filomatų ir filaretų mėgstamas Paplavas,

kitas studentų susitikimų vietas rašo humanitarinių mokslų daktarė Valentina Brio knygoje „Naujasis Vilniaus perskaitymas“. Kraštotyriininko Genricho Agranovskio knygoje rusų kalba „Вильнюс: по следам Литовского Иерусалима“ aprašytas žydų paveldas, kuris dažniausiai jau neišlikęs. Buvę žydų maldos namai Paupyje suregistruoti kataloge „Synagogues in Lithuania“ (Vilnius, 2012, T. 2). Yra publikacijų apie Paupio urbanistinę raidą. 2006 m. Aušrelė Racevičienė parengė nuoseklią ir išsamią „Teritorijos tarp Maironio, Aukštaičių, Paupio, Zarasų ir Polocko gatvių istorinės urbanistinės raidos analizę“, kuri paskelbta internete. Urbanistės Salvinijos Bentkutės tyrimas apie Vilniaus Paupio rajono industrinių teritorijų naudojimą spausdinamas leidinyje „Urbanistika ir architektūra“. Knygoje „Vilnius. 1900-2012: naujosios architektūros gidas“ aprašyti nauji šiuolaikiniai namai, pastatyti Tymo kvartale. Išlikusių medinių namų (Kranto g. 5, Aukštaičių g. 15, Krivulės 33) nuotraukas rasime Andriaus Surgailio albume „Medinis Vilnius“. Apie šiandieną Paupyje vykstančius urbanistinius pokyčius, projektą „Architektūros parkas“, jo galimas pasekmes, reikalingumą ir patrauklumą rašoma ir diskutuojama periodiniuose leidiniuose. Technikos paveldo objektas – senas Paplaujos tiltas aprašomas leidiniuose „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvade“ ir Vytauto Viršilo „Lietuvos tiltai“ (1998). Čia pateikiama ir nuotraukų. Rašyta ir apie Paupyje buvusias gamyklas. Slavomiras Jendžejevskis (Sławomir Jędrzejewski) knygoje lenkų kalba „Piwo to napój niezbędny“ („Alus – tai būtinas gėrimas“) plačiai aprašo buvusių alaus fabrikų Paplaujoje istoriją. Apie Žiupronių (Misionierių) šaltinius, vandentiekį rašoma kalbininko Jono Jurkšto knygoje „Senojo Vilniaus vandenys“, gamtininko Gedimino Isoko leidinyje „Lietuvos gamtos paminklai“.

Literatūra

Atgimstantis Paupys primins užmirštą praeitį. – Iliustr. // Žmonės. Legendos. – 2013, Nr. 4 (ruduo), p. 80-81.

Bentkutė, Salvinija. Vilniaus Paupio rajono industrinių teritorijų naudojimo socialinio ir funkcinio tikslingumo tyrimas // Urbanistika ir architektūra. – 2002, t. 26, Nr. 2, p. 76-88.

Dijokienė, Dalia. Urbanistinis istorinių priemiesčių paveldas = Urban heritage of historical suburbs. – Vilnius, 2009, p. 73-74.

Drėma, Vladas. Dingęs Vilnius = Lost Vilnius. – Vilnius, 1991, p. 297, 360-365.

Gražulis, Algimantas. Kuo žalingas projektas „Architektūros parkas“, arba ką prarastume daugiaaukščiais užstatę Vilnios slėnį. – Iliustr. // Kultūros barai. – 2009, Nr. 1, p. 2-9.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus senamiesčio gatvėvardžiai // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. Serija A. – Nr. 2(67) (1979), p. 111.

Kasperavičienė, Audronė. Vilniaus Prūdų parkas // Respublika. – 1998, geg. 25, p. 7.

Kirkoras, Adomas Honoris. Pasivaikščiøjimai po Vilnių ir jo apylinkes. – Vilnius, 1991, p. 167-168.

Maceika, Juozas. Vadovas po Vilnių / Juozas Maceika, Petras Gudynas. – Vilnius, 1960, p. 267-273.

Mikoliūnaitė, Dalia. Paupys nebenori tūnoti Užupio šešėlyje: [pokalbis su „Paplaujos“ bendruomenės nare D. Mikoliūnaite / kalbėjosi] Evelina Valiuškevičiūte. – Iliustr. // Sostinė. – 2014, rugs. 13, p. 5.

Pakalnis, Mindaugas. Sostinės plėtra: tankinti ar skaidyti?: [diskusija / užrašė] Lina Ignataitė. – Portr. – Aut.: Mindaugas Pakalnis, Evaldas Kubilius, Arnoldas Antanavičius // Statyba ir architektūra. – 2011, Nr. 12, p. 76-77.

Racevičienė, Aušrelė. Paupys // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2010. – T. 17, p. 661-662.

Schwartz, Martha. Miesto kraštovaizdis – dizaino objektas: [pokalbis su kraštovaizdžio architekto M. Schwartz apie Paupio išskirtinumą ir projekto „Architektūros parkas“ vertinimą / kalbėjosi] Jolanta Lunevičienė. – Iliustr. // Sostinė. – 2013, spal. 12, p. 9.

Stepanavičius, Algirdas. Paplaujos tiltas. – Iliustr. // Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T. 1: Vilnius, p. 381.

Surgailis, Andrius. Medinis Vilnius = Wooden Vilnius: [fotoalbumas]. – Vilnius, [2006], p. 143-146.

Vilnios pakrantė bunda naujam gyvenimui: [apie atgimstantį Paupio kvartalą ir Paupio architekto Mindaugo Pakalnio komentarai]. – Iliustr. // Statyba ir architektūra. – 2013, Nr. 7, p. 56-58.

Vilnius. 1900 – 2012: naujosios architektūros gidas. – Vilnius, 2005, p. 204.

Jędrzejewski, Sławomir. Piwo to napój niezbędny. – Kraków, 2012, p. 119-122.

Аграновский, Генрих. Вильнюс: по следам Литовского Иерусалима: памятные места еврейской истории и культуры: путеводитель / Генрих Аграновский, Ирина Гузенберг. – Вильнюс, [2011], p. 502-507.

Užupis

Užupis yra Vilniaus miesto rytinė dalis dešiniajame Vilnios krante. Ji ribojasi su Antakalniu, Senamiesčiu ir Paupiu. Pro Užupį teka Vilnia. Pagrindinės gatvės yra Užupio, Filaretų, Polocko, Krivių, Žvirgždyno, Malūnų.

Vietovardis Užupis yra nusakantis pavadinto rajono vietą, jis reiškia „vietą už upės“. Iki 1940 m. vietovė vadinta slaviskai *Zarečje, Zarzecze*.

Užupis, kaip vienas seniausių Vilniaus priemiesčių, rašytiniuose šaltiniuose minimas XV a., kai šioje miesto dalyje buvo įkurtas Bernardinų vienuolynas. XV–XVII a. iš senosios miesto dalies per Užupį ėjo kelias į rytus, Polocką ir Vitebską. Kartais Užupis pavadinamas „Rusų miestu“, kaip ir Vilnios kairiajame krante buvusi rusiškoji miesto dalis. Polocko kelio pradžioje nuo XVI iki XVII a. vidurio stovėjo Šv. Petro ir Pauliaus cerkvė. Išlikusiuose istoriniuose šaltiniuose ši cerkvė minima kaip orientyras atsekti kitoms valdoms. Čia pirmiausiai susiformavo iki jos einantys keliai – dabartinės Užupio ir Malūnų gatvės. XVI a., aptvėrus miestą gynybine siena, Užupis atsidūrė už miesto ribų. Priemiestis su miestu buvo sujungtas trimis tiltais. Miestas nuo priemiesčio atsiskyrė ir teisiškai. Magistrato valdžiai priklausė miesto gyventojai, o priemiesčių – nepriklausė. Užupyje kūrėsi amatininkai, slavų pirkliai, šventikai. Prie Vilnios stovėjo įrengimai drobei ir vašku balinti, malūnai. Malūnais tuomet buvo vadinami ne tik įrengimai grūdams malti, bet ir kiti

Užupis, kaip vienas seniausių Vilniaus priemiesčių, rašytiniuose šaltiniuose minimas XV a.

įrenginiai, naudojantys upės vandenį energijai gauti. Istoriniai šaltiniai rodo, kad Užupyje veikė privačios plytinės, kalkinės, keli popieriaus malūnai. Vienas iš senesnių popieriaus malūnų buvo tarp Bernardinų kapinių ir Belmonte pastatytos šveicaro Karolio Vernarto popieriaus dirbtuvės. 1585 m. dirbtuvės priklausė namų, malūnų, parako dirbtuvių savininkui Lukošiuui Mamoničiui. Dirbtuvėse buvo gaminamas geros kokybės rašomasis ir knygoms spausdinti skirtas popierius. Buvo naudojami vandenženkliai, vaizduojantys LDK kanclerio Leono Sapiegos herbą – Lapę su inicialais arba jo pilnu vardu ir titulu. Užupyje stovėjusius malūnus primena išlikęs Malūnų gatvės pavadinimas. Kad čia būta daug amatininkų dirbtuvių, rodo 2001, 2002 ir 2004 m. archeologiniai kasinėjimai. Tada Malūnų ir kitose gatvėse aptikti XV–XVII a. laikotarpio buitinės ir statybinės keramikos, koklių fragmentai, metalo liejimo formelės. Kasinėjant buvo aptikta XVI a. akmenų grindinių, keramikos degimo krosnies liekanų. Žvalgomieji archeologiniai tyrimai taip pat buvo atliekami Užupio, Polocko, Krivių gatvėse. Jų metu irgi buvo rasta buitinės ir statybinės keramikos fragmentų.

XVII–XVIII a. Vilniaus miestą, kartu ir Užupį, niokojo badas, gaisrai, svetimos kariuomenės įsiveržimas. Priemiestis nebuvo tankiai apgyvendintas. Žemės dalinamos įvairiems valstybės veikėjams, valdininkams. Gavę žemės jie pasistatydavo dvarelį tipo medinius namus. Nuošaliame priemiestyje gyveno daugiausiai darbininkai, smulkūs amatininkai, slavų pirkliai. Veikė Užupio turgus, kuriame buvo prekiaujama javais, šienais, sūriais, daržovėmis, linais, malkomis. Gyveno daug

žydų tautybės žmonių. Dauguma jų užsiėmė prekyba. Jų namai, kuriuose kartu buvo ir krautuvės, stovėjo aplink turgų ir prie upės. XIX a. pab. buvo sutvarkyta visa vandentiekio sistema: nutiesti nauji vamzdžiai, sujungiantys keletą šulinių į vieną didelį mūrinį rezervuarą. Turgaus aikštėje pastatytas vandens bokštas, stovintis ir šiandieną. Įdomu, kad iš Misionierių (Žiupronių) šaltinių vanduo buvo nuvestas į Užupį, medinius vamzdžius nutiesiant Vilnios upės dugnu. 1880 m., vadovaujant Vilniaus gubernijos inžinieriui Ivanui Levickiui, vietoj anksčiau stovėjusio tilto pastatytas metalinis sijinis Bernardinų tiltas (anksčiau – Aleksandro), jungiantis Maironio ir Malūnų gatves. Mediniai tiltai šioje vietoje stovėjo jau XVI a., tačiau srauni Vilnios upė juos griovė, jie buvo remontuojami ir atstatinėjami. Medinis tiltas, stovėjęs Užupyje, pirmą kartą paminėtas LDK 1605 m. privilegijoje. 1899–1901 m., vadovaujant inžinieriui J. Malinovskiui, buvo pastatytas kitas naujas, metalinis Užupio tiltas per Vilnią. Yra išlikęs šio tilto priėmimo aktas, iš kurio matome, kaip 1901 m. jis buvo išbandytas. Ant tilto buvo sukrauta 4 kubiniai sieksniai akmenų ir važiuo ugnia-gesių vežimai su vandens statinėmis. Abu tiltai įtraukti į Kultūros vertybių registrą. 1892 m. Vilniuje pradėtas tiesti arklinis tramvajus „konkė“. Viena jo linija sujungė Užupį su miesto centru. XIX a. pab. buvo atidaryta vaistinė, kuri šiame pastate veikia ir dabar. Vaistinės apačioje buvo rūšys, kuriame farmacininkai gamindavo įvairius medikamentus. Iki šių dienų vaistinėje stovi tie patys mediniai baldai. Daugybėje stalčių dabar, kaip ir anksčiau, darbuotojai laiko vaistus, o į vieną užraktą įkištas kabo ir senovinis raktas. XIX a. pab. Užupyje buvo daug privačių viešųjų pirčių, kurių savininkai paprastai turėdavo ir maudyklį. Dažniausiai jos buvo įrengiamos ne prie pačios upės, o prie malūnų kanalų. Viena žymiausių buvo daktaro Roberto Strauso pirtis (Paupio g. 3), kuri turėjo ir atskirą skyrių moterims.

XIX a. gražiose Užupio vietose dažnai lankydavosi Vilniaus universiteto studentai, filomatai ir filaretai. Tai liudija ir Filaretų gatvės pavadinimas. Ypač mėgstama studentų vieta buvo vadinamoji Popinė (*Popowszczyzna, Popówka*) – gražios apylinkės tarp Antakalnio miškų ir Polocko gatvės. Istoriniame Popinės priemiestyje, dabar priklausančiam Užupiui, 1999 m. vykdant archeologinius žvalgymus, buvo aptikta žmonių kapų. Tyrimais nustatyta, kad čia XVII a. buvusios kapinės. Kapinės veikė gana ilgai, būta kapų įrengimo sistemos. Kapinės priskiriamos stačiatikiams, nes ši vietovė anksčiau priklausė stačiatikių disunitų religinei bendruomenei. Iš stačiatikių šventikų (popų) pavadinimo kildinamas ir vietovės pavadinimas Popinė.

Tiltas per Vilnią

Užupio konstitucija

Užupio kavinė

Lenkų okupacijos metais Užupyje veikė Šv. Kazimiero draugijos lietuviškas vaikų darželis (Polocko g. 20), Vytauto Didžiojo gimnazijos moksleivių Panamarų bendrabutis. Bendrabutį gimnazijos berniukams įsteigė ir žemės sklypą daržovėms auginti 1921 m. paskyrė Lietuvių labdarybės draugijos narys, kunigas Konstantinas Stašys. 1931 m., Vilniaus kovos su vėžio liga draugijos ir prof. Kazimiero Pelčaro iniciatyva Vilniuje, Polocko g. 6, buvo įsteigtas Onkologijos institutas ir klinika. 1944 m. Polocko g. 2 buvo įkurta pradinė mokykla. Vėliau ji buvo reorganizuota į septynmetę, o 1954 m. įsteigta Vilniaus 16-oji vidurinė mokykla (dabar Užupio gimnazija).

1998 m. balandžio 1 d. meninė Užupio bendruomenė įkūrė simbolinę nepriklausomą Užupio respubliką.

Sovietmečiu Užupis buvo labai apleistas rajonas. Pastatai seni, nerenovuoti, daugumoje jų nebuvo vandentiekio, centrinio šildymo. Veikė trikotažo fabrikas „Vilija“, Onkologijos instituto klinikos, Kurčiųjų mokykla-internatas (nuo 2005 m. – Lietuvos kurčiųjų ir nepriekingųjų ugdymo centras). 1981 m. prie Vilnios pastačius Dailės akademijos naujuosius rūmus, šio rajono gyventojais tapo jaunimas. Užupyje tuo metu buvo daug apleistų, pigių pastatų. Labai vaizdžiai tuometinį Užupį aprašė rašytojas Jurgis Kuncinas: „*Nyku dabar Užupyje... Jaunimo maža. O ir jis kažį koks pailsęs ir senas.... Užupio mėnesienos kraupios, raudonos ir šaltos...*“, o užsieniečiai, apsilankę Užupyje „*stebisi griuvenų autentika, kliuksinčiu, gyvu, šviežiu kultūrinio sluoksniu, nepakartojamu slengu*“.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę – dėl nedidelių kainų – apleistuose Užupio butuose ėmė kurtis menininkai. 1995 m. jauni menininkai suorganizavo juos išgarsinusį alternatyvios mados ir meno festivalį „ArMada“. Apie 2000 m. buvo renovuota nemažai Užupio gyvenamųjų namų fasadų, sutvarkytos gatvės, apšvietimo sistemos. Būstų paklausa šiame rajone išaugo. Dabar tai vienas brangesnių miesto rajonų, kuriame daug kavinių, restoranų, dailės galerijų. 2003 m. Vilniaus universiteto Bendrosios geografijos katedros studentai, vadovaujami dėstytojų Dovilės Krupickaitės ir Haraldo Standlerio, atliko tyrimą „Socialinė kaita (gentrification) Vilniaus Užupyje“, siekdami išsiaiškinti, kaip ši istorinė miesto dalis pakito per 12 metų po Nepriklausomybės paskelbimo. Tyrimai patvirtino, kad socialinę kaitą lėmė ypatinga gamtinė situacija, specifinė architektūra, pigūs būstai ir įvairi bendruomenė. Pastaraisiais metais Užupyje

daugėja išsilavinusių asmenų, tarnautojų, verslininkų ir menininkų. 1998 m. balandžio 1 d. meninė Užupio bendruomenė įkūrė simbolinę nepriklausomą Užupio respubliką su savo valdžia, konstitucija, prezidentu, himnu, tradicijomis ir šventėmis. Užupio respublikos „prezidentu“ buvo išrinktas režisierius, poetas Romas Lileikis, kuris vienas pirmųjų įsikėlė į tuomet prastai pagarsėjusį Užupio rajoną. Jis yra vienas iš Užupio švenčių ir renginių organizatorių, kino menininkas, sukūręs filmus apie Užupį: „K+M+B“ (2001) ir „Saša“ (2006). Užupiui dainą yra skyręs Vytautas Kernagis. Tai „Užupio bliuzas“ (albumas „Teisingos dainos“). Kompozitorė Jūratė Baltramiejūnaitė parašė muzikinę pasaką, skirtą Užupio gimimui „Legenda apie Užupį“, kurią 2007 m. atliko Užupio gimnazijos moksleiviai.

Užupio kaip priemiesčio susiformavimą, raidos ypatumus ir užstatymą lėmė išskirtinė gamtinė aplinka – Vilnia skiria Užupį nuo pagrindinės miesto dalies, o kalvos atriboja jį iš kitos pusės. Priemiesčio užstatymas prie Vilniaus centro buvo tankesnis, perimetrinis, o tolsiant nuo miesto – pastatų retėjo, daugėjo dirbamų laukų ir pievų. Iki šių dienų išlikusios gamtinės ribos išlaikė sąlyginį rajono uždaramą, leidusį išsaugoti tik jam būdingus ypatumus. Dabar tai didelių kontrastų vietovė: šalia griūvančių, apleistų būstų stovi prabangiai restauruoti namai. Įdomūs yra išlikę seni gyvenamieji mediniai pastatai Filaretų, Krivių, Polocko gatvėse. Nors jų nėra daug, palyginti su kitais Vilniaus priemiesčiais, tačiau jie išsiskiria didele erdvės bei tūrių įvairove. Medinė statyba Užupyje sparčiai augo XIX a. pabaigoje, kai medinius namus buvo leista statyti tik priemiesčiuose. Seniausi mediniai namai yra stačiakampiai, kompaktiški, dvišlaičio stogo, rąstų rentimo, dažniausiai stovintys šonu į gatvę ant aukštų akmeninių ar didelių plytų mūro pamatų. Vėliau statytiems namams būdingas iškeltas centrinis mezoninas (viršutinis aukštas virš pastato vidurinės dalies). Iki šiol Užupyje daugelis medinių namų yra be centrinio šildymo ir kanalizacijos. Didžioji dalis namų prarado autentiškumą, tačiau išlikusios langų apdailos, fasadų detalės liudija apie to meto grožio sampratą, meistriškumą. Ypač išsiskiria medinis namas, esantis Polocko g. 52. Šis pastatas pradėtas statyti 1876 m. pagal inžinieriaus architekto Ivano Levickio projektą kaip užmiesčio rezidencija. Po 1887 m. rekonstrukcijos, medinis namas buvo papuoštas tašytų rąstų mezoninu, veranda su virš jos įrengtu dengtu balkonu ir meniniais raižiniais. Dabar tai ypatingos architektūrinės vertės medinis pastatas, kokių Vilniuje nėra išlikę. 1918–1940 m. čia butus nuomojo menininkai Konstantinas Markovskis, Jadvyga Minska, rašytoja

Užupio romantika

Rekonstruotas namas

Senieji namai

Skveras

Sofija Bykova, lankėsi tapytojas Ferdinandas Ruščicas ir fotografas Janas Bulhakas. 2006 m. namas buvo įtrauktas į Kultūros vertybių registrą (unikalus kodas 17395).

Užupyje yra ir kitų vertingų architektūrinių paminklų. Vienas seniausių Užupio pastatų yra Malūnų gatvėje – buvęs Užupio šv. Pranciškaus Serafiečio panelių bernardinų šv. Mergelės Marijos Nekalto prasidėjimo vienuolynas (Malūnų g. 3). Jis įsteigtas 1495 m. Tai buvo pirmasis moterų vienuolynas Lietuvoje. Šis vienuolynas savo bažnyčios neturėjo, vienuolės pamaldų ėjo į Bernardinų bažnyčią. 1765 m. pastatyta mūrinė vienuolyną ir bažnyčią sujungusi galerija, iš kurios buvo patenkama tiesiai į senoje koplyčioje įrengtą dar vieną oratorijų, kur vienuolės atlikdavo išpažintį. Tuo pat metu galerijos vietoje vienuolėms sumūrytas iki dabar išlikęs balkonas (likvidavus vienuolynus XIX a. antrojoje pusėje jame pastatyti vargonai). 1794 m. sukilimo metu vienuolyno namai sudegė ir buvo nugriauti. 1795 m. vienuolės savo lėšomis pradėjo statyti abu išlikusius dabartinius pastatus, kurie 1805 m. architekto Karolio Šildhauzo sudarytuose planuose jau buvo pažymėti. 1864 m. vienuolynas uždarytas, pastatai perduoti Bernardinų bažnyčiai, vienuolės perkeltos į tebeveikusį Šv. Mykolo vienuolyną. 1867 m. buvo nugriauta ir galerija, jungusi vienuolyną su bažnyčia, kurią jau anksčiau apgriovė patvinusi Vilnia. Nuo 1876 m. iki Pirmojo pasaulinio karo buvusio vienuolyno pastatai priklausė stačiatikių Šv. Dvasios brolijai, vėliau namai rekonstruoti, juose įrengti butai. Dviejų aukštų pastato architektūra santūri, be ryškių stiliaus bruožų, išliko įdomi sienų tapyba, dekoruota bernardinų koplyčia su klausykla.

Ant aukšto Vilnios kranto, vadinamos Rojaus kalvos, stovi nedidelė Šv. Baltramiejaus bažnyčia. 1644 m. šioje vietoje buvo pastatyta medinė bažnyčia ir vienuolynas. Ji priklausė baltųjų augustinų (Šv. Augustino reguliariųjų atgailos kanauninkų) vienuoliams, kurie buvo įsikūrę Užupyje. Apie 1655 m. medinė bažnyčia karo su Maskva metu sudegė. 1778 m. pagal architekto Martyno Knakfuso projektą buvo pastatytas vienuolių oratorijus, o tėvo Augustino Stodolniko rūpesčiu 1823–1824 m. buvo perstatyta į bažnyčią. Dabartinę bažnyčios vaizdą suformavo Karolis Podčašinskis. 1881 m. bažnyčios fasade pristatytas bokštas-varpinė. Bažnyčia tapo tokia, kokią ją matome šiandien. Bažnyčia yra vėlyvojo klasikinio stiliaus. Viduje buvo 5 mediniai altoriai. Kaip atrodė senoji Baltramiejaus bažnyčia ir prie jos buvęs skersgatvis galime pamatyti įžymaus XIX a. dailininko Vincento Slendzinskio nutapytame paveiksle. XIX a., kai caro

valdžia panaikino baltųjų augustinų vienuolynus, Šv. Baltramiejaus bažnyčia tapo Bernardinų parapijos filija, vėliau ją globojo pasauliečiai kunigai. Pasakojama, kad šioje bažnyčioje susituokė įžymus XX a. pr. tapytojas Ferdinandas Ruščicas, gyvenęs šiame priemiestyje (Užupio g. 26). 1949 m. bažnyčia buvo uždaryta. Sovietų okupacijos metais čia veikė skulptorių dirbtuvės. 1997 m. Šv. Baltramiejaus bažnyčia atiduota Vilniaus baltarusių katalikų bendruomenei. Pamaldos laikomos baltarusių ir lenkų kalbomis. 2011 m. gegužės mėnesį bažnyčioje buvo pašventintas pirmasis Vilniuje Palaimintojo Popiežiaus Jono Pauliaus II paveikslas. Paveikslas sukurtas popiežiaus fotografiją perkėlus ant audinio.

Architektūriniu požiūriu yra vertingi išlikę vadinami Honestų namai (Užupio g. 7), statyti XIX a. pradžioje vėlyvojo klasicizmo stiliumi. Rūmai stovi prie Užupio ir Paupio gatvių sankryžos. Jau XVI a. rašytiniuose šaltiniuose šioje vietoje minimas stovėjęs pastatas, priklausantis evangelikų bažnyčiai. 1782–1783 m. rūmų projektą parengė architektas Augustinas Kosakauskas. 1840 m. dalis rūmų išnuomota įvairioms įstaigoms, kitoje dalyje buvo viešbutis, rūsyje – smuklė, kepykla. Išsikėlus valdininkams, namas renovuotas. 1863 m. pagal testamentą namą paveldėjo Aleksandra Jasevičiūtė-Honest, gubernijos sekretoriaus Tomo Honesto žmona. 1884 m. buvo pristatytas dviejų aukštų gyvenamas priestatas ir padaryta keletas nežymių fasado pakeitimų. 1863–1940 m. namas priklausė Honestų šeimai ir buvo vadinamas jų vardu. Šių rūmų savininkai sutvirtino Vilnios krantinę ir ją įrengė taip, kaip matome šiandien. Dabar namai vėl turi senąjį pavadinimą. Šiuo metu pastatas gyvenamas, veikia parduotuvė. Rūmai yra vietinės reikšmės kultūros paminklas (unikalus kodas 1111).

Užupio g. 19 (anksčiau – 17) stovi puošnus mūrinis daugiaaukštis namas, kuris priklausė pasaulinio garso skulptoriui Markui Antokolskiui (1843–1902). 1871 m. atvykęs į Vilnių jis vedė turtuolio dukterį ir įsigijo pusę namo Užupyje. Kita pusė jau anksčiau priklausė žmonai. Vėliau pagal skulptoriaus eskizus buvo pristatytas trečias pastato aukštas. Beje, šiame name M. Antokolskis beveik negyveno. Užupio senbuviai prisimena, kad Užupyje buvo keli žydų maldos namai. Išlikę istoriniai šaltiniai liudija, kad didžiausi maldos namai nuo 1841 m. iki 1941 m. veikė Užupio gatvėje 36. Kelias Užupio gatvė pro sinagogą vedė į Olandų gatvės žydų kapines. Žinoma, kad sinagogoje aštuonerius metus dirbo Izraelis Salanteris Lipkinas, judėjų religinio judėjimo „Musar“ pradininkas. Pedagogė Virginija

Mackonienė knygoje „Užupis – mano namai“, remdamasi Lietuvos valstybės istorijos archyvo fondo bylomis, pateikė maldos namų rekonstrukcijos projektus, aprašė, kokia buvo sinagogos padėtis XX a. pirmoje pusėje. Sovietmečiu čia buvo įrengti butai ir pastatas tapo gyvenamuoju namu.

Vienas iš reikšmingiausių paveldo objektų Užupyje, traukiantis turistus ir vietinius gyventojus, yra Bernardinų kapinės, esančios Vilnios dešiniajame krante. Šios kapinės yra XIX a. istorijos paminklas, vienos gražiausių bei originaliausių kapinių Lietuvoje. Kapinės įsteigtos 1810 m. Vilniaus miesto tarybai paskyrus sklypą pagal Šv. Martyno vokiečių Romos katalikų kongregacijos pateiktą prašymą. Šiam įvykiui atminti kapinių centre buvo pastatyta mūrinė klasicizmo stiliaus koplytėlė, o jos išorėje įmūryta paminklinė lenta su įrašu lenkų kalba (neišlikusi). Koplytėlės viduje yra didelis kryžius su medine Nukryžiuotojo skulptūra. Kapinėse turėjo būti laidojami tik vokiečių kongregacijos nariai, kitais atvejais reikėjo raštiško vietos klebono leidimo. Kapinių vakarinė dalis buvo aptverta mūro tvora su dviaukščiu raudonų čerpių stogeliu, įrengti pagrindiniai vartai. 1810–1812 m. pastatyti du kolumbariumai, vėliau tarp jų – koplyčia. 1860 m. Bernardinų bažnyčios klebono prašymu Vilniaus valdžia paskyrė papildomą kapinių plotą. Per 1863 m. sukilimą sukilėliai kapinėse slėpė ginklus. Po 1945 m. buvo nugriauti kolumbariumai, palaikai užkasti duobėse koplyčios kairėje pusėje. Vėliau kapinės buvo labai apleistos. Nuo 1967 m. kapinėse laidojama tik šeimų kapavietėse. Kapinėse yra išlikę žymių skulptorių Juozapo Andruškevičiaus, Juozapo Horbacevičiaus, Jokūbo Jasinskio, Boleslavo Jacunsko ir kt. sukurtų paminklų. Kapines puošia trys koplytėlės-mauzoliejai: Frejendų (Freyend), Veimarnų (Weymarn) ir Gruževskių (Grużewski). 1969 m. Bernardinų kapinės paskelbtos respublikinės reikšmės istorijos paminklu. 1999 m. Vilniaus miesto savivaldybės lėšomis buvo restauruotas apgriuvęs kolumbariumas, kapinių įsteigimo koplytėlė. 2005–2010 m. lenkų ir lietuvių bendromis pastangomis Bernardinų kapinėse atlikti technologiniai tyrimai, restauruoti kai kurie paminklai ir koplytėlės. Šiose kapinėse palaidota daug žymių ir Lietuvai nusipelnusių žmonių, iš jų apie 20 senojo Vilniaus universiteto profesorių. Čia yra istoriko, vadovų po Vilnių autoriaus Vladislavo Zahorskio, kultūros istoriko, bibliotekininko Michailo Eustachijaus Brenšteino, tapytojo Vincento Slendzinskio, dailininkų Boleslovo ir Kanuto Ruseckų, botanikų Juozapo ir Stanislovo Bonifaco Jundzilų kapai.

Užupis

Polocko gatvės namas

Užupyje, Olandų gatvėje, nuo 1830 m. iki 1940 m. veikė Naujosios žydų kapinės, kuriose buvo palaidota apie 70 tūkst. žydų. Kapinėse buvo daug akmeninių paminklų, vaizduojančių nukirstus medžius, kurie, žvelgiant iš viršaus, sudarydavo iškirto miško vaizdą. 1896 m. kapinės buvo aptvertos aukšta, mūrine tvora. Iš senamiesčio, kur daugiausia gyveno žydai, Užupio ir Krivių gatvėmis į kapines ėjo

kelias, kuris vietinių gyventojų buvo vadinamas Mirusiųjų arba Mirties keliu. Kapinės buvo pradėtos naikinti sovietmečiu 1961–1963 m. (galutinai uždarytos 1968 m.). Tik kai kurių kultūros veikėjų, rašytojų ir kitų svarbių asmenų palaikai (Šmuelio Josefo Fino, Cemacho Šabado, Gaono), buvo perlaidoti į Sudervės žydų kapines Viršuliškėse. Iš ten stovėjusių paminklinių antkapių buvo sumūryti laiptai į Tauro kalną, į Nacionalinę biblioteką. Ir daugelyje kitų vietų buvo akmenų su žydiškais užrašais. Buvusių kapinių teritorijoje buvo pastatyta gyvenamųjų namų, Ritualinių paslaugų rūmai. 1992 m. architektas Jaunutis Makariūnas parengė žydų kapinių sutvarkymo projektą, bet nebuvo lėšų jam įgyvendinti. Tik 2004 m. atsirado galimybė grįžti prie buvusios kapinių sutvarkymo idėjos. Buvo atstatyta dalis įėjimo vartų, iš antkapių likučių pastatytas paminklas čia palaidotiems žydams atminti.

Ne visi Užupyje buvę istoriniai objektai išliko iki šių dienų. Vienas jų – Malūnų ir Paupio gatvių susikirtimo vietoje stovėjusi Šv. Petro ir Pauliaus medinė cerkvė. Nežinoma, dėl kokių priežasčių ši cerkvė 1610 m. sudegė. Vėliau toje vietoje vykdavo turgūs, o XVII a. viduryje buvo pastatyta Nukryžiuoto Išganytojo koplytėlė. XIX a. koplytėlė buvo perstatyta, o 1908 m. buvo pastatyta mūrinė, kvadrato formos su keturšlaičiu stogeliu ir ornamentuotu kryžiumi. Viduje buvo kryžius su Nukryžiuotojo skulptūra. XX a. 6-ajame dešimtmetyje valdžios nurodymu koplytėlė nugriauta.

Naujosios architektūros pastatų Užupyje nėra daug. Išsiskiria ant dešiniojo Vilnios kranto išsidėstę Dailės akademijos naujieji rūmai (archit. Vytautas Brėdikis, Vladislovas Mikučianis, Vytautas Nasvytis, Malūnų g. 5), pastatyti 1981 m. Pastatą sudaro įvairių formų bei spalvų tūriai, pamažu aukštėjantys, nuo dviejų aukštų priekyje prie Vilnios, iki keturių aukštų atokiau. Senuosius akademijos rūmus su naujaisiais jungia pėsčiųjų kelias, užsibaigiantis originalių formų dengtu tiltu, vedančiu per Vilnią iki pat naujojo pastato durų.

Šiandieną Užupis tapo mėgstama menininkų, bohemos atstovų gyvenimo vieta. Dėl didelio menininkų dirbtuvių, meno galerijų skaičiaus, netradicinio gyvenimo būdo Užupis kartais lyginamas su Paryžiaus Monmartru. Tarp šių meno vietovių buvo užmezgti ryšiai, o ši faktą primena atminimo lenta ant Užupio kavinės, įamžinanti draugystę su Monmartro rajonu. Ypatinga 1998 m. užupiečių įkurtos Užupio respublikos dalis yra menininkų iniciatyva įkurtas Užupio meno inkubatorius. Prasidėjo tai 1996 m., kai grupė jaunų dailės akademijos studentų bei meno ir verslo žmonių įkūrė asocia-

ciją Alternatyvus meno centras „Užupis 2“ (AMC) ir meno galeriją „Galera“. Asociacijos tikslas buvo suburti aktyvią Užupio menininkų bendruomenę, rengti šventes, parodas. Siekdami sėkmingiau organizuoti menininkų veiklą ir vykdyti projektus, Užupio menininkų asociacija Alternatyvaus Meno Centras ir Vilniaus miesto savivaldybė 2002 m. įkūrė VšĮ „Užupio Meno Inkubatorius“ (Užupio g. 2A). Nuo 2000 m. Meno inkubatoriaus kieme susikūrė skulptūrų aleja. Čia pamatysime neįprastų, juokingų, gluminančių menininkų sukurtų skulptūrų: Artūro Maikštučio-Maksimiliano „Smegenys“, „Skalbimo mašina“, „Nykštuko namas“, „Kunigaikštis Vildaugas“, Mariaus Skudžinskio „Aisbergas“, Jono Meškelevičiaus „Deivė paukštė“, „Deivė Žemyna“ ir kt.

Svarbi Užupio įvaizdžio dalis yra skulptūra „Užupio angelas“ (skulpt. Romas Vilčiauskas, archit. Algirdas Umbrasas), pastatyta 2001 m. toje aikštėje, kur anksčiau stovėjo Nukryžiuotojo koplytėlė. Šis angelas pučia trimitą ir skelbia apie rajono atgimimą ir meninę laisvę. Prieš atidengiant skulptūrą, jos vietoje buvo didžiulis kiaušinis – Užupio atgimimo, gyvybės, pradžios ženklas. Dar vienas Užupio simbolis yra bronzinė „Undinė“, kitaip dar vadinama Užupio mergele. Undinė sėdi Vilnios krantinėje įrengtoje nišoje, priešais Užupio kavinės terasą. Ją sumanė sukurti kavinės šeimininkas skulptorius Romas Vilčiauskas. Sakoma, kad būtent ji ir vilioja į Užupį žmones iš viso pasaulio. 2004 m. pakilęs Vilnios vanduo buvo nuplukdęs „Undinę“, bet narai ją sėkmingai surado. Prie Dailės akademijos naujųjų rūmų stovi dar vien įdomi skulptūra – betoniniai „Batai“ (skulpt. Vilius Mačiulskas).

Užupyje gausu dailės galerijų, menininkų dirbtuvių. 2000 m. dailininkas, juvelyras Vytautas Matulionis įkūrė metalo plastikos „Užupio galeriją“ (Užupio g. 3). Galerijoje vyksta personalinės ir bendros auksakalių ar metalo plastikos kūrėjų parodos. Užupio galerija aktyviai palaiko ryšius su lietuvių juvelyrais, emigravusiais ar kuriančiais užsienyje, pristato jų darbus Lietuvoje. Nuo 2012 m. veikia galerija „Menų tiltas“ (Užupio g. 16). Užupyje įsikūrusi Kalvystės galerija-muziejus, kur puoselėjamos kalvystės tradicijos. Muziejuje surinkti autentiški, XIX–XX a. Europos kalvių įrankiai. Čia nuolat atnaujinamos kalviškų dirbinių parodos, supažindina su senosiomis auksakalystės tradicijomis.

2010 m. šalia Bernardinų bažnyčios ir tilto Malūnų g. atidarytas Tibeto skveras ir atidengta paminklinė Tibeto skvero lentelė. Tibeto skvero įkūrimą Užupyje 2008 m. inicijavo Tibeto laisvės rėmimo

grupė. Šią idėją aktyviai palaikė Užupio bendruomenė, kultūros ir meno žmonės, įvairios organizacijos. Tibeto skveras Užupyje – tai Tibeto kultūros bei religijos pagerbimas ir simbolinis jų įprasminimas ir solidarumas su ištremta tibetiečių tauta. 2013 m., per Tibeto dvasinio vadovo Dalai Lamos XIV vizitą, Tibeto skvere buvo atidengta šiai progai sukurta Lietuvos Nacionalinės kultūros ir meno premijos laureato Rimanto Sakalausko skulptūra – mozaikinė kompozicija – „Mandala“ (archit. Robertas Mažeika).

Užupyje yra vieta, išsiskirianti įdomiu pavadinimu. Tai Jono Meko skersvėjis – takas, vedantis nuo Užupio gatvės link Vilniaus dailės akademijos. Šiuo pavadinimu įamžinti Jono Meko nuopelnai Lietuvai. Pavadinimas šiam takui suteiktas 2010 m. balandžio pirmąją dieną. Taip pat yra įamžintas ir „Fluxus“ meno judėjimo pradininkas Jurgis Mačiūnas. 2007 m. tiltelis jungiantis Dailės akademiją su Sereikiškių parku pavadintas „Fluxus“ vardu, o prie tilto atidengta atminimo lenta.

Užupis garsėja savo renginiais bei tradicijomis. Kiekvienais metais balandžio 1 d. Užupyje minima „Nepri gulimybės diena“ (Užupio respublikos įkūrimo diena). Šventės proga užupiečiai namus puošia vėliavomis su Užupio simbolika, skelbiamas Užupio garbės pilietis. Vyksta koncertai, teatralizuotos eisenos, įvairios netradicinės akcijos, linksmybės.

Per Užupį teka Vilnia, vaizdingą priemiestį supanti iš trijų pusių. Vietovė ribojasi su kalvomis, įeinančiomis į Kalnų parko teritoriją. Netoli Užupio gimnazijos, dešinėje Vilnios pusėje, į pietryčius nuo Bekešo ir Trijų kryžių kalnų yra vadinamasis Altanos kalnas. Nuo kalno viršūnės atsiveria nuostabi Vilniaus panorama. Istoriniai šaltiniai liudija, kad ant šios kalvos viršūnės apie 1932 m. aštuoniakampį pastatą, pavadintą altana (italų k. *altano* – terasa ant stogo, pavėsinė), pastatė Vilniaus miesto gyventoja Melanija Dluska. Antrojo pasaulinio karo metu netoli sprogusi bomba nugriovė viršutinę dalį, tokia ji išliko iki šių dienų. Šiandieną altana stovi apleista. Kadangi Altanos kalnas yra netoli Užupio gimnazijos, jos teritoriją dažnai tvarko Užupio gimnazijos moksleiviai. Vykiant archeologinius kasinėjimus 1989 m. pietiniame kalvos pakraštyje archeologė Daiva Luchtanienė aptiko žmonių palaidojimų. Archeologė mano, kad toje vietoje iki XVII a. vidurio yra buvusios kapinės.

Literatūros apžvalga

Apie Užupį, seniausią Vilniaus priemiestį, yra nemažai literatūros. Yra publikacijų apie rajono istorinę praeitį, lankytinus objektus, architektūrą ir kt. Seniausią priemiesčio istoriją liudijantys archeologiniai tyrimai aprašyti leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“. Rašyta apie Užupio istoriją jau XIX a. Etnografo, istoriko, spaustuvininko Adomo Honorio Kirkoro knygoje „Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“ pateikiama informacija apie vietovę, jos istorinius, lankytinus objektus. Trumpą priemiesčio istoriją galima rasti kraštotyrininko Broniaus Kviklio knygoje „Mūsų Lietuva“, istoriko Juozo Jurginio knygoje „Vilniaus miesto istorija“, menotyrininko Vlado Drėmos leidinyje „Dingęs Vilnius“. Pastarajame pateikiama ir senosios Užupio ikonografijos. Įdomi, informatyvi ir reta (išleista tik 50 egz. tiražu) yra Užupio gimnazijos pedagogės Virginijos Mackonienės sudaryta knyga „Užupis – mano namai“. Knygos sudarytoja, bendradarbiaudama su moksleiviais, lankydamasi archyvuose, surinko nemažai įdomių istorijos faktų apie šią vietovę, lankytinas istorines ir dabartines vietas. Knygoje užrašyti senų užupiečių prisiminimai apie Užupį, pateikti senieji gatvių pavadinimai. Vietovės istorija aprašyta ir įvairiuose kelionių po Vilnių vadovuose. Dailininko, architekto Vytauto Lissausko informaciniame leidinyje „Vilnius: Užupis ir gretimos erdvės“ lietuvių-anglų kalbomis labai trumpai pateikiama vietovės istorija ir daug Užupio praeities ir šių dienų vaizdų – sugretinimai tų pačių vietų, kaip jos atrodė prieš šimtą metų ir dabar. Daugiausia leidinių yra išleista apie žymų istorinį objektą – senąsias Bernardinų kapines. Minint kapinių įsteigimo 200-ąsias metines, 2010 m. išleistas fundamentinis leidinys, sudarytas istorikės Vidos Girininkienės „Vilniaus Bernardinų kapinės, 1810–2010“ (2013 m. – lenkų k. „Cmentarz Bernardyński w Wilnie, 1810–2010“). Knygoje išsamiai aprašoma kapinių istorija, aptariamoms miestiečių laidotuvės ir laidojimo tradicijos, sudarytas restauruotų paminklų sąrašas. Taip pat pateikiamos 152 žymių krašto žmonių ir vilniečių, palaidotų per 200 metų, biogramos. Apie kapinių istoriją ir čia palaidotus žmones lietuvių kalba plačiai rašoma kitame istorikės Vidos Girininkienės ir fotografo Algirdo Paulausko informaciniame leidinyje „Vilniaus bernardinų kapinės“. Čia pateikiama palaidotų asmenų pavardžių rodyklė, aptariami atminimo įrašai antkapiuose ir paminkluose. Bernardinų ir Naujųjų žydų kapinių (Olandų g.) istorija aprašoma Vidos Girininkienės knygoje „Vilniaus kapinės“. Menotyrininkės

Audronės Kasperavičienės ir publicisto Ježio Survilo (Jerzy Surwilo) knygoje lenkų kalba „Przechadzki po Wilnie. Zarzecze. Cmentarz Bernardyński“ pirmą kartą publikuojami Bernardinų kapinių kolumbariumuose ir centrinės koplyčios kriptoje palaidotų žmonių sąrašai.

Yra publikacijų, skirtų Užupyje buvusių pramonės objektų, įstai-
gų, technikos paveldo istorijai. Apie popieriaus dirbtuves (malūnus)
plačiai rašoma Edmundo Laucevičiaus knygoje „Popierius Lietuvoje
XV–XVIII a. (Vilnius, 1967). Amatininkų įmonės, remiantis isto-
rijos archyvais, aprašytos istoriko Stasio Samalavičiaus straipsnyje
„Statybinių medžiagų gamyba ir įmonių susitelkimo vietos Vilniuje
XVII–XVIII amžiais“ (Architektūros paminklai, Kn. 4). Apie van-
denvietes, pirmąjį vandentiekį Užupyje rašyta Jono Jurkšto knygoje
„Senajo Vilniaus vandenys“ (Vilnius, 1990). Užupio tiltų aprašymų
ir nuotraukų yra Vytauto Viršilos knygoje „Lietuvos tiltai“ (Vilnius,
1998). Yra knyga, skirta Užupio mokyklos istorijai „Ir mes kuria-
me Užupio legendą...“ (Vilnius, 2004). Nemažai publikacijų skirta
Užupio urbanistikai, architektūros paveldo objektams. Priemiesčio
urbanistinius ypatumus aptaria architektė Dalia Dijokienė knygoje
„Urbanistinis istorinių priemiesčių paveldas“. Bernardinų vienuo-
lyno, Honestų namų, Dailės akademijos pastatų istorija, planai pa-
teikti leidiniuose „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų są-
vadas“, „Vilniaus architektūra“, „Vilnius, 1900-2012: naujosios archi-
tektūros gidas“. Išlikę mediniai namai įamžinti fotografo Andriaus
Surgailio albume „Medinis Vilnius“. Išsami medinės architektūros
apžvalga pateikta architektės Jūratės Jurevičienės straipsnyje „Me-
dinė architektūra istoriniame priemiestyje. Vilniaus Užupio auten-
tiškumas“. Šv. Baltramiejaus bažnyčia aprašyta Vilniaus bažnyčioms
skirtuose leidiniuose: kraštotyrimo Broniaus Kviklio knygoje
„Lietuvos bažnyčios“, Vilniaus Senamiesčio gidės Ginos Viliūnienės
ir fotografo Raimondo Urbakavičiaus parengtoje knygoje „Vilniaus
šventovės“, inžinieriaus Vytauto Šiaudinio knygoje „Vilniaus maldos
namai“. Išsami Užupyje buvusio vienuolyno istorija atskleista kny-
goje „Lietuvos vienuolynai“. Apie neišlikusią Nukryžiuoto Išganyto-
jo koplytelę, sunaikintas žydų kapinės rašoma knygoje „Nukentėję
paminklai“. Apie žydų istorines vietas Užupyje, buvusių maldos
namus paskaitysime muziejininko Genricho Agranovskio knygoje
rusų kalba „Вильнюс: по следам Литовского Иерусалима“, anglų
kalba „Vilnius: 100 memorable sites of Jewish history and culture“. Buvę žydų
maldos namai Užupyje suregistruoti kataloge „Synagogues
in Lithuania“ (Vilnius, 2012, T. 2).

Užupio skulptūros ir paminklai aprašyti menotyrininkės Jolantos
Marcišauskytės-Jurašienės parengtame leidinyje „Vilniaus skulptūrų
kelias: kultūrinis gidas“. Knygoje pateiktos skulptūrų nuotraukos,
nurodyti jų adresai.

Užupis įkvėpė kūrybai ne vieną menininką. Autentiški senojo prie-
emiesčio vaizdai ir dvasia įamžinti dailininkų, fotomenininkų, lite-
ratų, kūriniuose. Užupio vaizdų rasime dailininko Vytauto Lisaus-
ko leidinyje „Vilnius: Užupis ir gretimos erdvės“. 2004 m. fotografe
Vaida Kelerienė išleido fotoalbumą „Užupis“. Meilę Užupiui išreiškia
dailininko Jūragio Burkšaičio grafikos darbai. Jį žavi senosios Užu-
pio gatvės, tiltai, žmonių gyvenimo kasdienybė.

Užupis aprašytas ir grožinėje literatūroje. Daugelio rašytojo Jurgio
Kunčino romanų veiksmas vyksta Užupyje. Ypač tai ryšku roma-
nuose „Tūla“ (Vilnius, 1993), „Blanchisserie, arba Žvėrynas-Užupis“
(Vilnius, 1997), kuriuose daug apleisto, apgriuvusio sovietinio Užu-
pio kasdienybės vaizdų. Lietuvių poetų Antano A. Jonyno, Tomo
Venclovos, Aido Marčėno, Leonardo Gutausko ir kt. poetų kūry-
boje dažni Užupio, Vilnios motyvai. Įdomu, kad Užupis atsispindi
ir užsienio autorių kūriniuose. Pietų Korėjos rašytojas Hailji (Ha
Il-chi), kurio tikrasis vardas yra Rim Jong Joo, kelis kartus lankę-
sis Vilniuje ir įkvėptas bohemiškojo Užupio 2009 m. parašė romaną
„Užupio respublika“ (į lietuvių k. 2012 m. išvertė Martynas Šiau-
čiūnas-Kačinskas). Romane pasakojama apie korėjetį Halą, kuris
atvyksta į Vilnių ieškoti mistinės ir paslaptingos Užupio respu-
blikos, garsėjančios savo tradicijomis.

Literatūra

Alternatyvus meno centras „Užupis“ – 2. – [Vilnius, 1998]. – [16] p.:
ilustr.

Butėnas, Eugenijus. Žvalgomieji tyrinėjimai Bokšto g. 17, 21A;
Tyrinėjimai Šiltadaržio g. 4; Tyrinėjimai Užupio g. 10 / Malūnų g. 2. –
Santr. angl. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. – 2004, p. 214-
217.

Dijokienė, Dalia. Urbanistinis istorinių priemiesčių paveldas = Urban
heritage of historical suburbs. – Vilnius, 2009, p. 72-73.

Drėma, Vladas. Dingęs Vilnius = Lost Vilnius. – Vilnius, 1991, p. 356-
359.

Girininkienė, Vida. Vilniaus bernardinų kapinės / Vida Girininkienė, Algirdas Paulauskas. – Vilnius, 1994. – 78, [2] p.

Girininkienė, Vida. Vilniaus kapinės. – Vilnius, [2004], p. 115-127, 155-166.

Grilėvičius, Linas. Nežinomi Užupio senkapiai. – Iliustr. // Kultūros paminklai. – 2000, Kn. 7, p. 57-61.

Jurašienė, Jolanta. Vilniaus skulptūrų kelias / Jolanta Marčišauskytė-Jurašienė. – Vilnius, 2014, p. 325, 328-341.

Jurevičienė, Jūratė. Medinė architektūra istoriniame priemiestyje. Vilniaus Užupio autentiškumas. – Iliustr. // Urbanistika ir architektūra. – T. 26, Nr. 1 (2002), p. 11-17.

Jurginis, Juozas. Vilniaus miesto istorija: nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos. – Vilnius, 1968, p. 60.

Juškevičius, Adomas. Vilnius ir jo apylinkės / Adomas Juškevičius, Juozas Maceika. – 3-iasis (fotogr.) leid. – Vilnius, 1991, p. 102-104, 165.

Kelerienė, Vaida. Užupis: [fotoalbumas]. – Vilnius, [2004]. – 63, [1] p.: iliustr.

Kirkoras, Adomas Honoris. Pasivaikščiėjimai po Vilnių ir jo apylinkes. – Vilnius, 1991, p. 91,94-96, 205-223.

Krupickaitė, Dovilė. Socialinė kaita (gentrification) Vilniaus Užupyje / Dovilė Krupickaitė, Harald Standl. – Iliustr. // Urbanistika ir architektūra. – T. 28, Nr. 4 (2004), p. 165-174.

Kuizinaitytė, Milda. Senieji žydų maldos namai virto gyventojų butais // Lietuvos rytas. – 2007, spal. 24, priedas „Sostinė“, p. 8.

Kunčinas, Jurgis. Fatališkasis Užupis: Gyvenimas čia // Šiaurės Atėnai. – 1995, rugpj. 19, p. 12.

Kviklys, Bronius. Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai. – Vilnius, 1989. – T. 1, p. 140.

Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T. 1: Vilnius, p. 365-367, 548-550, 564-568.

Lietuvos vienuolynai. – Vilnius, 1998, p. 298-302.

Lisauskas, Vytautas. Vilnius: Užupis ir gretimos erdvės. – Vilnius, [2002]. – 73, [7] p.: iliustr.

Luchtanienė, Daiva. Vilniaus Kalnų parko teritorijos žvalgomieji tyrimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais. – 2000, p. 153-154.

Luchtanienė, Daiva. Vilniaus Kalnų parko teritorijos žvalgomieji tyrimai / Daiva Luchtanienė-Misiukaitė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. – 1988/89, p. 153-154.

Micevičiūtė, Gintarė. Šimtametės vaistinės neaplenkia įkūrėjų anūkai: sename pastate Užupio gatvėje daugiau negu per amžių nepasikeitė net baldai. – Iliustr. // Lietuvos rytas. – 2006, spal. 18, priedas „Sostinė“, p. 5, 6.

Nukentėję paminklai. – Vilnius, 2004, p. 222, 228.

Surgailis, Andrius. Medinis Vilnius = Wooden Vilnius: [fotoalbumas]. – Vilnius, [2006], p. 134-142.

Šiaudinis, Vytautas. Vilniaus maldos namai. – Vilnius, 1999, p. 76-77.

Užupis. – Iliustr. // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2013. – T. 24, p. 483-484.

Užupis – mano namai / [sudarytoja, tekstų autorė Virginija Mackonienė]. – Vilnius, 2010. – 150, [1] p.: iliustr.

Venclova, Tomas. Vilnius: vadovas po miestą. – Vilnius, 2001, p. 181-182.

Viliūnienė, Gina. Vilniaus šventovės. – Vilnius, 2012, p. 252-255.

Vilniaus Bernardinų kapinės, 1810–2010 / [sudarytoja Vida Girininkienė]. – Vilnius, [2010]. – 774, [2] p.: iliustr.

Vilnius, 1900–2012: naujosios architektūros gidas. – Vilnius, 2011, p. 168.

Cmentarz Bernardyński w Wilnie, 1810–2010 / [układ edycji – Vida Girininkienė]. – Vilnius, 2013. – 776 p.: iliustr.

Kasperavičienė, Audronė. Przechadzki po Wilnie; Zarzeczce; Cmentarz Bernardyński / Audronė Kasperavičienė, Jerzy Surwiło. – Wilno, 1997. – 131 p.: iliustr.

Micuła, Grzegorz. Wilno. – Warszawa, 2007, p. 40-44.

Vilnius: 100 memorable sites of Jewish history and culture = Vilne: ondenkerter fun der jidišer gešichte un kultur. – 2nd ed. – Vilnius, 2006, p. 43.

Аграновский, Генрих. Вильнюс: по следам Литовского Иерусалима: памятные места еврейской истории и культуры: путеводитель / Генрих Аграновский, Ирина Гузенберг. – Вильнюс, [2011], p. 497-502.

Pavasaris Šeškinėje

Šeškinė

Šeškinė – Vilniaus miesto dalis, esanti į šiaurės vakarus nuo miesto centro, abiejose Ukmergės magistralės pusėse. Vietovė ribojasi su Viršuliškėmis, Justiniškėmis, Pašilaičiais, Fabijoniškėmis, Verkiais, Šnipiškėmis.

Vietovardžio *Šeškinė* kilmė neaiški. Kalbininko Jono Jurkšto nuomone, vietovė kažkada priklausė žmogui, turėjusiam asmenvardį *Šeškas*. Šeškinės vietovardis galėjo kilti ir iš panašaus upelio ar ežero vandenvardžio. 1545 m. istoriniuose šaltiniuose aptinkama rašant *Шешкинях*. Tokia vietovardžio forma, pasak kalbininko, leistų spėti, kad autentiškas vietovės pavadinimas buvo *Šeškiniai*. XVI a. pabaigoje viename Vilniaus juridiniame akte jau minima vietovardžio vienaskaitos forma *Šeškinė*.

Istoriniuose šaltiniuose Šeškinė pirmą kartą paminėta XIV a. XVI a. – XIX a. viduryje Šeškinės teritorija priklausė LDK didikams Radviloms.

Šeškinės kalvos kaip gamtinė užtvara nuo seno buvo naudojamos Vilniaus gynybai, mena daugybę kovų. Šios kal-

vos – lietuvių kovų su kryžiuočiais liudininkės. Yra žinoma, kad 1390 m. vieno Šeškinės kalno papėdėje gausi kryžiuočių kariuomenė užpuolė Vilniaus miesto sienas saugojusius lietuvius. Dar XVI a. viduryje Šeškinėje buvo randama nemažai čia žuvusių žmonių kaulų ir senovinių ginklų liekanų. 1654–1667 m. Žečpospolitos karo su Rusija ir 1700–1721 m. Rusijos karo su Švedija metais Šeškinės Karo lauke lietuviai kovėsi su rusų armija. 1794 m. vietovės žemėse Vilnių nuo užpuolikų gynė generolo Jokūbo Jasinskio vadovaujama sukilėlių kariuomenė. 1812 m. karo metu čia buvo išrikiuotos prancūzų ir rusų armijos. Šeškinės kalvose telkėsi 1831 m., 1863 m. sukilėliai. XX a. pradžioje Karo lauke vykdavo kariniai mokymai. 1920 m. Šeškinės laukus trypė lenkų generolo Liucjano Želigovskio (Lucjan Żeligowski) kariuomenė. 1939 m. spalio 28 d. per Šeškinę ir Šnipiškes į Vilnių įžygiavo generolo Vinco Vitkausko vedama Lietuvos kariuomenė.

Iki XX a. vidurio dabartinės Šeškinės teritorijoje buvo kaimas. Prie kelio į Ukmergę stovėjo nedideli mediniai namukai, tarp kalvų išsibarsčiusios pavienės sodybos. Čia gyveno šeimos, turėjusios kelis siaurus rėžius nelabai derlingos žemės. Tarp Ukmergės ir Sudervės kelių buvo Šeškinės ir Ažuolynės palivarkai. Iki XX a. vidurio Šeškinės žemės priklausė greta esančiam kolūkiui. 1955 m. vietovė buvo prijungta prie Vilniaus miesto. Po poros dešimtmečių čia pradėtas statyti sostinės gyvenamasis rajonas. Prasidėjus Atgimimo įvykiams, 1989 m. rugpjūčio 23 dieną, palei Šeškinę, Ukmergės gatvę, nusidriekė Lietuvos Sąjūdžio, Latvijos ir Estijos Liaudies Frontų organizuotos akcijos „Baltijos kelias“ grandinė.

Šeškinės kalvos kaip gamtinė užtvara nuo seno buvo naudojamos Vilniaus gynybai, mena daugybę kovų.

1977–1984 m. vietovėje buvo nutiestos Buivydiškių, Čiobiškio, Musninkų, Dūkštų, Šeškinės, Gelvonų, Paberžės, Ozo gatvės.

1978–1985 m. pagal architekto Kazimiero Balėno projektą mikrorajone pastatyti naujos serijos daugiabučiai namai, tuo metu buvę tikra sovietinės statybos sensacija. 5 ir 9 aukštų pastatai, sekcijomis sujungti po kelis korpusus, sudaro skirtingo aukščio, dydžio ir konfigūracijos namų blokus, pritaikytus prie banguoto vietovės reljefo. Pagrindinis namų architektūrinis motyvas yra namo išorėn išsikišusių gyvenamųjų kambarių su kampiniais balkonais iš šono ritmas. Namų fasadai puošti balto marmuro grūdeliais, balkonai – ornamento kompozicijomis. Svarbiausias Šeškinės namų privalumas – geriau suplanuoti, patogiau įrengti butai. Čia nėra pereinamųjų kambarių, erdvesni prieškambariai, didesnės virtuvės. Mikrorajone yra pastatyta ir bokštinio tipo 12-16 aukštų monolitinio gelžbetonio daugiabučių namų. Šeškinė – pirmasis Vilniaus mikrorajonas, kuriame nėra dujotiekio, naudojamos elektrinės viryklės.

1985 m. Ukmergės gatvės vakarinėje ir rytinėje pusėje pradėtas statyti vienas originaliausių vėlyvojo sovietmečio laikotarpio pastatų

kompleksas – Šeškinės visuomeninis prekybos centras (archit. Gediminas Baravykas, Kęstutis Pempė, Gytis Ramunis, Giedrė Dindienė). Kaip teigia architektai, tai buvo objektas, žymėjęs esminių pokyčių pradžią masinėje gyvenamųjų rajonų ir jų visuomeninių centrų statyboje. Vakarinę komplekso dalį sudarė prekybos centras „Šeškinė“, butų ūkio tarnybos pastatas su ryšių skyriumi ir taupomąja kasa, vaistinė, knygynas ir kt. Rytinėje dalyje buvo poliklinika, prekybos centras „Širvinta“, kino teatras ir kitos įstaigos. Vakarinėje dalyje aplink pusiau uždarą aikštę išdėstyti laužyto plano, vieno ir dviejų aukštų raudonų plytų su balkonais ir laiptais, skirtingų formų stogais pastatai, skirti prekybos ir buitinio aptarnavimo paslaugų įmonėms. Aikštės vidurys akcentuotas baseinu ir dekoratyviu stulpinės konstrukcijos šviestuvu. Į šį visuomeninį centrą nutiesti pėsčiųjų takai iš viso mikrorajono. Imituojant Senamiestį su gausybe smulkių parduotuvėlių, pasirinkta išskaidytos į segmentus prekyvietės struktūra. Vakarinė ir rytinė Šeškinės centro dalys buvo suplanuotos panašiais principais, bet kompozicija labiau susieta su gyvenamaisiais namais. Šiuo metu yra gerokai pasikeitusi komplekso pastatų išorė ir funkcijos. 2009 m. jis buvo rekonstruotas.

2002 m. Šeškinėje pastatytas prekybos ir pramogų kompleksas „Akropolis“ (archit. Gediminas Jurevičius, Algimantas Nasvytis, interjero dizaineris Uko Kunnap). Tai vienas didžiausių daugiafunkcinių kompleksų Lietuvoje. Daugiafunkcinės koncepcijos pagrindą sudaro prekybiniai pasažai, išdėstyti kaip miesto gatvės. „Akropolyje“ veikia daugiau nei 70 prekybos ir paslaugų firmų. Trečdalis ploto užima pramogų paslaugos: restoranai, ledo arena, kino centras, 18 takų boulingas. 2004 m. pabaigoje „Akropolis“ rekonstruotas, pristatytas naujas priestatas „Ermitažas“.

2004 m. vakarinėje mikrorajono dalyje, prie Šeškinės ir Ukmergės gatvių, pastatytas naujas Šeškinės verslo centras (archit. Artūras Asauskas, Vidmantas Kančiauskas). Architektai siekė, kad pastatas būtų modernus, bet nenutoltų nuo seniau suformuoto centro dvasis. Vienas įdomiausių naujojo verslo centro Šeškinėje akcentų – vienintelis Lietuvoje kabantis dviratinių takas, sumontuotas iš metalo konstrukcijų.

Šeškinėje veikia LNK televizijos studijos, įsikūrusios buvusio kino teatro „Taika“ vietoje. Statinys buvo renovuotas pagal architektų

Rolando Paleko, Almos Palekienės ir Gintaro Čaikausko projektą. Greta pristatytas skaisčiai raudonos spalvos 6 aukštų LNK administracinis pastatas, tapęs ryškiu, iš tolo matomu mikrorajono akcentu.

Šeškinėje taip pat yra medicinos verslo centras „Evolution“, Šeškinės poliklinika, kelios mokyklos, darželiai. Nepriklausomybės metais

2002 m. Šeškinėje pastatytas prekybos ir pramogų kompleksas „Akropolis“.

rekonstruotame buvusios dispečerinės pastate įsikūręs restoranas „Agotos gryčia“. 1995 m. mikrorajone įsteigtas 12 šeimyninių namų Vilniaus SOS vaikų

kaimas. Vietovėje yra įsikūrusi Marijos Danguo Ėmimo seserų kongregacija (Želvos g. 14). Vienuolyne kartu su seserimis gyvena merginų krikščioniškoji bendruomenė „Samarietė“. Veikia Šeškinės vaikų dienos centras, Senjorų dienos centras „Atgaiva“, savanoriška gyvūnų globos organizacija „Rainiukas“.

Tarp Viršuliškių ir Šeškinės jau keletą dešimtmečių veikia Saltoniškių kapinės, dar vadinamos Žvėryno kapinėmis (Ažuolyno g. 24). Jose yra keletas paminklinių kapų ir antkapių, laikomų vietinės reikšmės istorijos ir dailės kūrinių. Saltoniškių kapinėse palaidotas žymus lietuvių kultūros veikėjas, pedagogas Antanas Krutulys (1887–1979) (antkapinio paminklo autorius Vladas Vildžiūnas), tautosakininkas Zenonas Slaviūnas (1907–1973). Iš kitų išsiskiria antkapinis paminklas kompozitoriui ir vargonininkui Zigmui Aleksandravičiui (skulpt. Steponas Šarapovas, archit. Gediminas Baravykas). Kapinėse yra dar keli talentingo skulptoriaus S. Šarapovo sukurti antkapiniai paminklai: D. Verbienei (1976), V. Jomantui (1978), G. Ivanteriui (1980). Įdomus Mykolo Banio antkapinis paminklas (skulpt. Antanas Kmieliauskas).

Šeškinėje, prie pat įėjimo į polikliniką (Šeškinės g. 24) pastatyta dekoratyvinė skulptūra iš metalo „Besiskleidžiantis pumpuras“ (skulpt. Kunotas Vildžiūnas).

Ant kalvelės netoliese stovi Baltijos kelio koplytstulpis, primenantis Lietuvos Atgimimo metų įvykius. Koplytstulpyje įrėžtos trys datos: „1939 VIII 23 / 1939 X 29 / 1989 VIII 23“. Pirmoji – Molotovo ir Ribentropo pakto pasirašymo, antroji – Vilniaus ir Vilniaus krašto grąžinimo Lietuvai datos, trečioji – Lietuvos Sąjūdžio, Latvijos ir

Žygimanto Augusto pagrindinė mokykla

Šeškinė

Estijos Liaudies Frontų organizuotos akcijos „Baltijos kelias“ diena.

Vietovė įdomi gamtiniu, geologiniu požiūriu. Šeškinės rytiniame pakraštyje, ties Ozo-Gelvonų gatvių sankryža, yra retas geologinis darinys – Šeškinės ozas. Tai 1160 m ilgio, tris aiškius posūkius turintis kalvagūbris, iš pietvakarių nusidriekęs siaurės rytų kryptimi. Ozo aukštis skirtingose vietose svyruoja nuo 3 iki 18 m, jo keteros plotis – nuo 3 iki 12 m. Ozo apatinės dalies vidutinis plotis yra 50 m. Manoma,

Šeškinės ozas buvo paminėtas ir Didžiosios Britanijos enciklopedijoje „Britannica“.

kad Šeškinės ozas atsirado maždaug prieš 16-18 tūkstančių metų, paskutinio pleistoceno ledyno pakraštyje. Ozas iš įvairių sąnašų susidarė dideliame ledyno plyšyje. Juo tekėdamas vanduo nešė ir klojo stambesnes uolienų daleles, vėliau viską užpylė smulkesnėmis sąnašomis. Beveik visas ozas sudarytas iš žvyro ir gargždo,

į kurių sluoksnius įsiterpia įvairaus dydžio riedulių. Kai kuriuose sluoksniuose žvyras yra su molio priemaišomis. Kai ledynas visiškai ištirpo, nusėdo sąnašos, žemės paviršiuje išryškėjo pailgas vingiuotas kalvagūbris. Ozas baigiasi nedideliu termokarstinės kilmės ežerėliu. 1911 m. Šeškinės kalvagūbrį tyrinėjo geologai D. ir N. Sobolevai. Jie pirmieji 1912 m. spaudoje paskelbė, jog tai labai senas ir vertingas gamtos objektas, turbūt tirpstančio žemyninio ledyno vandens suplautas tipiškas ozas. Kaip ledyninio akumuliacinio reljefo liekaną, Šeškinės ozą ir jo aplinką ypač detalai tyrinėjo geologas Vincentas Okulovičius. Sukauptus tyrimo duomenis jis apibendrino 1934 m. spaudoje, pabrėždamas, kad tokią vilnietiško reljefo retenybę būtina visada saugoti, nes tai – nuostabus gamtos paminklas. Šeškinės ozas buvo paminėtas ir Didžiosios Britanijos enciklopedijoje „Britannica“. XX a. pirmoje pusėje Šeškinės ozas buvo gerokai apgadintas. Vietos gyventojai nuo seno čia pasikasdavo žvyro ir smėlio. Antrojo pasaulinio karo metais ozo paviršius daug kur išvogtas tranšėjomis ir apkasais, pokario metais šioje vietoje buvo sprogdinamos mieste rastos karo laikų minos ir bombos, deginamos sudėvėtos padangos. 1952–1957 m. oze žvyrą ir smėlį kasė kelininkai ir statybininkai. 1964 m. Šeškinės ozas buvo paskelbtas geologiniu gamtos paminklu. 1996 m. čia įsteigtas Šeškinės šlaitų geomorfologinis draustinis. 2010–2013 m. Šeškinės oze vyko teritorijos tvarkymo darbai: buvo iškirsti krūmynai, įrengti pažintiniai takai, suremontuoti suoliukai,

pastatyti informacijos stendai. Prieš pusę amžiaus Šeškinės ozas buvo nuošaliame Vilniaus pakraštyje, o dabar atsidūręs beveik miesto viduryje, apsuptas daugiaaukščių gyvenamųjų namų, prekybos centrų, judrių gatvių. Oze gyvena ežiai, voverės, kurapkos, geniai, lakštingalos. Pavasarį čia pražysta šilagėlės – Lietuvos raudonosios knygos augalas. Nuo aukštesnių ozo kalvagūbrių atsiveria puikus sostinės kraštovaizdis. Aplinkinių mikrorajonų gyventojai čia mėgsta išskylauti, sportuoti ar tiesiog pasivaikščioti.

Prie namo Buivydiškių g. 10 įrengtas nedidelis gamtos parkas. Žole apželdintoje pievelėje puikuojasi didžiuliai rieduliai. Ant vieno jų, esančio palei pat gatvę, iš metalinių strypų išraitytas užrašas „Šaknis“. Prieš keletą metų čia dar veikė atvira bendruomenei kavinė tokiu pavadinimu. Jos steigėjas buvo aktyvus Šeškinės bendruomenės narys, daugelio projektų iniciatorius, verslininkas Jonas Jarašius (1954–2006). Jo iniciatyva, su kaimynų ir savanorių parama, buvo sutvarkyta kavinės aplinka. „Šaknis“ šeimininkas dažnai šiame parkelyje organizuodavo kalendorinių švenčių renginius.

Šeškinėje yra gyvenę nemažai žymių žmonių, tarp jų – teatro režisieriai Rimas Tuminas, Eimuntas Nekrošius, baleto šokėjas Jonas Katinas, aktorius, humoristas Juozas Zavaliauskas ir kt.

Šeškinė

Mėgstama pasivaikščiojimų vieta - ozas

Šeškinės ozas

Nauji Šeškinės daugiabučiai namai

Literatūros apžvalga

Apie Šeškinę gana daug rašyta. Mikrorajono vietovardžio kilmę tyrinėjo kalbininkas Jonas Jurkštas knygoje „Vilniaus vietovardžiai“. Apie Šeškinėje vykusius istorinius įvykius pasakojama kraštotyrininko Broniaus Kviklio knygoje „Mūsų Lietuva“, prozininko, inžinieriaus, istoriko Leonido Michelevo (Леонид Михелев) knygoje „Русское Дворянское Собрание Литвы“, lietuviškose enciklopedijose. Išsamiausiai Šeškinės istoriją yra aprašęs žemėtvarkos inžinierius, kartografas Aloyzas Samas straipsnyje „Šeškinė“.

Paskelbta nemažai publikacijų, skirtų vietovės architektūrai. Šeškinės urbanistika, sovietmečio laikotarpio architektūra išsamiai aprašoma istoriko, lituanisto Antano Papšio knygoje „Vilnius: mažasis vadovas“. Yra publikacijų apie atskirus mikrorajono statinius. Apie Šeškinės prekybos ir buitinių paslaugų pastatų kompleksą rašoma leidiniuose „Vilniaus architektūra“, „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas“, „Vilnius, 1900 – 2005: naujosios architektūros gidas“, spaudoje.

Apie Šeškinėje esančias Saltoniškių kapines, čia palaidotų žymių žmonių kapus pasakojama „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvade“. Yra vertingesnių antkapių nuotraukų. Kai kurie meniškiesni antkapiniai paminklai suregistruoti skulptoriaus Stepono Šarapovo albume „Mažosios skulptūros“.

Apie Šeškinės ozą vertingos informacijos ir nuotraukų yra pateikę geologai Augustinas Linčius knygoje „Šimtas geologijos mįslių“, Valentinas Baltrūnas ir Aleksandras Šliaupa knygoje „Nešė velnias akmenį...“, gamtininkas Gediminas Isokas knygoje „Lietuvos gamtos paminklai“, archeologas Vyktas Vaitkevičius leidinyje „Lietuva: 101 įdomiausia vieta“, botanikas Zigmantas Gudžinskas ir aplinkosaugininkas Selemonas Paltanavičius leidinyje „Lietuva: 101 gamtos stebuklas“. Šeškinės ozas minimas rašytojo Eugenijaus Danilevičiaus knygoje „Po Vilniaus apylinkes“. Apie Šeškinės šlaitų geomorfologinę draustinį rašoma leidinyje „Vilniaus miesto saugomos teritorijos“.

Periodinėje spaudoje apie Šeškinę yra rašęs istorikas Algimantas Liekis, urbanistai Gediminas Girčius, Paulius Kulikauskas, architektai Kazimieras Balėnas, Antanas Spelskis, Leonidas Pranas Ziberkas,

dailininkė architektė Julijona Danutė Baginskienė, menotyrininkė Jūratė Markevičienė, transporto vadybos specialistas Ramūnas Palšaitis, kalbininkė Vitalija Maciejauskienė ir kt.

2008 m. lietuvių ir rusų kalbomis buvo išleisti keli numeriai mikrorajono laikraščio „Šeškinės balsas = Голос Шешкини“.

Vietovė minima ir grožiniuose kūrinuose. Eilėraščių yra sukūrę poetai Vladas Braziūnas (rink. „Suopiai grėžia dangų“) ir Onė Baliukonė (rink. „Iš Vilniaus į Vilnių“). Mikrorajono statybos pradžia prisimenama Ingos Liutkevičienės knygoje, parašytoje pagal paskutinio sovietmečio Vilniaus mero Algirdo Vileikio atsiminimus „Dėjà vu. Vilnius, 1974-1990“ (Vilnius, 2012).

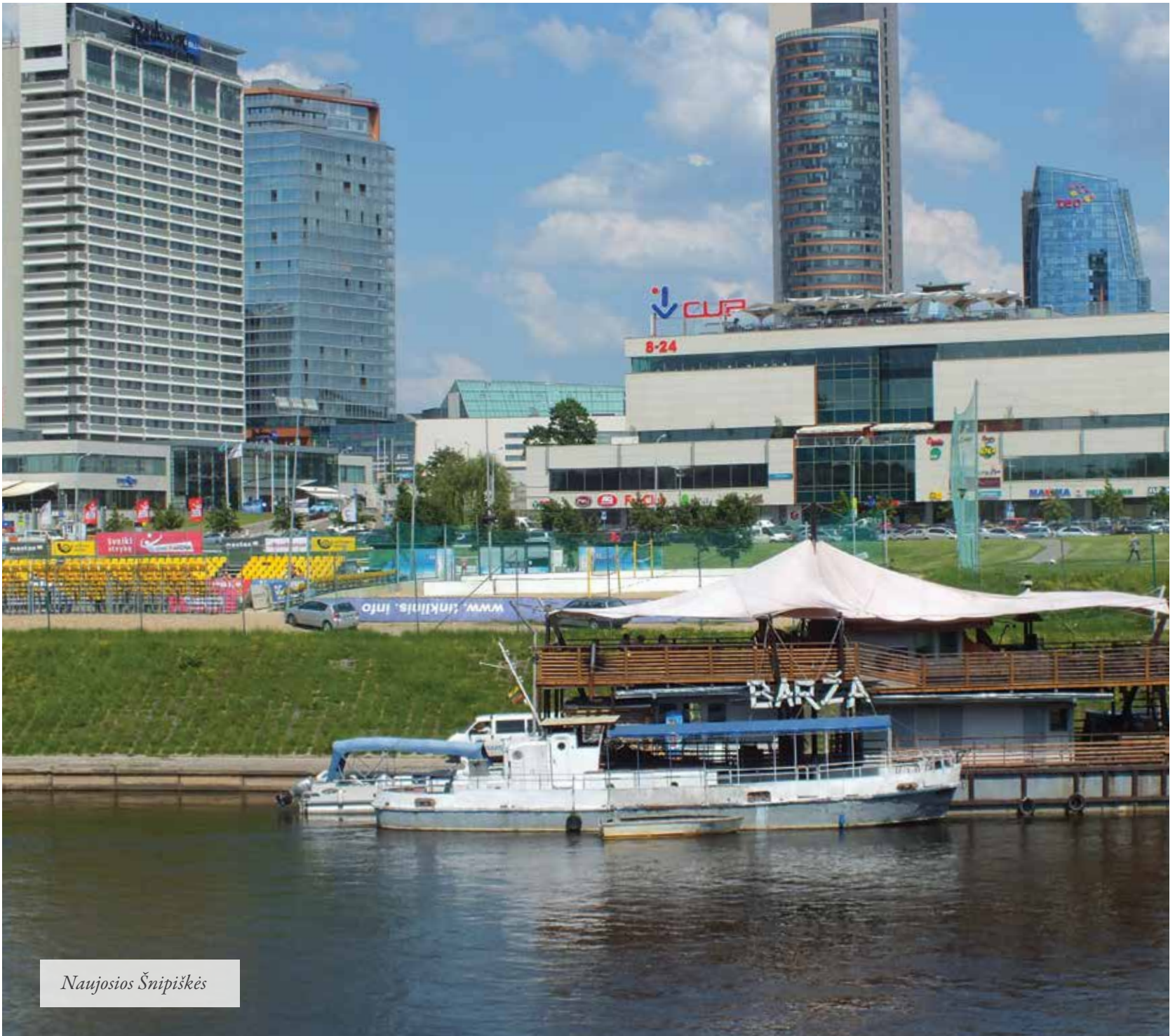
Literatūra

- Baltrūnas, Valentinas. Nešė velnias akmenį... / Valentinas Baltrūnas, Aleksandras Šliaupa. – Vilnius, 1980, p. 37-42.
- Danilevičius, Eugenijus. Po Vilniaus apylinkes. – Vilnius, 1986, p. 47-48.
- Dumbrava, Martynas. Šeškinės verslo centras Ukmergės [Šeškinės] g. 26. Vilnius. – Iliustr. – Santr. angl. // Archiforma. – 2004, Nr. 3/4, p. 106-111.
- Gudžinskas, Zigmantas. Lietuva: 101 gamtos stebuklas / Zigmantas Gudžinskas, Selemonas Paltanavičius. – Vilnius, 2010, p. 228-231.
- Isokas, Gediminas. Lietuvos gamtos paminklai. – Vilnius, 1995, p. 371-372.
- Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 34.
- Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988, – T. 1: Vilnius, p. 465-467, 470-471.
- Kviklys, Bronius. Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai. – Vilnius, 1989. – T. 1, p. 155-156.
- Linčius, Augustinas. Ar atgaus Šeškinės ozas pirmąjį kalvagūbrio žavesį? – Iliustr. // Geologijos akiračiai. – 2012, Nr. 4, p. 34-42.
- Linčius, Augustinas. Šimtas geologijos mįslių. – Vilnius, 1980, p. 409-410.
- Papšys, Antanas. Vilnius: mažasis vadovas. – Vilnius, 1988, p. 165-167.
- Samas, Aloyzas. Šeškinė. – Iliustr. // Vakarinės naujienos. – 1988, spal. 6, p. 11.
- Šarapovas, Steponas. Mažosios skulptūros: [albumas]. – Vilnius, 2001, p. 78.
- Šeškinės šlaitų geomorfologinis draustinis // Vilniaus miesto saugomos teritorijos. – Vilnius, 2009. – P. 21-22.
- Vaitkevičius, Vykintas. Lietuva: 101 įdomiausia vieta / Vykintas Vaitkevičius, Valentinas Baltrūnas. – Vilnius, 2008, p. 82.
- Vilniaus architektūra. – Vilnius, 1985, p. 296-297.

Vilnius, 1900-2012: naujosios architektūros gidas. – 2-asis papild. ir patais. leid. – Vilnius, 2011, p. 175, 221, 226.

Ziberkas, Leonidas Pranas. Šeškinės visuomeninis prekybos centras: tarp praities ir dabarties. – Iliustr. – Santr. angl. – Bibliogr.: 8 pavad. // Urbanistika ir architektūra. – T. 28, Nr. 3 (2004), priedas, p. 117-122.

Михелев, Леонид. Русское Дворянское Собрание Литвы. – Вильнюс, 2006, p. 21-22.

Naujosios Šnipiškės

Šnipiškės

Šnipiškės – Vilniaus miesto dalis, esanti dešiniajame Neries krante. Vakaruose Šnipiškės ribojasi su Žvėrynu, šiaurės vakaruose – su Šeškine, rytuose – su Žirmūnais, pietinėje dalyje teka Neries upė. Rytinėje Šnipiškių pusėje buvo Žvejų kvartalas.

Vietovardis *Šnipiškės* kilęs iš šioje vietovėje turėjusio dvarą turtingo Vilniaus pirklio Povilo Šnipkos (Šnipio) pavardės. Tarpukario metų turistiniuose vadovuose po Vilnių buvo rašomas vietovardis *Šnipiškis*.

Vilniaus istoriniuose dokumentuose Šnipiškės minimos nuo XVI a. Šnipiškių priemiestis pradėjo formuotis pastačius tiltą per Nerį. XVI a. pradžioje dabartinės Šnipiškių teritorijos dalyje, prie Neries upės, buvo sandėliai upe gabenamoms prekėms saugoti. 1536 m. siekiant palengvinti susisiekimą su Vilniaus miestu, Lenkijos karaliaus ir Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo įsakymu Vilniaus pilies prižiūrėtojas Ulrichas Horacijus per Neries upę pastatė medinį tiltą su mūrinėmis atramomis ir mūriniais vartais, ir butais antrame aukšte tilto sargams bei muitininkams. Šalia tilto kūrėsi Šnipiškių priemiestis.

XVI a. antroje pusėje Šnipiškės valdė Krėvos seniūnas Mikalojus Astikas, XVI a. pabaigoje – LDK maršalka Eustachijus Valavičius. Čia žemių įvairiu laiku turėjo Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius, LDK didikai Oginskiai.

XVII a. Šnipiškės priklausė LDK didikams Sapiegoms. 1697 m. Vilniaus vaivada Kazimieras Sapiega sklypą prie Neries padovanojo jėzuitams.

XVII–XVIII a. Šnipiškės buvo vienas svarbiausių Vilniaus keramikos industrijos rajonų. Veikė plytų, koklių ir čerpių dirbtuvės. Dideliame plote į rytus nuo Kalvarijų gatvės ir į šiaurę nuo buvusios Ukmergės gatvės (nuo 2002 m. – Konstitucijos prospektas) buvo molio ir kalkakmenio karjerai. Kasant karjerus dažnai rasdavę mamutų kaulų – tuo garsėjo vietovė. Taip pat Šnipiškėse klestėjo daržininkystė.

Šnipiškės atsispindi ir karybos istorijoje. 1702 m., Švedų karo metu, Šnipiškėse karo stovyklą buvo įrengęs Švedijos karaliaus

Viktoras Vincentas Adamas, Lui Filipas Alfonsas Bišbua, Ivanas Chruckis. Vilnius. Šnipiškių priemiestis. 1848 m. LDM

Šnipiškių vėliava

Karolio XII generolas Aldersteen'as. 1705 m. vasarą Šnipiškėse buvo apsistoję Rusijos caro Petro I kariuomenė. 1835 m. vietovėje įrengti gynybiniai įtvirtinimai.

Politiniai XX a. įvykiai neaplenkė Šnipiškių. 1905 m. šioje vietovėje gyvenusio Lietuvos socialdemokratų veikėjo Jono Jaks-Tyro bute įrengta slapta lietuviška spaustuvelė, kurioje buvo spausdinami atsišaukimai lietuvių ir lenkų kalbomis.

Šnipiškės minėtinos ir technikos istorijoje. 1903–1981 m. Šnipiškėse veikė pirmoji Vilniaus miesto centrinė elektrinė, kūrenta akmens anglimis. Anglis elektrinei buvo vežama arkliais iš geležinkelio stoties, toliau – „siauruku“ per Vingio parką ir mediniu tiltu per Nerį. 1962 m. imta kūrenti dujas ir mazutą. 1946–1982 m. elektrinė tiekė elektros energiją, vėliau tapo rezervinė, tiekė šilumą ir karštą vandenį daliai Vilniaus miesto. Vilniaus miesto elektrinės teikiamas šildymas buvo pirmasis centrinis šildymas Lietuvoje.

Nepriklausomybės metais Šnipiškėms buvo sukurta vėliava ir herbas (dail. Žimantė Žindulienė). Tamsiai mėlynos spalvos vėliavoje pavaizduotas herbas su moliniu puodu ir žvaigžde. Molinis puodas herbe primena vietovės praeitį, o žvaigždė simbolizuoja Šnipiškių atgimimą.

Įdomi yra Šnipiškių urbanistikos ir architektūros istorija. Šnipiškės kūrėsi prie dviejų istorinių kelių trasų – Ukmergės (dabar Konstitucijos prospektas) ir Kalvarijų gatvių, atsiradusių XVI–XVII a.

XVI a. rytinėje Kalvarijų gatvės pusėje stovėjo Vilniaus magistrato pastatyti rūmai rusų ir totorių pasiuntiniams, Lietuvos Didžiojo kunigaikščio šunidė, Martyno Paleckio stiklo manufaktūra. Ukmergės gatvėje, nedideliuose mediniuose vieno aukšto namukuose, gyveno plytininkai ir puodžiai.

1808 m. ir 1840 m. Vilniaus planuose matomas rėžinis užstatymas palei Ukmergės gatvę, pradedamas tiesti skersinių gatvių tinklas link Žvėryno, Verkių. 1875 m. sudarytas Vilniaus miesto perspektyvinis planas, kuriame buvo numatyta Vilniaus miesto plėtra šiaurės kryptimi. XIX a. pab. – XX a. pr. buvo suformuotos dvi istorinės Šnipiškių dalys – Skansenas (unikalus objekto kodas – 12599) ir Piromontas (unikalus objekto kodas – 33608), 1993 m. įrašytos į Kultūros vertybių registrą.

Skansenas užima beveik 8 ha teritoriją. Vietovei būdinga priemiesčio plano struktūra: stačiakampis pagrindinių gatvių tinklas su skersinėmis gatvelėmis ir įvažiavimais į sklypus. Skanseniui priklauso S. Fino, Giedraičių, Šilutės, Krokuvos, Daugėlišio, Širvintų, Saracėnų, Kalvarijų gatvės. Prie gatvių stovi liaudiškojo tipo mediniai namai, pastatyti 1880–1930 m. Šnipiškių namai suręsti pagal klasikinio lietuviško kaimo gyvenamojo namo modelį: Rytų Lietuvai būdingo stačiakampio plano, su žemu dvišlaičiu stogu. Kai kurie

namai papuošti Šiaurės slavų medinei architektūrai būdingais gausiais pjaustiniais. Viena didžiausių Skanseno vertybių yra S. Fino ir Šilutės gatvių dalyje išlikęs grindinys. Dabar Skanseno, vilniečių vadinamo „Šanchajumi“, mediniai namai nyksta, jų vietoje statomi daugiaaukščiai modernūs pastatai, keičiantys Šnipiškių urbanistinį vaizdą.

Piomontas – tai 1 ha užimanti teritorija prie A. Juozapavičiaus, Rinktinės, Šeimyniškių ir Slucko gatvių. Manoma, kad šalia Žaliojo tilto, Kalvarijų ir dabartinės A. Juozapavičiaus gatvių sankryžoje, XVIII a. buvo Vitebsko vaivados Piro statytų rūmų griuvėsiai. Jie ir

Šnipiškių priemiestis pradėjo formotis pastatius tiltą per Nerį.

buvo vadinami Piromontu. 1894–1900 m. griuvėsių vietoje gydytojas Hilarijus Raduškevičius pagal architekto Juliano Januševskio projektą pasistatė įmantrius istorizmo architektūros rūmus. Vėliau Raduškevičių rūmai kelis kartus keitė šeimininkus ir paskirtį. Kadaisė čia veikė

avalynės fabrikas, vėliau įsikūrė stiklių įmonės administracija, dar vėliau – sovietų karinis dalinys. Galiausiai – studentų bendrabutis, greitosios pagalbos stotis. 1962–1963 m. buvo nugriautas vakarinis korpusas ir šiaurinio korpuso vakarinė dalis. 2004 m. pastate įsikūrė Lietuvos architektų sąjunga.

XIX a. pabaigoje bankininkas, visuomenės veikėjas Juozapas Montvila sumanė pastatyti Piromonte mūrinių gyvenamųjų namų koloniją. Prie Rinktinės, Šeimyniškių ir Slucko gatvių pastatyta daugiau nei dvidešimt namų. 1898 m. architektas Vladislovas Stipulkovskis Rinktinės gatvėje yra suprojektavęs ilgą dviaukštį korpusą iš keturių pasikartojančių sekcijų (Rinktinės g. 20-26). Pagal architekto Augusto Kleino projektą vienuolika dviaukščių sublokuotų arba pavienių namų yra palei Šeimyniškių ir Slucko gatves. Namų fasadai dekoruoti orderiniais elementais, butai suplanuoti po vieną aukšte. 1899–1900 m. pagal Augusto Kleino projektą pastatytas trijų aukštų lakoniško „plytų stiliaus“ daugiabutis namas (Slucko g. 13). 1900 m. Piromonto gilumoje pastatyti penki Augusto Kleino suprojektuoti dviaukščiai keturbutiniai ir dvibutiniai kotedžai. Dėl asimetriškai išdėstytų laiptinių ir langų, medžio dekoruotose mansardose šie namai Piromonte patys gražiausi. Visas kotedžas priklausė vienam savininkui. Šeimininkai gyvendavo viename bute, kitus nuomodavo.

Šnipiškės buvo laikomos patogiu ir populiariu priemiesčiu. Čia būrėsi įvairių tikėjimų bendruomenės. Šnipiškėse stovėjo žydų sinagoga, apie ją užsimena ir Vladislavas Sirokomlė. XVI a.–XX a. pirmoje

pusėje Žvejų kvartale, Vilniaus koncertų ir sporto rūmų pastato vietoje ir šalia esančioje teritorijoje, buvo Senosios žydų kapinės, pirmosios žydų kapinės Vilniaus mieste. Rašytiniuose šaltiniuose kapinės pirmą kartą paminėtos 1592 m. Kapinių žemė priklausė Vilniaus pilies ir eiguvos jurisdikcijai. Kapinės buvo apsuptos neaukštu žemės pylimu. Čia buvo daug įdomių antkapių, papuoštų reljefais ir architektoniškais XVII ir XVIII a. stilių motyvais. Tradiciniai senieji žydų antkapiai buvo maceivos, vertikaliai stovintys stačiakampiai tašyti akmenys, kartais viršuje suapvalinti. Pačios seniausios kapinių maceivos buvo be įrašų. XVI a. jose iškaldavo mirusiųjų vardus, antkapines epitafijas, hebrajiškus įrašus, įvairias simbolines figūras ar ornamentus. Antkapinių įrašų šriftas bei vyraujančios spalvos (juoda, raudona, geltona) buvo būdingos tik Vilniaus žydų kapinėms. XVIII a. ant rabinų ir turtingųjų žydų kapų buvo statomi tabernakuliai – grotuotomis durelėmis uždaromi namukai, sumūryti iš tinkuotų akmenų, plytų, juodo marmuro ir granito plokščių. Šiose kapinėse buvo palaidotas garsusis Talmudo tyrėjas Vilniaus Gaonas bei jo šeima, grafas Valentinas Potockis, kuris iš katalikybės buvo perėjęs į judaizmą. Rašytiniuose šaltiniuose nurodoma, kad 1831 m. Senosios žydų kapinės buvo uždarytos. Kapinių antkapiai su užrašais išliko iki XX a. vidurio. 1935 m. čia buvo 220 kapų. 1942–1943 m. reicho ministro okupuotoms sritims Alfredo Rozenbergo nurodymu buvo nurašyti Senujų žydų kapinių antkapinių paminklų įrašai. Kartu buvo pateikti ir kai kurie biografiniai čia palaidotų žmonių duomenys. Ši byla saugoma Lietuvos centriniame valstybiniame archyve, Vilniaus geto fonde. Vėliau buvo pridėta į rusų kalbą išversta dokumentacija (29 kortelės) su patikslintais arba naujai pateiktais mirusiųjų asmenų biografiniais duomenimis. 1955 m. Senosios žydų kapinės sovietų valdžios sunaikintos. Žymių žmonių palaikai 1953 m. perkelti į Naująsias žydų kapines, buvusias Olandų gatvėje, o 1968 m., kai ir šios buvo sunaikintos – į Sudervės žydų kapines. 2008 m. Vilniaus žydų Šnipiškėse senųjų kapinių vieta įrašyta į Kultūros vertybių registrą.

1721 m. Žvejų kvartale, priešais Neries ir Vilnios santaką, karmelitai buvo pastatę Šv. Marijos Teresės bažnyčią. 1739 m. medinės bažnyčios vietoje Oginskiai pastatė mūrinę. 1837 m. bažnyčia Neries potvynio metu buvo sugriauta. XVIII a. pradžioje šalia bažnyčios buvo Šv. Teresės kapinės. 1812 m. kapinėse pastatyta daug medinių kryžių. Manoma, kad čia buvo palaidotos Prancūzijos-Rusijos karo aukos. 1837 m. bažnyčia sugriuvus, kapinės prijungtos prie Šv. Rapolo bažnyčios kapinių.

*Baltasis tiltas**Šnipiškės nuo Neries*

XVIII a. Šnipiškėse gyveno jėzuitai. 1702–1730 m. ant Neries kranto, ties Žaliuoju tiltu, jėzuitai pastatė vėlyvojo baroko stiliaus Šv. Arkangelo Rapolo bažnyčią (Šnipiškių g. 1). Lėšų bažnyčios statybai skyrė Vilniaus žemės teismo raštininkas Mykolas Koščicas, Vilniaus vaita Kazimieras Jonas Sapiega, lauko etmonas Mykolas Kazimieras Radvila. Bažnyčios bokštai iškilo 1752 m., jų autoriai – architektas, skulptorius Jonas Dydersteinas ir architektas Jonas Nezemkauskas. Bažnyčia yra bazilikinė, trinavė, su stačiakampe presbiterija ir dviem priėjimais prie jos prigludusiomis zakristijomis. Šv. Arkangelo Rapolo bažnyčios išorė ir interjeras išlikę iki mūsų dienų. Šventovę puošia keletas vertingų XVIII a. paveikslų: dailininko Simono Čechavičiaus nutapytas šv. Arkangelas Rapolas, nežinomo dailininko nupieštas šv. Arkangelas Mykolas. Iš XVIII a. yra ir klauptai vidurinėje navoje,

perkelti iš Bernardinų bažnyčios. Šalia bažnyčios dviejose terasose išsidėstę vienuolyno pastatai. Gyvenamasis U raidės plano korpusas viršutinėje terasoje statytas 1713–1730 m. Apatinėje terasoje išsidėstę ūkiniai pastatai statyti 1715–1739 m. Vienuolynas buvo skirtas trečios probacijos jėzuitams, dešimties metų stažą turintiems ordino vienuoliams, siekiantiems tapti profesais. 1773 m. Šv. Arkangelo Rapolo šventovę ir vienuolyną perėmė pijorai. 1792–1860 m. vienuolyno pastatuose buvo rusų armijos kareivinės, rusų, prancūzų kariuomenių ginklų sandėliai. 1860 m. bažnyčia grąžinta katalikams ir kaip parapiinė veikia iki mūsų dienų.

Bažnyčios viduje, kairėje pusėje atidengta paminklinė lenta 1940 m. SSRS NKVD Katynėje įvykdytų žudynių aukų atminimui. Šv. Arkangelo Rapolo bažnyčioje yra dirbęs monsinjoras Kazimieras Vasiliauskas.

2008 m. prie bažnyčios pagrindinio įėjimo atidengta memorialinė lenta buv. Šv. Arkangelo Rapolo bažnyčios vikarui, 1831 m. ir 1863 m. sukilimų dalyviui Rajmundui Ziemackiui atminti.

Nuo XVIII a. priešais bažnyčią, ant nedidelės kalvelės, stovėjo koplytstulpis su Kristaus skulptūra, garsėjančia stebuklais. Maldininkai koplytstulpį lankydavo iki XX a. vidurio. 1950 m. platinant gatvę, koplytstulpis nugriautas, kalvelė išlyginta.

1791 m. prie bažnyčios įkūrus parapiją, dabartinės A. Juozapavičiaus gatvės teritorijoje įsteigtos Šv. Rapolo bažnyčios kapinės. XVIII a. pabaigoje kapinėse pastatyta mūrinė koplyčia. Prie įėjimo į koplyčią buvo nedidelis bokštelis su varpu ir geležiniu kryžiumi. 1812 m. Šv. Arkangelo Rapolo bažnyčios parapija perkelta į Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčią, kapinės apleistos. Buvo suardyta jų tvora, pradėtas kasti ir vežti molis ir smėlis. 1830 m. kapinės buvo aptvertos kuolais, įrengti vartai. Apie 1844 m. atstatyta kapinių koplyčia. 1866–1868 m. Vilniaus gubernijos valdybos įsakais kapinės uždarytos. Tačiau ir po uždarymo dar kurį laiką čia buvo laidojama. 1885 m. Vilniaus kapinių tyrinėtojas Liudvikas Albertas Zaštautas nurašė kapinėse buvusių antkapinių įrašus – 19 vienetų, kurie šiuo metu saugomi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. 1903 m. Šv. Arkangelo Rapolo bažnyčios klebono Ambraziejaus Šulco pastangomis kapinės naujai aptvertos, sutvarkytos, restauruota koplyčia. Tuo metu buvo likę 14 antkapinių paminklų. Pavieniai asmenys kapinėse buvo laidojami ir XX a. pr. Pokario dešimtmečiais kapinių teritorija nebetvarkyta. XX a. 8-ame dešimtmetyje kapinių

šiaurinė ir rytinė dalis sunaikintos vykdant statybos darbus. Išliko tik kapinių koplyčia. 1989 m. Lenkų Sąjungos iniciatyva centrinėje kapinių dalyje pastatyti trys nauji metaliniai kryžiai ir supilti simboliniai kapų sampilai 1944 m. žuvusiems trims Armijos Krajo vos kariams. XX a. 10-ame dešimtmetyje kapinių koplyčioje buvo įrengtos kūrybinės dirbtuvės. 2006 m. koplyčią perdavus armėnų religinei bendruomenei, įsteigta Šv. Vardano armėnų apaštališkoji bažnyčia (A. Juozapavičiaus g. 11A).

1895 m. Kalvarijų gatvėje, netoli turgaus, pagal architekto Michailo Prozorovo projektą pastatyta Šv. Arkangelo Michailo cerkvė (Kalvarijų g. 65). Tai pirmoji stačiatikių šventovė Vilniuje, suprojektuota kaip cerkvė-mokykla. Cerkvės fligeluose veikė berniukų ir mergaičių mokyklos, buvo įrengti butai mokytojams. Šventykloje meldavosi ir rusų armijos kareiviai, gyvenę Šiaurės miestelyje. Po Pirmojo pasaulinio karo lenkų valdžia šoniniuose cerkvės priestatuose įkūrė lenkų pradinę mokyklą. Pati cerkvė priklausė stačiatikiams. Sovietmečiu buvusios mokyklos pastatai paversti gyvenamaisiais butais. Nepriklausomoje Lietuvoje cerkvės turtas grąžintas stačiatikiams. Viename iš fligelių veikia biblioteka, buriasi stačiatikių bendruomenė.

Sovietmečiu priimtas svarbus urbanistinis sprendimas – naujojo Vilniaus miesto centro formavimas dešiniajame Neries upės krante. 1964 m. architektų grupė – Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai, Jaunius Makariūnas, Vytautas Edmundas Čekanauskas ir Vytautas Brėdikis – pateikė modernaus urbanistinio sprendimo projektą.

Šnipiškės – vienas kontrastingiausių Vilniaus mikrorajonų.

Remiantis moderniomis Vakarų architektūros idėjomis, kurta plati pėsčiųjų prekybos alėja. Visuomeninių pastatų grupė buvo išdėstyta aplink pailgą aikštę – alėją, palei kurią viršutinėje terasoje pastatytas buties tarnybų kompleksas ir viešbutis „Turistas“, o apatinėje terasoje – viešbutis „Lietuva“ (dabar „Radisson Blu Hotel Lietuva“) ir centrinė universalinė parduotuvė. Aikštę su žemiau esančiomis gatvėmis sujungė terasiniai laiptai. Sovietmečio architektūra Šnipiškėse paliko ir kitų žymių. 1980 m. pastatytas monumentalus Revoliucijos muziejus – dabar Nacionalinė dailės galerija (archit. Gediminas Baravykas, Vytautas Vielius, proj. 1968 m.). 1971 m. pastatyti brutalizmo stiliaus Vilniaus koncertų ir sporto rūmai (archit. Eduardas Chlomauskas, Jonas Kriukelis, Zigmantas Liandzbergis, inž. Henrikas Karvelis,

Algimantas Katilius, Sofija Kovarskaja). Tai vėlyvojo modernizmo architektūra.

Šnipiškės – vienas kontrastingiausių Vilniaus mikrorajonų. Čia šalia XIX a. pab. – XX a. pr. medinių namukų stovi prabangūs stiklo ir plieno dangoraižiai. 2002–2011 m. Vilniaus miesto strateginiame plane numatyta sukurti dešiniajame Neries krante modernią miesto dalį – aukštuminės statybos koncepciją, išsaugant istorinę architektūrą ir sąsajas su senuoju Vilniaus centru. 2002 m., minint pirmosios Lietuvos Respublikos Konstitucijos 80-metį, Šnipiškių teritorijoje esanti Ukmergės gatvės dalis pavadinta Konstitucijos prospektu. Konstitucijos prospekte 2003 m. renovuotas didžiausias Lietuvos viešbutis „Radisson Blu Hotel Lietuva“ (archit. Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai), pastatytas sporto, pramogų ir verslo centras „Forum Palace“ (archit. Gintaras Čaikauskas, Rolandas Palekas, Miroslav Szejnickij). 2004–2009 m. pagal architektų Audriaus Bučo, Dariaus Čaplinsko ir Gintaro Kuginio projektą rekonstruotas ir išplėstas Nacionalinės dailės galerijos pastatas. 2009 m. pastatytas

Šnipiškių kontrastai

banko „Swedbank“ pastatas (archit. Audrius Ambrasas). 2002–2004 m. suformuotas pagrindinis Vilniaus verslo ir administracijos kvartalas – Europos aikštė. Europos aikštė simbolizuoja Lietuvos narystę Europos Sąjungoje. Čia 2004 m. pastatyti pagrindiniai modernaus sostinės verslo ir administracijos kvartalo statiniai: verslo centras „Europa“, prekybos centras „Europa“, Vilniaus savivaldybės pastatas, buv. Vilniaus apskrities administracijos pastatai, daugiaaukščiai gyvenamieji namai. Minėtas 33 aukštų verslo centras „Europa“ (archit. Audrius Ambrasas, Vilma Adomonytė) – aukščiausias komercinis pastatas Baltijos šalyse, patekęs į geriausių pasaulio dangoraižių penkioliktuką. Dangoraižis išsiskiria originaliu architektūriniu spėdimu. Tarsi iš dviejų puscilindrių sulipdytam aptakiam bokštui stabilumo suteikia išilgai jo einanti stačiakampė siena-kolona. Pastato viršų puošia dekoratyvinė metalinės konstrukcijos smailė. Pastato 31-ame aukšte įrengta apžvalgos aikštelė. Triaukštis prekybos centras „Europa“ (archit. Audrius Ambrasas, Vilma Adomonytė, Darius Juškevičius, Rasa Ambrasienė, Donatas Malinauskas) – sudėtinė viso prekybos ir verslo komplekso dalis. Tai plastiškos formos pastatas su įgaubtu fasadu ir stiklinio stogo piramide. 2004 m. verslo ir prekybos kompleksui „Europa“, kaip geriausiam Vidurio ir Rytų Europos daugiafunkciniam projektui, suteiktas apdovanojimas „CEE Real Estate“. Bendram Europos aikštės pastatų ansambliui priklauso ir 21 aukšto Vilniaus miesto savivaldybės dangoraižis (archit. Arūnas Eduardas Paslaitis, Tadas Balčiūnas, Gediminas Paslaitis, Vytautas Biekša). Pastatas griežtos stačiakampio su nusklembta viršūne formos, pagrindinis įėjimas akcentuotas masyviu karpyto stiklo ir metalo konstrukcijų stiliaus stogeliu. Į Konstitucijos prospektą atgręžto fasado languose sukurta naktinio apšvietimo grafika. Statinio interjere pabrėžiamas funkcionalumas, komfortabili, bet dalykinė aplinka. Įspūdingas yra Registrų centro ir biurų pastatas „Vilniaus verslo uostas“ (archit. Leonidas Merkinas), pastatytas 2008 m. Šnipiškėse taip pat įsikūrę Vilniaus rajono savivaldybės administracija, Registrų centras, Aplinkos apsaugos agentūra, Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos, valstybinė įmonė „Lietuvos paminklai“, viešbutis „Best Western Vilnius“, Vilniaus centrinė universalinė parduotuvė „CUP“, Vilniaus universiteto ligoninės Žalgiario klinika, Vilniaus kooperacijos kolegija, Vilniaus licėjus, Lietuvos vaikų ir jaunimo centras, vidurinės mokyklos, vaikų darželiai, Vilniaus miesto savivaldybės Centrinės bibliotekos Kalvarijų biblioteka. Kalvarijų gatvėje veikia dvi turgavietės.

Mikrorajono plėtrai labai svarbūs yra tiltai. Šnipiškės su kitomis miesto dalimis jungia keli tiltai. Seniausias pastatytas 1536 m. Šis tiltas 1655–1700 m. buvo kelis kartus sunaikintas ir perstatytas. 1700 m. per Neries potvynį tiltui sugriuvus, daugiau kaip penkiasdešimt metų vilniečiai kėlėsi per Nerį keltu. 1769 m. Lietuvos pažiūrininkis Jonas Solohubas savo lėšomis senojo tilto vietoje pastatė naują mūrinį. Tiltas buvo nudažytas žalia spalva ir pavadintas Žalioju tiltu. Nuo 1791 m. iki pat II pasaulinio karo šis tiltas dėl įvairių priežasčių ne sykį buvo sugriautas ir perstatytas. 1944 m. vokiečiai tiltą susprogdino. 1952 m. pastatytas naujas geležinis tiltas, stovintis ir šiandien. 1977 ir 2006 m. Žaliasis tiltas buvo rekonstruotas. 1995 m. susisiekimui su Naujamiesčiu per Nerį nutiestas Baltasis tiltas (archit. Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai). Besiribojantis su Žvėrynu – Geležinio Vilko tiltas (1979 m.). Naujausias – Karaliaus Mindaugo tiltas (archit. Vladas Treinys, 2003 m.).

Šnipiškėse yra nemažai lankytinų objektų. Mikrorajone veikia keletas muziejų. Energetikos ir technikos muziejus (Rinktinės g. 2), įkurtas 2003 m. Muziejuje veikia Energetikos, Transporto, Vilniaus miesto technikos istorijos ekspozicijos. Lankytojai supažindinami su XX a. pirmosios pusės elektrinės įrengimais, su Vilniaus viešojo transporto istorija. Energetikos ir technikos muziejaus vidiniame kiemelyje veikia „Technologinis parkas“ – vieša erdvė Vilniaus visuomenei ir miesto svečiams. Vilniaus universiteto planetariumas (Konstitucijos pr. 12 A) – vienintelis Lietuvoje ir Baltijos šalyse specializuotas astronomijos ir gamtos mokslų informacijos centras, kurio kupolo formos Žvaigždžių salėje unikalia projekcine aparatūra rodomas įvairiose Žemės vietose stebimas dangus ir jame vykstantys reiškiniai. Lietuvos dailės muziejaus padalinys Nacionalinė dailės galerija (Konstitucijos pr. 22) – modernus daugiafunkcis meno ir kultūros centras. Galerijos tikslas – kaupti, mokslškai tyrinėti ir Lietuvos bei užsienio lankytojams pristatyti XX ir XXI a. Lietuvos dailę kaip pasaulio moderniosios meninės kultūros dalį. Siekiama surinkti ir pažinti šio laikotarpio Lietuvos dailės paveldą, ryškinti Lietuvos dailės ryšius su kitų šalių daile, skatinti naujas Lietuvos dailės interpretacijas, ugdyti vizualiojo meno suvokimo kultūrą.

Šnipiškėse yra žymių Lietuvos skulptorių sukurtų meno kūrinių. Ant Energetikos ir technikos muziejaus pastato (Rinktinės g. 2) stovi bronzinė skulptūra „Elektra“, įkūnijanti šviesos pergalę prieš tamsą, elektros pergalę prieš dujinį apšvietimą. „Elektra“ pagal skulptoriaus Boleslovo Balzukevičiaus projektą pastatyta 1903 m.

Sovietmečiu skulptūra buvo sunaikinta. 1995 m., remdamasis išlikusiomis nuotraukomis, ją atkūrė skulptorius Petras Mazūras. 1952 m. sukurtos prieštarinčiai vertinamos socialistinio realizmo stiliaus Žaliojo tilto skulptūros – mechanizatorius ir laukų darbininkė su pėdu (skulpt. Bernardas Bučas, Petras Vaivada); šachtininkas ir mūrininkas (skulpt. Napoleonas Petrulis, Bronius Vyšniauskas); jaunuolių pora su knygomis (skulpt. Juozas Mikėnas, Juozas Kėdainis); dviejų karių su vėliava kompozicija (skulpt. Bronius Pundzius). Vilniaus m. savivaldybės sprendimu 2015 m. liepą skulptūros buvo išmontuotos. Nuo 1978 m. prie „Best Western Vilnius“ viešbučio restorano (Konstitucijos pr. 14) pastatyta skulptūra „Fantastinis žvėris“ (skulpt. Mindaugas Navakas). 1984 m. sukurta skulptūra „Sutartinė“ (skulpt. Stanislovas Kuzma), stovinti prie viešbučio „Radisson Blu Hotel Lietuva“ (Konstitucijos pr. 20). Nuo 1987 m. šalia Nacionalinės dailės galerijos (Konstitucijos pr. 22) stovi įspūdinga skulptūrinė kompozicija „Pirmosios kregždės“ (skulpt. Juozas Mikėnas, Konstantinas Bogdanas, Dovydas Zundelovičius, archit. Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai, Gediminas Baravykas). 2008 m. ant bendrovės „Krašto projektai“ pastato sienos (Konstitucijos pr. 23C) pritvirtinta plieninė skulptūra „Žiogas-autoportretas“ (skulpt. Algis Griškevičius). Šalia namo stovi skulptūra „Išlikusi rūšis I“ (skulpt. Džiugas Jurkūnas). 2008–2009 m. prie „Vilniaus verslo uosto“ (Lvovo g. 25) pastatyta skulptūra „Banga“ (skulpt. Gediminas Piekuras, archit. Leonidas Merkinas). Netoli Vilniaus miesto savivaldybės (Konstitucijos pr. 3) nuo 2009 m. stovi skulptūra „Šviesa“ (skulpt. Vidmantas Gylikis, archit. Marius Markūnas). 2009 m. Neries krantinėje, tarp Karaliaus Mindaugo ir Žaliojo tiltų, pastatyta skulptūra „Krantinės arka“ (skulpt. Vladas Urbanavičius), prieštarinčiai vertinama vilniečių. Skulptūra sukurta projektui „Vilnius – Europos kultūros sostinė“. 2010 m. Konstitucijos prospekto ir Geležinio Vilko gatvių sankirtoje pastatyta skulptūra „Laisvės kelias“ (skulpt. Tadas Gutauskas, archit. Saulius Pamerneckis). 2010 m. buvo rengiamas skulptoriaus Kunoto Vildžiūno projektas „Vilniaus ženklai“, skirtas Lietuvos Nepriklausomybės 20-mečiui. Projekto metu po Žalioju tiltu pakabinta skulptūra „Grandinė“, simbolizuojanti tris Lietuvos patirtas okupacijas, tremtį, Lietuvos elito sunaikinimą. Baltąjį tiltą perverianti skulptūra „Spindulys-ietis“ simbolizuoja išsiveržimą, tautos atgimimą, kovą dėl nepriklausomybės. Spindulys primena ietį – šv. Jurgio, vieno iš Lietuvos globėjų, atributą, reiškiantį gėrio pergalę prieš blogį. 2013 m. Energetikos ir technikos muziejaus kieme (Rinktinės g. 2) pastatyta skulptūra „Lituanicos sparnas“ (idėjos

Raduškevičių rūmai

autorius Saulius Pilinkus), skirta Stepono Dariaus ir Stasio Girėno skrydžio per Atlantą 80-mečiui paminėti. Skulptūra pagaminta pagal lakūnų lėktuvo „Lituanica“ sparnų modelį.

Vietovėje yra istorinių paminklų. 1993 m. rugsėjo 23 d., minint 50-ąsias Vilniaus geto likvidavimo metines, prie buvusių Vilniaus koncertų ir sporto rūmų (Olimpiečių g. 1) pastatytas paminklas Senosioms žydų kapinėms Šnipiškėse atminti (skulpt. Jaunutis Markariūnas). 2010 m. Čijunės Sugiharos sakurų parke, netoli Baltojo tilto, atidengtas „Akmuo taikai“ – paminklinis akmuo Hirosimos aukoms atminti (archit. Dalia Bakšienė). Lietuvai paminklą padovanojo 1991 m. įsikūrusi Hirosimos draugija „Akmuo taikai“, skatinanti veikti taikos labui. Paminkle įmontuota granitinė tramvajaus grindinio plytelė, išlikusi po Hirosimą suniokojusio sprogimo.

Šnipiškėse yra paminklų įžymiams žmonėms. Paminklais pagerbti: Bronius Laurinavičius – kunigas, disidentas (prie Kalvarijų ir Žalgirio gatvių sankryžos, skulpt. Antanas Kmieliauskas); Čijunė Sugihara – japonų diplomatas (prie Baltojo tilto, dešiniajame Neries krante, Upės g., skulpt. Gintautas Savickas, dizaino autorius Yusuke Sakuraba); Kazimieras Vasiliauskas – kunigas, monsinjoras (skvere prie Šv. Arkangelo Rapolo bažnyčios, Šnipiškių g. 1, skulpt. Jonas Gencevičius).

Mikrorajone memorialine lenta įamžintas Kazimieras Vasiliauskas – kunigas, monsinjoras (Šnipiškių g. 1, ant mūrinės Šv. Arkangelo Rapolo bažnyčios tvoros).

Šnipiškėse gyvena nemažai įžymių žmonių. Čia tarpukario metais yra gyvenęs lenkų dailininkas Vincentas Slendzinskis, vėlesniais laikais – publicistas, rašytojas Ježis Survilo, poetas, vertėjas Eugenijus Ališanka, fotografas Aurimas Strumila, Lietuvos teatro, kino aktorius, režisierius Donatas Banionis, aktorius Karolis Dapkus, architektas Julius Narkūnas ir kt.

Nors Šnipiškės nepasižymi žaliaisiais plotais, bet turi unikalų gamtos objektą. 2001 m. dešiniajame Neries krante, prie Baltojo tilto, minint Japonijos diplomato Čijunės Sugiharos 100-ąsias gimimo metines, pasodinta japoniškų sakurų alėja. Šios sakuros yra Japonijos žmonių dovana Lietuvai, skirta abiejų šalių draugiškų ryšių stiprinimui. Kiekvieną pavasarį pasigrožėti pražydusiais sakurų medeliais traukia būriai vilniečių ir miesto svečių. Be to, Šnipiškėse, S. Fino gatvėje, auga didžialapės ir mažalapės liepos, kurias paveldosaugininkai siekia išsaugoti.

Literatūros apžvalga

Apie Šnipiškės išspausdinta nemažai publikacijų. Apie vietovę rašoma žymaus XIX a. spaustuvinininko, leidėjo, publicisto, archeologo, etnografo, istoriko Adomo Honorio Kirkoro knygoje „Pasivaikščiavimai po Vilnių ir jo apylinkes“. XIX a. lenkų poetas ir visuomenės veikėjas, glaudžiai susijęs su Vilniaus kraštu, Vladislavas Sirokomlė kraštotyros ir kelionių įspūdžių knygoje „Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą“ aprašo ir tuometinį Šnipiškių priemiestį. Apie šią vietovę rašoma ir kraštotyryninko Broniaus Kviklio knygoje „Mūsų Lietuva“, istoriko Adomo Juškevičiaus ir muziejininko, kultūros veikėjo, pirmojo profesionalaus gido po Vilnių Juozo Maceikos parengtoje knygoje „Vilnius ir jo apylinkės“. Remdamasis archyvų ir muziejų dokumentais, Šnipiškių istoriją, urbanistinę raidą yra aprašęs menotyrininkas Vladas Drėma knygoje „Dingęs Vilnius“. Leidinyje pateikta vertingos ikonografijos. Vlado Drėmos sudarytame leidinyje „Vilniaus namai archyvų fonduose“ (Kn. 10) pateikiami išrašai iš senųjų dokumentų apie Šnipiškės. Apie vietovės istoriją rašoma lietuviškose enciklopedijose.

Apie Šnipiškių architektūrą taip pat nemažai rašyta. 1985 m. išleistas fundamentalus leidinys „Vilniaus architektūra“, kuriame apžvelgta Vilniaus urbanistinė ir architektūros stilių raida nuo seniausių laikų iki 9-ojo dešimtmečio, įtraukti įvairių laikotarpių reikšmingi paveldo objektai, nurodoma jų paskirties kaita. Čia rašoma ir apie Šnipiškių

architektūros objektus – šv. Rapolo bažnyčią, visuomeninį prekybos centrą, Sporto rūmus, Raduškevičių rūmus. Apie mikrorajono urbanistiką ir medinę architektūrą rašoma architektūros istorikės Nijolės Lukšionytės-Tolvaišienės leidinyje „Istorizmas ir modernizmas Vilniaus architektūroje“, knygelėje „Vilniaus miesto medinių statinių tvarkymas“. 2006 m. išleistame fotomenininko Andriaus Surgailio albume „Medinis Vilnius = Wooden Vilnius“ galima pamatyti nufotografuotus žymiausių Šnipiškių medinės architektūros paminklų – senuosius namus su adresais. Apie Šnipiškių naująją architektūrą galima paskaityti leidinyje „Vilnius. 1900–2012: naujosios architektūros gidas“. Knygoje pateikiama informacijos ir nuotraukų apie Europos aikštę, aplink ją esančius pastatus ir kt. Apie Europos aikštę rašo ir dailėtyrininkė Laima Laučkaitė knygoje „Septyniolika pasimatymų Vilniuje“.

Apie Šv. Arkangelo Rapolo bažnyčią rašoma Vilniaus bažnyčioms skirtuose leidiniuose: kraštotyryninko Broniaus Kviklio knygoje „Lietuvos bažnyčios“, Vilniaus Senamiesčio gidės Ginos Viliūnienės ir fotografo Raimondo Urbakavičiaus parengtoje knygoje „Vilniaus šventovės“, inžinieriaus Vytauto Šiaudinio knygoje „Vilniaus maldos namai“, leidinyje „Barokas Lietuvoje“, „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvade“, literatūrologo, publicisto Tomo Venclovos leidinyje „Vilnius“, dailėtyrininkės Giedrės Jankevičiūtės leidinyje „Lietuva“. Rusų kalba apie Šv. Arkangelo Michailo cerkvę galima paskaityti Lietuvos stačiatikių švietimo draugijos „Živoj kolos“ nario Germano Šlevio (Герман Шлевис) knygoje „Православные святыни Вильнюса: страницы истории“.

Istorikės Vidos Girininkienės knygoje „Vilniaus kapinės“, leidinyje „Nukentėję paminklai“ pasakojama apie Šnipiškėse buvusias Senąsias žydų kapines, Šv. Rapolo bažnyčios kapines.

Šnipiškių skulptūros ir paminklai suregistruoti menotyrininkės Jolantos Marcišauskytės-Jurašienės parengtame leidinyje „Vilniaus skulptūrų kelias: kultūrinis gidas“. Knygoje išspausdintos skulptūrų nuotraukos, nurodytos stovėjimo vietos.

Apie Šnipiškės periodinėje spaudoje yra rašę istorikai Elmantas Meilus, Džiugas Vičkus, archeologė Agnė Čivilytė, architektai Algimantas Nasvytis, Julius Narkūnas, Rimantas Buivydas, Dalia Bražėnaitė, dailininkė architektė Giedrė Miknevičienė, antropologė Jekaterina Lavrinec, kalbininkė Vitalija Maciejauskienė, eseistas, dailininkas Ernestas Parulskis, poetė, prozininkė Dalia Jazukevičiūtė.

Šnipiškių medinius namus fotografuoja ir parodas rengia fotomenininkas Aurimas Strumila. 2010 m. kino režisierė Jūratė Samulionytė yra sukūrusi dokumentinį filmą „Šanchai Banzai“, pasakojantį apie gyvenimą Šnipiškių mikrorajone.

Archeologo Vykinto Vaitkevičiaus knygoje „Senosios Lietuvos šventvietės: Aukštaitija“ ir leidinyje „Vilniaus legendos“ pasakojama legenda apie Šnipiškėse buvusius akmenis.

Vietovė minima ir grožiniuose kūriniuose, memuaruose. Spalvingoje rašytojos ir dailininkės Gabrielės Giunterytės Puzinienės (Gabriela Puzynina) prisiminimų knygoje, išverstoje iš lenkų kalbos, „Vilniuje ir Lietuvos dvaruose“ apie XIX a. Vilnių, rašoma ir apie Šnipiškės. Tarp kitų prisiminimų minimas čia 1825 m. nutikęs nepaaiškintas reiškinys – danguje aiškiai pasirodęs kryžius, kuris matėsi nuo Šnipiškių Žaliojo tilto kryptimi. Rašytojas, publicistas Ježis Survilo (Jerzy Surwiło) knygoje lenkų kalba „To wszystko było, jest w Wilnie“ pateikia kraštotyrinės informacijos apie vietovę tarpukariu, Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais. Autorius pasakoja ir apie savo šeimą, pateikia prisiminimų. Poetas, vertėjas Eugenijus Ališanka knygoje „Gatvė tarp dviejų bažnyčių“ parašė esė apie gyvenimą Kalvarijų (buv. F. Dzeržinskio) gatvėje pokario metais. Įdomių esė apie Šnipiškės yra sukūrusios žurnalistės Daiva Adomonytė (Krantai, 2006, Nr. 3), Laima Žemulienė (Komjaunimo tiesa, 1989, spalio 28), filologė Simona Staniulytė (Mūzsynas, 2013, Kn. 4). Šnipiškėms eilėraštį yra paskyręs poetas Eugenijus Ališanka (rink. „Iš neparašytų istorijų“).

Literatūra

- Barokas Lietuvoje. – Vilnius, 1996, p. 144-145.
- Drėma, Vladas. Dingęs Vilnius = Lost Vilnius. – Vilnius, 1991, p. 376-379.
- Dumalakas, Arūnas. Ne Šnipiškės, o Skansenas? – Iliustr. // Lietuvos rytas. – 2013, rugpj. 31, priedas „Sostinė“, p. 2.
- Girininkienė, Vida. Vilniaus kapinės. – Vilnius, 2004, p. 60-61, 152-155.
- Jankevičiūtė, Giedrė. Lietuva. – Vilnius, 2006, p. 54-55.
- Jurašienė, Jolanta. Vilniaus skulptūrų kelias / Jolanta Marcišauskytė-Jurašienė. – Vilnius, 2014, p. 56-59 ir kt.
- Juškevičius, Adomas. Vilnius ir jo apylinkės. – 3-iasis (fotografuotinis) leidimas / Adomas Juškevičius, Juozas Maceika. – Vilnius, 1991, p. 98-100, 158-159, 177.

Kirkoras, Adomas Honoris. Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes. – Vilnius, 1991, p. 107-111, 156-157.

Kviklys, Bronius. Lietuvos bažnyčios. – Chicago, 1985. – T.5: Vilniaus arkivyskupija. – D.1: Istoriniai bruožai. Vilniaus miesto bažnyčios, p. 310-313.

Kviklys, Bronius. Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai. – Vilnius, 1989. – T. 1, p. 152-153.

Laučkaitė, Laima. Septyniolika pasimatymų Vilniuje. – Vilnius, 2005, p. 50-51.

Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T. 1: Vilnius, p. 126-129, 502-506.

Lukšionytė-Tolvaišienė, Nijolė. Istorizmas ir modernizmas Vilniaus architektūroje. – Vilnius, 2000, p. 117-118.

Mickevičiūtė, Karolina. Vilnius: vadovas po miestą. – Vilnius, 2009, p. 121, 123, 139.

Nukentėję paminklai. – Vilnius, 1994, p. 213-214, 227-228.

Puzynina, Gabriela. Vilniuje ir Lietuvos dvaruose: 1815–1843 metų dienoraštis / Gabrielė Giunterytė-Puzinienė. – Vilnius, 2005, p. 93.

Sirokomlė, Vladislavas. Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą. – Vilnius, 1989, p. 124-125.

Surgailis, Andrius. Medinis Vilnius = Wooden Vilnius: [fotoalbumas]. – Vilnius, 2006, p. 70-99.

Šiaudinis, Vytautas. Vilniaus maldos namai. – Vilnius, 2001, p. 30-31, 118, 134.

Šnipiškės: Sznipiszki // Drėma, Vladas. Vilniaus namai archyvų fonduose. – Vilnius, 2005. – Kn. 10, p. 151-155.

Venclova, Tomas. Vilnius: vadovas po miestą. – Vilnius, 2001, p. 194-195.

Viliūnienė, Gina. Vilniaus šventovės: istorija, legendos, asmenybės, dabartis / tekstų autorė Gina Viliūnienė, fotografijos Raimondo Urbakavičiaus. – Vilnius, 2012. – 354, [2] p.: iliustr.

Vilniaus architektūra: [albumas]. – Vilnius, 1985. – 384 p.: iliustr.

Vilniaus miesto medinių statinių tvarkymas. – Vilnius, 2006, p. 5-6, 9-10.

Vilnius, 1900-2012: naujosios architektūros gidas. – 2-asis papild. ir patais. leid. – Vilnius, 2011. – 303, [1] p.: iliustr., brėž.

Surwiło, Jerzy. To wszystko było, jest w Wilnie. – Vilnius, 2007, p. 153-227.

Герман Шлевис. Православные святые Вильнюса: страницы истории. – Вильнюс, 2003, p. 73-77.

Neris prie Verkių

Verkiai

Verkiai – Vilniaus miesto dalis, esanti dešiniajame Neries krante, Verkių regioninio parko pietinėje dalyje. Verkiai ribojasi su Jeruzale, Naujaisiais Verkiais, Santariškėmis. Verkių teritorijoje yra Žaliųjų Ežerų, Dvaro gatvės, Verkių gatvės dalis.

Vietovardis *Verkiai* – vienas seniausių istoriniuose šaltiniuose minimų toponimų (*ac districtus Werki*, 1387 m.). Jo kilmė aiškinama įvairiai. Kalbininko Simo Karaliūno nuomone, vietovardis kilęs iš germanizmo *verkē*, *verkis* – pakulos, kuriomis užkamšomi laivo plyšiai. Manoma, kad vietovei pavadinimą suteikė dešiniajame Neries krante buvusi laivų statykla su remonto dirbtuvėmis.

Kalbininko Jono Jurkšto teigimu – tai yra vienas iš pačių seniausių Vilniaus vietovardžių ir, jo nuomone, aiškiai lietuviškos kilmės.

Yra legendų, pasakojančių, kad Verkių pavadinimas kilęs iš žodžio *verkti*. Neris, tekanti pro Verkius, susidariusi iš verkiančio milžino ašarų. Kituose Vilniaus padavimuose pasakojama, kad ant kalno, šimtamečiame ažuole, erelio lizde, rastas verkiantis naujagimis, vėliau tapęs Lietuvos vyriausioju kriviu Lizdeika. Vietovė pavadinta *Verkais*.

Verkių teritorijoje gyventa jau IV–II tūkstantmetyje prieš Kristų. Tai patvirtina aptikti neolito gyvenvietės pėdsakai. Apie seną vietovės kilmę byloja čia aptikti lobiai. Verkių apylinkėse surastos 896–943 m. nukaltos 92 arabiškos monetos. Verkių dvare (1941 m.) iškastas juodame moliniame puodelyje į drobę suvyniotas pinigų lobis. Lobyje buvo 2144 Vytauto laikų sidabriniai denarai, kurių vienoje pusėje pavaizduotas ietigalis su kryžiumi (Vilniaus žemės heraldinis ženklas, simbolizuojantis didžiojo kunigaikščio, sėdinčio Vilniaus soste, valdžią), antroje pusėje – Gediminaičių stulpai. Vidutinis monetos svoris apie 0,30 g. Kartu buvo surasti 25 Karolio I ir Vaclovo IV Prahos grašiai, Dorpato liubekas, trys Silezijos heleriai, pagal kuriuos sprendžiama, kad lobis galėjo būti užkastas XV a. pirmosios pusės pabaigoje.

Istoriografijoje Verkių pradžia siejama su XIII–XIV a. sandūra, mitologinio kunigaikščio Šventaragio laikais. XIV a. Verkiai buvo vienas didesnių Lietuvos centrų, turėjusių savo

Marcelinas Januševičius. Verkių rūmai. XIX a. I p. LDM

pagonių šventyklą. Iki XIV a. pabaigos čia stovėjo mūrinė Lietuvos vyriausiojo žynio Lizdeikos šventykla (alkas). Netoli šventyklos gyveno žyniai ir vaidilutės.

Archeologai Algirdas Varnas ir Robertas Žukovskis teigia, kad XIII–XVII a. ir dar anksčiau šalia Vilniaus buvo didelė gyvenvietė su savo kapinėmis. 2008 m. archeologinių kasinėjimų metu viduramžių laikų kapų aptikta visoje Verkių parko teritorijoje. Iš unikalių radinių, dabar saugomų Lietuvos nacionalinio muziejaus saugyklose, galima spręsti, kad šiose vietose gyvenę žmonės buvo susiję su pagonybe, kurios tradicijas nežymiai palietusi krikščioniškoji kultūra.

Verkiai – vienas seniausių Lietuvos dvarų. Iki XIV a. pab. Verkių apylinkės valdė Lietuvos didieji kunigaikščiai.

Verkiai – vienas seniausių Lietuvos dvarų.

Iki XIV a. pab. Verkių apylinkes valdė Lietuvos didieji kunigaikščiai. Vietovė priklausė Vilniaus gynimo sistemos pirmajam žiedui, juosuiam miestą 10 km spinduliu. Verkių žemėse vyko Vytauto kovos su kryžiuočiais, tarp Verkių ir Šeškinės kalvų dėl sosto kovėsi Vytautas su Skirgaila.

1387 m., po Lietuvos krikšto, Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Jogaila vietovę padovanojo Vilniaus vyskupams. Verkių apylinkės buvo labai gražios, todėl vyskupai mėgo čia vasaroti. Ilgainiui Verkiai virto nuolatine Vilniaus vyskupų rezidencija.

Apie XV a. Verkius žinoma nedaug. XV–XVI a. sandūroje Vilniaus vyskupijos kanceliarijoje kilus gaisrui, sudegė visi to laikotarpio vietovės dokumentai.

XVI–XVIII a. Verkiuose yra gyvenę Vilniaus vyskupai: Albertas Vaitiekus Radvila (XVI a. pr.), Valerijonas Protasevičius (1556–1579 m.), Eustachijus Valavičius (XVII a. pr.), Abraomas Vainius (XVII a. pirmoje pusėje), Konstantinas Bžostovskis (XVII a. pab. – XVIII a. pr.), Ignas Jokūbas Masalskis (1762–1794 m.). 1633 m. ir 1639 m. Verkių rūmuose viešėjo Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Vladislovas Vaza. 1658 m. spalio 21 d. vietovė buvo virtusi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės ir Rusijos okupacinės kariuomenės mūšio lauku. Verkių mūšyje Lietuva viintelį kartą per 1648–1667 m. Lietuvos-Rusijos karą neteko vieno iš kariuomenės vadų – į nelaisvę pateko Lietuvos lauko etmonas Vincentas Aleksandras Gosievskis. 1705 m. Verkiuose lankėsi Rusijos caras Petras I. XVIII a. pab., vyskupo Igno Jokūbo Masalskio laikais, vietovė tapo Vilniaus priemiesčio pramogų ir iškilmių centru. Verkių rūmai turėjo turtingą paveikslų kolekciją, išpūdingą biblioteką, vertingus ginklų ir iškasenų rinkinius. Svečių pramogai buvo statomos operos. Parkas nušvisdavo nuo išpūdingų fejerverkų ugnies žaismo. Verkių dvaro paviljone, buvusių centrinių rūmų salėje ir rūsyje vykdavo slapti masonų ložės susirinkimai. Dvare veikė plytinė, odų dirbtuvės, du vėjo malūnai, alaus darykla, pieninė, trys oranžerijos. Čia dirbo Jeruzalės kaimo, priklausiusio dvarui, gyventojai. Verkių „aukso amžius“ truko vos ilgiau nei dešimtmetį. XIX a. pr. Vilniaus mieste vykę karai neaplenkė ir Verkių. 1812–1813 m. vietovėje stovyklą buvo įrengę Napoleono armijos kareiviai. Po Igno Jokūbo Masalskio mirties Verkius paveldėjo vyskupo dukterėčia Elena Apolonija Masalskytė de Ligne ir jos vyras grafas Vincentas Potockis. Jie gyveno Baltarusijoje, todėl negalėjo rūpintis dvaru. 1816 m. dvaras buvo perduotas Vilniaus pavieta maršalkai Stanislovui Jasinskiui. Rūmuose veikė mergaičių pensionas, vasarodavo Vilniaus universiteto profesoriai. Čia lankydavosi poetai Adomas Mickevičius ir Julijus Slovackis. 1840–1881 m. Verkiuose gyveno kunigaikščiai Vitgenšteinai. Liudviko Adolfo Vitgenšteino valdymo laikais vietovė tapo vienu ryškiausių Vilniaus miesto kultūros centrų. Dvare rengiamuose koncertuose, teatrinuose vaidinimuose susirinkdavo visa to meto Vilniaus aukštuomenė. Kunigaikščiai Vitgenšteinai buvo sukaupe didelę meno vertybių kolekciją. Rūmuose buvo apie 200 garsių Europos dailininkų tapytų paveikslų, akvarelių albumų, dramblio kaulo

Verkių rūmų rytinė oficina

Senkapiai

Buvę užvažiuojamieji namai

Parke

raižinių, skulptūrų, žymių žmonių biustų, garsi archeologinių radi-
nių kolekcija, brangių šarvų ir ginklų kolekcija, pargabenta iš Nes-
vyžiaus, dvi Egipto mumijos. Amžininkai liudija, kad meno kūriniių
galerija buvo atvira visiems besidomintiems. Žiemos sode grojo Vie-
noje pirkti prisukamieji mechaniniai vargonai, skambėjo populiarios
to meto operų melodijos, narveliuose čiulbėjo paukščiai. Verkiuose
eksportui į Sankt Peterburgą buvo veisiami upėtakiai, veikė lentpjū-
vės, mechaninė stalių dirbtuvė, malūnas, vandentiekiai, popieriaus ir
dujų fabrikai. Dvaras turėjo savo paštą ir telegrafą, viešbutį, poilsio
vilas, vynuę, taip pat du garlaivius, plaukiojusius Nerimi. Pastatai
buvo apšviečiami dujomis, gamintomis vietiniame dujų fabrike. Vie-
name iš dvaro pastatų Vitgenšteinau buvo atidarę mokyklą valstiečių
vaikams. Po kunigaikščio Peterio Vitgenšteino mirties dvaro savi-
ninkai ne kartą keitėsi. 1910–1915 m. Verkių dvarą valdė paskutinis
savininkas Kazimieras Krapas Spinekas. 1919–1920 m. Verkiuose
buvo įsikūrusi lenkų kariuomenės divizijos veterinarijos ligoninė.
1920–1939 m. dvaro pastatuose veikė vasarnamiai, pensionai. 1939 m.
rūmuose įsteigta gyvulininkystės mokykla. 1949–1956 m. Verkiuose
veikė kolūkių pirmininkų mokykla, 1956–1959 m. – zootechniku-
mas. 1960 m. Verkių ansamblio pastatai perduoti Lietuvos mokslų
akademijai. Nuo 1976 m. rytinė ofcina vadinama Mokslininkų
rūmais. Čia rengiamos konferencijos, pasitarimai. 1962–1964 m.
suremontuota vakarinė ofcina (Žaliųjų Ežerų g. 47) pritaikyta Bo-
tanikos instituto laboratorijoms. Prie įvažiavimo į parką stovinčiame
paviljone su kupolu (Žaliųjų Ežerų g. 53) dabar įsikūrusi Pavilnių ir
Verkių regioninių parkų direkcija. Čia dirbantys žmonės teigia, kad
pastate vaidenasi.

Verkių rūmus galima pamatyti amerikiečių režisieriaus Robo Gar-
dnerio televizijos filme (JAV, TV kanalas „History“) „Juodasis ma-
ras“. Anglijos karaliaus rūmuose vykę įvykiai buvo 2004 m. nufil-
muoti Verkių dvare.

Verkių gyvenvietė 1969 m. prijungta prie Vilniaus miesto.

Verkiai įdomūs architektūros istorijos požiūriu. Seniausias žinomas
Verkiuose stovėjęs pastatas – ant aukšto Neries kranto ir į Nerį įte-
kančio Verknės upelio kalno XIII–XIV a. pirmoje pusėje stovėjo pa-
gonių šventykla (alkas). Lietuvai priėmus krikštą, alkas nugriautas ir
užpiltas baltu smėliu. XVI a. pradžioje Vilniaus vyskupas Albertas
Vaitiekus Radvila buvusios šventyklos vietoje pastatė aštuoniakam-

pę medinę koplyčią. Koplytėlei sunykus, XVII a. viduryje šioje vie-
toje buvo pradėta statyti, bet nebaigta mūrinė bažnyčia. Yra išlikę
dvi pagonių šventyklos stulpaduobės, medinės koplytėlės akmeninio
grindinio pamatai.

Ypatingos vertės yra Verkių dvaro ansamblis, turintis ilgą istoriją.
XVI a. pradžioje ankstyvąją Verkių dvarvietę sudarė trys pagrindi-
niai židiniai – palivarkas (dabartinė Verkių g. 69 teritorija), rūmų te-
ritorija (vilos Verkių g. 77 aplinka) ir Trinapolio teritorija (anksčiau
vadinta Senąja Slabada). Vietovei priklausė dabartinių Naujųjų Ver-
kių, Jeruzalės teritorijos. XVI a. pirmieji mediniai Verkių rūmai su
mūriniais pamatais, pastatyti dešinėje Neries terasoje, žemutiniame
parke palei šlaitą. XVII a. pradžioje Verkiuose stovėjo renesansiniai
vyskupų rūmai. Dvare buvo ir daugiau pastatų: arklidė, vežiminė,
vyno rūšiai, bravoras, smuklė, plytinė, lentpjūvė, žvėrynas. 1690 m.
Vilniaus vyskupas Konstantinas Bžostovskis ant aukšto Neries kran-
to, senosios pagonių šventyklos vietoje, pastatė rūmus-tvirtovę, am-
žininkų vadintą pilimi. Pilis buvo kvadratinė, trijų aukštų, su bokš-
tais – rizalitais kampuose. XVIII a. pabaigoje pilis buvo nugriauta.
Jos griuvėsiai dar buvo matomi ir XIX a. viduryje. Nuo 1762 m.
Verkiuose vasarodavo Vilniaus vyskupas Ignas Jokūbas Masalskis,
kilęs iš Lietuvos kunigaikščių Algirdaičių giminės. 1780 m. vietovė
tapo vyskupo asmenine nuosavybe. Ignas Jokūbas Masalskis norėjo
didingesnių rūmų. XVIII a. 8-ajame dešimtmetyje pagal garsaus to
meto architekto Martyno Knakfuso projektus naujoje kalno vieto-
je buvo sumūryti centrinių rūmų rūšiai ir šonuose dvi ofcinos.
1781 m. centrinių rūmų projektą pakeitė ir statybai vadovavo archi-
tektas Laurynas Gucevičius. Klasicizmo stiliaus rūmai buvo ištęsto
plano su trimis rizalitais. Elipsės formos aikštės centre – baseinas su
fontanu. Centriniai rūmai buvo skirti reprezentacijai. Rytiniame ri-
zalite buvo koplyčia, vakariniame – išdinė. Antro aukšto centre buvo
kupolu perdengta teatro salė, kurioje jau 1788 m. pastatyta opera „Fi-
garo vedybos“. Rūmuose įrengtas vandentiekis ir dujinis apšvietimas.
1792 m. Ignas Jokūbas Masalskis bankrutavo, todėl visos statybos
sustojo. 1812 m. Verkių dvarą nuniokojo Napoleono armijos karei-
viai. Apiplėšti ir padegti rūmai buvo palikti griūti. 1816–1839 m.
Verkius valdė Vilniaus pavieta maršalka Stanislovas Jasinskis. Jis ge-
rai tvarkė Verkių įmones, malūnus, valė tvenkinius, tačiau apleido
centrinius rūmus, rezidenciją įsirengė rytinėje ofcinoje. Vakarinė-
je ofcinoje esančio patalpos buvo nuomojamos, kiti dvaro pastatai

palikti be priežiūros. XIX a. Verkiai suklestėjo garsios kunigaikščių Vitgenšteinų giminės pastangomis. 1839 m. dvarą įsigijęs kunigaikštis Liudvikas Adolfas Vitgenšteinas ryžosi rūmų ansamblį atnaujinti. Rūmus rekonstravo prancūzų kilmės architektai Bernaras Simonas ir Alfonsas Žirardas. Jų pasiūlymu 1845 m. centriniai rūmai nugriauti. Prie rytinės ofcinos šiaurinio galo pristatytas rizalitas. Prie rizalito priglaustas vandentiekio bokštas. Prie pietinio ofcinos galo pristatytas vienintelis to meto Lietuvoje dviejų aukštų žiemos sodas. Po rekonstrukcijos rytinė ofcina tapo centriniais ansamblio rūmais. 1864–1881 m. tėvo pradėtus darbus tęsė sūnus – Prūsijos feldmaršalas Peteris Vitgenšteinas. Rytinės ofcinos fasadas papuoštas Vitgenšteinų giminės inicialais. Vakarinėje ofcinoje įrengtos didelės salės, kuriose XIX a. antroje pusėje veikė paveikslų galerija. Po kunigaikščio Peterio Vitgenšteino mirties dažnai keičiantis rūmų savininkams, prasidėjo antrasis rūmų ansamblio nykimo etapas. Vietovės žemės buvo suskirstomos sklypais ir parduodamos. XX a. pirmoje pusėje dėl vykusių Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų, Rusijos ir Vokietijos okupacijų, Verkių dvaras sunyko. Rūmų meno vertybės buvo išgrobstytos. Po 1960 m., kai rūmai buvo perduoti Mokslų akademijai, pastatai buvo pradėti restauruoti pagal architekto Antano Kunigėlio projektą. Be ofcinų yra išlikę daugiau vertingų Verkių dvaro pastatų. Yra išlikę dvi XVIII a. pabaigoje statytos oranžerijos (Žaliųjų Ežerų g. 51). Netoli įvažiavimo į parką stovi kvadratinio plano dviaukštis paviljonas su kupolu (Žaliųjų Ežerų g. 53; archit. Laurynas Gucevičius). Anksčiau čia buvo dvaro klėtis ir ledainė. Prie kelio į ansamblio centrą stovi sargo namelis (Žaliųjų Ežerų g. 41), pastatytas apie 1840 m. Ant nedidelės aukštumėlės matomos buvusios arklidės – užvažiuojamieji namai (Žaliųjų Ežerų g. 37). Antrame pastato aukšte gyveno arklininkai ir vežikai, pirmame buvo laikomi medžiokliniai ragai, balnai. Čia buvo ir patalpa medžiokliniams šunims. Kitoje Žaliųjų ežerų gatvės pusėje tebestovi dabar tarnautojų namu vadinamas buvusios valstiečių vaikų mokyklos pastatas (Žaliųjų Ežerų g. 30), ant senesnių pamatų 1803–1812 m. statytas paštas (Žaliųjų Ežerų g. 22), veikęs iki XX a. pabaigos, karvidės ir kumetyno pastatai. Į rytus nuo dabartinių centrinių rūmų stovi vadinamoji vila (Verkių g. 77). Manoma, kad tai yra XVIII a. antroje pusėje architekto Martyno Knakfuso rekonstruoti senieji vyskupų rūmai. Dabar čia įrengti gyvenamieji butai. Netoliese, taip pat Verkių gatvėje, stovėjo du vandens malūnai. Ant šlaito XIX a. antrojo-

Malūnas

Malūno įrengimai

je pusėje pastatytas liaudiško stiliaus malūnas veikė iki 1975 m. Tai buvo vertingas technikos paminklas, tačiau dalį įrengimų nuniokojo gaisras, kitus išnešiojo žmonės. Suremontuotame pastate dabar veikia alaus restoranas „Vandens malūnas“. Išlikęs antrasis (aukštutinis) malūnas – Verkių dvaro vandens kėlimo stotis (Verkių g. 102) irgi yra technikos paminklas. 1887 m. pirmame malūno aukšte įrengta siurblinė, tiekusi vandenį į dvaro rūmus. Yra išlikę vandens rato likučiai ir betoniniai įrengimų pamatai. Verkių viršutiniame parke išlikę šie XIX a. pab. pastatyti pastatai: šešiakampis trijų aukštų Vandens bokštas, tiekiantis vandenį visiems Verkių viršutinio parko pastatams, taip pat katilinė ir ledainė.

Prie inkilų

Verkiuose gyvenamųjų namų nedaug. Verkių regioninio parko pakraštyje stovi mediniai liaudiško stiliaus namai. Kiti būstai Verkiuose – prabangūs individualūs namai ir naujos statybos daugiabučiai. 2007 m. Verkių regioniniame parke, ties Neries vingiu, įkurta prabangių apartamentų gyvenvietė „Verkių slėnis“. Uždaroje, tvora apjuostoje teritorijoje pastatyti devyni vieno, dviejų ir trijų aukštų namai su mansardomis. „Verkių slėnis“ išsiskiria architektūriniais sprendimais, kurie dera prie netoliese esančio Trinapolio vienuolyno ansamblio. Namų išorinei apdailai naudotos sendintos plytos, maumedžio dailylenčių dekoras, keraminių čerpių šlaitiniai stogai. 2008 m. „Verkių slėnio“ projektas už statybų kokybę apdovanotas aukso medaliu.

Verkiuose yra įdomių lankytinų objektų. Verkių dvaro Mažojoje oranžerijoje (Žaliųjų Ežerų g. 51) veikia Atsinaujinančios energijos ekspozicija.

1990 m. ant Mokslininkų rūmų pastato (Žaliųjų Ežerų g. 49) atidengta memorialinė lenta akademikui, zoologui Pranciškui Šivickiui.

Lizdeikos šventyklos vietoje architekto Sigitos Lasavicko iniciatyva pastatytas paminklas pagonybei – simbolinis aukuras, žymintis pirmąsias bendruomenės, pagoniškos kultvietės laikotarpi.

Verkių architektūriniame ansamblyje įrengtas pažintinis paukščių

takas, supažindinantis lankytojus su pagrindiniais dirbtinių lizdaviečių bei lesyklų paukščiams tipais, su lesyklų įrengimų ir priežiūros ypatumais. Ornitologinis takas prasideda nuo centrinių vartų ir tęsiasi iki vandens kėlimo stoties. Tarp paviljono ir oranžerijų įrengtos paukščių lesyklos, medžiuose įkelta įvairaus dydžio inkilų. Balandžio pirmoje pusėje Verkiuose švenčiama Paukščių diena. Šventės metu vyksta kaukių karnavalas, keliami inkilai, rengiamos viktorinos. Klausomasi paukštelių giesmių.

Verkių dvaro sodybos parkas yra vienas gražiausių kraštovaizdinio tipo parkų Lietuvoje. Skiriami du Verkių kraštovaizdinio tipo parkai, užimantys 36 ha plotą: žemutis, arba didysis, ir viršutinis. Žemutinis parkas, seniausia Verkių parko dalis, buvo kuriamas nuo XVI a. To meto vyskupo Valerijono Protasevičiaus manierizmo epochos parkas buvo simetriško kvadratinio išplanavimo, su alėjomis, įrengtas itališku būdu. Kalno šlaite vietomis augo vynuogynai. XVII a. Vilniaus vyskupas Eustachijus Valavičius pertvarkė parką pagal baroko epochai būdingus bruožus: iškasė tvenkinius, upelių kanalus, suprojektavo medžių alėjas, taisyklinguose kvadratuose pasodino gėlynus, daržus ir sodus. XVIII a. žemutinis parkas organiškai įtrauktas į bendrąją žiedinę angliško parko sistemą. Iki mūsų dienų išlikusi vyskupo Konstantino Bžostovskio laikais sukurta žemutinio Verkių parko kompozicinė struktūra: apie rūmus sukurtas barokinio parko branduolys su keturiais taisyklingais keturkampiais (kvateromis). XVIII a. pabaigoje suformuoti viršutinis ir žemutinis, didysis, parkai. Didysis parkas sujungė visus dvaro elementus: Neries slėnį, kalno pilį ir rūmus, apsuptus kanalų, tvenkinių su malūnais ir kriokliais sistemos. Parkas buvo sumaniai įrengtas. Spėjama, kad viršutinį parką projektavo architekto Martyno Knakfuso tėvas, garsus to meto sodininkas, projektavęs parkus didikams Radviloms, Krasinskiams ir Sapiegoms. Parko reprezentacinė teritorija turi ovalųjį parterį su fontanu ir itališkąjį parką, prigludusį nugriautų centrinių rūmų pietinėje pusėje ir suskaidytą į keturias kvarteras. Apie 1840 m. parkas perplanuotas: sumažinta viršutinio parko teritorija, išlygintas centrinis parteris, jame įrengtas fontanas, nutiestas kelias.

Savita ir įdomi Verkių rūmų parkų tvenkinių sistema. Dvaro sodybos tvenkiniai, susieti tarpusavyje, jungia viršutinę ir apatinę parko dalis. Verkių dvaro parką visą XIX a. prižiūrėjo ir tvarkė iš Europos kviečiami specialistai. Verkių parkas iki šių dienų neišsaugojo viso savo buvusio grožio. Dauguma čia augusių retų egzotinių bei vietinių

medžių ir krūmų žuvo nuo senatvės arba buvo iškirsti karų, ypač Pirmojo pasaulinio, metu. 1958 m. Verkių dvaro parkas paskelbtas valstybės saugomu, 1986 m. priskirtas prie respublikinės reikšmės gamtos paminklų. Parke auga 31 vietinės rūšies medžiai ir krūmai: pušys, eglės, skroblai, įvairių rūšių liepų alėjos, senesni nei 300 metų amžiaus ąžuolai, kiti augalai. Klestinčio parko laikus mena lipikės gebenės, savo ornamentais puošiančios autentiškus ir atkurtus dujų žibintų stulpus.

Unikaliam Verkių rūmų ansamblui ir Verkių dvaro parkui išsaugoti 1992 m. įkurtas Verkių regioninio parko Verkių istorinis ir kultūrinis draustinis, dabar vadinamas Verkių kraštovaizdžio ir architektūros draustiniu. Draustinis skirtas išsaugoti ir eksponuoti unikalį Lietuvai tipiską Vidurio Europos vidutinių upių slėnių užmiesčio teritorijų gamtos ir kultūros sandūros įvairių epochų raišką, saugant istorinių vietovaizdžių visumą, Neries šlaitų senuosius ąžuolynus, vykdant kultūrinio komplekso išsaugojimo ir atkūrimo, paremto moksliniais tyrimais, apsauginio miškų ūkio veiklą ir pažintinį turizmą. Verkių parko teritorija yra įtraukta į europinį saugomų teritorijų tinklą NATURA 2000.

Verkių dvaro sodyba ir Verkių parkas yra gausiai lankomi vilniečių ir Vilniaus miesto svečių. Prie aukuro renkasi „Romuvos“ bendruomenė, pagal senovines apeigas tuokiasi poros, laiminami vaikai, švenčiamos kalendorinės šventės. Kiekvienais metais birželio 23 d. Verkių parke švenčiama Rasos šventė. Rugpjūčio mėnesį Verkiuose švenčiama Šikšnosparnių naktis.

Verkių dvaro sodybos parkas tiesiogiai įaugęs į gamtinę aplinką. Sunku pasakyti, kur baigiasi parkas, o kur prasideda Verkių miškas. Ir Verkių dvaro sodybos parkas, ir Verkių miškas priklauso Verkių regioniniam parkui. Verkių miškas – vienas didžiausių Verkių regioninio parko miškų. Jame auga spygliuočiai, tamsūs eglėnai. Šlapesnėse paežerėse matyti juodalksnių. Rytinėje miško dalyje paplitę pušynai.

Verkiuose, Neries slėnyje, yra vandenvietė.

Verkių apylinkių ir Verkių dvaro sodybos grožis yra įkvėpęs kūrybai ne vieną menininką. Seniausias žinomas Verkių vaizdas – 1786 m. dailininko Pranciškaus Smuglevičiaus piešinys, vaizduojantis Verkių vandens malūną su užtvanka. Pastatus ir parką piešė daugelis XIX a. dailininkų. Apie 1835 m. dailininkas Juozapas Ozemblovskis litografijoje pavaizdavo plačią dešiniojo Neries kranto panoramą su Trinapolio bažnyčia, trinitorių vienuolynu, Kalvarijų bažnyčia ir Verkių

rūmų ansamblui. Pirmame plane nupiešti apleisti Verkių palivarko trobesiai. Igno Jokūbo Masalskio statytus centrinius Verkių rūmus prieš jų nugriovimą yra piešęs dailininkas Marcelinas Januševičius. 1840 m. dailininkas tapytojas Vincentas Dmachauskas nutapė Verkių peizažą. 1846 m. dailininkas tapytojas Albertas Žametas nutapė Verkių peizažą kolekcininko, meno mecenato, leidėjo Jono Kazimiero Vilčinskio „Vilniaus albumui“. Ant kalno pavaizduotas jau perstatytas rytinis rūmų sparnas su vandens bokštu ir oranžerija. Vitgenšteinių Verkių rūmų grožis apie 1845 m. įamžintas dailininko tapytojo Vasilijaus Sadovnikovo paveiksluose. 1848 m. paveikslų litografijos išspausdintos Jono Kazimiero Vilčinskio „Vilniaus albume“. Verkius piešė dailininkas tapytojas Kanutas Ruseckas. Yra ir Napoleono Ordos kūrinių. Verkių kasdienybė pavaizduota 1888–1900 m. rūmų valdytojo Johano Hiksos, fotografavusio dvarą ir jo gyventojus, albumuose. Fotografavo ir Juozapas Čechavičius. Dailininkų ir fotografų darbuose pavaizduoti Verkiai yra svarbūs kultūros paveldo apsaugos specialistams, architektams, menotyrininkams.

Literatūros apžvalga

Apie Verkius parašyta daug. Išleistos kelios monografijos. 2003 m. išleista dr. Romo Pakalnio knyga „Verkiai: praeitis, dabartis, svajonės“. Knygoje išsamiai pasakojama Verkių dvaro istorija ir architektūra nuo pagonybės iki mūsų dienų, pateikiama žinių apie Verkių dvaro ir Verkių regioninius parkus. Yra panaudotos literatūros sąrašas. Knyga gausiai iliustruota XVIII a. pabaigos – XIX a. dailininkų darbų litografijomis iš Jono Kazimiero Vilčinskio „Vilniaus albumo“ ir XIX a. pab. –XX a. pr. Verkių dvaro valdytojo Johano Hiksos fonototraukomis. Yra fotomenininko Vlodo Polikšos Verkių dvaro pastatų nuotraukų.

2009 m. Vilniuje išleista dr. Alberto Vitkaus knyga „Verkiai: istorija ir dabartis“. Knygoje lietuvių ir anglų kalbomis pateikiama informacija apie Verkių dvaro istoriją ir architektūrą, apie Verkių dvaro ir Verkių regioninį parkus, aprėpiant laikotarpį nuo pagonybės laikų iki Verkių vizijos ateityje. Sudaryti ekskursijų maršrutai norintiems pasivaikščioti po Verkių dvarą. Yra panaudotos literatūros sąrašas. Leidinys iliustruotas garsių XVIII a. pab. –XIX a. dailininkų darbais ir šiuolaikinėmis fotografijomis.

Yra kelios publikacijos apie Verkių vietovardžio kilmę. Ją tyrinėjo

keli mokslininkai (kalbininkai Simas Karaliūnas ir Jonas Jurkštas bei archeologas Vyktintas Vaitkevičius).

Apie vietovę rašoma žymaus XIX a. spaustuvininko, leidėjo, publicisto, archeologo, etnografo, istoriko Adomo Honorio Kirkoro knygoje „Pasivaikščiėjimai po Vilnių ir jo apylinkes“. Pateikiama informacijos ir kituose kraštotyros leidiniuose: Broniaus Kviklio knygoje „Mūsų Lietuva“, geografės Veronikos Maminskaitės-Kulbokienės leidinyje „Rytų Lietuva: vietovės, organizacijos, įvykiai, žmonės“ (Čikaga, 1997). Yra ir kitų įdomių publikacijų, skirtų vietovės istorijai. Apie šioje vietovėje vykusį mūšį pasakoja istorikas Antanas Tyla straipsnyje „Verkių mūšis (1658 10 12)“. Knygoje „Lietuvos lobiai“ yra fiziko, kraštotyrininko, muziejininko Stanislovo Sajausko straipsnis apie Verkiuose rastą lobį. Apie Verkių lobį rašo istorikas, archeologas, numizmatas Eugenijus Ivanauskas leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“. Žurnale „Liaudies kultūra“ galima paskaityti interviu su Verkių tyrinėjusiais archeologais Algirdu Varnu ir Robertu Žukovskiu.

Yra leidinių, skirtų vietovės architektūrai. Architektūros mokslų dr. Eduardo Budreikos leidinyje „Verkių rūmai“ pasakojama apie vertingą ansamblį. Čia pateikiama XVIII a. pabaigos – XX a. Verkių rūmų ansamblio kūrimo istorija. Knygoje yra panaudotų šaltinių sąrašas, išspausdinti architekto Lauryno Gucevičiaus parengto Verkių rūmų projekto brėžiniai, 1877 m. Verkių ansamblio planas. Leidinys iliustruotas XIX a. dailininkų tapytojų darbais, XX a. pirmosios pusės nuotraukomis. Taip pat apie Verkių ansamblio architektūrą rašoma „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvade“, leidinyje „300 kultūros paminklų“, knygoje „Vilniaus architektūra“. Architektūra aprašoma ir Lietuvos dvarams skirtuose leidiniuose: žurnalistės Ingridos Semaškaitės knygoje „Lietuvos pilys ir dvarai: istorijos ir legendos, architektūros bruožai“ (Vilnius, 2005), „Dvarai: spindesys ir skurdas: Lietuvos dvarų likimas“ (Vilnius, 2008) bei „Atgimę dvarai“. Taip pat rašoma leidiniuose „Lietuvos dvarai“, „153 įdomiausi Lietuvos dvarai“, iliustruotoje Lietuvos enciklopedijoje „Kultūra“. Apie naująją Verkių gyvenvietę „Verkių slėnis“ rašoma žurnale „City24.lt“.

Žymusis menotyrininkas Vladas Drėma leidinyje „Dingęs Vilnius“ pateikia išsamią Verkių ikonografijos studiją. Čia pateikiami ir aptariami išlikę rūmų brėžiniai, piešiniai, litografijos, tapybos darbai.

Įdomus yra ikonografijos, kaip istorijos atspindžio, tyrinėjimui skirtas ir dailėtyrininkės Rūtos Janonienės straipsnis „Lietuvos istorijos fragmentai Verkių peizažuose“ (Menotyra, 2002, Nr. 2). Čia yra pateikiamas iš lenkų kalbos išverstas, Lietuvos istorijos archyve saugomas, istoriko Mykolo Balinskio (1794–1864) rankraštis „Verkių kaimo prie Vilniaus istorija“. Tai pagal šešias XIX a. dailininko tapytojo Vasilijaus Sadovnikovo Verkių dvaro litografijas, 1848 m. sukurtas Jono Kazimiero Vilčinskio „Vilniaus albumui“, parengtas pasakojimas.

Senujų Verkių vaizdų galima pamatyti leidinyje „Vilniaus albumas: iš Jono Kazimiero Vilčinskio leidinių“. Čia pateikiamos net 6 litografijos, kuriose pavaizduoti Verkiai.

Verkiai minimi turistiniuose vadovuose po Vilnių. Jie aprašyti tarpukariu parengtame istoriko Adomo Juškevičiaus ir muziejininko Juozo Maceikos vadove „Vilnius ir jo apylinkės“, pirmajame pokario vadove – žurnalisto Vinco Uždavinio „Po Vilniaus apylinkes“, muziejininkų Juozo Maceikos ir Prano Gudyno leidinyje „Vadovas po Vilnių“ (Vilnius, 1960), rašytojo Eugenijaus Danilevičiaus knygoje „Po Vilniaus apylinkes“ (Vilnius, 1986), literatūrologo, publicisto Tomo Venclovos leidinyje „Vilnius: vadovas po miestą“ (Vilnius, 2001), dailėtyrininkės Giedrės Jankevičiūtės – „Lietuva: vadovas“ (Vilnius, 2006).

Įdomiai aprašomos Verkių apylinkės leidiniuose apie keliones Neries upe. Žinomas XIX a. Lietuvos etnografas, istorikas, geografas Konstantinas Tiškevičius knygoje „Neris ir jos krantai“ pasakoja Verkių legendą, aprašo rūmų istoriją. Verkiai minimi ir geografo Česlovo Kudabos knygoje „Nerimi“.

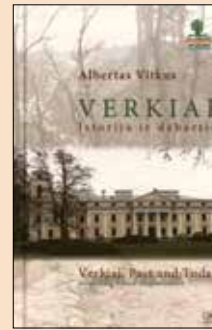
Apie Verkių dvaro sodybą ir Verkių dvaro parką rašoma gamtosaugininkės Rūtos Baškytės ir geografo kartografo Pauliaus Kavaliausko knygoje „Vilniaus regioniniai parkai: atgyja vilioja, dabina“, kultūrologės Nijolės Balčiūnienės knygoje „Abipus Neries“. Apie Verkių dvaro parką rašoma gamtininko Gedimino Isoko knygoje „Lietuvos gamtos paminklai“, dendrologo Laimučio Januškevičiaus knygoje „Lietuvos parkai“, „Po gražiausių Lietuvos dvarų parkus“. Leidinyje „Vilniaus miesto saugomos teritorijos“ minimas Verkių kraštovaizdžio ir architektūros draustinis.

Apie Verkius daug rašyta periodinėje spaudoje. Rašė istorikai Rimantas Matulis, Vytautas Smilgevičius, archeologai Linas Girlevičius, Manvydas Vitkūnas, Gintautas Zabiela, Zenonas Baubonis, architektūros istorikė Morta Baužienė, architektai Antanas Kunigėlis, Vytautas Jurkštas, Telesforas Urbaitis, Saulė Domanskienė, dailėtyrininkai Audronė Ercmonaitė, Edvardas Pranckūnas, tautodailininkė Zita Bataitienė, kolekcininkas numizmatas Zenonas Pažarauskas, aplinkosaugininkė Virgilija Stepanavičienė, žemėtvarkininkas, kraštotyrininkas Steponas Deveikis, parkotyryninkas Kęstutis Labanauskas, girininkas Valdas Liegus, biologas, ekologas Darius Stončius, zoologas Vincas Būda, publicistas, poetas Juozas Elekšis, žurnalistai Liucija Armonaitė, Saulius Jarmalis, Jadvyga Godunavičienė, Sandra Trinkūnaitė, Milda Kuizinaitė, Andrejus Žukovskis, Arūnas Dumalakas, Angelė Kiliuvienė, Gintarė Adamonytė, Darius Babickas, Virgaudas Gudas, Janina Razmytė, Sniegė Balčiūnaitė, Feliksas Žemulis, Viktorija Vitkauskaitė, Eglė Dagienė, Violeta Muraškienė, Živilė Kriaučiūnienė, Saulius Chadasevičius, Violeta Grigaliūnaitė, Juozas Skomskis, Sigita Nemeikaitė, Laura Čyžiūtė, Vytautas Leščinskas, Rūta Grigolytė, Jolanta Vaitiekūnienė, Alfonsas Balys Bučelis, Rasa Pakalkienė.

Vietovė minima ir grožinėje literatūroje. Knygoje „Vilniaus legendos“ (t. p. lenkų k. „Legandy Wileńskie“) spausdinama legenda „Lizdeika“. O šios legendos atpasakojimas išspausdintas knygoje „Legendos pasakoja: Lietuvos geografiniai objektai“. Verkliai aprašyti ir amžininkų prisiminimuose. Liudvika Byševska (Ludwika Byszewska), žinoma XVIII amžiaus Lenkijos karaliaus rūmų dama, knygoje „1786 metų kelionės į Vilnių dienoraštis“ mini Verkių rūmus, kuriuose jai teko lankytis. Baroko epochos poetas Danielius Naborovskis (Naborowski) (1573-1640) parašė eilėraštį „In Werki solatium“ („Verkių paguodai“) (rink. „Vilniaus pasveikinimas = Gratulatio Vilnae: XVI–XVIII amžiaus tekstų rinkinys“). Verkiams skirtų eilėraščių yra sukūrę ir poetai Teofilis Tilvytis (rink. „Laukai laukeliai“), Vytautas Skripka (rink. „Pervaža“), Vytautas Mačiuika (rink. „Vilties valanda“; „Rinktiniai raštai“, T. 1), Česlovas Milošas (rink. „Rinktiniai eilėraščiai“), Judita Vaičiūnaitė („Raštai“, T. 1), Zita Čepulytė (rink. „Ulbėki širdyse, atminties paukšte“).

Pakalnis, Romas. Verkliai: praetis, dabartis, svajonės. – Vilnius, 2003. Knygos viršelis

Vitkus, Albertas. Verkliai: istorija ir dabartis = Verkliai: past and today. – Vilnius, 2009. Knygos viršelis

Verkių kaimų senbuviai. – Vilnius, 2012. Knygos viršelis

Budreika, Eduardas. Verkių rūmai. – Vilnius, 1982. Knygos viršelis

Literatūra

- Balčiūnienė, Nijolė. Abipus Neries. – Vilnius, 2008, p. 25-34.
- Baškytė, Rūta. Vilniaus regioniniai parkai: atgyja, vilioja, dabina / Rūta Baškytė, Paulius Kavaliauskas. – Vilnius, 2002, p. 48-60.
- Baužienė, Morta. Verkių dvaras. – Iliustr. // Lietuvos dvarai. – Kaunas, 2007. – P. 138-147.
- Byševska, Liudvika. 1786 metų kelionės į Vilnių dienoraštis = *Żurnal podróży do Wilna z roku 1786*. – Vilnius, 2008. – 163, [1] p.: iliustr., žml. – Gretut. tekstas liet., lenk. – Bibliogr. išnašose.
- Budreika, Eduardas. Verkių rūmai. – Vilnius, 1982. – 62 p.: iliustr. – (Lietuvos TSR kultūros paminklai). – Bibliogr.: p. 62.
- Drėma, Vladas. Dingęs Vilnius = *Lost Vilnius*. – Vilnius, 1991, p. 382-391.
- Gustaitis, Rolandas. Verkių dvaras. – Iliustr. // 153 įdomiausi Lietuvos dvarai. – Kaunas, 2011. – P. 203-206.
- Isokas, Gediminas. Lietuvos gamtos paminklai. – Vilnius, 1995, p. 389-397.
- Ivanauskas, Eugenijus. Verkių lobis // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. – 1986/87, p. 197-201.
- Janonienė, Rūta. Lietuvos istorijos fragmentai Verkių peizažuose: [t. p. pateikiamas iš lenkų kalbos išverstas istoriko Mykolo Balinskio (1794–1864) rankraštis „Verkių kaimo prie Vilniaus istorija“]. – Iliustr. – Santr. angl. – Bibliogr.: 5 pavad. // *Menotyra*. – 2002, Nr. 2, p. 37-45.
- Januškevičius, Laimutis. Lietuvos parkai. – Kaunas, 2004, p. 402-405.
- Januškevičius, Laimutis. Po gražiausius Lietuvos dvarų parkus. – Kaunas, 2010, p. 292-295.
- Juškevičius, Adomas. Vilnius ir jo apylinkės / Adomas Juškevičius, Juozas Maceika. – 3-iasis (fotogr.) leid. – Vilnius, 1991, p. 199-202.
- Karaliūnas, Simas. Verkių pavadinimo kilmė. – Iliustr. – Bibliogr.: 8 pavad. – Santr. angl. // *Liaudies kultūra*. – 2008, Nr. 3, p. 11.
- Kirkoras, Adomas Honoris. Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes. – Vilnius, 1991, p. 159-163.
- Kudaba, Česlovas. Nerimi. – Vilnius, 1985, p. 90-91.
- Kviklys, Bronius. Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai. – Vilnius, 1989. – T. 1, p. 157-161.
- Lietuvos dvarai. – Vilnius, 2009. – T. 2, p. 218-223.
- Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T. 1: Vilnius, p. 135, 551-560.

- Pakalnis, Romas. Verkių: praeitis, dabartis, svajonės. – Vilnius, 2003. – 56, [1] p.: iliustr. – Bibliogr.: p. 55.
- Semaškaitė, Ingrida. Atgimę dvarai. – Vilnius, 2012, p. 250-256.
- Tyla, Antanas. Verkių mūšis (1658 10 12). – Bibliogr.: 57 pavad. – Santr. angl. // *Lituanistica*. – 2007, Nr. 1(69), p. 25-35.
- Tiškevičius, Konstantinas. Neris ir jos krantai. – Vilnius, 1992, p. 195-202.
- Tolvaišienė, Nijolė. Verkių dvaras. – Iliustr. // *Kultūra*. – Kaunas, 2006. – P. 13-14.
- Uždavinys, Vincas. Po Vilniaus apylinkes. – Vilnius, 1958, p. 147-160.
- Vaitkevičius, Vyktintas. Senosios Lietuvos šventvietės: Aukštaitija. – Vilnius, 2006, p. 40-42.
- Varnas, Algirdas. Verkių virsmas: [pokalbis su archeologu Algirdu Varnu apie nepaprastą Verkių istoriją / užrašė] Liudvikas Giedraitis. – Iliustr. – Santr. angl. // *Liaudies kultūra*. – 1997, Nr. 6, p. 1-6.
- Verkių dvaro vandens kėlimo stotis. – Iliustr. // Įdomiausi Lietuvos technikos paminklai. – Kaunas, 2013. – P. 153.
- Verkių regioninis parkas // Vilniaus miesto saugomos teritorijos. – Vilnius, 2009. – P. 9-11.
- Verkių slėnio gyvenvietė. – Iliustr. // *City24.lt*. – 2007, Nr. 4, p. 20-21.
- Vilniaus architektūra. – Vilnius, 1985, p. 352-359.
- Vilniaus albumas: iš Jono Kazimiero Vilčinskio leidinių = *Вильнюсский альбом : из изданий Йонаса Казимераса Вильчинскиса = A book of Vilnius : from the publications by Jonas Kazimieras Vilčinskis*. – Vilnius, 1987. – 1 apl., [12 p., 24 atsk. litografijos]. – Tekstas lygiagr. liet., rus., angl. k. – Su bibliogr.
- Vitkus, Albertas. Verkių: istorija ir dabartis = *Verkių: past and today*. – Vilnius, 2009. – 87, [1] p.: iliustr. – Gretut. tekstas liet., angl. – Bibliogr.: p. 87.
- Žukovskis, Robertas. Verkių misterija: [pokalbis su archeologu R. Žukovskiu apie 2008-ųjų vasaros kasinėjimų Verkiuose radinius / užrašė] Liudvikas Giedraitis. – Iliustr. – Santr. angl. // *Liaudies kultūra*. – 2009, Nr. 1, p. 1-3.

Balsiai

Balsiai – Vilniaus miesto dalis, esanti į šiaurės rytus nuo miesto centro, dešiniajame Neries krante, priklausanti Verkių seniūnijai. Balsiai garsėja Žaliaisiais ežerais.

Vietovardis *Balsiai* kilęs iš netoliese tyvuliuojančio Balsio (Kryžiokų) ežero pavadinimo.

Sovietmečiu Balsių gyvenvietė priklausė „Gulbinų“ tarybiniam ūkiui. 1980 m. šio ūkio laukuose suformuota apie 7000 sodo sklypelių, įkurtos sodininkų bendrijos. 1989 m. gyvenvietėje paskirtas plotas gamykloms ir biudžetinėms įstaigoms, 1993 m. išdalinti sklypai kultūros ir meno darbuotojams.

Balsiai garsėja Žaliaisiais ežerais.

Balsiai yra vienas iš naujesnių Vilniaus mikrorajonų. Dabar tai – prestižinis eklektiško architektūrinio stiliaus individualių gyvenamųjų namų mikrorajonas. Čia galima pamatyti minimalistinių statinių ir improvizuotų bokštų, pilių, tvirtovių. Senesnės statybos namai yra plytiniai, naujos statybos – tinkuoti, dailinti medžiu arba klinkeriu.

2011 m. Skandinavijos šalių švietimo įstaigų pavyzdžiu vietovėje pastatyta moderni Balsių pagrindinė mokykla (archit. Sigitas Kuncevičius, Loreta Kuncevičienė, Martynas Dagys, Žygimantas Gudelis, Aistė Kuncevičiūtė). Tai pirmoji Vilniuje nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo pastatyta mokykla, projektuota kaip etalonas, atitinkantis naujo tipo švietimo įstaigos pavyzdį. Pamokoms pasibaigus, bendrosiomis mokyklos erdvėmis (biblioteka, valgykla, aktų, sporto salės, lauko sporto aikštynas) naudojasi Balsių bendruomenė. Mokykla apsupta sodų ir mažaaukštės statybos kvartalų. Projektuodami mokyklą kaip išskirtinę

dominantę, architektai laikėsi aplinkiniams statiniams būdingo dydžio: pailgame sklype šachmatų principu išdėliojo tarpusavyje sujungtų dviaukščių mokyklos blokų kompleksą. Klasių patalpos suskirstytos pagal keturias amžiaus grupes. Kiekviena jų turi savą rekreacinę zoną ir vidinį kiemelį.

Balsių mikrorajono gatvės pavadintos mitologinių būtybių vardais. Pagoniškais baltų dievybių vardais pavadinti vietovės gatvės sugalvojo Balsių apylinkėse, Kryžiukuose, gyvenęs pasaulyje pripažintas tautosakos, baltų religijos ir mitologijos tyrėjas profesorius Norbertas Vėlius. Balsių gatvėvardžių projektas pradėtas kurti 1991 m. Vietovės gatvėms parinktas 31 gamtos mitologinių būtybių ir reiškinių pavadinimas, pvz., Ragučio, Bubilo, Laimos, Austėjos, Vaidevučio, Žemėpačio, Mumėjos ir kt. Renkant pavadinimus, buvo remiamasi rašytiniais mitologijos, tautosakos ir gyvosios kalbos šaltiniais. Šiandien Balsių gatvių pavadinimai pasakoja baltų sakmes ir padavimus, saugo senosios kultūros simbolius.

Gražią profesoriaus Norberto Vėliaus idėją tęsia Balsių bendruomenė. 2008 m. tarp Balsių ir Žalčių, Balsių ir Žynių gatvių mikrorajono bendruomenės, jos vadovo Rimanto Mickos ir skulptoriaus Ryto Jono Belevičiaus iniciatyva sukurta poilsio ir kultūros zona – Balsių mitologinis parkas. Tai 2 ha ploto peizažinio tipo parkas (kraštovaizdžio archit. Eduardas Lozoraitis), kuriame eksponuojama apie 25 profesionalių Lietuvos ir užsienio skulptorių kūrinių baltų mitologijos temomis, simbolizuojančių vietovės gatvių pavadinimus. Tarp jų galima pamatyti Arvydo Ališankos, Mindaugo Aučynos, Ryto Belevičiaus, Girto Burvio (Girts Burvis), Karlio Ilės (Karlis Ille), Kęstučio Musteikio, Mykolo Piekuro, Gedimino Piekuro, Sauliaus Širvinsko, Kazio

Balsio ežeras

Balsių gyvenvietė

Venclovas, Mariaus Zavadskio ir kitų skulptorių iš granito, metalo, medžio sukurtus objektus. Parke įrengti iš betoninių trinkelų pėsčiųjų takai, kuriuose įkomponuotos granitinės plokštės su mitologiniais-pagoniškais simboliais. 2008 m. Mitologinį parką pagonišku ritualu pašventino vyriausiasis Lietuvos krivis Jonas Trinkūnas. Parkas kuriamas ir dabar. Kiekvienais metais Balsių bendruomenė, padedant Lietuvos dailininkų sąjungos Vilniaus skulptorių sekcijai bei Pavilnių ir Verkių regioninių parkų direktijoms, organizuoja Tarp-tautinį granito skulptūrų simpoziumą lietuvių mitologijos tema. Vykstant simpoziumams, parke pastatoma naujų skulptūrų.

2012 m. rugsėjį prie Balsių pagrindinės mokyklos (Bubilo g. 8) atidengta skulptūrinė kompozicija „Laiškas Norbertui Vėliui“ (skulpt. Arvydas Ališanka).

Balsiai yra vienas saugiausių Vilniaus mikrorajonų. Mikrorajono bendruomenė rūpinasi ne tik vietovės grožiu, bet ir saugumu, daly-

vauja projekte „Saugūs Balsiai“. Vienas iš Balsių bendruomenės narių yra privati saugos tarnyba „Ekskomisarų biuras“. Biuro specialistai dalyvauja gyventojų susirinkimuose, remia Balsiuose vykstančias šventes, 12 valandų per parą budi numatytose strateginėse mikrorajono vietose, palaiko vietovėje viešąją tvarką.

Balsiai vilniečių mėgstami ir dėl nuostabios gamtos. Vakaruose vietovę supa Verkių regioninis parkas su Žaliaisiais ežerais, rytuose – Neries vingiai. Žaliųjų ežerų grupę sudaro 6 skirtingo dydžio ir gylio ežerai: Balsys, Mažasis Gulbinas, Gulbinas, Akis, Raistelis, Baraukos akis, telkšantys dviejuose pietryčių ir šiaurės vakarų kryptimis nutįsusiuose dubakloniuose (rinose). Pagal kilmę Žalieji ežerai priskiriami rininių ežerų grupei. Jų dubaklonius maždaug prieš 18 tūkst. metų išgraužė tekantys tirpstančio ledyno vandenys. Žalieji ežerai nuo seno traukė Vilniaus universiteto ir Botanikos instituto mokslininkų dėmesį. Stebina ir žavi Žaliųjų ežerų vandens spalva. Jų vanduo yra ryškiai žalias nuo didelio kiekio ištirpusių karbonatų, kurie pakeičia šviesos sklaidos selektyvumą žaliosios spektro dalies link. Nuo vandens spalvos ir kilęs Žaliųjų ežerų pavadinimas. Šalia ežerų gausu į Lietuvos raudonąją knygą įrašytų augalų. 1998 m., siekiant išsaugoti gilių ežerinių dubaklonių kraštovaizdį, retųjų augalų rūšių augavietes, įkurtas Žaliųjų ežerų valstybinis kraštovaizdžio draustinis. Didžiausias ir giliasis iš Žaliųjų ežerų yra Balsys. Senieji vilniečiai dar atsimena ir kitus šio ežero vardus: Žaliajį, Kryžiuočių (Kryžiuokų). Legenda pasakoja, kad Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto laikais šiame ežere nuskendę kryžiuočiai. Kalbininkas Jonas Jurkštas aiškina, kad kryžiuočiai čia niekuo dėti. XVII a. netoliese buvęs palivarkas, kurį valdė Vilniaus Šv. Kryžiaus bažnyčios vienuoliai bonifratrai, pravardžiuojami Kryžiuokais, nuo to ir ežero vardas kilęs. Balsio ežero ilgis siekia beveik 2 km, plotis – 455 m, krantų ilgis – 5,2 km. Pagal geografijos mokslų daktaro, profesoriaus Vaclovo Chomskio klasifikaciją Balsio ežeras priklauso termiškai gilių ežerų grupei. Įspūdingas Balsio ežero guolis: miškingi ir statūs ežero viršvandeniniai šlaitai iškyla iki 40 m, tiek pat jie nusileidžia po vandeniu. Ant rytinio ežero šlaito įrengta regykla, nuo kurios atsiveria gražūs apylinkių vaizdai. Šiaurės vakarinėje dalyje galima stebėti ežero senėjimo procesus: čia krantai žemesni, šlaituose gausu šaltinių, pakrantės užpelkėjusios. Visais metų laikais ežero vanduo yra ryškiai žalias, net ir po ledu. Todėl Balsys kartais vadinamas Žalioju. Pietinėje Balsio ežero dalyje yra nuo ikikarinių laikų vilniečiams žinoma Žaliųjų ežerų poilsiavietė su paplūdimiu.

Tame pačiame dubaklonyje, į pietus nuo Balsio ežero, giliausioje rininio pažemėjimo vietoje spindi nedidelis apvalus, iš visų pusių stačiais šlaitais apjuostas Akies ežerėlis. Akies ežero plotas – 0,7 ha, didžiausias gylis – 3,7 m. Ežero baseinas nedidelis, beveik visas apaugęs mišku, tik pačioje paežerėje ir keliose vietose duburio šlaituose auga pievos ir krūmynai. Akies ežerėlis savo vandenimis ir dydžiu nepriylgsta Balsiui, tačiau poilsiautojų ir žvejų taip pat yra lankomas.

Literatūros apžvalga

Apie Balsių mikrorajoną literatūros yra nedaug. Balsio hidronimo, nuo kurio kilęs vietovardis, kilmę tyrinėjo kalbininkas Jonas Jurkštas straipsnyje „Žaliųjų ežerų paslaptys“ knygoje „Atsiminimai“ (D. 2). Šiame straipsnyje minimi įdomūs faktai. Nėra publikacijų, skirtų vietovės istorijai. Rašyta apie vietovės architektūrą. Moderniausias vietovės pastatas, Balsių pagrindinė mokykla, aprašytas leidinyje „Vilnius, 1900–2012: naujosios architektūros gidas“, architektūrai skirtuose žurnaluose „Statyba ir architektūra“, „Statyk!“, „Archiforma“. Apie vietovės urbanistiką, gatvių pavadinimus pasakojama verslininko, Balsių bendruomenės pirmininko Rimanto Mickos straipsnyje „Balsiai – tai mes“, žurnalistės Ievos Bartaševičiūtės straipsnyje „Kur Dundulis susitiko Laimą“, išspausdintuose mikrorajono bendruomenės leidžiamame laikraštyje „Balsių balsas“. Suskaitmenintus šio laikraščio numerius galima paskaityti Balsių bendruomenės interneto tinklalapyje. Menotyrininkės Jolantos Marcišauskytės-Jurašienės parengtame leidinyje „Vilniaus skulptūrų kelias: kultūrinis gidas“, menotyrininkės Kristinos Stančienės straipsnyje „Pagoniškos dievybės ir bendruomeniškumo jausmas“ pasakojama apie Balsių mitologinį parką. Vertingos informacijos apie Žaliuosius ežerus, Balsį pateikiama leidinyje „Vilniaus miesto saugomos teritorijos“, aplinkosaugininko, biomedicinos mokslų daktaro Kęstučio Balevičiaus knygoje „Lietuvos TSR gamtos paminklai“, gamtosaugininkės Rūtos Baškytės ir geografo kartografo Pauliaus Kavaliausko knygoje „Vilniaus regioniniai parkai: atgyja vilioja, dabina“, kultūrologės Nijolės Balčiūnienės knygoje „Abipus Neries“, geografo, hidrologo, fizinių mokslų habilituoto daktaro Kęstučio Kilkaus knygoje „Ežerai: 119 Lietuvos ežerų“. Žalieji ežerai, Balsys vaizdingai aprašyti žurnalisto Vinco Uždavinio knygoje „Po Vilniaus apylinkes“, rašytojo Eugenijaus Danilevičiaus knygoje „Po Vilniaus apylinkes“. Turistinis Žaliųjų ežerų maršrutas aprašytas biomedicinos mokslų habilituoto daktaro Alberto Vitkaus knygoje „Verkiai: istorija ir dabartis“ (Vilnius, 2009).

Apie Balsius periodinėje spaudoje yra rašę architektai Sigitas Kuncevičius, Edita Riaubienė, žurnalistai Gintarė Adamonytė, Violeta Grigaliūnaitė, Olia Maciulevičiūtė, Jūratė Žuolytė, Janina Razmytė, Bitė Rimkutė, Tomas Srėbalius, Loreta Čėsnienė, Rita Muzikevičiūtė, Violeta Grigaliūnaitė, Zina Rimgailienė, Sandra Trinkūnaitė, Sandra Vilimaitė, Birutė Vyšniauskaitė. Žalieji ežerai atsispindi grožinėje literatūroje. Vaikų rašytojos Aldonos Kandroškaitės knygoje „Pasakos moksleiviams apie stebuklus“ (Vilnius, 2004) yra vaikams skirta legenda apie Žaliuosius ežerus.

Literatūra

- Balčiūnienė, Nijolė. Abipus Neries. – Vilnius, 2008, p. 16-19.
- Balevičius, Kęstutis. Lietuvos TSR gamtos paminklai. – Vilnius, 1979, p. 11-14.
- Balsiuose – baltiška dvasia: [apie tautosakininkui, mitologui Norbertui Vėliui skirtos skulptūros atidengimą] // Vilniaus diena. – 2012, rugpj. 29, p. 5.
- Bartaševičiūtė, Ieva. Kur Dundulis susitiko Laimą: [apie Balsių gatvių pavadinimus]. – Iiustr. // Balsių balsas. – 2014, Nr. 1(2), p. 8.
- Baškytė, Rūta. Vilniaus regioniniai parkai / Rūta Baškytė, Paulius Kavaliauskas. – Vilnius, 2002, p. 69-71.
- Danilevičius, Eugenijus. Po Vilniaus apylinkes. – Vilnius, 1986, p. 138-139.
- Jurašienė, Jolanta. Vilniaus skulptūrų kelias: [kultūrinis gidas]: [21 maršrutas] / Jolanta Marcišauskytė-Jurašienė. – 2-asis pakoreg. leid. – Vilnius, 2014, p. 370.
- Jurkštas, Jonas. Atsiminimai. – Vilnius, 2005. – D. 2: Kiek mynė – neišmynė, p. 145-147.
- Kilkus, Kęstutis. Ežerai: 119 Lietuvos ežerų. – Vilnius, 2013, p. 134-135.
- Kuncevičius, Sigitas. Lietuva žengė žingsnį vakarietiško mokyklų link: [pokalbis su architektu Sigitu Kuncevičiumi / užrašė] Saulius Jarmalis. – Iiustr. // Lietuvos rytas. – 2011, rugs. 5, priedas „Vartai“, p. 6-7.
- Micka, Rimantas. Balsiai – tai mes. – Iiustr. // Balsių balsas. – 2013, Nr. 1, p. 1.
- Stančienė, Kristina. Pagoniškos dievybės ir bendruomeniškumo jausmas: apie Mitologinį parką Balsių mikrorajone. – Iiustr. // 7 meno dienos. – 2009, vas. 13, p. 7.
- Uždavins, Vincas. Po Vilniaus apylinkes. – Vilnius, 1958, p. 166-171.
- Vilnius, 1900–2012: naujosios architektūros gidas. – Vilnius, 2011, p. 264-265.
- Žaliųjų ežerų valstybinis kraštovaizdžio draustinis // Vilniaus miesto saugomos teritorijos. – Vilnius, 2009. – P. 18.

Baltupiai

Baltupiai – Vilniaus miesto dalis, esanti Neries dešiniajame, Baltupio kairiajame krante, į šiaurę nuo miesto centro. Šiaurėje Baltupiai ribojasi su Jeruzale, pietuose – su Naujakiemiu, vakaruose – su Fabijoniškėmis. Vietovė priklauso Baltupio, Kolektyvo, Jono Kazlausko, Antano Krutulio, Naujakiemio, Marijos Horodničienės, Lobio, Akademijos, Pušyno kelio gatvės, Didlaukio, Geležinio Vilko gatvių dalys.

Ties Baltupių kaimu, netoli kelio į Vilniaus Kalvarijas, 1863 m. buvo rastas akmuo su iškaltais Gediminaičių stulpais.

Vietovardis *Baltupiai* kilęs iš šioje vietovėje tekančio Baltupio upelio pavadinimo. Mikrorajonas pavadintas čia buvusio kaimo vardu.

Vietovardis *Baltupiai* kilęs iš šioje vietovėje tekančio Baltupio upelio pavadinimo. Mikrorajonas pavadintas čia buvusio kaimo vardu.

Dabartinio mikrorajono vietoje, Verkių apylinkėse, buvo palivarkas ir kaimas, vadinti *Baltakiemiu*, *Baltukiemiu*, *Baltukiemiškiu*, *Baltupiu*, *Baltupiais*.

Baltupiai mena senus laikus. Ties Baltupių kaimu, netoli kelio į Vilniaus Kalvarijas, 1863 m. buvo rastas akmuo su iškaltais Gediminaičių stulpais. Akmenį aprašė istorikas, archeologas grafas Eustachijus Tiškevičius. Baltupių akmenyje iškalta ženklas – anksčiau neaptikta Giminaičių stulpų atmaina, suvokiama kaip Stulpų negatyvas. Manoma, kad akmuo galėjo žymėti Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdų ribą. Iki mūsų dienų Baltupių akmuo neišliko.

Istoriniuose šaltiniuose Baltupiai minimi nuo XIV a. pabaigos. Vietovė ne kartą buvo tapusi karo lauku. Kalvotose, mišku apaugusiose Baltupio upelio pakrantėse vykdavo lietuvių kautynės su Vilnių puolančiais kryžiuočiais. XVII a. pirmoje

pusėje Lietuvos kariuomenė ties Baltupiais kovėsi su švedais.

1505–1842 m. Baltupio dvaras Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Aleksandro Jogailaičio ir Vladislovo Vazos privilegija priklausė Vilniaus Šv. Dvasios dominikonams. Patys dominikonai Verkių apylinkėse, netoli Baltupių dvaro, apsigyveno tik 1669 m. Baltupių palivarkas klestėjo iki 1812 m. Prancūzijos-Rusijos karo. 1812 m. birželio 16 d. prancūzų kariuomenės daliniai įžygiavo į Vilnių. Besitraukdami rusų kareiviai sudegino vietovės tiltus, malūnus, javų sandėlius, kitus viešo ir privataus naudojimo pastatus. Buvo sudegintas ir Baltupių dvaras. Baltupių kaimas Šv. Dvasios dominikonams priklausė iki vienuolyno uždarymo 1842 m.

Iki XIX a. antros pusės Baltupiai buvo kaimas. Kaime įsikūrę naujakuriai vadindavo vietovę Naujakiemiu, o vietiniai, senieji gyventojai – Baltupiais. Kaime buvo kelios dešimtys namų. Dalis senajam kaimui priklausiusių trobų yra išlikę iki mūsų dienų, bet miestui plečiantis Baltupių mediniai namai pamažu nyksta. Vietovė tapo Vilniaus miesto dalimi tik XX a. aštuntajame dešimtmetyje.

1978 m. kaimo vietoje pradėtas statyti Baltupių mikrorajonas (projekto vyriausioji archit. Nijolė Chlomauskienė). Baltupių teritorija užima 75 ha plotą. 1978 m. mikrorajone buvo statomi stambiaplokščiai ir plytiniai daugiabučiai gyvenamieji namai. Baltupių mūriniai namai yra vieni kokybiškiausių Vilniuje.

Vietovėje yra naujos statybos daugiabučių kvartalų. 2002 m. Didlaukio gatvėje iškilo naujos statybos, skandinaviško stiliaus šešių daugiaaukščių gyvenamųjų namų kompleksas

(archit. Algimantas Vyšniauskas, Audronė Kojelytė). Pagrindinis komplekso pastatų architektūrinis akcentas – nuo grindų iki lubų vienodai įstiklintos lodžijos. 2004 m. šioje gatvėje pastatyti du modernūs 16 aukštų pastatai su požeminiais garažais ir sandėliavimo paslaugomis. Yra Baltupiuose ir kotedžų. Tai Kalvarijų ir Ateities gatvių sankryžoje esantis 26 sublokuotų gyvenamųjų kotedžų kompleksas. Iš visuomeninių pastatų paminėtina 2003–2004 m. Ozo gatvėje pastatyta universali „Siemens“ arena (archit. Murray Beynon, Chris O'Reilly, Jason Kwok, Tauras Paulauskas, Tumas Mazūras). Tai lakoniškų, geometrizuotų formų statinys su unikalia žiūrovų salės funkcinė sistema. Arenoje krepšinio halė gali lengvai tapti jautria teatro sale, hipodromas – ledo arena arba 20 metrų aukščio erdvė, skirta lazerių ir fejerverkų šou. „Siemens“ arena, skirtingai nuo kitų Lietuvoje projektuotų žiūrovinių pastatų, yra privati. 2007 m. šalia „Siemens“ arenos (Ozo g. 14) atidengtas paminklas krepšiniui. Skulptoriaus Tado Gutausko sukurta kompozicija simbolizuoja krepšinio kamuolį laikančią ranką. Ant skulptūros iškalta 37 iškiliausių mūsų šalies krepšininkų ir trenerių pavardės. 2007 m. Ozo, Kalvarijų ir Geležinio Vilko gatvių sankirtoje atidarytas „Vichy“ vandens parkas – unikalus vandens pramogų kompleksas, sujungęs autentišką Polinezijos salų egzotiką ir moderniausias vandens atrakcionų technologijas. Parkas gausiai dekoruotas Polinezijos kultūrai būdingomis detalėmis ir aksesuarais. Čia veikia devynios moderniausios Baltijos šalyse čiuožyklos. 2008–2014 m. tarp Ozo, Kalvarijų ir Geležinio Vilko gatvių įkurta moderni gyvenamųjų namų gyvenvietė „Ozo parkas“ (archit. Julius Dovidonis, Johnas Plumptonas). Tai analogų Baltijos šalyse neturintis projektas. „Ozo parko“ kvartalas padalintas į tris zonas. Pirmoje zonoje yra visuomeniniai pastatai: prekybos ir pramogų centras „Ozas“, „Vichy“ vandens parkas, „Siemens“ arena. Kitoje zonoje išsidėstę gyvenamieji daugiabučiai namai, nuo judrių miesto gatvių išradingai atskirti aukštesniais verslo centrų pastatais, kurie tarsi siena saugo gyventojus nuo triukšmo. Tarp visuomeninės ir gyvenamosios teritorijų įsiterpia parkas su devyniais vandens telkiniais ir jaukiomis laisvalaikio zonomis. 2014 m. „Ozo parke“ atidarytas pirmasis Vilniuje stacionarus ir visiems atviras diskgolfo aikštynas. Baltupiuose įsikūrusios įvairios įstaigos, tarp jų Lengvosios pramonės ir buitinių paslaugų mokykla, Vilniaus kolegijos Sveikatos priežiūros bei Verslo vadybos fakultetai, Vilniaus gerontologijos ir reabilitacijos centras, dujų įrangos įmonė „Aga“, prekybos centras „Ozas“ ir kt.

Daugiabučiai Baltupiuose

Pramonės vaizdai

Patvenktas Baltupio upelis

Vietovėje veikia Vilniuje analogų neturinti radijo stotis – Baltupių radijas. Baltupių radijo programą kuria ir jam vadovauja Vilniaus Baltupių vidurinės mokyklos ir aplinkinių mokyklų moksleiviai. Iš pradžių radijo programa buvo transliuojama pertraukų metu Baltupių vidurinės mokyklos aikštėje, vėliau transliacijos persikėlė į internetą – radijas tuo metu vadinosi „Radijo Taškas“. 2006 lapkričio 15 d. „Baltupių radijo“ būrelis virto ne vien popamokinės veiklos būreliu, bet ir tikru, visaverčiu radiju.

Baltupiai yra miškingoje, gražioje vietoje. Tarp Baltupio, Ateities, Kalvarijų ir Didlaukio gatvių yra Jomanto (Jamonto) parku vadinama miško teritorija, užimanti 37,6 ha plotą. Tai mėgstama baltupiečių vieta. 1999 m. suburta Baltupiuose gyvenančių ir besimokančių jaunuolių grupė „Jaunieji Jamonto parko bičiuliai“. Vaikai supažindinami su parko augmenija ir gyvūnija. Parke mėgsta dviračiais pasivažinėti ir vyresni vietovės gyventojai.

Tarp Baltupių ir Fabijoniškių mikrorajonų yra saugoma gamtos teritorija – Cedrono aukštupio kraštovaizdžio draustinis, įsteigtas 1996 m. Draustinyje siekiama išsaugoti Cedrono (Baltupio) upelio aukštupio aplinką, tarp kalvų vingiuojantį gilų upelio slėnį su šlaituose esančiomis pievomis ir pavieniais šimtamečiais ąžuolais. Baltupis yra vienintelis nepaverstas kanalu Vilniaus upelis, esantis miesto teritorijoje. Upelio ištakos prasideda miškelyje šalia Fabijoniškių, kerta Geležinio Vilko gatvę, Baltupius, už Baltupių apie 200 m. teka po žeme ir paviršiuje pasirodo jau kitapus Kalvarijų gatvės, vingiuoja giliu slėniu per Verkių parką, ties Trinapolio bažnyčia įteka į Nerį. Upelis turi du vardus. Nuo ištakų pradžios iki Kalvarijų gatvės vadinamas Baltupiu, Vilniaus Verkių Kalvarijų teritorijoje – Cedronu arba Kedronu. Apie 1980 m. Baltupių teritorijoje upelis patvenktas. Netoli tvenkinio yra saugoma augalų rūšių, įrašytų į Raudonąją knygą, augimvietė. Augimvietės teritorija driekiasi giliame miškingame Cedrono upelio slėnyje, ribojasi iš vakarų pusės su plentu, iš rytų – su tvenkiniu, Naujakiečio gatve, užimdama 4,15 ha plotą. Augalinę dangą sudaro plačialapių miškas su įvairiarūšė žoline danga. Čia auga retos augalų rūšys, įrašytos į Lietuvos raudonąją knygą. 1996 m. augimvietė paskelbta valstybės saugoma.

Literatūros apžvalga

Literatūros apie Baltupius nėra daug. Nėra išsamių publikacijų apie vietovės istoriją. Atskiri Baltupių istoriniai faktai paminėti lietuviškose enciklopedijose, Lietuvos politinio veikėjo, disidento Viktoro Petkaus knygoje „Dominikonai Lietuvos kultūroje“. Apie vadinamąjį Baltupių akmenį – Lietuvos didžiojo kunigaikščio riboženklių – yra įdomus Aleksandro Stabrausko straipsnis, kuriame pateikiama ir piešinių, ir bibliografija. Istorikė Aleksandra Arimeta Vojedovskaitė publikacijoje „Vilniaus dominikonų archyvinė smulkmena – LDK Aleksandro privilegija Baltupiams“ atkreipia dėmesį į seną dokumentą, kuriame minimi Baltupiai. Baltupių vietovardžio kilmę tyrinėjo kalbininkas Jonas Jurkštas straipsnyje „Naujųjų Vilniaus miesto rajonų vardai“. Baltupiai paminėti kelionių vadovuose. Apie mikrorajono kūrimo pradžią galima paskaityti istoriko, ekskursijų vadovo Antano Papšio knygoje „Vilnius: mažasis vadovas“. Vietovė minima ir kitame vadove – rašytojo Eugenijaus Danilevičiaus „Po Vilniaus apylinkes“ (Vilnius, 1986). Šiek tiek publikacijų yra ir apie vietovės architektūrą. Apie Baltupių daugiabučius namus, „Siemens“ areną rašoma leidinyje „Vilnius, 1900–2005: naujosios architektūros gidas“. Menotyrininkės Jolantos Marcišauskytės-Jurašienės parengtame leidinyje „Vilniaus skulptūrų kelias: kultūrinis gidas“ rašoma apie paminklą krepšiniui, esantį Ozo g., prie „Siemens“ arenos. Yra publikacijų, skirtų Baltupių gamtai. Apie Cedrono aukštupio kraštovaizdžio draustinį, Baltupio upelį galima paskaityti leidinyje „Vilniaus miesto saugomos teritorijos“, kultūrologės Nijolės Balčiūnienės knygoje „Abipus Neries“. Apie Baltupius periodinėje spaudoje yra rašę įvairūs autoriai, tarp jų – kalbininkė Vitalija Maciejauskienė, architektė Lada Markejevaitė, dailėtyrininkė Audronė Ercmonaitė, metodininkė Rima Bareikaitė, žurnalistai Julitta Tryk, Lukas Minknevičius, Gintarė Micevičiūtė, Saulius Jarmalis, Paulius Ugianskis, Darius Babickas, Ovidijus Lukošius, Jovita Jarutienė, Sigita Nemeikaitė, Dovilė Jablonskaitė, Dalia Jazukevičiūtė, Angelina Liaudanskienė, Ramūnas Zilnys, Aušra Pocienė ir kt.

Baltupiai minimi ir grožinėje literatūroje. Leidinyje „Verkių kaimų senbuviai“ lietuvių ir lenkų kalbomis pateikiami Baltupių kaime gyvenusių žmonių prisiminimai apie vietovę. Atsiminimų spausdinama ir periodikoje. Baltupiams eilėraštį yra paskyręs poetas Vladas Braziūnas (rink. „Suopiai grėžia dangų“).

Literatūra

Balčiūnienė, Nijolė. Abipus Neries. – Vilnius, 2008, p. 34.

Bareikaitė, Rima. Naujas Baltupių kompleksas vilioja modernumu: naujų gyvenamųjų namų statyba Vilniuje vyksta sparčiai. – Iliustr. // Respublika. – 2004, lapkr. 23, priedas „Pastogė“, p. 2.

Ercmonaitė, Audronė. Universali arena Ozo g. Vilnius. – Iliustr. – Santr. angl. // Archiforma. – 2004, Nr. 3/4, p. 97-105.

Jarutienė, Jovita. Tušti Baltupių sklypai itin vilioja statybininkus. – Iliustr. // Lietuvos rytas. – 2001, geg. 3, priedas „Sostinė“, p. 4.

Jurašienė, Jolanta. Vilniaus skulptūrų kelias / Jolanta Marcišauskytė-Jurašienė. – Vilnius, 2014, p. 365.

Jurkštas, Jonas. Naujųjų Vilniaus miesto rajonų vardai // Vakarinės naujienos. – 1981, birž. 20, p. 3.

Misevičienė, Grytė. Ekologinis švietimas Baltupių mikrorajone. – Iliustr. // Aplinkos apsauga Vilniuje: dabartis ir perspektyvos. – Vilnius, 2004, p. 111-112.

Papšys, Antanas. Vilnius: mažasis vadovas. – Vilnius, 1988, p. 168-170.

Petkus, Viktoras. Dominikonai Lietuvos kultūroje. – Vilnius, 2004, p. 84, 765-766.

Pocienė, Aušra. Skandinaviška daugiabučių mada pasiekė Lietuvą: būsto rinkos naujokui išsiskirti padėjo architektūra, statybos medžiagų ir darbų kokybė: [apie šešių daugiabučių kompleksą Vilniaus Baltupių rajone]. – Iliustr. // Lietuvos rytas. – 2002, spal. 28, priedas „Būstas“, p. 1-2.

Stabrauskas, Aleksandras. Du istoriniai Vilniaus akmenys: jų lokalizacija ir paskirtis: [apie Žvėryno ir Baltupių akmenis]. – Iliustr. – Bibliogr.: 40 pavad. – Santr. angl. // Liaudies kultūra. – 2008, Nr. 5, p. 19-29.

Šalia kylančio sostinės „Ozo parko“ – žaliuojanti gamta ir miesto centras. – Iliustr. // Lietuvos rytas. – 2011, bal. 26, priedas „Namai“, p. 35.

Vaitkevičiūtė, Jolanta. Vandens pramogų parkas. Ozo, Kalvarijų ir Geležinio Vilko sankirtoje. Vilnius. – Iliustr. // Archiforma. – 2006, Nr. 2, p. 56-58.

Verkių kaimų senbuviai. – Vilnius, 2012, p. 12-20.

Vilniaus miesto saugomos teritorijos. – Vilnius, 2009, p. 13.

Vilnius, 1900–2005: naujosios architektūros gidas. – Vilnius, 2005, p. J 11, K 42.

Vojedovskaitė, Arimeta. Vilniaus dominikonų archyvinė smulkmena – LDK Aleksandro privilegija Baltupiams // Literatūra ir menas. – 2011, geg. 6, p. 18.

Zilnys, Ramūnas. Kūrybingiems mokiniams interneto radijo erdvė – per ankšta. – Iliustr. // Lietuvos rytas. – 2006, saus. 25, priedas „Mes!“, p. 7.

Tryk, Julitta. Bołtupie stare i Bołtupie nowe: [apie senuosius Baltupių gyventojus, t. p. pateikiami jų prisiminimai]. – Iliustr. // Kurier Wileński. – 2012, 19-21 maja, p. 6-7.

Gulbinai

Gulbinai – šiaurinė Vilniaus miesto dalis prie Gulbino ežero, priklausanti Verkių seniūnijai. Šiaurinė Gulbinų dalis vadinama Didžiais Gulbinais, pietinė – Mažaisiais Gulbinais.

Vietovei priklauso Didžiųjų Gulbinų, Gulbinų, Gulbinėlių, Dvariškių, Praiškių gatvės, taip pat Molėtų plento ir Santariškių gatvių atkarpos.

Vietovardis *Gulbinai* kilęs iš Gulbino ežero pavadinimo.

Informacijos apie Gulbinų kaimų praeitį yra nedaug. XIX a. prie Gulbino ežero buvo įsikūrę Gulbino palivarkas ir du kaimai – Gulbinas ir Mažasis Gulbinas. Dabar šie kaimai vadinami Didžiais ir Mažaisiais Gulbinais. 1948–2004 m. Didieji Gulbinai garsėjo vaikų vasaros poilsio stovykla.

Didžiuosiuose Gulbinuose pastatyti gyvenamieji namai gali būti vadinami ateities namais.

Dabar Gulbinai – prestižinis individualių gyvenamųjų namų mikrorajonas. Didelių daugiabučių vietovėje nėra. 2005–2008 m. Didžiuosiuose Gulbinuose pastatyti gyvenamieji namai gali būti vadinami ateities namais. Kvartalo „Gulbinų namų“ statybai panaudotos tik ekologiškai švarios ir kokybiškos medžiagos. Pastatuose įdiegtos naujausios alternatyvaus šildymo technologijos – geoterminio šildymo sistemos, galima įrengti ir saulės kolektorius. 2007 m. „Gulbinų namai“ „Metų projekto“ konkurse išrinkti geriausia Lietuvos gyvenvietė. Mažuosiuose Gulbinuose nuo 2012 m. formuojamas gyvenamųjų namų kvartalas „Mažoji Olandija“. Tai unikalus projektas, pirmą kartą Lietuvoje parengtas pagal

aukščiausius pasaulinio landšafto vandens valdymo sistemos standartus. Kvartale įdomūs teritorijų planavimo sprendimai. Į gyvenamąją erdvę integruojami želdynai ir nauji pratekantys vandens telkiniai pagal Olandijos, JAV, Kanados, Australijos, Didžiosios Britanijos, Vokietijos urbanizacijos prie vandens reikalavimus. Tai oazė Vilniaus mieste, kur turto savininkas turi privačią pakrantę ir bendro naudojimo teritoriją prie vandens su sporto aikštynu ir ramaus poilsio zona. „Mažosios Olandijos“ teritorija uždara – į ją gali patekti tik bendruomenės gyventojai. Kvartalas ribojasi su mikrorajono didžiųjų tvenkinių sistema, skirtomis visos vietovės gyventojams.

Gulbinai įsikūrę gražioje vietoje, Verkių regioninio parko apsuptyje. Vietovė ribojasi su Žaliųjų ežerų valstybiniu kraštovaizdžio, Riešės valstybiniu hidrografiniu, Ežerėlių valstybiniu geomorfologiniu draustiniu.

Netoli Didžiųjų Gulbinų yra keturi skirtingo dydžio Žaliųjų ežerų grupei priklausantys ežerai. Didžiausias iš jų yra Gulbino ežeras. Ežero ilgis – apie 2 km. Žemi užpelkėję krantai supa šiaurinę ežero galą ir Riešės upelio santaką. Šiaurinėje ežero pusėje yra 0,33 ha ploto netaisyklingo ovalo formos sala, apaugusi šimtamečiais ąžuolais, liepomis, klevais, juodalksniais. Saloje yra Didžiųjų Gulbinų piliakalnis, 2009 m. įrašytas į Kultūros vertybių registrą (unikalus objekto kodas – 33045). Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kristų pab. – I tūkst. Ant jo aptikta lipdytos keramikos šukių. Didžiųjų Gulbinų piliakalnio šlaitai statūs, 5-6 m aukščio, apaugę medžiais. Jo viršuje yra netaisyklingo ovalo formos, maždaug 40 m ilgio (šiaurės-pietų kryptimi) ir 12 m

pločio aikštelė. Sužaliavus salos medžiams, piliakalnis pasislepia jų unksmėje.

Mažasis Gulbinas yra triskart trumpesnis. Jo ilgis – 800 m. Ežerą iš visų pusių supa aukšti ir statūs šlaitai. Gulbiną ir Mažąjį Gulbiną jungia trumpas sąsiauris. Ežerus maitina Riešės upelis ir požeminiai vandenys. Ežerų vandens perteklių išplukdo tas pats Riešės upelis. Kadais tarp ežero ir klonio buvo iškasta nauja vaga, pastatytas vandens malūnas. Tuomet ežerai šiek tiek nuseko. Vėliau vandens malūnas suiro, perkasą pertvėrė aklina užtvanka, pakilęs abiejų Gulbinų vanduo atrado pirmąją ištaką.

Į šiaurę nuo Gulbinų ežerų yra dar du maži ežeriukai – Raistelis ir Baraukos akis. Raistelis stebina savo gyliu – 7 m. Ežeras yra gilioje dauboje, pakrantės užpelkėjusios. Pats mažiausias ir labiausiai į šiaurę nutolęs yra Baraukos akies ežerėlis.

Pietryčiuose, tarp Didžiųjų ir Mažųjų Gulbinų, yra Riešės valstybinis hidrografinis draustinis, įsteigtas 1998 m. Draustinio tikslas – išsaugoti išraiškingą, natūralią Riešės upelio slėnio atkarpą. Riešė – ilgiausia ir įdomiausia Verkių regioninio parko upė, ištekanči iš Baluosio ežero. Upelio ilgis yra apie 22 km. Riešės upelis turi daug vardų: nuo ištakų iki Gulbino ežero jis vadinamas tiesiog Rieše, nuo Gulbino iki Balsio ežero – Senąja Rieše, pačiame žemupyje išsišakoja į Turniškę ir Riešę. Toks upelio dvišakumas žemupyje yra retas reiškinys visoje Lietuvoje. Upelio slėnis vingiuotas. Riešės baseinas – ežeringas, pelkėtas, todėl upelio vanduo vietomis rusvos spalvos. Riešės upelio slėnyje randama retųjų vabzdžių, gyvena saugomos paukščių rūšys. Dėl Riešės slėnyje esančių retų gyvūnų rūšių aplinkinė teritorija įtraukta į Europos Sąjungos saugomų teritorijų ekologinį tinklą „Natura 2000“.

Į pietus nuo Mažųjų Gulbinų yra Ežerėlių valstybinis geomorfologinis draustinis, įsteigtas 1998 m. Draustinyje siekiama išsaugoti unikalią mažų, beužankančių termokarstinės kilmės ežerėlių juostą ir jų aplinką, retųjų pelkinių augalų rūšių augimo vietas. Ežerėliai susidarė prieš 11-13 tūkstantmečių ištirpus po žeme nugrimzdusiems ledynų luitams. Įdomi draustinio gamta. Negilios daubos kaitaliojasi su nedidelėmis kalvomis. Keliaujant Ežerėlių geomorfologinio draustinio takeliais galima stebėti ežerų gyvenimo ciklus: vietoj vienu ežerų, seniai užakusių, rasime tik pievą, kiti – kiek apipelkėję, o keletas pasižymi gausiais vandenimis. Vasarą čia žydi vandens lelijos.

Senieji Gulbinų namai

Naujasis gyvenamasis kvartalas

Poilsio vietė

Literatūros apžvalga

Apie Gulbinus literatūros yra nedaug. Gulbinų vietovardžio kilmę tyrinėjo kalbininkas Jonas Jurkštas knygoje „Vilniaus vietovardžiai“ ir „Atsiminimai“. Apie vietovę rašoma „Mažojoje lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“. Apie Gulbinų urbanistiką, naujus gyvenamuosius kvartalus galima paskaityti architektūrai skirtuose žurnaluose „Statyk!“, „City24.lt“, „Statyba ir architektūra“.

Daug rašyta apie Gulbinų gamtą. Vertingos informacijos apie Gulbinų, Raistelio, Baraukos akies ežerus, Riešės upelį, ežerėlius pateikiama leidinyje „Vilniaus miesto saugomos teritorijos“, gamtosaugininkės Rūtos Baškytės ir geografo kartografo Pauliaus Kavaliausko knygoje „Vilniaus regioniniai parkai: atgyja vilioja, dabina“, kultūrologės Nijolės Balčiūnienės knygoje „Abipus Neries“. Apie Gulbiną ir Mažąjį Gulbiną įdomiai rašoma aplinkosaugininko, biomedicinos mokslų daktaro Kęstučio Balevičiaus knygoje „Lietuvos TSR gamtos paminklai“ ir geografo, hidrologo, dr. Kęstučio Kilkaus leidinyje „Ežerai: 119 Lietuvos ežerų“. Gulbinų ežerai minimi žurnalisto Vinco Uždavinio knygoje „Po Vilniaus apylinkes“, rašytojo Eugenijaus Danilevičiaus knygoje „Po Vilniaus apylinkes“.

Apie Gulbinus periodinėje spaudoje yra rašę architektės Julija Kšivickaitė, Aida Štelbienė, žurnalistės Eglė Dagienė, Violeta Grigaliūnaitė, Rita Norutienė, Indrė Pepcevičiūtė.

Vietovė minima ir grožinėje literatūroje. Apie Gulbinus pasakoja Vilniuje tarpukario metais gyvenusios lenkų etnografės Marijos Znamierovskos-Priuferovos (Maria Znamierowska-Prüfferowa) knygoje „Vilnius, miestas arčiausia širdies“. Rašytoja Juzė Diskaitė-Lapėnienė yra parašiusi pasaką „Gulbinų ežeras“ (Vilnius, 2001).

Literatūra

Balčiūnienė, Nijolė. Abipus Neries. – Vilnius, 2008, p. 14-16, 19-20, 22-25.

Balevičius, Kęstutis. Lietuvos TSR gamtos paminklai. – Vilnius, 1979, p. 11-14.

Baškytė, Rūta. Vilniaus regioniniai parkai / Rūta Baškytė, Paulius Kavaliauskas. – Vilnius, 2002, p. 71-72, 74-77.

Dagienė, Eglė. Moksleiviams vasaros stovyklos vartai – užverti: populiarioje poilsivietėje Gulbinuose kitais metais jau šeiminingaus stovybininkai. – Iliustr. // Lietuvos rytas. – 2004, rugpj. 18, priedas „Sostinė“, p. 1-2.

Danilevičius, Eugenijus. Po Vilniaus apylinkes. – Vilnius, 1986, p. 139-140.

Gulbinai // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – Vilnius, 1966. – T. 1, p. 618.

Gulbinų gyvenvietė – tipiškas ekonomišką gyvenimo pavyzdys. – Iliustr. // Statyba ir architektūra. – 2006, Nr. 9, p. 34-35.

Jurkštas, Jonas. Atsiminimai. – Vilnius, 2005. – D. 2: Kiek mynė – neišmynė, p. 145-147.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 50-52.

Kilkus, Kęstutis. Ežerai: 119 Lietuvos ežerų. – Vilnius, 2013, p. 136.

Uždavinys, Vincas. Po Vilniaus apylinkes. – Vilnius, 1958, p. 161-172.

Vilniaus miesto saugomos teritorijos. – Vilnius, 2009, p. 23-28.

Znamierowska-Prüfferowa, Maria. Vilnius, miestas arčiausia širdies. – Vilnius, 2009, p. 283-289.

Jeruzalė

Jeruzalė – Vilniaus miesto dalis į šiaurę nuo miesto centro, esanti dešiniajame Neries krante, Verkių regioninio parko pietinėje dalyje. Šiaurėje vietovė ribojasi su Santariškėmis, rytuose – su Verkiais, pietuose – su Baltupiais, vakaruose – su Visoriais. Jai priklauso Jeruzalės, Bajorų, Mokslininkų gatvės, Molėtų plento, Geležinio Vilko, Baltupio gatvių atkarpos, kitos gatvės.

Kaip pažymi kalbininkas Jonas Jurkštas, vietovardis *Jeruzalė* yra svetimybė, atėjusi per bažnyčią. Priemiestis taip pramintas XVII a. antrojoje pusėje

Vilniaus Kalvarijos – architektūrinis-urbanistinis ansamblis, neturintis lygių Europoje.

dėl tada įrengto ir minių maldininkų gausiai lankomo Kryžiaus kelio. Nuo XVII a. vietovė priklausė Verkių dvarui, kurį valdė Vilniaus vyskupija. Jeruzalės fundatoriai ir globėjai buvo Vilniaus vyskupai, miškingose Verkių valdose turėję vasaros rezidenciją. Laikai buvo neramūs. Rusijos kariuomenės daliniai 1655 m. rugpjūčio 8 d. įžengė į Vilnių ir pirmąsyk valstybės istorijoje priešas užėmė Lietuvos sostinę. Okupacija atnešė didelius nuostolius, žuvo daug žmonių. 1661 m. Vilniaus vyskupu įšventintas Jurgis Bialozoras sumanė įsteigti Vilniaus Kalvarijas – kaip padėką Dievui už krašto išvadavimą nuo maskvenų. Vyskupas iš Verkių dvaro teritorijos išskyrė 7 valakus žemės. Darbai buvo pradėti 1662 m. ir per septynerius metus buvo

pastatyta Šv. Kryžiaus atradimo bažnyčia ir 35 medinės Kryžiaus kelio koplytėlės – Kristaus keliui Jeruzalėje pakartoti. Miškingi kalneliai pervadinti „Golgotos“, „Marijos“, „Sijono“ ir „Alyvų kalno“ vardais, Baltupio upelis, priminęs per Izraelio Jeruzalę tekančią Cedroną, idealiai tiko Kalvarijoms įkurti. Atkurta visa Kristaus Sugavimo istorija ir Kančios kelias, atkartota Jėzaus laikų Izraelio Jeruzalės topografija, orientacija pasaulio šalių atžvilgiu. Kalvarijos buvo lankomos nuo 1664 m. 1669 m. birželio 9 d., per Sekmines, Kalvarijos buvo iškilmingai pašventintos. Kryžiaus kelias visada buvo rūpestingai prižiūrimas. XVIII a. viduryje atnaujintas ir patikslintas jo planas, sumūrytos naujos barokinės koplyčios, nes senosios sudegė. Koplyčios buvo plytinės, tinkuotos, su keturšlaičiais stogais. Fasadus puošė piliastrai, karpyto kontūro angų arkos, skliautai buvo kupoliniai arba kryžminiai. XIX a. pabaigoje dailininkas Juozapas Balzukevičius nutapė naujus koplyčių paveikslus. Kryžiaus kelio ilgis – 7 km. Jį sudarė Didžiosios Kalvarijos su 35 stotimis (stacijomis): 19 mūrinių koplytėlių, 7 mediniais ir 1 mūriniiais vartais, mediniu tilteliu per Cedrono (Baltupio) upelį ir ant jo stovinčia koplytėle bei Šv. Kryžiaus Atradimo (Kalvarijų) bažnyčia. Daugelio mėgstama trumpesnė (apie 2 km) kelio atkarpa, vadinama Mažosiomis Kalvarijomis. XVIII a. sukurtų Kančios kelio stočių ansamblis išliko nepakitęs iki XX a. antrosios pusės. 1962 m. sovietų valdžios įsakymu

Nežinomas XIX a. vid. dailininkas. Vilniaus Jeruzalė. XIX a. vid. LDM

Pranciškus Jurjevičius. Maldininkai Vilniaus Kalvarijose. 1894 m. LDM

beveik visos Kalvarijų koplyčios (išskyrus 4, stovinčias arčiausiai bažnyčios) buvo susprogdintos, o 1963 m. – galutinai sugriautos. Tačiau Kalvarijų lankymo tradicijos nutraukti nepavyko, nebuvo pamiršta ir piligrimų kelio trasa, nes buvusių koplyčių vietą žmonės žymėdavo iš akmenų, sudėliodami iš jų kryžius ar ant jų pamatų nuolat sodindami gėles, o piligrimų grupelės ir pavieniai lankytojai pramindavo takelius tarp jų. Sovietų valdžia kai kurias buvusias koplyčių vietas užstatė pastatais. Tuomet žmonės meldavosi šalia pastatų. 1990–2002 m., Lietuvai atgavus nepriklausomybę, koplyčios atstatytos.

Vilniaus Kalvarijos – architektūrinis-urbanistinis ansamblis, neturintis lygių Europoje. Iš panašaus tipo Europos ansamblių jos išsiskiria subtilia kompozicija, derinančia vaizdingą „maldų sodo“ gamtą su neįmantria, bet išraiškinga architektūra. Unikalus šio ansamblio bruožas – itin glaudus ryšys su Vilniaus miestu ir jo architektūrine bei dvasine erdve. Kasmet per Sekmines Kalvarijos tampa maldininkų susibūrimo vieta. Maldininkų būrį veda ir šv. Mišias aukoja Vilniaus arkivyskupas. Kalvarijos organizuotai lankomos nuo gegužės iki rugsėjo mėnesio, tačiau pamatyti šį architektūros ansamblį, pajusti rimties ir susikaupimo dvasią galima bet kuriuo metų laiku.

Kryžiaus kelio kulminacija yra simbolinis Golgotos kalnas, ant kurio stovi baroko stiliaus Šv. Kryžiaus Atradimo (Kalvarijų) bažnyčia (Kalvarijų g. 327). Pirmoji bažnyčia, pastatyta 1662–1669 m., kaip ir Kryžiaus kelio koplyčios, buvo medinė. Šalia buvo įkurtas medinis dominikonų vienuolynas. Netrukus po Kalvarijų pašventinimo, visas medinis ansamblis sudegė. Manoma, kad 1675–1701 m. pastatytas naujas mūrinis vienuolynas, per penkerius metus atstatyta bažnyčia ir prie jos įkurta Verkių parapija. 1755–1772 m. bažnyčia ir vienuolynas rekonstruoti. Bažnyčios pagrindinis fundatorius buvo Oršos iždininkas Mykolas Piotrovskis. Bažnyčia yra kryžminio plano, vienos poros piliorių padalinta į tris navas. Fasadas – išilgintų proporcijų, su graakščiais smailėjančiais bokštais. Banguotas frontonas atsikartoja šoniniuose fasaduose ir apsidėje. Bažnyčios interjeras įrengtas rokoko stiliumi. Jo žymiausi akcentai yra 6 dirbtinio marmuro dviejų tarpinių altoriai, sakykla su krikštykla ir XVIII a. antros pusės vargonai. Į bažnyčią nuo kalno papėdės kyla 60 pakopų akmeniniai laiptai. Vienuolyno pastatas yra vakarinėje ansamblio dalyje, nedidele patalpa sujungtas su bažnyčia. Dominikonai turėjo didelę biblioteką. 1812 m. bažnyčią ir vienuolyną nusiaubė gaisras, sudegė vienuolyno biblioteka ir archyvas, dingo ir bažnyčios statybos dokumentai, todėl architektų pavardės liko nežinomos. 1814–1818 m. bažnyčia ir vienuolyno pastatai atstatyti. 1820 m. netoli vienuolyno pastatyta mūrinė smuklė. 1850 m. carinė valdžia vienuolyną uždarė, bažnyčia tapo parapine. XX a. bažnyčia kelis kartus restauruota. Apie 1922 m. šalia klebonijos, vienuolyno pastate, buvo įsikūręs Angelų seserų kongregacijos noviciatas, buvusiam refektoriuje įrengta koplyčia. Sovietmečiu Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia liko veikianti, bet vienuolyno pastatuose įrengti butai, veikė Helmintologijos centro Vilniaus filialas. Gražinius pastatus bažnyčiai, iki 1995 m. vasaros

vienuolyne buvo įsikūrusi Aušros Vartų Marijos ir šv. Teresėlės bendruomenė. Dabar restauruotame vienuolyne yra klebonija, parapijos salės. Prie bažnyčios veikia tarptautinė katalikiška organizacija „Caritas“.

Jeruzalėje, šalia Kalvarijų bažnyčios, yra kapinės. Manoma, kad jos įsteigtos XVII a. antroje pusėje kartu su bažnyčia. Tai bene vienintelės Vilniaus mieste išlikusios kapinės, esančios bažnyčios šventoriuje. XVIII a. viduryje jos prasitaplė, pasistūmėjo kiek toliau nuo šventoriaus, į bažnytinės kalvos šlaitą, vėliau užėmė ir priešingos kalvos dalį. Anuomet šios kapinės buvo toli nuo miesto, todėl jų nepalietė nurodymai nebelaikyti bažnyčių šventorių kapinėse. Čia laidojama net dabar. Šiose kapinėse yra išlikusių XIX a. antkapinių paminklų, taip pat kunigo Dominyko Jono Grigaičio iniciatyva pastatytas paminklas visiems čia palaidotiems dominikonų dvasininkams.

XVII–XVIII a. sandūroje Kalvarijų teritorijoje, ant Neries kranto, Vilniaus vyskupo Konstantino Kazimiero Bžostovskio iniciatyva iškilė dar vienas sakralinių statinių ansamblis, vadinamas Trinapoliu, – trinitorių vienuolynas ir Švč. Trejybės bažnyčia (Verkių g. 70), veikusi kaip Verkių dominikonų Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios filija. 1695–1709 m. Trinapolyje pastatyta medinė bažnyčia ir vienuolynas. 1710 m. Trinapolio ansamblio pastatai sudegė. 1712 m. vyskupas Konstantinas Kazimieras Bžostovskis skyrė lėšų pastatams atstatyti. 1715–1721 m. vyko mūrinės bažnyčios statybos darbai. 1722 m. bažnyčia buvo pavadinta Švč. Trejybės vardu, nes Švč. Trejybės garbinimas yra svarbiausias trinitorių reguloje. 1752 m. pradėtas mūryti naujas vienuolynas. 1750–1760 m. bažnyčia perstatyta vėlyvojo baroko stiliumi. Trinapolio bažnyčia yra santūresnių architektūros formų, negu kitos Vilniaus vėlyvojo baroko bažnyčios. Du bokštai, priglundę prie pagrindinio fasado, pakyla virš jo, sujungti trikampio frontono, išlaikydami graškias visumos proporcijas. Išskirtine galima vadinti vienanavę, ištęsto netaisyklingo aštuonkampio formos bažnyčios vidaus erdvę. Toks vidaus erdvės komponavimas primena Romos trinitorių bažnyčios – Šv. Karolio prie keturių fontanų – planą. Trinitorių vienuoliai Trinapolyje gyveno iki 1831 m. sukilimo. Jį numalšinusi, bažnyčia ir vienuolynas uždaryti, juose įkurtos kareivinės ir ligoninė. Visa bažnytinė įranga atiteko Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčiai, o pastatai ir žemė atiduoti valstybės išdui. 1846 m. stačiatikių bažnyčios archijerėjus Josifas Semaška, nemažai prisidėjęs prie stačiatikybės platinimo Lietuvoje, įrengė čia savo

Kalvarijų bažnyčia

Link Kryžiaus kelio

vasaros rezidenciją. 1849 m. bažnyčia rekonstruota į Šv. Juozapo cerkvę, pakeistas jos interjeras ir bokštų viršūnės. Po Pirmojo pasaulinio karo bažnyčia grąžinta katalikams. Gavusi specialų valdžios leidimą, Vilniaus vyskupija išsirūpino sau Trinapolio nuosavybės teises, atstatė stačiatikių perstatytą šventovę. 1918 m. Vilniaus vyskupas Jurgis Matulaitis Trinapolyje atidarė lietuvių našlaičių ir senelių prieglaudą, pradinę mokyklą. 1926 m. vienuolyno patalpose įkurta vyskupų vasaros rezidencija. 1927 m. Trinapolyje atidarytas Švč. Mergelės Marijos tarnaičių kongregacijos vienuolynas. 1948 m. tarybinė valdžia bažnyčią uždarė. Vienuolyno patalpose buvo ligoninė, nuo 1959 m. – turizmo bazė. Nuo 1992 m., kai ansamblis grąžintas

Vilniaus arkivyskupijos kurijai, atgimsta ir Trinapolio, kaip religinio centro, reikšmė. 1997 m. bažnyčia konsekruota, o restauruotuose vienuolyno pastatuose įsikūrė Kristaus Karaliaus kongregacijos seserų noviciatas, atidaryti seserų prižiūrimi pirmieji Vilniuje rekolekcijų namai. Pamaldos vyksta nedidelėje, bet jaukioje vienuolyno koplyčioje, rekolekcijų metu – bažnyčioje. Puikiai sutvarkytose celėse gali apstipoti maldininkai.

Pastatas naudotas kaip smuklė ir viešbutis Kalvarijų maldininkams ir pakeleiviams.

Reikėtų paminėti dar vieną architektūros objektą, esantį Jeruzalės teritorijoje. Čia yra iki šių dienų išlikęs klasicistinis buvęs Verkių dvaro sodybos administracinis pastatas (Jeruzalės g. 45), statytas XVIII a. pabaigoje. Pastatas naudotas kaip smuklė ir viešbutis Kalvarijų maldininkams ir pakeleiviams. Šio viešbučio adresas buvo įtrauktas į XIX a. pradžios Europos turizmo katalogą. 1840–1886 m. čia buvo Verkių dvaro valdybos raštinė. Po Antrojo pasaulinio karo pastatas priklausė Žemės ūkio ministerijai. Nuo 1996 m. jame įsikūręs Lietuvos statybų projektavimo institutas. Institutas rengia teritorijų planavimo projektus: pramonės ir gamybinių zonų, sklypų detaliuosius planus, inžinerinių komunikacijų vystymo schemas ir pan.

Urbanistiniu požiūriu – Jeruzalė iki Pirmojo pasaulinio karo buvo Vilniaus priemiestis, priklausė Verkių dvarui. Jeruzalės priemiestis, pagal XVIII a. dokumentus turėjęs 52 posesijas, buvo suformuotas XVIII a. viduryje kartu su Kalvarijomis. Jo magistralė – Kalvarijų gatvė buvo apstatyta nedideliais liaudiško stiliaus mediniais namais. Vietovėje buvo plėtojami miško ir medžioklės verslai, žvejų ūkis, vandens malūnai, priklausę Verkių dvarui. Jeruzalės bažnyčios ir vienuolynai buvo apsupti parkų ir sodų, augančių terasomis. Neapgyvendintame kraštovaizdyje buvo įkomponuotos Kalvarijos. Kalvarijų plano struktūra rodo to meto urbanistinę mintį, kuri yra mažiausiai pakitusi iki mūsų dienų. Aplinkui augo miškai. Jeruzalės teritorija buvo tvarkoma ir puoselėjama iki 1960 m. Sovietmečiu Jeruzalėje buvo apie 20 medinių gyvenamųjų namų. Sunaikinus Kryžiaus kelį, kai kurių koplyčių vietoje pastatyti vaikų darželio pastatai, katilinė, valgykla, biblioteka, klubas. Kryžiaus kelio pradžioje pristatyta sūpuoklių, sienučių vaikams žaisti, įrengta vasaros pionierių stovykla su pavėsinėmis. Pastatų statybos sunaikino dalį Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios kapinių. Neapgyvendintose miško laukymėse įkurti kolektyviniai sodai. Kunigų seminarijos vietoje buvo du maži

tvenkiniai. Greta Kalvarijų gatvės buvę kolektyvinių sodų masyvai virto individualių namų kvartalais. 1990–1997 m. Jeruzalėje pastatyti pirmieji raudonų plytų daugiabučiai. Išskirtinis Jeruzalės senųjų daugiabučių statybos bruožas – didelio ploto butai. Naujos statybos daugiabučiai mikrorajone yra penkių aukštų, su mansardomis, tad neturi liftų. Beveik visuose naujos statybos daugiabučiuose yra autonominis dujinis šildymas.

Jeruzalėje veikia viena seniausių Lietuvos aukštųjų mokyklų (antroji po Vilniaus universiteto) – Vilniaus Šv. Juozapo kunigų seminarija (Kalvarijų g. 325). Vilniaus kunigų seminarija įkurta 1582 m. Steigimo aktą pasirašė tuometinis Vilniaus vyskupas Jurgis Radvila, o patvirtino Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Steponas Batoras. Seminarija buvo įsikūrusi šalia vyskupų rūmų, Universiteto g. 6, vėliau dar keliose Vilniaus senamiesčio vietose. Seminarija išgyveno daug istorinių permainų ir sukrėtimų, su pertraukomis veikė 1582–1661, 1722–1918, 1920–1942, 1943–1945 m. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, 1993 m. Vilniaus arkivyskupo metropolito Audrio Juozo Bačkio rūpesčiu seminarija atkurta. 1998 m. ji pavadinta šv. Juozapo vardu, įgijo nevalstybinės aukštosios mokyklos statusą ir dabar rengia kunigus trims Lietuvos vyskupijoms: Panevėžio, Kaišiadorių ir Vilniaus. 1993–1998 m. laikinoji seminarijos buveinė buvo Antakalnio g. 27. 1995 m. paskelbtas naujos kunigų seminarijos projekto konkursas. Statybai skirtas sklypas prie Kalvarijų ir Ateities gatvių sankirtos, šalia Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios ir dominikonų vienuolyno. 1998 m. baigtas statyti naujas, specialiai pritaikytas Vilniaus kunigų seminarijos pastatas (archit. Marius Šaliamoras, Juras Balkevičius). Naujos seminarijos komplekso autoriai pasirinko santūrios, nesiekiančios dominuoti architektūros derinimo su bažnyčios ir vienuolyno kompleksu koncepciją. Į kompleksą patenkama pro penkių postmodernistinių žibintų eilę (aliuzija į rožinį). Eksterjero ir interjero architektūroje derinami stilistiniai vėlyvojo modernizmo ir postmodernizmo elementai. Seminarijos koplyčią projektavo ir įrengė Milano arkivyskupijos Sakralaus meno ir liturgijos komisija. Koplyčią puošia italų dailininkų Valentino Vago freska ir Luigi Timonsini vitražas bei dailininkės Salvinijos Giedrimienės gobelenai.

Šiuo metu Jeruzalėje veikia dar ir kitos mokymo įstaigos: Vilniaus Jeruzalės mokykla, Respublikinis energetikų mokymo, Jeruzalės darbo rinkos, Muitinės mokymo centrai, Slaugos darbuotojų tobulinimosi ir specializacijos centras.

Jeruzalėje yra įdomių lankytinų objektų. Vietovėje veikia Muitinės muziejus (Jeruzalės g. 25). Muziejuje kaupiama ir saugoma istorinė, dokumentinė ir kita medžiaga, susijusi su muitinės istorija.

2001 m. Jeruzalėje gyvenusio skulptoriaus Vlodo Vildžiūno iniciatyva įkurtas Vilniaus Jeruzalės meno centras (Lobio g. 13), kuriame eksponuojama šiuolaikinio lietuvių meno kolekcija, rengiamos personalinės ir retrospektyvinės parodos.

Šalia meno centro (Lobio g. 6A), yra Vlodo Vildžiūno sovietmečiu įkurtas Jeruzalės skulptūrų sodas. Sode sukaupta daugiau kaip 50 kūrinių iš granito, geležies, nerūdijančio plieno ir kitų medžiagų. Skulptūras sukūrę menininkai – žymūs Lietuvos skulptoriai, nacionalinių premijų laureatai: vadinamojo „tyliojo modernizmo“ atstovai Vladas Vildžiūnas, Teodoras Kazimieras Valaitis, Vladas Urbanavičius, Mindaugas Navakas, Petras Mazūras, Ksenija Jaroševaitė; jaunesnės kartos skulptoriai, nuo tradicinės skulptūros kryptį prie instaliacijų objektų, Gediminas Akstinas, Artūras Raila, Algis Lankelis.

2003 m. įkurta Jeruzalės galerija (Ateities g. 1F). Galerijos autorių ratą sudaro įvairių kartų menininkai, čia eksponuojami tradicinių dailės žanrų kūriniai: tapyba, grafika, mažųjų formų skulptūra, šiuolaikinėmis technikomis sukurti darbai.

Įdomus yra Reginos Violetos Šimulygienės namas-galerija, kuriame eksponuojama apie 300 skulptoriaus Šarūno Šimulyno (1939–1999) meno kūrinių.

Jeruzalėje yra gyvenę daug žymių žmonių: kultūros veikėjas, pedagogas Antanas Krutulys, teatro režisierius Borisas Dauguvietis, skulptoriai Vladas Vildžiūnas, Kunotas Vildžiūnas, Stanislovas Kuzma, dailininkai grafikai Marija Ladigaitė-Vildžiūnienė, Algirdas Steponavičius, Birutė Žilytė, Daina Steponavičiūtė, dokumentinio kino režisierius ir operatorius Domantas Vildžiūnas, rašytoja Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė, režisierius Jonas Jurašas, architektas Albertas Dvareckas, Lietuvos saugumo pulkininkas, diplomatas Vytautas Pociūnas, filologė, žurnalistė Liudvika Pociūnienė ir kt. Čia vasarodavo archeologė Marija Alseikaitė-Gimbutienė. Jeruzalėje dirbtuves turėjo skulptoriai Gediminas Karalius, Ksenija Jaroševaitė, Mindaugas Navakas, Vladas Urbanavičius, Algis Lankelis, Petras Mazūras, keramikė Kristina Karkaitė-Mazūrienė ir kt.

Vietovės gamta labai vaizdinga. Jeruzalė įsikūrusi Verkių regioninio

Veterinarijos klinika

Nauji pastatai Jeruzalėje

parko pietinėje dalyje. Kryžiaus kelias, Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia, Trinapolio vienuolyno ansamblis sudaro Vilniaus Kalvarijų memorialinį draustinį. Kalvarijų Kryžiaus kelias įrengtas miškingame ir kalvotame kraštovaizdyje. Teritorija nuo Trinapolio bažnyčios iki Verkių – Neries pakrantės atkarpa, apimanti šlaitais besileidžiančius, vietomis išretėjusius želdinius, atviro kraštovaizdžio su pavieniais medžiais fragmentus. Čia daug senų drevėtų lapuočių, kurie yra genijų, kitų uoksinių paukščių aplinka. Šimtamečių pušų ir ąžuolų paunksmėje čiurlena Baltupio upelis – dešinysis Neries intakas, įtekantis į

Jeruzalės mikrorajone

Nerį 171-ajame km nuo žiočių. Tai vienas mažesnių Verkių regioninio parko upelių – jo ilgis tik 4 km. Vilniaus Verkių Kalvarijų teritorijoje upelis vadinamas Cedronu. Šis vardas suteikia savitą religinę misiją. Nuo seno manoma, kad Cedrono upelis turi gydomųjų galių. Kadais ant Cedrono upelio kranto stovėjo medinė Kristaus skulptūra. Pro ją maldininkai eidavo keliais, toliau brisdavo per upelį ir gerdavo jo vandenį. Ir dabar per Sekmines pamaldų metu stengiamasi perbristi upelį ar bent jame nusiprausti. Netoli Kryžiaus kelio XIII stoties teka stebuklingas šaltinis, Verkių regioniniame parke vienas didžiausių ir įdomiausių. Dėl versmių dugnas įgauna dubenio formą, o jo vanduo tarsi verda keliose vietose viename duburyje. Upelio šlaitai aukšti ir statūs, apaugę šimtamečiais medžiais. Švarų šaltinio vandenį nuo seno geria vilniečiai ir atvykstantys maldininkai. Vietovėje veikia Trinapolio vandenvietė.

Literatūros apžvalga

Apie Jeruzalės mikrorajoną nėra parašyta atskiros monografijos. Visuose leidiniuose Jeruzalės istorija siejama su Vilniaus Kalvarijų kūrimo istorija.

Lietuvių kalba knyga apie Vilniaus Kalvarijas išleista dar tarpukariu. 1932 m. kunigas, Vilniaus krašto lietuvių veikėjas, Vincentas Taškūnas parengė leidinį „Vilniaus Kalvarijos, arba Kryžiaus keliai“. 1940 m. išėjo antrasis šios knygos leidimas. Tai nedidelė, iliustruota knygelė.

1961 m. išleista istoriko, profesoriaus Stasio Biziulevičiaus knygelė „Vilniaus Kalvarijos“, parašyta sovietinės ideologijos požiūriu.

2004 m. Pavilnių ir Verkių regioninių parkų direkcija išleido leidinį „Vilniaus Verkių Kalvarijos“. Knygą parengė monsinjoras, Verkių parapijos klebonas Kęstutis Latoža, Verkių ir Pavilnių regioninių parkų direktorė Vida Laurukėnienė, aplinkosaugininkė Jurgita Mačiūnaitė, dr. Alfonsas Motuzas. Leidinyje pasakojama Vilniaus Kalvarijų įkūrimo, Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios ir Trinapolio ansamblio istorija. Aptariama Kryžiaus kelio koplytėlių architektūra, savitumai, Kryžiaus kelio papročiai, senosios apeiginės tradicijos, giesmės, muzika. Knygoje pasakojami amžininkų atsiminimai apie Kalvarijas. Leidinyje pateikta Vilniaus Kalvarijų stočių eksplikacija, Verkių regioninio parko schema. Tai puikus gidas einantiems su malda Kryžiaus keliu ar tik norintiems pasigrožėti nuostabiu Verkių kraštovaizdžiu.

2002 m. išleistas vertingas monsinjoro Kęstučio Latožos parengtas albumas „Vilniaus Kalvarijos“. Leidinyje yra dailėtyrininkės Rūtos Janonienės įžanginis straipsnis, koplytėlių aprašymai lietuvių, lenkų ir anglų kalbomis. Albume pateikiama įspūdingų Vilniaus Kalvarijų istorinių vaizdų iš Kultūros paveldo mokslinio centro, iš archyvų (Lietuvos centrinio valstybės, Lietuvos valstybės istorijos, Lietuvių literatūros ir meno), iš Lietuvos nacionalinio muziejaus ir Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos. Taip pat pateikiama fotomenininko Klaudijaus Driskiaus nuotraukų iš dabartinio gyvenimo, įvairių švenčių, pamaldų, apylinkių gamtos vaizdų.

Muzikologijos mokslų dr. Alfonso Motuzo knygoje „Lietuvos Kalvarijų

Kryžiaus kelių istorija, apeiginiai papročiai ir muzika“ pasakojama Vilniaus Kalvarijų kūrimo istorija, yra Kryžiaus kelio planas, maršrutų, apeigų aprašymai.

Lenkų kalba apie Kalvarijas galima paskaityti Eduardo Kirstuko knygoje „Kalwaria Wileńska“ ir leidinyje „Werkowska Kalwaria Wileńska“.

Apie Kalvarijas ir Trinapolį rašoma žymaus XIX a. spaustuvininko, leidėjo, publicisto, archeologo, etnografo, istoriko Adomo Honorio Kirkoro knygoje „Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“, kraštotyrininko Broniaus Kviklio knygoje „Mūsų Lietuva“, taip pat leidinyje „Nukentėję paminklai“.

Vilniaus Kalvarijos ir Trinapolis minimi turistiniuose vadovuose po Vilnių: istoriko Adomo Juškaičio (Juškevičiaus) ir muziejininko, profesionalaus gido Juozo Maceikos parengtoje knygoje „Vilnius ir jo apylinkės“, žurnalisto Vinco Uždavinio knygoje „Po Vilniaus apylinkes“ (Vilnius, 1958), muziejininkų Juozo Maceikos ir Prano Gudyno leidinyje „Vadovas po Vilnių“ (Vilnius, 1960), rašytojo Eugenijaus Danilevičiaus knygoje „Po Vilniaus apylinkes“ (Vilnius, 1986), literatūrologo, publicisto Tomo Venclovos leidinyje „Vilnius: vadovas po miestą“ (Vilnius, 2001), dailėtyrininkės Giedrės Jankevičiūtės leidinyje „Lietuva: vadovas“ (Vilnius, 2006).

Jeruzalės vietovardžio kilmė aptarta kalbininko Jono Jurkšto knygoje „Vilniaus vietovardžiai“ (Vilnius, 1985), rašė apie jį ir Vilniaus miesto tyrėjas Antanas Rimvydas Čaplinskas.

Jeruzalės urbanistiką, kraštovaizdžio architektūrą, Kalvarijų išsaugojimo problemas aptaria aplinkosaugininkė Rima Baradokaitė-Greimienė leidinyje „Kraštovaizdžio architektūra“.

Daug publikacijų skiriama Jeruzalėje esančioms šventovėms. Apie Šv. Kryžiaus Atradimo ir apie Švč. Trejybės bažnyčių istoriją ir architektūrą pasakojama kraštotyrininko Broniaus Kviklio knygoje „Lietuvos bažnyčios“, leidiniuose „Vilniaus architektūra“, „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas“, „Vilnius. Baroko miestas“, „Barokas Lietuvoje“, Vilniaus Senamiesčio gidės Ginos Viliūnienės ir fotografo Raimondo Urbakavičiaus parengtoje knygoje „Vilniaus šventovės“, inžinieriaus Vytauto Šiaudinio knygoje „Vilniaus maldos namai“. Švč. Trejybės bažnyčia minima Roberto Gedvydo Skrinsko

„Piligrimo vadove“ (Kaunas, 1999). Kalvarijų, Šv. Kryžiaus atradimo bažnyčios ir dominikonų vienuolyno istorija vaizdingai aprašyta Lietuvos politinio veikėjo, disidento Viktoro Petkaus knygoje „Dominikonai Lietuvos kultūroje“. Knygos skyriuje apie Verkių Kalvarijos kompleksą yra pateiktas didelis panaudotų šaltinių sąrašas. Šioje knygoje minimos ir bažnyčios parapinės kapinės. Apie šias kapines, esančias prie Kalvarijų bažnyčios, rašoma ir istorikės Vidos Girininkienės knygos „Vilniaus kapinės“ skyriuje „Šventorių kapinės“ (Vilnius, 2004).

2004 m. išleistas socialinių mokslų daktarės Zitos Nauckūnaitės parengtas leidinys „Vilniaus Šv. Juozapo kunigų seminarija“. Knygoje pasakojama Vilniaus kunigų seminarijos įkūrimo ir atkūrimo istorija, pateikiama chronologija. Leidinys gausiai iliustruotas nuotraukomis iš seminarijos archyvo. Apie seminarijos architektūrą galima paskaityti leidinyje „Vilnius. 1900–2012: naujosios architektūros gidas“ (Vilnius, 2011).

Įdomiai aprašomos Kalvarijų ir Trinapolio apylinkės leidiniuose apie Neris upės pakrantes: Lietuvos etnografo, istoriko, geografo Konstantino Tiškevičiaus knygoje „Neris ir jos krantai“, geografo Česlovo Kudabos knygoje „Nerimi“ (Vilnius, 1985), gamtosaugininkės Rūtos Baškytės ir geografo kartografo Pauliaus Kavaliausko knygoje „Vilniaus regioniniai parkai: atgyja vilioja, dabina“, kultūrologės Nijolės Balčiūnienės knygoje „Abipus Neris“. Apie Jeruzalėje tekančią Cedrono upelį rašoma archeologo Vykinto Vaitkevičiaus leidinyje „Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija“ (Vilnius, 2006).

Jeruzalės skulptūrų sodas aptariamas menotyrininkės Jolantos Marcišauskytės-Jurašienės parengtoje knygoje „Vilniaus skulptūrų kelias: kultūrinis gidas“ (Vilnius, 2014).

Leidiniuose „Vilniaus miesto saugomos teritorijos“ ir „Aplinkos apsauga Vilniuje: dabartis ir perspektyvos“ aprašytas Vilniaus Kalvarijų memorialinis draustinis.

Apie Jeruzalę, Vilniaus Kalvarijas nemažai rašyta periodinėje spaudoje. Straipsnių yra rašę istorikai Edvardas Vidmantas, Juozas Jurginis, Stanislovas Budraitis, Antanas Kučas, architektūros istorikė Morta Baužienė, kraštovaizdžio architektė Milda Aidukaitė, inžinierius Algimantas Kajackas, aplinkosaugininkė

Vida Petiukonienė, paveldosaugininkė Jūratė Markevičienė, etnologas Izidorius Šimelionis, menotyrininkės Arimeta Vojevodskaitė, Asta Giniūnienė, dailėtyrininkė Ieva Pleikienė, restauratoriai Laima Kruopaitė, Alfonsas Šiaulys, muziejininkė Dovilė Tumpytė, dailininkė Rasa Kondrusevičienė, edukologai Nijolė Janulaitienė, Bronius Puzinavičius, prozininkas Vytautas Leščinskas, poetas Liudvikas Giedraitis, aktorė Ieva Matulevičiūtė, žurnalistai Sandra Trinkūnaitė, Viktorija Vitkauskaitė, Aurelija Liauškienė, Audrius Musteikis, Aldona Kačerauskienė, Violeta Grigaliūnaitė, Edmundas Ganusauskas, Aldona Svirbutavičiūtė, Audronė Jablonskienė, Beata Bukotaitė, Irena Mikulevič, Vilius Mackonis, Paulius Ugianskis.

Vietovė minima grožiniuose kūriniuose. Atsiminimus apie Jeruzalėje gyvenusią menininkų Vildžiūnų šeimą galima paskaityti rašytojos Aušros Marijos Sluckaitės-Jurašienės knygoje „Egziliantės užrašai“. Prisiminimais apie Jeruzalę dalijasi ir Liudvika Pociūnienė. Jie buvo spausdinti „Lietuvos žiniuose“. Leidinyje „Verkių kaimų senbuviai“ pateikiami Jeruzalės kaime gyvenusių žmonių prisiminimai apie vietovę.

Jeruzalei, Kalvarijoms eilėraščių yra sukūrę poetai Aidas Marčėnas (rink. „Dievų taupyklė“), Eugenijus Ališanka (rink. „Iš Vilniaus į Vilnių“), vertėjas, žurnalistas Audrius Musteikis (rink. „Kartieji migdolai“), pedagogas Jonas Sokolovas (rink. „Kultūrų sąveika“).

Vilniaus Šv. Juozapo kunigų seminarija, 1993–2003. – Vilnius, 2004. Knygos viršelis

Vilniaus Kalvarijos = Kalwaria Wileńska = Calvary of Vilnius. – Vilnius, 2002. Knygos viršelis

Literatūra

Aplinkos apsauga Vilniuje: dabartis ir perspektyvos. – Vilnius, 2004, p. 38-39.

Balčiūnienė, Nijolė. Abipus Neries. – Vilnius, 2008, p. 34-37.

Baradokaitė-Greimienė, Rima. Verkių Kalvarijų išsaugojimo ir atstatymo problemos. – Iliustr. – Bibliogr.: 9 pavad. – Santr., angl. // Kraštovaizdžio architektūra: moksliniai straipsniai, konferencijos pranešimai. – Vilnius, 2004. – P. 67-72.

Barokas Lietuvoje. – Vilnius, 1996, p. 122-124, 146.

Baškytė, Rūta. Vilniaus regioniniai parkai: atgyja, vilioja, dabina / Rūta Baškytė, Paulius Kavaliauskas. – Vilnius, 2002, p. 61-68.

Čaplinskas, Antanas Rimvydas. Vietovardžiai slepia istorijos puslapius: [pasakojo Vilniaus etninės kultūros centro vyr. specialistas Antanas Rimvydas Čaplinskas / parengė] Viktorija Vitkauskaitė // Lietuvos rytas. – 2007, spal. 20, priedas „Sostinė“, p. 1, 3.

Jablonskienė, Audronė. Vildžiūnų lobio sala Jeruzalėje turės ateitį: [apie Jeruzalės (Vilnius) meno centrą; su skulptoriaus Vlado Vildžiūno ir jo žmonos Marijos Vildžiūnienės komentarais] // Respublika. – 2001, gruod. 8, p. 19.

Jankevičiūtė, Giedrė. Lietuva. – Vilnius, 2006, p. 54-55.

Jeruzalė. – Iliustr. – Bibliogr.: 3 pavad. // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2005. – T.8, p. 645-646.

Juškevičius, Adomas. Vilnius ir jo apylinkės / Adomas Juškevičius, Juozas Maceika. – 3-iasis (fotogr.) leid. – Vilnius, 1991, p. 197-199.

Kirkoras, Adomas Honoris. Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes. – Vilnius, 1991, p. 159, 163-166.

Kondrusevičienė, Rasa. Meno oazė Jeruzalės mikrorajone. – Iliustr. // Verslo, kultūros ir pramogų renginiai. – 2004, Nr. 2, p. 26-27.

Kviklys, Bronius. Lietuvos bažnyčios. – Chicago, 1985. – T. 5: Vilniaus arkivyskupija. – D.1: Istoriniai bruožai. Vilniaus miesto bažnyčios, p. 354-355, 386-394.

Kviklys, Bronius. Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai. – Vilnius, 1989. – T. 1, p. 141-142, 156-157.

Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T. 1: Vilnius, p. 130-135, 501-502.

Motuzas, Alfonsas. Lietuvos Kalvarijų Kryžiaus kelių istorija, apeiginiai papročiai ir muzika. – Kaunas, 2003, p. 36-43, 80-94.

Nukentėję paminklai. – Vilnius, 1994, p. 209-211.

Petkus, Viktoras. Dominikonai Lietuvos kultūroje. – Vilnius, 2004, p. 763-773.

Sluckaitė-Jurašienė, Aušra Marija. Egziliantės užrašai. – Vilnius, 2008, p. 105-120.

Šiaudinis, Vytautas. Vilniaus maldos namai. – Vilnius, 2001, p. 22-23, 82-83, 88-89.

Taškūnas, Vincentas. Vilniaus Kalvarijos, arba Kryžiaus keliai. – Vilnius, 1940. – 93 p.: iliustr.

Tiškevičius, Konstantinas. Neris ir jos krantai. – Vilnius, 1992, p. 201-202.

Ugianskis, Paulius. Namus puošia šimtai meno kūrinių: [apie V. Šimulynienės namus-galeriją, kuriuose yra per 300 skulptoriaus Š. Šimulyno autorinių meno kūrinių]. – Iliustr. // Lietuvos žinios. – 2008, vas. 12, p. 16-17.

Verkių kaimų senbuviai. – Vilnius, 2012, p. 6-11, 21-40.

Verkių regioninis parkas // Vilniaus miesto saugomos teritorijos. – Vilnius, 2009. – P. 9-11.

Viliūnienė, Gina. Vilniaus šventovės: istorija, legendos, asmenybės, dabartis / tekstų autorė Gina Viliūnienė, fotografijos Raimondo Urbakavičiaus. – Vilnius, 2012, p. 240-247.

Vilniaus architektūra. – Vilnius, 1985, p. 81, 359-361.

Vilniaus Kalvarijos = Kalwaria Wileńska = Calvary of Vilnius. – Vilnius, 2002. – 167, [1] p.: iliustr. – Gretut. tekstas liet., angl., lenk.

Vilniaus Šv. Juozapo kunigų seminarija, 1993–2003. – Vilnius, 2004. – 46, [2] p.: iliustr., faks., portr.

Vilniaus Verkių Kalvarijos. – Vilnius, 2004. – 48 p.: iliustr.

Vilnius. Baroko miestas. – Vilnius, 2006, p. 134-139.

Kirstukas, Eduardas. Kalwaria Wileńska. – Wilno, 2001. – 92, [2] p.: iliustr. – Bibliogr. išnašose.

Werkowska Kalwaria Wileńska. – Vilnius, 2007. – 48, [1] p., įsk. virš.: iliustr., žml. – Bibliogr.: p. 47.

Naujaneriai

Naujaneriai – šiaurinė Vilniaus miesto dalis, esanti dešiniajame Neries krante, į pietvakarius nuo Nemenčinės.

Vietovardis *Naujaneriai* kilęs iš hidronimo Neris. XIX a. pab. arba XX a. pr. Naujaneriai vadinti *Vilijanavu* (lenk. *Wilianów*). Tai nelietuviškos kilmės pavadinimas. Gali būti, kaip pažymi kalbininkas Jonas Jurkštas, kad vietovardis turėjo lietuvišką šaknį, vėliau buvo sulenkintas, išverstas (*Wilia* lenk. – Neris).

XIX a. vid.–XX a. pr. vietovėje buvo Naujanerių (Vilijanovos) dvaras. Čia veikė garsi spirito varykla ir alaus darykla. 1885 m. netoli dvaro rastas brangus lobis – užkastas XV a. katilėlis su pinigais, tarp kurių yra ir Vytauto laikų monetų. Šiuo metu dvaras yra sunykęs. Buvusių rūmų ir ofcinos pastatuose dabar yra gyvenamieji butai. Iki šių dienų yra išlikę spirito varyklos, tvarto pastatai, dvaro želdiniai ir tvenkiniai. Naujanerių dvarvietės teritorijoje pastatyta ir individualių gyvenamųjų namų.

XIX a. vid.–XX a. pr. vietovėje buvo Naujanerių (Vilijanovos) dvaras. Čia veikė garsi spirito varykla ir alaus darykla.

Netoli dvaro yra holokausto aukų kapinės. 1941 m. rugsėjo 24 d. Naujanerių kaime vokiečių saugumo policijos ir SD Ypatingasis būrys, padedant vietiniams policininkams ir baltaraiščiams, nužudė daug Maišiagalos, Paberžės ir kitų Vilniaus apskrities valsčių žydų. 1971 m. žudynių vietoje holokausto aukoms pastatytas paminklas. Paminkle iškaltas įrašas lietuvių ir jidiš kalbomis: „Čia 1941 IX 20 hitlerininkai ir jų vietiniai pagalbininkai nužudė 1767 žydus“. 1993 m. žudynių vieta įtraukta į Kultūros vertybių registrą (unikalus objekto kodas – 11365).

Po Antrojo pasaulinio karo Naujaneriai priklausė Gulbinų paukštininkystės tarybiniam ūkiui. 1979 m. gruodžio 29 d. Ministrų Tarybos išleistu potvarkiu vietovėje įkurta viena didžiausių Vilniaus mieste ir Verkių apylinkėse sodininkų bendrija „Gulbinai“, užimanti 60,96 ha plotą. 1980 m. bendrijoje susibūrė 600 sodininkų, kuriems buvo skirta 400-1200 m² sklypai, iš viso 42,98 ha žemės. Likusi žemė buvo bendro naudojimo ir sudarė žaliuosius plotus, gatves, tvenkinius. 1992 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės potvarkiu „Gulbinų“ bendrijos sodininkams leista privatizuoti turimus žemės sklypus.

Naujaneriuose labai graži gamta. Šiaurėje driekiasi Vilniaus rajonui priklausantis Raudondvario miškas, pietuose telkšo Balsio ežeras.

Buvęs garsus bravoras ir spirito varykla

Naujanerių dvaro rūmai

Išlikę dvaro tvenkiniai

Paminklinis akmuo „Gulbinų“ sodų bendrijos 30-mečiui

Literatūros apžvalga

Apie Naujanerius literatūros beveik nėra. Naujanerių vietovardis minimas kalbininko Jono Jurkšto knygoje „Vilniaus vietovardžiai“. „Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija“ rašoma apie vietovę sovietmečiu. Naujanerių holokausto aukų kapinės minimos „Holokausto Lietuvoje atlasė“. Žurnalisto Algimanto Jazdausko straipsnyje „Gulbinai šiandien švenčia“ galima paskaityti apie Naujanerių dvarą ir „Gulbinų“ sodininkų bendriją. Naujanerių (Vilijanavos) dvaras įtrauktas į Lietuvos dvarų duomenų bazę (<http://www.heritage.lt/dvarai/>), ten galima pažiūrėti dvaro pastatų fotofiksaciją.

Literatūra

Holokausto Lietuvoje atlasas. – Vilnius, 2011, p. 290-291.

Jazdauskas, Algimantas. Gulbinai šiandien švenčia. – Iliustr. // Vilniaus diena. – 2010, bal. 24, p. 31.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 39-40.

Mėgėjiškai sodininkystei Lietuvoje – 50 metų / sudarė Feliksas Marcinkas. – Vilnius, [2009]. – 215, [1] p. : iliustr. – Santr. angl.

Naujaneriai, Vilijanavas // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – Vilnius, 1968. – T. 2, p. 669.

Lithuanian Holocaust atlas. – Vilnius, 2011, p. 290-291.

Naujieji Verkiai

Naujieji Verkiai – Vilniaus miesto dalis, esanti 9 km nuo miesto centro, dešiniajame Neries krante, į šiaurės rytus nuo Verkių.

Naujiesiems Verkiam priklausau Popieriaus, Kremplių, Ožkinių, Riešės gatvės, Žaliųjų Ežerų gatvės dalis. Pro Naujuosius Verkius eina kelias iš Vilniaus link Žaliųjų ežerų.

Naujieji Verkiai, kadaise pagal veiklos pobūdį vadinti Popierine arba Papiernia (lenk.), iki XIX a. antrosios pusės priklausė Verkių dvarui. Vietovė nuo seniausių laikų garsėjo popieriaus gamyba.

Naujieji Verkiai, kadaise pagal veiklos pobūdį vadinti *Popierine* arba *Papiernia* (lenk.), iki XIX a. antrosios pusės priklausė Verkių dvarui. Vietovė nuo seniausių laikų garsėjo popieriaus gamyba. Istoriniuose šaltiniuose teigiama, kad 1690 m. Vilniaus vyskupas Kazimieras Konstantinas Bžostovskis Verkių dvaro teritorijoje įkūrė popieriaus dirbtuvę, nuomojamą činšo teise. Tačiau popieriaus dirbtuvės Verkiuose galėjo būti ir anksčiau. Randama dar XVI a. pagaminto popieriaus su Verkių vandenženkliais. 1690–1706 m.

buvo gausu popieriaus su vandenženkliais, vaizduojančiais Bžostovskių šeimos herbą Kilpą, padengtą vyskupo skrybėle, pastoralu ir kardu, su inicialais CCB viršuje ir EV apačioje (*Constantinus Casimirus Brzostowski Episcopus Vilmensis*). 1706 m. popieriaus

manufaktūra tikriausiai nustojo veikusi, nes daugiau vandenženklių nebeaptinkama.

Popieriaus gamyba atnaujinta XIX a. pirmoje pusėje. 1833 m. balandžio 20 d. Verkių dvaro savininkas Vilniaus pavieto maršalka Stanislovas Jasinskis išnuomojo žemės sklypą Vilniaus burmistrui, pirkliui Pranui Juozapui Opicui ir jo partneriui, popieriaus gamybos meistriui, vokiečiui Vilhelmui Langenbachui. Popieriaus dirbtuvei statyti buvo skirtas žemės plotas netoli dvarui priklausiusio Ožkinčių kaimo, ant Turniškės upelio kranto, esančioje gilioje tarpukalnėje. Įmonės vieta pasirinkta neatsitiktinai – gero popieriaus gamybai reikėjo daug švaraus ir minkšto vandens, o tam puikiai tiko Turniškės upelis. 1834 m. pastatyti keli gerai įrengti mūriniai pastatai, įsigytos naujausios skudurų smulkinimo, malimo mašinos, skudurų virimo katilas, mechaninis presas popieriaus lakštams, kiti įrengimai. 1834 m. įkurtas Naujųjų Verkių popieriaus fabrikas (Popieriaus g. 15) buvo viena seniausių Lietuvos pramonės įmonių. Manufaktūra naudota dvaro reikmėms, kaip objektas, kurio gaunamas pelnas padėdavo išlaikyti visą dvarą. 1837 m. gamykloje jau dirbo 40 darbininkų, buvo pagaminta apie 34 tonas rašomojo popieriaus. Popierius buvo liejamas rankiniu būdu iš skudurų masės, turėjo didelę paklausą. 1845 m. Naujųjų Verkių popieriaus fabrikas jau priklausė vienam asmeniui – pirmosios gildijos pirkliui Friedrichui von Aueriui. 1834–1850 m., per istoriškai labai trumpą

pradinį vystymosi laikotarpį, įmonė buvo vienu stambiausių to meto popieriaus fabriku.

1850–1918 m., kapitalizmo laikotarpiu, fabrikas patyrė nuosmukių ir pakilimų. 1850 m., kilus gaisrui, sudegė beveik visi pastatai, stipriai nukentėjo įrenginiai. 1850–1852 m. vyko manufaktūros atstatymo ir atnaujinimo darbai. Popieriaus gamybai buvo įsigyta angliška naujausios markės nepertraukiamo veikimo garo mašina, išplėstas energetinis ūkis, modernizuoti hidrotechniniai įrenginiai. Taip atstatytas Naujųjų Verkių fabrikas tapo viena pajėgiausių popieriaus gamybos įmonių ne tik Lietuvoje, bet ir visoje vakarinėje carinės Rusijos dalyje.

XIX a. antroje pusėje ryšiai su Verkių dvaru jau buvo nutrūkę, keliai iš Verkių parko užžėlę, išvesta Naujųjų Verkių teritorijos riba. Fabriko šeimininkai dažnai keitėsi. XIX a. pabaigoje manufaktūros savininkais tapo Vilniaus pirkliai ir stambūs žemvaldžiai broliai Švarcai. Švarcų vaikai ir anūakai, baigę inžinerinius mokslus, patys tvarkė gamybą, ją tobulino, modernizavo. Todėl fabriko produkcija pasižymėjo aukšta kokybe, buvo parduodama ne tik Lietuvoje, bet ir Maskvoje, Varšuvoje, Rygoje.

XIX a. pabaigoje, trūkstant skudurų, popieriaus gamybai buvo pradėti naudoti mažiau vertingi medienos pusfabrikačiai (celiuliozė, medienos masė). Nors popierius, pagamintas iš medienos, buvo geros išvaizdos, tvirtas ir ilgaamžis, tačiau vartotojai nepatikliai priėmė naują, vis reikalavo popieriaus, pagaminto iš skudurų. Suprasdami tokią rinkos konjunktūrą, Naujųjų Verkių fabriko savininkai dar ilgai gamino popierių tik iš skudurų, tuo užsitikrindami gerą produkcijos realizavimą. 1893 m. fabrikas jau gamino apie 1310 tonų rašomojo, spalvoto ir rūkomojo popieriaus. 1896 m. pastatyta modernesnė katilinė su kaminu (kaminas išlikęs iki šių dienų). Tuo metu manufaktūroje dirbo 210 darbininkų.

1909–1911 m. fabrikas buvo plečiamas ir modernizuojamas, pastatytas medienos masės cechas, įrengtas elektros apšvietimas. 1912 m. liepos 29 d. fabriką vėl nuniokojo gaisras. 1914 m. atstatyta ir rekonstruota gamykla galėjo gaminti 4200 tonų popieriaus per metus. Per Pirmąjį pasaulinį karą dalis įrengimų sunaikinta, pastatai apgriauti.

Senieji daugiabučiai

Naujųjų Verkių kasdienybė

Popieriaus gatvė – buvusios pramonės prisiminimas

1920–1925 m. fabrikas gamino tik medienos masę. 1925 m. vėl pradėjo gaminti popierių. 1926 m. ir 1929–1941 m. dėl ekonominės krizės ir kitų priežasčių gamykla neveikė. Po Antrojo pasaulinio karo į apleistą Naujųjų Verkių fabriką iš gretimų Naujųjų Verkių, Riešės, Gulbinų, Ožkinių, Kryžiočių ir kitų kaimų atėjo buvę darbininkai ir savo jėgomis atstatė įmonę. 1946 m. buvo pagaminta pirmoji popieriaus produkcija. 1975 m. fabrikas gamino beveik 20 tūkst. tonų popieriaus, turėjo daugiau kaip 500 darbuotojų.

Devintajame XX a. dešimtmetyje fabrikas dirbo Grigiškių susivienijimo sudėtyje, nuolat buvo modernizuojamas. Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir sutrikus popieriaus tiekimui iš Rusijos, įmonė skubiai įsisavino popieriaus periodinių leidinių spausdinimui gamybą. Blokados metais jis buvo naudojamas vietoje laikraštinių įvairiems leidiniams spausdinti.

1993 m. fabrikas privatizuotas, įkurta akcinė bendrovė „Naujieji Verkiai“, gaminusi įvairios paskirties popierių: vyniojamąjį, gofruojamąjį, medicininį krepuotą, higieninius popierinius reikmenis (tualetinį popierių ir popierinius rankšluosčius). Daug dėmesio buvo skiriama aplinkos apsaugos priemonėms įgyvendinti, įrengti modernūs nuotekų valymo įrenginiai. 2003 m. įmonė prijungta prie akcinės bendrovės „Grigiškės“. Nuo 2009 m. įmonės filialas – Naujųjų Verkių fabrikas – neveikia. Buvęs popieriaus fabrikas yra saugomas valstybės kaip kultūros paveldo objektas. Popieriaus fabriko statinių kompleksas įtrauktas į Kultūros vertybių registrą (unikalus kodas 16766).

Šalia Naujųjų Verkių popieriaus fabriko yra paminklas įmonės įkūrimui. Ant akmenį laikančios kolonos iškalta: „Fabriko teritorijoje 1986 metais kasinėjant žemę rasti buvusio fabriko pamatai ir šis kertinis akmuo, liudijantis apie fabriko įkūrimą“. Akmenyje iškaltas įrašas „L&O 1834“. 1834 m. – Naujųjų Verkių popieriaus fabriko įkūrimo metai. Raidės akmenyje – tai pirmosios įmonės savininkų Vilhelmo Langenbacho ir Prano Juozapo Opico pavardžių raidės.

Naujieji Verkiai iki XX a. vidurio buvo Vilniaus priemiestis, nuo 1969 m. – Vilniaus miesto dalis. Naujųjų Verkių gyvenvietę augo vystantis popieriaus gamybai ir didėjant fabriko darbininkų skaičiui. Dauguma žmonių atsikėlė į Naujuosius Verkius sovietmečiu.

Čia gyvena lietuviai, nemažai lenkų. Vietovėje pastatyta dviaukščių mūrinių gyvenamųjų namų, parduotuvės, buitinio aptarnavimo įstaigos, mokyklos, vaikų darželis, klubas su kino sale. Klube veikė fabriko muziejus.

Naujieji Verkiai įsikūrę gražioje vietoje, Verkių regioniniame parke. Naujųjų Verkių gyvenvietės ir jos apylinkių kraštovaizdį formuoja Riešės upelis. Jis teka giliai įsigrauzdamas tarp šlaitų. Auga lapuočiai, yra egliai. Netoliese esančiuose spygliuočių miškuose gyvena juodosios meletos. Vietovėje nemažai pavienių, senų drevėtų lapuočių. Naujuosiuose Verkiuose yra penki vandens telkiniai. Tai iškasti tvenkiniai, patvenktas Riešės upelis. Čia teka Turniškės upelis, 4,5 km ilgio dešinioji Riešės atšaka. Naujųjų Verkių popieriaus fabrikas su inžinerine kanalų sistema yra ant šio upelio kranto. Upelio aukštupyje, giliame slėnyje iškastas 3,4 ha ploto Naujųjų Verkių tvenkinys, naudotas fabriko reikmėms. Siekiant išsaugoti su kultūriną unikalų dvišakio Riešės ir Turniškės upelio paslėni su valstybės saugomu popieriaus fabriko statinių kompleksu ir jo vandens įranga, 1998 m. įsteigtas Turniškės valstybinis kraštovaizdžio draustinis. Draustinyje yra retų rūšių augalų. Šlapiuose miškuose aptinkama aukštųjų gegūnių.

Literatūros apžvalga

Apie Naujųjų Verkių gyvenvietę publikacijų nėra daug. Tačiau nemažai rašyta apie čia buvusią popieriaus pramonės įmonę. Naujųjų Verkių popieriaus fabriko istorija išsamiausiai pasakojama Lietuvos kultūros istoriko, kolekcininko Edmundo Laucevičiaus knygoje „Popierius Lietuvoje XV–XVII a.“. Šioje, gausiai iliustruotoje, knygoje pasakojama vietovėje veikusių popieriaus gamybos dirbtuvių raida, istorija, pateikiama vandenženklų vaizdų. Popieriaus fabrikui yra skirtas leidinukas – 1984 m. Vilniuje lietuvių ir rusų kalbomis išleistas 16 puslapių reklaminis bukletas „Naujųjų Verkių popieriaus fabrikas“. Leidinyje rašoma apie popieriaus fabriką ir Naujųjų Verkių gyvenvietę. Buklete yra fabriko, popieriaus vandenženklų iliustracijų. Naujųjų Verkių popieriaus fabrikas minimas ir kraštotyryninko Broniaus Kviklio leidinyje „Mūsų Lietuva“, gamtosaugininkės Rūtos Baškytės ir geografo kartografo Pauliaus Kavaliausko knygoje „Vilniaus

regioniniai parkai: atgyja vilioja, dabina“, kultūrologės Nijolės Balčiūnienės knygoje „Abipus Neries“. Leidinyje „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas“ aprašytas popieriaus fabrikas – kaip viena seniausių Lietuvos pramonės įmonių, aptariama jo istorija, įranga, vandenženkliai, nurodomas literatūros sąrašas. Taip pat apie popieriaus fabriką, kaip įdomų Lietuvos pramonės paveldą, rašoma leidinyje „Įdomiausi Lietuvos technikos paminklai“ (Kaunas, 2013), čia pateikiama nuotraukų. Seną fabriko nuotrauką galima pamatyti Onos Stasiukaitienės knygoje „Technikos paveldas Lietuvoje“ (Vilnius, 2008).

Naujieji Verkiai minimi ir kelionių vadovuose. Istoriko, kraštotyrininko, publicisto Stanislovo Buchavecko knygoje „Pėsčiomis po gimtąjį kraštą“, rašytojo Eugenijaus Danilevičiaus knygoje „Po Vilniaus apylinkes“.

Naujųjų Verkių gamta, Turniškės valstybinis kraštovaizdžio draustinis aprašyti knygoje „Vilniaus miesto saugomos teritorijos“ bei jau minėtoje N. Balčiūnienės knygoje „Abipus Neries“.

Apie Naujųjų Verkių popieriaus fabriką yra straipsnių ir periodinėje spaudoje. Šia tema yra rašę inžinierius mechanikas, socialinių mokslų dr. Antanas Morkevičius, žurnalistai Janina Lilytė, Andrejus Žukovskis, Dalia Grajauskaitė.

Literatūra

Balčiūnienė, Nijolė. Abipus Neries. – Vilnius, 2008, p. 25.

Baškytė, Rūta. Vilniaus regioniniai parkai: atgyja, vilioja, dabina / Rūta Baškytė, Paulius Kavaliauskas. – Vilnius, 2002, p. 68-69.

Buchaveckas, Stanislovas. Pėsčiomis po gimtąjį kraštą. – Kaunas, 1989, p. 45.

Danilevičius, Eugenijus. Po Vilniaus apylinkes. – Vilnius, 1986, p. 137-138.

Kviklys, Bronius. Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai. – Vilnius, 1989. – T. 1, p. 160-161.

Laucevičius, Edmundas. Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. = Бумага в Литве в XV–XVIII в. = Paper in Lithuania in XV–XVIII centuries. – Vilnius, 1967, p. 71-73 ir kt.

Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T. 1: Vilnius, p. 388-389.

Lilytė, Janina. „Naujieji Verkiai“ pradeda gaminti naują produkciją. – Iliustr. // Mokslas ir technika. – 2002, Nr. 3, p. 36-38.

Morkevičius, Antanas. Senoji popierinė. – Iliustr. // Mokslas ir technika. – 1977, Nr. 10, p. 38-40.

Naujųjų Verkių popieriaus fabrikas. – Iliustr. // Įdomiausi Lietuvos technikos paminklai. – Kaunas, 2013. – P. 144-145.

Naujųjų Verkių popieriaus fabrikas: reklaminis prospektas / tekstas A. Smaidrio. – Vilnius, 1984. – 16 p.: iliustr. – Gretut. tekstas liet., rus.

Naujieji Verkiai. – Iliustr. // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – Vilnius, 1968. – T. 2, p. 670.

Naujieji Verkiai // Tarybų Lietuvos enciklopedija. – Vilnius, 1987. – T. 3, p. 186.

Vilniaus miesto saugomos teritorijos. – Vilnius, 2009, p. 11, 15.

Žukovskis, Andrejus. Olandiško dvaro širdis: [apie Naujųjų Verkių popieriaus fabriką]. – Iliustr. // Vilniaus diena. – 2012, liep. 21, priedas „Verkiai“, p. 6.

Santariškės

Santariškės – Vilniaus miesto dalis, esanti į šiaurę nuo miesto centro.

Vakariniu Santariškių pakraščiu eina Vilniaus-Utenos plentas. Šiaurėje, rytuose ir vakaruose vietovė ribojasi su Verkių regioniniu parku, pietryčiuose – su Verkiais, pietuose – su Jeruzale, vakaruose – su Visoriais. Santariškės garsėja tuo, kad čia yra viena iš didžiausių ligoninių Lietuvoje – Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikos.

Santariškės garsėja tuo, kad čia yra viena iš didžiausių ligoninių Lietuvoje – Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikos.

Kalbininko Jono Jurkšto nuomone, vietovardis *Santariškės* yra dirbtinis, išverstas ir padarytas iš lenkiškos formos *Zgoda* (taika, santaika). Vietovardis *Zgoda* rašytiniuose šaltiniuose minimas nuo 1938 m., o nuo 1945 m. rašoma sulietuvinta vietovardžio forma *Santariškės*.

Pietinė vietovės dalis, užimanti 70 ha plotą, vadinama Santariškių medicinos miesteliu. Santariškių medicinos miestelis – pagrindinis Vilniaus sveikatos priežiūros įstaigų kompleksas, teikiantis paslaugas ne tik Lietuvos gyventojams, bet ir sostinėje dirbantiems ar besilankantiems užsienio svečiams. Miestelyje veikia Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikos (iki 1997 m. Respublikinė Vilniaus klinikinė ligoninė), Vilniaus universiteto Onkologijos institutas (iki 2002 m. Onkologijos mokslinio tyrimo instituto klinika), Vilniaus patologijos centras, Infekcinių ligų ir tuberkuliozės ligoninės Santa-

riškių tuberkuliozės stacionaras. Iki 2015 m. pabaigos numatoma pastatyti „Santariškių medicinos verslo centrą“.

1976–1983 m. iškilo pirmieji medicinos miestelio pastatai. Onkologijos mokslinio tyrimo instituto klinika (Santariškių g. 1) pastatyta 1977–1978 m. (archit. Eduardas Chlomauskas, Kazimieras Regimantas Plyčiūraitis-Plyčius). Klinikos architektūra atspindi specifines funkcines reikmes. Pastato vertikalumą pabrėžia 2 devynaukščiai korpusai, horizontalumą – daugiaplanė jungiamoji dalis, kurioje išryškintas ant atramų pakeltas priėmimo dalies kubas. Pastato geltonos plytos, pilkas tinkas ir aplinkui augantys visžaliai spygliuočiai sudaro jaukią, ramių, spalvingų tonų atmosferą. 1990 m. Onkologijos mokslinio tyrimo instituto klinika reorganizuota į Lietuvos onkologijos centrą. 2002 m. Lietuvos Respublikos vyriausybės nutarimu Valstybinė mokslo įstaiga Lietuvos onkologijos centras reorganizuotas į Vilniaus universiteto Onkologijos institutą.

1976–1983 m. pastatyta Respublikinė Vilniaus klinikinė ligoninė (Santariškių g. 2) (archit. Eduardas Chlomauskas, Kazimieras Regimantas Plyčiūraitis-Plyčius, Zigmantas Liandzbergis). Objektą sudaro 2 pagrindinės architektūriniais ir funkciniais ryšiais sujungtos zonos: 9 aukštų gydomieji blokai ir poliklinika su auditorijomis bei valgyklų zona. Visi ligoninės korpusai ir blokai sujungti požeminėmis perėjimais ir galerijomis.

Į naująjį kompleksą iš Respublikinės Vilniaus klinikinės Raudonojo Kryžiaus ligoninės ir Vilniaus miesto universitetinės ligoninės perkelta Konsultacijų poliklinika ir stacionaro skyriai.

1990 m. ligoninė tapo Vilniaus universitetine Santariškių ligonine, nuo 1996 m. – Vilniaus universiteto ligonine. Nuo 1997 m. ligoninė vadinama Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikomis. 1997–2011 m. klinikos plėtėsi, skyriai tapo centrais, įsteigti nauji padaliniai. 2012 m. pastatytas naujas Akušerijos ir chirurgijos korpusas. Šiandien Vilniaus universiteto Santariškių klinikos – viena didžiausių ir garsiausių gydymo įstaigų Lietuvoje.

Respublikinė vaikų klinikinė ligoninė (Santariškių g. 7) pastatyta dalimis: 1977 m. ir 1979 m. Ligoninės architektūra neišsiskiria iš viso komplekso funkcinės ir estetinės bendrumos. 1988 m. pabai goje Santariškėse pastatytas naujas Vaikų ligoninės korpusas, tapęs Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Infekcinių ligų katedros klinicine baze. 2002 m. ligoninė pavadinta VšĮ Vilniaus universiteto vaikų ligonine. 2011 m. ligoninė tapo Vaikų ligonine, viešosios įstai gos Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikų filialu. 2005 m. režisieriaus Arūno Matelio filme „Prieš parskrendant į Žemę“ matomi Santariškių Vaikų ligoninės vaizdai.

Medicinos miestelyje yra taip pat Santariškių tuberkuliozės stacio naras (Santariškių g. 14) ir Valstybinis patologijos centras (P. Bau blio g. 5).

Santariškių klinikų pagrindinių daugiaaukščių korpusų vidiniame kieme 2001 m. pašventinta konceptualios architektūros Dievo Gai lestingumo koplyčia. Tai pirmieji Lietuvoje ligoninėje pastatyti mal dos namai. Koplyčios fundatorius – kardinolas Audrys Juozas Bačkis. Nedidelę, bet jaukią Santariškių koplyčią projektavo Vilniaus archi tektūros studijos architektai Kęstutis Pempė ir Algimantas Pliučas. Į koplyčią patenkama iš požeminio tunelio. Tik antžeminė statinio dalis iškyla vidiniame ligoninės kieme. Koplyčios stogą vainikuoja kryžiaus ir varpo, atkelto iš Arkikatedros bazilikos varpinės, kom pozicija. Interjerą puošia medinės šventųjų skulptūros ir dailininko monumentalisto Algirdo Dovydėno vitražai. Pagrindiniame altoriuje – restauruota XIX a. Nukryžiuotojo skulptūra.

Aplink Santariškių medicinos miestelį išsidėstę gyvenamųjų namų kvartalai. Senos statybos daugiabučių vietovėje nėra daug. Tai gelto nų plytų mūriniai namai Žaliųjų Ežerų gatvėje. Daugiabučiai turi koridorinę sistemą. Čia kažkada gyveno klinikose dirbę medikai. Naujos statybos daugiabučiai stovi M. Marcinkevičiaus gatvėje. 1999–2000 m. už Santariškių klinikų daug namų valdų išdalinta nusipelnusiems visuomenės veikėjams, tad čia išdygo naujas ir

Vilniaus universiteto Onkologijos institutas

Daugiabučiai Santariškėse

Santariškių žiedas

prabangus gyvenamųjų namų kvartalas. Šiaurinėje vietovės dalyje, Santariškių gatvėje, 2004–2011 m. įkurtas naujas ir modernus skandinaviškojo stiliaus mažaaukščių namų kvartalas „Santariškių namai“ (archit. Vytenis Gerliakas, Agnė Grigaravičiūtė, Narvydas Cibulskis, Lina Lavinskaitė, Osvaldas Jankauskas, Ieva Linartaitė). Tai pirmasis būsto pavyzdys Lietuvoje, kuriame suderintos gyvenimo individualiame ir daugiabutyje name savybės. Kvartalas buvo statomas trimis etapais. Pirmajame etape pastatyti septyni triaukščiai namai – „Spanguolė“ ir „Bruknė“, kurių statybai panaudotos pažangiausios technologijos. Antrojo etapo kotedžai „Mėta“ – naujos kartos mažaaukščiai kotedžai, kuriuose įrengti butai su individualiais įėjimais, terasomis ir privačiais kiemeliais. Daugiabutis „Mėta 3“ – išskirtinis mažaaukštis 30 butų namas su mansardinio aukštu, kuriame įrengti butai su individualiais įėjimais pirmuose aukštuose ar butai per du aukštus viršutiniuose aukštuose, su stogo terasomis. Trečiajame etape iškilo šeši mažaaukščiai mūriniai namai „Gilė“ ir individualūs namai „Miglė“. Pastatai sugrupuoti po du, tarp jų suformuoti jaukūs individualūs kiemai. Namai išdėstyti taškiniu principu, kad pro jų tarpus matytųsi kuo daugiau gamtinės aplinkos. Vidinės kvartalų erdvės pereina viena į kitą. 2009 m. „Santariškių namai“ išrinkti geriausiu, 2013 m. tapo ekologiškiausiu gyvenamųjų namų projektu Lietuvoje. 2006 m. J. Franko gatvėje iškilo mažaaukščių namų kvartalas „Franko namai“ (archit. Narvydas Cibulskis). Namuose suprojektuotos erdvios laiptinės, turinčios stogo langus, viršutinių ir apatinių aukštų butai yra su terasomis. Įdomūs, dengti ir statūs, apželdinti įvažiavimai į požeminius garažus nedideliais kalneliais suskirsto kiemelių erdvę atskiriems namams. 2006–2007 m. A. Šabaniausko ir B. Dvariono gatvių sankirtoje įkurtas mažaaukščių namų kvartalas „Verkių namai“.

Vietovėje yra vertingų lankytinų objektų. 2000–2002 m. prie Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikų (Santariškių g. 2) įkurtas įdomus Riedulių parkas. Tai skulptoriaus Liongino Virbicko sukurta penkių granito, medžio ir metalo skulptūrų ekspozicija po atviru dangumi, vadinama „LV pievele“. Parke taip pat eksponuojamos žymių Lietuvos menininkų Mindaugo Navako, Gedimino Akstino, Algio Lankelio, Deimanto Narkevičiaus sukurtos skulptūros. Nuo 2000 m. klinikų teritorijoje stovi trys skulptoriaus Jono Šimonėlio sukurtos granitinės skulptūros „Mamytė“, „Liepsna“, „Liūdnas“.

Prie Santariškių klinikų pastatyti paminklai – koplytstulpiai Lietuvos atgimimo patriarchui Jonui Basanavičiui (tautodail. Algimantas Sakalauskas, 1998 m.), visuomenės veikėjui, rašytojui Vincui Kudirkai (tautodail. Antanas Česnulis, 1999 m.), Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Vytautui Didžiajam (tautodail. Algimantas Sakalauskas, 2000).

Lietuvos valstybingumo tūkstantmečiui paminėti prie Santariškių klinikų 1998–2000 m. buvo pasodintas tūkstančio ažuolų parkas. Jį pasodino Vilniaus apskrities mokyklų moksleiviai pagal dendrologo Audriaus Skridailos projektą. 2000 m. parko pradžioje atidengtas tautodailininko Jono Bugailišio sukurtas stogastulpis. 2006 m. prie Santariškių klinikų pasodinta raudonųjų vardinių ažuolų alėja trisdešimties Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikų profesorių darbams bei nuopelnams įamžinti.

Literatūros apžvalga

Literatūros apie Santariškių mikrorajoną yra nedaug. Nėra publikacijų, skirtų vietovės istorijai. Pirmosios žinios apie Santariškes pateikiamos nuo 1976 m., kai buvo kuriamas medicinos miestelis.

2006 m. Vilniuje išleista knyga „Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikos“. Leidinyje aprašyta Santariškių klinikų įsteigimo istorija, struktūra, veikla ir ateities vizija. Yra atskiri skyriai apie ligoninės centrus. Kiekvieno skyriaus gale yra centruose dirbančių medikų straipsnių, pranešimų tezių bibliografija. Knyga gausiai iliustruota fotografų Petro Katkausko, Jurgino Žilio nuotraukomis, taip pat nuotraukomis iš klinikų darbuotojų asmeninių archyvų. Apie Širdies chirurgijos kliniką išleistas informacinis leidinys anglų kalba „Heart Surgery Clinic of Vilnius University“. Nuo 2010 m. Santariškių medicinos įstaigų asociacija leidžia laikraštį „Santariškių medicinos miestelio žinios“. Apie Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikų, Vilniaus universiteto Onkologijos instituto architektūrą galima paskaityti istoriko, lituanisto Antano Papšio knygoje „Vilnius: mažasis vadovas“, leidiniuose „Vilniaus architektūra“, „Vilnius, 1900–2005: naujosios architektūros gidas“. Apie Santariškių klinikų Dievo Gailestingumo koplyčią pasakojama Vilniaus Senamiesčio gidės Ginos Viliūnienės ir fotografo Raimondo Urbakavičiaus parengtoje knygoje „Vilniaus šventovės“. Leidinyje „Vilnius, 1900–2012: naujosios architektūros gidas“, žurnaluose „Statyba ir architektūra“, „Statyk!“, „Archiforma“ yra publikacijų apie Santariškių

gyvenamuosius namus. Vietovės lankytini objektai aptariami menotyriminkės Jolantos Marcišauskytės-Jurašienės parengtoje knygoje „Vilniaus skulptūrų kelias: kultūrinis gidas“, periodikoje.

Apie Santariškes periodinėje spaudoje yra rašę kalbininkas Jonas Jurkštas, architektai Aušra Narkeliūnienė, Kęstutis Pempė, Rūta Leitanaitė, Albertas Lagunovičius, biochemikas Benediktas Juodka, gydytojai Arvydas Laurinavičius, Kazimieras Valius, publicistas, poetas Juozas Elekšis, žurnalistai Ieva Dauguvietytė, Dalė Lazauskienė, Audrė Srėbalienė, Aida Štelbienė, Sandra Trinkūnaitė, Lina Lileikienė, Juventa Sartatavičienė, Alia Zinkuvienė, Gediminas Zemlickas, Leopoldas Rozga, Aida Valinskienė, Janina Razmytė, Beata Bukotaitė, Rytis Masilionis, Laima Žemulienė, Tadas Markevičius, Romas Dikčius, Algirdas Valentas, Kristina Kanišauskaitė, Lukas Miknevičius, Paulius Ignotas, Aida Marteckaitė, Vilius Mackonis, Aušra Pocienė, Ligita Valonytė, Danutė Jonušienė, Rūta Oginskaitė, Henryk Mažul.

Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikos. – Vilnius, 2006. Knygos viršelis

Literatūra

Dauguvietytė, Ieva. „Verkių namuose“ gamtos garsus stelbia statybų triukšmas // Verslo žinios. – 2007, rugs. 6, p. 9.

Franko namai – vertinantiems patogumą ir privatumą. – Iliustr. // Statyba ir architektūra. – 2006, Nr. 10, p. 28-30, 33-34, 36.

Jurašienė, Jolanta. Vilniaus skulptūrų kelias: [kultūrinis gidas]: [21 maršrutas] / Jolanta Marcišauskytė-Jurašienė. – 2-asis pakoreg. leid. – Vilnius, 2014, p. 369.

Jurkonienė, Regina. Santariškių ąžuolai. – Iliustr. // Mūsų girios. – 2000, Nr. 5, p. 26.

Jurkštas, Jonas. Dėl Vilniaus vietovardžių // Literatūra ir menas. – 1988, saus. 1, p. 7.

Lazauskienė, Dalė. Vytautas sergės Santariškių klinikas: [apie skulptūrą Vilniuje]. – Iliustr. // Gyvenimas. – 2000, rugs. 27, p. 6.

Narkeliūnienė, Aušra. Kitoks Vilniaus veidas: [apie mažaukščių namų kvartalą Santariškių mikrorajone]. – Iliustr. // Statyk! – 2006, Nr. 4, p. 12-17.

Oginskaitė, Rūta. Kiną tarp žemės ir dangaus nufilmavo angelai: A. Matelis į savo kūrinį įmontavo kadrus, vaikų filmuotus Santariškių ligoninėje. – Iliustr. // Lietuvos rytas. – 2005, gruod. 6, priedas „Mūsų malūnas“, p. 1-2.

Papšys, Antanas. Vilnius: mažasis vadovas. – Vilnius, 1988, p. 170-171.

Pempė, Kęstutis. Modernioje ligoninės koplyčioje – paprasta ir atvira: [pokalbis su Vilniaus universiteto ligoninės „Santariškių klinikos“ koplyčios architektu K. Pempe / užrašė] Laima Žiūkienė-Lavaste. – Iliustr. // Lietuvos rytas. – 2002, bal. 15, priedas „Būstas“, p. 3.

Santariškėse oš profesorių pasodinti ąžuolai. – Iliustr. // Respublika. – 2006, lapkr. 27, p. 6.

Srėbalienė, Audrė. Santariškių ligoninės kieme pastatytas Vinco Kudirkos paminklas. – Iliustr. // Lietuvos aidas. – 1999, lapkr. 17, p. 8.

Srėbalienė, Audrė. Ties Santariškių klinikomis išsirikiavo [skulptoriaus Jono Šimonėlio] granito skulptūros. – Iliustr. // Lietuvos aidas. – 2000, bal. 29, p. 4.

Viliūnienė, Gina. Vilniaus šventovės: istorija, legendos, asmenybės, dabartis / tekstų autorė Gina Viliūnienė, fotografijos Raimondo Urbakavičiaus. – Vilnius, 2012, p. 348.

Vilniaus architektūra. – Vilnius, 1985, p. 270-272.

Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikos. – Vilnius, 2006. – 179, [1] p.: iliustr., faks., portr. – Bibliogr. sk. gale.

Vilnius, 1900–2005: naujosios architektūros gidas. – Vilnius, 2005, p. H 28, H 29, K 25.

Vilnius, 1900–2012: naujosios architektūros gidas. – Vilnius, 2011, p. 209.

Heart Surgery Clinic of Vilnius University: [informacinis leidinys]. – Vilnius, 1992. – [16] p., įsk. virš.: iliustr.

Staviškės

Staviškės – Vilniaus miesto dalis, esanti dešiniajame Neries krante, į šiaurės rytus nuo miesto centro. Priklauso Verkių seniūnijai.

Vietiniai gyventojai mano, kad gyvenvietė taip pavadinta dėl šioje vietoje tyvuliavusio stovinčio vandens telkinių, užpelkėjusių ežerėlių, tvenkinių (lenk. *staw* – tvenkinys).

Vietiniai gyventojai mano, kad gyvenvietė taip pavadinta dėl šioje vietoje tyvuliavusio stovinčio vandens telkinių, užpelkėjusių ežerėlių, tvenkinių (lenk. *staw* – tvenkinys).

Staviškės – viena seniausių Verkių regioninio parko gyvenviečių. Manoma, kad žmonės šioje vietoje gyveno jau I–II a. 1998–1999 m. Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologai, vadovaujami Gyčio Grižo, žvalgomųjų tyrinėjimų metu aptiko senojo geležies amžiaus gyvenvietės žalvario lydymo dirbtuvių liekanų. Buvo surasta tiglių, liejimo formelių, geležinių dirbinių fragmentų, žalvario žaliavos gabalėlių, žalvarinių lazdelių, gargažių, brūkšniuotosios keramikos ir lydymo krosnelių sienelių liekanų. Gyvenvietei priklauso ir 40 cm gylio apskrito skerspjuvio stulpavietė.

1998–1999 m., 2002 m. ir 2004 m. archeologai aptiko senosios gyvenvietės vietoje ir šalia jos šešis VIII–X a. pilkapius, priskiriamus Rytų Lietuvos pilkapių kultūrinei grupei. Rasti pilkapiai vienas nuo kito nutolę 20 m atstumu, sampilus iš kraštų juosia 1,5 m pločio grioviai. Pilkapių sampiluose, suardytuose kapuose rasta sudegintų žmonių kaulų, įmovinių juostinių ietigalių, ornamentuotų verpstukų, žalvarinė grandinė, sagtelių, ylių, geležinių peilių, lipdytos keramikos šukių. Įdomu, kad viename pilkapyje rasta paaukoto ožiuko kaukolė, netoliese aptikta ir

apeiginės keramikos liekanų. Šiuo metu pilkapiai yra privačioje valdoje, vizualiai iš aplinkos neišsiskiria, jų sampilai suardyti ūkinės veiklos metu arba sulgyinti Neries potvynių.

Pavažiavus Verkių gatve beveik iki pabaigos, priešais kolektyvinius sodus stūkso Staviškių piliakalnis (Naujųjų Verkių). Piliakalnis datuojamas I tūkstantmečiu. Jis supiltas atskiros kalvos pietinėje dalyje. Piliakalnio šlaitai yra statūs, 10 m aukščio, apaugę medžiais ir krūmais. Viršūnė trikampė, pailga šiaurės-pietų kryptimi. Šiauriniame krašte yra 50 m ilgio ir 40 m pločio aikštelė su 1 m aukštesniu viduriu. Rytiniame piliakalnio krašte 1928 m. pastatyta, 2000 m. atnaujinta Švč. Jėzaus Širdies skulptūra. Skulptūrą savo lėšomis pastatė Kajetanas Bartoševič. 1995 m. Staviškių piliakalnį tyrinėjo archeologas Valdas Vainilaitis, bet kultūrinio sluoksnio jame nerado.

Netoli Staviškių yra nedidelė neužstatyta laukymė. Šioje vietoje būta kapinių. Vietinių gyventojų pasakojimu, ten palaidota ir prancūzų kareivių, sušalusių, ar mirusių nuo ligų ir išsekimo besitraukiant per Vilnių 1812 m. Didelio potvynio metu kapinaitės buvo atsidūrusios po Neries vandeniu. Tada upė plukdžiusi kaulus, nešusi pasroviui baltas kaukoles.

Seniau Staviškės buvo kaimas. Per kaimą ėjo kelias nuo Molėtų, Dubingių į Vilnių.

Sovietmečiu čia yra buvęs „Bolševiko“ kolūkis. Staviškių gyvenvietė yra nedidelė. Čia stovi tik dvidešimt penki gyvenamieji namai.

Staviškės yra Verkių regioninio parko teritorijoje. Gyvenvietė išsidėsčiusi Neries terasoje. Tai upės pakrantės gyvenvietė. Netoliese teka Riešės upelis. Graži regioninio parko gamta yra palanki gyvūnams ir augalams. Čia jų yra įvairių.

Literatūros apžvalga

Apie Staviškes publikacijų nedaug. Staviškių pilkapynus tyrinėjo ir vertingos informacijos pateikė archeologai Gytis Grižas ir Valdas Steponaitis leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“. Įdomiai Staviškių pilkapynas aprašytas kultūrologės Nijolės Balčiūnienės knygoje „Abipus Neries“. Apie Staviškių piliakalnį rašoma leidinyje „Lietuvos piliakalniai: atlasas“.

Staviškės atsispindi grožinėje literatūroje. Literatas Liudvikas Giedraitis „Šiaurės Atėnuose“ išspausdintame esė pateikia vaizdingą savo kelionės po Verkių apylinkes aprašymą. Čia minimos ir Staviškės. Knygoje „Verkių kaimų senbuviai“ lietuvių ir lenkų kalbomis pateikiami Staviškėse gyvenančių žmonių atsiminimai.

Literatūra

Balčiūnienė, Nijolė. Abipus Neries. – Vilnius, 2008, p. 13-14.

Giedraitis, Liudvikas. Tarp Turniškės, Neries ir Riešės upių: Naujieji Verkiai – Staviškės – Bubiniai – Verkių Riešė – Naujieji Verkiai (8 km) // Šiaurės Atėnai. – 2012, rugpj. 10, p. 10-11.

Grižas, Gytis. Staviškių pilkapyno ir senojo geležies amžiaus gyvenvietės tyrinėjimai. – Iliustr. – Santr. angl. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. – Vilnius, 2000, p. 168-170.

Grižas, Gytis. Staviškių pilkapynas / Gytis Grižas, Valdas Steponaitis. – Santr. angl. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais. – Vilnius, 2005, p. 62.

Grižas, Gytis. Staviškių pilkapynas. – Santr. angl. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais. – Vilnius, 2006, p. 76-77.

Lietuvos piliakalniai: atlasas. – Vilnius, 2005. – T. 3: Šilutės-Zarasų rajonai, p. 342-343.

Verkių kaimų senbuviai. – Vilnius, 2012, p. 55-63.

Pirtelė

Riešės upelis

Stotelė

Verkių Riešė

Verkių Riešė – Vilniaus miesto dalis, esanti dešiniajame Neries krante, į šiaurės rytus nuo miesto centro. Šiaurės rytuose vietovė ribojasi su Verkiais, šiaurėje – su Balsiais, pietvakariuose – su Naujaisiais Verkiais, rytuose su Ožkiniais.

Išlikę senovinių medinių namų su tradicinėmis langinėmis ir gėlių darželiais.

Verkių Riešės vietovardis kilęs iš Riešės upelio pavadinimo. O Verkių Riešė pavadinta todėl, kad ant upelio kranto jau 1780 m. stovėjusi plytinė, kuri priklausė Verkiams.

Verkių Riešė yra nedidelė gyvenvietė. Čia yra apie šešiasdešimt gyvenamųjų namų. Išlikę senovinių medinių namų su tradicinėmis langinėmis ir gėlių darželiais. Aplinkui plyti kolektyviniai sodai. Vietovėje veikia bitininkystės reikmenų dirbtuvės AB „Bičių korys“.

Vietovė įsikūrusi Verkių regioninio parko pakraštyje, prie Riešės upelio. Ties Verkių Rieše upelio vaga vingiuota, šlaitai aukšti ir statūs. Todėl jie atrodo labai vaizdingai.

Literatūros apžvalga

Apie Verkių Riešę publikacijų beveik nėra. Verkių Riešė minima kultūrologės Nijolės Balčiūnienės knygoje „Abipus Neris“. Vietovė atsispindi grožinėje literatūroje – atsiminimuose, esė. Leidinyje „Verkių kaimų senbuviai“ lietuvių ir lenkų kalbomis pateikiami vietovėje gyvenančių žmonių atsiminimai. Literatas Liudvikas Giedraitis esė apie savo kelionę, spausdintą „Šiaurės Atėnuose, aprašė, kaip dabar atrodo Verkių Riešė.

Verkių Riešėje

Žali upelio vingiai

Literatūra

Balčiūnienė, Nijolė. Abipus Neris. – Vilnius, 2008, p. 15.

Giedraitis, Liudvikas. Tarp Turniškės, Neris ir Riešės upių: Naujieji Verkiai–Staviškės–Bubiniai–Verkių Riešė–Naujieji Verkiai (8 km) // Šiaurės Atėnai. – 2012, rugpj. 10, p. 10-11.

Verkių kaimų senbuviai. – Vilnius, 2012, p. 73-80.

Visoriai

Visoriai – šiaurinė Vilniaus miesto dalis, esanti į vakarus nuo Santariškių. Vietovėje yra Fizikų, Biochemikų, Kazio Borutos, Prano Vaičičiaus, Onos Miciūtės, Vytauto Mačernio, Mamerto Indriliūno, Algimanto Mackaus, Henriko Radausko, Broniaus Krivicko, Vaidoto Daunio, Janinos Degutytės gatvės.

Visoriai vadinami Mokslo miesteliu. Lietuvos mokslų akademijos mokslinio tyrimo institutų miestelis (vyr. archit. Alfredas Brusokas) pradėtas kurti 1978 m.

Kalbininko Jono Jurkšto nuomone, *Visoriai* yra dirbtinis vietovardis, išverstas ir padarytas iš lenkiškos formos *Wiszary*. XX a. pradžioje Visorių vietoje buvo Pavilnių kaimas. 1938 m. vietovė pavadinta lenkišku vietovardžiu *Wiszary*, 1945 m. – *Visoriais*.

Visoriai vadinami Mokslo miesteliu.

Lietuvos mokslų akademijos mokslinio tyrimo institutų miestelis (vyr. archit. Alfredas Brusokas) pradėtas kurti 1978 m. Pirmieji Mokslo miestelyje įsikūrė chemikai. 1978 m. baigta statyti Chemijos instituto eksperimentinė bandyminė bazė. 1980 m. į naujus šešiaaukščius gelžbetonio ir stiklo rūmus persikėlė Vilniaus universiteto Biochemijos institutas. 1982 m. pastatyti nauji Zoologijos ir parazitologijos instituto rūmai (dabar Gamtos tyrimų centro Ekologijos

institutas). 1985 m. į Visorius buvo perkeltas Matematikos ir kibernetikos institutas (dabar VU Matematikos ir informatikos institutas). Po kelerių metų, keičiantis ekonominės veiklos sąlygoms Lietuvoje, Matematikos ir informatikos instituto darbuotojai įsteigė vieną pirmųjų informacinių technologijų bendrovę šalyje – UAB „Baltic Amadeus“, kitas įmones. Šalia mokslo buvo kuriamas verslas. Skatindama šią sąjungą, Vilniaus miesto savivaldybė, Ūkio, Švietimo ir mokslo ministerijos, universitetai, institutai ir verslo įmonės 2002 m. tapo Visorių informacinių technologijų parko (VITP) steigėjais. Visorių informacinių technologijų parkas yra integruoto mokslo, studijų ir verslo centro (slėnio) „Santara“ dalyvis.

2012 m. Visoriuose atidarytas vienas ekologiškiausių pramonės objektų Europoje – Aukštųjų technologijų centras „LIGHT WING“ (archit. Tomas Rasiulis), didžiausias Rytų Europoje saulės energijos technologijų tyrimų ir eksperimentinės gamybos centras. 2013 m. duris atvėrė „BOD Group“ gamykla, kurioje gaminami saulės energiją į elektrą transformuojantys moduliai. Visoriuose pagaminti saulės kolektoriai instaliuojami Italijos, Prancūzijos, Ispanijos, Danijos didmiesčių komerciniuose ir visuomeniniuose pastatuose. „BOD Group“ gamykla yra vienintelė Europoje, kurioje pramoniniu būdu saulės baterijas gamina robotai.

Visoriuose įsikūrę Biotechnologijų mokslo, studijų ir verslo centras, Medicinos įrangos gamybos bendrovė „Moog Medical Devices Group“, Nacionalinis maisto ir veterinarijos rizikos vertinimo institutas, VU ligoninės Santariškių klinikų Dermatovenerologijos centras, Lietuvos kariuomenės LDK Gedimino štabo batalionas.

Visoriuose yra ne tik visuomeninių pastatų. Čia statomi nauji šiuolaikiški gyvenamieji namai. 2006–2014 m. Mokslininkų gatvėje iškilio 3-11 aukštų daugiabučių namų kvartalas „Bajorų kalvos“ (archit. Dalius Striukas). Pavadinimas pasirinktas dėl kalvoto teritorijos reljefo. „Bajorų kalvų“ kvartalo užstatymas – vienas mažiausių Vilniaus mieste. Projektuojant namus buvo siekiama išsaugoti natūralią vietovės gamtą. Daugiamečiai vietovės medžiai buvo skaičiuojami net iš kosmoso. Visorių gatvėje pastatytas dvylikos dviaukščių namų kompleksas „Visorių parko kotedžai“.

Visoriai įsikūrę vaizdingoje vietoje. Šiaurėje vietovė ribojasi su Vilniaus rajonui priklausančiu Vanagynės geomorfologiniu draustiniu, šiaurės vakaruose – su Verkių mišku, pietvakariuose – su Visorių miško parku. Verkių miške auga spygliuočių medynai, eglynai, gausu uogų, vaistažolių, grybų. Apylinkėse gyvena briedžiai, stirnos, šernai, lapės, usūriniai šunys, barsukai, kiškiai, voverės.

Ruduo Visoriuose

Naujieji kotedžai

Mokslo miestelyje

Visoriuose

Literatūros apžvalga

Apie vietovę publikacijų nėra daug. Apie Visorių mokslo miestelį rašoma istoriko Antano Papšio knygoje „Vilnius: mažasis vadovas“, rašytojo Eugenijaus Danilevičiaus knygoje „Po Vilniaus apylinkes“, „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“. Visorių vietovardžio kilmę tyrinėjo kalbininkas Jonas Jurkštas. Apie Visorių gyvenamuosius namus galima paskaityti architektūrai skirtuose žurnaluose. Gamtosaugininkės Rūtos Baškytės ir geografo kartografo Pauliaus Kavaliausko knygoje „Vilniaus regioniniai parkai: atgyja, vilioja, dabina“ rašoma apie Verkių mišką.

Apie Visorius periodinėje spaudoje yra rašę akademikas, fizinių mokslų dr. Benediktas Juodka, technikos mokslų dr. Ramutis Simas Petrikis, biomedicinos mokslų dr. Arvydas Laurinavičius, kompozitorius Alvydas Jęgelevičius, poetas, žurnalistas Lukas Miknevičius, žurnalistai Rimantas Varnauskas, Gediminas Zemlickas, Vytautas Naujokaitis, Gražina Kriščiukaitienė, Vidmantas Užusienis, Agnė Gintautaitė, Arvydas Valionis, Rita Muzikevičiūtė, Rusnė Marčėnaitė, Marius Jokūbaitis, Asta Šerėnaitė, Arūnas Dumalakas, Laura Čyžiūtė, Aurelija Jonušaitė, Darius Babickas, Milda Kuizinaite, Audrius Lingys, Audrė Srėbalienė, Tomas Srėbalius.

Literatūra

Babickas, Darius. Kvartalo statytojai iš kosmoso skaičiavo medžius. – Iliustr. // Lietuvos rytas. – 2006, birž. 28, priedas „Būstas“, p. 4.

Baškytė, Rūta. Vilniaus regioniniai parkai / Rūta Baškytė, Paulius Kavaliauskas. – Vilnius, 2002, p. 45.

Čyžiūtė, Laura. „Bajorų kalvų“ gyvenvietėje – natūralios gamtos oazė. – Iliustr. // Respublika. – 2006, birž. 20, priedas „Pastogė“, p. 6.

Danilevičius, Eugenijus. Po Vilniaus apylinkes. – Vilnius, 1986, p. 134-135.

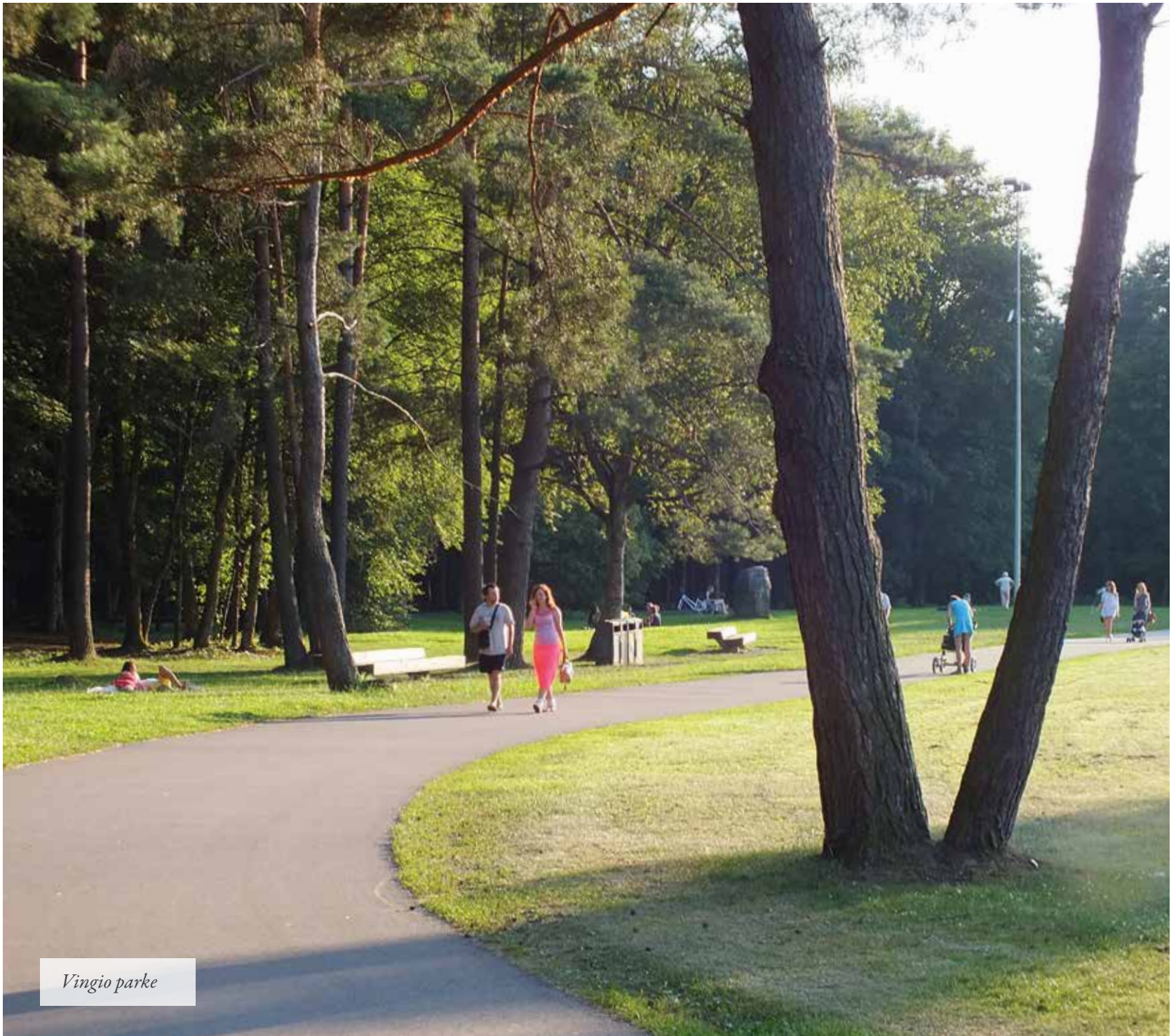
Jurkštas, Jonas. Dėl Vilniaus vietovardžių: [taip pat apie Visorių pavadinimą] // Literatūra ir menas. – 1988, saus. 1, p. 7.

Kriščiukaitienė, Gražina. Įkurtas Visorių informacinių technologijų parkas. – Iliustr. // Mokslas ir technika. – 2002, Nr. 10, p. 4-5, 20.

Papšys, Antanas. Vilnius: mažasis vadovas. – Vilnius, 1988, p. 171-172.

Srėbalius, Tomas. Mažins technologijų deficitą: [apie saulės energijos technologijų tyrimų centrą]. – Iliustr. // Statyba ir architektūra. – 2011, Nr. 1, p. 24-27.

Visoriai // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2014. – T. 25, p. 288.

Vingio parke

Vilkpėdė

Vilkpėdė – Vilniaus miesto dalis, esanti 4 km į pietvakarius nuo miesto centro, kairiajame Neries krante. Išsidriekusi abipus Vilniaus–Kauno geležinkelio. Vilkpėdės seniūnija ribojasi su Lazdynais, Karoliniškėmis, Naujamiesčiu, Naujininkais, Aukštaisiais Paneriais. Jos ribos eina palei Nerį iki Titnago gatvės, paskui Panerių, Žemaitės, Vinco Pietario gatvėmis. Apima pramonės zoną ir Vingio parką.

Vilkpėdės pavadinimas kilęs nuo buvusio akmens su Vilko pėda. Vietovardis (lenk. *Wilcza łapa*) minimas 1785 m. dokumente. Kraštotyrininkas Bronius Kviklys vietovardį sieja su keliais padavimais. Viena jų teigiama, kad miškingose apylinkėse buvę daug vilkų, kurie esą pripėdavę žemę ir todėl žmonės tą vietovę pavadino Vilkpėde. Kitame pasakojama apie vilku pasivertusį velnią, kuris ant akmens paliko letenų įspaudus.

Vilkpėdėje buvo žymusis Vilkpėdės akmuo su ženklais – į vilko letenų padus panašiais pėdsakais. 1646 ir 1648 m. akmuo pažymėtas Vilniaus planuose. 1859 m. šį akmenį aprašė archeologas ir istorikas Adomas Honoris Kirkoras, akmenį yra minėjęs Mečislovas Davainis-Silvestraitis ir kt. XX a. ketvirtajame dešimtmetyje akmuo buvo suskaldytas. 1958 m. spaudoje pasirodė kelios žinutės, kad buvusioje akmens vietoje

atkastos didelės akmens su pėda skeveldros. Tačiau abejojama, ar tai iš tikrųjų buvo pėduotojo akmens dalys. Archeologas Petras Tarasėna žinojo, kad pėduotasis akmuo sunaikintas.

Archeologai Vilkpėdėje, šalia dabartinės šiluminės elektrinės, yra aptikę poledynmečio (X–IX a. prieš Kristų) gyvenvietės pėdsakų. Netoli elektrinės buvusios akmens amžiaus gyvenvietės radiniai iki šiol bene ryškiausiai atspindi to meto Vilniaus apylinkių gyventojų medžiaginę kultūrą. Iškasenos rodo, kad tuometiniai gyventojai daugiausia buvo medžiotojai bei augalinio maisto rinkėjai.

Teritorija, kurioje dabar yra Vilkpėdės seniūnija, ilgą laiką buvo Vilniaus priemiestis – vakariniai miesto vartai. XIV a. pr. vietovė palei Neries upę priklausė didžiųjų kunigaikščių Panerių dvarui, XIV a. pab. buvo perduota Vilniaus kapitulai – 1390 m. Jogaila apylinkes padovanojo Vilniaus vyskupui. XVI a. šią

Vilkpėdės ligoninė

teritoriją valdė jėzuitai. 1529 m. čia buvo pastatyta plytinė. Joje pagamintas plytas daugiausia naudojo Vilniaus bažnyčių ir gyvenamųjų namų statybai. Šiose vietose buvo tankus pušynas, slėniu tekėjo šaltiniuotas upelis. Jo dešiniajame krante gulėjo minėtasis akmuo su ženklais. Ilgainiui šioje atkampioje dykroje, palei upelį įsikūrė kaimas, stovėjo keletas medinių namų su ūkiniais pastatais. Šiose vietose XIX a. mėgdavo poilsiauti Vilniaus universiteto studentai, taip pat ir Adomas Mickevičius. Vėliau į Vilkpėdę ėmė skverbtis civilizacija. 1862 m. per Vilkpėdę buvo nutiesta geležinkelio linija Peterburgas-Varšuva. Šiuo geležinkelio ruožu buvo gabenami kroviniai, vežami keleiviai. Atsirado nemažai žmonių, kurie dirbo geležinkelio srityje. Sumanyta Vilkpėdėje statyti ligoninę. Ligoninės statyba pradėta 1905 m., baigta 1911 m. 1912 m. atidaryta 150 vietų ligoninė, skirta geležinkelininkams ir karo įgulai gydyti. Ant kalvos iškilę ligoninės korpusai yra istorizmo stiliaus. Iki ligoninės buvo nutiesta geležinkelio atšaka. Ligoninėje dirbo žymus chirurgas, medicinos mokslų dr. Borisas Efrosas, kuris 1958 m. pirmasis Lietuvoje atliko širdies operaciją. Prie centrinio ligoninės korpuso (Vilkpėdės g. 3) jam atminti atidengta memorialinė lenta su bareljefu.

Po Antrojo pasaulinio karo Vilkpėdėje pradėtos steigti pramonės įmonės. Ji tapo pagrindiniu miesto pramonės rajonu. Vilkpėdėje yra įsikūręs Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (Gerosios Vilties g. 10), daug įvairių visuomeninės paskirties įstaigų.

Lietuvos monetų kalykla (Eigulių g. 4) įsteigta Lietuvos Vyriausybės 1990 m. gruodžio 10 d. nutarimu. 1992 m. rugsėjį ji pradėjo kalti pirmąsias lietuviškas apyvartines centų monetas. Šiandien ši valstybinė įmonė kaldina lietuviškus eurus ir euro centus, progines monetas, valstybinius apdovanojimus (ordinus ir medalius), projektuoja įvairius medalius, ženklus ir kt.

Vilniaus šiluminė elektrinė, arba Vilniaus termofikacinė elektrinė nr. 2 (Savanorių pr. 117/2) – kondensacinė elektrinė, kurios garo ir vandens katilai kūrenami gamtinėmis dujomis arba mazutu. Tai pirmoji didelė pokario metų Lietuvos elektrinė ir paskutinioji vidutinių garo parametrų elektrinė Lietuvoje. 1951–1958 m. ši elektrinė buvo svarbiausia elektros energijos tiekėja Vilniuje. Šiandien ši elektrinė yra didžiausia visame Vilniaus mieste.

Elektrinė buvo pradėta statyti 1948 m. Šalia jos buvo pastatyti keli gyvenamieji namai, valgykla, parduotuvė, biblioteka, paštas, vaikų darželis. Iš pradžių ši elektrinė Vilnių aprūpindavo tik elektra, vėliau, nuo 1955 m., ji aprūpino sostinę ir šiluma. Elektrinė yra sujungta su Vilniaus trečiaja elektrine, esančia prie Gariūnų, dviem jungiančiomis šilumos tinklų magistralėmis, ir visiškai aprūpina beveik visą Vilniaus miestą.

Pats seniausias Vilkpėdės statinys – Dievo Apvaizdos bažnyčia (Gerosios Vilties g. 17). Ji yra neogotikinio stiliaus, pastatyta 1913 m. pagal žymaus architekto Augusto Kleino projektą. Tai buvusio Vilniaus seminarijos inspektoriaus, kanauninko Karolio Lubenieco iniciatyva pastatyta bažnyčia. Ji buvo Jėzaus širdies parapijos filija. Prie bažnyčios įsikūrė Vilniaus Švč. Jėzaus Širdies jaunimo prieglauda ir amatų mokykla. Joje jaunuoliai išmokdavo įvairių amatų. Ne vienas mokyklą baigusiujų prisidėjo prie šventovės statybos. XX a. pr. statinys iš pradžių buvo numatytas kaip parapijos koplyčia, skirta aptarnauti Gerosios Vilties gatvėje įsikūrusiems vaikų namams. Po 1925 m. priklausė vienuoliams saleziečiams. Kilus karui, vienuoliai savo veiklą nutraukė. 1948 m. buvo uždaryta ir bažnyčia. 1949 m. bažnyčia perduota Valstybiniam dramos teatrui ir iki 1960 m. buvo naudojama kaip dekoracijų sandėlis. Po vienuolikos metų pertraukos pamaldos vėl buvo atnaujintos. 1964 m. valdžiai nusprendus uždaryti iki galo nebaigtą statyti Švenčiausios Jėzaus Širdies bažnyčią, stovėjusią Naujamiestyje, to paties pavadinimo parapijoje, dalis bažnyčios įrangos, taip

Vilkpėdėje buvo žymusis Vilkpėdės akmuo su ženklais – į vilko letenų padus panašiais pėdsakais.

pat stebuklinga Dievo Motinos Pasaulio Valdovės statula buvo pernešta į Dievo Apvaizdos koplyčią. Koplyčia tapo Švenčiausios Jėzaus Širdies parapijos bažnyčia, bet išliko jos senasis pavadinimas – Dievo Apvaizdos bažnyčia.

Vilkpėdėje 2002 m. birželį buvo atidarytas Pasieniečių muziejus (Savanorių pr. 2), įsikūręs Valstybės sienos apsaugos tarnybos štabe. Jame pradėtos rinkti, kaupti, saugoti ir eksponuoti muziejinės vertybės, susijusios su Lietuvos sienos apsauga ir jos istorija, pasieniečių rengimu. Šiame muziejuje taip pat buvo pradėta kaupti informacija apie buvusius pasieniečius. Šiandien muziejuje yra keli rinkiniai. Muziejaus lankytojams pristatoma ir Lietuvos pasieniečių nuo 1990 m. dėvėta uniforminė apranga, vieno pirmųjų po Nepriklausomybės atkūrimo pasieniečių klaipėdiečio Romo Tučkaus surinktos pasieniečių kepurės ir emblemos bei gairelių kolekcija.

Neries upės vingyje (kairiajame krante) yra didžiausias mieste Vingio parkas, kurio plotas 160 ha. Dabartinis Vingio parkas, anksčiau vadintas tiesiog Vingiu, XV–XVI a. priklausė Radviloms. Jie parko pakraštyje turėjo žvėryną. Vėliau teritorijos savininkai keitėsi. XVI a. pab. Vingis buvo perleistas jėzuitams. Jie čia pasistatė rūmus, sutvarkė aplinką. XVIII a. pr. rūmus perstatė ir aptvėrė tvora. Tuo metu pietvakarinė Vingio miško dalis buvo suplanuota taisyklingai, su tiesiomis spindulinėmis alėjomis. Pagrindinė alėja ėjo pro Vingio rūmus. Į rytus ir šiaurės rytus plytėjo didelis laukas. 1796 m. dabartinės M. K. Čiurliono gatvės gale, besiremiančios į parką, buvo pastatyta klasicizmo stiliaus koplytėlė (dabar šalia yra neveikiančios karių kapinės). Joje buvo palaidota pirmojo Vilniaus gubernatoriaus Nikolajaus Repnino žmona. Manoma, kad koplytėlės autorius Laurynas Gucevičius. 1773 m. Vingis atiteko vyskupui Ignui Jokūbui Masalskiui. Vėliau Vingį valdė Potockiai, Zubovai. XIX a. pr. Vingį nupirko Vilniaus generalgubernatorius Levinas Benigsenas. Jis pastatė vasaros rūmus, į kuriuos persikėlė gyventi. 1812 m. birželio 13 d., rusų kariuomenės manevrų proga, Vingio parke buvo suruošta šventė, kurioje dalyvavo ir caras Aleksandras I. Iš pradžių caro aplinkai L. Benigseno rezidencija pasirodė per maža. Buvo nuspręsta pastatyti paviljoną, kad tilptų visi svečiai. Projekto ir statybos darbai buvo patikėti architektui Mykolui Angelui Šulcui. Likus kelioms valandoms iki šventės pradžios, paskubomis statytas paviljonas nugriuvo. Po savaitės, birželio 20 d. M. Šulcas nusiskandino Neryje. Nepaisant paviljono griūties, puota įvyko. Jai įpusėjus, carui buvo pranešta apie tai, kad Prancūzijos vadovas Napoleonas Bonapartas persikėlė

Viena iš Vilkpėdėje esančių įmonių

Nauji gyvenamieji namai

per Nerį. Kilus neramumas ir prancūzų kariuomenei užėmus Vilnių, Vingyje buvo įkurta karo lauko ligoninė, kuri netrukus sudegė. Pasibaigus karui, caras Aleksandras I dvarą nusipirko, bet čia taip ir neapsigyveno. Rūmai nyko. 1867 m. jie jau buvo sugriuvę. Dvaro žemės pradėtos nuomoti diduomenei. Pradėjus statyti turtingųjų vasarnamius, Vingis jau XX a. pr. tapo Vilniaus priemiesčiu. Tuo metu Vingio nuomininkas Kozlovskis Vingio teritoriją aptvėrė ir už įėjimą į parką rinko mokesčius. Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijoje bilietas į Vingio parką kainavo 1 rb, šeimai – 5 rb. Vaikams iki devynerių metų bilietas kainavo 5 kp. Važiuoti ir joti parke buvo draudžiama. Pirmojo pasaulinio karo metu Vingio parkas nukentėjo ir buvo perduotas Vilniaus universitetui. 1920 m. prie Neries įkurtas

Jaukus Vilkpėdės kampelis

2,5 ha botanikos sodas. Botanikos sodą ėmus kurti Kairėnuose, čia liko tik jo skyrius. Po Antrojo pasaulinio karo Vingio parkas pertvarkytas, nutiesta daug takų. 1958 m. jis paskelbtas valstybės saugomu, 1986 m. priskirtas prie respublikinės reikšmės gamtos paminklų. 1960 m. parke įvyko Dainų šventė, kuriai buvo pastatyta nauja estrada (archit. R. Alekna pritaikė estų A. Kotli ir H. Sepmann projektą).

Vingį mėgo Adomas Mickevičius, Jonas Basanavičius, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Antanas Vienuolis, Žemaitė. Vingio parkas 2005 m. įtrauktas į Kultūros vertybių registrą (unikalus kodas 30663).

2009 m. liepos 7 d., minint Lietuvos tūkstantmečio jubiliejų, Vingio parke pastatyta Lietuvos tūkstantmečiui skirta skulptūra „Vienybės medis“ (skulpt. Tadas Gutauskas, archit. Rolandas Palekas). Pagrindinis skulptūros motyvas – 9 m aukščio verpstė, kurios centre, saulę primenančiame apskritime, iškalta 100 Lietuvos iškiliausių asmenų pavardės.

Vingio parko rytiniame pakraštyje yra Vingio karių kapinės (M. K. Čiurlionio g.). Kapinių vieta įrengta XVIII a. pr. maro epidemijos aukoms laidoti. Vėliau čia buvo palaidoti Pirmojo pasaulinio karo metu žuvę apie 1 300 vokiečių ir 900 Austrijos, Vengrijos, Rusijos, Lenkijos kariai bei 1941–1944 m. apie 2000 vokiečių karių. Kapinių centre yra 12 memorialinių plokščių, kuriose paminėti čia palaidoti kariai ir 4,5 m. aukščio akmeninis kryžius. Kitas akmeninis kryžius ant postamento buvo pastatytas Pirmojo pasaulinio karo žuvusiųjų atminimui.

Ant kalvos tarp Savanorių prospekto ir Vilkpėdės gatvės driekiasi Vilkpėdės parkas (5 ha) – seno pušyno likučiai, kuriame priaugo lapuočių medžių ir krūmų. Iš čia nuo Vilkpėdės piliakalnio atsiveria graži panorama į Lazdynus. Vilkpėdės parkas 1986 m. paskelbtas vietinės reikšmės gamtos paminklu.

Literatūros apžvalga

Apie Vilkpėdę literatūros yra nemažai. Apie šią vietovę rašoma įvairaus laikotarpio enciklopedijose bei žinynuose. Seniausią Vilkpėdės praeitį atspindintys archeologinių kasinėjimų duomenys minimi archeologo Vytauto Daugudžio straipsnyje. Žymusis Vilkpėdės akmuo aprašytas XIX a. etnografo, istoriko, archeologo Adomo Honorio Kirkoro knygoje „Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“. Išsamų duomenų apie Vilkpėdės akmenį pateikta archeologo dr. Vykinto Vaitkevičiaus knygoje „Senosios Lietuvos šventvietės“ ir jo straipsniuose. Yra publikacijų, skirtų Vilkpėdės bažnyčiai. Apie Dievo Apvaizdos bažnyčią rašoma Kazio Misiaus ir Romualdo Šinkūno žinyne „Lietuvos katalikų bažnyčios“, daugiatomyje kraštotyrininko Broniaus Kviklio leidinyje „Lietuvos bažnyčios“, Vytauto Šiaudinio knygoje „Vilniaus maldos namai“, albume „Vilniaus šventovės“ ir „Lietuvos architektūros istorijoje“. Apie karių kapines rašoma „Atminimo knygoje“. Vilkpėdės ir Vingio parkai labai išsamiai pristatyti gamtininko Gedimino Isoko leidinyje „Lietuvos gamtos paminklai“ ir kraštotyrininko Broniaus Kviklio knygoje „Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai“. Yra publikacijų, skirtų Vilkpėdėje esančioms įstaigoms. Tai knyga „Lietuvos monetų kalykla“, o apie Vilniaus elektrinę nr. 2 yra Viliaus Šadukio straipsnių. Periodikoje galima rasti nemažai įvairios informacijos apie Vilkpėdę.

Vilkpėdė yra minima ir grožiniuose kūriniuose, atsiminimuose. Knygoje „Vilniaus legendos“ (t. p. lenkų k. „Legendy Wileńskie“) spausdinama legenda „Vilko pėda“. Rusų rašytojo Levo Tolstojaus kūrinyje „Karas ir taika“ minimi rūmai, buvę Vingio parke. Žymus Lietuvos aktorius Vladas Bagdonas yra gyvenęs Vilkpėdėje. Rūtos Oginskaitės knygoje „Jausmų repeticijos: Metai su aktoriumi Vladu Bagdonu“ užrašyti aktoriaus prisiminimai apie jo vaikystę pokario Vilkpėdėje. Vilkpėdei skirtų eilėraščių yra Vlado Mozūriūno (rink. „Vilniaus etiudai“), Gintaro Patacko (rink. „Duobės Danguje“), Donato Valančiausko (rink. „Iš Vilniaus į Vilnių“) poezijos knygose, taip pat autorių kolektyvo leidinyje „Vilnius 37° C“ ir kt.

*Lietuvos monetų kalykla =
Lithuanian Mint: 1990–
2000. – Vilnius, 2000.
Knygos viršelis*

Literatūra

Atminimo knyga = Книга памяти = Gedenkbuch: Antrojo pasaulinio karo karių karinių Lietuvoje albumas. – Vilnius, 2006, p. 363-365.

Čaplinskas, Antanas Rimvydas. Vilniaus gatvės: istorija, vardynas, žemėlapiai. – Vilnius, 2000, p. 190-193.

Daugudis, Vytautas. Vilniaus miesto teritorijos ir apylinkių pirmieji gyventojai // Vilniaus miesto istorijos skaitiniai: mokymo priemonė. – Vilnius, 2001. – P. 39.

Dumauskienė, Loreta. Kviečia pasieniečių muziejus // Lietuvos muziejai, 2003, Nr. 2, p. 34-35.

Isokas, Gediminas. Lietuvos gamtos paminklai. – Vilnius, 1995, p. 397-399, 415-418.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 46.

Kavolėlytė, Danguolė. Vilkpėdė: vakariniai Vilniaus vartai // Vakarinės naujienos. – 1998, rugpj. 4, p. 6-7.

Kirkoras, Adomas Honoris. Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes. – Vilnius, 1991, p. 200.

Kviklys, Bronius. Lietuvos bažnyčios. – Chicago, Ill., 1985. – T.5: Vilniaus arkivyskupija, d.1: Istoriniai bruožai. Vilniaus miesto bažnyčios, p. 356-357.

Kviklys, Bronius. Mūsų Lietuva: krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai. – Vilnius, 1989. – T. 1, p. 154-155, 167-168.

Lietuvos monetų kalykla = Lithuanian Mint: [1990–2000]. – [Vilnius, 2000]. – [37] p.: iliustr. – Gretut. tekstas liet., angl.

Šaduikis, Vilius. Vilniaus elektrinei nr. 2 – 60 metų. // Šiluminė technika. – 2011, Nr. 4 (gruodis), p. 7-9.

Šalūga, Romualdas. Vilkpėdės akmuo // Švyturys. – 1958, Nr. 13, p. 24-25.

Šaulys, Vladas. Vilkpėdės praeitis // Kultūros barai. – 1973, Nr. 1, p. 53.

Šiaudinis, Vytautas. Vilniaus maldos namai. – Vilnius, 2001, p. 84.

Vaitkevičius, Vyktintas. Nauja Žvėrūnos-Medeinos perspektyva: [t. p. apie Vilkpėdės akmenį]. – Iliustr. – Santr. angl., rus. – Bibliogr.: 62 pavad. // Lietuvos archeologija. – [T.] 24 (2003), p. 8-9.

Vaitkevičius, Vyktintas. Senosios Lietuvos šventvietės: Aukštaitija. – Vilnius, 2006, p. 42-43.

Vaitkevičius, Vyktintas. Senosios Vilniaus šventvietės // Šiaurės Atėnai. – 2003, lapkr. 15, p. 11.

Viliūnienė, Gina. Vilniaus šventovės: istorija, legendos, asmenybės, dabartis. – Vilnius, 2012, p. 316.

Vilniaus legendos. – Vilnius, 1998, p. 123-124.

Vilkpėdė. – Iliustr. // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2014. – T.25, p. 183.

Legendy Wileńskie. – Vilnius, 1998, p.117-118.

Viršuliškės vasarą

Viršuliškės

Viršuliškės – Vilniaus miesto dalis, esanti į šiaurės vakarus nuo miesto centro. Ribojasi su Karoliniškių, Justiniškių, Šeškinės, Pilaitės mikrorajonais.

Vietovės pavadinimas kilęs iš kaimo pavadinimo. Šis vietovardis (lenk. *Wierszuliszki*) rastas XVIII a. dokumente lenkų kalba, bet priesaga *-iškės* leidžia manyti, kad Viršuliškės galėjo būti jau XVI a. ar dar anksčiau. Manoma, kad senovėje ši vieta priklausė didikų Viršilų giminei, ir su šiuo istoriniu asmeniu galima sieti Viršuliškių vietovardį.

Seniau buvęs Viršuliškių (Viršuliškio) kaimas buvo prijungtas prie Vilniaus 1969 m. Mikrorajono statybos projektą 1973 m. parengė vyr. architektai – Birutė Kasperavičienė ir Juozas Zinkevičius. Daugiaaukščiai namai pradėti statyti 1975 m. Viršuliškių statyba turėjo padėti spręsti vilniečių butų problemas. Rajonas buvo kuriamas kaip vientisas gyvenamasis kompleksas, sudarytas iš stambiaplokščių namų, kurie buvo jungiami į lanko formos grupes, jungiant juos ažūrinėmis plokštėmis. Vertikalius stulpelius primenančių kiaurymių eilės tapo pagrindiniu kvartalo namų simboliu.

Viršuliškėse yra keletas minėtinų architektūros objektų. Ant kalvelės, prie parko, stovi moderni Palaimintojo Jurgio Matulaičio bažnyčia (Matulaičio aikštė 3). Bažnyčia buvo statoma pagal architektų Gintauto Aperavičiaus, Vytauto

Balčiūno, Gedimino Baravyko ir Ričardo Krištopavičiaus projektą. Tai pirmoji šventovė, pastatyta Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę. Prasidėjus Atgimimui, aplinkinių mikrorajonų gyventojai rinko parašus ir siuntė tuometinei LTSR Ministrų tarybai reikalaudami pastatyti naują bažnyčią. 1988 m. lėšų bažnyčios statybai paaukėjo parapijiečiai, parėmė Vilniaus arkivyskupijos kurija. 1990 m. pradėti statyti parapijos namai ir koplyčia. Iš pradžių būsimos bažnyčios vietoje buvo pastatytas ažuolinis kryžius. 1991 m. prasidėjo Palaimintojo Jurgio Matulaičio bažnyčios statyba. Bažnyčios architektūrinis sprendimas paremtas tradicinio gotikos stiliaus interpretacija. Statant bažnyčią didelis dėmesys buvo skirtas šviesai. Natūralus apšvietimas modeliuojamas taip, kad virstų ženklų, ypatinga dieviška šviesa. Pietinėje pastato pusėje yra dešimt didelių langų, simbolizuojančių dešimt Dievo įsakymų. Bažnyčios šventoriuje pastatytas koplytstulpis su įrašu „Sovietinėms aukoms atminti“.

Viršuliškėse yra svarbių visuomeninių, kultūrinių, sporto ir poilsio objektų. Čia stovi 16-os aukštų pastatas – Spaudos rūmai (Laisvės pr. 60), pastatyti 1983–1986 m. (archit. Jurijus Koninas, inž. Alfonsas Kanapeckas). Traagiškų 1991 m. Sausio 13-osios įvykių dienomis juos buvo

užgrobę ir apšaudė sovietų kariuomenė. Dabar čia patalpas nu-mojasi įvairios įmonės. 2002 m. pastatyta Vilniaus pramogų arena (Ažuolyno g. 9). Šalia yra universali sporto arena „Sportima“, kurioje vyksta įvairių sporto šakų varžybos, tarptautiniai sporto renginiai, taip pat 2008 m. atidaryta „Vito Gerulaičio vardo teniso akademi-ja“. Ledo arenos ir teniso aikščių kompleksą supanti parko ir kapi-nių žaluma izoliuoja jį nuo gretimų tranzitinių gatvių triukšmo. 2014 m. duris atvėrė modernus 21 aukšto verslo centras „Grand Offi-ce“ (Viršuliškių skg. 34, archit. Gintaras Čeikauskas ir Miroslavas Šejnickis). Šis pastatas yra vienas aukščiausių administracinių pasta-tų Vilniuje. Viršuliškėse (Č.Sugiharos g. 3) veikia Grožio terapijos ir chirurgijos klinika.

Mikrorajonas išsidėstęs abipus Laisvės prospekto, neaukštomis kal-vomis ir slėniais išraižytoje, nuo Žvėryno miško plotu atskirtoje vie-toje. Viršuliškių teritorijoje yra ir keletas nedidelių miško lopinėlių. Vienas jų yra

**Manoma, kad se-
novėje ši vieta pri-
klausė didikų Viršilų
giminei, ir su šiuo
istoriniu asmeniu
galima sieti Viršuliš-
kių vietovardį.**

Lūžių parko zonoje. Parke Lietuvos so-cialdemokratų partijos nariai, minėdami partijos 110-ąsias įkūrimo metines, pa-sodino 110 ažuolų giraitę, kurią tvarko ir papildo naujais medeliais. Ateityje parke numatoma įrengti poilsio zonas, sveika-tingumo takus.

Prie Viršuliškių yra kapinių – gana senos Sudervės viešosios kapinės ir Sudervės žydų kapinės (Sudervės kelias 28). Žydų kapinėse pradėta laidoti apie 1968 m. O 1999 m., Žydų bendruomenės pageidavimu, buvo aklinau užmūryta abejas kapines skirianti siena. Į žydų kapines iš panaikintų Vilniaus žydų kapinių (Olandų g.) buvo perkelti garsiojo Vilniaus Gaono ir jo artimųjų, taip pat daktaro Aiskaudos prototipo, gydytojo Cemacho Šabado, rašytojo Šmuelio Josifo Fino ir kitų žymiųjų žydų palaikai. Čia taip pat yra grafo Valentino Potockio (vadinto Ger Cedeku – teisiuoju atsivertėliu), kuris atsisakė krikščionybės ir priėmė judaizmą, kapas. Šiuo metu tai yra vienintelės Vilniuje veikiančios kapinės, kur žydai laidoja savo mirusiuosius. Skirtingai nuo žydų kapinių, Sudervės viešosios kapinės dar nėra sulaukusios tyrėjų dėmesio. Jose taip pat yra palaidota keletas Lietuvoje žinomų žmonių: elektrochemikas, Vilniaus universiteto profesorius Algimantas Levinskas, dailėtyrininkas Edvardas Pranckūnas, skulptorius Steponas Šarapovas, žurnalistas, TV laidų vedėjas Ramūnas Bradūnas ir kt. Šiose kapinėse daugiausia pastatyti standartiniai antkapiniai paminklai, bet yra ir originalių, menininkų iš akmens ir medžio sukurtų darbų.

Viršuliškėse

Prekybos centras

Palaimintojo Jurgio Matulaičio bažnyčia

Skulptoriaus S. Šarapovo antkapinis paminklas – ant postamento pastatyta jo paties skulptūra „Arklas“. Yra meniškų paminklų ant vaikų ir paauglių kapų (Gailės Mockutės, Dalios Puriškytės ir kt.). Iš kitų išsiskiria prabangus juodo akmens socialinių mokslų dr. Genadijaus Konopliovo antkapis. Įspūdingo dydžio ir įmantrios formos romo Volodios Aleksandravičiaus antkapinis paminklas.

Viršuliškėse yra dar keli lankytini objektai.

1990 m. prie Viršuliškių seniūnijos pastato (Viršuliškių g. 34) buvo pastatyta dekoratyvinė skulptūra „Giesmė“ (skulpt. Vladas Kančiauskas). 2000 m. ji buvo restauruota ir užkelta ant naujo pjedestalo.

Prie Spaudos rūmų (Laisvės pr. 60) 1992 m. buvo atidengta JAV gyvenančios lietuvių menininkės Elenos Urbaitytės-Urbaitis Vilniaus miestui dovanota ir jos lėšomis pastatyta skulptūra „Erdvės skrydis“. Talkininkaujant skulptoriui Vladui Kančiauskui, architektui Justinui Šeibokui, ji buvo sukonstruota iš nerūdijančio plieno. Skulptūra 2010 m. perkelta į Europos parką.

1994 m., minint 584-ąsias Žalgirio mūšio metines, prie tuometinio Savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos (SKAT) respublikinio štabo (Viršuliškių g. 36) buvo atidengtas paminklas LDK kunigaikščiui Vytautui Didžiajam, ažuolinė skulptūra (skulpt. Algirdas Kulieša).

2011 m. prie Spaudos rūmų (Laisvės pr. 60), Sacharovo vardu pavadintoje aikštėje, Seimo Žmogaus teisių komiteto ir Lietuvos žmogaus teisių asociacijos iniciatyva buvo atidengtas paminklas – skulptūrinis suoliukas – branduolinės fizikos atstovui, disidentui, žmogaus teisių gynėjui, akademikui Andrejui Sacharovui (skulpt. Vladas Kančiauskas).

Minint Lietuvos laisvės gynimo ir kruviniųjų Sausio 13-osios įvykių 20-metį, 2011 m. sausio 11 d. prie Spaudos rūmų pastato (Laisvės pr. 60) buvo atidengta pilko akmens memorialinė lenta su užrašu: „1991 m. sausio 11 d. Sovietų Sąjungos kariuomenė užgrobė Spaudos rūmus. 1991 m. rugpjūčio 23 d. Lietuvos valstybė atgavo Rūmus laisvajai spaudai“. Tą pačią 2011 m. sausio 11 d. prie Krašto apsaugos savanorių pajėgų (anksčiau – SKAT) pastato (Viršuliškių g. 36) buvo atidengta rausvo granito memorialinė lenta su užrašu: „1991 sausio 11 d. šį pastatą, kuriame buvo įsikūręs Lietuvos Respublikos krašto apsaugos departamentas, jėga užgrobė Sovietų sąjungos kariuomenė, vykdydama agresiją prieš Nepriklausomybę atkūrusią Lietuvos Respubliką. Agresoriui pasitraukus, 1991 rugsėjo 15, pastatas buvo perduotas Savanoriškajai krašto apsaugos tarnybai“.

1993–2012 m. Savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos štabo pastate veikė Lietuvos savanorių muziejus.

Literatūros apžvalga

Apie Viršuliškes rašoma Antano Papšio knygoje „Vilnius: mažasis vadovas“, visose lietuviškose enciklopedijose. „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvade“ apžvelgiama Spaudos rūmų architektūra. Genriko Agranovskio (Аграновский) ir Irinos Guzenberg (Гузенберг) leidinyje rusų kalba „Литовский Иерусалим“ rašoma apie Žydų kapines. Gausiai iliustruotoje Ginos Viliūnienės knygoje „Vilniaus šventovės“ pateikiama informacijos apie Palaimintojo Jurgio Matulaičio bažnyčią. Apie Viršuliškių viešąsias erdves puošiančius meno kūrinius rašoma Jolantos Jurašienės-Marcišauskytės kultūriniam gide „Vilniaus skulptūrų kelias“. Pateikiama skulptūrų nuotraukų.

Poetai Valdemaras Kukulas (rink. „Saulėlydis mano giesmė“), Antanas Šimkus (rink. „Sezonas baigtas“), Mykolas Karčiauskas (rink. „Kaita“) yra sukūrę eilėraščių, skirtų Viršuliškėms.

Literatūra

Girininkienė, Vida. Vilniaus kapinės. – Vilnius, 2004, p. 166.

Jurašienė, Jolanta. Vilniaus skulptūrų kelias: [kultūrinis gidas] : [21 maršrutas] / Jolanta Marcišauskytė-Jurašienė. – 2-asis pakoreg. leid. – Vilnius, 2014, p. 364.

Jurkštas, Jonas. Naujųjų Vilniaus miesto rajonų vardai: [apie vietovardžio „Viršuliškės“ kilmę] // Vakarinės naujienos, 1981, birž. 20.

Lietuvos savanorių muziejus: 10 metų. – Vilnius, 2003. – 10 p., [1] p.: iliustr.

Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T. 1: Vilnius, p. 37.

Papšys, Antanas. Vilnius: mažasis vadovas. – Vilnius, 1988, p. 164-165.

Suščenkienė, Aldona. Palaimintojo Jurgio Matulaičio bažnyčios vietos kryžius // Nukentėję paminklai. – Vilnius, 1994. – P. 219.

Šarapovas, Steponas. Mažosios skulptūros: [albumas]. – Vilnius, 2001, p. 13.

Viliūnienė, Gina. Vilniaus šventovės. – Vilnius, 2012, p. 334-339.

Viršuliškės. – Pliustr. // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – Vilnius, 1984. – T. 12, p. 294.

Аграновский, Генрих. Литовский Иерусалим / Генрих Аграновский, Ирина Гузенберг. – Вильнюс, 1992, p. 64-66.

Žvelgiant į Žirmūnus nuo Neries

Žirmūnai

Žirmūnai – tai Vilniaus miesto dalis, esanti į šiaurę nuo miesto centro, dešiniajame Neries krante. Ji ribojasi su Antakalniu, Senamiesčiu, Šnipiškėmis bei Verkiais. Pagrindinė mikrorajono gatvė – Žirmūnų gatvė.

Žirmūnų mikrorajono vardas kilęs iš mažos gatvelės, buvusios Žirmūnų teritorijoje dar Abiejų Tautų Respublikos laikais, pavadinimo. Ši gatvelė jau buvo pažymėta XVI ir XVII a. Vilniaus miesto planuose. Dabartinio mikrorajono atskiros dalys įvairiais istorijos laikotarpiais buvo vadinamos skirtingai.

Literatūroje ir senųjų vilniečių atsiminimuose minima, kad vietovė lenkiškai buvo vadinama *Losiuvka*. Tačiau, pasak kalbininko Jono Jurkšto, *Losiuvka* – tai ne dabartiniai Žirmūnai, o tik jų pradžia. Be to, *Losiuvka* (Łosiówka; lenk. „loš“ – briedis) negalima versti į Briedynę, nes tai asmenvardinės kilmės vietovardis, susijęs su šioje vietoje turėjusiu sklypą generolu Aleksandru Losevu.

Žirmūnų teritorijoje yra buvę keli kaimeliai: Leoniškės, Kazliškės, Šeimyniškės ir Pašeimyniškės. XVIII a. pab. Leoniškių, Kazliškių, Pašeimyniškių kaimai išnyko.

XVII–XVIII a. šalia Šeimyniškių kaimo buvo Lietuvos valdovo pilies dvaras, vadinamas *Derevnictva* (*Horodnictva*). Vardo kilmė siejama su slaviškais žodžiais *derevničij* (liet. miškų prižiūrėtojas, girininkas) ir *horodničij* (liet. pilių įtvirtinimų prižiūrėtojas). Spėjama, kad *Derevnictvos* dvarą įkūrė Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Žygimantas Augustas. Dvare ne kartą buvo apsisistojusi valdovo šeima. *Derevnictvos* dvaras pagal savo funkciją galėjo būti laikomas Vilniaus pilių pagalbinio ūkiu. Dvarui priklausę nelaisvi žmonės buvo vadinami šeimyna arba šeimyniškais, o jų gyvenamas kaimas – Šeimyniškėmis. Šeimyniškių kaimas gyvavo iki XIX a. pabaigos. XVII a. *Derevnictva* prarado karališkąjį statusą. Dvarą yra valdę garsūs Lietuvos didikai Valavičiai, Rudaminai, Pacai, Tyzenhauzai ir kt.

1753 m. Georgo Makso Fiurstenhofo sudarytame Vilniaus miesto plane yra pažymėtas dvaras ir prie jo

Tuskulėnų dvaro rūmai

Rūmus supa parkas

išdėstyti pastatai. Jie buvę aukštutinėje Neries krantinės terasoje. Žemutinėje terasoje, prie upės, iškasti tvenkiniai, pastatytas malūnas. Apie jį kalbama 1735 m. inventoriuje. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad Derevnicvos malūnas buvo plaukiojantis. Tai vienintelis žinomas Lietuvoje toks malūnas. G. M. Fiurstenhofo plane jis parodytas Neries upėje ir pavadintas „Konigl(iche) Schiffmühle“. XVIII a. viduryje Derevnicvos dvaro valda buvo suskaldyta ir padalinta į du atskirus ūkius. Senosios Derevnicvos centru tapo Derevnicvos palivarkas, kurio anksčiau nebuvo. Šiam palivarkui priklausė ir Šeimynišės.

XVII–XVIII a. šalia Šeimyniškių kaimo buvo Lietuvos valdovo pilies dvaras, vadinamas Derevnicva (Horodnicva).

Centrinį Derevnicvos ūkį imasi valdyti vienuoliai Laterano kanauninkai. Vienoje iš prielaidų teigiama, jog jie ir sugalvojo Tuskulėnų vardą, nes rėmėsi Cicerono veikalu „Tuskulo pokalbiai“, kuriame svarstomi gyvenimo prasmės, netekties, sielos ramybės klausimai. Romėniškasis pavadinimai „Tusculus“ buvo sulietuvintas ir virto Tuskulėnais.

Vėlesnė istorija paliudija, jog Laterano kanauninkams apylinkėse nepavyko sukurti ramybės buveinės. Nuolat keitėsi Derevnicvos ir Tuskulėnų šeimnininkai, kurių dažnam susiklostė dramatiškas likimas. Po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo 1795 m. buvęs Derevnicvos ūkis perėjo Rusijos izdo priklausomybėn. XIX a. dvaras turėjo ne vieną savininką. XIX a. pradžioje Tuskulėnų dvaras priklausė Elžbietai Ragovskai, Rusijos caro patarėjo žmonai. Nuo 1825 m. Tuskulėnai priklausė generalgubernatoriui Aleksandriui Rimskiui-Korsakovui, kuris čia pasistatė prabangią užmiesčio vilą. Vėliau dvaras priklausė gydytojui ir visuomenės veikėjui Julijanui Titijui, kuris labiausiai išgarsėjo kaip literatūros almanacho „Athenaeum“ leidėjas. XIX a. 5-ajame dešimtmetyje dvaro rūmai tapo savotišku Vilniaus jaunimo kultūros centru, nes J. Titijus juos buvo pavertęs tikra užėja – tuo metu vadinamojoje Titijaus viloje nuolat lankydavosi kompozitorius Stanislovas Moniuška, rašytojas Juzefas Ignacijus Kraševskis ir kiti tuometinės Vilniaus bohemos atstovai. Čia buvo sukaupta didelė meno kūrinių kolekcija – ant sienų kabėjo Adriano ir Izaoko van Ostandžių, Žano Antuano Vato, Gerito Dou, Džovanio Batisto Lampi ir kitų žymių dailininkų tapyti paveikslai. Dvare vykdavo koncertai, susitikimai, buvo įrengta labai

turtinga biblioteka. 1866 m. Derevnicvos palivarką (dabartinių Šeimyniškių-Žirmūnų gatvių sandūros teritorija) nusipirko vienas iš 1863 m. sukilimo slopintojų, generolas Aleksandras Losevas. Generolo ūkis buvo vadinamas Losiova Dača (lenk. *Łosiowa Dacza*). 1869 m. A. Losevas įsigijo ir Tuskulėnus. Nuo tada teritoriją imta vadinti Losiuvkos vardu. Kas porą dešimtmečių keičiantis savininkams, dvaras pamažu tapo apleistas. Tolesnė dvaro teritorijos istorija susijusi su Tuskulėnais, mat senasis Derevnicvos dvaras XX a. pr. jau buvo išnykęs: didele dvaro teritorijos dalimi naudojosi caro kariuomenė, o urbanizacija praktiškai nevyko. Liko tik Tuskulėnai. 1928 m. dvarą įsigijo Vilniaus miesto geologinės tarnybos viršininkas Pranciškus Valickis, kuris dvarą pritaikė šeimos vasarvietei. Vienas statinys buvo pavadintas Baltuoju dvareliu. 1940 m., prasidėjus sovietų okupacijai, Tuskulėnų dvaras buvo nacionalizuotas. 1942 m. Tuskulėnų dvarą įsigijo Vincentas ir Jadvyga Antonovičiai. Jie pradėjo ūkininkauti. Įdarbino kelis jaunuolius, kad išgelbėtų nuo išvežimo į Vokietiją priverstiniais darbams. Nacistinės Vokietijos okupacijos metais dvaro rūsiuose buvo slepiami žydai. 1944 m., sovietams antrą kartą okupavus Lietuvą, dvaro rūmuose įsikūrė KGB ir kitų sovietinio saugumo tarnybų vadovai. Šalia esančiame parke nuo 1944 m. rugsėjo 28 d. iki 1947 m. balandžio 16 d. buvo slapta užkasami nukankintų ir nužudytų antisovietinio pasipriešinimo judėjimo dalyvių ir asmenų, kuriems įvykdyta mirties bausmė už padarytus kriminalinius ir karo nusikaltimus, palaikai. Siekiant išsaugoti kruvinąją paslaptį, kapaduoabės buvo sulygintos su žeme, apželdintos krūmais ir medžiais. Ilgą laiką ši teritorija buvo akyklai saugoma, kad visuomenė nesužinotų apie kruvinas Tuskulėnų paslaptis. Kapavietės teritoriją saugojo specialieji pareigūnai, netoliese buvo pastatytos saugumo viršininkų vilos, saugumiečių poilsiavietės, sporto bazės. Be to, Tuskulėnų dvaro teritorija buvo aptverta beveik dviejų metrų aukščio mūrine, o vidinėje teritorijos dalyje buvo pastatyta medinė tvora, kuri Tuskulėnų dvaro teritoriją padalijo pusiau. Šiaurinėje dalyje buvo apgyvendinti kariškiai ir įsikūrė sukarintos visuomeninės organizacijos. Pietinėje liko parkas ir dalis ūkinių pastatų. XX a. šeštajame dešimtmetyje, atlikus kapitalinį Tuskulėnų teritorijos pertvarkymą, žmonės galėjo laisvai vaikščioti po teritoriją. 1977 m. Žirmūnų rajono pradžioje, Tuskulėnų parko teritorijoje, pradėta statyti Vidaus reikalų ministerijos kultūros ir sporto rūmus.

Poilsis prie Neries

Žirmūnuose

Tvarkant visą teritoriją, KGB prižiūrėjo, kad tiesiamos požeminės komunikacijos, kabeliai nepriartėtų prie draudžiamų ribų, kad nebūtų aptiktos kapaduobės. Parko takeliai, apšvietimai ir visa kita buvo projektuojami pagal specialų planą. Užslaptinti skausmingi 1944–1947 m. įvykiai į viešumą iškilo Lietuvai atgavus nepriklausomybę. 1994 m. sausio 9 d. spaudos konferencijos metu Valstybės saugumo departamento generalinis direktorius Jurgis Jurgelis pranešė, jog Vidaus reikalų ministerijos Kultūros ir sporto rūmų bei buvusioje Tuskulėnų dvaro teritorijoje yra masinės sovietinių

Už centrinės Žirmūnų dalies projektą ir jo įgyvendinimą architektams 1968 m. buvo paskirta TSRS valstybinė premija.

aukų kapavietės. Per 1994–1996 m. ir 2003 m. vykusius Tuskulėnų dvaro tyrimus buvo atidengtas 6940 m² plotas, rasti 720 vyrų ir 4 moterų palaikai, palaidoti 45 kapaduobėse. Taip pat buvo rasti 1239 archeologiniai radiniai, pavyzdžiui, XIV a. Jogailos laikų moneta, XVI–XVII a. keramikos ir kt. radinių. Tyrimams vadovavo ir juos vykdė prof. Antanas Garmus, habil. dr. Vytautas Urbanavičius, prof. Rimantas Jankauskas ir doc. dr. Arūnas Barkus. Ekspertams pavyko identifikuoti 51 asmens palaikus. Nustatyta, kad Tuskulėnų dvaro kapavietėje buvo palaidoti vyskupas Vincencas Borisevičius, vienas iš pasipriešinimo vadų generolas Jonas Noreika-Vėtra ir kt.

Savo istoriją turi ir kita Žirmūnų teritorija – Šiaurės miestelis. Žirmūnai buvo susiję su kariuomene. Tai rodo iki šiol išlikę gatvių pavadinimai: Apkasų, Kareivių, Trimitų, Rinktinės. Čia buvo keletas kareivinių. Dalis teritorijos buvo vadinama Karo lauku, šioje vietoje vykdavo kariuomenės pratybos, paradai. Sovietmečiu Žirmūnuose buvusi neprieinama visuomenei kareivinių teritorija buvo vadinama Šiaurės miesteliu. Šis pavadinimas išlikęs iki šiol, nors teritorijos paskirtis pasikeitusi.

Šioje vietoje mūrinės kareivinės buvo pastatytos XIX amžiuje. XIX a. pab. – XX a. pr. jose buvo įsikūrę Rusijos imperijos kariniai daliniai. Tarpukariu kareivinėmis naudojosi lenkų kariai. Sovietmečiu čia buvo tankų dalinio karinė bazė (1945–1956 m. Šiaurės miestelyje buvo įsikūrusi 16-oji lietuviškoji divizija). Po nepriklausomybės

atkūrimo bei sovietinės armijos pasitraukimo 1992 m. karinės bazės patalpas imta naudoti komercijai – čia įsikūrė įvairios parduotuvėlės, dirbtuvės, autoservisai, nemažai laidojimo paslaugas teikiančių firmų ir kt.

2001 m. vykdant statybos darbus Šiaurės miestelyje buvo rasta viena iš didžiausių Napoleono kariuomenės karių kapaviečių. 2002 m. vasarį archeologų ir antropologų grupė preliminariai žvalgė masinės kapavietės vietą, surinko statybos darbų metu išverstus žmonių kaulus, kitus radinius. Tų pačių metų pavasarį ir rudenį archeologų, antropologų, istorikų, archeologinių radinių konservuotojų grupė ištyrė tris 600 m² plotus. Tyrimo metu, kuriam vadovavo prof. Rimantas Jankauskas, identifikuota 600 individualių skeletų, palaidota ne mažiau kaip 3296 asmenys, daugiausia 20–30 metų vyrai iš ne mažiau kaip 90 pulkų, suformuotų Prancūzijoje, Italijoje, Ispanijoje, Šveicarijoje, Lenkijoje, Prūsijoje, Vestfalijoje, Reino konfederacijoje. Aptikta ir apie 50 moterų palaikai. Manoma, kad tai markitantės, kurios oficialiai nuo 1805 m. pripažintos kaip armijos sudėtinė dalis. Remiantis istoriniais šaltiniais, nustatyta, jog šioje vietoje ėjo Napoleono Didžiosios armijos gynybinės sistemos antroji linija, kurią sudarė apkasų ir redutų sistema. Būtent vienoje šios linijos atkarpoje, greičiausiai redute, ir buvo palaidoti mirusieji. Tyrimų metu surasta per 4600 radinių, daugiausia aptikta metalinių uniforminių sagų su pulkų numeriais, kitų aprangos detalių. 2001 m. rasti Prancūzijos armijos palaikai buvo perlaidoti 2003 m. birželio mėn. Antakalnio kapinėse.

Apžvelgus dabartinės Žirmūnų teritorijos urbanistikos istoriją galima pasakyti, kad iki XX a. vidurio Žirmūnai buvo menkai apgyvendintas Vilniaus pakraštys. Tarpukario metais Žirmūnų teritorijoje daugiausia gyveno miesto darbininkai, čia buvo keletas kareivinių. Iki XX a. septintojo dešimtmečio Žirmūnuose buvo tik kelios gatvės, stovėjo nedideli mediniai namai. Vėliau šioje vietoje prasidėjo intensyvi statybos. Žirmūnų rajono statybai buvo skirtas aukštas dešinysis Neries krantas priešais Antakalnį. Anuomet tai buvo 127 ha plotas. Žirmūnų mikrorajonas pastatytas 1962–1969 m. Tai pirmasis didelis Vilniaus gyvenamasis masyvas, susidedantis iš trijų dalių. Pirmoji Žirmūnų dalis – ant aukšto Neries skardžio, iš dviejų pusių ribojama Žirmūnų gatvės bei upės, einanti palei Kareivių gatvę. Antroji dalis – arčiausiai centro, tarp Tuskulėnų, Žirmūnų ir Minties

gatvių. Trečioji dalis – ant kalno, į šiaurę nuo Kareivių g. Iki 1965 m. Žirmūnuose buvo statomi vien tik penkiaaukščiai, vėliau pradėta statyti ir dvylikaaukščius gyvenamuosius pastatus (pirmasis toks Žirmūnų g. 34 buvo apgyvendintas 1970 m. vasarą). Juos sukūrė architektai Algimantas Nasvytis, Enrikas Tamoševičius ir kt. 1966 m. Žirmūnų g. 57 pastatytas pirmasis Lietuvoje devynių aukštų namas (archit. E. Tamoševičius). Žirmūnų projektuotojams pavyko įgyvendinti iš skandinavų perimtus moderniosios urbanistikos principus: laisvai išdėstyti stambiaplokščiai, išsaugotas ir išnaudotas Neris upės link žemėjantis reljefas. Ypač daug dėmesio buvo skiriama želdynų formavimui, siekiant kurti plastišką krantinės ir viso mikrorajono įvaizdį. Privažiuojamieji keliai prie gyvenamųjų namų grupių ir visuomeninių pastatų suprojektuoti taikant akligatvių sistemą, tad šiame mikrorajone Neris šlaitai skiriami gyventojų rekreacinei aplinkai, neįleidžiant į šią dalį transporto. Už centrinės Žirmūnų dalies (D18 mikrorajono) projektą ir jo įgyvendinimą architektams Birutei Kasperavičienei, Bronislavui Krūminiui, inžinieriui Vaclovui Zubrui ir Vilniaus namų statybos kombinato direktoriui Šmueliui Liubeckiui 1968 m. buvo paskirta TSRS valstybinė premija. Tai buvo vienas aukščiausių sovietmečio apdovanojimų. Urbanistinės architektūrinės minties įvertinimas tokio rango premija labai pakėlė Lietuvos architektų prestižą.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę prie Žirmūnų prijungtas Šiaurės miestelis. Šioje didelėje teritorijoje nebuvo aiškių gatvių. Pastatai buvo tiesiog sunumeruoti korpusų numeriais, todėl Šiaurės mieste lyje orientuotis buvo labai sudėtinga. 1998 m. Vilniaus miesto savivaldybė sudarė ir patvirtino detalų Šiaurės miestelio teritorijos planą, pagal kurį šis rajonas virto Žirmūnų dalimi. 1998–2005 m. daugelis Šiaurės miestelio pastatų buvo nugriauti ir suformuotas miesto gatvių tinklas. 11 gatvių buvo pavadintos garsių tarpukario Lietuvos karininkų, tokių kaip pirmojo žuvusio savanorio Povilo Lukšio, generolų Jurgio Kubiliaus ir Silvestro Žukausko, vardais. Taip pat atsirado Ulonų, Lakūnų gatvės. Didelė dalis Šiaurės miestelio teritorijos užstatyta gyvenamaisiais pastatais, taip pat čia įsikūręs prekybos centrų kompleksas.

Žirmūnuose yra vertingų architektūros objektų. Iki šiandien išlikęs ir restauruotas Tuskulėnų dvaro centrinių rūmų pastatas turi

Naujieji Žirmūnų pastatai

istorinę bei kultūrinę vertę. Apie 1825 m. susiformavo dabartinis dvaro vaizdas, kai buvo pastatyta Vilniaus generalgubernatoriaus Aleksandro Rimskio-Korsakovo užmiesčio vila. Rūmus projektavo Vilniaus universiteto profesorius architektas Karolis Podčasinskis. Litografija su šio pastato vaizdu, kurią 1848 m. sukūrė Albertas Žemaitis, buvo įdėta į garsųjį Jono Kazimiero Vilčinskio „Vilniaus albumą“. Anuomet vilos vidaus įrengimui jis ir vadovavo. Tuskulėnų rūmai yra vienaaukščiai, su mezoninu, itališkojo renesanso vilų stiliaus. Pastato fasadai simetriški. Pagrindinį fasadą, nukreiptą į Nerį, puošia skulptūros, išsikišusi pusapskritė terasa. Prie dvaro yra parkas. 2008 m. buvo restauruoti Tuskulėnų dvaro centriniai rūmai, oficina, Šv. Teresės koplyčia. Taip pat restauruotas 1866 m. statytas namas, vadinamasis Baltasis dvarelis arba Valickio vila, anksčiau nepriklausęs Tuskulėnų dvarui. 1930–1931 m. savo tėvų atminimui jis pastatė Šv. Teresės koplytėlę. Statybų konsultantas ir interjero autorius buvo garsus Vilniaus skulptorius Petras Hermanovičius. Koplytėlės viduje virš altoriaus buvo įkomponuotas dailininko Marijono Kulešos aliejumi tapytas apvalus Šv. Teresės paveikslas. Ši koplytėlė – unikalus prieškarinio statyns – iš monolitinio gelžbetonio, su puošybos

Šimtametis Žirmūnų ažuolas

elementais. 1931 m. statinys buvo pašventintas ir iškilmingai atidarytas. Savaitgaliais prie jos į pamaldas rinkdavosi apylinkių katalikai. Šalimais buvo įrengta poilsio aikštelė ir suoliukas, pastatyti du akmenys su senųjų runų ženklais.

Yra Žirmūnuose ir šių laikų žymesnių statinių. 1976 m. pagal architekturo Vytauto Gerulio ir inžinieriaus Jono Bartlingo projektą prie Šilo tilto iškilo Moksleivių techninės kūrybos namai (Žirmūnų g. 1B). Jie veikia iki šiol ir vadinami Lietuvos mokinių informavimo ir techninės kūrybos centru. Čia veikia būreliai, rengiami seminarai pedagogams, kt. renginiai.

1982 m. buvo pastatyti modernūs Vidaus reikalų ministerijos kultūros ir sporto rūmai (Žirmūnų g. 1E) (archit. Algimantas Mačiulis). Rūmai turi 2 korpusus: pagrindinį ir šiaurės. Pagrindinis korpusas yra raiškios kompozicijos, pagrįstos vertikalių ir horizontalių tūrių kontrastu. Šiaurės korpusas ir korpusus jungianti pastato dalis – žemesni, neutralių formų architektūros. 2001 m. rūmai reorganizuoti į viešąją įstaigą Vilniaus kultūros, pramogų ir sporto rūmus.

Modernios architektūros pavyzdys yra 2008 m. Rinktinės gatvėje iškilęs originalios kubo formos, 12 aukštų Lietuvos Respublikos proku-

ratūros pastatas (Rinktinės g. 5A) (projekto vadovas archit. Kęstutis Lupeikis). Netradiciniai – pasvirę 53 laipsnių kampu – yra pastato langai. Fasado apdailai buvo panaudotos juodo granito plokštės. Šis K. Lupeikio projektas buvo kelis kartus nominuotas „Metų objekto“ konkurse. Tarptautinė komisija už pastato išskirtinumą jį paskelbė geriausiu metų projektu.

Vietovėje yra įdomių lankytinų objektų. Žirmūnuose sukurtas Tuskulėnų rimties parko memorialinis kompleksas (Žirmūnų g. 1F), kuris nuo 2008 m. gruodžio yra Genocido aukų muziejaus padalinys. 2002 m. Lietuvos Respublikos vyriausybės nutarimu buvo patvirtinta programa Tuskulėnų dvaro sodybos teritorijoje įkurti Tuskulėnų rimties parką, kurio pagrindiniai akcentai būtų dvaro pastatai ir kolumbariumas. Jame būtų palaidoti parko teritorijoje rastų žmonių palaikai.

Nuo 2004 m. pilkapio formos kolumbariumo-koplyčios viršūnę vainikuoja skulptūra „Kančių karūna“, prie paradinių durų – „Kario vartai“ (skulpt. Gediminas Karalius). 2009 m. rugsėjį Tuskulėnų kolumbariume dailininkas Gitenis Umbrasas pristatė visuomenei mozaiką „Trejybė“. Kolumbariumo kupolo langą, primenantį Apvaizdos akį, apsupo trijų paukščių auksinių sparnų pynė. Sakralioje pastato erdvėje tai tarsi aliuzija į krikščionių švenčiausiąją Trejybę. Mozaikai naudota balto ir geltono itališko aukso smalta sutelkia ir tarsi veidrodis atspindi apačioje esančių lempučių, išdėstytų ratu, šviesos spindulius. „Trejybė“ užima apie 30 m². 2004 m. Tuskulėnų rimties parko projektas buvo įgyvendintas architektų Mariaus Šaliamoro, Vytauto Edmundo Čekanausko, Algirdo Umbraso, Gedimino Karaliaus ir kt. Pagal programą dvaro pastatai pritaikyti įkurti XX a. antrosios pusės Lietuvos martirologijos muziejui. Rugsėjo 28-oji paskelbta Tuskulėnų aukų atminimo diena. Ta proga parke vyksta įvairūs renginiai.

Baltojo dvarelį rūsijoje 2011 m. atidaryta moderni muziejinė ekspozicija „Tuskulėnų dvaro paslaptys“. Joje atskleidžiamas sovietinio totalitarinio režimo sukurtas mirties nuosprendžių priėmimo ir vykdymo mechanizmas. Pristatoma Tuskulėnų dvaro istorija nuo XVI a. iki XXI a. bei archeologų rasta XVII a. keramikos degimo krosnis.

Žirmūnuose yra ir kitų lankytinų vietų. Vietovę puošia garsių Lietuvos skulptorių sukurtos skulptūros. Prie vieno iš buvusių prekybos centrų „Žirmūnai“ Žirmūnų gatvėje 1970 m. buvo pastatyta dekoratyvinė

kompozicija iš granito, betono ir bronzos – skulptūra „Džiaugsmas“ (skulpt. Kazys Kisielis). Dalis šios skulptūros dabar, deja, yra suniokota. 1991 m. buvo pastatyta plieninė skulptūra „Prie šaltinio“ (skulpt. Eimantas Stankevičius – Eimont Bronzini). Ji stovi prekybos centro automobilių stovėjimo aikštelėje (Žirmūnų g. 106). Raitininkų g. skvere stovi meninė kompozicija „Suolas ir stulpas“ (skulpt. Antanas Šnaras, archit. Gintaras Čaikauskas), pastatyta 2007 m. Šis meno kūrinys sukurtas iš granito, kompozicijoje įmontuotas LED šviestuvus su saulės baterija. 2008 m. ties Žirmūnų ir Kareivių gatvių sankirta buvo pastatytas skvero skulptūrinis akcentas – Kazio Venclovo „Kilimėlis“ – metalo lakšte (4x4 m) išpjaustyta scena su elniais. Tai, pasak šio kūrinio vertintojų, „ironiškai atkartojantis reklaminio gatvės stendo mastelį ir formą, meno ir kičo, gero skonio ir miesčioniškumo, komercijos ir estetinių reikmių problemas sugestijuojantis objektas“. Panašiais meniniais motyvais dar visai neseniai buvo puošiami namai. Priešais Ogmios centrą (Apkasų g. 29) stovi tautodailininko, medžio drožėjo medinės skulptūros: „Smuikininkas“, „Lietuvaitė“ ir „Iš turgaus“. 2006 m. S. Žukausko ir Žygio gatvės sankirtoje pastatytas granitinis paminklas, skirtas 1979–1989 m. Afganistane žuvusiems kariams (skulpt. Antanas Kmieliauskas, archit. Virginija Bakšienė). Ši vieta buvo pasirinkta neatsitiktinai, nes būtent iš šios vietos jaunuoliai buvo vežami į Afganistaną. Paminklą pašventino šioje Artimųjų Rytų šalyje vykusiame kare dalyvavęs kunigas Gediminas Antanas Marcinkevičius. Natūralaus akmens paminklą sudaro 2 dalys. Viršutinėje dalyje pavaizduota motina, kuri glėbyje laiko savo žuvusį sūnų. Tarp jų iškalta juodoji tulpė – Afganistano karo simbolis. Taip vadindavo lėktuvus, kurie gabendavo žuvusių kareivių palaikus. Apatinėje paminklo dalyje, pagamintoje iš granito, iškalti 96 žuvusiųjų lietuvių karių vardai ir pavardės.

Ant namo Žirmūnuose, Verkių g. 1, atidengta memorialinė lenta rusų rašytojui Konstantinui Vorobjovui.

Su Žirmūnų gyvenamuoju rajonu susijęs 2010 m. vaidybinis pilnametražis kino filmas „Anarchija Žirmūnuose“, sukurtas režisieriaus Sauliaus Drungos. Pagrindiniai jo herojai gyvena arba lankosi Žirmūnuose.

Žirmūnų gamta vaizdinga. Mikrorajonas išsidėstęs šalia Neries upės, kur gyventojai mėgsta pasivaikščioti, čia yra maudynių vietų. Vietos bendruomenė parengė Žirmūnų parko kūrimo projektą „Žirmū-

nai – žy dintys sodai“. Pagal šį projektą parengta būsimo Žirmūnų parko plano koncepcija teritorijoje, esančioje Neries pakrantėje tarp Kareivių gatvės, Valakampių tilto ir Emilijos Pliaterytės progimnazijos (Žirmūnų g. 119). Parengta koncepcija padės suplanuoti parko kūrimo veiklas ir vykdyti Žirmūnų darnios aplinkos plėtojimo darbus.

Žirmūnų pakraštyje, šalia Neries upės kranto, prie Neries pėsčiųjų gatvės, netoli Verkių regioninio parko auga išskirtinis Žirmūnų ąžuolas, kurio amžius – 150–200 metų. Tai – paprastas ąžuolas, kurio aukštis 30 m, kamieno apimtis 4,70 m.

Literatūros apžvalga

Atskiros leidinio apie Žirmūnus nėra išleista, bet yra daug įvairaus pobūdžio publikacijų. Informacijos apie šią vietovę galima rasti „Lietuvos tūkstantmečio knygoje“ (Vilnius, 2000), enciklopedijose, kelionių vadovuose ir kt.

Vietovės istorija atsispindi archeologų tyrimuose. Napoleono karių masinės kapavietės Vilniaus Šiaurės miestelyje antropologinio tyrimo rezultatai yra paskelbti leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“. Moksliniuose periodiniuose leidiniuose paskelbti Antano Garmaus, Vytauto Urbanavičiaus, Rimanto Jankausko, Arūno Barkaus ir kt. mokslininkų darbai, kuriuose išsamiai pristatoma Tuskulėnų dvarvietės ir parko kasinėjimuose surinkta medžiaga.

Tuskulėnai sulaukė daugiausia publikacijų. Tuskulėnų dvaro istorija vaizdžiai ir įdomiai pristatyta keliose žurnalistės Ingridos Semaškaitės knygose apie Lietuvos dvarus. Kalbininko Jono Jurkšto 2005 m. išleistuose „Atsiminimuose“ taip pat pateikiamas įvairiais istoriniais šaltiniais pagrįstas straipsnis apie Derevnicvos ir Tuskulėnų dvaro istoriją. Buvusiame Tuskulėnų dvare vykusiems tragiškiems XX a. įvykiams atspindėti skirta ypač daug publikacijų. Informatyviausia ir nuodugniausia yra humanitarinių mokslų daktaro Severino Vaitiekiaus studija „Tuskulėnai: egzekucijų aukos ir budeliai (1944–1947)“. Išleisti jau trys šios studijos leidimai (2002, 2006, 2011). Didžiausia leidinio dalis skirta Tuskulėnuose vykusiems įvykiams nušviesti. Knygoje yra nužudytų žmonių sąrašai. Pasakojama trumpa Tuskulėnų dvaro istorija nuo XVI a. 3-ajame knygos leidime įdėtas naujas skyrius „Baltojo dvarelis paslaptys“, kur pateikiama informacijos

apie jo savininkus Valickius, taip pat rašoma apie laikotarpį, kai čia buvo įsikūrę sovietinių represinių struktūrų pareigūnai. Yra naujausia informacija papildytas skyrius „Istorinės atminties ir Tuskulėnų aukų atminimo įamžinimas“. Leidinyje pateikiamas šaltinių ir literatūros sąrašas, pavardžių rodyklė, santraukos anglų ir rusų kalbomis. 1997 m. buvo išleistas buvusio politinio kalinio, žurnalisto ir poeto, „Tremtinio“ savaitraščio korespondento Edmundo Simanaičio publicistikos rinkinys „Tuskulėnų varpas pradeda gauti“. Rinkinį daugiausia sudaro „Tremtinio“ savaitraštyje spausdinti straipsniai apie Tuskulėnus pokario metais.

Yra publikacijų apie Žirmūnų urbanistiką ir architektūros objektus. Istoriko, lituanisto Antano Papšio knygelėje „Vilnius: mažasis vadovas“ trumpai rašoma apie Žirmūnų mikrorajono statybų pradžią. Informacijos apie mikrorajono statybą, atskirus architektūros objektus galima rasti „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvade“ bei kraštotyriminės Liucijos Venslovaitės straipsnyje, išspausdintame leidinyje „Kraštotyra“. Naujoji mikrorajono architektūra pristatoma naujosios architektūros gide „Vilnius, 1900–2012“. Informacijos apie Žirmūnuose esančias skulptūras yra Jolantos Marcišauskytės-Jurašienės leidinyje „Vilniaus skulptūrų kelias“, taip pat menotyriminės Kristinos Stančienės straipsniuose.

Vietovė minima ir grožinėje literatūroje. Parašyta atsiminimų apie šią vietovę tarpukario, Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais. Žirmūnų (Losiuvkos) praeičiai skirta dalis publicisto Ježio Survilo (Jerzy Surwiło) knygos „To wszystko było, jest w Wilnie“. Autorius surinko išsibarsčiusių po visą pasaulį, tarpukario metais gyvenusių Žirmūnuose, vadinamoje Losiuvkoje, vilniečių atsiminimus. Juose pasakojama apie tuometinio Vilniaus priemiesčio savitumą, ten gyvenusius įvairių tautybių žmones. Knygoje rašoma apie Tuskulėnų dvaro istoriją. Pateikiama senų nuotraukų.

Žirmūnams skirtų eilėraščių yra sukūrę poetai Edmondas Kelmickas (rink. „Iš Vilniaus į Vilnių“), Antanas Šimkus (rink. „Iš Vilniaus į Vilnių“), Stasė Lygutaitė-Bucevičienė (rink. „Amžinas esi, kol gyveni“), Audrius Musteikis (rink. „Kartieji migdolai“), Pranas Raščius (rink. „Sakmės, peizažai, ir...“), Bronius Mackevičius (Mokslas ir technika, 1969, Nr. 1) ir kt.

Vaitiekus, Severinas. Tuskulėnai: egzekucijų aukos ir budeliai (1944–1947). – Vilnius, 2011. Knygos viršelis

Simanaitis, Edmundas. Tuskulėnų varpas pradeda gauti. – Klaipėda, 1997. Knygos viršelis

Literatūra

Balčiūnas, Vaclovas. Žirmūnai. – Iliustr. // Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T. 1: Vilnius, p. 71-73.

Drėma, Vladas. Dingęs Vilnius = Lost Vilnius. – Vilnius, 1991, p. 381.

Dūda, Napoleonas. Antakalnį ir Žirmūnus sujungęs tiltas buvo statomas aštuonerius metus. – Iliustr. // Lietuvos rytas. – 1997, spal. 30, priedas „Sostinė“, p. 4.

Jurašienė, Jolanta. Vilniaus skulptūrų kelias: [kultūrinis gidas]: [21 maršrutas] / Jolanta Marcišauskytė-Jurašienė. – 2-asis pakoreg. leid. – Vilnius, 2014, p. 355-358.

Jurkštas, Jonas. Atsiminimai. – Vilnius, 2005. – D. 2: Kiek mynė – neišmynė, p. 169, 192-198.

Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 34.

Lauraitienė, Dovilė. Paskutiniai Tuskulėnų dvaro valdytojai – Pasaulio tautų teisuoliai // Genocidas ir rezistencija. – 2013, Nr. 1(33), p. 137-141.

Levandraitytė, Milda. Juodasis kubas – individualistas: [apie administracinį prokuratūros pastatą] // Statyba ir architektūra. – 2008, Nr. 10, p. 26-31.

Mačiulis, Algimantas. Vidaus reikalų ministerijos kultūros ir sporto rūmai. – Iliustr. // Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. – Vilnius, 1988. – T. 1: Vilnius, p. 447-448.

Napoleono karių masinės kapavietės Vilniaus Šiaurės miestelyje antropologinio tyrimo rezultatai / Pascal Adalian, Yann Ardagna, Arūnas Barkus, William Devriendt, Olivier Dutour, Antanas Garmus, Rimantas Jankauskas, Loic Lalys, Žydrūnė Palubeckaitė, Michel Signoli, Agnius Urbanavičius. – Santr. angl. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. – 2002, p. 340-343.

Papšys, Antanas. Vilnius: mažasis vadovas. – Vilnius, 1988, p. 156-157.

Pepcevičiūtė, Indrė. Lakštingalos giesmė pilkoje kasdienybėje: [apie Žirmūnų mikrorajoną]. – Iliustr. // Vilniaus diena. – 2012, rugs. 8, priedas „Žirmūnai“, p. 2-3.

Poškienė, Justina. Napoleono Didžiosios armijos karių masinės kapavietės tyrinėjimai Vilniuje. – Iliustr. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. – 2002, p. 220-222.

Samas, Aloyzas. Žirmūnai // Vakarinės naujienos. – 1993, birž. 23, p. 5.

Semaškaitė, Ingrida. Atgimę dvarai. – Vilnius, 2012, p. 248-249.

Simanaitis, Edmundas. Tuskulėnų varpas pradeda gausti: reportažai, publicistika [nuotraukos autoriaus]. – Klaipėda, 1997. – 54 p.: iliustr.

Stančienė, Kristina. Žirmūnų istorija skulptūrose. – Iliustr. // Šiaurės Atėnai. – 2012, liep. 13, p. 5.

Teismo archeologijos patirtis Lietuvoje: Tuskulėnų masinės kapavietės Vilniuje tyrimai / Rimantas Jankauskas, Antanas Garmus, Arūnas Barkus, Vytautas Urbanavičius. – Iliustr., lent., schem. – Santr. angl. – Bibliogr.: 13 pavad. // Lietuvos archeologija. – T. 28 (2005), p. 217-230.

Tuskulėnai: [apie Tuskulėnų dvaro istoriją ir architektūrą]. – Iliustr. // Lietuvos dvarai: dviejų tomų žinynas. – Vilnius, 2009. – T. 2, p. 215-217.

Urbanavičius, Vytautas. Tuskulėnų dvaro likučių tyrinėjimai / Vytautas Urbanavičius, Ilona Vaškevičiūtė. – Iliustr. – Santr. angl. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996/97, p. 328-330.

Urbanavičius, Vytautas. Tuskulėnų dvaro teritorija // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje : 2005 metais. – Vilnius, 2006, p. 189-193.

Vaitiekus, Severinas. Tuskulėnai: egzekucijų aukos ir budeliai (1944–1947). – Vilnius, 2011. – 400 p.: iliustr.

Venslovaitė, Liucija. Žirmūnai. – Iliustr. // Kraštotyra. – 1975. – [Kn. 8], p. 54-59.

Vilnius, 1900-2012: naujosios architektūros gidas. – 2-asis papild. ir patais. leid. – Vilnius, 2011, p. 144, 145, 239.

Žirmūnai. – Iliustr. // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – Vilnius, 1971. – T. 3, p. 924-925.

Žirmūnai. – Iliustr. // Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2014. – T. 25, p. 787.

Žukovskis, Andrejus. Šiaurės miestelio sėkmės istorija // Lietuvos rytas. – 2012, bal. 14, p. 4.

Andruszkiewicz, Sławomir. Łosiówka: [atsiminimai apie Žirmūnus Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais] // Magazyn Wileński. – 1995, nr. 18, p. 22-23.

Surwiło, Jerzy. To wszystko było, jest w Wilnie. – Vilnius, 2007, p. 153-227.

Žvėryne

Žvėrynas

Žvėrynu vadinamas Vilniaus miesto vakarinės dalies buvęs priemiestis, įsikūręs dešiniajame Neries krante. Žvėryno ribos driekiasi Neries upe, skiriančia jį nuo miesto centro ir Vilkpėdei priklausančio Vingio parko, eina Karoliniškių landšaftiniu draustiniu, Miglos bei Paribio gatvių vakaruose ribojasi su Karoliniškėmis, šiaurėje – su Šeškinės kalvomis, rytuose baigiasi ties Ukmergės gatve, atskiriančia jį nuo Šnipiškių. Su Naujamiesčiu jungiasi Žvėryno ir Liubarto tiltais, su Vilkpėde – Vingio parko pėsčiųjų tiltu.

Dabartinėje Žvėryno teritorijoje nuo seno ošė pušynas. Nuo XVI a. iki XIX a. vidurio Žvėryno pušynas priklausė LDK didikams Radviloms. Storų medinių rąstų apjuostame plote jie buvo įkūrę medžioklės rezervatą, laikė stumbrus, briedžius, stirnas, lapes ir kitus žvėris. Iš čia ir kilęs Žvėryno pavadinimas. Šiandien senuosius Žvėryno medžioklės plotus primena Stumbrų, Lūšių, Elnių, Lokių, Stirnų, Sakalų vardais pavadintos gatvės.

Manoma, kad XVI a. viduryje šiaurinėje Žvėryno dalyje buvo ir Žygimanto Augusto rūmų Vilniuje pažiūdninkio Ivano Saltono (*Iwan Soltan*) dvaras. Iš Saltono

vardo atsirado vietovardis Saltoniškės. Saltoniškės pirmą kartą paminėtos rašytiniuose šaltiniuose 1642 m. Iki XIX a. pradžios dabartinė Žvėryno teritorija buvo vadinama abiem vardais: senuoju – Saltoniškės ir naujuoju – Žvėrynas (lenk. *w Soltaniszkach, czyli Zwierzynca*, 1827).

Iki XVIII a. Žvėryno giria buvo aptverta aukšta aštriuoju medine tvora. Išlikusiuose to meto dokumentuose kalbama ir apie čia stovėjusius Radvilų medžioklės namus, bet konkrečių įrodymų nėra. Taip pat minimas vandens malūnas su tvenkiniais ir žydams priklausęs mūrinis bravoras. XVIII amžiuje visoje Europoje buvo

kuriami landšaftiniai parkai. Dalis Žvėryno taip pat buvo paversta parku – su takais, retais medžiais ir gėlynais. Čia ganėsi stirnos, danieliai, kiti gyvūnai. 1812 m., po choleros epidemijos, parko teritorijoje buvo laidojami žmonės.

XIX a. pradžioje Žvėryną paveldėjo kunigaikštis Levas Vitgenšteinas. Apie 1825 m. vakarinėje teritorijos dalyje (dabartinėje Birutės gatvėje) jis pastatė medinę rezidenciją, kurioje atostogaudavo Vilniaus generalgubernatoriai. Po Levo Vitgenšteino mirties sūnus Petras Vitgenšteinas ir duktė kunigaikštienė Marija Hohenloe-Šilingfiurst paveldėtas žemes ir dvarus pradėjo pardavinėti. Žvėryno teritoriją nupirko dvarininkas F. Bergas.

Nuo XVI a. iki XIX a. vidurio Žvėryno pušynas priklausė LDK didikams Radviloms. Storų medinių rąstų apjuostame plote jie buvo įkūrę medžioklės rezervatą.

Dvarininkas siekė prijungti šį priemiestį prie Vilniaus miesto. Jo lėšomis 1892 m. buvo pastatytas pirmasis medinis tiltas, jungiantis Žvėryną su dabartiniu Gedimino prospektu. Tačiau Vilniaus miesto Dūma dėl lėšų stokos projektą atmetė. Nusivylęs F. Bergas tais pačiais metais Žvėryną pardavė Sankt Peterburgo

I-os gildijos pirkliui Vasilijui Martinsonui. 1893 m. Vasilijus Martinsonas suskirstė žemes į stačiakampius sklypus ir pradėjo pardavinėti vilniečiams. Buvo iškirta dalis miško, imta statyti vasarnamius, vėliau gyvenamuosius namus. XIX a. pabaigoje Žvėryne gyveno jau apie 2000 žmonių.

1900 m. gruodžio 21 d. Vilniaus miesto Dūma nutarė Žvėryną įtraukti į miesto ribas. 1901 m. liepos 2 d. notaras patvirtino šio priemiesčio pirkimo-pardavimo sutartį. 1902 m. vasario 12 d. Rusijos imperatorius Nikolajus II patvirtino Žvėryno prijungimą prie Vilniaus miesto ir leido pakeisti 1875 m. konfirmacinį planą. Žvėryno pavadinimą oficialiai pakeitė į Aleksandrijos, bet šis vietovardis tarp žmonių neprigijo. Tuo pačiu metu Sankt Peterburge buvo platinami Žvėryno reklaminiai lapeliai, kad žmonės važiuotų pirkti sklypų.

Žvėryną prijungus prie Vilniaus miesto, čia buvo įkurta vaikų prieglauda ir infekcinė ligoninė, pradėjo veikti mokykla, trikotažo fabrikas, turgus. Kursavo arkliais traukiamas tramvajus. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Žvėrynas buvo apšviestas žibaliniais žibintais. Žvėrynas formavosi kaip kurortinis priemiestis. Čia buvo vandens

Eženas Siseris, Adolfas Čapskis. Vilniaus apylinkės. Žvėrynas. XIX a. vid. LDM

gydyklos, maudyklos su mineraliniais vandenimis, pirtys.

1906 m. senasis medinis tiltas buvo pakeistas nauju 91 m ilgio metaliniu tiltu su akmeninėmis atramomis. Tiltas tuo metu buvo vadinas Rusijos imperatoriaus Nikolajaus II tiltu. Detalų tilto metalinės dalies projektą paruošė inžinierius V. Personas, o akmeninės dalies – V. Malinovskis. Statybos konsultantas buvo Sankt Peterburgo profesorius Nikolajus Beleliubskis. Tiltu arkinės konstrukcijos atgabentos iš Varšuvos. Naujasis tiltas apšviestas jau elektrinėmis lempomis.

Po Pirmojo pasaulinio karo Žvėryne pradėtos grįsti gatvės, sutvarkytas vandentiekis, kanalizacija, įvesta elektra. Žvėryno gatvėmis važinėjo ne tik autobusai. Prie Vingio parko iki 1957 m. siaurais geležinkelio bėgiais važiuavo traukinys. Priėjimą prie traukinio saugojo kareivis.

Žvėryno gatvės pradėtos formuoti 1896 m. Architektas E. Dombrovskis sudarė pirmąjį Žvėryno išplanavimo projektą. Vietovė suskirstyta stačiakampiais kvartalais. XIX a. pabaigoje čia stovėjo apie 150 gyvenamųjų namų, buvo 12 visiškai užstatytų gatvių. Tuo metu pastatyta ir Vilniaus generalgubernatoriaus Vladimiro Nazimovo vasaros rezidencija. Vakarinėje Žvėryno dalyje (Miško zonoje) gatvės taisyklingai suskirstytos į kvadratus, o rytinėje – visos lenktos,

prisitaikiusios prie gamtos formų. Dabartiniai pavadinimai gatvėms suteikti po 1940 m. Nemažai vietovės gatvių pavadintos žvėrių pavadinimais: Elnių (buv. *Olenja*), Lokių (buv. *Medvežja*), Lūšių (buv. *Rysja*), Stumbrų (buv. *Zubrovaja*) ir kitos gatvės. Vargu ar ši gyvūnija ten dar galėjo veistis, taip įamžinta legendinė šios vietos praeitis. Tik Bebrų (buv. *Bobrovaja*) gatvė, greta dabartinės Birutės gatvės, vakarinėje Žvėryno dalyje, gali nurodyti dar iš tikrųjų karklynuose įsikūrusią ir net caro laikais čia šeiminkavusią bebrų šeimyną.

Stambesnės Žvėryno gatvės gavo kunigaikščių vardus. Centrinei gatvei suteiktas Kęstučio vardas. Ją nuo pietinės pusės statmenai kerta jauniausio Gedimino sūnaus Liubarto gatvė. Stovėdami Liubarto ir Kęstučio gatvių sankryžoje ir žvelgdami šiaurėn, pastebime, kad iš kairės lygiagrečiai Kęstučio gatvei tęsiasi jo žmonos Birutės gatvė, o iš dešinės – Kęstučio ir Birutės garsiausio sūnaus Vytauto gatvė. Šios keturios stambios gatvės sudaro Gediminaičių stulpų ženklą, tik labiau nei įprasta ištęstą.

Seniausia gatvė, jungianti Šnipiškės su Karoliniškėmis per Žvėryną, buvo Latvių gatvė (iki 1940 m. *Dielnaja*). Per ją žmonės vykdavo į malūnus ir į generalgubernatoriaus rezidenciją. Po jos susiformavo Birutės gatvė (*Mariinskaja* alėja), vėliau Vytauto gatvė (*Znamenskaja*).

Žvėryno gamtinė teritorija (miškas ar laukai) lėmė pirkėjų luomą, jų užmojus. Pietinėje dalyje, Miško zonoje, tarp gausių želdinių, rezidencijas arba nuomojamus daugiabučius namus statėsi turtingi ir kilmingi valdininkai. Dažnai tai buvo tik pinigų investavimas, nes patys savininkai gyveno arba miesto centre, arba užsienyje. Sklype buvo daug pagalbinių pastatų: tarnų gyvenamasis fligelis, sargo namelis, skalbykla, rūšys su ledaine, sandėliai, rezidencijose – arklidės. Neturtingi miestiečiai apsigyvendavo Miško zonoje, statėsi 2-4 butų gyvenamuosius namus. Viename bute gyvendavo namo savininkas, kitus butus nuomodavo. Šalia namo – tik būtiniausi pagalbiniai pastatai: malkinė, sandėlis, tualetai, dažnai ir mažas gyvenamas fligelis nuomavimui. Šiaurinėje dalyje, arčiau Karoliniškių šlaitų, Lauko zonoje, kūrėsi gretimų kaimų valstiečiai. Jų sklypo dydis tiesiogiai priklausė nuo turimų pinigų, todėl Lokių, Stumbrų, Stirnų gatvėse buvo labai siaurų žemės rėžių. Čia stovėjo tik mažas namelis su būtiniausiais pagalbiniais pastatėliais.

XX a. pradžioje prie daugelio gyvenamųjų buvo nedideli sargų nameliai, bet po Antrojo pasaulinio karo, pasikeitus socialiniams santykiams ir gyventojų sanklodai, tapo nereikalingi ir sunyko. Kai kuriuose apsigyveno žmonės ir jie išliko kaip maži gyvenamieji namukai (Malonioji g. 16).

Žvėrynas pasižymi savo architektūra. Mikrorajonas įtrauktas į Kultūros vertybių registrą (unikalus objekto kodas – 33652). 1896 m. ir 1902 m. sudaryti Žvėryno parceliacijos planai. Iki 1902 m. buvo tęsiamos kunigaikščių Vitgenšteinų vasaros rezidencijos, vėliau generalgubernatoriaus vilos statybos tradicijos. Visos vilos, vasarnamiai ir užmiesčio restoranai buvo mediniai.

1903–1914 m., istorizmo laikotarpiu, pastatytos užmiesčio rezidencijos ir vasarnamiai turėjo ir europinės kurortinės, ir Rusijos tradicinės architektūros elementų: šveicariškus bokštėlius, rusiško stiliaus langų apvadus, kiaurapjūvio ornamentiką (Vytauto g. 27). Kai kur išlikę ir modernio elementų – lenktų formų langelių piešinys ar spalvotų stikliukų verandos vitražai (Vytauto g. 29).

Trečias Žvėryno apstatymo etapas, po Pirmojo pasaulinio karo, pasižymėjo racionalizmo tendencijomis architektūrinėje kūryboje. Medinių pastatų dekoras tapo utilitarus, pastatai savo tūriu, proporcijomis, landų dalijimu vertikaliais segmentais atkartodavo mūrinės konstruktyvizmo architektūros stilių. Dalis pastatų turi romantizmo bruožų. Šio laikotarpio Žvėryne nemažai gyvenamųjų namų buvo statomi dvarelis ar Zakopanės stiliumi (Vykinto g. 15, Kęstučio g., Treniotos g. 25). Kartais neįmanoma nustatyti pastato stilstikos, nes dažnai šiam laikotarpiui būdinga įvairių stilių sintezė.

1938 m. perspektyviniame Vilniaus plane Žvėrynas priskirtas gyvenamųjų rajonų tipui, kuriame dominuotų tik mūrinis užstatymas, medinius namus statyti uždrausta.

Antrojo pasaulinio karo metais dalis medinių Žvėryno namų sudegė. Jų vietoje iškilo dviaukščiai mūriniai pastatai, vėliau atsirado pagerinto planavimo daugiabučiai.

Dabar 108 seni Žvėryno gyventojų namai yra vertingas medinės architektūros paveldas. Pastaraisiais metais senojo Žvėryno mediniai namai nyksta, jų vietoje statomi dideli pastatai, kurie keičia urbanistinį rajono vaizdą, tuo sukeldami architektų ir vietinių gyventojų diskusijas ir nepasitenkinimą.

Žvėryne gyvena įvairių tikėjimų žmonės: Romos katalikai, stačiatikiai, karaimai. Šios religinės bendruomenės turi savo maldos namus. Seniausias Žvėryno kulto pastatas – Šv. Jekaterinos Kankinės cerkvė-koplyčia (Birutės g. 20). Projekto autorius – Nikolajus Čiaginas. Šią šventyklą Vilniaus generalgubernatorius Aleksandras Potapovas paskyrė anksti mirusios žmonos Jekaterinos Potapovos (buv. kunigaikštystės Obolenskajos), garsėjusios labdaringa veikla, atminimui.

Žvėrynas pasižymi savo architektūra.

Mikrorajonas įtrauktas į Kultūros vertybių registrą.

1872 m. Lietuvos stačiatikių vyskupijos valdžia leido cerkvę pavadinti Šv. Jekaterinos Kankinės vardu.

Prie senojo Žvėryno tilto, Vytauto ir A. Mickevičiaus gatvių sankryžoje, stovi bizantiško stiliaus Švč. Dievo Motinos Ženklo iš dangaus cerkvė (Vytauto g. 21), pašventinta 1903 m. Projekto autorius – stačiatikių eparchijos architektas Michailas Prozorovas. Sumanymas šioje Vilniaus vietoje pastatyti cerkvę gimė Šv. Dvasios religinei bendruomenei. Lėšų cerkvės statybai paaukojo Rusijos caras Nikolajus II, Šventasis Sinodas, arkivyskapai Jeronimas ir Juvenalijus, Vilniaus ir Rusijos miestų tikintieji. Bažnyčios fasadas yra iš dekoratyvinių plytų, stogą puošia Bizantinio stiliaus kupolas. Šventovė pavadinta stebuklinga laikomos Kursko Švč. Dievo Motinos Ženklo iš dangaus ikonos garbei. Prabangiai papuoštą ikonon kopiją cerkvei padovanojo tuometinis Vilniaus stačiatikių patriarchas Juvenalijus. Senoji ikona neišliko, dabar jos vietoje kabo kopija, padovanota Rusijos patriarcho Aleksijaus. Šalia cerkvės esančiame name buvo vaikų prieglauda. Pirmojo pasaulinio karo metais čia glaudėsi ne tik stačiatikių, bet ir katalikų neturtingų šeimų vaikai. Taip pat čia veikė mokyklėlė ir biblioteka. Greta cerkvės palaidotas Žvėryno gyvenamojo rajono pradininkas Vasilijus Martinsonas. Šventovė veikė ir sovietiniais metais, Lietuvos nepriklausomybės metais buvo suremontuota. Dabar čia veikia ir sekmadieninė mokykla, gieda jaunimo choras. Cerkvė taip pat užsiima labdaringa veikla. Parapija įsteigė labdaros susivienijimą „Благоволение“ (liet. *geranoriškumas*). Šis susivienijimas taip pavadintas Šv. Didžiojo Martyro Eudokijaus garbei. Cerkvė remia senus vienišus žmones, našlaičius bei vaikų namų vaikus. Sekmadieninės mokyklos nariai artimai bendrauja su šiais žmonėmis: rengia jiems koncertus, kartu švenčia šventes. Švč. Dievo Motinos Ženklo iš dangaus cerkvė laikoma simboliniais Žvėryno vartais, atskiriančiais mikrorajoną nuo Vilniaus centro.

Žvėryne yra ir Romos katalikų maldos namai – romaninio stiliaus Šv. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčia (Sėlių g. 17). Ši šviesių plytų netinkuota bažnyčia nepriklauso Vilniaus architektūriniais šedevrams. Tai yra provincinis eklektinis pastatas. 1907 m. inžinierius architektas Vaclovas Michnevičius parengė bažnyčios projektą. Šventovė pradėta statyti 1911 m. Statyba rūpinosi Šv. Rapolo bažnyčios klebonas kun. Jonas Adamavičius. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, statybos darbai nutrūko. 1922 m. statyba buvo atnaujinta, įkurta parapija. 1925 m. nebaigtoje bažnyčioje pradėtos laikyti pamaldos. Parapijai priklausė Vilniaus miesto Žvėryno rajonas ir kaimai Šilėnų bei Sudervės link. Pirmuoju šios parapijos klebonu paskirtas kun. Anicetas Butkevičius, klebonavęs čia iki 1935 m. Prie bažnyčios pastatyti parapijos namai. Pamaldos lietuvių kalba Žvėryno bažnyčioje buvo laikomos arkivyskupo Mečislavo Reinio įsakymu nuo 1942 m. Sovietiniais metais bažnyčios langus papuošė vitražai, pastatytas unikalus Lietuvoje didysis bažnyčios altorius. Altoriaus fone matomi architektūriniai Vilniaus bažnyčių ir bokštų siluetai. Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasidėjimo bažnyčioje yra nemaža pažymėtinų religinio meno bei kulto dalykų: XVIII–XIX a. paveikslai, įdomus XIX a. metalinis-emalinis padėklas knygoms, cininės žvakidės. Bažnyčios šventorių puošia medinis Švč. Mergelės Marijos kopyltstulpis.

Žvėryne yra ir maurų stiliaus Vilniaus karaimų maldos namai – kenesa (Liubarto g. 6), pašventinta 1922 m. Šventovė pastatyta pagal architekto Michailo Prozorovo projektą. Gausi išorinė faktūrinė puošyba kuria egzotišką kenesos architektūros įspūdį. Šalia buvo pastatytas karaimų bendruomenės namų pastatas. Po Antrojo pasaulinio karo kenesa buvo uždaryta, čia įrengtos įstaigos, archyvas. 1989 m. karaimų bendruomenei maldos namai buvo sugrąžinti. Kenesa restauruota ir 1993 m. vėl pašventinta. Daug pastangų atgaunant ir restauruojant šventovę įdėjo vyriausiasis kenesos dvasininkas, aktyvus karaimų bendruomenės narys, inžinierius ir kultūros veikėjas Mykolas Firkovičius.

Žvėryne yra Lietuvos edukologijos universitetas, Infekcinių ligų stacionaras, Kompozitorių namai, keletas mokyklų, gimnazija, keletas įmonių ir įstaigų. Buvusio pieno kombinato vietoje iškilo didelis prekybos centras „Panorama“. Aktyvi Žvėryno gyventojų bendruomenė, veikia socialinės paramos centras „Caritas“. 1948–2013 m.

mikrorajone veikia Vilniaus miesto savivaldybės centrinės bibliotekos Žvėryno biblioteka.

Žvėryne nemažai lankytinų objektų. Mikrorajone veikia Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos Centrinis policijos muziejus (Saltoniškių g. 19). Muziejaus rinkinį sudaro eksponatai (spauda, leidiniai, ženklai, nuotraukos), pasakojantys apie Lietuvos policijos istoriją nuo 1918 m. iki 1940 m. Čia taip pat rengiamos teminės bei proginės parodos.

Yra Žvėryne ir skulptūrų. 2000 m. spalio 4 dieną Žvėryne (Latvių g. pabaigoje) buvo pastatyta dekoratyvinė konstrukcija „Čiulbantis paukštis“ (skulptorius Gitenis Umbrasas). 2010 m. birželio 12 d. po Žvėryno tiltu sumontuota dekoratyvinė skulptūra „Laivas-pusmėnulis“ (skulptorius Kunotas Vildžiūnas), siejama su visų istorinių laikų susijungimu, tęstinumu ir atsinaujinimu. Skulptūros forma primena arką, saugumo, pergalės prieš chaosą, naujo gyvenimo simbolį. Pusmėnulis – dažnas LDK didikų herbinis ženklas, nurodantis kitokią „prigimtį“, dangiškąją priklausomybę. Skulptūra yra projekto „Vilniaus ženklai“ dalis. 2011 m. kompozitoriaus Eduardo Balsio skvere, A. Mickevičiaus ir Vytauto gatvių kampe, pastatyta dekoratyvinė skulptūra „Paukščių lizdas“ (skulptorius Gintaras Mikolaitis).

Vienas žymiausių Žvėryno paminklų – rusvo porfyрино granito akmuo su išraižytais Gedimainaičių stulpais, esantis dešiniajame Neries krante, Vytauto gatvės pabaigoje. 1958 m. akmenį aptiko ir nufotografavo kraštotyrininkas Vladas Šaulys. Gedimainaičių stulpai Žvėryno akmenyje išraižyti XV a. antroje pusėje – XVI a. pradžioje. Žinoma, kad XIX a. viduryje už keleto kilometrų aukštyn, taip pat dešiniajame Neries krante, gulėjo dar vienas akmuo su tokiu ženklu. Šie akmenys žymėjo didžiojo kunigaikščio žemių ribas Vilniaus apylinkėse. Sovietmečiu Žvėryno akmuo buvo įtrauktas į respublikinės reikšmės archeologijos paminklų sąrašą, o 1992 m. įrašytas į Lietuvos Kultūros vertybių sąrašą. 2005 m. rugsėjo 29 dieną prie Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos (Saltoniškių g. 19) atidengtas paminklas „Angelams sargams“, skirtas tarnyboje žuvusiems policijos pareigūnams (skulptorius Vaclovas Krutinis). 2010 m. rudenį netoli Rusijos ambasados (Latvių g. 53), prie Žvėryno tvenkinių, Jurgio Baltrušaičio lietuvių ir rusų bendradarbiavimo labdaros ir paramos fondo iniciatyva, pastatytas paminklas poetui Konstantinui Balmontui (skulptorius Mindaugas Šnipas). Skvere, prie Žvėryno

Bažnyčia Žvėryne

Kenesa

tilto (A. Mickevičiaus g.), atidengtas paminklinis akmuo kompozitoriui Eduardui Balsiui. Dž. Dudajevu skvere atidengtas paminklinis akmuo žuvusiam Ičkerijos prezidentui Džocharui Dudajevui.

Žvėryne įamžintas čia gyvenusių žymių žmonių atminimas. Mirkorajone atidengtos paminklinės lentos šiems asmenims: kompozitoriui Eduardui Balsiui (Birutės g. 11 / Traidenio g. 40), rašytojai Lazdynų Pelėdai-Sofijai Pšibiliauskienei (Latvių g. 18), poetui Liudui

**Vienas žymiausių
Žvėryno paminklų –
rusvo porfyрино grani-
to akmuo su išraižytais
Gediminaičių stulpais,
esantis dešiniajame
Neris krante, Vytauto
gatvės pabaigoje.**

Girai (Malonioji g. 17), kompozitoriui Juliiui Juzeliūnui (Birutės g. 11 / Traidenio g. 40), kompozitoriui Juozui Karosui (Birutės g. 11 / Traidenio g. 40), kalbininkui Jonui Kruopui (Kęstučio g. 27), lietuvių literatūros ir kultūros istorikei, edukologei Meilei Lukšienei (A. Mickevičiaus g. 19 / Kęstučio g. 15), rašytojui Jonui Marcinkevičiui (Malonioji g. 17), poetui Eduardui Mieželaičiui (A. Mickevičiaus g. 32), poetui Vladui Mozūriūnui (Pušų g. 48), kompozitoriui Antanui Račiūnui (Birutės g. 11 / Traidenio g. 40), astronomui, mokslo istorikui, prof. Pauliui Slavėnui (Kęstučio g. 17), rašytojui, pedagogui Marcelinui Šikšniui (Kęstučio g. 27), poetei Valerijai Valsiūnienei (Vytauto g. 3), pulkininkui Vaclovui Žadeikai (A. Mickevičiaus g. 19 / Kęstučio g. 15).

Žvėryne yra gyvenę daug žymių žmonių: poetai Zigmas Pranskelėnas (Zigmas Tureika), Albinas Žukauskas, Vladas Radziulis, Algirdas Verba, evangelikų bažnyčios kuratorius, visuomenės veikėjas Petras Karosas, istorikas, Vilniaus krašto visuomenės veikėjas Vincas Martinkėnas, istorikas, pedagogas Bronius Untulis, rašytojai Silvestras Urbonas (Silva Urboniukas), Rapolas Mackevičius-Mackonis, Aldona Liobytė, Jurgis Kunčinas, knygnešys Klemensas Čekys, kino režisierius, operatorius Vytautas Damaševičius, tapytoja, grafikė Dalia Kasčiūnaitė, dailininkas Olegas Volosačius, skulptorius Kęstutis Patamsis, menotyrininkas Saulius Pilinkus, dirigentas Donatas Katkus, operos solistas Eduardas Kaniava, aktoriai Viktoras Dideika, Regimantas Adomaitis, gydytojas, medicinos mokslų daktaras Pranas Norkūnas, akademikas Jokūbas Minkevičius, inžinierius Vytautas Šiaudinis, krepšininkas Šarūnas Marčiulionis. Spaudoje pavyko aptikti žymių žmonių pasisakymų apie Žvėryną:

Man Žvėrynas – žemė, kurioje gyvenu, kur gyvena mano tėvai, dabar – vaikai ir anūkai. (Vytautas Damaševičius).

Man Žvėrynas yra tikro kaimo reminiscencija. Be Žvėryno negalėčiau ir nemokėčiau gyventi... Išėjęs iš savo trobos, žinau, kur eiti, kaip ir žinau, kur pareiti. Žvėrynas gelbsti mane. Dabar Žvėrynas, kaip mano tėviškė ... ir čia jaučiuosi kaip savame kaime. (Algirdas Verba).

Esu daug keliavęs ir aplankęs pasaulio sostinių, bet nė vienoje nemačiau tokio unikalaus kampelio kaip Žvėrynas. Žinoma, jis jau gerokai pagadintas, apstatytas mūrinių, bet vis dar išlaikęs savo žaliąjį grožį. Tai būtina išsaugoti ateičiai... (Jokūbas Minkevičius).

Žvėryne įamžintas ir visuomenei svarbus istorinis objektas. 2009 m. rugsėjo 17 d. ant namo Vytauto g. 17/2 atidengta memorialinė lenta lietuvių ir lenkų kalbomis pirmajai Vilniaus radijo stočiai, veikusiai 1927–1935 m.

Galime pasigrožėti Žvėryno gamta. Neries terasoje, Birutės ir Latvių gatvių sankryžoje, įkurtas Žvėryno parkas. Parko ribos driekiasi Blindžių gatve, vakaruose remiasi į Karoliniškių landšaftinį draustinį. Žvėryno parko teritorijoje išlikę du tvenkiniai, 1986 m. paskelbti vietinės reikšmės gamtos paminklais. Tvenkiniai iškasti dar XVI a., kai vietovė, anksčiau priklausiusi Ivanui Saltonui, atiteko Radviloms. Tvenkinius papildė šaltiniai, iš jų vanduo teka į Nerį. Parke yra išlikęs ir senas malūnas. Į jį XVI a. nuo Karoliniškių kalvų, iš aplinkinių kaimų, grūdus veždavo valstiečiai. Iš Vilniaus pusės malūną buvo galima pasiekti nuo Žaliojo tilto sukant vieškeliu palei upę. XIX a. pabaigoje malūne buvo pastatytas garo katilas, jį vadindavo „prancūziškuoju“. Žvėryno vandens malūnas, varomas elektra, dar veikė ir po Pirmojo pasaulinio karo. Vėliau malūno pastate buvo kruopų fabrikas. Dabar čia įrengti gyvenami butai.

1830 m. Vilniaus miesto plane buvo pažymėti du malūnai: „prancūziškasis“ – dabartinės Latvių gatvės gale, kitas – tarp dviejų tvenkinių, dabartinio tilto vietoje. Tvenkinius maitino Šaltupio upelis. Kada išnyko toliau nuo Neries buvęs malūnas ir jo vietoje pastatytas tiltas, nežinoma.

Literatūros apžvalga

Apie Žvėryną gana daug rašyta. Atskiros monografijos kol kas parašyta nėra. Apie mikrorajono istoriją rašoma Vilniui skirtuose turistiniuose vadovuose: istoriko Adomo Juškevičiaus ir muziejininko, kultūros veikėjo, pirmojo profesionalaus gido po Vilnių Juozo Mačekos parengtoje knygoje „Vilnius ir jo apylinkės“, žymaus XIX a. spaustuvininko, leidėjo, publicisto, archeologo, etnografo bei istoriko Adomo Honorio Kirkoro knygoje „Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“, literatūrologo, publicisto Tomo Venclovos leidinyje „Vilnius“, dailėtyrininkės Giedrės Jankevičiūtės leidinyje „Lietuva“, enciklopedijose.

Žvėryno architektūrinę raidą vaizdingai aprašė architektė Maja Ptašek knygoje „Medinė architektūra Lietuvoje“, architektūros istorikė Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė knygoje „Istorizmas ir modernizmas Vilniaus architektūroje“, Aleksandras Stabrauskas žurnale „Liaudies kultūra“. Taip pat apie Žvėryno architektūrą rašoma leidinyje „Vilniaus miesto medinių statinių tvarkymas“.

2006 m. išleistame fotomenininko Andriaus Surgailio albume „Medinis Vilnius = Wooden Vilnius“ galima pamatyti nufotografuotus žymiausius Žvėryno architektūrinius paminklus – senuosius medinius namus su adresais. 2004 m. Žvėryno bendruomenė išleido kalendorių „Žvėryno medinė architektūra“, iliustruotą kino režisieriaus, operatoriaus Vytauto Damaševičiaus nuotraukomis.

Apie mikrorajono urbanistiką rašoma žurnale „Urbanistika ir rajonų planavimas“ (1993, Nr. 18).

Žvėryno bažnyčios lietuvių kalba gražiai aprašytos Vilniaus Senamiesčio gidės Ginos Viliūnienės ir fotografo Raimondo Urbakavičiaus parengtoje knygoje „Vilniaus šventovės“ ir inžinieriaus Vytauto Šiaudinio knygoje „Vilniaus maldos namai“. Rusų kalba apie Žvėryno cerkves galima paskaityti Lietuvos stačiatikių švietimo draugijos „Živoj kolas“ nario Germano Šlevio (Герман Шлевис) knygoje „Православные святые Вильнюса: страницы истории“ ir „Православные храмы Литвы“.

Žvėryno skulptūros suregistruotos menotyrininkės Jolantos Marcišauskytės-Jurašienės parengtame leidinyje „Vilniaus skulptūrų kelias: kultūrinis gidas“. Apie žymesnius mikrorajono gamtos objektus pasakojama gamtininko Gedimino Isoko knygoje „Lietuvos gamtos paminklai“.

2002–2004 m. Žvėryno bendruomenė leido laikraštį „Žvėryno kur-

jeris“, 2005 m. išspausdino kalendorių „Žvėrynas senuose atvirukuose (XIX a. – XX a. pr.)“.

Apie Žvėryną periodinėje spaudoje rašė kraštotyrininkas Eugenijus Danilevičius, architektūros istorikė Morta Baužienė, architektai Darius Linartas, Zigmąs Daunora, Sigitas Čereškevičius, Regimantas Pilkauskas, Kazys Šešelgis, inžinierius Napoleonas Dūda, archeologas Linas Girlevičius, etnologas Vaclovas Mikailionis, menotyrininkės Asta Jackutė, Jūratė Markevičienė, teatrologai Ridas Viskauskas, Vlada Kalpokaitė, žurnalistai Aldona Svirbutavičiūtė, Paulius Ugianskis, Liucija Armonaitė, Vilius Mackonis, Beata Bukotaitė, Rūta Mikšionienė, Agnė Rymkevičiūtė, Audronė Pociūtė, Saulius Jarmalis, Jūratė Mičiulienė, Jadvyga Godunavičienė, Gintarė Micevičiūtė, Sandra Trinkūnaitė, Agnė Žemaitytė, Milda Kuizinaitė.

Kino režisierius, operatorius Vytautas Damaševičius renka albumus su senovinėmis Žvėryno nuotraukomis. Menininkas stengiasi ne tik surasti pavaizduotus senuosius medinius namus, bet ir šalia jų nusifotografavusius žmones arba jų artimuosius. 1996 m. Vytautas Damaševičius sukūrė dokumentinį filmą „Išnykstantis Žvėrynas“, kuriame pasakojama apie mikrorajono medinę architektūrą.

Žvėrynas minimas ir grožiniuose kūriniuose. Vilniuje tarpukario metais gyvenusi lenkų etnografė Marija Znamerovska-Priuferova (Maria Znamierowska-Prüfferowa) atsiminimų knygoje „Vilnius, miestas arčiausia širdies“ pasakoja apie Žvėryną Antrojo pasaulinio karo metais. Žvėrynas minimas kalbininko Jono Jurkšto atsiminimų knygoje „Todėl, kad Tu – Šventovė, todėl, kad Tu – Tėvynė“, inžinieriaus Vytauto Šiaudinio knygoje „Mano gyvenimo keliai ir klystkeliai“.

Rašytojas Jurgis Kunčinas išspausdino romaną „Blanchisserie, arba Žvėrynas-Užupis“. Poetas Liutauras Degėsys išleido eilėraščių rinkinius „Žvėrynas“, „Žolynas; Žvėrynas“. Žvėrynui eiles paskyrė poetai Antanas A. Jonynas (rink. „Tiltas ir kiti eilėraščiai“, „Nakties traukinys“), Algimantas Baltakis (rink. „Vilniaus mūrai“, „Upės ir tiltai“), Ramutė Skučaitė (rink. „Taip ir ne“), Bronius Mackevičius (rink. „Vilniaus mūrai“), Evaldas Ignatavičius (rink. „Iš Vilniaus į Vilnių“, „Laikiniųjų reikalų patikėtinis“), Algirdas Verba (rink. „Iš Vilniaus į Vilnių“), Tatjana Rostovaitė (rink. „Kova, žydėjimas, ruduo“, „Šventė“), Laurynas Katkus (rink. „Six young Lithuanian poets“), Raimondas Jonutis (rink. „Aušra kambary be langų“), Alė Rūta (rink. „Taip ir praicina sekmadienis“), Juozas Macevičius (rink. „Neišduok“), Vladas Braziūnas (rink. „Voro stulpas“).

Kunčinas, Jurgis. Blanchisserie, arba Žvėrynas-Užupis. – Vilnius, 1997. Knygos viršelis

Degėsys, Liutauras. Žolynas; Žvėrynas: eilėraščiai. – Vilnius, 2007. Knygos viršelis

Literatūra

- Bumblauskas, Alfredas. Senosios Lietuvos istorija: 1009–1795. – Vilnius, 2005, p. 67.
- Čaplinskas, Antanas Rimvydas. Vilniaus gatvės = Vilnius streets: istorija, vardynas, žemėlapiai. – Vilnius, 2000, p. 200-203.
- Isokas, Gediminas. Lietuvos gamtos paminklai. – Vilnius, 1995, p. 419-420, 423.
- Jankevičiūtė, Giedrė. Lietuva. – Vilnius, 2006, p. 56.
- Jurašienė, Jolanta. Vilniaus skulptūrų kelias: [kultūrinis gidas]: [21 maršrutas] / Jolanta Marčišauskytė-Jurašienė. – 2-asis pakoreg. leid. – Vilnius, 2014, p. 100-101 ir kt.
- Jurkštas, Jonas. Atsiminimai. – [Vilnius], 2006. – [D.] 3: Todėl, kad Tu – Šventovė, todėl, kad Tu – Tėvynė, p. 188-191.
- Jurkštas, Jonas. Vilniaus vietovardžiai. – Vilnius, 1985, p. 15-16.
- Juškevičius, Adomas. Vilnius ir jo apylinkės. – 3-iasis (fotografuotinis) leidimas / Adomas Juškevičius, Juozas Maceika. – Vilnius, 1991, p. 100-101.

- Kirkoras, Adomas Honoris. Pasivaikščiøjimai po Vilnių ir jo apylinkes. – Vilnius, 1991, p. 157.
- Kuizinaite, Milda. Žvėryno istoriją kūrėjas rašo iš senbuvėjų albumų. – Iliustr. // Lietuvos rytas. – 2004, vas. 14, priedas „Sostinė“, p. 8.
- Lukšionytė-Tolvaišienė, Nijolė. Istorizmas ir modernizmas Vilniaus architektūroje. – Vilnius, 2000, p. 86-87, 94, 113.
- Prašek, Maja. Medinė architektūra Vilniaus Žvėryno rajone. – Iliustr. // Medinė architektūra Lietuvoje. – Vilnius, 2002, p. 89-93.
- Stabrauskas, Aleksandras. Mediniai Žvėryno namai Vlado Šaulio 1958-1972 metų nuotraukose: dekoru bruožai, dabartinė būklė. – Iliustr. – Santr. angl. // Liaudies kultūra. – 2009, Nr. 6, p. 39-65.
- Stabrauskas, Aleksandras. Vilniaus Žvėryno medinių namų puošyba. I. Vartai, varteliai, tvoros (2008–2010 m.). – Iliustr. – Santr. angl. // Liaudies kultūra. – 2011, Nr. 4, p. 43-58.
- Surgailis, Andrius. Medinis Vilnius = Wooden Vilnius: [fotoalbumas]. – Vilnius, 2006, p. 18-69.
- Šiaudinis, Vytautas. Mano gyvenimo keliai ir klystkeliai. – Kaunas, 2005, p. 37-53.
- Šiaudinis, Vytautas. Vilniaus maldos namai. – Vilnius, 2001, p. 40-41, 133, 138, 152.
- Vanagas, Jurgis. Ar išsaugosime Žvėryno žavesį: urbanisto apmąstymai. – Iliustr. // Kultūros barai. – 1991, Nr. 6, p. 16-21.
- Venclova, Tomas. Vilnius: vadovas po miestą. – Vilnius, 2007, p. 191-192.
- Viliūnienė, Gina. Vilniaus šventovės: istorija, legendos, asmenybės, dabartis / tekstų autorė Gina Viliūnienė, fotografijos Raimondo Urbakavičiaus. – Vilnius, 2012, p. 296-301, 318-327.
- Vilniaus miesto medinių statinių tvarkymas. – Vilnius, 2006, p. 4-5.
- Znamierowska-Prüfferowa, Maria. Vilnius, miestas arčiausia širdies. – Vilnius, 2009, p. 33-34, 90-91, 99, 107.
- Žvėrynasenuose atvirukuose (XIX a. – XX a. pr.): 2006 [m.] kalendorius. – Vilnius, 2005. – 12, [1] lap.: iliustr., žml.
- Žvėryno medinė architektūra: 2005 metų kalendorius. – Vilnius, 2004. – [13] lap.: iliustr. – Tekstas vienoje lapo pusėje.
- Шлевис, Герман. Православные святые Вильнюса: страницы истории. – Вильнюс, 2003, p. 47-53, 108-114.
- Шлевис, Герман. Православные храмы Литвы. – Вильнюс, 2006, p. 47-53, 103-108.

SANTRUMPOS

KAVB – Kauno apskrities viešoji biblioteka

LDM – Lietuvos dailės muziejus

LMAVB – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

VUB – Vilniaus universiteto biblioteka

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Antakalnis	13	Pašilaičiai	133
Antaviliai	19	Paupys	184
Balsiai	229	Pavilnys	98
Baltupiai	232	Pilaitė	137
Belmontas	152	Pūckoriai	102
Bukčiai	58	Rasos	143
Dvarčionys	21	Ribiškės	164
Fabijoniškės	35	Rokantiškės	107
Gariūnai	120	Salininkai	88
Grigiškės	39	Santariškės	254
Gulbinai	236	Senamiestis	167
Jeruzalė	239	Staviškės	258
Justiniškės	45	Šeškinė	201
Kairėnai	23	Šnipiškės	209
Karoliniškės	49	Trakų Vokė	125
Kirtimai	85	Tuputiškės	110
Kuprioniškės	155	Turniškės	27
Lazdynai	53	Užupis	190
Lazdynėliai	60	Vaidotai	130
Leoniškės.....	156	Valakampiai	29
Liudvinavas	123	Verkiai	219
Markučiai	158	Verkių Riešė	260
Naujamiestis	63	Vilkpėdė	265
Naujaneriai	248	Viršuliškės	271
Naujieji Verkiai	250	Vismaliukai	33
Naujininkai	81	Visoriai	261
Naujoji Vilnia	91	Žirmūnai	275
Paneriai	113	Žvėrynas	285

PAGRINDINIS LEIDINIO RĖMĖJAS

Valstybės įmonė „Lietuvos paminklai“ – nuo 1991 metų veikianti, viena svarbiausių šalies kultūros paveldo išsaugojimo ir atgaivinimo institucijų.

Kartu su Kultūros paveldo departamentu prie Kultūros ministerijos, paveldo objektų savininkais bei valdytojais įmonė organizuoja kultūros vertybių tvarkybos (tyrimų, projektavimo, konservavimo, restauravimo, remonto, pritaikymo, atkūrimo), specialiojo planavimo darbus, rengia paveldo objektų gaivinimo projektus ES struktūrinių fondų bei kitų finansavimo šaltinių lėšomis.

Beveik ketvirtį amžiaus dirbančios įmonės tikslai – tirti, projektuoti, tvarkyti ir prikelti naujam gyvenimui nacionalinį turtą – kultūros paveldą. „Lietuvos paminklai“, sukaupe solidžią patirtį, vertingą įdirbį, yra susitelkę naujiems restauravimo darbams ir iššūkiams. Įmonės tikslas – ir ateityje gaivinti, atkurti svarbiausias kultūros paveldo vertybes, įprasminančias tautos savimonę, kultūrą ir tėvynės istoriją.

UDK 908(474.5)

ISBN 978-609-95710-1-0

Tai leidinys apie beveik 60 Vilniaus vietovių. Pateikiama informacija apie 21 Vilniaus seniūniją (Antakalnį, Fabijoniškes, Grigiškes, Justiniškes, Karoliniškes ir t. t.) ir joms priklausančias mažesnes vietas. Šios knygos tekstai daugiausia yra publikacijų santraukos, parengtos pasinaudojant įvairių autorių, rašiusių apie Vilnių, darbus. Jie nurodomi prie kiekvieno teksto pateikiamuose literatūros sąrašuose. Leidinys iliustruotas šių dienų nuotraukomis ir senąja ikonografija, saugoma Lietuvos muziejuose ir bibliotekose. Knyga skiriama moksleiviams ir plačiajai visuomenei. Leidinio rengėjai tikisi, kad jis padės geriau pažinti Vilnių juo besidomintiems ir surasti knygas, kurias verta perskaityti.

Pasižvalgymai po Vilnių: Miesto mikrorajonai

Sudarytojos ir redaktorės:

Zita Tiukšienė, Nijolė Sisaitė

Tekstus parengė:

Danguolė Dainienė

Jurgita Lazauskaitė

Giedrė Narbutaitė

Nijolė Sisaitė

Zita Tiukšienė

Knygos fotografas

Vitoldas Tiukša

Dizainas ir maketavimas

VšĮ „Sorre“

2015-11-30 18,5 leidyb. apsk. l.

Tiražas 1000 egz. Užs. Nr. 8197

Išleido Vilniaus apskrities Adomo Mickevičiaus biblioteka

Trakų g. 10, LT-01132, Vilnius

El.paštas info@amb.lt

www.amb.lt

Spausdino Standartų spaustuvė

Dariaus ir Girėno g. 39, LT-02189, Vilnius

El.paštas info@standart.lt

www.standart.lt

*Yra paslaptingas Vilnius – oranžinis ir žalias, ypač vakare, kai sėdi
tarsi alaus butely. Snaudžia baroko rūmai, o juose, kaip puikiose spintose –
apgaulingų formų kandeliabrai, baladės, mirusios sielos...*

Konstantinas Galčinskis

*Lietuvos sostinė primena palimpsestą – senovinį rankraštį, kur po tekstu
ryškėja ankstesniojo teksto ar net kelių tekstų pėdsakai. Miestą supa kalvotas
šiaurietiškas kraštovaizdis, kuris dėl gausybės girių ir ežerų nuo seno atrodo
dykas ir laukinis. Ligi pat miesto prasiveržia neprijaukintos gamtos intarpai.*

Tomas Venclova

Istorikams ir polonistams bei kiekvienam literatūros mėgėjui kelionė į Vilnių – tai žygis į legendos ištakas, o gal tiesiog į šventovę, galbūt net labiau negu į Krokuvą, kur prakilnioji praeitis yra senesnė ir ne tokia gyva. Juk romantizmas prasidėjo Vilniuje. Jo gatvėmis gali klajoti vietoje kelionių vadovo laikydamas rankoje poezijos tekstus: šiame name Mickevičius rašė „Gražiną“, o aname – su šeima gyveno daktaras Bėcu, Słowackio patėvis, šičia vėl – profesorius Sniadeckis ir taip toliau. O vis dėlto atrodo, jog Vilniuje patirtų išgyvenimų neįmanoma visiškai išaiškinti.

Česlavas Milošas

Leidinio, kuriame būtų rašoma apie visus sostinės mikrorajonus ir mažesnes miesto vietas, iki šiol nebuvo. Spragą užpildė Vilniaus kraštotyrininkai – bibliotekininkai, sumanę parengti šią knygą. Pažymėtinas šio leidinio aktualumas. Knygos rengėjai išsamiai išstudijavo publikacijas apie Vilnių ir jų pagrindu parengė leidinį. Apgalvotai pasirinkti šio populiarus leidinio literatūros šaltiniai: dažniausiai remiamasi žymių specialistų parašytais straipsniais ir knygomis, remiamasi nauja publikuota tyrimų medžiaga, apžvelgiami vertingiausi leidiniai. Rengiant knygą, pasinaudota įvairiose Lietuvos bibliotekose sukaupta informacija ir informacijos ištekliais.

Leidiny s skiriamas moksleiviams ir plačiajai visuomenei. Tepasiekia ši knyga visas Vilniaus bendrojo lavinimo mokyklas, bibliotekas. Ši knyga tikrai padės labiau pažinti Vilnių, skatins juo domėtis ir skaityti knygas. O Vilniaus tyrėjus tepaskatina toliau gilintis į sostinės mikrorajonų, vietovių istorijų studijas – atsispirti yra nuo ko.

Dr. Daiva Narbutienė

